Скорг
Г 19

«Окурмандын китеп текчеси»
сериясы

МУРЗА ГАЛАРОВ

Скырг
Г 19

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«ОКУРМАНДЫН КИТЕП ТЕКЧЕСИ» СЕРИЯСЫ

46-ТОМ

МУРЗА ГАПАРОВ

Академик Абдылдажан Акматалиевдин
жалпы редакциясы астында

Түзгөн: *Тургунбаева Ж.*

Токтогул Сатылганов
атындагы
Ош облустук китепкана
ИНВ № 483571

ic

Токтогул Сатылганов атындагы
Ош облустук китепкана
МЕКЕН ТААНУУ
БОРБОРУ

БИШКЕК
«Кут-Бер»– 2020

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4
Г 19

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151-б.) негизинде жарык көрдү.

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды.

Редколлегия:

Акматалиев А.А.
Байгазиев С.О.
Исраилова Д.
Колбаева М.
Маразыков Т.
Мусаев С.Ж.
Садыков Т.
Эркебаев А.Э.

Г 19 **Гапаров Мурза.** «Окурмандын китеп текчеси» сериясы: 46-том / *Түз. Ж. Тургунбаева.* – Б.: «Кут-Бер», 2020. – 640 б.

ISBN 978-9967-12-855-2

Бул китепке белгилүү прозаик жана драматург, Кыргыз Республикасынын Эл жазуучусу М. Гапаровдун аңгеме, повесть жана драмалары кирди.

Жыйнак жалпы окурмандарга арналат.

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

ISBN 978-9967-12-855-2

© КР УИА, 2020
© «Кут-Бер», 2020

ГАПАРОВ МУРЗА

(1936–2002)

Кыргыз Республикасынын эл жазуучусу, көркөм сөздүн чебери, таланттуу прозаик жана драматург М.Гапаров табият менен адам жанынын сулуулугун лиро-романтикалуу маанайда айкалыштыра сүрөттөгөн сезимтал сүрөткер.

Жазуучунун жакын досу, калемдеш курбусу Кеңеш Жусупов айткандай Мурза Гапаров окурмандарын сулуулукка чакырган жазуучу. Ал – табият кооздугун сөз менен тарткан чебер сүрөткер.

60-жылдары жарык көргөн аңгемелери аркылуу эле жазуучу М.Гапаров өзүн толук калыптанган, өзүнүн оригиналдуу чыгармачылык жолу бар аңгеме жанрынын чебери катары көрсөтө алган. Ал эми анын 80-жылдары жарык көргөн «Байчечек» (1980), «Жол кырсыгы» (1980), «Айгүл тоо» (1985) аңгемелеринде мыкты аңгемечилик салт андан ары улантылып жана, албетте, ал аңгемелерден табигый түрдө жазуучунун жеке адамдык, турмуштук тажрыйбасынын байып, жашоо-турмушка көз карашы дагы тереңдегендигин байкоого болот.

«Мурза Гапаровдун жазуучулук манерасында курулай дидактизм, акыл-насаатчылык мүнөздүү эмес. Адамдын психологиялыке абалын сүрөттөө жагынан Мурза Гапаров

чоң чебер десек болот. Ал окуяга кызыкпайт, анын анге-мелеринин негизин адамдын маанайы, ички дүйнөсүндөгү кубулуш, ал-абал түзөт.» (Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. 1987).

Жазуучу 1965-1967-жылдары Москвадагы Жогорку сценардык курстун угуучусу болгон. 1968-жылы «Көчө» аттуу киносценарийин жазат. Киносценарийдин негизинде көркөм фильм тартылган. Андан кийин анын «Сүйүүнүн кайыгы» (1970), «Күнөстүү арал» (1973), «Кызыл беде» (1978), «Нойгуттун кызын издеп» (1983), киноповесттери жана «Кыштакча» (1973), «Дарыялардын шоокуму» (1979) аттуу повесттери жазылды.

Прозаик, киносценарист М.Гапаров 1974-1984-жылдары Ош шаарындагы драмалык театрдын адабий бөлүм башчысы болуп эмгектенет. Кызмат абалына жараша театр искусствосуна жакындан аралашып, анын спецификалык өзгөчөлүгүн тереңден өздөштүрүүгө туура келет. Театрдын чоң репертуарын жаңылоо, толуктоо ниетинде жазуучу «Сүйүүнүн кайыгы» («Кадыр түн») «Күнөтүү арал», «Дарыялардын шоокуму» повесть, киноповесттерин сахнага ылайыктап иштеп чыгат.

Сексенинчи жылдардын ичинде М.Гапаров драматург катары «Биздин үйдүн Карлсону», «Разияны эскерүү», «Жамгырлуу түндүн жомогу», «Чагылгандын огу», «Темир корук», «Туздуу чөл» аттуу пьесаларын жаратты.

Жазуучунун драмалык чыгармаларында да, албетте анын жалпы чыгармачылыгына таандык идеялык-эстетикалык табиттин катышы сөзсүз. Автордун кийинки кайра куруу учурунда жазылган «Темир корук» (1987), «Туздуу чөл» (1989) драмалары өз учурунун курчуган көйгөйлүү проблемаларын чагылдырууга арналган. Анда адамдардын биринен жатыркоосу, кайдыгерлик, паракорлук сыяктуу көрүнүштөр көркөм чагылышка ээ болгон. Бирок мында да автордун оптимисттик, гуманисттик ишеними күч болгон.

«Туздуу чолдун» Дамин, Рабия сыяктуу каармандары өздөрүнүн соопчулук мүнөздөгү иштери менен жан-дүйнөсү жабыркап, катаал тарткан, ишенимин жоготкон адамдарга жакшылык жасап, жардам кылгылары, кароолонуп калган адамгерчиликтин билигин тазалап, жарык кылгылары келет.

Ал кийинки жылдары «Аялдардын деңизи», «Экөө ээн бакта» аңгемелерин, «Мээримдүү Мээри», «Өлгүм келет, спонсор керек» деген драмаларын жазган.

Жыйынтыктап айтканда, Мурза Гапаров көркөм сөз зергери катары чыгармаларын идеялык-эстетикалык жактан ийине жеткирип, иштөө үчүн көп эмгек эткен, кыргыз адабиятында бараандуу орду бар жазуучуларыбыздын бири.

КЫШТАКЧА

Кечинде дагы эле жатаканага келдим. Жатакана бир айдан бери ремонт болуп аткан. Анын үч кабатында тең чырагы күйгөн бир дагы терезе көрүнбөйт. Бирок вестибюль жарык. Вестибюлде, өзүнүн күндөгү ордунда – отпускеге кеткен швейцардын эски диванында комендант жатат. Көзүндө көз айнек, оозунда папирос, колунда газета. Бул адам катыны жана бойго жеткен кызы менен жатаканандын бир бурчунда жашайт. *Азыр* катыны уктап аткан болуу керек, а кызы шаарга чыгып кеткен, бул турган иш, болбосо, комендант саат он экиде минтип бул жерде жатпайт. Ал кызын күтүп атат. А кызы дайыма кеч кайтат. Оюнкараак кыз. Эрке.

Мен эшиктин айнегин черткиледим. Комендант карабай туруп эле, мен экенимди билди, албетте, анткени кызы чертки лебейт мага окшоп, кызы тепкилейт эшикти. Ошентсе да, газетин коюп, шашпай басып келди.

– Жок, – деди ал, башын чайкап. – Ачпайм.

– Дагы бир күнгө – дедим мен сөөмөйүмдү көрсөтүп.

– Сенин бир күн дегениңе бир ай болду.

– Мен бүгүн квартира таап келдим, – дедим. – Эртең көчүп кетемин.

– Тапканың ырас болсо, бүгүн эле көчүп кет. Мен азыр жаман чемоданыңды алып чыгып беремин.

– Бүгүн кеч болуп калды. А квартира узак жерде. Пишпекте.

– Жок, бала. Ызатың бүттү.

– Комендант бурулуп басып кетти.

– Байке... – деп жалдырадым, бирок ал артын карабай койду.

Кайрадан диванга барып отуруп, оозунда өчүп калган папиростун ордуна, жаңысын алып күйгүзө баштады. Бу киши оозунан папирос үзбөйт.

Мен бирпас карап туруп, анан аны алдайын деп чечтим. Эшиктин алдынан кетип, дубалдын боорундагы темир шатыга бардым. Темир шаты менин экинчи кабаттагы белмөмдүн терезесин жандап өтүүчү. Мурда да, далай жолу бул шаты менен өз бөлмөмө чыгып жүргөнмүн. Бирок менин бул сырымды комендант биле турган. Ошентсе да, шаты менен көтөрүлүп, өз бөлмөмө келип кирдим. Бөлмөдө, ушинтип атай берейин, анткени азыр мында менден башка киши жашабайт, төрт темир кровать, төрт тумбочка бар. Кроваттардын үчөө жайдак, а бирөөнүн үстүнде жалаң матрац жатат. Жайдак кроваттын ээлери мындан бир ай мурда, бирден дипломду чөнтөктөрүнө салып, бирден значокту көкүрөктөрүнө тагынышып алып, бул кроваттар менен түбөлүккө кош айтышкан. А матрацтуу кровать меники. Он күн илгери анын үстүндө, матрацтан башка, жууркан, ак шейшептер, пар жастыктар бар эле. Он күн илгери, ушундай маалда келсем, жалаң матрацтын өзү калыптыр. Ушунусуна да кудайга шүгүр деп, жатып жүрөм.

Мен чыракты жандырганым жок, ансыз да өз кроватымды табам, анын үстүнө, жарыктын анча кереги не, чечинем да жатам, бул жерге мен ушул үчүн гана келем. Чечине баштадым. Эми эле мойнумдан галстугумду алганымда, коридордон кишинин шарпасы угулуп калды. Эшиктен башбагып карасам, караңгы коридор менен папиростун жылтыраган оту чайпалып келатыптыр. Дароо коридорду кесип өтүп, үчүнчү этажга чыгуучу тепкичтерге барып жармаштым. Комендант мени көргөн жок, албетте, бирок шоокумду угуп калыптыр.

– Качпа, Акун, – деди ал. – Баары бир бүгүн сени бул жерге кондурбайм.

Мен унчукпай ордумда туруп калдым. Комендант менин бөлмөмө кирип, матрацты жыйыштырып алды да, келген жолуна түштү. Жалаң зымдын үстүндө укташ кыйын деп ойлодум. Амалым куруп, анын артынан ээрчип алдым.

– Байке, эми бүгүнчө коё турбайсызбы...

Кулак салган жок. Биз биринчи кабатка түштүк. Комендант, мен алып кача тургансып, матрацты диванга тоноду да, өзү үстүнө жатып алды. Мага атайы көңүл бурбай койду. Мен эмне кылаарымды билбей, бир жаман креслого отуруп калдым.

– Мен иш таптым, – дедим бир пастан кийин, комендантты сүйлөтүп, көңүлүн жибитейин деген максатта. Бир нече жолу бул менин колумдан келген эле.

– Радиого редактор болуп орношуп атам.

– И-и, газетадан бошоп алдыңбы? – деп какшыктады комендант. – Эки күн илгери газетага кабарчы болуп атпадың беле?

Мен антип айтканымды унутуп калыптырмын.

– Ал да туура, – дедим. – Бирок бүгүн радиого барсам, ой, бизге таланттуу жаштар жетишпей атат, бизге кел дешип калганынан, болуптур деп убада берип койдум.

– Айт, айта бер, – деди комендант. – Сенин алдыңда жинди олтурат, эмне десең да ишене берет.

Мен үндөбөй калдым. Ушул учурда эшик тарсылдай баштады. Эшиктин терезесин карасам, Айша туруптур. Коменданттын кызы. Ал мени эшиктин нары жагында туруп ооп койду. Мен ага эшик ачып бермекчи болуп, ордуман турдум эле, комендант өзү козголуп калды. Комендант – алтымыштарга барып калган, муруттары эки жакка чычайган, тултук бет, толо адам эле, – талтаңдап басып барып эшикти ачты.

– Кызым, мен сага канча жолу айтам, кечикпей келип жүр деп? – деди ал, көнүмүш түр менен наалып. – Азыр хулигандар көп, кокус, бирөө-жарымына туш келип калсаң эмне болот?

– Камтама болбо, мени узатып коюшту, – деди кыз, ичкери кирип жатып. – Саламатсыңбы, Акун. Иштер кандай?

Мен ийнимди куушуруп койдум.

– Ал бүгүн газетадан бошоп, радиого орношуп келиптир – деди мен үчүн комендант. – Эл кызмат таппай жүрсө, бул күн сайын кызмат алмашып турат.

Айша баарын түшүнүп, жылмайып койду. Мага жакчу бу кыз. Чырайлуу, акыл-эси да сергек. Мен ага дивандагы матрацымды көрсөттүм.

– Силер, эмне, дагы уруштуңарбы? – деди ал атасына ошол замат.

– Кетсин, – деди атасы. – Мага болбосо да, беш жыл бекер ушул жатаканада жашаткан, окуткан өкмөткө ыракмат айтсын да, кетсин. Ызаты бүттү.

– А сенин эмнең короп атат? Ушул ободосу чыккан матрацыңды аяйсыңбы? Кетет мүмкүнчүлүгү болгондо. – Айша барды да, матрацты түрүп келип, мага кучактатып койду.

Комендант кызын жанындай көрчү. Жалгыз перзенти эле.

– Болуптур, дагы бир күн, – деди ал мага, кечеги эле сөзүн кайталап. – Бирок айтып коёюн, бала, эртең дагы келчү болсоң, Айшага ишенбе, ийиниңден кармап туруп, эшикке түртүп чыгарам. Жүр! Ал кызын алдына салып алып, коридор менен өздөрүнүн бөлмөсү тарапка басып кетти. Айша кетип баратып, мага досторчо көзүн кысып койду.

Мен матрацымды кайра өз кроватыма апкелип төшөп, чечинип жатып алдым. Жатарым менен көзүм ызгып кетиптир, кечке басып жүрүп чарчап калган элем. Бир маалда, уйку-соодо, бетиме бирөөнүн муздак эриндери тийгенин сездим. Айша эле албетте. Көзүмдү ачпай туруп, аны кучактап, боорума кысып алдым. Халатчан экен. Биз бирпаска өбүшүп-жытташып алдык. Айшадан эң назик атыр менен шампанскийдин жыты келип атты.

– Кана, бийкеч, айтыңызчы, бүгүн каерлерде жүрүп, кимдер менен болуп, эмне иштер иштеп келдиңиз? – деп сурадым андан.

Айша мага баарын жашырбай айта берчү.

– Түшкө чейин кир жуудум, – деди ал. – Түштөн кийин киного бардым.

– Ким менен?

– Кандидат менен.

– Анан?

– Анан ресторанга бардык. Ресторандан кийин анын үйүнө.

– Ох-о! Мурда да барган белең?

– Жок, барсам айтат элем да. Бул жолу да барбайт болчумун, такыр болбой туруп алды, таанышканыбызга бир

ай болуп калды, а сен менин үйүмдү көрө элексиң деп. А үйүндө көрө турган деле эчтекеси жок экен. Мурдагы аялы ага бир шкаф, бир стол, бир телевизор, эки кишилик жаман жыгач кроват калтырыптыр.

– Анан? Анан эмне дейт, кандидат?

– Анын эмне дээрин үйүнө барбай туруп эле билгенмин. Кроватка жүр дейт да, эмне демек эле. Фу! Азыр эч бир эркек менен сый-сыпат, кадыр-баркың менен достошо албайсың. Биринчи күнү сени менен, «сиз», «биз» деп сүйлөшөт. Экинчи күнү өбүшөт. Үчүнчү күнү кроватка сүйрөйт кишини. Бардыгы бузулган. Бардыгы. Бир гана сен бузула элексиң. Сенин уят-сыйытың бар. Мен сага ишенем. Мен сени беш жылдан бери билем, сен мага бир жолу да ашыкча сөз сүйлөп, колунду белимден ылдый түшүрө элексиң...

Бул ырас. Айша менин көз алдымда чоңойду десем да болот. Мындан беш жыл илгери, мен өзүм анда он сегиз жашар боз бала элем, комендант айткан жаман чемоданымды (анда ал жаңы болчу) көтөрүп алып, ушул жатакананын ооозуна келгенимде, Айша он үч жаштагы секелек кыз болуп ойноп атыптыр. Мен андан биринчи жатакана кайсы деп сурадым. Ал мага көрсөтүп берди, ал турмак, коменданттын кайсы жерде отурарын да айтып койду. Кийин мен аның коменданттын кызы экенин, мени менен бир жатаканада жашарын билдим. Биз, куду ага менен карындаштай ынак болуп кеттик. Мен аны өткөн жылга чейин эле бала деп эсептеп келгенмин. Өткөн жылы гана биринчи жолу, кокусунан, анын бойго жетип калганын, болгондо да сулуу кыз болуп чоңойгонун байкадым. Ошол күнү биздин филфактын жаңы жылга карата уюштурулган кечеси болгон. Күндүзү мага Айша келип: «Акун, силердин кечеңерге бир чакыруу билетин таап берчи» – деп калды. «А-а, жигиттүү болгон экенсиз да, айым?» – деп азилдештим мен. «Жинди, менин өзүмө» – деди Айша. «А сени билетсиз деле киргизишет. Сени бүт университет билет» – дедим. Бул чын эле. «А мен бирөөгө жалдырап жатып киргим келбейт!» – деп ачууланып берди Айша. «А мен атайы чакырылып киргим келет, билдиңби?!

Таап бербесең кой, таап алам!» Ал бурулуп кетмекчи болуп калды эле, мен дароо колуна өз билетимди кармата салдым. Ал: «Ракмат!» – деп жайдары жылмайып коюп, чуркап кетти. Мен кичине ойлонуп калдым. Ушу күнгө чейин ал чакырыксыз эле ар түрдүү студенттик кечелерден калчу эмес. Бирок бул жолу... Жок, менин айтайын дегеним бул эмес, менин айтайын дегеним ошол күнү кечинде болду. Кечинде ал балга келди. Бал кызып калган. Мен өзүмдүн курсташ кызым менен бийлеп атканмын. Бир маалда карасам, менин бийкечим турат. Четте, жападан жалгыз. О, ошондо бир көрсөңүз болот эле аны! Чачын чоң кыздарча таратыптыр. Куду кызыл ашыгына чейин жеткен кооз көйнөк кийиптир. Анысы чыбыктай солкулдаган нооча боюна жарашып калыптыр. Туфлиси да чырайлуу. Кичинекей кулактарына кооз сөйкө, апаппак узун мойнунда шуру, жүзүмдөй мөлтүрөгөн манчаларында кымбат баалуу шакектер жаркылдайт... Анан мунун турушу да бир ажайып. Мурдалары кечеге келсе, ал көпчүлүккө аралашып көрүнгөн студент менен бийлеп, ойноп-күлүп кетүүчү. А бул жолу ал негедир, өзүнүн ушул сулуу көркүнөн өзү уялгансып, тартынгансып, бүжүрөп четте турат. Бирок ошол эле учурда, куду өзүнүн биринчи балына келген Наташа Ростовага окшоп, көздөрү чачырап, жан-дили менен бийлейин деп дегдеп тургансыйт... Жок, мурда аны мындай көрө элек болчумун. Ал менин көзүмө дароо бойго жетип, бүт көркүнө чыгып көрүндү. Мына ушул минуталарда мен аны кичине сүйүп калдым окшойт...

Мен бийлеп аткан музыкабыздын бүтүшүн чыдамсыздык менен күтө баштадым. Музыка бүткүчө аны менен бир жолу тиктешип, ага көзүмдү кысып койдум. Ал, негедир, сүйүнүп кеткендей болду. Кандайдыр уялыңкы жылмайып, башын бир-эки жолу ийкеп жиберди. Музыка бүтөр менен, мен анын алдына жетип барып, ошол эле замат ойноло баштаган вальска чакырдым. Мурда мен аны менен эч бийлей элек болчумун.

Биз вальсты бийледик да, анан мен, куду аны бирөөлөргө тарттырып жибериштен коркконсуп, дароо үстүнкү кабатка жетелеп чыгып кеттим. Үстүнкү кабатта, караңгы коридор-

до, тышта жаап жаткан кардын эпкини келип турган ачык терезенин алдында туруп, мен аны биринчи жолу оптум...

– Ой, кандай таттуу! – деди бул кыз.

– Эмне таттуу? – деп сурадым түшүнө бербей.

– Сенин өпкөнүң, – деди бул кыз.

Кийинчерээк билсем, бул бийкеч он төрт жашынан бери өзүнүн тели-теңтуш балдары менен өбүшүп келаткан экен... Быйыл бул кыз он жетиге толуп, он сегизге карады. Онунчу классты бүтүрүп, университетке өтпөй калды. Ушундай бул бийкечтин баяны.

– А сен эмне дедиң анан кандидаттын бул сунушуна? – деп сурадым мен.

– Жок дедим, албетте. Мен столго отуруп да эс ала берем, а кроватка болсо, загстан кийин барып жатам дедим.

– Анда ал эмне дейт?

– Колума паспортун берет. Ишенбесең мына дейт, эртең эле барып жазылып келебиз дейт. А бүгүн дейт, кроватка жаталы дейт. Жок, кроват загстан кийин дедим. Адегенде – загс, анан – кроват. Күдөрү үзүлгөндө, такси чакырып, узатып койду.

– Азаматсың, – дедим мен. – Дайыма ошент.

– Ананчы. Алдана турган жинди бар бекен.

– Эми эмне кыласың? Дагы жолугушасыңарбы?

– Ой, билбейм... Ишенбей атам мен анын убадаларына. О, Акун, мен ушунчалык бактысызмын.

– Эси жок, – дедим мен, анын чекесинен өөп. – Бакыт дегенди биле тургансып сүйлөйт.

– Акун, мага үйлөнчү. Мен сага жакшы жар болуп берем.

– Жок. Мен айтпадым беле, кырк жашымда үйлөнөм деп. Ошол кезде, чын эле ошентип ойлочумун. Жиндилик экен, көрсө.

– Анда мен сени кыркка чыкканга чейин, турмушка чыкпай күтүп турайын, макулсуңбу?

Мен аргасыздан күлүп жибердим.

– Күтө албайсың, – дедим.

– Анда мен ага чейин бир күйөөгө тийип чыгайын, макулсуңбу?

– Бул да болбойт. Ага чейин сен беш баланын энеси болуп каласың. А беш баланы ташташ кыйын.

– А болуптур, албай эле кой мени. Бирок баары бир сени жакшы көрөм. Көрөсүң, кимге күйөөгө чыкпайын, сени ойнош кылып аламын.

– Жинди.

– Азыр деле ойнош кылып алат элем, бирок өзүң билесиң, биринчи эрге кыз бойдон барбасаң болбойт.

– Туура. Биринчи эрге кыз бойдон барыш керек...

Айша мени өөп койду.

– Менин акылманым, – деди ал. – Менин кеңешчим.

А билесиңби, сени менин апам менен атам да жакшы көрүшөт.

– Ооба сага, – деп ишенбей койдум.

– Өлөйүн калп айтсам. Кайсы күнү оокат ичип отурушуп, сени сөз кылып атышыптыр.

– Анда атаң эмне үчүн күн сайын кубалайт?

– Ал экөөбүздүн жолугушкандарыбызды шекшинип калыптыр. Күн сайын эле, туалетке чыгып келем деп коюп, жоголуп кетсем... Бир нерсе болуп кетпесе экен деп коркот.

Болбосо, эмне, бош турган темир кроватты аяп жатат дейсиңби...

Ушул учурда коридордун төр жагынан комендanttын кыйкырыгы угулуп калды:

– Айша! О, Айша! Жаш-ша-багыр десе...

Экөөбүз тең коркуп кеттик. Айша мени чоп-чоп өөп алып, бөлмөдөн атырылып чыгып кетти. Болду-болбоду менин бөлмөмдүн мандайындагы туалетке кирет. А мен уктамыш болуп калдым. Комендант бөлмөгө кирип эле чыракты жандырды.

– А-а, уктап жатасыңбы? – деди ал, какшыктап. – Айша кана?

Мен көзүмдү ачпадым. Ошол учурда туалет тараптан суунун күчтүү шоокуму угулуп калды. Комендант чыракты да өчүрбөстөн чыгып кетти.

– Мен билгенмин сенин ушул жерде экениңди! – деген үнү угулду анын коридордон. – Эмне үчүн аялдардын туалети турса, эркектердикине келесиң ыя?

– Аялдардын туалетинде суу акпай калыптыр – деди Айша.

– Ыманынды жебе! Мен азыр ошол туалеттен келатам.

– Демек, азыр иштеп калган.

– О жер жуткур десе...

– А-а-а-ай! – деп кыйкырды Айша, сыягы атасы ага кол тийгизди окшойт.

– Бас, алдыма түш! Экинчи ушул жакка басып келгин, бутуңду сындырайын...

Атасы менен кыздын шарпалары узап кетти. Мен, көңүлүм кичине жай алып, уктаганы камындым. Бирок көп өтпөй эле, комендanttын шоокуму дагы чыгып калды. Ашпаш дегиче болбой, ал бөлмөгө кирип келди. Чырак дагы эле өчүрүлө элек болучу. Дароо көзүмдү жуумп, коңурук тарта баштадым.

– Коңурук гана тартат, жөн да уктабайт! – деди комендант. – Кана, бала, тургун да, менин көзүмдөн караанынды өчүр. Болбосо, мен азыр сени тим эле...

Мен көзүмдү ачып, эчтекеге түшүнбөгөн киши болуп калдым.

– А-а, сиз белениз... Эмне болуп кетти?

– Муну, муну – деди жаны чыккан комендант. – Ой,атаганаңдын гөрүн урайын... – Ал энтигип-сентигип жатып, кроваттын астынан менин чемоданымды сууруп алды да, аны ачык турган терезеден ары бургап калды. – Эми түшүндүңбү эмне болгонун?! Кана, тур!

Комендант менин астыман матрацты сууруп алып, бөлмөдөн чыгып кетти. Мен майке-турсичен бойдон муздак зымдын үстүнө жатып калдым. Бирок көпкө чыдай алганым жок. Катуу экен. Ордумдан туруп, кийине баштадым. Бул жерден кетпесе болбой калды, – деп ойлодум. Бирок кайда барарымды билбейм. Беш жыл жашап, бул шаардан бир дагы үйлүү-жайлуу тааныш ашырган эмесмин. Баары бир кетиш керек деп чечтим. Чыракты өчүрдүм. Кийин, узун коридор менен басып барып, анан ылдый түшүп, ал жерден жанагы кутурган комендanttын алдынан өтүп отургум келбестен, чемонданыма жакыныраак жолду тандап алдым. Мен анын жанына темир шаты менен түшүп бардым.

Бечара чемоданым. Кишинин боору ачыгандай болуп, майышып-чоюшуп калыптыр. Менин беш жылдык айныбас жолдошум. Беш жылдын ичинде мени менен беш жолу алыскы Ноокаттагы, өрүк менен шапдоолу даректарына чүмкөлгөн, кичинекей кыштакка барып, беш жолу андан кайтып келди эле. Беш жолу айыл чарба жумуштарына барып, мага жумшак балыш болуп берген. Жазса, бир аңгеме болгудай өмүрү бар. Бечарам...

Мен чемоданымды жерден көтөрүп алдым да, уктап жаткан шаардын ээн көчөсүнө түшүп алып, басып кеттим.

Биз чемоданым экөөбүз университетти ушинтип бүтүрүп, аны менен ушинтип коштоштук. Бизди беш жыл бою бекер окутуп, беш жыл бою бекер жатаканага жаткырган өкмөткө ыракмат. Комендантка дагын...

Ошол бойдон туптуура шаардын эң жакшы деген мейманканасына келип кирдим. Мейманкананын кире беришине: «Чабандардын бүткүл Союздук слётуна катышуучуларга жалындуу салам!» деген жазууну илип коюшуптур. Адатта, мындай учурларда мейманканалардан орун алыш кыйын болуш керек. Үмүтүм кыйла басаңдай түштү. Ошентсе да, атайын келгенден кийин, бир сурап көрөйүн деп чечтим.

Администратор көз айнекчен, ажардуу кыргыз аял экен. Мен салам айтып туруп, орун барбы деп сурадым. Аял башын ийкеди. Мен дароо ага паспортумду сундум да, анан аны аял ачып карай электе эле, шашып-бушуп түшүндүрө кеттим: паспортумда дагы эле шаардын гражданы катары жазылуу элем, ал эми шаардыктарды өз шаарынын мейманканаларына кабыл алышпайт эмеспи.

– Эжеке, мен өзүм шаарда турам, – дедим куду бир күнөөм үчүн актанып аткансып. – Өзүмдүн үй-жайым бар. Бирок бүгүн кашайып айылдан ата-энем келип калышыптыр. Батышпастан, сиздерге келдим. Эптеп, бир күнгө жатар-конок бериңиздер.

– Ата-энең келсе эле, үйүңө батпай каласыңбы? – деди аял, менин паспортумду баракталанча.

– Билесизби, үйүм бир эле бөлмөлүү. А өзүм төрт жанмын: аялым, эки балам...

– А пастортуңда катын-балаң жазылбаптыр го?

Паспорттун бир өзгөчө жери: анда сиздин катыныңыз, бала-чакаңыз, небере-чебереңиздин тизмеси дайыма жазылуу жүрөт. Мен муну эстебей калыптырмын.

– Биз аялым экөөбүз али каттала элекпиз, – дедим.

– Эки балалуу болгонго чейин делеби? Анда балдарың кимдин балдары болуп жүрүшөт?

– Аялымдын.

Администратор мени ишенбей карап алды.

– Болуптур, – деди анан, кудай жалгап. – Бир түнгө гана уруксат берем.

Жаным жай ала түштү. Колума уруксат кагазы тийгенче, аялды ыракматка бөлөп салдым.

Номер эки кишилик экен. Кроваттардын бирөөндө кийим-кечелүү бойдон, бир кыштактык жигит жатыптыр. Жашы отуздарда бар, орто бойлуу, беттери тордогон бакжайган неме. Ал колуна «Чалкан» журналын кармап алып, өзүнчө эле шарактап күлүп атат. Салам айтсам да укпады. Мен бош турган кроватка келип, чечине баштадым. Бир пастан кийин жигит журналды жерге таштап, а мүмкүн колунан түшүрүп жибердиби, күлгөн бойдон өйдө болду.

– Өтө кызык бекен? – деп сурадым.

– Айта көрбө, – деди жигит. – Ох, боорум эзилип калды. Хэ-хэ-хэ... Бир адам, катынымды уурдап кетишти, табууга жардам кылгыла деп жазыптыр. Ой, жинди десе, бир катынды кайтара албай уурдатып жиберет. А менин чоң атамдын үч сулуу катыны болгон, ал үчөөнө тең көз сала билген, азаматым. Ой, арбай ургур десе...

– Ысык суу барбы? – деп сурадым.

– Эмне? А-а... Билбейм. Мен муздак суу менен жуунам. Мен аргасыздан жылмайдым.

– Каяктан келдиң? – деп сурап калды эми кыштактык жигит.

– Москвадан, – деп койдум.

– Москвадан? Эмне, ошол жакта жашайсыңбы?

– Анда мен сени эмне үчүн көрбөдүм! Мен быйыл Москвада болгонмун.

Мен сүлгүнү алып душка кирип бараттым эле, ордумда катып калдым. Кийин күлүп жибердим.

– А Москвага эмне үчүн бардың эле? – Кичине кызыгып калдым.

– Менби? Сессияга... Мен – депутатмын. – Кыштактык стулда илинип турган пиджагын алып, анын көкүрогүнө кадалган депутаттык значокту, бир алтын жылдызды көрсөттү.

– Эх-э, дос, сен таза атактуу адам турбайсыңбы – дедим. Какшык иретинде эмес.

– Мен жөнүндө «Правда» газетасы жазган, окугандырсың: атым – Маман, фамилиям – Сулайманов.

– Жок. Сен чоң киши экенсиң, Маман.

– Мени менен бардыгы эсептешет. Райком, райисполком...

– Эсептешпегенде... Сен өзүң чоң бийликтин өкүлү болуп турбайсыңбы.

Мен дагы душка жөнөдүм. Бирок душтун оозуна барып туруп, оюма бир нерсе кылт эте түштү.

– Мүмкүн сен мага жардам берип жүрбөгүн? – дедим мен Маманга.

– Айт, – деди Маман. – Кандай жардам керек?

– Билесиңби, мен сага калп айттым, мен Москвада жашабайм.

– Мен деле ушундай деп ойлодум. Болбосо, көрөт элем да сени ал жактан.

– Ушундай. Мен университетти бүтүрдүм. Памирде Мургап деген бир кыргыз району бар экен, ошол жакка мугалим болуп бар дешти эле, барганым жок. А бул жерге калып, бир ишке орношоюн десем, колумдан келбей атат.

Сен мен үчүн кадыр-баркыңды салып көрбөйсүңбү?

– А эмне үчүн Памирге барганың жок?

– А муну сурап эмне кыласың, барганым жок. Кандай, жардам кыла аласыңбы?

– Жок. Менин кадыр-баркым бул жерге өтпөйт. Мен Тажикстандын депутатымын. Бул жерге малчылардын сүйүнө келгенмин.

Токтогул Сатылганов
Ош облустук китепкана
ИНВ № 483571

Мен дагы душка кирмекчи болдум.

– Эй, дос, – деп калды Маман ушу тапта. – Айтчы, эмне үчүн Памирге барбадың?

– Муну айтып отурушка көп убакыт керек, – дедим.

Чын да, бейтааныш кишиге бардык сырымды айтып отурмак белем.

– Бекер кылыпсың, – деди менин жаңы таанышым.

– А эмне үчүн? – деп таң калдым.

– Биздин жер – сонун жер. Сага жагат эле.

– Сен, эмне, Памирденсиңби?

– Ооба. Сен айткан кыргыз районунанмын. Жүр, андан көрө мени менен.

Мен жылмайдым.

– Коё тур, – дедим, – адегенде душка түшүп алайын. Силердин душуңар жок да, ушундайбы?

Мен душка кирип кеттим. Бирок үстүмдө калган кийимимди чечкиче болбой, Маман келип, эшиктин алдына туруп алды. Анын көзүнчө жылаңачтаныштан уялдым.

– Бача, сен жакшы кылбай атасың, – деди Маман. Мен «бача» деген сөздүн маанисин кийин билдим, ал памирлик кыргыздардын тилинде «теңтуш», «дос» деген мааниде колдонулат экен. – Биздин райондун мектептеринде мугалимдер жетишпейт. Ошондуктан, өрдөк жок жерде, чулдук бий дегендей, көрүнгөн эле киши мугалимдик кылып жүрүшөт. А сага окшогон билимдүү мугалимдер, минтип барышпайт, барышса да бир жыл иштеп, кайтып кача беришет. А жерибиз жакшы, элибиз жакшы. Бир гана айыбыбыз – шаардан алыс турабыз. Бирок окууну бүтүргөн мугалимдердин баары эле шаарда кала берсе, кыштактын балдарын ким окутат? – Маман менден жооп күткөнсүп, тыныгып калды. Мен унчукпадым.

– Мен го коюмду кайтарып жүрө берем, балдарга убал. Балдар өспөй атат...

Маман басылды. Мен бир нерсе дешим керек болуп калды.

– Памирде кишилер түтөгүп өлөт дешет, ушул чынбы? – деп сурадым. Оозума ушул келиптир.

– Э-э, өзүң да апенди экенсиң, – деди Маман. – Түтөгүп эле өлө берсе, ал жерде киши жашап эмне кылат? Ишенбе ар кимдин айткандарына. Андан көрө, өзүң барып, жашап көр. Эгер түтөгүп өлүп баратсаң, мага айт, мен райкомдун кара «Волгасы» менен кайра өзүңдүн Кыргызстаныңа жеткирип коём.

Мен мулуюп койдум. Маман муну көрүп жандана түштү.

– Чын эле, бача, бир барып көрбөйсүңбү бизге? – деди ал. – Жакса, иштеп каласың, жакпаса, сенин колу-бутуңдан эч ким байлап калбайт, ал жерде да Советтик бийлик бар, бир жыл иштеп туруп, баса бересиң. Кандай дейсиң буга?

– Ойлонуп көрөйүн, – дедим. Чын эле ойлонуп көргүм келди.

– Майли, – деди Маман, баягыдан дагы жанданып. – Мен сени кыстабаймын. Мен эртең кетип атам. Адресимди сага таштап кетем. Эгер, барамын деп калсаң, ошол адрес менен туура бара бересиң. Мен ал жердегилердин баарына эскертип коёмун.

– Жакшы болот – дедим. – Мен жуунуп чыкканча, ардесиңди жазып тур. Маман эшикти жаап, басып кетти.

Жакшы эле кылган экенмин. Шаарда дагы бир жумача жүрүп Памирге кетүүгө аргасыз болдум...

Мен кыштакка кантип келип киргенибизди билгеним жок, уктап калыптырмын. Мени шоопур ойготту. Шоопур он сегиз жаштардагы бала. Мен аны менен райондун борборунда, Мургапта эле таанышып алдым, аты Шарип экен.

Мен кабинадан чыгып, кыштакка көз чаптырдым. Бул кыштакты көз алдыңызга келтириш үчүн, адегенде, бирибирине оролушуп жаткан, чокуларынан жайын-кышы ак кар кетпеген, а жондору жылаңач, кабагы бүркөө тоолорду элестетишиңиз керек. Тоолордун арасында эсепсиз көп кууш өрөөндөр, жылгалар бар. Илгери, алайлык бир ырчы памирлик кыргыздардын тиричилигин мындай деп ырга кошкон экен: «Жылга башы үйү бар, үйү башы бийи бар»... Ал ырчы айткандай, булардын айылдары – жазгысы да, күзгүсү да, кышкысы да – мына ушул өрөөндөрдө, жылгаларда. Мен келген кыштак да бир нече жылганын оозунда, кууш өрөөн-

дө экен. Өрөөн жайдак, анын бетинде чымчык коно турган бир дарак жок. Өрөөндү экиге бөлүп анаппак улуу дарыя агат. Дарыянын бир жээги кичинекей жашыл аралды түзөт. Аралда сетирейген жалгыз там турат. Кийин билсем, аралды азилдешип «Тайван» дешип коюшат экен, а үйдө болсо, он тогуз жашар кызы менен Толубай деген мерген жашайт экен. Экинчи жээк – бийик, топурагы чыккан боппоз талаа. Кыштак мына ушул бийик жээкке жайланышкан. Кыштак отуз чакты үйдөн турат. Үйлөрдүн жыйырма беш чактысы бир калыптан чыккандай окшош боз тамдар, а калган беш-алтоо чоң-чоң акталган имараттар. Акталгандары – колхоздун идарасы, клубу, мектеби, магазини, мейманканасы, а бирөө башкармасынын үйү. Үйлөрдүн баары чогуу, бирок башаламан түшкөн. Кыштактын эң четки үйүнөн беш жүз метрдей нарыда жупуну гөрүстөн жатат. Гөрүстөндөгү мүрзөлөрдүн саны кыштактын үйлөрүнөн үч-төрт эсе көбүрөөктүк кылат. Гөрүстөндө бир гана кабыр бар, ал пышык гыштан урулуп, төбөсүнө топоздун куйругу илинип коюлган. Топоздун куйругу шамалга дирилдеп, а бул жерде күн күр эмес кургак шамал жүрүп турат, кабырдын дубалдарында түндөлөрү кара каргалар түнөшөт. Кабырды, мен келбестен эки жыл илгери, башкарма өз атасына тургуздуруптур...

– Памир деген ушул экен да, – дедим мен кыштакты карап туруп.

Өз ичимде келгениме бушайман жедим.

– А сиз кандай деп ойлодуңуз эле? – деп сурады Шарип, жаныма менин чемоданымды коюп жатып. Какшыктап эмес, кызыгып.

– Мектебиңер кайсы? – деп сурадым мен, ага жооп бериштин ордуна.

– Анау, – деди Шарип, акталган үйлөрдүн бирин көрсөтүп. Ана мен дагы бир нерсе дегиче болбой, машинесине отуруп, чаң ызгыткан бойдон жүрүп кетти. Мен кайда басарымды билбей, ордумда кыйлага чейин туруп калдым жагымды карасам, кыбыр эткен киши көрүнбөйт. Ак тамдардын ортосундагы кең аянтта кандайдыр токулуу топоз үргүлөп турат. Ал үй менен бул үйдүн бурчун суулап, бир

картаң кара дөбөт соксоңдоп чуркап жүрөт. Айылдын ичи жымжырт. Кыйладан кийин гана мектеп деген имараттын ичинен балканын токулдаган үнү чыкты. Мен чемоданымды ордуна калтырып, мектеп жакка бастым.

Мектеп али ремонт болуп атыптыр. Анын караңгы коридорунда парталар, доскалар, эски лозунгдар, белгилүү адамдардын портреттери чачылып жатат. Эшиги ачык турган класстардан акиташ менен боёктун жыты буруксуйт. Бирок эч жерде кишини көрүнбөйт. Не кыларымды билбей туруп калсам, жанагы тарсылдак дагы угулуп калды. Мен басып бардым.

Класстардын бирөөндө бир эркек парта оңдоп атыптыр. Эркек кырк беш жаштарда бар, узун бойлуу, үстүнө кара чий баркыттан купайке, бутунда кайыш өтүк, башында тумак.

– Ассаломалейкум, – деп мен анын көңүлүн өзүмө бурдум.

Эркек мени көрүп, балкасын таштап, босогого басып келди.

– Алейкумассалом, – деди ал, мага ачык жүзү менен колун берип. – Куш келипсиз?

– Мен Фрунзеден келдим, мугалиммин, – дедим. – Мага мектептин директору же завучу керек эле.

– А-а – деп эркек негедир сүйүнгөнсүп кетти. – Маман айткан жигит сиз турбайсызбы.

– Ооба, – дедим мен. – Ал өзү кайда жүрөт?

– Маманбы? Кечээ областка кеткен. Жыйналышка. Бүрсүгүндөрдөн кайтып калат. Жүдө жакшы келипсиз да. Кана эмесе, таанышып алалы. Менин атым – Мамыт. Ушу мектептин завучу боломун.

Мен кичине уяла түштүм.

– Кечирип коюңуз, мен сизди уста экен деп ойлоптурмун, – дедим.

– А, эч нерсе эмес, – деди завуч. – Устачылык да кылабыз. Биз ар жылы өз мектебибизди өзүбүз ремонттойбуз. Буюм-кечелериңиз каякта?

– Эшикте.

– Анда жүрүңүз, мен сизди өзүңүз жашай турган үйгө алпарып коёмун.

Биз мектептен чыгып, менин жаман чемоданыма карай бастык.

– Бу кыштагыңыздар тыптынч да? Адамдарынар кайкта? – деп сурадым завучтан, кыштактын мурдагыдай эле аңгырап, бопбош турганын кайра сезип.

Завуч мулуюп койду.

– Биздин турмушубуз ушундай, – деди ал. – Эрте баардан тартып, куду кеч күзгө чейин мына бул үйлөрдө эч ким жашабайт. Бардыгы жайлоодо болушат.

– Демек, бул жерде жыл бою үч-төрт ай гана жашашат экен да?

– Ооба. Ошондо да баары эле көчүп түшүшпөйт, көпчүлүгү жыл бою жайлоодо, кыштоолордо калып калышат.

– А эмне үчүн?

Завуч дагы мулуйду.

– Мал багышат.

– А окуучулар, мугалимдер кайкта?

– Окуучулар каникулун ата-энелери менен өткөрүшөт.

Мына эртең окуунун ачылышына, мугалимдер аларды жыйнап келгени кетишкен. Бүгүн түнү менен келип калышаар.

Ушу тапта бизге жакын жердеги үйдөн баланын ыйы угулуп калды. Ошол эле замат аны дагы бир нече баланын ыйы коштоп кетти.

– Бул эмне деген хор? – деп сурадым, таң калып.

Биринчи класстын окуучулары –деди завуч. – Бүгүн эле жайлоодон түшүштү. Таанышасызбы?

Биз балдардын ыйы чыккан үйгө карай бастык. Үй узун болчу. Анан бир нече жеринде эшиги бар. Биз ачык турган эшикке багыт алдык.

– Биздин бардык тиричилигибиз ушул үйдө, – деди завуч адатынча жылмайып. – Жатаканабыз да, кампабыз да, ашканабыз да...

Ачык турган эшик ашкананын эшиги болуп чыкты. Ашкана бир далис, бир зор бөлмөдөн турат экен. Далисте бир аял казан-аякка киришип жүрүптүр. Зор бөлмөдө болсо, үстүнө клёнка жабылган узун стол турат.

Столдун эки жанында ошондой эле узун эки скамейка коюлган. Скамейкаларда, калдыргачтын балдарындай тизилишип, жети-сегиз жаштардагы балдар, кыздар отурушат. Алардын баарысы алдыларына коюлган боткого көңүл бурбастан, ыйлап жатышат. Столдун бир учунда чарчы бойлуу, кирзовый өтүк, тумак, купайке кийген эркек, а башка учунда жыйырма-жыйырма беш жаштардагы, ноо-ча бойлуу, чырайлуу келин туруптур. Экөө тең балдарды сооротуп, аларга оокат жедиришитин камында. Бизди биринчи болуп келин көрдү. Ал башын көтөрүп, мени карап туруп калды.

– Саламатсыздарбы, – дедим мен, келинге карап.

– Эсенсизби, келиңиз, – деди келин, сыпайы түрдө. Эркек да шашпай басып келди. Ал отуз жаштарда эле. Жүзү кумсарыңкы, заарлуу, жымшык көздөрү бар.

Мамандын келет деген кишиси ушул жигит экен, – деп тааныштырды мени завуч экөөнө.

Сактан, – деди эркек мага колун берип. – Сактан Качыбеков. Математика мугалимимин. Биз сиз менен жердешпиз.

Мен да ага атымды атадым.

– А бу келиндин аты Ракыя, – деди завуч. Келин мага жылмайып, башын ийкеп койду. – Ушул отурган балдардын эжекеси.

Менин аялым, – деп кошумчалады математика мугалими.

Мунусу мага, эмнегедир, бир чети: «Билип ал, бул аял мага таандык, башы бош эмес», – дегендей туюлду.

Мен аялга таазим кылдым. Келин мурдагыдай эле сыпайы жылмайып, билинер-билинбес башын ийкеп койду.

Бу силер эмне ыйлап атасынар? – деп калды завуч балдарга кайрылып. А балдар биз киргенден кийин кичине бизге алаксышып, ыйлаганды унутуп калышкан эле. Завучтун суроосунан улам, алар кайрадан жатыркашып, коркушуп калышты. Кокусунан, бирөө озондоп коё берди. Ага калгандары дагы кошулуп кетти.

Болду, болду, болду! – деди Ракыя, аларга анчейин опуза кылып.

Бул жердин балдары ушунчалык жапайы келет, – деди Сактан Качыбеков, куду чет элдик туристке бир нерсени түшүндүрүп аткан гиддин түрү менен.

Завуч эшикке чыгып кетти. Эрди-катынга баш ийкеп коюп, мен да аны ээрчидим. Биз менин чемоданымды алып дагы бир узун үйгө келдик.

Бул үй мурдагы үйдөн да узун экен. Жакшылап назарымды салсам, ал бир үй эмес, жети үй болуп чыкты. Наяти, алар, корко тургансышып, бири-бирине туташ салыныптыр. Муну мен алардын там башынан ажыраттым: бирөөнүн там башы пас, экинчиси бийик.

Завуч эң биринчи эшикке келип, эшикке оролгон зымды чечти. Биз далиске кирдик. Далисте көмүрдүн жугу – журту, аялдын бир жуп эски байпагы, ичинде жазуусу бар дептерлер жатат.

Төркү бөлмө чоң, жарык экен. А жарык болсо, адаттагыдай, дубалдын бооруна курулган терезеден эмес, үйдүн шыбына курулган, балык жон терезеден түшүп турат. Бөлмөдө печке, стол, темир кровать бар. Нарыдан-бери жасалган эски тактапалда «Советский экран», «Юность» журналдарынын эски сандары чачылып жатат.

– Өткөн жылы бул үйдө Дүйшөмбүдөн бир орус кыз келип, жашап кеткен, – деди завуч, менин журналдарды карап калганымдан улам. – Орус тилинен берчү. Үч-төрт жылдан бери орус тил мугалимибиз жок жүрүп, ал кыздын келгенине таза сүйүнүп калдык эле. Бирок эки ай туруптурбай кызың түшкүр, жадап, сабагын директирибизге тапшырып, кайтып кетип калды. Ошондон бери бул жерде эч ким жашай элек.

– А өзүңүздөрчү? Өзүңүздөр жадабайсыздарбы? – деп сурап жибердим мен. Орунсуз суроо, албетте. Өзүм да уялып калдым.

Завуч мулуюп, ийнин куушуруп койду.

– Жадасак, бул жерде жашабайт элек да, – деди ал. – Болуптур эмесе. Мен барып, сизге төшөнчү-орун жиберейин. А бир сааттан кийин өзүм келем, биздикине барып, чай ичебиз.

– Ракмат, – дедим мен, ыраазылык менен баш ийкеп. Завуч чыгып кеткенден кийин, темир кроватка боюмду таштап, ойлонуп отуруп калдым...

* * *

Бирпастан кийин, тиш жуугуч сатып алайын деп, булардын магазиндерине бардым.

Магазинде үч эркек бар экен. Бирөө кырктардан ашкан, узун-узун саргыч муруттары бар, көздөрү кыйды киши. Ал прилавканын артында туруп алып бир нерсе жазып жатат. Беркилери ун салынган каптардын үстүндө отурушат. Булардын бири алтымыштарга барып калган сары, көсөө адам. Экинчиси андан улуураак. Анысы топтомолок, семиз, көздөрү жүлжүйгөн, кара киши. Бул экөө арак ичип отурушуптур. Бирок мен кирер замат, тогологу шишени ката койду. Үчөө тең мени кызыгып карап калышты.

– Ассаломалейкум, – дедим мен, баарысына тиешелүү кылып. Эркектер арсар алик алышты.

– Мага бир тиш жуугуч берип коюңузчу, – дедим кийин, жазуу жазып аткана келип.

Ал унчукпай менин акчамды алып, алдыма бир тиш жуугучту таштап койду. Мен тиш жуугучту алдым да, эшикке жөнөдүм.

– Ука, бу сизди тааныбадык го? – деп калды ушу кезде көсө.

– Мен сиздердин мектебиңиздерге мугалим болуп келдим, – дедим. Атым – Акун.

Үчөө тең негедир жандана түшүштү.

А-а-а! – деди көсө. – Мамандын биз үчүн таап келген мугалими сиз турбайсызбы? Биз сизди күтүп атканбыз. Таза жакшы болбодубу келгениңиз. Бизде беш мугалимдин орду бош. Кана, тааныша лы эмесе. Менин атым Ташмат, мектептин директору болом. А мынабу тоголонгон неме менин досум болот. Аты Толубай, мерген өзү. Анабу майлды болсо, Турат деп коёбуз, ал дагы менин досум. Арак ичпейт. Бирок берсеңиз кайт кылбайт: стаканыңызды алат

Бул жердин балдары ушунчалык жапайы келет, – деди Сактан Качыбеков, куду чет элдик туристке бир нерсени түшүндүрүп аткан гиддин түрү менен.

Завуч эшикке чыгып кетти. Эрди-катынга баш ийкеп коюп, мен да аны ээрчидим. Биз менин чемоданымды алып дагы бир узун үйгө келдик.

Бул үй мурдагы үйдөн да узун экен. Жакшылап назарымды салсам, ал бир үй эмес, жети үй болуп чыкты. Наяти, алар, корко тургансышып, бири-бирине туташ салыныптыр. Муну мен алардын там башынан ажыраттым: бирөөнүн там башы пас, экинчиси бийик.

Завуч эң биринчи эшикке келип, эшикке оролгон зымды чечти. Биз далиске кирдик. Далисте көмүрдүн жугу – журту, аялдын бир жуп эски байпагы, ичинде жазуусу бар дептерлер жатат.

Төркү бөлмө чоң, жарык экен. А жарык болсо, адаттагыдай, дубалдын боорупа курулган терезеден эмес, үйдүн шыбына курулган, балык жон терезеден түшүп турат. Бөлмөдө печке, стол, темир кровать бар. Нарыдан-бери жасалган эски тактапалда «Советский экран», «Юность» журналдарынын эски сандары чачылып жатат.

– Өткөн жылы бул үйдө Дүйшөмбүдөн бир орус кыз келип, жашап кеткен, – деди завуч, менин журналдарды карап калганымдан улам. – Орус тилинен берчү. Үч-төрт жылдан бери орус тил мугалимибиз жок жүрүп, ал кыздын келгенине таза сүйүнүп калдык эле. Бирок эки ай турупурбай кызың түшкүр, жадап, сабагын директирибизге тапшырып, кайтып кетип калды. Ошондон бери бул жерде эч ким жашай элек.

– А өзүңүздөрчү? Өзүңүздөр жадабайсыздарбы? – деп сурап жибердим мен. Орунсуз суроо, албетте. Өзүм да уялып калдым.

Завуч мулуюп, ийнин куушуруп койду.

– Жадасак, бул жерде жашабайт элек да, – деди ал. – Болуптур эмесе. Мен барып, сизге төшөнчү-орун жиберейин. А бир сааттан кийин өзүм келем, биздикине барып, чай ичебиз.

– Ракмат, – дедим мен, ыраазылык менен баш ийкеп. Завуч чыгып кеткенден кийин, темир кроватка боюмду таштап, ойлонуп отуруп калдым...

* * *

Бирпастан кийин, тиш жуугуч сатып алайын деп, булардын магазиндерине бардым.

Магазинде үч эркек бар экен. Бирөө кырктардан ашкан, узун-узун саргыч муруттары бар, көздөрү кыйды киши. Ал прилавканын артында туруп алып бир нерсе жазып жатат. Беркилери ун салынган каптардын үстүндө отурушат. Булардын бири алтымыштарга барып калган сары, көсө адам. Экинчиси андан улуураак. Анысы топтомолок, семиз, көздөрү жүлжүйгөн, кара киши. Бул экөө арак ичип отурушуптур. Бирок мен кирер замат, тогологу шишени ката койду. Үчөө тең мени кызыгып карап калышты.

– Ассаломалейкум, – дедим мен, баарысына тиешелүү кылып. Эркектер арсар алик алышты.

– Мага бир тиш жуугуч берип коюңузчу, – дедим кийин, жазуу жазып атканына келип.

Ал унчукпай менин акчамды алып, алдыма бир тиш жуугучту таштап койду. Мен тиш жуугучту алдым да, эшикке жөнөдүм.

– Ука, бу сизди тааныбадык го? – деп калды ушу кезде көсө.

– Мен сиздердин мектебиңиздерге мугалим болуп келдим, – дедим. Атым – Акун.

Үчөө тең негедир жандана түшүштү.

А-а-а! – деди көсө. – Мамандын биз үчүн таап келген мугалими сиз турбайсызбы? Биз сизди күтүп атканбыз. Таза жакшы болбодубу келгениңиз. Бизде беш мугалимдин орду бош. Кана, тааныша лы эмесе. Менин атым Ташмат, мектептин директору болом. А мынабу тоголонгон неме менин досум болот. Аты Толубай, мерген өзү. Анабу майлды болсо, Турат деп коёбуз, ал дагы менин досум. Арак ичпейт. Бирок берсеңиз кайт кылбайт: стаканыңызды алат

да, прилавкасынын астына катын коёт, а сиз кеткенден кийин аны бирөөгө сатат.

– Эй-эй, Ташмат аке, мыймандын көзүнчө кишини каралабасаңызчы, – деди магазинчи, ырсактап күлүп.

– Кана, мыйман, эми биз менен отуруң, бирткеден ичели, – деди директор. Анан шеригине буюрду. – Аракты бер быякка.

Мерген каткан шишесин алып чыкты.

Агай, капа болбоңуз, биз сизди райондон келген чоң экен деп коркуп кеттик, – деди ал.

А мен, эмне, чоңго окшоп турамбы? – дедим мен. Азыр чоңдор жаштардан чыгып атпайбы, – деди директор досунун сөзүн колдоп. – Кана, отур ука.

– Ракмат, – дедим мен. Мен ичпей эле коёюн, узак жол жүрүп, чарчап келдим. Башка жолу ичербиз.

Директор менен мерген бири-бирин карап алышты.

Болуптур, – деди директор. – Бирок башка жолу жок дебейсиң...

Мен чыгып кеттим.

* * *

Ошол күнү кечинде, завучтун үйүнөн келатып, мергенге туш келип калдым. Караңгы кирип калган эле. Магазиндин алдынан өтүп баратсам, бирөө: Агай, бери бас! – дейт.

Карасам, магазиндин босогосунда мерген отурат. А магазин жабык. Жанына басып барсам:

– Бача, мен мас болуп калдым, үйүмө жеткирип кой, – деп айтат.

Жок дешке уялып, макул болдум. Анын үстүнө мен али мергенди аралда жашарын билелек болчумун. Кыштактан чыгып, гөрүстөнгө карай жүрүп калганыбызда гана кичине кабатырланып:

– Үйүңүз каерде? – деп сурадым.

– Өйүздө, бача, – деди мерген. – Аралда.

Мен макул болгонума бушайман жедим, албетте, бирок айнышка кеч болуп калган эле.

Гөрүстөнгө жеткенибизде, тоонун аркасынан кыпкызыл ай башбакты. Анын нурлары тоолордун чокуларын гана жарытып, өрөөндөр, кокту-колоттор мурдагыдай эле караңгылыкта турду.

Биз гөрүстөндү аралап кеткен жалгыз аяк жолго салдык.

Колтукташып баратканыбыздан, жолго батышпастан, улам бирибиз жолдон чыгып, гөрлөрдү тебелеп кетип жаттык. Мергенге көнүмүш болуп калса керек, эчтеке сезбейт, мен болсо, куду өлүк адамдарды тебелеп бараткандай, жүрөгүм үшүп, далыларым чымырап кетип атты.

– Бул – гөрүстөн, – деп койду мерген, мен билбей бараткансып. Же өзү үчүн айттыбы, ким билет. – Бардык тиричилик ушул жерде бүтөт... Кайгы-муңуң да, кубанычың да...

Кокусунан, алдыбыздан бир нерсе чуркап өттү. Мен коркуп кетип, дирт эте түштүм. Мерген муну сезип калды.

– Коён, – деп койду ык тутуп ал. – Гөрүстөндө жалгыз коён бар. Мен кээде ага: «Эй, узун кулак, менин жолумдан көп сыранддабай жүрсөңчү, бир күнү шоруңду кайнатып, шорво кылып ичип коюп жүрбөйүн» – деп коём. Азилдешип, албетте. Күн көрсүн, бейтаалай. Мүмкүн, мен бул жерге келип жатканымда да, үстүмөн секирип чуркап жүрөр...

Гөрүстөн бүткөндөн кийин жол, бийик жээктен ылдый кыялап, дарыяга түшө баштады. Ылдыйышка түшүш да экөөбүз үчүн кыйын болду. Бирок мерген ага карабай, ичкилик кыргыздардын обонуна салып, ырдап кирди:

– Эй-эй, кызыл, кызыл нар айдап,
Кыяларда болбодум.
Күлүп-ойноп сиз менен,
Кыяматтык болбодум...
– Агай, коштоп кой.

Мен түшүнө бербедим.

– Кантип?

– Кантип дейт! Киши ырдаганда, «а!», «па!» деп аны коштоп турат да.

Эми түшүндүм.

– Менин ырдаганга да, коштогонго да көңүлүм жок, аксакал, – дедим, кичине кыжырым келип. Кара муну, узатып баратканым аз келгенсип талабын көр.

Мерген ырдабай калды. Биз жээкке түштүк. Бу тапта ай дагы тоолордун чокулары менен барабарланып, анын нурлары ылдыйлап, түздөр да мурдагыдан жарышып келатты.

– Ушул ортодо асма көпүрө бар, – деди мерген. – Издеп көр, агай.

Мен жакабелимди карап, дарыянын үстүнөн тартылган эки жоон зым арканды көрдүм. Зым аркандардын биз турган учунда сандыкка окшогон бир нерсе асылып турат. Болсо болду, асма көпүрөсү ушул дедим да, мергенди анын жанына баштап бардым. Кийин билсем, бул көпүрө, дарыянын суусун өлчөп туруш үчүн курулган нерсе экен.

– Муну менен кантип өйүзгө өтөбүз? – деп сурадым мергенден. Адегенде мени мынабу люлкага отургуз, – деди мерген. – Анан өзүң отур.

«Люлкасы» сандыкка окшогон неме эле. Мен ага мергенди чыгарып, артынан өзүм чыктым. Люлка дегени жээктеги темир түркүктөргө байлануу туруптур. Мерген аны өзү агытты. Люлка дарыянын кыйла жерине чейин өзүнчө жылып барып, анан токтоп калды.

– Эми, бача, зым аркандын бирин кармап алып, аны өзүңө тарта бер, – деп үйрөттү мерген. – Мына мага окшоп.

Экөөбүз зым аркандарды бир-бирден кармап алып, өзүбүзгө тартып, алдыга жыла баштадык. Кыйын жумуш экен. Бирпаста колдорум ачышып, чарчап калдым. Мен анда, Памирдин авасы суюк болорун, ага көнө элек туруп күч иш кылган кишини бул ава бат чарчатып, дамыктырып, ал турмак, эстен тандырып коёрун билелек болчумун. А мерген болсо, эчтекеден бейкабар ырдап кирди:

– Кызыл, кызыл нар айдап,
Кыяларда болбодум.
Күлүп-ойноп сиз менен,
Кыяматтык болбодум...

– Коштоп кой, бача.

– Э коюңузчу, аксакал! – дедим, мурдагыдан бетер кыжырым келип.

– Ана, менин кызым да күтүп турат, – деди мерген, менин сөзүмө этибар бербестен.

Карасам, чын эле жээкте бир кыз туруптур. Кыздын арт жагында төрт ит, иттердин артында бир эшек да бар. Биз өлүп-талып жээкке жеткенибизде, кыз зым аркандар байланган темир түркүктөрдүн жанына басып келди да, унчукпай биздин люлканы тутуп, аны түркүктөргө байлай баштады.

– Карачач, мынабу агайың менен таанышып ал, – деди мерген. – Прунзеден келди бүгүн.

– Келиңиз, – деп койду кыз мага. Анан унчукпай атасын түшүрө баштады.

Менин кызга жооп берер алым жок эле, башымды гана ийкеп койдум, бирок кыз мунуму байкаган да жок. Мерген жерге түшкөндөн кийин, мен люлканы кайра чече баштадым. Муну көрүп, кыз, негедир атасына суроолуу карап калды.

– Э-э, бача, эмне кылып атасың? – деди атасы мага, чочуган түр менен.

– Эми мен кайтып кетейин, – дедим.

– Э, кой, агай! Шунчалык келип калдың, биздикине конуп кет. Түш.

– Ыракмат, – деп коюп, чече бердим. – Барайын.

– Жок, бача, калбасаң болбойт, – деди мерген, баягыдан астейдилирээк. – Биринчиден, кызым экөөбүздү таарынтасың. Экинчиден, люлкабызды ал өйүзгө алпарып байлап таштасаң, эртең биз тиричилик кыла албай калабыз.

Мундан башка көпүрүгүбүз жок.

А-а, ушундай беле али дедим ичимде. Өзүмдүн бул абалыма өзүм күлкүм келди. Кайсы гөрдөн да бул кишиге түш келдим деп кейидим. Бирок ушу тапта ушунчалык арып-чарчап, жанымды жер тартып бараткандыктан, кала берсе, кайсы үйгө түнөгөнүм баары бир эмеспи дедим да, жерге түштүм.

Кыз атасын эшекке мингизди. Эшек тыпылдаган бойдон мергенди аралдагы жалгыз үйгө алып жөнөдү. Биз кыз

экөөбүз жана төрт тайган болуп, эшекти ээрчип алдык. Көп өтпөй мерген дагы ырдап кирди:

– Э-эй, кызыл, кызыл нар айдап...

Биз кыз экөөбүз үйгө жетер-жеткенче бир ооз сүйлөшкөнүбүз жок. Үйгө жеткенден кийин кыз атасын жерге түшүрүп, үчөөбүз ичкери кирдик.

Мергендин үйү, менин өйүздө калган жаңы үйүмө окшоп бир далис, бир мейманканадан турат экен. Экөөнүн тең терезелери шыптан чыгып, экөөн тең ай менен шишелүү чырактардын нурлары жарытып турат. Далисте идиш-аяк, сандык, кап, мылтык, капкан сыяктуу буюм-кечелер турат. Очокто кыктын оту күйүп, казанда эт бышып атат. Төркү бөлмөсүндө болсо, жыйылган көрпө-төшөктөн башка эчтеке көрүнбөйт.

Карачач элпек түрдө төрдөгү төшөктөрдү жаңырта салды.

– Кана, агай, төргө өт, – деди мерген. – Кызым оокатың пышса, апкел. Бозоңдон калды беле?

– Бозо бүгүн ичиле элек, – деп кыз далиске чыгып кетти.

– Ичилбесе, таза жакшы болуптур да, – деди мерген. Ичилбесе, мана азыр ичебиз.

Бирпастан кийин алдыбызга дасторкон салынып, эки жыгач кеседе сорпо, чоң мис чарада эт, дагы бир чоң жыгач чарада бозо келди. Үйдүн ичи сорпо, эт, бозонун жытына толуп, шыптагы балык жон терезе алардын буусуна тердеп чыкты.

Мерген бирпаста этти бөлүштүрө салды.

– Кана, мейман, этке кара. Кийиктин эти, – деди ал. – Кызым, бозодон куй.

Менин курсагым ток болучу. Ошентсе да, кийиктин эти дегенден улам, а эт чынында да ширин экен, сонун көрүп, оңор эт жебедим. Бозону да мерген экөөлөшүп, куп ичтик. Бир маалда мен мас болуп калдым. Памир мурдагыдан жакшырып, а өзүмдүн минтип, ээн үйдө, мерген менен анын кызынын мандайында, кайберген этин жеп, бозо ичип отурганым, өзүмө романтикалуу болуп көрүндү.

Мергендин өзү да, анын тултук бет, жоош-момун кызы да жага баштады.

– Айтмакчы, бача, Кыргызстандын каеринен болосуң? деп сурап калды мерген, гарт кекирип коюп.

– Ноокат деген жеринен, – дедим.

– Э-э-э! – деп кыйкырып жиберди мерген. – Сен мага тага болот турбайсыңбы?! Менин раматылык апам Ноокаттан болом дечү эле. Мана, мана, тууган чыгып калбадыкпы. Кана, бача, эттен ал. Кызым, менин тагама бозодон куй...

Ноокатта да бозо салабы, тага?

– Салат.

– А уучулук кылышабы?

– Кылышат.

– А өзүң уучулук кылгансыңбы?

Бала кезимде теңтуш балдар менен ит ээрчитип, таяк алып, кекилик, чил, коён кубалачы элем. Бирок бул киши менен мунумду мергенчилик деп эсептээрине шектенип:

– Жок, – деп койдум. – Бирок мергенчиликти жакшы көрөм.

– Анда мен сени мерген кылам, – деди мерген. – Мана көрүп турасың. Кийик аттырам, аюу аттырам, жолборс аттырам... Атасынын гөрү, тага-жээн болуп алып, бир уучулук кылалы, а?

Мен жылмайып койдум. Мергендин убадалары делебемди козгой баштады.

– А качан чыгабыз анда? – деп жибердим.

– Кааласаң, эртең эле, – деди мерген. – Эртең эртелеп, кийиктер оттогону түшкөн кезде, үстүнөн басабыз. Кызым, биз саар менен, жылдыз тарай электе ууга жөнөйбүз.

Али жатаарда мылтык, ок-дары, дүрбү дегендердин баарын камдап кой. Эшекке жемден көбүрөөк сал. А иттерди бүгүн каңтарасың. Эх, тага, эртеге сана бир тамаша куруп берейин!

Куй, бозодон, кызым.

– Эми өзүңүздөр куюп ичип отуруңуздар, мен казан-аякты жууштурайын, – деди кыз, чараны атасынын алдына жылдырып.

– А-майли, майли кызым, барып ишиңди кыла бер, – деди мерген. Карачач идиш-аяктарды жыйыштырып, далисге чыгып кетти.

– Жакшы кыз, – деп койду мерген анын артынан. – Раматылык апасын тарткан. Кудай кааласа, бир кызматчыга күйөөгө берсем деген ниетим бар. Койчу-пойчуга тийсе, кор болот, бечарам... Сен үйлөнгөнсүңбү?

Мен башымды чайкадым.

А мерген, негедир, өзүнүн жакшы көргөн ырын эстей кетти:

– Э-э-эй, кызыл нар айдап, Кыяларда болбодум...

– Э-э-эй! – деп кыйкырдым мен бул жолу, аны коштоп.

Мен качан жатканыбызды билбейм. Эртесинде көзүмдү ачсам, шыптагы терезеден күндүн нурлары куюлуп түшүп туруптур. Жанымда катуу коңурук тартып мерген жатат. Анын баш жагындагы дубалда мылтык, патронташ, дүрбү илинүү турат. Мен кечиндеги мергендин убадаларын эстеп, уучулукка барбай калганыбызды түшүндүм.

Кийин биздин бул жоругубуз өтө көп жолу кайталанды. Мерген мени бат-бат эле үйүнө чакырып калат. «Тага, бүгүн кечинде биздин үйгө келип жатасың, эртең азандан ууга жөнөйбүз», – дейт.

«А-а, айтмакчы, магазинден бир аз шише бир нерсе ала кел, бозого кошуп, эрмек кылып отурабыз», – деп кошуп коёт. Мен «бир аз шишесин» алып, кечинде анын үйүнө барам. Бүгүнкүдөй, көпкө чейин чардап отурабыз, а бечара Карачач биздин эртеңки күнүбүздүн камын жейт: мергендин курал-жарагын, иттерин, эшегин ууга даярдайт. Бирок эртеси күнү турсак эле, күн шашке болуп калган болот, ууга барылбай калат...

Бирок калп болбосун, бир жолу кийикке чыктык. Ошол күнү күн бүркөлүп, кичине кар гыбаңдап турган. Биз таң сүрүлгөн кезде туруп, бир чыныдан бозону шашып-бушуп ичтик да, жолго аттандык: мерген очоюп эшегине минди, мени болсо, бир колума таяк берип, эшегин айдаттырып, бир колума беш итин жетелеттирип койду. Эгер мергенчиликке ушунчалык дилгир болуп калбаганымда, өзүмдүн бул абалым үчүн намыстанып таарынмакмын.

Памирде кийик уулаш үчүн узакка барбайсыз. Эки түмшукту айланып өтүп, бир кен жылгага кире беришибизде

эле, мерген эшегин токтотуп, дүрбү салып калды. Аны көрүп колумдагы беш ит да оздорунчо тынчсызданып, кулактарын түрүнүп, ээсинин ар бир кыймылын ээрчип каран калышты. Картаң боз эшек гана эч нерседен капарсыз, көздөрүн сүзгөн калыпта, чоң түп шыбактын түбүн суулап турду.

– Он чакты теке жүрөт, – деди мерген бир маалда.

– Кана? – деп колунан дүрбүнү жулуп алдым. Карасам, чын эле ноопаздай-ноопаздай болгон он теке бейкапар оттоп жүрүшүптүр. Мен кичине толкундай баштадым.

– Эми эмне кылабыз? – дедим, көзүмдү дүрбүдөн албай.

Жооп бериштин ордуна, мерген эшегинен түшүп, иттерин агытып кирди. Иттери али текелерди көрө элек болучу, ошентсе да, алдыларында турган милдеттин кубанычына чыдай алышпай, ордуларында тыбырчылашып, кыңшылашып, көздөрү ала-чакмак болуп, туш келди жакты карап атышты. Алардын баарын агытып болуп, ээси алардын барчу жагын колу менен көрсөтүп койду. Иттер көрсөтүлгөн жакка чуркап жөнөштү. Бирок көп узабай эле, бараткан багытынан чукул бурулушуп, башка эле жакка бет алышты.

– Иттериңиз теңирден тескери кетишти, – дедим мен, дароо иренжип.

– Алар текелерди көрүштү, – деди мерген. – Айланып барып, аркы жагынан чыгышат.

– Анда биз эмне кылып турабыз бул жерде? Биз да барбайлыбы ошо жакка?

– Биздин ал жакта керегибиз тийбейт. Иттер өздөрү айдап келип, тээтиги аскага камап беришет. Андан көрө, үстүндөгү тонунду чечип, жеңилденип тур.

Мен мергендин айтканын кылдым. Аңгыча иттердин арсылдаган үнү чыгып калды. Карасам, төрт ит бир текени алдыларына салып алып, жанагы мерген көрсөткөн аскага карай кууп чыгып баратышыптыр. Теке иттерден жүз метрдей алдыда, байкуштун жаны көзгө көрүнүп, бар болгон күч-кубатын, күлүктүгүн качып кутулууга жумшап койгон. Ошол бойдон кача берсе, кутулуп кетмек, ал иттерден алда канча күлүктүк кылат экен, анын үстүнө, аскага жармашканда анын мүмкүнчүлүгү ого бетер арта баштады. Бирок

ал өзүнүн бул артыкчылыгын пайдалана алган жок. Мунун ордуна, артындагы куугунчулардын тынымсыз арсылдаган үндөрүнөн улам, коркунучу артып олтуруп, акыры чыдабастан чукул бурула берип, типтик асканын жалама бети менен анын ортосуна чейин кадуулап чуркап барды да, бир алакандай жерге пөкүлдөп туруп калды. Албетте, ал токтогон жерге эч кандай ит баралмак эмес. Бирок мергендин иттери да ал жерге барышты ойлошподу. Мунун ордуна алар дароо асканы курчады да, коюшту: аларга ушул гана керек болучу. Бечара теке муну көрүп кутулуп кеттим деп ойлоп калды окшойт. Иттердин артынан мылтыкчан киши келерин ал кайдан билип коюптур.

– Мана, эми жөнө, – деди мерген. – Как башына аткын...

Мен аскага карай чуркадым. Бирок Памирде көпкө чуркай албайсыз. Түтөк дегени бар, дароо бутуңузду кишендейт да, коёт. Бул жерде өргө, мурдуңуз канабай, жай басып чыксаңыз да, өпкө, жүрөгүм абдан таза экен деп сыймыктана бериңиз.

Мен аскага алпарчу кырдын оңоюраак, а текеге көрүнбөс капталын тандап алып, жарым саат дегенде, асканын бир тарабын тоскон иттин жанына жеттим. Иттен текеге чейин элүү метрче гана аралык калды. Ушул жерден атмакчы болдум. Чоң таштын бооруна далдааланып алып, мылтыгымды октодум. Мылтыгым ГЭК, же памирликтер айткандай, «пырсылдак» деген мылтык эле. Толубай мергендин айтышына караганда мунун огу кийикке тийгенде «пап» деген, тийбегенде «чак» деген үн чыгат имиш. Атып көрүп билебиз да.

Мен мылтыктын аралык өлчөгүчүн жетимиш беш метрге коюп, көздөп калдым. Бирок абдан арып-чарчап калган болчумун, өпкөм кышылдап, колдорум калтырап, мылтыктын кароолу бир жерге турбай кыйнады. Бир паска башымды көтөрүп, текени карап алдым. Теке өтө чоң, сулуу экен. Бечара өз үйүрүнөн ажырап, тынбастан арсылдап үрүп турган төрт иттин курчоосунда калганы үчүн коркуп, бүт денеси дирилдеп, башы үңкүйүп абдан аянычтуу көрүнөт.

Мен атып жибердим. Мылтыктан «пап» деген үн чыкты, тийди окшойт. Бирок теке жыгылган да, анан качкан да

жок. Бир гана килейген денеси кичине жыйрыла түшүп, акырын бурулуп, мага тескери карап калды. Мен шашып-бушуп кайрадан октоп, дагы аттым. Бул жолу да жанагы «пап» деген үн угулду. Теке дагы эле жыгылбастан, качпастан, дагы эле жанагыдай ордунда бурулуп, кайрадан мен жакка карап алды. Үчүнчү жолу аттым. Бул жолу теке эч жакка бурула албастан, оор денеси менен кулач-кулач келген мүйүздөрүн аскага жөлөп туруп калды. Ушунда мен анын ал-акыбалын көрүп, ага ушунчалык ырайымым келди. Ишенсеңиз, текеден уялдым. Качып баратканда атып алсам бир жөн эле. Бирок минтип, өзүмдөн элүү метр аралыкка тургузуп алып, тургузганда да, мага каршылык көрсөтө алгыс кылып тургузуп, куду бута аткандай атып атканым, калыстыкка жатпайт да. Теке, аргасыздан колго түшкөн эр жүрөк баатырга окшоп, а мен аны өлтүрүп аткан таш боор, бирок коркок желдетке окшоп аткансыдым. Мен өзүмдү ушул уят сезимдерден, а текени оор азаптан кутултуш үчүн, шашып-бушуп дагы атып жибердим. Теке чымырканып жатып ордунда айланмакчы болуп, бирок айлана албастан, зоодон учуп кетти. А зоо бийик эле. Ал кыйлага чейин авада каалгып сүзүп барып, анан асканын этегиндеги аппак майда шагылга түштү. Шагыл ордунан козголуп, анын сулкуйган тожансыз (а мүмкүн жаны бардыр эле) денесин туптуура Толубай мергенге карай алып жөнөдү.

Мен шашпай келгиче, мерген текени мууздап, анын ичеги-кардын иттерине таламай кылып таштап коюптур.

– Келишкен теке атыпсың, бача, – деди мерген. – Терисин Мамытка берели, музейине койсун.

– А эмне деген музей? – дедим, кош көңүл гана.

– Э-э, сен али көрө элексиңби анын музейин? Ал окуучуларына сонун музей жасап берген. Мен болсо ага жардам берип жүрөм. Музейдеги жаныбарлардын баарысын мен атып барып бергенмин.

– А-а...

Биз текени шалактатып эшекке жүктөп алып, келген жолубузга түштүк. Менин ууга канааттанган да, кубанган да түрүм жок эле.

* * *

Эртеси күнү мектепте биричи коңгуроо берилди. Мен бир журналды колтуктап алып, мугалимдер менен кошо мугалимканадан чыгып, коридордун эң төрүндөгү «VIII класс» деген жазуусу бар эшикке карай бет алдым. Бул менин классым эле. Өзүмдүн окуучуларым менен таанышууга жакшы деген костюмумду кийип, жакшы деген галстугумду тагынып, ал турмак, көкүрөгүмө университеттин значогун да кадап алып келгенмин. Ошондуктан, өздөрүнүн күндөлүк эле кийимдери менен келишкен жергиликтүү мугалимдердин алдында куду эстрадада ырдап жаткан сылаңкороздун өзүнө окшоп калдым. Мунум үчүн кыйлага чейин уялып жүрдүм.

Коридордун төрүнө чейин мени менен Ракыя кошо барды. Анын классы менен менин классым катарлаш экен.

– Биринчи сабагыңызды жакшы өткөрүп чыгыңыз, – деди ал жылмайып, өз классына кирип баратып.

Бул тилектештик мага орунсуздай көрүндү. Ошентсе да ага:

– Рахмат, – деп галстугумду бир кармап коюп, эшикти ачтым.

Класстык бөлмө кең экен. Бирок анда сегиз гана парта болуп, ар бир партада бирден окуучу отуруптур. Окуучулар өздөрүнчө бир нерсени кызуу сөз кылышып, күлүп-жайнап отурушкан экен, мени көрүшүп, текши ордуларынан турушту.

– Саламатсыңарбы? – дедим мен аларга.

– Саламатсызбы, агай? – дешти окуучулар хор менен.

Анан эң арткы партада отурган окуучу менин урукса-тымсыз эле отура берип, бирок тиктеп калсам, дароо тура калды. Бул окуучу класстагылардын эң улуусу көрүнөт. Жашы он сегиздер чамасында бар. Сөөлөтү меникинен кем калышпайт. Анын бул класста отурушу мени таң калтырды.

– Отургула, – дедим. Өзүм да отурдум. – Бүгүнкү сабагыбыз – таанышуу сабагы болсун. Менин атым – Акун, фамилиям – Маткалыков. Мен силердин класс жетекчиңермин, ошондой эле кыргыз тили жана адабияты боюнча

мугалимиңер боломун... Эми силердин аты-жөнүңөрдү билгим келет. – Мен журналды ачып, бир баштан тизмени окуй баштадым. –Туратов Ташпай деген ким?

– Мен, агай, – деп багжайган бала ордунан турду.

– Отур. Токтобаев Садык?

– Мен! – деп кыйкырды биринчи партада отурган таранчыдай болгон кичине бала.

– Баатырова Сара?

Класстагы үч кыздын бирөө турду. Унчуккан жок.

– Дөөлөтова Унсун?

Экинчи кыз турду. Ал да үндөбөдү.

– Тойчиев Паиз?

Эң арткы партадагы чоң бала козголду.

– Мен, – деди ал гүркүрөгөн жоон үн менен.

– Жашың канчада сенин? – деп сурадым мен андан.

– Он сегизде, – деди бала кыйналган түр менен.

– А эмне үчүн ушул убакка чейин сегизинчи класста отурасың?

Паиз унчукпады.

– Агай, бул бала ар бир класста эки жылдан окуганды жакшы көрөт, – деп жооп берди ал үчүн Садык.

Окуучулар күлүп калышты. Паиз Садыкты жаман көзү менен олурайып карап койду.

– Отур, – дедим мен аны көп кыйнабас үчүн. – Мамытова Адалат?

Класстагы үчүнчү кыз турду.

– Эсенов Эрмек?

Бул көздөрү бакыракай, мурду ороктой болгон бала болучу. Кийин билсем, анын апасы бадахшандык тажиктерден экен.

Мен журналды жаптым.

– Мына биз таанышып алдык, – дедим, ордуман туруп. – Эми мен силердин каникулду кандай өткөрүп келгенинерди билгим келет. Сүйлөп бергиле.

– Каникулубуз жакшы өттү, агай, – дешти бир нече үн.

– Эч кандай жакшы-макшы өткөн жок! – деп Садык аларга каршы чыкты. – Агай, биз каникул болуп өткөнүн да жакшы сезбей калдык. Баарыбыз колхоздо иштедик.

Кыздар инек саашты, балдар чоп чабышты, кой кыркышты. Мунун эмнеси каникул?

– И-и, бейтаалай ий, – деди Адалат ага. – Сенин оюңча, каникулда биз эмне кылышыбыз керек эле?

– Эс алыш керек эле, көңүл ачыш керек эле, – деди Садык, өнөгүн бербей атты. – Мисалы үчүн, шаардык окуучуларды алып көрчү, эмне кылар экен каникулда! Эс алышат, ойноп-күлүшөт. Бул үчүн алардын атайын лагерь, Артек деген жерлери бар. Туурабы, агай?

Мен жооп бериштин ордуна тескери бурулуп, терезенин жанына басып бардым. Терезеден идара, мектеп, магазин, клуб – төртөөнүн ортосундагы тасырайган кең аянт көрүнөт экен. Аянттын ортосунда, топуракка буланып, аптапка какталып баягы токулуу топоз жатат. Ушу тапта кокусунан, магазиндин бурчунан бир жаңы кара «Волга» шумкуп чыга келип негедир аянтты бир айланып алып, акырында топоздун алдына барып токтоп калса болобу. А машинеден болсо менин депутатым чыкпадыбы! Депутат топоздун маңдайынан сылап-сылап коюп, кийин шыпылдаган бойдон магазинге кирип кетти. Магазинде ал көпкө болгон жок, бат эле кайра чыгып, туура мектепти көздөй бет алды.

– Эйлер, карагыла, Маман акенин «Волгасы» келиптир! – деп кыйкырып калды балдардын бирөө ушу тапта.

Ошол замат бүт класс терезеге чуркап келип, «Волганы» карап калышты.

– Кана, ордуңарга олтургула! – деп кыйкырдым мен. – Эмне, «Волга» көрө элек белеңер?!

Балдар, эмнегедир, мени сөзүмө таң калышкандай, бирибирин карап калышты. Ушул учурда күтүлбөгөн жерден конгуроо берилди. Мен таңданып саатымды карадым, сабактын бүтүшүнө али жыйырма минут бар. Аңгыча, балдар менин уруксатымды күтүшпөй эле, эшикке карай атырылышты.

– Каякка?! Каякка?! Отургула ордуңарга! – деп кыйкырдым мен, ачууланып.

Бирок окуучулардын эч кимиси кулак салышпады. Класста жалгыз өзүм калдым. Мен окуучуларымдын тартипсиздигине, конгуроону эрте берген кишиге аябай жиним келип, туура

мугалимканага жөнөдүм. Коридорго чыксам, бүт мектептин окуучулары чаң-тополоң түшүп аянтка чыгып кетип жатышыптыр. Мугалимканага жеткиче, ал жактан бир топ мугалимдер менен депутат чыга келишти. Депутат мени көрүп:

– Акун! – деп кубанычтуу кыйкырып, келип кучактап калды. – Ракмат, бача, келгениңе. Кандай, биздин жер жагып атабы?

Шашпай тур, кичине жашай түшөйүн, анан айтам, дедим. Анан завучту көрүп: – Бу, эмне коңгуроо эрте берилди? – деп сурадым.

Завуч кысылып жылмайып, депутатты карап койду.

– Коңгуроону мен бердим, – деди депутат. Мен? А эмне үчүн?

– А-а, балдар кара «Волганы» бирпас тамаша кылып. Азыр аны кайра районго кайтарып жиберем. Мен түшүнө бербедим.

– Ал эмне дегениң? Алар, эмне кара «Волга» көрүшө элекпи?

– Көрүшкөн. Эки гана жолу. Экөөндө тең мен өзүм минип келгенмин. Депутат мени колуктап алып, аянтка алып чыкты. «Волганы» балдар ороп, такыр көрүнбөй калыптыр.

– Биздин райондо, бача, бир гана ушул «Волга» бар жайында райком минсин деп келген. А райком Хорогго барганда гана минет. Колхоздордун жолу жаман, колхоздорго ал мурдагы эски виллиси менен барат.

– А сага кантип анан берип жүрөт?

– Магабы? Хе, апенди десе, – деди Маман, өзүнө жердеш мугалимдерди мулуя карап коюп. – Мен деген мен – да. Мага бербей көрсүнчү!

Мен күлүп жибердим. Биз баарыбыз машинеанин жанына басып келдик.

– Кана, көрүп бүттүңөрбү? – деп сурады депутат балдардан.

– Дагы кичине коё түшүңүзчү, Маман ака, – дешти балдар.

– Жок, кетсин эми, – деп койду Маман акасы. – Районго чейин жүз километр жер жатат, жетип алсын шоопур бейтаалай да. Кана, мындай болгула. – Балдар жол бошото

бериштн. Маман машинеиин ичинен чемоданын алып, аны Паизге узатты. – Топозго байла, – деди ага. Кийин мурутчан шоопурга кайрылды. – Эми сен кайта бер. Үсөнбай.

Үсөнбайы башын ийкеп коюп, чаң ызгыткан бойдон жүрүп кетти.

– Бирпас коё турсаңыз го, – деди Садык, анча ыраазы боло бербей.

– Шашпа, бача, – деди ага депутат. – Маман акең эсен болсо, дагы көп жолу көрөсүң бул машинени. Кана эмесе, мен да жарыкта жолумду алайын, мындан ары да бир күнчүлүк жол жатат.

– Андай экен, жанагы «Волга» менен эле жетип албайсыңбы? – дедим мен.

– Э-э, бача, мен турган жерге «Волга» эмес, танке да баралбайт, – деди Маман. – Паиз, менин топозумду апкел.

Паиз бир капталына чемодан байланган топозду жетелеп келди. Маман топозго минди.

– Жакшы калгыла эмесе, – деди анан ал көпчүлүккө.

– Жакшы барыңыз! – дешти балдар.

– Үйүңө аман-эсен жетип ал! – дешти улуулар.

– Кайыр эмесе, Акун, – деди Маман мага.

– Кайыр, – дедим мен башымды ийкеп.

– Ташмат ака! Мамыт ака! – деп кыйкырды депутат, директир менен завучка кайрылып. – Акунду таарынтпагыла.

– Таарынтып эмне?! – деди деректир. – Айтканын кылабыз. Бүт мектептин кыргыз тил жана адабият сабагын бердик. Аз десе, дагы беребиз. Бизде чет тил мугалими жок, ыр-хор сабагы боюнча мугалимдин орду да бош. Кааласа, алсын ошолордун сабагын.

– Бергиле, – деди Маман.

Мен күлүп жибердим.

– Рахмат, – дедим. – Ансыз да сабактарым көптүк кылып жатат.

– Өзүң бил, – деди депутат. – Иши кылып, бизге ыраазы болсоң эле болду. Болуптур эмесе, мен кеттим. Кана, Паиз, тизгинди бер. Айтмакчы, Акун, Паиз менин жээним болот. Бир тууган эжемдин жалгыз уулу. Жакшылап окута көр.

Эптеп быйыл сегизди бүтсө, өзүм Дүйшөмбүгө алпарып, мал доктурунун окуусуна киргизип келем. Окуп, адам болсун. Чу, жаныбарым...

Маман топозун канталына тепкилеп, кыдыңдаткан бойдон жолго түштү. Ошол замат биздин коңгуроо да шыңгырап, мугалимдер, окуучулар мектепке карай сүрүлүп жөнөштү.

– Э-э-эй, тага! – деп кыйкырып калды ушу бирөө менин артыман.

Карасам, Толубай мерген. Кызы экөө магазинден чыгып келатышыптыр. Кичине мас көрүнөт, кызына жетелеттирип алыптыр. Кызынын колтугунда түйүнчөгү бар.

– Ассалом алейкум, – дедим мен мергенге. – Арыба, Карачач.

– Бар болуңуз, – деди мергендин кызы.

– Тага, сен бүгүн кечинде биздин үйгө келип жат, – деди мерген. – Эртең экообуз ууга чыгабыз.

– Ракмат. Эртең менин сабагым бар, баралбайм.

– Анда сабагың жок күнү кел. Макулбу?

– Макул.

– Мана көросүң, мен сени мерген кылам. Кийик атасың, аюу атасың, жолборс атасың...

Карачач мага карап жылмайып койду. Мен анын эмне, үчүн жылмайганын жакшы түшүнбөсөм да, ага жылмаюу менен жооп бердим. Бирок ошол эле замат, кыздын көздөрү мени ашыра тиктеп турганын байкап, дароо аркамды кармадым. Аркамда, окуучулардан калып калган Паиз туруптур. Ал, кызга, дудуктарга окшоп колдору менен кандайдыр түшүнүксүз белгилерди жаңсап атат. Көрсө, Карачач ошого жылмайган экен. Мен осол болгонума ачуум келип, ачуумду Паизге чыгардым:

– А сен эмне кылып турасың бул жерде?! – деп кыйкырдым ага. – Же коңгуроону укканың жокпу?

Паиз шыпылдап басып кетти. Беркилерге бурулсам, алар да жетелешип алып, жолго түшүп калышыптыр. Мерген ырдап баратат:

– Э-э-эй, кызыл, кызыл нар айдап...

* * *

Дем алыш күнү өзүмчө отуруп, өз үйүмдү актап кирдим. Үйүм кыштактын көпчүлүк үйлөрүндөй эле, салынгандан бери бир жолу да акталбаптыр. Ошондуктан, дубалдары акиташты түзүк кабыл албай, жакшы агарбай атты. Ошентсе да, бозоруп тургандан көрө, агыштанып турсун деп актай бердим.

Бир маалда үйгө жашы элүүлөрдөн ашкан, орто бойлуу, толо адам кирди. Түрүнө караганда, мүнөзү оор-басырыктуу көрүнөт.

– Ассалом алейкум, агай, – деди ал, мага колун сунуп. – Келгениңизди укканыма көп болсо да, келип тааныштып кетишке такыр мүмкүнчүлүгүм болбой атты. Мен ушул колхоздун башкармасы болом. Атым – Жакып.

– А-а, ыракмат, – дедим мен. – Мени ки болсо, Акун.

– А түзүк, түзүк. Келгениңиз биз үчүн таза жакшы болду. Ушунча узак жерден келип, балдарыбызды окутуп атканыңызга ыракмат. – Мен буга эмне деп жооп кайтарарды билбей, ордумда ойдолоктоп калдым. – Биздин жерге сизге окшогон билимдүү жаштардан аз келишет, а өзүбүздүн кадрларыбыз азырынча аздык кылып атат. Ыракмат келгениңизге... – Башкарма басылып, а мен мурдагыдай эле эчтеке айта албай тура бердим. – Эмне, үй актап атасызбы? А бул кылганыңыз да жакшы экен. Биз, эмнегедир, ушуга анча көңүл бурбайбыз. Кана, сиз актай бериңизчи, эгер жакшы болсо, биз дагы өз үйлөрүбүздү актап кирсек ажап эмес. – Башкарма күлүп калды. Аны колдош үчүн, мен да жылмайып койдум. А-а... Ордо атканга кандайсыз? – деди анан башкарма, колундагы томпойду тегерете өкчөп.

– Аталбайм, – дедим мен, кичине таң калып.

– Аталбасаңыз, биз үйрөтөбүз. Жүрүңүз, бирпас көңүл ачалы.

– Рахмат, башка күнү. Бүгүн үй актап алайын.

– А майли, майли. Анда өзүбүз ойнойбуз...

Башкарма чыгып кетти. Мен артынан жылмайып кала бердим. Кийин билсем, ордо – бул кыштактын бирден бир

көңүл ачар оюну экен. Албетте, ал ан-тойлордо, Октябрь жана Май майрамдарында, бул жерликтер байге коюшуп, улак тартышат. Бирок ан-той, майрам деген нерселер андасанда боло турган окуялар да. Калган учурларда намирлик кыргыздар ордо менен гана оздорунун кумарларын таркатышат. Кичине эле түйшүктон колдору бошой калса (а булар өтө түйшүкчүл калк) кыштактын эркектери эки тарапка бөлүнүп алышып ордого кириишет. Көп учурда колхозчулар бир тарап, мугалимдер бир тарап болуп калышат. Ортого, адатта, бир кой сайылат. Ордо бүткөндөн кийин, ордо аткандардын бардыгы сүрүлүп барып этти жешет, а койдун пулун болсо, уттурган тарап гана төлөп кала берет.

Башкарма Жакып ордого эң ышкыбоз адам экен. Ал, колхоздун иши менен алек болуп бир нече күндөр, жумалар бою үй бетин көрбөй, жайлоо, кыштоолордо жүрүп келет да, анан кыштакка жетер замат, ордо жөнүндө ойлойт. Үйүнө кирип-кирбей жатып, өзүнүн биринчи класста окуган баласына: «Абдисамат, бар, агайларыңа кабар бер, ордо атабыз», – дейт.

Бирпастан кийин магазиндин алдындагы аянтка бирин-деп-экиндеп, мугалимдер чогула баштайт. Аларды көрүп, өз идарасинан колхоздун активдери чыгышат: магазинчи Турат өз милдетин менин классымда окуган Ташбай деген уулуна өткөрүп берет; кимдир бирөө дөңгө келип, өз үйүнүн алдына ыбырсып жүргөн Толубай мергенге кол булгалайт; кандайдыр жумуштар менен жайлоодон же кыштоодон түшүп келишкен малчылар болуп калышса, алар басып келишет; окуучу балдар эрте күндө тамашадан калышпайт. Көп өтпөй, бир калта ашыгы менен бир томпоюн көтөрүп, шашып-бушуп өз үйүнөн башкарма чыгат. Оюн башталат...

Кээ бир учурларда башкарманын оюндагыдай эл чогулбай калат: мугалимдер сабагым дешет; колхоздун активдери план, отчёторун шылтоолошот; завмаг Турат соодасынын жакшы жүрүшпөй атканына даттанат; мерген мергендигин кылып кеткен болот. Иши кылып, ордо атылбай калат. Мындай учурларда, башкарма ашык салган калтасы менен томпоюн көтөрүп алып, колхоздун идараси, магазин, мек-

теп үчөөнүн ортосунда ары-бери сабыры суз басып жүрүп, акырында шалпайып үйүн көздөй бет алат.

А эсимде, бир жолу ушинтип эл чогулбай калып, башкарма менин окуучум Паизди чакырып алып, ордону кечке ошону менен атышкан. Паиз ордо атчу эмес. Башкарма утуп-утуп, бирок кумарын кандыра албагандан кийин, аны жемелеп-жукалап кубалап жиберген.

А бир күнү, ал, Паизге окшогонду да таба албастан, ордону жалгыз өзү аткан. Ошол күнү айылды туман басып, кар себелеп турган. Башкарма кечке туман менен кардын арасында эрбеңдеп жүрүп, караңгы кирип, ашыктар көрүнбөй калганда гана көздөн кайым болгон. Ушундай ышкыбоз ордочу бул башкарма...

Мен үйдүн ичин актап болуп, эми сыртын актаганы эшикке чыктым. Аптаптуу күн эле. Мектептин арткы тарабындагы талаада окуучулар топ ойноп жатышыптыр. А мектептин алдындагы аянтта болсо, ордо аткандар кыйкырып-өкүрүп атышат. Мен бирпаска дубалдын түбүнө олтуруп, аларды тамаша кылдым да, анан өз ишиме кириштим. Адегенде, бир типтик жол салып, өз үйүмдүн чек арасын коңшулардыкынан бөлүп алдым. Кийин аки таш эритилген челегимди отургучтун үстүнө коюп алып, шашпай актай баштадым. Бирок көп убакыт өтпөй, аки-ташым коюлуп, дубалга такыр жукпай калды. Бир бош челекти таап алып, сууга барууга туура келди.

Сууну кыштактагылар дарыядан ичет. Дарыяга бийик жээктеги кадууланган, ийри-буйру сокмо жол менен түшүшөт. Мындан тышкары араба жол да бар, бирок ал айланыш. Сууну бакандап, улоо менен, а мончого от жагышкан күндөрү, араба менен ташышат.

Мен бош челегимди кыйчылдатып алып, ылдый түшүп баратып, бакандап суу көтөрүп чыгып келаткан Ракыяга туш келип калдым.

– Саламатсызбы, Ракыя? – дедим ага, жол бошото берип.

Ракыя жандап өтүп кетиштин ордуна, менин жанымма келип туруп калды.

– Сиз, эмне, Акун, биротоло памирлик болоюн деп атасызбы? – деди ал.

– Эмне үчүн?

– Тиги тоокканага окшогон үйүңүздү актап аткаңызды айтам да.

– А-а.. Кичине тоокканадан айырмаланып турсун деп атам. Ракыя жылмайып, башын ийкендетип коюп, өтө берди. Мен дарыяга түштүм. Мени көрүп, суунун үстүнөн бир топ жапайы ордоктор учуп жөнөштү. Булардан улам, дарыянын ортосундагы кичинекей аралдан, эки жээктеги бийик жарлардын түбүнөн, жакын жердеги тумшуктун артынан ондогон, жүздөгөн, түркүн-түркүн жапайы өрдөк, каздар көтөрүлдү. Алардын каркылдаган үндөрүнөн асман жаңырып, дарыянын шоокуму да мага угулбай калды. Мен көпкө чейин алардын ызы-чуусун тыңшап, уйгу-туйгу болуп учуп баратышкандарын карап турдум. Булар өткүн куштар имиш. Кыштын келишине карата, бизди таштап, ысык жактарды издеп баратышыптыр. Мен муну Толубай мергенден сурап билдим. Дагы бир айча ушул жерден учуп өтүп турушат имиш, анан ошол бойдон жоголушуп, алашалбыртта кайтышат экен. Ушулардын ичинде бир ак каз бар, ошол ак каз биринчи болуп кайтып келет, ошонун келиши менен биздин Памирде жаз башталат деди мерген. Ал ошентип айткандан бери мен бул уюлгуган жапайы көчмөндөрдүн арасынан ошол ак казды издейм...

Көчмөндөр узап кетишти. Мен челегиме суу сузганы жардан түштүм. Айтмакчы, бул дарыянын аты да райондун атындай Мургап деп аталат. Тагыраак айтканда, райондун аты ушул дарыянын атынан коюлуптур,

«Мургап» деген тажиктин сөзү, ал, «мург – өрдөк, об – суу» деген эки болүктөн турат. Жалпы мааниси – өрдөктүү суу деген экен.

Мен челегимди сууга таштай берип, таштардын аралырында көшүлүп жатышкан бир нече форелдерди качырдым. Бул жердин балыктары өтө эле баёо келет. Жаш балдар кыздардын төйнөгүчүнөн кайырмак жасашып (кайырмак Турат акенин магазинининде жок), анын учуна нандын күйүгүн сайып алып эле тутушуп, а Толубай мергендин айтканы ырас болсо, суу сузуп отурган катындар деле чөмүч менен

жээкке сузуп ыргыта берет имиш. Бул, албетте, аларды эч ким билек түрүп, астейдил кармабагандыктан. Памирлик кыргыздар балык уулашпайт, анын этин тоотушпайт. Мен кайырмак алып жөнөп калсам, мени куду апенди адамды карагандай карап калышчу, а тутуп келген балыгымды кууруп жегиле деп берсем: «Ой, бача, аныңды ким тазалап отурат?» – деп алышчу эмес. Мындай жердин балыгы, албетте, баёо болот да.

Сууну сүзүп өйдө болуп, кокусунан, аркы өйүздү бойлоп баратышкан бойго жеткен кыз менен баланы көрүп калдым. Колтуктарында бир тутамдан куурай бар. Экөө бири-бирин түрткүлөшүп, а кез-кези менен обүшө калып, кетип барат. Жакшылап карасам, кыз – мергендин кызы, а бала болсо, менин Паизим экен...

– Мына эмесе... – дедим, кичине таң калып. Кийин, алар мени байкагыча болбой, бурулуп кеттим. Бул күндү мен өз классымдын окуучулары менен кеч киргиздим. Бешим ченде үйүмдү бүтүрүп, бешимде өз классымды алып, тезек терип келгени бардык. Мугалимдер алмак-салмак интернатка дежур болуп турушат. Алар балдардын тамак-ашына, сабак окугандарына, жатып-тургандарына көз салышат. Бүгүн менин кезегим эле. Үйүмдү актап бүтүп, ашканага келсем, ашпоз аял кечки оокатты бышырганга отун жок деп айтты. Мен дароо балдарга бирден кап таптырдым да, күн отургуча кыштактын жака-белинен тезек тердирдим. Тезек терип жүрүп, кокусунан, балдардын бирөө, көрсө, Унсун экен:

– Карагыла! Акун агайдын үйү ак паровозго окшоп калыптыр! – деп балалык кубанычы менен кыйкырып калды.

Биз дөң жерде болчубуз, кыштактын үйлөрү ылдый жагыбыздагы түздө жамырап жаткан. Карасам, менин актап койгон үйүм чын эле өзүнүн актыгы менен жанындагы тамдардан даана бөлүнүп, бир нече боппоз, көрксүз вагондорду сүйрөп бараткан паровозго окшоп калыптыр.

– Ооба! Ооба! – деп чурулдашты калган балдар да. Бир Садык гана, мурдун тырыштырып туруп, Унсунга:

– Акылы пас, паровоз да ак болот бекен? – деп койду.

– Мен мисалга айтып атам, бейтаалай! – деди Унсун да кызаңдап.

– Чын эле, кандай жакшы паровоз, – деп калды Сара, берки экөөнүн талашына этибар бербестен. Аны башкалар да колдоп кетишти.

– Кызык, ал каякка баратат болду экен?

– Ал эч жакка бараткан жери жок, вокзалда турат.

– Жок, баратат.

– Силер, эмне, жинди болдуңарбы? – деди Садык, кайрадан жини келип.

Балдар өздөрүнүн кыял-жоруктарына өздөрү курсант болушуп, күлүп калышты.

– Эйлер, – деди ошентишкенден кийин деле, Адалат: – Чын эле, Акун агайдын үйү паровоз болуп, а берки үйлөр ага чиркешкен вагондор, бир сөз менен айтканда, поезд болуп калса, эмне кылар элек, а?

– Анда мен ага отуруп алып, жөнөп кетет элем, – деди бул жолу Садык да, оюнга кошулуп.

– Каякка? – деп сурашты андан.

– А баары бир. Мисалы үчүн, мектеби жок жакка... Бардыгы күлүп калышты. Мен да жылмаюуга аргасыз болдум.

– Жинди, – деди Сара ага.

– А мен, – деп калды Эрмек, – Африкага барар элем!

– О-о-о-о! – дешти ага баары. Бирөө ышкырып да жиберди.

– Африкада эч качан кыш болбойт, – деп улады Эрмек, тигилердин шылдыңына көңүл бурбастан. – Кишилер дайыма жылаңач жүрүшөт.

Дагы күлүп жиберишти.

– Ыманыңды жебе? – деди Унсун. – Эч кур дегенде, турсичен десең болбойбу!

– Кандай айырмасы бар, – деди Эрмек.

– А мен мөва-чөвалары көп жакка кетер элем, – деди Ташпай.

– Соргок, – дешти аны бир ооздон.

– А сенчи, Унсун? – деп сурады Адалат тентушунан.

– Сен каякка барар элең?

– Менби? Мен... Мен... А, баары бир мени анам эч жакка жөнөтпөйт, – деди Унсун.

Буга да күлдүк.

– А сен өзүңчү? – деп сурады Унсун.

– Билесиңерби, мен каякка барар элем? – деди Адалат, ойлоно калып, – мен Фрунзеге барар элем. Барып, өзүмө шаардык кыздар кийген кийимдерден көп-көп сатып алат элем дагы, күн сайын киного, театрга каттайт элем.

– Ой! – деди Унсун суктанып.

– А сенчи, Паиз? – деп сурап калышты, кокусунан, дайыма өзүн четте алып жүргөн Паизден.

Паиз эмне деп жооп берерин билбей мулуюп, кызарып-татарып кетти.

– А Паиз эч жакка барбайт болчу, – деди ал үчүн Садык. – Ал бир жакка кетип калса, Толубай мергендин кызы өмүр бою эрсиз калбайбы?!

Балдар бул тамашаны да күлкү менен кабыл алышты. Паиз гана ачуусу келип, алаканы менен Садыкты далыга чапмакчы болду эле, Садык өз учурунда буйтап кетти.

– Агай! – деп калды, кокусунан, Адалат мага кайрылып. – А сиз эмне кылар элеңиз?

Булардын оюнун колдош үчүн менин да бир нерсе дешим керек эле.

– Менби? – дедим. – Мм... Мен бир кичинекей жыгач үйдө отуруп алып, силерге ар тарапка барчу поездге билет берип турат элем. Өзүңөр билесинер, поезд билетсиз эч кимди эч жакка албайт да.

Менин жообум көңүлдөрүнө макул түштү окшойт, баарысы күлүштү. Негедир, баарыбыз өзүбүздөн өзүбүз эле курсант болуп, көңүлүбүз көтөрүлүп калды. Сыягы, ойноп айтсак дагы, ойлоп айтып аттык окшойт...

* * *

Бүгүн күн бүркөө. Тышта шамал болуп, ордо атылчу аянтта жоон куюн бийлеп жүрөт.

Мен бешинчи класста, деректирдин сабагында отурам. Эртеден бери анын эки сабагына катыштым: география жана

тарых боюнча өткөн сабактарына. Азыр ал орус тил сабагын өтүп жатат. Мугалимдердин минтип бири-бирининн сабагына кириши биз оз тилибизде «тажрыйба алмашуу» деп коёмун. Чынымды айтсам, деректир экообүздүн алмаша турган тажрыйбабыз деле жок экен. Мага анын эки сабагы тең жаккан жок. География сабагында ал бүт класстан: «Шалы деген эмне?» – деп сурап чыкты. Класс боюнча бир баладан башкасы шалынын эмне экенин билишпестен бардыгы «эки» деген баа алышты. А билген бала, класста экинчи жылы отурган бала болчу, өткөн жылы так ушул суроого жооп бере албастан, экзаменден көчпөй калыптыр. Муну бала мага өзү айтып берди. Ал сабак бүтөр-бүткүчө кол көтөрүп, мен айтам деп жулунуп атты. Жанындагы жолдоштору: «Айтып койсоң эми?» – деп жалынып-жалбарышса да, ал аларга кулак салбады. Бирок деректир андан эң акырында сурады. Бала туура жооп берди. Деректир, билгенинди башкаларга айтпаганың үчүн деп ага да «эки» койду. Буга класстын бардыгы табасы канып, күлүп калышты. Мындай методду мен түшүнгөн жокмун.

Тарых сабагы да бир ажайып өттү. Деректирдин «унчукпас оюн» деген ыкмасы бар экен. Бул ыкма (метод) боюнча, ал чоң доскага толтура суроолорду жазып таштап, кийин классты тизме боюнча бирден чакыра баштады. Окуучу доскеге чыгып, суроолордун тушуна билген жообун унчукпай жазып коюп, кайра олтуруп атты. Улам кийинки чакырылган окуучу алдыңкынын жазып кеткен катасын оңдойт. Бул учурда, калган окуучулар, дудук болуп отура берүүдөн зеригип, акырын карта ойноп киришти. Бир маалда оюнга кызып кеткен бирөө «Дама!» деп кыйкырып жиберди. Бул кыйкырык «унчукпас оюнунун» эрежесин бузду. Деректир ачууланып, а мүмкүн, өзү зеригип кеттиби, доскеге Паизди чакырып (сабак сегизинчи класста өтүп жаткан) андан оозеки эле жооп талап кылды. Паиз анын суроосун канаатандыра алган жок. Анда деректир Паизди доскеге тургузуп коюп, Садыкты чакырды. Садык чыгып, жакшы жооп берди. Деректир ага баа коюп болуп: «Кана эми, Садык, тиги турган немени жаакка чап» – деп Паизге ишаарат кылды.

Бул буйрук классты жандандырып жиберди, окуучулар каткырып күлүшүп, баарысы анын аткарылышын күтүп калышты. Бирок Садык: «Агай...» – деп тайсалдап, батына албай атты. «Чап! Чап!» – деп кыйкырды деректир. «Чап! Чап!» – деп колдошту аны окуучулар да. Бечара Паиз, бул анын дайымкы ролу болсо керек, тагдырга тан берип, гөлөйүп тура берди. Бир жолу гана, негедир, мени жалдырап карап алды. Мен эмне кылаарымды билбей, башымды жерге салдым. Аңгыча, алакандын «тарс» эткен үнү угулуп, класс дуу күлүп калды. Карасам, Паиз сол жаагын ушалаганча, ызага толгон көздөрүн терезе жакка буруп кетти. А терезенин ары жагында, шамал болуп, ордо атылчу аянтта жоон куюн вальс бийлеп жүрөт...

– Абсаматов! – деп кыйкырды деректир.

– Кайсынысыбыз, агай? – деп сурады андан бир окуучу.

– Сен эмес, – деди ага деректир. – Койчуман! Доскеге жапалдаш, сапсары бала чыкты.

– Где ты стоишь? – деп кыйкырды ага деректир.

Койчуман орусчага түшүнө бербей, жолдошторуна суроолуу карады.

– Доскеге жакын тур деп жатат, – деп которуп берди ага бир классташы деректирдин сөзүн.

Койчуман доскеге карай бир кадам жылып алды да, мурдун шор тартып коюп, мугалимдин суроосун күтпөй эле, айтып кирди:

– Белеет парус одинокий
В тумане моря голубом
Что ищет... Что ищет...

Андан ары билбей дудаланып туруп калды. Деректир ага ачуулуу карады. Көз кыйыгын мен жакка да таштап койду. Мурдагы эки сабагы жөнүндө экөөбүз кичине сүйлөшүп, экөөн тең начар өттү деп койдум эле. Айтканда да, мугалимдердин көзүнчө айттым. Өзү ошону талап кылды. «Айта бер, биз дайыма ашкере сүйлөшөбүз» – деп койду. Мүмкүн, менден мактоо сөз угам деп ойлодубу. Анын сабактарын баары макташат экен. Мугалимдердин райондук кеңешмелеринде бул кишини дайыма үлгү катары көрсөтү-

шөт имиш. Педагогдук стажын алса, чынында да үлгү болчу мугалим – жыйырма төрт жылдан бери мектепте иштеп келатыптыр. Шондуктан, менин начар пикирим ага өтө өөн учурадыбы, абдан чычалап, кызандап кетти. Ал турмак, биздин сөзүбүздү угуп отурушкан мугалимдер да, өздөрүнчө оңтойсузданышып, мен үчүн уялгансышып калышты...

– Думай, думай, – деди деректир Койчуманга.

Ал бирде орусча, бирде кыргызча сүйлөп атты. Мен жок болсом, орус тилин кыргызча эле өтчүдөй түрү бар. Койчуман ойлонуштун ордуна, классты жалдырап карап, жардам издейт. Жолдошторунун бирөө ага шыпты көрсөтүп койду. Ал дароо шыпты карады. Класстын шыбы эндүү-эндүү тактайлардан курулган болчу. Көрсө, ар бир тактайдын бети калем, сыя, бор менен жазылган жазууларга толтурулуп ташталыптыр.

Койчуман жазууларды кыйлага чейин кыйналып окуп туруп, акырында:

– В глу-би-не си-бирских руд... – деп энтелеп, ашкере окуп берди.

– Эмне?! – деп кыйкырды ага деректир, жаны чыгып.

Мен күлүп жибербес үчүн, терезе жакка бурулуп кеттим. Кудай жалгап, ушул учурда коңгуроо берилип калды. Мен дароо ордуман туруп, эшикке бет алдым.

Коридорго чыксам, Паиз Садыкты эки кулагынан бекем кармап алып, ал байкушту дубал сүздүрүп атат. Класста жеген тарсеги үчүн өч алып аткан көрүнөт.

– Эй, эй! – деп мен Паизге опуза кылдым.

Паиз Садыкты коё берип, шашпай басып кетти.

Мен мугалимканага кирдим. Кирсем, ал жерде отурушкан мугалимдердин баарысы бир нерсени кызуу сөз кылышып, өздөрүнчө шарактап күлүп жатышыптыр. А мен киргенден кийин, эмнегедир, дароо басылып, мени сынагандай тиктеп туруп калышты. Мен таң калдым.

– Эмне болду? – деп сурадым алардан.

– А, эчтеке эмес, – деп койду завуч. – Бир өткөн ишти эстеп алышып, күлүп атышат.

Аңгыча деректир да кирип келди.

– Ко - о - ош, Акун, – деди ал, атайын жайдарыланып. – Бул жолу эмне дейсин?

Менин эмнегедир жиним келди. Эмнеге экенин озум да билбейм.

– Бул жолу да начар дейм, Ташмат ака, – дедим.Окуучулар сабагыңызды билишпейт.

Деректирдин эси ооЙ түштү. Ал бир кызарып, бир бозоруп, мугалимдерди кыдырата карады. Мугалимдер дагы ыңгайсыз абалда калышты. Завуч чыдабастан:

– Убакыт болуп калды, жолдоштор, сабагыңарга жөнөгүлө, – деп жиберди.

Мугалимдерге бул жага берди. Алар шашып-бушуп журналдарын алышып, бир-бирден чыгып кетишти. Мугалимканада директор экөөбүз гана калдык. Кыйлага чейин үндөшпөдүк.

– Андай болсо, сен мага эмне деп кеңеш бересиң? – деди директор бир маалда.

– Билбейм, – дедим мен. – Мен окуучуларды гана аяйм. Окуучуларга убал...

– Убал болсо, мен, эмне мугалимдикти таштайынбы?

– Ал сиздин ишиңиз.

– Эй, бала! Сен билесиңби, мен канча жылдан бери мугалимдик кылып келатам! Жыйырма төрт жылдан бери!

– Жыйырма төрт жылдан бери ушинтип окутуп келатасызбы?

Директордун көздөрү ачуусунан чакчайып, үнү буулуп калды. Мен дагы өзүмдү токтото албай аттым. Ошондуктан, урушуп кетпейли деп сабакты шылтоо кылып, тышка чыгып кеттим.

Коридордо Ракыяга туш келип калдым.

– Акун, – деди Ракыя, менин акыбалымды анча байкай бербей. – Жаңылыкты уктуңузбу?

– Кандай жаңылык?

– Толубай мергендин кызынын боюнда болуп калыптыр.

Ракыя мени эмнегедир сынагандай карап калды.

– Кызык жаңылык экен, – дедим мен, эчтекеден капарсыз жылмайып. – А баланын атасы ким экен?

– Аны атасы сабаса да айтпай атат имиш.

– Жаштык да, – дедим мен азилдешип.

– А мугалимдердин көпчүлүгү бул окуяга сиздин тиешеңиз бар деп жатышат, – деди Ракыя кокусунан, а көздөрү мурдагыдай эле мени сынай карап турат.

Мен эми гана анын оюн ачык түшүндүм. Дароо жанаарактагы мугалимдердин күлкүсү эсиме түштү. Оозум ачылды да, калды.

– Ошондойбу? – дедим. – Арам ойлор!

Ачуум келип, тамагым буулуп, башка эчтеке дебестен, шыпылдап басып кеттим.

* * *

Ошол бойдон үйүмө келип, эшикке кечке жуук гана чыктым. Эшикте самсаалап кар жаап атты. Туман. Ар-ар жерде анда-санда кишилердин элет-элет сөлөкөтү көрүнөт. Кыштактын ичи жымжырт.

Мен чай-кант алайын деп магазинге бардым. Магазинде үч дос гана бар экен: магазинчи, деректир жана мерген. Магазинчи прилавкасынын нары жагында, бир колу менен жаагын таянып, бир колу менен тишин чукуп отурат. Берки экөө кире бериштеги бочкалардын үстүндө отурушуптур. Ортолорунда бир шише арак турат. Мерген мас окшойт, жаш балача шолоктоп ыйлап атат. Деректир соо эле көрүндү, ал мергенди жемелеп-жукалап, ага бир нерсени үйрөтүп аткансыды. Бул көрүнүш мени кыйла кооптонтуп койду.

– Ассалом алейкум, – дедим ошентсе да, корунган түр менен. Эч ким алик алган жок. Мерген гана башын көтөрдү.

– Арамынын баласы, – деди ал мага, эриндери титиреп. – Сени түзүк эле адам экен деп күн сайын, апта сайын үйүмө чакырып, тапканымды алдыңа коюп, сыйлап жүрсө, сенин колуңдан келген акыбат ушул беле карыганда элге шерменде кылдың. У-у-у-у... – Мерген дагы ыйлап кирди.

Мен сөздүн эмне жөнүндө баратканын дароо түшүндүм. Билмексенге салып, сураштырып отурбадым.

– Толубай ака, бул иште менин эч кандай тиешем жок, – дедим мен, ачуум келип турса да токтоо түрдө.

– Бар тиешең! – деп кыйкырды мерген. – Сенден башка эч кимдин колунан келбейт. Сенден башка менин үйүмө эч ким барган эмес!

Мен буга эчтеке дебедим.

– Акун, – деп калды бир жактан директор. – Сен билимдүү мугалимсиң, а мен билимсизмин. Сен балдарга көбүрөөк билим бересиң, а мен азыраак. Бирок экөөбүз тең советтик педагог деп аталабыз. Ушундайбы? Ушундай. Эми айтчы, советтик педагог ушу сен кылган ишти кылыш керекпи же жокпу? «Демагог» дедим ичимде.

– Бул ишти мен кылганым жок, – деп жооп бердим.

– А эгер кылган болсоң эмне кылыш керек?

– Жазалаш керек.

– Ким?

– Деректир.

– Анда, өзүңө маалим, мен деректирмин. Мен сени жазалаймын. Жазаң ушул бүгүнчө Памирде түнөйсүң, а эртең эрте туруп, чемоданыңды аласың да, келген жагыңа жол тартасың.

Жаным ачып кетти.

– Болуптур! – дедим, ачуулуу чечкиндүүлүк менен. – Мен кетемин! Бирок...

– Жок! – деп кыйкырды мерген, менин сөзүмдү бөлүп. – Бул жаза аздык кылат, Ташмат. Ушул да жазабы?! Менин кызымдын боюна бүтүрүп, мени бүт Памирге шерменде кылып, унчукпай кете береби? Болбойт, агайнилер. Бул бала... үйлөнүш керек менин кызыма!

– Мына бул – акыйкат сөз! – деди баятан бери тишин чукуп, унчукпай отурган магазинчи. – Ошондо баары жайжайына келе түшөт.

– Толубай, кадырың жам болсун, сенин кызыңа күйөө табылат, – деди деректир. – Памирдин жигиттери бул келгинге караганда, өлсө өлүгү артык. Кетсин.

– Жок, Ташмат, бул үйлөнөт менин кызыма, – деди мерген. Ал ордунан туруп, мага карай басты: – Сен, бала, үйлөнөсүң менин кызыма. А үйлөнбөйт экенсиң, – мерген мени жакадан алып, жулмалай баштады, – сени өзүм жазалайм. Мен сени, куду Памирдин кийигин аткандай, атып салам!

– Ох-о! – деди бирөө, ушу тапта тыштан кирип келип.

Магазиндин ичи караңгылашып калган эле. Мен аны тааный бербедим. Аны үстүндө оор тон, башында тумак, а тумагын көзүнө чейин баса кийип алыптыр. Башынан аягына чейин кар. Мен турмак, беркилер да таанышкан жок.

– Жакчы чырагынды, Турат ака! – деди ал, чыдамсыздык менен.

– Э-э, Мамансиңби? – деди магазинчи эми гана. – Азыр, азыр ука...

Маман дегенден улам магазиндин ичи жандана түшкөнсүдү. Мен болсо, куду атамды көрүп тургандай сүйүнүп кеттим. Депутат үстүндөгү карын кагына баштады. Аңгыча магазинчи чырагын жагып, биз анын жүзүн көрдүк.

– Кана, бул жерде ким кимди атмакчы болуп атат? – деди ал, азилге салып. Анан баарыбыз менен унчукпай кол алышып чыкты.

– Э-э, ука, бизде бир ажайып иш болуп жатат, – деди деректир, биринчи болуп ага жооп берип. – Биздин Акун, манабу бейтаалайдын кызынын боюна бүтүрүп коюптур.

Депутат чукул бурулуп, мени аябай таң калып карап калды. Мен аны эмне дээр экен деп унчуккан жокмун.

– Бу сенин кылган иштериң кызык го, Акун? – деди Маман, мени кичине ныктап. Ал деректирдин сөзүнө ишениптир.

– Жигит, өлөйүн калп айтсам, – дедим мен, токтоолук менен, үнүмдү ишенимдүү чыгарууга аракеттенип, – баланын атасы мен эмесмин.

Мен ушинтип актанып атканым үчүн өзүмө кыжырым келди. Антпесе дагы болбойт эле, иш чатак жагына айланып баратат.

Депутат мени узакка сынап карап алды да, анан деректир менен мерген жакка бурулду.

– Сен бала ыманынды жебегин! – деп кыйкырды мерген мага. – Сенден башка менин үйүмө эч ким барган жок.

– Сен танбагын, Акун, – деди деректир да. – Андан көрө: «Акалар, жаштык кылып, шайтан жолдон чыгарып, ушинтип кыздын башын айлантып койдум эле», – дегин.

Анда биз, мана Маман да келип калды, контошуп, бир чечимге келербиз: же жазаң ушул болсун, ысыгында бул жерден кетип кал дээрбиз; же кызга үйлонуп, кыздын да, анын атасынын да жана озуңдун да абийириңди жаап кал деп айтаарбыз. Туура айтамбы, Маман?

Деректир сөзүн бүтөр-бүткүчө депутаттын көзүн карап сүйлөп атты.

– Токтогулачы, – деди депутат. – Созуңордун таризиге караганда, азырынча силер Акундан жон эле шектенип аткан турбайсыңарбы? Кыз эмне дейт?

– Кыз, жугармек, мага эчтеке айтпай атат, – деди мерген, баягындан кыйла соолуккан түр менен. – Мен аны соктум, коркуттум, урдум – ким экенин айтпай койду.

– Жок, мындай болсо, бул маселени жакшылап туруп текшерип чечебиз, – деди Маман. – Жолдоштук сот кылабыз. Акун, сени биз жолдоштук сотто карайбыз. Коркпо, жолдоштук соттун председатели озуммун. Иштин акыйкатына жетемин: ак болсоң, акка чыгарам, кара болсоң, карага.

Эгер, чын эле, баланын атасы сен эмес, башка бирөө болуп чыкса, сени күнөөлоп атышкандардын сакалын ортөймүн. А эгер, күнөөлүү сен болуп калсаң, анда, бача, мага таарынбагын. Ушундай, Ташмат ака!

– Ов?

– Мен азыр районго шашып баратам. Чакыртышыптыр. Эртең бюро болот экен. А бүрсүгүнү, кудай кааласа, саат он эки ченде кайтып калам. Ошого чейин элди кулактандырып коёсуз, жолдоштук сот өткөрөбүз. Уктуңузбу?

– Уктум.

– Толубай ака, сиз кызынызды жетелеп келесиз, мен өзүм сурайм. – Мерген макулдугун билгизип, башын ийкендетти.

– Ушундай болсун. Турат ака, раисти көрдүңүзбү?

– Таң. Баяракта районго барам деп жүрөт эле, – деди магазинчи.

– Районго биз экөөбүз бармакпыз. Менин келишиме, ал машина даярдап турмакчы эле. Болуптур эмесе, мен анын үйүнө карай басып барайынчы...

Депутат чыгып кетти. Магазинде дагы эле төртөөбүз калдык. Ортобузда оңтойсуз абал пайда болду. Чыдап тура албай мен да чыгып кеттим. Эшикке чыгып гана чай, кант сатып алганы келгенимди эстедим, кайтып кирбедим.

Эшикке баягыдай эле кар жаап туруптур. Баары-жок. Матыптынч. Эч ким көрүнбөйт. Ордо атылчу аянтта гана Мамандын токулуу топозу турат.

Мен үйүмө карай бастым. Мектептин алдынан өтүп баратып, музейдин чырагы күйүп турганын байкап калдым. Терезесинен карасам, ак халат кийинип, бир текенин терисине чөп тыкмалап, биздин завуч отурат. Бирпас ойлонуп туруп, анын алдына кирип бардым.

Мен мектептин музейи жөнүндө мурда айтсам керек. Баягы мерген мактаган музей да. Чынында да мактай турган музей. Ал ар кандай областтык музейлерден кем калышпайт. Андан Памирдин бүт жан-жаныбарларынын кейиптери, топурак-таштары, өсүмдүктөрүнүн түркүн түркүн үлгүлөрү бар. Мындайча айтканда, бул кичинекей Памир, Памир – музей. А бул музейди музей кылган чын эле Толубай мерген менен Мамыт аке. Бирөө талаадан атып, терип, казып келет, а бирөө минтип отуруп алып, алардын кейиптерин жасайт. Экөө тең өз ыктыярлары менен иштешет. Албетте, музей Мамыт акага керектүү нерсе: ал зоология, ботаника боюнча сабак берет, бирок Толубай мергенге эмне жок? Анын эмгеги үчүн мектеп ага бир тыйын төлөбөйт. Ырас, акчасы жок мүңкүрөп калган учурларда Мамыт ака өз жанынан беш-он сом берип коёт, же магазинге баштап барып чай-кант дегендей нерселерди алып берет, арак куюп берет, ошол бар болгону. Бул экөөн мактап, ыракмат айткан деле киши жок. Аны булар деле үмүт этишпейт.

Мен музейге кирип, тыкыс коюлган экспонаттарды аралап отуруп, Мамыт аканын жанына келдим.

– Ассалом алейкум, Мамыт ака.

– А-а, сенсиңби, Акун, – деди Мамыт ака жылмайып, – Мен Мамыт ака көрсөткөн эски жашыктын үстүнө отура кеттим.

– Сен аткан теке, – деп койду Мамыт ака, жасап жаткан үлгүсүн көрсөтүп. – Сулуу теке атыпсың. Карасам, чын эле ошол экен.

– Мамыт ака, сиз Толубай мергендин кызы жөнүндө уктуңузбу? – деп сурадым мен завучтан.

– Уктум, – деп койду завуч. Дагы бир нерсе дейби десем, дебеди. – Буга мен күнөөлүү эмесмин, – дедим аны сынай карап.

– Күнөөлүү болбосоң, күнөөлүү эмессиң да, – деди ал.

– А мени күнөөлөп жатышат.

– Сен ага көңүл бурбагын. Эртедир-кечтир бул иштин акыйкатын билебиз. Менин бирөөдө шегим бар.

– Кимде?

Мамыт ака кыйладан кийин айтты.

– Паизде.

– Менин да! – деп кыйкырып жибердим. – Менин да ошол балага көңүлүм кеткен эле. Бирок өз окуучум жөнүндө ойлошко дитим барбай аткан.

Карачач менен Паиз экөөнүн мамилелерин мурдатан билем. Экөө мектепке бир киришкен, алтынчы класска чейин бир класста, бир партада отуруп окуп келишкен. Алтынчы класстан кийин Паиз айныды, начар окуп, класстан класска көчпөс болду, а өткөн жылы такыр окубай да калды. А Карачач онду бүтүп кетти. Бирок алар азыр да бири-бирин жакшы көрүшөт. Паиздин оюна койсоң, окугусу жок, бүгүн эле мектепти таштап, Карачачка үйлөнүп алгысы бар. Чынымды айтсам, мен Паиздин ошенткени түзүк болор эле деп ойлойм. Өзүң да байкагандырсың, ал карыгыча окуса да, эчтеке чыкпайт. Андан көрөкчө, бир үй-бүлө куруп, колхоздун керегине жараганы түзүк.

Анда эмне үчүн аны окутуп атабыз?

– Мамандын кылганы да. Эптеп, сегизди бүтүрүп берсе, өзүм техникумга алпарып киргизип келем деп атпайбы. Ошонун көңүлүнөн өтө албай эле, окутуп жүрөбүз.

Экообуз тең кыйлага чейин унчукпай калдык.

– Ушундай... – деди анан завуч. – Менин ошол балада шегим бар.

Мен кетмекчи болуп ордуман турдум.

– Кайыр эмесе, – дедим эшикке карай басып.

– Сен камтама болбо, – деди завуч. – Биз аста-секин деп бул иштин акыйкатына жетебиз.

Мен өз үйүмө келип, чырагымды жактым. Печканын оту өчүп, үй муздап калган экен, кайрадан от жактым. Үңкүрөгө окшоп турган үйүмдүн ичи жандана түштү. Өзүмдүн да мурдагыдан жаным жай алып калды. Депутат менен завуч санаамды кыйла тынчытып коюшту. Бирок, ошентсе да, көңүлүм таптакыр көтөрүлүп, черим жазылып кетпеди. Жүрөгүмдү белгисиз бир кусалык өйүп туруп алды. Жалгызсырайм. Колум эч бир ишке чаппай, оюма түзүк-курук ой келбей койду. Отту жагып болуп, дат баскан темир кроватымды кычыратып, шыптагы тереземден лапылдап жаап жаткан карды телмирип карап, кыйла жаттым. Кийин кроваттан да түшүп, печканын маңдайына келип, үңкүйүп, жетимсиреп отуруп калдым. Бир маалда көзүмө бурчта турган бир шише арак урунду. Мергенге алпарам деп сатып койгон элем. Мурда айтсам керек, мергендин үйүнө эч куру кол барчу эмесмин, анткени мерген мени ууга чакырганда бир шише бир нерседен үмүт кылганын дайыма билдирип коюучу. Кээде, ал бир нерсе ичкиси келгендигинен гана мени ууга чакырчу.

Мен аракты көрүп, ишенсеңиз, сүйүнүп кеттим. Өмүрүмдө ичкиликти жалгыз ичип көрбөгөн жаным, бул жолу ордуман чечкиндүү туруп барып, кичине пиалага толтура куйдум да, бир дем албай ичип жибердим. Ичим өрттөнүп, оозуман түтүн чыгып кеткенсиди. Ачкарын элем, арак дароо алды. Бирпаста мас болдум. Бирок жүрөгүмдөгү кусалык дагы эле таркабады. Ошол учурда бир жакшы эркек менен достошкум келди, бир жакшы аялга ашык болгум келди. Кокусунан, комендanttын кызы эсиме түштү. Отуруп-отуруп эле ага кат жазып кирдим. Болжол менен айтсам, катымдын мазмуну мындай эле: «Айдыңым, мен сени абдан сагындым. Ушул катты алар замат, мага карай жөнөгүн. Үйлөнөбүз». Катты конвертке салып сыртына адресин жазып отурсам, күтпөгөн жерден Паиз кирип келди. Бирок мен ошол учурда ушунчалык өзүмдүн катыма көңүлүм кетип калган экен,

аны менен мергендин кызы туурасында сүйлөшконду да унутуп калыппмын. Кайра, аны келдиңби-турдуңбу дебестен туруп, колуна конвертти кармата салдым.

– Ме! Почточуга барып айт, бүгүн түнү жөнөтсүн! – дедим.

– Агай, менин сизде бир ооз сөзүм бар эле, – деди Паиз.

– Кийин! Кийин! – деп кыйкырдым мен. – Чурка!

– Почточу бүгүн түнү менен жөнөтө албайт, – деди Паиз.

– Андан көрө, азыр Маман тагам районго жөнөп жатат, ошондон эле берип жиберейинби?

– Берип жибер! – дедим.

Паиз чуркап чыгып кетти.

* * *

Эки күндөн кийин, дем алыш болуп, үйдө окуучулардын дептерин текшерип отурсам, бешинчи класстын окуучусу Койчуман деген бала чуркап кирип келди.

– Агай! Маман ака келди, сизди келсин, жолдоштук сотту баштайбыз деп атат, – деди ал.

Эртеден бери, Маман келип, жолдоштук сот кылат деп кыштактын эли чыдамсыздык менен күтүп атышкан. А сот менин үстүмөн болот эмеспи. Мен, албетте, соттун жазасынан корккон жерим жок, өзүм ак болсом, неден корком. Бирок ушул «жолдоштук сот» деген спектаклдин башкы күнөөкөрү болуп атканыма уялып, жаным ачып атты. Айла канча, кийинип алып, тышка чыктым.

Ордо атылчу аянтта баягы кара «Волга» туруптур. Аны окуучулар, бекерчилер ороп алышыптыр. Мени көрүп, деputаттын жанында турган деректир, көпчүлүккө кайрылып:

– Кана эмесе, клубга киргиле, баштайбыз! – деп кыйкырып калды.

Эл дабырап, клубга карай сүрүлдү. Булардын түрүнө караганда, клубда азыр жолдоштук сот эмес, чын эле бир кызык спектакль болгону аткансыды – көңүлдөрү ушунчалык шат эле. Эмне кылсын бечаралар, бул жердин турмушу окуяга жарды келет эмеспи.

– А окуучулардын эмне кереги бар?! – деп ачууланып бердим, клубга биринчи болуп окуучулар кирип баратканын көрүп.

– А биздин жолдоштук сотторго элдин бардыгы катышат, – деди директор.

– Коркпо, – деди депутат күлүп, менин далыман таптап. – Ак болсоң – акка чыгарам, кара болсоң – карага.

Бул жолу менин депутатымдын сөздөрү мага жаккан жок, кайра жинимди келтирди. Спектаклдин режиссеру да ушул болуп атпайбы.

– Үсөнбай! – деп кыйкырды Маман кара «Волганын» шоопуруна. – Эми сен кете бер.

– Коё тур, бача, – деди Эсенбай, «Волгасынын» эшигин бекемдеп жаап. – Силердин тамашаңарды көрө кетейин. Мындай кызыктар биздин райондо да чанда болот.

– А-а, – деп күлүп калды Маман. – А майли, майли. Көрүп, айтып бар райондогуларыңа.

Мен клубга эң акыркы болуп кирдим. Клубдун ичи киши дегенге тирелип чыгыптыр. Мен келгенден бери бул клубда беш-алты жолу кино көрсөтүлдү, бир жолу колхозчулардын чогулушу болду, бирок аларга мынчалык эл чогулган эмес эле. Мен киришим менен алардын бардыгы мени биринчи жолу көрүп атышкансып, карап калышты. Мен үндөбөй басып барып, алдыңкы скамейкалардын бирөөндө отурган окуучуну тургуздум да ошонун ордуна отурдум.

– Акун, сенин ордуң бул жакта, – деп калды Маман сахнадан.

Президиумда андан башка дагы эки киши – деректир менен завуч бар эле. Деректир мага эң алды жакта, өз маңдайына коюлган жалгыз отургучту көрсөтүп койду. Мен тишимди кычырата тиштенип ордуман туруп, көрсөтүлгөн отургучка барып отурдум. Эми арт жагымда бүт зал, алды жагымда президиум болуп калды. Депутат ордунан туруп, столунда турган коңгуроону колго алып, аны менен элди тынчтыкка чакырды. Көпчүлүк тынчый түштү. Маман коңгуроону коюп, алдындагы графинден стаканга суу куйду да, андан бир жутуп алды.

– Жолдоштор! – деди ал, залга кайрылып. – Өзүңөргө маалим, өткөн жылдан бери бизде жолдоштук сот өтө элек. Бирок, буга мен айыптуу эмесмин. Сот болуш үчүн, ага материал керек, а бизге ушу күнгө чейин материал түшкөн жок, жолдоштор. – Маман сөзүн токтотуп, суу ичип калды. Мен терезе жакты карадым. Терезеден ордо аянты көрүнөт. Ордо аянтында Мамандын токулуу топозу менен кара «Волгадан» башка эч нерсе көрүнбөйт. Кара «Волга» көшүлүп тынч турат, а топоз болсо, негедир, анын көз айнегин жалап жатат.

– Мына, жолдоштор, эми бизге материал түштү, – деди жолдоштук соттун председатели. Суу ичип болуп: – Бүгүн биз мугалим Маткалыков Акундун ишин карайбыз. – Депутат мен жакты бир карап алды. Зал да мага тигилди, күбүрөп-шыбырап калышты. – Жолдоштор, тынчтангыла! – Депутат коңгуроосун дагы шыңгыратып койду. – Эми, жолдоштор, жолдоштук сотубуздун кезектеги заседаниесин ачык деп жарыялаймын! – Маман өзү баш болуп, колун чаап койду. Зал аны колдоп кетти. Соттун председатели ордуна отуруп, суудан дагы бир жолу жутуп алды да, анан эки жагындагы заседателдери менен шыбырашып сүйлөшө кетти. – Кана эмесе, жолдош Маткалыков, ордуңуздан турунуз, – деди анан мага кайрылып. Сиз деп да жиберди.

– А отуруп эле турсам болбойбу? – дедим мен.

– Жок, – деди председатель. – Тартип бузулат. – Мен ордумдан турдум. – Жолдош, секретарь, айыптоо арызын окуп бериңиз.

«Жолдош, секретары» деректир эле. Ал ордунан туруп, тамагын түзөп, колундагы кагазын окуганы калды. Бирок ушул учурда, залдан кимдир бирөөнүн:

– Токтоңуз! – деген кыйкырыгы угулуп, ага калакат болду.

Кыйкырган Толубай мергендин кызы экен. Көп ыйлагандыктан болсо керек, көзүнүн астылары шишип чыгыптыр. Ал ордунан туруп, залдан кимдир бирөөнү издей баштады.

– Паиз! – деп кыйкырды ал. – Эми айт! Турбайсыңбы?! Клубда олтургандардын баарысы кызды таң калышып карашып, өздөрүнчө кобурап-собурап киришти.

– Мына, айтпадым беле?! – деди Садык, жанында отурган озүнүн классташтарына кайрылып.

– Э-э, тынчтангыла! – деп кыйкырды, көпчүлүккө деректир. – Толубайдын кызы, сен тартипти бузбай, отургун ордуңа! Бул жерге биз сенин тарабыңды талашып келип отурабыз.

– Ташмат ака, токтой туруңуз, – деди Маман, башына бир ой кылт эте түшкөндөй кейиптенип. – Карачач, а Паизди эмнеге тур деп жатасың? Ал эмнени айтмак эле?

– Маман ака... – деди кыз, жалооруп. – Акун агайда эч айып жок...

Кудайга шүгүр дедим ичимде. Зал дуу-дуу боло түшүп, баарысы мени карап калышкансыды. Чынымды айтсам, ушундай болуп чыгарын жүрөгүм кичине сезип турган. Мен Маманды карадым. Маман мени менен тиктеше түшүп, кийин эчтеке дебестен, кайра Карачачка кайрылды.

– А ким айыптуу анан? – деп сурады ал.

Кыз ага жооп бериштин ордуна, залга карап:

– Паиз! – деп кыйкырды. – Сен айтам дебедиң беле?!

Ошол замат клубдун эң арткы бурчунан бирөө жөмшүктөп чыгып, ачык турган эшикке атырылды. Паиз экен. Залдагылар да, президиумдагылар да анын артынан жабыла тиктеп калышты!

– Ошолбу?! – деп кыйкырды мерген, кызынын жанына чуркап келип. Кыз жооп бериштин ордуна ыйлап жиберип, акырын ордуна отура кетти. – Айт, жаш-ш-ш-шабагыр! – Мерген кызынын чачынан мыжыгып, булкуп жиберди. Кыз атасына моюн сунуп, бир-эки жолу үн-сөзсүз башын ийкендетип койду. Мерген ордунда селейип катып калды. А калган көпчүлүк болсо, бака-шака түшүп, клубду башына көтөрүп кетти. Мергендин, кыздын жана Паиздин адресине ар түркүн азил, күйдүргү сөздөр айтылып, ага жараша күлкүлөр чыга баштады. Мен болсо унутулуп калдым. Бирок президиум жакка бурулуп, Маман менен дагы тиктеше түштүм. Маманды ой басып калыптыр. Ал мени көпкө карап тура албастан, ордунан турду да, коңгуроосун шыңгыратты. Эл тынчтана түштү.

– Жолдоштор, жолдоштук сотубуздун заседаниесин жабык деп жарыялаймын, – деди Маман. – Мугалимдерден башкалар кете бергиле. Толубай ака, сиз да кызыңыз экөөңөр калгыла.

Көпчүлүк патырап, карс-карс сүйлөп, топ-тобу менен күлүп чыгып кетишти. Клубда калгандарыбыз Мамандын оозун тиктеп, күтүп калдык. Маман кыйлага унчукпай отуруп, акырында момураган үн менен сүйлөдү.

– Мен Паизди жалгыз эжемдин баласы деп, окутуп, адам кылайын деген оюмда бар эле, – деди ал мугалимдерге кайрылып. – Оюм ордунан чыкпады. Ал окуп бүттү.

Эми аны мага бергиле, агайлар. Эми аны өзүм окутам. Толубай ака! Сиз көп кейибеңиз. Болор иш болуптур. Эмне кылабыз, экөө тең эси жоктук кылышыпыр. Эми сиз экөөбүз бул экөөн баш коштуруп коёлу. Каршы болбосоңуз, мен буларды бүгүн эле, азыр эле, өзүм менен кошо ала кетейин. Кандай дейсиз?

– А той-сой дегенди кылбай элеби? – деди Толубай мерген. Ал иштин ушинтип бүткөнүнө ичинен сүйүнүп аткансып көрүндү.

– Тойду, кудай буюрса, жазында кылабыз, – деди Маман. – Азыр кыш, иштин күч маалы. Той беришке менин да мүмкүнчүлүгүм жок, той жешке элдин да чолосу тийбейт. Жакшы болду, бир короо койго койчу жетишпей атты эле, бул экөөн алпарып, санап өткөрүп берейин. Карачач! Бар карындашым, Паизди таап, менин алдыма баштап кел. Коркпой келе берсин, урбайм. Карачач атасын бир тиктеп алып, анан ордунан туруп, эшикке карай шыпылдап басып кетти.

– Акун, – деди эми депутат мага кайрылып. – Бача, кечирип кой, биз сени бекер эле айыптаптырбыз. Ташмат ака, сиздин сакалыңызды бирден жулса болот го, бирок улуу кишисиз да.

– Э-э, мына бу да, – деди деректир айыпты мергенге жүктөп.

– Ыманынды жебе! – деди ага мерген. – Мен башта Акунга эч кандай күмөн санаган эмесмин. Бар болгону,

сага келип, ушундай иштер болуп калыптыр дедим. Десем, сен дароо: «Бул Акундун колунан келет! Акунду карма!» – дедиң.

– Болуптур эми, иш өткөндөн кийин кажандашып отурбагыла, – деди Маман, ордунан туруп. – Кана эмесе, туугандар, тарайлы. Мен да жарык жаанда кайтайын...

Баарыбыз сүрүлүп эшикке карай жол алдык. Эшикте эл тарай элек экен. Ал жерге туруп алышып, жанагы эле сөздү сүйлөп жатышыштыр. Кара «Волга» кеткен окшойт, анын ордунда топоздун өзү гана турат. Маман топоздун жанына басып келип, анын токум-толочун оңдоп, чаң-паңын күүй баштады. Аңгыча болбой, анын жанына, элден кичине көпчүлүк ал экөөн көрүшүп, кайра жанданышты.

– Азаматсың, Паиз! – деди колхозчу жигиттердин бирөө.

– Сен эми, бача, сүйүнгүн, бизден таяк жегенден кутулдуң, – деди классташы Садык. – Эх, сенин ордунда мен болуп калсамчы!

– Эш-ш-ек! – деди Маман Паизге, тиштенип. – Окуп, адам болот экен десе, мунун колунан келгенин көр... Карма мана муну! – Маман ага топоздун жылоосун сунду. Паиз аны уруп жибереби деп корккон түр менен жипти колуна алды. – Кел, мин.

Маман Карачачты колуктап, топозго мингизе баштады.

– Мен кийим-кечемди алып алайын дедим эле... – деп араң эле каршылык көрсөттү кыз.

– Кийим-кечеңди артыңдан берип жиберишет, – деди Маман. Эй, Толубай ака, кызыңыздын буюмдарын бирөөдөн берип жибериңиз.

– Берип жиберем, берип жиберем! – деди мерген. – Бара бер, кызым.

– Тарт! – деп кыйкырды Маман Паизге.

Паиз топозду делдендетип жетелеп жөнөдү.

– Кана, ушул жаштарга бир дуба берип коёлу, – деди мерген алаканын жайып көпчүлүккө кайрылып. – Ылайым, экөөң кошо арып, кошо карыгыла, алдыңарды бала, артыңарды мал бассын. Олоу-акибар!

– Олоу-акибар! – дешти көпчүлүк, айрымы чын ыкласы менен, айрымы оюн түрүндө.

– Чампайган байкушум, – деди Маман мергенге. – Жалгыз кызын кайтара албайт.

– Ай, ай, Маман, – деди мерген. – Оозуңа карап сүйлө. Менин эле кызым күнөөлүү бекен.

– Кунажын көзүн сүзбөсө, бука жибин үзбөйт. Уккандар күлүп жиберишти. Айрыкча балдарга жага берди.

– Эйлер, уктуңарбы? – деп кыйкырды Садык. – Кунажын көзүн сүзбөсө, бука жибин үзбөйт экен. Ха-ха-ха-ха!

Кунажын көзүн сүзбөсө...

Маман мага колун сунду.

– Кайыр, Акун.

– Кайыр, – дедим мен.

Маман жөнөп баратып, артына кайрылды.

– Айтмакчы, мен сенин катыңды өз колум менен почтага таштап келдим, – деди ал мага.

– Кайсы катымды? – деп таң калдым.

– Ал эмне дегениң? Паизден берип жиберген турбайсыңбы?

Эми гана араң эсиме түшүрдүм.

– А-а... – деп койдум.

Маман узап калышкан Паиз менен Карачачтын артынан жөнөп кетти. Кат... Кызык, эмне жөнүндө жаздым экен? Тфу!

* * *

Жол кууш, узун өрөөндү жойлоп баратты. Жолду эки тараптан тең тоолор ээрчип келатат. Өрөөндө да, тоолордо да таптаза, апаппак кар жатат. Кар бетинде январь айынын ачык тийген күнүнүн нурлары ойноп-куунап жүрүшөт.

Жолдо кар калың, ошондуктан машине араң эле өрмөлөйт. Мен ак жолду, ак өрөөнду, ак тоолорду карап, өзүмчө ойго батып отурам. Шопур болсо өз рулу менен алек. Шопур – Шарип. Эсиңиздеби мени биринчи жолу кыштакка апкелген бала.

Бир маалда кузовдогу балдардын кыйкырык, ышкырыктары угулуп калды.

– Аркарлар! – деди Шарип.

Мен да көрдүм, элүү чакты экен, алды жагымдан чуркап жолду кесип өтүштү.

– Аркарлар... – дедим мен дагы, артынан суктана карап.

– Эх, азыр мылтык болсочу! – деди Шарип.

Кардын калыңдыгынан түздө аркарлар анча жакшы чуркаша албай атты. Бирок көп өтпөй түз да бүтүп, алар кырга жармашты.

Машине аркарлардын изин басып өттү. Аркарлардан кийин кыйлага чейин сүйлөшпөй бардык. Анан Шарип:

– Агай, сизден бир нерсе сурасам болобу? – деп калды.

– Эмне үчүн болбосун? – дедим.

– Шаарда, Фрунзеде сиздин сүйгөн кызыңыз барбы?

Мен жылмаюуга аргасыз болдум. Кийин, кичине ойлонумуш болуп туруп:

– Бар, – деп койдум.

– Сулуубу?

– Сулуу.

– Абдан сулуубу?

– Абдан сулуу.

– Мына мунчалык барбы сулуулугу? – Шарип маңдайына жармаштырылып коюлган бир сулуу кыздын фотопортретин көрсөттү.

Мен эми гана эски грузовиктин кабинасынын ичи жык сулуу кыздардын сүрөттөрүнө толуп турганын байкадым. Сүрөттөр ар түрдүү журналдардан кесилип алыныптыр, кыздар ар түркүн улуттардан экен, бирок баарысы тең жаш, сулуу.

Мен жылмайып коюп, Шариптин суроосуна жооп бердим.

– Жок, – дедим, – менин кызым мындан сулуураак. Ал булардын баарысынан сулуу.

– Эх! – деп Шарип үшкүрүп койду. – Сиз кандай бактылуусуз!

Бирпас туруп, ал дагы суроо берди.

– Айтмакчы, сиз мынабу кызды тааныйсызбы? – Ал дагы жаңагы сүрөттү көрсөттү. – Фрунзеде жашайт.

– Бул кыздыбы? – деп ойлонумуш болуп калдым. – Өңү тааныш... Токточу... Жок, таанышайт экенмин.

– Институтта окуйт. Мединститутта. Жакшы окуйт. Жалаң бешке. Активист, ар түрдүү кружокторго катышат. Бекеринен журналга сүрөтүн басышпайт да.

– А сен кайдан билесиң буларды? Журналдан окудуңбу?

– Жок. Журналга сүрөтү гана басылган. Калганын ал өзү жазып турат.

– Сен, эмне, аны менен кат алышып турасыңбы?

– Ооба. Ал өтө жакшы кыз.

– Мм... А мына булар мененчи? Булар менен да кат жазышып жүрбө?

– Жазганмын. Бирок алар жооп беришкен жок. А бул кыз жооп берди. Жакшы кыз.

– Аты ким?

– Айгүл. Жакшы ат, ээ? Институтту бүткөндөн кийин дейт силердин Памириңерге доктур болуп барам дейт. А мен кой, бул жакка келбегин деп үгүттөп атам.

– Эмне үчүн?

– А бизге келип эмне кылат? Бул жердин эмнеси жакшы? Мына бул тоолорубу? Анын үстүнө Фрунзедей чоң шаарда жашаса. Эх, жакшы да силердин шаарыңарда, агай...

– Эмнеси жакшы?

– Баары. Баары жакшы. Мисалы, ал жерде ар күнү киного, театрга, танцыга бара аласың. Жакшы кийинесиң, кроватта уктайсың. Жок, ал жакта турмуш таптакыр башкача.

– А сен өзүң шаарда болгонсуңбу?

– Жок.

– А эмне үчүн барбайсың?

– Барам. Биротоло кетем. Айгүл да чакырып атат. Бир гана эжем жөнөтпөй атпайбы.

Балдардын бирөө кабинаны тарсылдатып калды. Шарип машинесин токтотту да, башын чыгарып туруп:

– Эмне болду? – деп кыйкырды.

Аңгыча кабинага алтынчы класстын бир окуучусу басып келди. – Агай, мен ушул жерде калам, – деди бала мага.

– Эмне, келип калдыңбы? – деп сурадым.

Бала башын ийкеди. Эки жагымды карасам, айыл көрүнбөйт.

– А үйүң каерде? Эчтеке жок го бул жерде?

– Булардын өтөгү тээтиги жылгада, – деди Шарип.

– Тээтиги эки топоз жүргөн жерде. Көрдүңүзбү?

– Жакшы кал эмесе, – дедим балага. – Эсиңде болсун, он экинчи январь күнү мен сага келем, даяр болуп тургун.

– Он экинчи күнү ушул жерге чыгып, машинени күтүп тургун, түшүндүңбү? – деди Шарип да, кошумча болуп.

Бала башын ийкеди да бурулуп, аппак талаа аркылуу эки топоз оттоп жүргөн жакка карай бет алды. Мен анын далысына бор менен жазылган «жинди» деген жазууну көрүп, жылмайып калдым.

Машине кайрадан ордунан козголду.

Биз канчалык нарылаган сайын, кар калыңдай берди. Бир өргө келип, машинебиз такыр жүрбөй калды. Биз, Шариптен башкабыз, баарыбыз жерге түшүп, дөңгөлөктөрдүн астына таш, кум, чөп – колубузга урунган нерселерди таштап отуруп, араң дөңгө чыгардык. Дөндө кайрадан машинеге отура баштадык. Садык гана түшкөн жок.

– Сен эмне чыкпайсың? – деп сурадым мен, колумду арчып жатып.

– Мен үйүмө келип калдым, агай, – деди Садык, башын шилтеп. Мен Садык баш шилтеген жакты карап, тээ алыста жылганын оозунда турган үч боз үйдү көрдүм. Боз үйлөрдүн алдында ат байлануу турат, бир нече кой жүрөт.

– А-а, анда бар, – дедим.

Кийин бутумдун карын кагып-кагып, кабинага кирип отурдум.

– Агай биздикине барып, чай ичип кетиңиз, – деди Садык.

– Ракмат. Башка жолу, – дедим.

Машине козголуп, Садык ордунда калды. Ал кузовдогу теңтуштарына кол булгалады да, боз үйлөр тарапка бет алды. Мен кабинанын терезесинен анын кантип талаанын калың карын жиреп баратканын карап отурдум. Ушу тапта көзүмө башка бир нерсе урунду: боз үйлөрдөн бир аялдын

карааны бөлүнүп чыгып, баланы утурлай жөнөдү. Аял жай баспастан, чуркап келатты. Кардын калыңдыгы ага чон тоскоол болуп атты, ал улам мүдүрүлүп, жыгылып, кайра туруп кетип жатты.

– Апасы, – деп койду Шарип.

Мен да ушундай го деп ойлодум эле. Машине улам узап эне-бала бири-бирине жакындап келатышты. Акырындап, алардын караандары кичирейип апаппак, жылаңач талаада эки тоголок топ гана бири-бирин көздөй тоголонуп келаткансыды. Көп өтпөй талаанын орто жеринде ал эки топ бири-бирине кошулушуп, бир топко айланды. Ушул учурда машине чукул бурула берип, ал топ да көздөн кайым болду...

Кеч кирген ченде биз бир дөңсөөгө чыга берип, кең өрөөнгө туш келдик. Караңгы кирип калган болучу. Өрөөндөгү дөңсөөлөрдүн жана өрөөндү курчаган тоолордун чокулары гана көзгө урунат. Асманда бирин-серин жылдыздар чыгып, тоо артынан айдын жалыны көтөрүлүп келатат.

Жол таптакыр карга синип кетти. Машине араң эле жылып калды.

– Бул каргыш кеткен өрөөнгө дайыма кар калың түшөт, – деди Шарип.

Бир маалда машинебиз таптакыр карга тыгылып калды. Шарип удаа-удаа газ берип, сөгүнүп да эчтеке кыла албай койду.

Акырында ал кабинадан чыгып, машинени бир айланып келди.

– Агай, машине мындан ары бара албайт, – деди ал.

– Анда, эмне кылабыз?

– Жөө кетебиз. Койчумандын өтөгүнө чейин үч-төрт километрче калды.

Мен кабинадан чыгып, кузовдун артына келдим. Кузовдо бир эле окуучу, Койчуман гана калган болучу.

– Койчуман! Абсаматов!

Менин чакырыгыма Койчуман жооп бербеди. Шарип моторун өчүрүп, кузовго чыкты.

– Эй, сен тирүүсүңбү? – деп кыйкырды ал.

– А-а, – деген Койчумандын үнү угулду.

– Анда түш, жөө кетебиз.

Койчуман жерге түштү, а Шарип кузовдон эски төшөк алып, моторун ороп-чулгады.

– Кандай, үшүгөн жоксуңбу? – деп сурадым мен Койчумандан.

– Жок, агай. Чөпко көмүлүп алдым.

Биринчи болуп Шарип жолго түштү. Ушу тапта ай тоонун чокусуна чыгып, анын муздак нурлары тоолордун жана өрөөндүн карларына себиле баштады.

Бир топко чейин үчөөбүз үн-сөзсүз жүрүп отурдук. Анан, кокусунан эле, Койчуман кыйкырып калды:

– Карагыла, карышкыр баратат!

Карасак, чын эле, бизден көп алыс эмес жерде бир жаныбар баратыптыр.

– Ал карышкыр эмес, эси жок, түлкү, – деди Шарип.

Кийин түлкүгө карай кыйкырып, ышкырып кирди. Бирок түлкү корккон жок, ал кыйла жерге чейин жортуп барды да, анан токтоп, биз жакты карап туруп алды.

* * *

Биз келген өтөк чоң дөбөнүн түбүндө экен. Айдын жарыгында көп сандаган койлор, топоздор ыкшалып турушат, төрт-беш боз үй дүмпүйөт. Үйлөрүндө кишилер али жатыша элек экен, алардын түндүктөрүнөн учкундар чачырап, түндөр созолонот. Бизди абалаган иттер тосуп алды.

– Силердин үйүңөр кайсы? – деп сурадым Койчумандан.

– Мана бул четтегиси, – деп жооп берди Шарип, Койчумандан озунуп.

– Жок, – деди Койчуман. – Биздин үй көрүнбөйт. А мына бул жерде болучу...

Койчуман кардын бетиндеги төгөрөк кара жерди көрсөтүү. Ушул учурда четки үйдөн кичинекей киши чыга келди.

– Кимсиңер? – деп кыйкырды ал ичке үн менен.

– Бизбиз, жезде, – деп жооп берди ага Шарип. Анан мага кайрылып түшүндүрө кетти. – Бул Берди деген запперме, менин бир тууган эжемдин күйөөсү.

– Э-э, бул Акун агай го? – деди завферма мени таанып. – Бу сизди кайдан шамал учуруп келди бул жакка?

– Каникулга тарадык, – дедим мен, анын сунган ысык колун алып. – Окуучуларды үйлөрүнө жеткирип жүрөбүз.

– Ушул суукта үйүңүздө эле отурбайсызбы, – деди завферма.

– Балдар өздөрү деле жетип алышат эле да... А-а, бул сенсиңби, Койчуман? Мен кечээ сенин ата-этеңди Белге көчүрүп жибердим. Төл башталып, ал жерде киши жетишпей атат. Белге, албетте, сен бара албайсың эми: машине бара албайт, а улоо болсо жок. Эчтеке эмес, сен каникулунду менин үйүмдө эле өткөрүп, ушул жерден кайтып кете бер. Кана, үйгө жүргүлө эмесе.

Мен ындыны өчө түшкөн окуучумду ийнинен алып, үйгө карай жетеледим. Завферма жүгүрүп барып, эшикти түрө көтөрдү да, үйүнүн ичине башпагып, бир нерсе деди.

– Кана, агай, ичкери кириңиз, – деди анан жаңыдан.

Мен өтүгүмдүн карын тазалап, кийин ийилип-бүгүлүп, босогону аттадым.

Үйдө отуз жаштардагы, ыманы ысык, жоош-момун көрүнгөн аял шашып-бушуп бизге төшөк салып атыптыр.

– Арыбаңыз, – дедим мен, кичине башымды ийип.

– Бар болуңуз, – деди аял, оор билериктүү эки колун көкүрөгүнө алып жана сыпайы жылмайып. – Келиңиз. Төргө өтүңүз.

Мен дагы бутумду карадым.

– Эчтеке эмес, өтө бериңиз, – деди аял.

Мен төргө өтүп, мандаш урунуп отуруп калдым. Менин жаныма Шарип келип отурду. Ал дароо буттарын сунуп, аркабыздагы жыйылган жүккө жөлөнө кетти. Эң артыбыздан Койчуман кирди.

– Арыбаңыз, – деди ал, кадыресе.

– Бар бол, айланайын, – деп аял анын мандайынан өөп койду. – Жогору өт.

– Кана эмесе, оомин! – деп завферма алакандарын жайып калды.

Баарыбыз бата кылдык.

– Куш келипсиздер, – деди аял.

– Кудай кушбак кылсын, – дедим мен.

Кийин аял ордунан туруп, эшикке чыгып кетти.

Мен үй ичине назарымды салдым. Үйдүн ичи памирдин бардык боз үйлөрүнүн ичине окшош экен: ортодо темир печке, анын найы түндүктөн чыгат; төрдө төшөк жыйылган; кыбыла тарапта бети кештелүү чачык менен жабылган сандык, а сандыктын үстүндө көп сандаган чынылар, пиалалар, транзистор, саат жана шишелүү чырак сыяктуу буюмдар тизилип коюлган; эшиктен кире бериште кичинекей тосмо кылынып, тосмонун ичинде он чакты козу жатат, а козулардын алдында бир тутам чөп байлануу турат.

– Кана, мен айтканды аткардыңбы? – деп сурады завферма Шарипке кайрылып.

– Мен райпого бардым, – деди Шарип. – Бирөө да али сатылбаптыр.

– Оозуңа май! – деди завферма сүйүнүп.

– Бирок алам дегендер көп экен: Кара-Көлдүн башкармасы, Раң-Көлдүн завмагы, Мургаптын чайханачысы...

Көп. Бирок чоңдор, адегенде алдыңкы чабандарга, баатыр энелерге, депутаттарга сатабыз, а силер ошолордон ашса гана аласыңар деп турат имиш.

– Э, кудай-эй, – деди завферма алакандарын ушалап.

– Бир мага боорун ачып: «Ал, Берди! Сен дагы менин бир кулумсуң» – деп жиберсең экен... Агай, сиз билип атасызбы биздин эмне жөнүндө сүйлөшүп атканыбызды?

– Мен кайдан билейин.

– Иш мындай, – деди Берди. – Биздин районго беш «Урал» мотоцикли келиптир. Мен ошолордун бирөөн сатып алайын деп атам. Бирок угуп атпайсызбы, мага окшогондорго сатышпай атат. Ошондуктан, бир амал ойлоп таап атам. Биздин колхоздо бир Осмон деген койчу бар. Ошонун аялы ушул айда онунчу баласын төрөйт, мындайча айтканда, баатыр энелердин катарына кошулат. Мен ошол аялдын наамына алганы жатам. Түшүндүңүзбү?

Мен башымды ийкедим.

Эшиктен тезек көтөрүп завферманын аялы кирди.

– Сизди Калык ава чакырып атат, – деди ал күйөөсүнө.

– Байбиче, Осмондун балдарына чай, кант дегендей нерселерди даярдап койчу, эртең менен барып, бир кабар алып келейин, – деди завферма, анын айтканына этибар бербестен.

– Э ботом, кечээ эле барып келбединизби? – деди аял, кичине нааразылык менен.

– Барсам эмне болуптур? – деп күйөөсү ороюраак жооп берди. – Ал катын ар кандай саат, ар кандай күнү туып коюшу мүмкүн. Туура айтамбы, агай?

Мен унчукканым жок.

Завферма ордунан туруп, эшикке чыгып кетти.

* * *

Мен эшикке чыктым. Күн тийип, калыптыр, туш тарапта кар жаркырайт, койлор, козулар маарайт, катын-калач чурулдайт.

Өзүнүн үйүнүн жанында Берди завферма атын токуп атыптыр. Мен чыккан учурда, ал бир жакка карап алып:

– Э-э-эй, Койчуман! Кайт артыңа! – деп кыйкырып калды. – Карасаңыз, агай, тиги бала ата-энесине кетпартат.

Койчуман өрөөндүн калың карына түшкөн жалгыз аяк жол менен узап баратыптыр.

– Көрсөңөр мунун өжөрлүгүн?! – деди кой арасында козу салып жүргөн аялдардын бирөө.

– Ананчы, атасын тарткан да, – деди экинчи аял.

– Э-э-эй, бала! – деп кыйкырды дагы бир жолу завферма. – О, Белге сен бүгүн жете албайсың!

Койчуман кайткан жок. А мен аны жалгыз жөнөткүм келбеди.

– Мага атыңызды берип турбайсызбы, ушу баланы ата-энесине жеткирип келейин, – дедим мен завфермага.

Завферма кичине таңдана түштү.

– Жан-дилим менен берет элем, –деди анан ал, актанган түр менен. – Мен жанагы көп балалуу аялга жөнөп аттым эле... Андан бөлөк деле иштер болуп жатат, өзүңүз билесиз, азыр төл маалы... А улоосуз бул карда үйдөн чыга албай каласын киши.

Мен башка эчтеке дебестен, Койчумандын артынан жөнөдүм. Завферма да, калган кишилер да менин жоругума таң калышкандай, артыман карап калышты...

Ошол күнү окуучум экөөбүз кечке жол жүрдүк. Түшкө чейин күн ачык тийип, жол азабын анча сезгенибиз жок. Бирок түш ооп, биз арып-ачыган кезде, күн бүркөлүп, шамал согуп, суук боло баштап, жаныбызга аябай кыйынчылык келди. Ал кечке жуук болсо, өтө калың туман түшүп, кетип бараткан жолубуздан адашып калдык.

Мени дароо санаа басты. Бирок жанымдагы жаш балага өзүмдүн кабатырланганымды сездирбеске тырышып аттым. Кудай жалгап, Койчуман чыныгы Памирдин баласы болуп чыкты: арып, курсагы ачканы билинип турганы менен, мага окшоп кыштын күнү, болгондо да кеч киргенде адашып, ээн өрөөндо калып кетпегей элек деген коркунучту мен анын жүзүнөн көрө алганым жок. Койчумандын мунусу кайра мага жөлөк болуп атты.

Биз бирде дөбөгө чыгып, бирде дагы паска түшүп жүрүп отурдук. Жол башчы – Койчуман.

– Эй, бала, сен деги биздин каякка баратканыбызды билесиңби? – дедим мен бир маалда, ага кичине кыжырым келип.

– Менимче, туура эле баратабыз, агай, – деди Койчуман, билбейм, актанып айттыбы, же мени жуванткысы келдиби.

– Туура баратканыбызды каяктан билесиң сен, төрт кадам жердеги төө көрүнбөйт? – дедим.

Бул чын эле.

– Агай, үй! – деп кыйкырды Койчуман, кокусунан, мага жооп бериштин ордуна.

Карасам, ырас эле, бизден эки арым жерде боз үй турат, Мен сүйүнгөнүмөн аптыгып кеттим. Дароо үйдүн эшигин таап, ичкери башпактым. Көзүмө жыйырмачакты козу, үстү жабык эки бешик урунду. Киши аттуу көрүнө бербеди. Мен өз окуучума суроолуу карадым.

– Бул жерде дагы үй болуш керек, – деди Койчуман.

Биз эки жагыбызды элеңдеп, нары бастык.

– Жымжырт, – дедим мен.

Ошол замат тумандын ичинен:

– Кимсиңер? – деген аялдын үнү угулду.

Жалт карасам, жан-жагыбызда алтымыштарга барып калган, узун бойлуу, арык аял туруптур. Жүзү түнтүрөөк, капалуураак. Ал, негедир, жоон чылбыр сүйрөп алыптыр, а чылбырдын экинчи учу көрүнбөйт.

– Мен мугалиммин, – дедим аялга. – А бул болсо, менин окуучум. Биз Белге баратабыз.

– Белге бүгүн жете албайсыңар, – деди аял. –Жүргүлө. Биз аялдын артынан ээрчидик.

– Бул жерде, эмне, бир эле үй барбы? – деп сурадым аялдан.

– Эмне үчүн бирөө? Он, – деди аял. Ал мурдагысындай эле арканын сүйрөп баратты.

Көп өтпөй, чын эле, бир үйгө туш келдик. Бул жанагы биз тапкан үйдөн башка эле. Аял үйдүн эшигин көтөрүп, ичкери башпакты. Мен анын ийнинен ашыра карап, төрдө отурушкан үч-төрт жашаар эки кызды көрдүм. Кыздар көкүрөктөрүнө чейин төшөккө оронуп алышыптыр.

– Патма эже, апам качан келет? – деп сурады бирөө, ыйламсыраган үн менен.

– Азыр келет, – деп жооп берди да, аял эшикти жаап койду. Биз андан нары кеттик. Экинчи үйдө жети жашар чамасындагы кыз бешик терметип отуруптур. Өзү абдан үшүп алган.

– Уктай элекпи? – деп сурады Патма эже андан.

Кыз башын чайкады. Аял эшикти жапты.

– Булардын ата-энелери кайда? – деп сурадым мен аялдан.

– Кой издеп жүрүшөт, – деди аял, андан нары басып. Бүгүн түндө койлорубуз короодон чыгып кетиптир.

Бул жолу аял издеген үйүн дароо эле таба бербеди. Ал адегенде, алды жакка, анан кайра артына басып келди. Токтоп, бир нерсени тыңшап да көрдү. Эчтеке кулагына кирбеди окшойт, турган жеринен кыйкыра баштады:

– Берди! О, Берди!

Тумандын ичинен жаш баланын:

– А-а? – деген үнү угулду.

– Отура бер. Үйдөн чыкпагын! – деп буюрду ага аял.

– Патма эже, печкеге от жагып алайынбы? – деп сурады бала.

– Жөн отургун! Отун жок, – деп койду аял.

Бала дагы бир нерсе дегенсиди, бирок аял ага кулак салган жок. Эми аял колундагы арканын кулачтап жыйнай баштады. Бирок жыйган сайын өзү арканды ээрчип, алдыга кетип баратты. Койчуман аялдын оюн түшүндүбү, анын алдына өтүп, арканды кубалап, тумандын ичине кирип жоголуп кетти.

Аркан абдан узун экен. Анын учуна жеткенче, аял экөөбүз эки жүз метрдей жол баскандай болдук. А аркандын учу бир боз үйдүн эшигине байланып коюлуптур. Аял үйдүн эшигин көтөрүп, мага:

– Кана, кир, – деди.

Мен ичкери кирдим. Койчуман эчак печкенин алдында олтуруптур. Андан башка, менин көзүмө биринчи болуп, үч бешик, бир көгөн козу урунду.

– Төргө өт, – деди аял мени. Анан печкеге жабышып жаткан Койчуманга кайрылды. – Чык сен дагы. О, от жок, печкеде жабышканың менен! Кечээтен бери жага элекмин. Бүт өтөк боюнча отунубуз түгөнүп калды.

Ошенткени менен, аял колундагы арканын жерге таштады да отуруп, печкенин эшигин ачты. Печкеде, жагыш үчүн даярдалып коюлган бир тутам куурай, а куурайдын астында газетанын айрындысы бар экен.

Аял Койчуманды, анан мени бир карап алды. Биз экөөбүздүн тең суукта беттерибиз көгөрүп, сары түктөрүбүз чыгып калган.

Аял өзүнчө үшкүрүнүп алды да, кийин чөнтөгүнөн күкүрт алып чыгып, печкедеги газетага от койду.

* * *

Мен иттин үргөнүнөн улам ойгондум. Боз үйдүн ичи кыйла жылып калыптыр. Чырак күйүп туруптур. Койчуман уктап атат. Бешиктеги наристелер дагы. Ал аял көрүнбөйт.

Дагы бир нерсени байкадым: эшиктин кире беришинде жаткан таяныш аркан жыландай жылып, эшикке чыгып кетип атыптыр.

Мен ордуман туруп, эшикке чыктым. Түн кирип калыптыр. Айлана баягыдай эле коюу туман. Гывандан кар жаап жатат.

Эшиктин оозунда бирпас туруп, кийин жерде сойлоп бараткан арканды колума алдым да, анын жетеги менен алдыга бастым. Көп өтпөй, аркан мени аялдын алдына алып келди. Аркандын учу аялдын белинде экен. Аялдын колунда узун факель. Дөңүрөөк жерде туруп алып, кайдадыр бир жакты карап, аял ал факелди булгалап атыптыр. Аялдын алдына келер замат кулагыма коңгуроонун «дың, дың» деген назик үнү, койлордун маараканы, кишилердин күңгүрөп сүйлөшкөндөрү угулду. Карасам, жакын эле жерде, бизге карап, көп сандаган факелдер жылып келатышыптыр. Бирпастан кийин аял экөөбүздүн ар жак, бери жагыбыздан койлордун жайык дарыясы агып өтө баштады. Факелдердин астынан кишилердин сөлөкөттөрү көрүндү, алардын башаламан сүйлөгөн сөздөрү дааналанды. А сүйлөшкөн сөздөрү «кош, кош», «тос, тос» менен гана чектелип атты.

– Биздин үйгө кирип, жылынып алгыла! – деп кыйкырды аларга аял.

Ошентип коюп, өзү биринчи болуп үйүнө карай басып кетти. Анын артынан көп сандаган факелдер ээрчип жөнөштү. Үйгө жетишкенден кийин, алар биринин артынан бири жерге таштalып, а аларды көтөргөн кишилер ичкери кирип кетип жатышат. Эки-үч факел койлордун үстүнөн ары-бери каалгып сүзүп калды.

Мен кыйлага чейин эшиктин оозунда, кардын үстүндө үйүлүп жаткан факелдердин жанында турдум да, акырында үшүп кетип, ичкери кирдим.

Үйдүн ичи кишиге толуп чыгыптыр. Отурарга жер жок, босогонун оозунда туруп калдым. Мени эч ким байкабады. Баарысы унчукпай, үңкүйүп отурушат. Көрүнүштөрү жүдөңкү – чарчаган, ач калган, үшүгөн. Булардын ичинде карысы бар, жашы бар, аялы бар, эркеги бар. Кокусунан,

алардын арасынан өзүмдүн тааныштарымды көрүп калдым: бир катарда Паиз, Карачач жана Маман отурушуптур, абдан сүйүнүп кеттим. Бечараларым... Үчөө тең кыйла өндөрүнөн азып калышыптыр. Же мага ошондой көрүнүп аттыбы.

– О кокуй, мейман босогодо туруп калган турбайбы! – деп калды ушу тапта печкенин оту менен алек болуп аткан Батма эже. – Кана, орун бошоткула!

Отургандар мени эми көрүштү.

– Акун! – деп кыйкырды менен депутатым.

– Агай, төргө өтүңүз, – дешти Паиз менен Карачач.

Отургандар жол беришти. Мен депутаттын жанына барып отурдум.

– Жол болсун? – деди Маман. – Кантип келип калдың бул жерге?

– Каникулга тарадык, окуучуларды үйлөрүнө жеткирип жүрөм, – дедим, дале капарсыз уктап жаткан Койчуманды көрсөтүп.

– А-а, Абсамат чалдын баласы турбайбы, – деди депутат Койчуманды таанып.

– Мунун ата-энеси азыр Белде, – деди Паиз. – А Белге бара албайсыңар, агай.

– А эмне үчүн?

– Белге чейин бир ашуу бар. Азыр ашуу бекип калган.

– Эчтеке эмес, – деди Маман. – Биздин үйдө дем алып, анан мектебиңерге кайтып кете бересиңер. Абдан жакшы келипсиң. Апа! – депутат Патма эжеге кайрылды. – Кел, казаныңды асып жибер, кой. Ата! – Атасы купкуу сакалмуруту бар, чоң чал экен. Ал таспи тартып отурат. – Бул жигит Фрунзеден келген мугалим. Мен апкелгенмин. Абышка мага араң эле башын ийкеп койду.

Депутат белинде байлануу турган чоң бычагын кынынан сууруп чыгып, а өтүгүнүн кончунан кайрак таш алып, бычагын кайрап кирди. Мурдагы арып-чарчап отурган түрү таптакыр өзгөрүлдү.

– Кана, айтчы, турмуш-акыбалың кандай? – деп сурады ал.

– Рахмат, түзүк эле, – дедим, ушунча кишилер отуруп, сөздүн мен жөнүндө эле болуп атканына кичине корунуп.

– Эч ким таарынткан жокпу? Таарынтса айтып кой, мен таарынткан киши менен сүйлөшөм. Памирде мени менен эсептешет! Райком, раисполкомдон тартып...–Ушул учурда кишилер ордуларынан козголушуп, бир-бирден чыгып кете башташты. – Э-э-э! Бу каякка жөнөп калдыңар?

Мен кой сойгону атам, отуруп эт жеп кеткиле.

– Кана, Маман, үйлөрүбүзгө баралычы, – деди эркектердин бирөө. – Бу бала-чакаларыбыз эмне болду...

– Эмесе, эт бышканда чакыртам, келгиле, – деди депутат.

– Болуптур эмесе, агай, – деди Паиз. – Жакшы түш көрүп жатыңыз. Саар менен биздикинен чай ичип кетиниз.

– Кокус, кирбестен кетип калбаңыз, – деп кошумча болду Карачач.

– А силер эмне коштошуп атасыңар? – деди аларга Маман. – Же, силердин да үйүңөрдө ыйлап аткан балаңар барбы? Калып, кызмат кылгыла. Карачач, жеңеңе жардам бер. Эй, тур эми өөктөп отура бербестен! – деди ал, бешиктеги баласын эмизип отурган келинге. Аялы экен көрсө. – Паиз, мени менен жүр.

Экөө чыгып кетишти. Үйдөгүлөр да ишке киришишти: Патма эже печкеге казан асыш, отту улуулата баштады; келин супурасын жайып, камырга кам урду; Карачач эки чака кармап, үйдөн чыгып кетти. Чал экөөбүз гана төрдө чойкоюп, ишсиз, үн-сөзсүз отуруп калдык. Карасам, чал да тас-писин тартканды коюп, үргүлөп баратыптыр.

Бирпастан кийин, тыштан Карачач кирди. Анын эки колундагы эки чакада чокчо кар бар. Карачач чакаларда-гы карды казанга оодарды. Чоң казандын ичи толтура кар болуп калды...

* * *

Түн ортосунда мени кимдир бирөө түрткүлөп уйкудан ойгото баштады.

– Эй... Эй...

Көзүмдү ачсам маңдайымда Маман турат. Кийимчен.

– Эмне болду? – дедим.

– Чш-ш-ш! – деди Маман, сөөмөйүн оозуна басып. – Акырын сүйлө, чал ойгонуп кетет. Тур...

Мен өйдө болдум. Үйдөгүлөрдүн көпчүлүгү уктап атыптыр. Оң жагымда чал менен кемпири жатат. Сол жагымда – Койчуман. Койчумандын нары жагында Мамандын зайыбы бешигин кучактаган калыпта, үргүлөп отурат.

– Эмнеге ойготтуң? – дедим мен, эчтекеге түшүнө бербей. Мурдагыдан үнүмдү пас чыгардым.

– Арак ичебиз, – деди Маман.

– Тапкан экенсиң арак ичер маалды, – дедим да, кайра ордума жатмакчы болдум.

Бирок Маман ийнимден кармап калды.

– Жок, жок. Мен сени, мейман деп, сыйлаган атпаймынбы.

– Эртең менен.

– Эртең менен болбойт. Чал ичирбейт.

Мен аргасыздан, үстүмө тонумду жамынып, төшөгүмдүн үстүндө отуруп калдым.

– Кана, баягы аракты алып чык, – деди депутат аялына.

Аялы өйдө болоюн деди эле, баласы ыйлап берди.

– Өзүңүз эле ала коюңузчу, – деди ал күйөөсүнө.

– Каерге каткансың?

– Жүндүн ичинде.

Маман акырын атасы менен апасынын үстүнөн аттап өтүп, тирелип турган каптын ичине колун салды да, бир шише арак алып чыкты.

– Көптөн бери сактап жүрдүм эле, сага насып кылган экен, – деди ал мулуңдап.

Ал печкенин алдына дасторкон салды, эт кесип койду. Кийин эки чай пиалага толтура арак куйду да, бирөөн мага сунду.

– Кана, эсенчилик үчүн.

– Мынча көп куясың?

– Эч нерсе эмес. Кеттик.

Экөөбүз тең ичип жибердик. Менин демим кыстыга түштү. А Маман эчтеке сезбеди.

– Ысытмасы кайталекпи? – деп сурады ал аялынан, эттен жегенче.

– Кайтпай атат, – деди аял.

– Ысыгыраак орогун, таң атканча кайтып калар... Эми сен отура тур, бача, – деди Маман мага. – Мен бир койлорумду аралап келейин.

Ал кире бериште илинип турган ташпанарды алып, чыгып кетти.

Мен бешик терметип, үргүлөп отурган аялдын алдында жалгыз калдым. Ичилген арак бат эле мени кайп кылып койду. Бирөө менен сүйлөшкүм келди. А Маман кире бербеди. Күтүп, күтүп отуруп, акырында чала-була кийинип алып, сыртка чыктым. Чыгып эле эшиктин алдында ыкшалып жатышкан койлорго урундум. Койлордун арасында ары-бери каалгып Мамандын ташпанары жүрөт.

Мен койлорду жиреп, чатыштап-мүдүрүлүп отуруп, Мамандын жанына келдим. Ошол учурда Маман, жаңыдан эле жерге түшкөн козуну таап алып, анын чөп-чарын чарайнасынан тазалап отуруп калды. Мен анын жанында кыйла үндөбөй турдум да, анан:

– Эй, Маман, – дедим. – Эмне үчүн ушу каргыш тийген Памирди таштап, башка жакка көчүп кетпейсиңер?

Депутат ишин токтотуп, мени таң калып карап калды.

– Памирди таштап? А эмне үчүн?

– Мм... Бир жакшыраак, өзүңөргө туруктуу үй-жай куруп, жер айдап, эгин-тегин эге турган жерге барып отурукташпайсыңарбы?

Депутат мурда эч качан мындай сөздү укпаса керек, баштагыдай мени аңкайып карап тура берди.

– Мен сени анча түшүнбөй атам, – деди ал, моюнга алып. – Эмне, сенин оюңча, биз жаман жашап атабызбы?

– Анан жакшы жашап атасыңарбы? Жайын-кышын боз үйдө...

– А сага боз үй жакпайбы? Хэ... – Депутат козуну эненсине эмизе баштады. – Боз үйдү жактырбаган кыргызды биринчи жолу көрүшүм.

– Мен дагы... – дедим. Шашкандыгыман аптыгып кетип аттым. – Мен дагы боз үйүн мактабаган бир дагы кыргызды көрө элекмин. Кыргыз дайыма боз үйүн мактайт, дайыма

аны менен сыймыктанат. Дайыма. Кылымдар бою ушинтип келет. Кылымдар бою. Башка элдер үйлөрүн жыгачтан, таштан, мрамордон салышат. А кыргыз жер каймактаганда бир боз үй дегенди ойлоп тапкан экен, ошондон бери сүйүп, сүйүүсү кана элек...

– Апенди, – деп койду депутат, мени аягандай бир жылмайып.

– Айтчы, – дедим мен кайрадан, – силерди бул жерде эмне кармап турат?

Маман ийнин куушурду.

– Билбейм... Бирок, мен, эмне үчүн бул жерди таштап кетишибиз керек экенин да билбейм...

Менин баягыдан демим сууй түшүп, унчукпай туруп калдым.

Бирпастан кийин Маман козуну колтуктап ордунан турду: – Жүр эми үйгө кирели, – деди ал.

Мен анын артынан ээрчидим.

* * *

Биз Койчуман экөөбүз Белге барбай калдык. Эртеси күнү эртең менен Маман бизди бир төөгө мингизип, келген жолубузга салды. Бирок төөчөн завферма Бердинин айлына чейин гана келдик. Мамандын айтуусу боюнча, бул жерде завферма бизге башка улоо таап берип, а төөнү кайра артына жибериш керек эле, анткени төө – Мамандын айлындагы отун-суу ташып турган бирден бир улоо экен. Тилекке каршы, биз завферманы таппадык, а бүгүн да баягы айткан көп балалуу аялдан кабар алганы кетип калыптыр. Ошентсе да, төөнү анын өтөгүнө таштап, калган жолго жөө жөнөдүк.

Кыштакка күн батканда келдик. Кыштак ичи жымжырт экен. Көчөдөн бизге эч ким учураган жок. Койчуманды жатаканасына жеткирип, анан өз үйүмө кеттим.

Үйүмдө мени бир кызык иш күтүп туруптур: эшикти ачайын десем, эшик ачык; ичкери кирсем, чырак күйүп турат; печкеге от жагылган; анын үстүндө чай кайнап атат; а үйүмдүн ичи таптаза, менин бар болгон буюм-кечелерим иреттелген, өз

ордун тапкан; анан эң кызыгы, менин жаман чемоданымдын жанында бир жакшы чемодан жатат. Менин таң калганымды айта көрбөңүз. Оюм ар жакка кетти, бирок ал чемодандын ээси ким экенин такыр жоруй албай койдум. Эгер ушул учурда завуч кирип келбеген болсо, күтүп турбастан, эшикке чыгып, бирөө-жарымдан муну сурап келейин деп калдым эле.

Таң калып турасызбы? – деди Мамыт ака жылмайып.

Таап сурадыңыз, – дедим.

Сизге бүгүн Фрунзеден бир кыз келди.

Айша! – деп кыйкырып жибердим. – Каякта жүрөт ал?

Азыр эле магазин тарапка кетпараткан.

Мен башка сөзгө келбедим. Ошол замат үйдөн атырылып чыгып, магазинге карай чуркадым. Ордо аянтына жеткенимде алдымдан бир караан чыкты. Карасам, ошол экен. Бир кучак кылып, кагазга оролгон бир нерселерди көтөрүп алыптыр. Мен өзүмдү таанытып-тааныта койбой, аны белинен кучактадым да, ордумда тегерете баштадым.

–Акун! – деп кыйкырды Айша кубангандан. Токтой тур жинди, баарын чачтың!

Чын эле, сатып келаткан нерселери колунан түшүп, жерге жайнап калды.

–Айдыңым, – дедим аны жерге коюп, маңдайынан өөп. – Айдыңым...

Айша да мени бир өөп алды да, анан отура калып, жерде жайнап жаткан чай, кант, печенье, консерваларын терип кирди. Мен дагы ага жардамдаша кеттим. Ушул учурда мен сүйүнүп гана аттым. Айшанын эмне үчүн келгени, эми экөөбүз эмне кыларыбыз жөнүндө ойлоп да койбодум. Жөн гана сүйүнүп аттым. Көрсө, Памирге келгенден бери, жалгызсырап, куса болуп бүткөн экенмин.

– Уят эле тиги карап турган кишилерге, – деди Айша. Карасам, магазиндин жарык босогосунда директор, магазинчи, мерген – үчөө бизди унчукпай тамаша кылып туруштуптур. Мен алар үчүн атайы Айшаны дагы бир жолу өөп койдум.

– Айдыңым...

1973

ДАРЫЯЛАРДЫН ШООКУМУ

Азыр ал кыштак жок. Алтымышынчы жылдары колхоз анын үйлөрүн, орукзарларын, ой-кырларын бульдозёр сүздүрүп, жыл сайын сары тамеки эгилип турчу түптүз талаага айлантып салган. Кыштак Памир-Алай тоолорунун этегинде эле. Тоолордун кокту-колотунан куралып чыккан эки дарыя анын батыш жана чыгыш жак четинен жандап өтүүчү. Дарыялардын ар биринде ондогон жыгач көпүрүктөр, бешалтыдан таш тегирмендер боло турган. Тынчылык жана токчулук мезгилдерде дайыма көпүрүктөрдүн үстүндө эшек, атына жапма арткан, же ийининде куржун, кабы бар эл көрүнүп, тегирмендер кышын-жайын гүрүлдөп жүрүп турчу. Кышында дарыялар ак буу, көк музга айланып, а жазында кайрадан буркан-шаркан түшүп, үркөрдөй болгон кичине кыштакты жалап-жуктап кетчүдөй өңдөнүп, тоо ылдый сойлогон эки ажыдаарга окшоп калышчу. Жазында кыштактын эли алардын шоокумун тыңшап жатып ойгонушаар эле. Азыр ал дарыялардын да аты өчкөн. Азыр экөө биригип бир чоң каналды түзүп, ошол эле Памир-Алай тоолорун этектеп, ыраакы чөл тарапты багыт алып, чыгыштан батышка карай агып калышкан. Колхоз алардын эски нугун али буза элек. Алардын эски нугу шагыраган чаар таштар менен чытырман тал, чычырканак, ит мурун, жапайы роза гүлдөрү каптаган ээн сайларга айланган. Тал, чычырканак, ит мурун, жапайы розалардын арасында мурдагыдай эле булбул уялап, кекилик, чил, кыргоол, коён сыяктуу жан-жаныбарлардын жатагы көбөйгөн. Колхоз көпүрүктөрдү да жөн койду. Бирок аларга илгеркидей кароо жок болуп, кээ бирлери өз алдынча эле урап

түшүп калды. А бузулбагандары жайында аптапка күйүп, кышында суукка тоңуп, какшыган сайлардын үстүндө карарып, алардын бийик жээктерин кулачтап, алсыз-күчсүз асылып турушат. Азыр көпүрүктөр аркылуу көп өтүшпөйт, ансыз да арсак-терсек болуп турган такта, жыгачтары сынып, түшүп кетеби деп коркушат. Кез-кезде гана мектепке катташкан шок балдар менен, түндөлөрү өз айылына шашып бараткан жалгыз-жарым мастар гана жүрөктүүлүк кылышат...

Тегирмендердин тагдыры да көпүрүктөрдүкүнө окшош. Бир да тегирменчи тегирменин бузган жок. Бузганда эмне кылышмак эле? Жаңыдан отурукташкан жерлеринде (азыр алар кыштак эмес, шаар тибиндеги селодо жашашат) тегирмендин кереги жок болуп чыкты: ун деген нерсе селонун магазининде сортко-сортко бөлүнүп, кап-капта тирелип турат. Анын үстүнө селодо тегирмендин парасын айланта турган суу да акпайт: адамдар сууну жер асты менен үйлөрүнүн ичине келип кирген куурдан ичип жыргап калышты. Ошентип, тегирмендердин ноолору да, паралары да, таштары да эч жерге, эч нерсеге керектелбеген соң, тегирменчилер тегирмендеринин эшигин жапса жаап, жаппаса жаппай, аларга түбөлүккө кол шилтеп коюп, артын карабай, жаңы конуштарына кете бериштеи. Тегирмендер ээн сайлардын жээктеринде томсоруп калып калышты. Азыр, арадан көп жылдар өткөндөн кийин, алардын ноо, паралары какшып жарылып, а көпчүлүгүнүн түркүк, торсундары чирип, төбөсү түшүп, а кампасы менен таштарынын кычык-кучугуна чөп чыгып, кадимки чалдыбарга айланган. А кээ бирөөлөрүнүн үстү али бүтүн, алардын шамалга ачылып-жабылып турган эски эшиктеринен кээде кептер, кыргоол, кекилик, чил жана коён сыяктуу жан-жаныбарлар киришип, саратандын ысыгынан, чилденин суугунан баш калкалашат...

Бирок бир тегирмен али да болсо өз турпатын жогото элек. Албетте, жүрбөйт, иштебейт ал деле: суу жок да. А суу болсо, жүргөнү турат, иштегени турат. Бул Ормон чолоктун тегирмени...

Эл көчкөндө Ормон көчкөн эмес. Тегирмен – анын жашаган үйү, иштеген жери, а тегирменчилик – колунан келген

жана жандили менен сүйгөн бирден бир кесиби болучу. А жаңы конушта, селодо, ага үй да жок, иш да жок эле. Ырас, колхоз аны аяп, кыйлага чейин: бир башына бир далис, бир бөлмө үй салып берели деп жүрдү, бирок Ормон ынабады. Тегирменсиз, эч жерге, эч кимге кереги жок, таптакыр эле адам катарынан чыгып кала тургансып, коркуп туруп алды. Өтө намысчыл эле бул чолок. Бирок бул жерде калганың менен не пайда, суу жок, тегирмениң жүрбөсө... – дешти боорукер көпчүлүк. Суу болот деди чолок. Мынабу какшып жаткан сайлар бир күнү жибип, ийип, кайрадан аларда дарыя пайда болот, – деди. Антсе кана дешип, бирок ага анча ишенбей, эл бара-бара чолоктун көктүгүнө моюн сунуп, акыры аны өз оюна тек коюшту.

Ормондун үмүтүнө, ишеничине бир гана себеп бар. Илгери, дарыялар дарыя болуп турганда, ушул азыр аңгырап бош калган сайлардын өзүнөн, алардын жээктеринен майда-майда булактар оргуштап чыгып турчу эле. Эл булактарды кара суу деп коюшчу. Кара суу кышында тоңчу эмес, жылуу буу көтөрүлүп, үстүн муз каптаган дарыяларга кошул-ташыл болуп агып жатышчу. Кийин, дарыялар каналга бурулган да, булактардын баары, негедир, өзүнөн өзү соолуп жок болушту. Ормондун ою боюнча, бир жаанчыл жазда алар кайрадан жер бетине чыгышы керек. Чыгышып, бири-бирине кошулушуп отуруп, анын тегирменине жеткенче, өзүнчө бир дарыяга айланышат. А азырынча ал дарыя жер асты менен агып жаткан имиш. Биринчи жылдары Ормон колуна чоң темир күрөк алып, эски булактардын көздөрүн казып жүрдү. Эч жерден суу чыкпады. Бирок Ормон андан күдөрүн үзгөн жок. Азырга чейин ал маал-маалы менен какыр сайдын орто ченине барып, кулагын жерге төшөп, көпкө чейин жер астын тыңшап жатат. Мындай учурларда, бирде болбосо бирде анын кулагына жердин тээ тереңинде аккан дарыянын элес-булас шары угулгансыйт. Ошо кезде Ормон чолокту бир көрсөңүз болоор эле: кararган арык беттерине кан жүгүрүп, көгүш көздөрүнөн нур чачырап калат. Шашпа, жаз келсин дейт ал. Кудай жазыңды жаанчыл кыла көр... А кийинки жаз келээр замат, Ормон сабы кыска кет-

менин белине кыстарып алып, тегирменине суу апкелчү арыгын жаңыртып чабат. Ноодун ичин кырып, шыпырып чыгат. Параны айлантып көрөт. Ар кандай улуу сууга пара туруштук бериши керек. Эгер өткөн жылдан бери суусуз туруп жарылып кеткен тиштери болсо, аларды алмаштырып чыгат. Таштардын экөө тең жаңы, дарыялар каналга бурулгандан кийин салынган, али бир ууч да ун чыгарыша элек; экөө тең тегиз чегилген, дан эмес, шагыл тартсаң да упа кылып таштайт; бирок Ормон аларды быйылкы жаздын эсебинен да бир сыйра көздөн өткөрөт. Кампасы болсо жаз, жай, күз бою мака же арпага толуп турат. Бирок кыш ичи аз-аздан эшегине жедирип отуруп, анысы жаңы жазга чейин түгөнүп калат. Ошондуктан, кокус суу келип калса, таштар курук айланып, бекеринен кызып кетпесин үчүн, аны дагы толтурат. А суу кайсы маалда болсо да келе берет: арыктын даанасы ачык, а ноодун оозун тосуп жыгач калак өйдө көтөрүлүп коюлган... А азыр жаз...

* * *

Чак түштө сай боюнда жашаган парандалардын баарысы акактап чаңкап, Кызыл булакка жөнөшөт. (Коёндор ал жакка эртең менен же кечинде барышат.) А кичине түш ооган кезде токойдун ичинде оттоп жүргөн Ормон чолоктун боз эшеги токойдон чыгып, акырын басып, тегирмендин эшигине келет. Ормон эшегин токуйт. Ээрине куржун артат, а куржундун эки көзүнө эки жез кумганын тыгат. Анан өзү да секирип куржундун үстүнө минет да, эшегине: «Кы!» – деп буйрук берет. Эшеги аны туптуура Кызыл булакка алып келет...

Кызыл булак дегенибиз коңшулаш эки райондун ортолугунда жаткан ээн талаада. Талааны өскүлөң, коюу бүргөн каптап, атам замандан бери амач көрбөй, мелтиреп дың жатат. Булак анын ортосунда. Ал бир төөнүн көзүндөй болгон тегерек чуңкурдан чыгат да, эки жүз метрдей жерге чейин жайылып агып барып, кайра майда шагыл менен кумга сиңип кетет. Булактын өңү кызыл. Бирок ууч тап сузуп алсан,

алаканыңда сымап өңдөнүп калат. Демек, жердин кыртышы кызыл болгондуктан гана анын түсү да кызарып көрүнөт. Булактын суусу абдан ширин, иче бергиң келет. А ичкениңден кийин иштейиң ачылып, дароо оокатты күсөп каласың. Эл аны ыйык суу, дары суу дешет. Ыйыктыгы белгисиз, дарылыгы бар. Булактын төгөрөгүн коюу чычырканак каптап турат. Бир кездерде чычырканак аз эле экен, жылдан жылга тамырлап, туташып отуруп, азыр кичинекей токойго окшоп калган. Токойдун бир бурчунда жалгыз каана пакса там бар. Там өтө жапыс, өскүлөң чычырканактардын арасынан тамбашы көрүнбөйт. Тамда токсондон ашкан, узун бойлуу, бирок бели бүкчүйгөн, тыртайган арык чал жашайт. Чал бул жерлик эмес. Анын каерлик, кайсы уруудан экенин да, ал турмак, ушу убакка чейин аты-жөнүн да эч ким билбейт. Билгендери: чал бир кездерде дервиш болгон имиш, эл кыдырып, жер кыдырып жүрчү экен. Анан, негедир, а себеби эч кимге белгисиз, согуш башталаардан бир жыл мурунку жазда ушул жерге үй салып, биротоло отурукташып калат. Согуш учурунда аны согушка да алышкан жок, сыягы ал эч жердин, эч кимдин тизмесинде жок окшойт. Анын үстүнө ошондо эле пайгамбар жашына барып калган болчу бул адам. Ошол эле себептен колхоздун ишине да тартылбады. Бирок ал адамдарга жакшылык кылуунун өзүнө ылайык бир жолун тапты. А мүмкүн, ошон үчүн гана дервиштигин таштап, ушул жерге отурукташкандыр?

Иши кылып, биринчи күндөн тартып эле дервиш талаанын бүргөнүн жулуп (адегенде анын кетмени да болгон эмес), бүргөндү шыпыргы кылып байлап, базарга алпарып сата баштады. Биздикилерге бул өөн учурады. Бул кайдан келген соодагер кысталак, кудайдын бүргөнүн сатып, – деп жүрүштү кыйлага чейин. Адепке эле тапкан пулуна дервиш базардан бир кичинекей казан, эки таш кесе, жыгач чөмүч жана чоң гөзө сатып алды. Казан, чөмүч, кеселер, албетте, анын үй тиричилигине керектелди. Бирок гөзө такыр башка максатка кызмат кылды. Күндөрдүн биринде дервиш ага Кызыл булактын суусунан толтуруп алып, аны ийинине артынып, колуна кесенин бирөөнү кармап, Кызыл булактан

эки чакырым алыстан өтүүчү бөксө жолду карай жонодү. Бөксө жол ошол кездеги эки райондун кыштактарын катташтырып турган бирден бир жол эле. Аны менен ат-араба, жөө-жалаң жолоочулар гана каттоочу, машине жүрчү эмес, машиненин өзү да жок болчу! Ошо күнү бу жолдо, буйрук насипти караңыз, ушу Ормон чолок келатыптыр. Албетте, анда анын алты саны аман, жаш курч мезгили, мингени эшек эмес, колхоздун аты, эсепчи болуп иштөөчү да. Ормон узактан эле жол боюнда отурган дервишти тааныды. Дервиштин алдында гөзө менен кесе туруптур.

– И-и, аксакал, отуруп калыпсыз? – деди ал, жакын келип гөзө менен кесени таңыркай карап.

Дервиш өйдө болду.

– Балам, суу ичип кет, – деди ал. – Кызыл булактын суусу. Муздак...

– А-а, ушундайбы, – деди Ормон, дервишти кекетип. – Биздин талаанын бүргөнүн сатканыңыз аздык кылып, эми анын суусуна өткөн экенсиз да?

Дервиш жаратылышынан жумшак, тартынчаак адам эле. Кызарып кетти.

– Э жок-э, балам, – деди шашып. – Сууну саткан кесир болоор. Сууну жөн эле өткөн-кеткен ичип өтсүн үчүн алып чыктым. Ич, ичип ал. Дары болот...

Ормон аң-таң калды. Ишенип, ишенбей карады дервишти.

– А-а, соопчулуккабы, – деди анан кесени колуна алып. – А мындай болсо, рахмат сизге... – Чаңкап турган экен, кесени бир эле шимирип койду. – Ох, жаныбар, ажайып суу да. Жолдон ырааkта, болбосо, ары өткөн, бери өткөндө кайрылып ичип өтүп турсаң кана...

– Мен ошону ойлоп, ушинтип отурбаймынбы, уулум. Эми мындан нары өткөн-кеткенинде дайыма ушул жерде болом. Өзүм жок болсом, мына бул гөзө менен кесе турат. Ичип өтүп жүр.

Ормон ого бетер таңдана баштады. Бу кишиге мундан не пайда? Не муктаждыгы бар? Соопчулук үчүн элеби? Түшүнбөй койду. Түшүнбөгөн бойдон жолго түштү. А мүмкүн,

бул дервиштин кейпин кийген кызыр же... албарсты болуп жүрбосүн? – деп да ойлоду жолдо баратып.

– Кызыр болсо, кудай берди... Албарсты болсо... – Анын далылары чымырай түштү. Азыр артына бурулуп караса, дервиш ордунда жок болуп чыкчудай көрүндү.

Чымырканып туруп, карап да көрдү. Дервиш ордунда экен...

Жол боюнда булактын муздак суусун сунуп турган дервишке, ээсиз калган гөзө менен кесеге Ормон чолок гана эмес, жолоочулардын баарысы эле көпкө чейин таң калып жүрүштү. Бирок, бара-бара көнүп кетишти. Кийинчерээк, дервиш, аптапта суу ысып кетет экен деп, жерге оро казып, ага гөзөсүн мойнуна чейин көөмп койду. Гөзөгө куртумурска түшпөсүн үчүн, оозуна жыгачтан калың капкак жасады. А кесе ошо капкактын үстүндө турчу болду. Эми дервиш гөзөнү ордунан жылдырбай эле, күн сайын жаңы суу алпарып, аны толтуруп коюп жүрдү. А суу ташыш үчүн арчадан жасалган бир сүйрү челек сатып алды...

Кийинки жазда дервиш гөзөнүн жанына бир түп кайрагач экти. А кайрагач кичине чоңоюп, жерге көлөкө бере баштаганда, анын астына таш тизип, үч-төрт киши отура турган супа жасады. Азыр ал кайрагач аябай чоңойгон, а супа кеңейген...

Дервиш гөзөсүнө сууну жаз, жай, күз ичи гана ташыйт. Кышында жолдон жолоочу да аз каттайт, суукта суу да ичилбейт. Кышында чал аргасыз бош отуруп калат. Ишсиз зериге бечара. Мурдалары али күүлү-күчтүү кезинде, ийнине он-он беш бүргөн шыпыргыны көтөрүп алып, аптасына бир жолу болсо да базарга барып, өзүнө аш-туз кылып келгенче, кыйла черин жазып кайтаар эле. Азыр ал бул жумушун күн ысыкта, жер кургакта гана жасап калды, кышкысын токсондогу чалга базарга катташ, – а базар андан жети чакырым жерде, – оорлук кыла баштады. Анын ыкыбалына мурдагы кыштак да алыстап кетти. Болбосо, чал кээ бир күндөрү арча челегине булактын суусунан сузуп алып, кыштакты көздөй бөжөндөп жөнөп калчу. Кыштакка келип, ал үй тандап отурчу эмес, каалаган эшигин ачып, кирип барчу.

«Мына, – дечү, үй ээсине челегин сунуп, – булактын суусун апкелдим. Чай кылып ичкиле...» А чайга Кызыл булактын суусунан өтөөр суу жок, муну баары билишет. Бирок эл дервишти апкелген суусу үчүн гана эмес, ансыз да жакшы көрүшчү. Кайсы үйдүн босогосун аттабасын, мээримдүү тосуп алышчу, курсагын тойгузуп, кетээринде белине нан, чай, кант түйүп беришчү. Ырас, дервиш алардын бергенин кыйналып жатып алчу... Мына эми кышкысын базарлаш да, мейманчылаш да калды. Кышты ал өзүнүн чычырканактуу аралынан эч жакка чыкпай кыштайт. Анча-мынча эрмеги бар. Күнүнө эки маал, эртең менен жана кечинде, булакка суу ичкени келген жапайы парандаларга, өзү суюк аш же ботко кайнатып жеп отурган таруудан жем чачып коёт. Парандалар ага көнүп бүткөн, андан анча жатыркашпайт, коркушпайт. Алар үчүн дервиш жана анын жапыс тамы чычырканактуу аралдын пейзажын толуктай турган табигый көрүнүш катары сезилет. Ырас, дервиш, мезгил-мезгили менен, этсиреген учурларда аларга билинтпей тузак коюп, кекилик, чил, кыргоол же коёндордун бирөө-жарымын алып калат. Жоготууну тигилер дароо туят, бирок чалдын мунусуна кайыл болушабы, эртесинде дагы эле келе беришет...

Бүгүн Ормондун келишине дервиштин казанында кекилик кайнап атыптыр. Казанын дервиш жаз келгенден бери эшигинин оозундагы очогуна асып калган. Очоктун алдында боёгу өчкөн, жыртык шалча жатат. Шалчанын үстүндө, очокко тезек сындырып салып коюп, чалдын өзү отурат. Тезек анын жыл бою жага турган бирден бир отуну. Жаз, жай, күз ичи дервиш өскүлөң бүргөндүн арасында эрбендеп жүрүп тезек терет. Терген тезеги үйүнүн жанында үй болуп жыйылып турат. Кышында анын кычык-кучугуна торгой, таранчы сыяктуу майда чымчыктар сууктан корголоп чыгышат. А кээде бирин-серин коён да жатак кылып алат...

– О, ассолоом-алейкум, дервиш ава, – деп шаңкылдады Ормон, эшегинен түшпөй жатып.

– А, кел, кел, Ормон, – деп жооп кайтарды дервиш, орду нан козголбостон. – Кана, эшегинди сугар, суунду сузуп кой. Анан экөөбүз шашылбай отуруп кекилик шорво ичебиз...

– А-а, бүгүн уучулук кылган экенсиз да? Жуда жакшы, жуда жакшы...

Эшегин Ормон чолок булактын соолуп бараткан жеринен сугарат. Ошол жерге дервиштин уруксаты менен атайын колчүк жасаган. Көлчүк тамдын артында, чычырканактын арасында. Ал жакка эшегин минип кириш кыйын, жетелеп гана кире алат. Чолок жетелеп кирип, бирок анын суу ичип бүтүшүн күтпөй эле, чылбырынан көлчүктүн жанындагы чычырканакка байлап таштады. «Каалаганыңча ичип жат...» – деп койду. Анан куржунун ийнине артынып алып, булактын көзүнө жөнөдү. Дервиштин үйүнөн булактын чыккан жерине чейин сокмо жол бар. Жол чычырканактарды аралап, алардын башаламандыгына баш ийип, ийри-буйру болуп кетет. Жолду дервиш салган. Колу менен эмес, албетте, буту менен, нары-бери каттап жүрүп. Бирок жаан-чачындагы баткактан жадап, чал жолго чоң-чоң жалпак таштардан апкелип, жаткырып чыккан, туташ эмес, бир аттам жерге бирден кылып. Таштар жаңыдан жашара баштаган жумшак чымга бир элидей батып кеткен. Дервиш аларды күнүгө шыпырып турат, анткени парандаларга жемди ошолордун үстүнө чачат. Ормон чолок таштан ташка секириктеп баратып дайым желбей калган тарууларга көзү түшөт...

Таштар Ормонго кыйла кыйынчылык келтирет. Анын буттары тизесинен артын карай бүгүлүп турат эмеспи, ошондуктан, тизелери менен гана басат. А таштарды тизелери менен аттаганга арымы жетпейт. Ошол себептен, адатынча, эки колун жардамга чакырат да, куду маймылга окшоп, сырандап секирип жөнөйт. Бул чолоктун бардык күчү колдоруна чыккан. Жашы элүүдөн ашканына карабай, өзүнүн узун, комуздай түптүз көөдөнүн эки колу менен куду мышыкты ыргыткандай ыргытып кете берет. Болгондо да манжаларынын учу менен гана...

Ормон булактын көзүнө келсе, бир даакылуу түлкү суу ичип атыптыр. Ормондун шарпасын угуп, сыраң этип, тикенектин арасына кирип кетти.

– Эй-эй! – деп кыйкырып калды чолок анын артынан. Бирок ошол эле замат дервишти эстеп, коркуп кетти. Дервиш

булакка келген ит-куштарды чочутканга ага уруксат бербейт, билсе катуу жемелейт. «Жөн, келип, жөн кетип жүр», – деген ал бир жолу Ормон суу ичип аткан кептерлерге таш ыргытып койсо. Деги эле Ормондун ушу булакка келип, эшегимди сугарып, өзүмө суу алып кетип жүрөйүн деген өтүнүчүнө дервиш кыйылып макул болгон. Ичи тарлыктан эмес, албетте... Жат кишини көрүп, жапайы айбандар булактан ооп кетеби деп коркот. Аларсыз булак мазарга айланат имиш. Бирок ошол эле учурда чал Ормонду аяды. Дарыясы каналга бурулгандан кийин чолок суусуз калган. А канал алыс. Анын үстүнө ал шар агат, а жээктери цемент, жылма: эшеги да, өзү да ага эңкейип түшө албайт. Дервиш чолокко: бир күндө бир жолу, болгондо да, булактын өз ээлери суу ичип кетишкенден кийин гана келип жүрөсүң деди. Ушунусуна да кудайга шүгүр деп, Ормон минтип күнүгө өз учуру келген кезде гана келет...

Чолок, адатынча, адегенде колдорун жууду. Колдору көп учурда буттарынын түйшүгүн бөлүшүп жүрүп, чор болуп калган тарашадай катуу жана дайыма кургак. Чолок аларды чала-була суулап, анан экөөн бириктирип бир чоң кесеге айлантып, аны менен суу сузуп ичти. Муздак суу какшыган өзөгү менен жүгүрүп түшүп кетти. «Ах жаныбар...» – деди чолок жаны рахаттанып. Анан колунун нымы менен аттын жаактарындай узун-узун жаактарын сылап койду. Мына ушундан кийин гана ал эки чөгүнүн булакка чөмөрүп алып, алардын ооздорун жакшылап бекитип, куржунуна салып, а куржунун ийинине артынып, кайра кайтты...

Дервиш казанын очоктон чыгарып, а очогуна суу толтурулган кичинекей абдестесин асып коюп, Ормонду күтүп отуруптур. Ормон келгенден кийин дервиш ортого дасторкон салды. Дасторкону – чекелери жыртылган алакандай сокмо таар эле. Дасторкон курук экен.

– Нан жок, – деди дервиш. – Нан кыла элекмин.

– А мен нан апкелдим, – деди Ормон. Анан белиндеги чарчысын чечип, очокко жабылган бир калама алып чыкты. Калама жүгөрүнүн унунан жасалыптыр. – Ысык. Жаңы жаптым.

– А-а, ырас болбодубу...

Дервиш кекиликтин этин эки таш кесеге бөлүштүрүп, эттин үстүнөн сорпосун куйду. Сорпосу кеселерге жарым-жартылай болуп калды.

– Көп кайнап, шорвосу соолуп кетти жаныбардын, деп койду дервиш.

– А эч нерсе эмес, – деди чолок.

Экөө тең сорпого нан туурап киришти. Ушу минутадан баштап, сорпо ичилип, эт желип, кеселер сөөмөйлөр менен жаланып бүткөнчө бир ооз да сүйлөшпөдү. Сөзгө чай ичүү маалында гана өтүштү. Булар дайыма көк чай ичишет. Чайдан кичине тезектин даамы, жыты келип турат...

– Кудай буюрса, быйылкы жаз жаанчыл болот, – деди Ормон.

– Болсун, болсун, ылайым, – деди дервиш. Бир пас унчукпай калышты.

– Мен тегирменимдин арыгын жаңыртып чаап койдум, – деп улады анан Ормон өз оюн.

– Жакшы кылыпсың, – деди дервиш. Ормон ойлонуп калды.

– Түндө түшүмө эски кыштак кириптир, – деди кийин жылмайып. – Куду азыркыдай жаз маалы экен.

Дарыялардын суусу аябай кириптир, тим эле шоокумунан кулагың тунуйт...

Дервиш мулуюп койду. Анын көз алдына эски кыштак, жаз, ташкындаган дарыялар элестеди...

Чай ичилип бүттү. Ормон чолок эшегине минип, жолуна түштү. Кетип баратканда дервиш ага бир жакшы бүргөн шышыргы тартуу кылды.

– Ой, жакшы кылбадыңызбы, – деди чолок. – Албетте, мунуңуз менен кампа, таштарды шыпырууга болбойт, ыпырындылары унга аралашып кетет. Бирок эшик-эликти шыпырганга куп жарайт да. Рахмат...

* * *

Бүгүн түнү бою жамгыр жаап чыкты. Бул быйылкы жаздагы эң узак жаан болду. Ормон чолок анын бир калыпта

дыбыраган доошун тыңшап: «Жаай бер, жаныбарым, жаай бер» – деп тилеп жатып, таңга жуук гана уйкуга кетти. Бирок эртең менен ойгонсо, жамгырдын үнү угулбайт. Кийинип эшикке чыкса, жамгыр такыр басылып, коюу туман гана каалгып туруптур...

«Эчтеке эмес, – деди Ормон. – Бир түндүк жаанын берген кудай дагы берет».

Ошентип, асманды карап койду. Мына ошол карашында көзүнө көпүрүк менен келаткан аял урунду. Ырас, көпүрүктүн өзү туманда көрүнбөйт, ошондуктан, аял көзгө көрүнгүс ичке зым арканда басып келаткансыйт. Анын үстүнө, аялдын башында түйүнчөгү бар экен, а эки колу бош, эки колу менен куду эле дарчыга окшоп, бутунун астын карап, кадамын этияттап шилтейт, «Коркуп атат, бечара, – деп койду Ормон. Бул көпүрүк – сайдын эң эндүү, эң бийик жээктерине салынган, эң кууш көпүрүк болучу. Эл аны бирде Ормон чолоктун көпүрүгү дешсе, бирде шайтан көпүрүк деп коюшат. Көпүрүктүн али жаңы кезинде деле аны менен ат, эшекчен адам өтө алчу эмес: көпүрүк солкулдап, желбешик деп аталчу куртка окшоп, термелип туруучу, ошондуктан, ат, эшек кичине басып келгенде эле, андан коркуп, көздөрүн бакырайтышып, кулактарын тикчийтип, кетенчиктеп туруп алышчу; көпүрүк менен жөө-жалаң киши гана каттап келген. Мына эми гана, сай какшып калган кезде, ал керексиз, кароосуз калып, күч-алдан тайып, үстүнөн адам эмес, түлкү чуркап өтсө качырап сынып кетчүдөй болуп, жүргүнчүлөрдү өзүнөн качырып турат, азыр анда эч ким өтпөйт... Мына ошондуктан да, тигил өтүп келаткан аялды Ормон чолок аябай таң калып карап турду. «Болсо-болду, бул биздин жерлик аялдардан эмес...» – деп чечти ал.

Аял, мурдагысындай эле төбөсүндөгү түйүнчөгүн кылтыңдатып, эки колу менен көрүнбөгөн жан жыгачтарын кармалап, кыска-кыска арымдап, бүжүрөп келе жатты... Бул көрүнүш, кокусунан, Ормон чолокко тээ алыс, согуш жылдарынын арасында калып кеткен, башка бир көрүнүштү элестетип жиберди. Ошондо да азыркыдай таң эртең туман эле, бирок ал кыштын таңы, кыштын туманы болучу. Заар менен, ушундай маалда,

тегирмендин жүгү түгөнүп, тартарга эчтеке калбай, Ормон эл чакырганы эшикке чыккан. Элди ал өгүздүн мүйүзүнөн жасап алган карнайи менен чакырчу. Өгүздүн мүйүзүнүн ичи көңдой, а Ормон анын ичке учун кичине аралап туруп, тешип койгон. Оозуна такап алып үйлөсө, куду волторнанын үнүндөй жоон, коңур үн берет. Бирок волторнанын үнүнөн мүйүздүкү күчтүүрөөк, алыска угулат. Ошо кезде мүйүз карнайды тегирменчилердин баарысы колдонушаар эле. Бирок башка тегирмендерге караганда, Ормон чолоктукуна эл көп келишчу... Албетте, анын сыры мүйүз карнайда эмес, тегирмен менен тегирменчинин өзүндө болчу: тегирмен – жакшы тартчу, унду, майда жана берекелүү чыгаруучу; а тегирменчи – гырамдыгы жок жигит эле, галаны аз алчу же ченинен ашырчу эмес. Ормон, айрыкча, согуш жылдары кадыр-барктуу болгон: элде дан аз, ачарчылык, ким ашыкча гала бергиси келсин? Бирок Ормондун тегирмени да курук калган күндөрү көп болду. Кээде бир-эки жумага чейин эч ким келбей койчу. Мына ушундай күндөрү чолок мүйүз карнайин көтөрүп чыгып, озондотуп тартып туруп алчу. Өйүз-бүйүз кыштактарга тегиз угулсун үчүн, көп учурда ал өзүнүн шайтан көпүрүгүнүн орто ченине барып алып тартчу. Күндүзү, түндөсү – каалаган учурда, зериккен учурда, куса болгон учурда тартчу. Уккан элге анын мүйүз карнайинин авазы мундуу жана аянычтуу угулчу. «Айланайын, алпарганга эчтемем жок болсо, эмне кылайын?» – деп күңкүлдөштү өздөрүнчө...

Мына ошо күнү да Ормон чолок карнайин алып чыгып, эшигинин алдында туруп алып, ал өйүз менен бул өйүзгө жар сала баштады. Көпкө чейин боздоду. Бир маалда көпүрүктүн үстүндө бир караан көрүндү. Менин чакырыгым менен келаткан киши болсо керек деп, Ормон үмүттөнүп күтүп калды. Караандын башында түйүнчөгү бар экен, демек, аял. Ал куду эле азыркы аялдай, эки колу менен көрүнбөгөн көпүрүктүн жана жыгачтарын кармалап, араң аяк шилтейт. Албетте, анда көпүрүк күүлү-күчтүү эле, көпүрүктөн корккон эмес ал аял, Ормон аны тайгак муздан коркуп атат деп ойлоду. Айткандай эле, аял кокусунан жыгылып кетти. Жыгылганда да катуу жыгылды көрүнөт,

көптөн кийин араң турду. Тургандан кийин, негедир, бир колу менен ичин кармап баса баштады. Ормон аны утурлап барып, башындагы жүгүн алмакчы болуп, көпүрүктүн учуна карай жөнөп калды. Көпүрүктүн учу жээкте. А жээк тегирменден эки аркан бою бийикте турат. Экөөнүн аралыгына Ормон кеткен менен оюп, көп сандаган тепкичтер жасаган. Мына ошол тепкичтери менен төкөрөңдөп чыгып барды.

– Ой, сенсиңби? – деди Ормон. – Катуу жыгылдың окшойт?

– А-а, – деп койду Суусар, күчкө салып жылмайып.

Курсагындагы колун ала койду. А курсагы чыгып калган экен ошо кезде. Ормон келиндин бети-башы бүтүндөй көгала болуп шишип кеткенин да байкады. Байкап, андан нары ага үндөбөдү, ал да унчукпай кете берди. Кийин билсе, ошо кетишинде, күйөөсүнөн – Колдоштон үч талак жообун алып, биротоло ата-энесинин үйүнө бараткан экен. Атасынын кына барар замат, баласы боюнан түшүптүр. Өзү ооруп бир жылча төшөктө жатты. Бир жылдан кийин ата-энеси аны өздөрүнүн бир алыскы тууганына күйөөгө берип жибериштиОн жылдай тиричилик кылды окшойт, ал тууганы менен. Анан анысы, туубас турбайсыңбы деп коюп жиберген. Азыр ал коңшу райондо пенсияга чыккан селъсоветтин председателине катын болуп жүрөт... Бир кезде Суусар дарыянын наркы өйүзүндөгү чоң кыштактын эң сулуу деген кызы эле. А биздин айылдын эң сулуу жигити – Ормон болучу. Экөө бири-бирин жакшы көрүшчү. Абдан жакшы көрүшчү. Аз эле жерден үйлөнүшпөй, калышты: капилеттен согуш чыгып, Ормон пронтко кетти, а эки жылдан кийин, эки бутунан ажырап кайтып келсе, Суусар Колдошко тийип алыптыр.

– Насип-тагдыр экен да, ушундай болуп кетти, – деди ошондо Суусар Ормонго. – Таарынба эми... Көп кейибе...

Сени да бир бактылуу күтуп тургандыр...

– Кор болосуң, – деди Ормон каңырыгы түтөп туруп. – Кор болосуң, а Колдошко, – Мени айтты дээрсиң, кор болосуң...

Суусар айткан бактылуу кыз Балтабай кашыкчынын көзү алчы кызы болуп чыкты. Билерман көпчүлүк Ормон чолок-

ко ошондон өтөр аял жок деп табышты. Койдон момун жан эле ал бечара. Өмүрү кыска экен шордуунун, бир кыз төрөп берип, учуктан өлүп кете берди. Кызын Ормон өзү багып-чоңойтту. Окутту. Азыр кызы Фрунзеде, артист. Жылына бир маал артист күйөөсү менен жалгыз уулу үчөө келип, беш-он күн жүрүп кетишет. Эки жыл илгери өздөрү менен кошо бир аялды ээрчите келишиптир. Аял кыркта экен. Төрт эрден чыгыптыр. Бала-чака көрбөптүр. Ормондун кызы менен күйөө баласы иштеген театрда кийим илгич болуп иштейт имиш. Кызы менен күйөө баласы аны биздин атабызга алып беребиз деп көндүрүп, ээрчитип жүрө беришиптир. Ормон дагы макул болду. Аялды бир сыйра кийиндирип, молдого нике кыйдырып алды. Жаш экенсиң, иштегин деп, колхоздун бала бакчасына ашпозчу кылып орноштуруп койду. Бирок шаарлык аялы Ормон менен алты ай араң жашады. Зеригип, шаарын сагынып, шаарына кайтып кетип калды. Кеткенде да, Ормонго айтпастан качып кетти. Ормон анча кейиген жок, түшүндү. Бирок талагын албай кеткенине өкүндү. Менин ниемде туруп, башка эрге тие албайт да эми бечара деди. Ары ойлонуп, бери ойлонуп жүрүп, акырында кат жүзүндө болсо да катынынын жообун берди. «Байбиче, мен сага ыраазымын. Бир талак койдум. Багың ачылсын», – деп жазды катында. Кийин кызы менен күйөө баласынан укса, аялы бул катка аябай күлүп, көрүнгөнгө окуп берип, көпкө чейин азилдеп жүрүптүр. Ормон ошондон бери үйлөнө элек...

Көпүрүктөгү аял жээкке жакындап калды. Жакындаган сайын ал Суусарга окшой берди. Тээ согуш жылдарында ушул эле көпүрүктөн, ушундай эле туманда өтүп бараткан Суусарга жээкке чыккандан кийин караса, чын эле Суусардын өзү. Ормон чолоктун картайып бараткан жүрөгү бир жолу туйлап алды.

– А-а, сенсиңби, Суусар, – деди ал жылмайып. –Арыба.

– Бар бол, – деди Суусар да жайдары түрдө. – Бу бекер отургуча, көпүрүгүңдү ондоп койсоң болбойбу.

– А бул көпүрүктөн эч ким өтпөй калган азыр. Сенин өтүп келатканыңды көрүп, бу ким болуп кетти деп таңыркап түрдум эле. Көрсө, сен экенсиң...

– Менмин, Ормон, менмин... Кандай, аман-эсен тура-сыңбы?

– Кудайга шүгүр. Өзүң кандайсың?

– Өзүм... Өзүм ушинтип келатам... Жакында сельсевит күйөөмдү көмдүм. Эми минтип келатамын. Биротоло.

Ушул убакка чейин Колдоштун Суусарды эмне үчүн коюп жибергенин эч ким билбейт. Ормон дагы. Ырас. Колдош өз учурунда: «Менин катыным бузук чыкты. Мен жокто менин төшөгүмдү булгаптыр. Мына ошону үчүн талагын колуна бердим», – деп элге жарыя кылган. А эл буга ишенип, ишенбейт. Суусарды карашса, Суусар унчукпайт. Кийин Колдоштун өзү тигиндей болуп кетти. Суусар болсо жаңы эрге тийип алды, а бүдөмүк бойдон кала берди. А чынында мындай болгон экен...

Ошол, Суусар көпүрүктөн жыгылып-мүдүрүлүп өтүп бараткан күндөн бир күн илгери, куптан ченде, Колдош Ормондун тегирменине келген. Мингени Разак рейистин боз жоргосу, астында бир канаркап кайракы буудайы бар. Буудай да, албетте, райистики. А Колдоштун өзү райиске бир тууган жээн. Жалгыз эжесинен калган жалгыз туяк.

– Ормон! Эй, чолок! – деп кыйкырды ал, атынан түшпөй жатып.

Ормон эми гана Суусардын көйнөк, жоолугу кара экенин байкады.

– А-а... Жайы жаннаты болсун ылайым, – деди да, алакандары менен бетин сылап, бата кылып койду.

– Ушундай, Ормон... Кайыр...

– Кайыр... Эми бир жолу келсең, көрүшүп турабыз.

Акыркы сөздөрүн айтаарын айтып алып, Ормон кызарып кетти. Эмне үчүн айтканын өзү билбей калды. Суусар буга мулуюп койду.

– Албетте, – деди. Эми эч жакка барбайм. Барып бүттүм.

– Ким билет. Дагы бир жактан жуучу келсе, кете беришиң мүмкүн да.

– Ушу кебетем менен дагы эрге тиемби?..

– Эмне экен? Кебетең эң сонун. Кырктагы жубандай болуп турасың.

Ормондун айтканында чындык бар эле. Суусар анча карыбаптыр. Төрөгөн эмес да. Муну өзү да билет окшойт, Ормондун сөздөрү ага жага берди. Каткырып күлүп жиберди. Оозу жык алтын тиш экен.

– Ой, Ормон, ой, Ормон, – деди анан, ошенткен бойдон басып кетти.

* * *

Ормондун да көңүлү негедир көтөрүлө түштү. «Эх, согуш, согуш, – деди Суусарды узата карап. – Эх, Колдош, Колдош... Атың өчкүр, атың өчтү го акыры...»

Ормон ичкериде болчу. Шишелүү чыректын күңүрт жарыгында Айниса эже менен сүйлөшүп отурган. А тегирмен, бир калыпта куркүрөп, Айниса эженин бир куржун макасин шак кылып чыгарып аткан. Ал кезде Айниса эже бозо салчу, гаргарлик кылчу.

Беш баласы бар эле бечаранын, баарысы жаш, а күйөөсү согушта. Бозо сатып багып жүрдү балдарын. Ырас, кыштакта анын бозосун ичээрге эркек деле аз калган, а калгандары Айниса эжени жарытчу эмес, ичишсе, насыяга ичишет, же катын-балдарынан катып, анда-санда бир кила, эки киладан мака алып беришет. Шондуктан, бозосунун көбүн ал базарга алпарып сатат. Күн сайын эртең мененки үрүң-баранда ийнине бозо куюлган чоң гөзөнү артынып алып, базарга барчу араба жолго биринчи болуп жаңы из салып, жалгыз өзү бөжөңдөп жүрүп кетет...

– Ормон! О чыкпайсыңбы бери, ит чолок! – деген кыйкырык келди тыштан.

– Ботом, Колдош жинди го! – деди Айниса эже кичине кабатырланып.

Колдоштон катын, балдар коркушчу. Кайсар жигит эле.

– Ошол, –деди Ормон, эшикке карай жөнөп. – Ичип алган окшойт бу байдөбөт.

– О кокуй, анда этият бол, айланайын, – деп калды Айниса эже. – Ичип алса, жоолашканга жоо таппай калат ал...

Ормон чыкса, Колдош атын байлап атыптыр.

– А-а, сен белең эргул, – деди Ормон.

– Ой, тегирменинде жүк апкелген кишини утурлап алып отурасың карнайинди чалып.

– Айып бизде, таксыр. Куш келипсиз, куш келипсиз. Кана, жүгүңүздү көтөрүп ичкери кириңиз.

– Ошондой десең, гөр чолок...

Колдош жоргонун үстүндөгү капты далысына оодарып алып, талтандай басып, тегирменге кирди.

– О-о, гаргар да ушерде турбайбы, – деди Айниса эжени көрүп.

– Ушуердемин, айланайын, ушуердемин,– деди Айниса эже бөйпөлөндөп. – Силердин камыңарды көрүп, шак тартып атам. Кана, тезирээк түшүр жүгүңдү... Акырын...

Бечара, жардамдашып да жиберди. Колдош кабын жерге таштап, үстүнө очоюп отуруп калды. Колдошко кудай сөөлөттөн, күчтөн мол берген. Түсү капкара, жаактары саландап, кулактары жарга жабышкан жарканаттарга окшоп түлкү тебетейдин астынан жапырылып чыгып, бакырайган чоң-чоң көздөрү канталашып, алда-кандай болуп ойноктоп турат. Колдош түлкү тебетейин колуна алып, тириңке менен капталган тери тонун жеңи менен маңдайындагы терин сүртту.

– Оф... – деп койду артынан.

– Кайраным, оозундан Орун тааженендин арагы буркурайт го? – деди Ормон.

Колдош курсант болуп күлдү буга. Тиштери аттын тиштериндей чон-чон, апаппак эле.

– Ананчы, – деди мактанып. – Араксыз бул суукта мен алардын буудайын кантип тарттырып барып берем. Кандай дейсиз, Айниса эже?

– Туура айтасың, айланайын, – деди гаргар. – Эшик өтө суук болуп турат. Ичкениң аш болсун, ылайым.

Тегирмендин үнү өзгөрө баштады. Ормон кампадан дандын түшүшүн карады.

– Айниса эже, куржунунузду даярдай бериниз, – деди анан. – А сен кабындын оозун чеч.

Колдош кабынын оозун чечти. Ормон экөөлөп аны кампанын кырына чыгарышты. Кийин Ормон калагын алып Айниса эженин куржунуна чыккан шакты салыштыра баштады. Салыштырып бүткөнчө, кампада калган мака дагы түгөндү. Ормон кампанын оозундагы чүрүшкөн үч бурчтук жыгач кеседеги данды кагып түшүрүп, кесенин оозун жогору көтөрүп койду. Колдош кабындагы буудайды акырын кампага куя баштады. Таштардын ортосундагы мака таза чыгып бүткөн кезде. Ормон кесенин оозун кайта ылдыйлатып, Колдоштун буудайын коюп жиберди. Анан дароо пышаң менен тегирмендин кулагын көтөрө коюп, кулакка кыстарылган шынааны алып койду. Тегирмен шак эмес, майин ун чыгара баштады...

– Ботом, сен гала албадың го? – деди Айниса эже, эстей коюп.

– Галаны мен бозо болуп чыкканда аламын, – деди тегирменчи.

– Рахмат, айланайын, өмүрүң узун болсун, ылайым. Эртең келип бозо ичип кет. Колдош, сен да баргын.

– Барбаганда анан, – деди Колдош.

– Айтмакчы, сен, Айниса эженин бозосун бекер ичип жүрө бересиңби? – деп калды ага Ормон. – Төлөбөйсүңбү акысын?

– Төлөйм, төлөйм, – деп ырсаңдап күлдү Колдош.

– Качан? Төөнүн карды жарылгандабы? Анда Айниса эже да бозо салбай коёт, сенден акы албайт. Төлөсөң, азыр төлө. Манабу унуңдан!

– Ой, бул ун бирөөнүкү да?

– Бирөөнүкү болгондо – тагаңдыкы. А таган ким, сен ким? Баары бир бир капты эки үй бөлүшүп жейсиңер, туурабы? Андан көрө, кутулуп ал. Айниса эже, идиш бериңиз!

– Э мейли, – деп койду Колдош аргасыздан.

А Айниса эжеге кудай бере салды. Мындай учурду күткөн эмес.

– И-и, айланайын, идишим да жок эле, кап! – деп шашып калды. – Башындагы жоолугун эстей койду. – Манабу аоромолго болсо да... Караңгы эмеспи, эч ким көрбөйт жыланбаш баратканымды...

Ормон жоолукту жерге жайып жиберди. Колдоштун чыгып аткан кайрак унунан калак менен сала баштады. Эки-үч калак салгандан кийин Колдош:

– Эй-эй, болду, болду! – деп кыйкырды. – Нысапсызга кашык салса, эки ууртайт.

– А сен Айниса эжемдин бозосун ичип атканда «болду, болдулап» кыйкырбайсың го? – деди ага Ормон. Оромолду түйүп, Айниса эженин колуна карматты.

– Айланайындар, экөөңө тең рахмат, – деди гаргар жетине албай. – Бечара балдарым көптөн бери буудай нан жешелек... Саар менен бозого келгиле...

Ормон анын ийнине куржунун көтөрүп койду.

– Кел дегенге жараша, бозодон көбүрөөк калтырсаңыз, баарын эле базарга алып кетпей.

– Мына өзүңө келгенде, напсиң дароо баш көтөрөт, – деди Ормон.

– Боптур, кагылайын, мындан ары көбүрөөк калтырып жүрөйүн, – деп Айниса эже чыгып кетти.

Эми экөө гана калышты.

– Өзү албарстыдай болгону менен, кызы бир жакшына кыз болуп, көздү күйгүзүп келатат, – деди Колдош, ырсаңдап күлүп.

– Ким! Сонобу?

– Ооба.

– Уялсаңчы айван. Соно – бала да али. Он алтыга эми чыкты.

– Балабы? Хе! Сен айткан бала ат багар Закир менен өбүшүп жүрөт күн сайын. Бала имиш...

– Өбүшсө, өбүшкөндүр. Экөө тентуш, бирге окушат. Экөөбүз деле мектепте экенибизде өзүбүздүн классташ кыздарыбызды чырылдатып өпкүлөп калчу элек го? А-а... Айтмакчы, анда кыздар сени жанына жакын жолотушчу эмес.

– Туура. Бирок ошондогу мени жанына жолотпой, а сага өптүрүп жүргөн кыздардын бири, бири эмес – пири, азыр биздин коюнда жатат. Күн сайын. Мына үч жылдан бери.

– Сеники да туура, – деп моюнга алды Ормон жылмайып. – Согуш кылды муну. Согуш болбосо...

– Жок, муну тагдыр кылды. Тагдырдын иши бул.

– Тагдыр? Эмне, мен тагдырдын буйругу менен согушка барыптырмынбы? А сен тагдырдын буйругу менен согуштан калдыңбы?

– Ананчы?!

– Анда, тагдыр деген, сен үчүн таган турбайбы.

Колдоштун көздөрүнөн заары чачырай түштү.

– Эй, чолок, оозуңа карап сүйлөсөңчү,..

Ормондун да жини келди, бирок өзүн басты. Болор иш болду, эми айтышкандан не пайда?

– А кел, эмесе, башка нерсе жөнүндө сүйлөшөлү.

– Мына эми өзүңө келдиң, чолок. Өткөндү козгоп не кыласың. Андан көрө, катыныңа айтчы суу алып чыксын.

– Катын атасыныкына кеткен. Өзүң кирип ичип чык.

Тегирмен эки канаага бөлүнөт. Биринде Ормон аялы менен тиричилик кылат. Колдош ошо бөлмөгө кирип, суу ичип чыкты. А кайтканча, Ормон тегирменден түшкөн унду чогултуп турду.

– Сен эмне, буудайың тартылып бүткүчө менин алдымда отурайын дейсиңби? – деп калды ал Колдошко.

– Ананчы.

– А-а, бул жакта жүрсөң үйүңө бирөө келип, Суусарды коркутпайбы?

– А гөр чолок десе, – деп күлдү Колдош. – Азыр биздин айылда ушу менин катынымдын койнуна кирер эркек калдыбы? Шектенээр эле кишим өзүң экенсиң. Бирок мен сенден коркпойм. Анткени барчу болсоң, изиңден дароо таанып алам: төрт буттап басат эмессиңби.

– Эмне үчүн биздин айылды эле аласың? А дарыянын өйүзүндөгү кыштактарды неге кошпойсуң? Ал жакта али эркек көп. Айрыкча, Суусардын өз кыштагындагы жигиттердин көбү ушул жерде. Болгондо да, бир кезде Суусарды менден кызганып жүргөндөр бар. Алардан этият болушуң керек, досум.

– Э-э, чологум, сен менин ичимди күйдүрөм деп атасың, билемин. Бирок кадырың жан болсун, менин ичим күйбөйт,

кайра өзүңө эле кыйын болот, байкушум. Суусар меники. Ал мени жакшы көрөт. Менин никемде турганда, жанына жат эркекти жолотпойт. Мен буга ишенем.

– Жакшы көрөт дейсиңби? Мына ушунда шегим бар.

Менин укканыма караганда, Суусар сенин эки жолку жуучуңа жок деп жооп бериптир. А үчүнчүсүндө, арданып, тагаң өзү барып, ата-энесин араң көндүрткөн имиш. Мүмкүн, бул ушак сөздүр?

– А гөр чолок, күйүтүң али да күчтүү экен го? А мен ойлоп жүрөм, эстүү неме, өзүнүн аскерден төрт буттап келгенин эске алып, энчисине Балтабай кашыкчынын көзү кыйшык кызы тийгенине кудайга шүгүр деп, жүрүп-жүрүп Суусардан күдөр үздү деп. А көрсө... Кой, бул жерде отурсам, таң атканча мээмди чириткендейсиң. Андан көрө үйүмө эле барып уктап келейин. Суусар да төшөктү жылытып койгондур...

Колдош шылдыңдап күлүп коюп, чыгып кетти. Бул айбан туура айтат деп моюнга алды Ормон жалгыз калып. Күйүт күчтүү... Мүмкүн ал өмүр бою калаар...

* * *

Айыл эки дарыянын ортосуна кысылып, дарыялар ийменде се, кошо ийменде п, эбегейсиз чоң крокодилди элестетип тоо ылдый чубалып жатчу. Айылдын үйлөрү чачкын, аралары алыс-алыс эле. Ар бир үйдү өрүкзар чүмкөп турчу, өрүкзарга киргенге чейин, үй көрүнчү эмес. Ошол түнү асман чайыттай ачык болуп, ай жаркырап тийип турган. Катый түшкөн калың кар өзүнүн тазалыгы, тунуктугу менен көз уялтып, карарган калың өрүкзарларды ого бетер карартып, ай астында мемиреп, жеңил жорткон желге бетин сылатып, муздап жатты. Өрүкзардын арасынан көгүш түтүн көтөрүлүп, анда-санда ит үрөт...

Райистин боз жоргосу катыган карды качыратып, Колдоштун олчойгон денесин бир калыпта чайпап тегирменден Колдоштун багына барып кирчү сокмо жолдо келатат. Колдош жоргону өз басыгына жөн койду. Өзү кызык ойдо.

Өрүкзарына келип жеткенде, ал, жоргонун жылоосун тартып, өрүктөрдүн арасынан чала-була көрүнгөн үйүн көпкө карап турду. Анан, жинди немече, бир жолу заарлуу күлүп алды да, шап жерге түшүп, атын өрүккө байлады. Тонун чечип, тескери кийди, тебетейин оодарып, көзүнө чейин кептеп алды. Ошондон кийин өрүктөрдүн көлөкөсү менен калдаң-дай басып үйүн көздөй жөнөдү. Күйөөсү кечиккен күндөрү (а Колдош көп кечигет), Суусар аны күтпөстөн жатып алат; бирок таттуу уйкусунан ойгонуп барып ага эшик ачыштан зеригип, көп учурда эшигин ичинен илбей коёт. Мунун айынан экөө далай чатакташкан. «Менин ордума башка бирөө кирип келсе, эмне болот, канчык?!» – деп чаңырат Колдош.

«Корксоң, кечикпей келип жүр», – дейт Суусар. «Мен тегирменде түнөйм, эшикти бекем дембелеп ал», – деген эле Колдош бүгүн. А Суусар анын айтканын кылбаптыр. Буга Колдоштун табасы кана түштү. «Мына эми жазасын тартасың, айым», – деди ал, үйүнө уурданып кирип алып. Суусардын уйкусу катуу эле, сезген жок муну. Жалгыз жана кичинекей терезеден түшкөн айдын жарыгында билинер-билинбес коңурук тартып, бейкапар мемиреп жатат. Колдош көздөрү караңгылыкка жакшылап көнүккөнчө, босогонун алдында тыныгып турду. Кийин шапа-шуп барып, кийимчен бойдон Суусардын койнуна шумкуду. Суусар адатынча жыпжыланач экен. Анын дайыма жылаңач жатмай адаты да Колдоштун жинин келтирчү. Бирок азыр буга Колдош сүйүндү. Колдоштун муздак кийимдери денесине тиер замат Суусар чочуп, кыйкырып жиберди:

– Ай-ай! Бул ким?! Колдошсуңбу!

Колдош жооп бериштин ордуна, анын кымча белинен бек кучактап, бетинен, мойнунан, көкүрөгүнөн өпкүлөп, катуу-катуу тиштегилеп кирди. Ошондо гана Суусардын чындап үрөйү учуп, үнүнүн барынча чыңырып, Колдоштун кучагынан чапчып турганга умтулду. Бирок Колдоштун оор денеси анын үстүнөн басып, колдору колдорун аёосуз кайрып кирди. Күрөш бар болгону он минуттай гана созулду... Он минуттан кийин Колдош үйүнөн атырылып чыгып, келген изи мене бакты аралай чуркап жөнөдү. Өлүп-талып

босогого жетип келген Суусар анын өрүктөрдүн көлөкөсүндө эрбендеп бараткан элес-булас сөлөкөтүн жан-алакетке түшүп карады. Бирок анын кимдигин даана тааный албай кадырыгы түтөп, желбегей жамынган желегин желге желбиретип, эшиктин ордуна эшик болуп, армандуу кала берди...

Боз жорго кайтадан Колдошту үстүнө отургузуп, кайтадан катуу карды качыратып, желип-жортуп жолго түштү. Бирпастан кийин ал колхоздун атканасына бараткандын байкап, абдан сүйүнүп кетти.

Аткана кыштактын тээ жогору жак четинде эле. Аны алты паксалуу эски коргон курчап турат. Коргондун бир бурчуна, аткананын эшигине мандайлаш, бир үймөк беде, бир үймөк чөп, бир үймөк саман жыйылган. Үчөө тең азыр, кыштын акыркы айында, жарым-жартылай эңшерилип калган. Алардын азайышына боз жоргонун да тиешеси бар. Ал күн сайын бир маал Колдош менен келип, каалаганча отко тоюп, а кетеринде эки жагына эки таңгак кылып, артынып да кетет. Албетте, ал райистин аты болгондуктан, райистин аялы Орун сыяктуу эле өзүнүн өзгөчө абалынан абдан пайдалануучу. Орун, башка аялдарга окшоп, оор жумуш кылбагандай, а жегени арпа же маканин наны эмес, жалаң кайракы буудай жегендей, боз жорго дагы башка аттарга окшоп, жазында кош айдап, жай жана күз бою кырман жанчып, эгин тартпай, а жегенге келгенде, жапайы чөп, саман деп отурбай, бедени гана жейт. Жегенде да туура үймөктүн өзүнөн жеп, жегенинен көп шакел чыгарып, майкандап, абдан ысырап кылат. Бул үчүн атбагарлар аны сөгүшөт, бирок бирөөгө угузбай сөгүшөт...

Колдош коргондун дарбазасына келип, көнүмүш түрдө анын тешигинен колун сунуп, илгичин түшүрүп, ичкери кирди. Кирип, аттан түшүп, жоргонун ооздугун чыгарып, эркинче коюп жиберди. Жорго беденин скирдасына, а өзү атканага карай бет алды.

Атбагарлар экөө. Бири – Ысман деген адам: бою кыска, тоголок келген, кулагы оор, мурду менен сүйлөгөн киши. Экинчиси – Закир, он алты жашар боз бала. Экөөнүн карамагында алтымыштан ашык жылкы бар, алардын көпчүлүгү

бээ. Бечараларда эртеден-кечке тыным жок. Эртең менен бир-бирден жетелеп чыгып, эшиктеги акырларга байлашат, акырга чөп кыркып салышат, айдап барып дарыядан сугарып келишет, астыларын күрөшөт, а кечинде кайта ичкери апкирип, дагы жем-чөп чачышат. Ошондон кийин гана экөө очокко самандан жагышып, чөгүнгө чай куюшуп, суу болгон кийим-кечелерин кургатканча, чарчап-чаалыккан денелерин эс алдырышат. Мына ушундай маалда, кээде, Колдош кокус кирип барат.

Аткананын эшиги экөө: биринчиси – чыгыш жак башында, экинчиси – түндүк-түштүк бөлүгүнүн орто чегинде. Экинчи эшикти атбагарлар кечки иштер бүтөөр замат дароо бекитишет, а биринчисин өздөрү жатаар алдында гана демелешет. А булар өтө кеч жатышат. Арып-чарчагандарына карабай, очокко самандан улам-улам чеңгелдеп салып коюшуп, кээде түн ооганча аны-муну сүйлөшүп отура беришет.

– Ошондой десең, үкө, – деп Ысман аке жеңилдей түштү.

Колдош күлүп-күлүп, ордунан козголду.

– Кой, мен кетейин. Түн да бир маал болуп калды.

Закир, тур бедеден таңышып бер.

Жо-жок, өзүм эле таңып алам...

Атбагарлар бирин бири таңыркай карашты: мындай жардамдан Колдош баш тартчу эмес.

Жакшы калгыла...

Жакшы бар...

Колдош атканадан чыгып, беде үймөккө келди. Боз жорго жыргап кардынын камын жеп атыптыр. Колдош анын басмайылын бошотуп, үстүндөгү кийиз жабуусун оңдоп жапты. Кийин, саман үймөккө барып, анын бир капталын оё баштады. Бирпаста кичинекей үңкүр пайда болду. Колдош аткана жакты бир карап алды да, үңкүргө кирип, кымтыланып жатып алды. Самандан чычкандын жыты бур дей түштү. Көп убакыт өтпөй, чычкандардын чыйпылдаганы угулду. Алардын үнүн тыңшап жатып, Колдош акырындап уйкуга кетти.

Колдош чыгып кеткенден кийин атбагарлар кыйлага чейин унчукпай өздөрүнүн ишин кылып отурушту. Ашатылган

теринин экөө эки четинен кармап алышып, ар кимиси өзүнө тартышат, тери секин-секин тегеренип чыгат...

– Кызык, – деп койду Ысман аке бир маалда. – Пронттон сүйлөсөң эле ушу жигиттин жини келет. Сыягы коркот окшойт.

– Эмнеден? – деп сурады Закир.

– Пронттон. Өзүн да пронтко алып кетиши мүмкүн да. Ырас, бир жолу чакыртканда, тагасы алып калган.

– А мен коркпойм. Эгер мени чакыртса, жан деп кете берет элем. Пронтто атамды табат болчумун, сиздин баланы, Мурат акеге жолукмакмын. Аларга кошулуп, немистер менен салгылашка кирмекмин!

– А-а, уулум-а, баласың да... Согуш – балдардын оюну эмес. Ал жерде күн сайын киши өлүп турат, тирүүлөр өлгөндөрдүн үстүнөн аттап жүрүшөт... Андан көрө согуштун тезирээк бүтүшүн тилейли, биздикилердин жеңишин, алардын аман-эсен келишин күтүп, мына минтип колубуздан келген иште иштеп, чыдап тура берели, – Ысман аке ишин токтотуп, теринин ал жер, бул жерин кармалап, анан канчалык ийленгенин сынай баштады. Тери кыйла жумшап, агарып калган. – Дагы бир жумадай ийлеп туруп, анан быча берсек болот. Кудай буюрса, экөөбүздөн ашат, тери чоң.

– Ашса, ашканын дервиш авага береличи, ал дагы пайчеки тигип алсын, бечаранын чарыгы такыр жыртылып бүтүптүр.

– Туура айтасың. Ошо кишиге беребиз.

– И-и, айтмакчы, Ормон аке да сурап жүрбөйбү! Эки тиземе жамачы кылып алайын деп?

– Ага аз эле кетет. Өөнүнөн берип коёбуз. – Ысман аке терини бүктөй баштады. – Кел, эми жаталы...

Ысман аке очоктун жанындагы кичинекей жыгач сөрүгө жатат. Сөрү менен аттардын ортосун арсак-терсек жасалган жыгач тосмо бөлүп турат. Ушундай эле сөрү, ушундай эле тосмо аткананын түндүк-түштүк төрүндө да бар. Ал Закирдики. Закир ташпанардын бирөөн алып, ордунан турду.

– Соргок кашканы карай өтчү, дагы жибин үзүп алып жүрбөсүн башыңды жегир, – деп ташшырды ага Ысман аке.

– Жакшы түш көрүп жатың.

– Жакшы түш көрүп жат...

Ысман аке терини башына жаздап коюп, шашпай чечинин кирди. Ушу тапта кысыр эмди тайлардын бири жыгач тосмонун жанына басып келип, атбагардын чечингенин таңыркап карап калды...

Закир акырлардын ортосундагы коридорго түшүп алып, өзүнүн ордуна жөнөдү. Түндөсү аткананын ичи абдан жылып кетет. Ал жылуулук, биринчиден, күндүзү кечке ачык турчу жана терезе менен көң чыгарылуучу эшиктердин милдетин аткарган көп сандаган төгөрөк тешиктердин бекитилишинен болсо, экинчиден, аттардын өзүнөн чыккан деминен пайда болот. Ырас, бул жылуулуктан коңурсук жыт келет. Мындан эки жыл илгери Закир жаңыдан атбагардын жардамчысы болуп киргенде, бул жытка көпкө чейин көнө албай, маал-маал көңүлү айнып жүрдү. Жаңыдан келгенде, ал деги эле аткананын түнкү турмушунан коркчу: тунжураган караңгылык, ал караңгылыкта аттардын көздөрү куду томпок линзалардай жалтылдап, аткананын ичин сүрдүү да, сырдуу да кылып көрсөтчү. Азыркыдай узун коридор менен басып баратканда ал көздөр коюу караңгылык менен коюу туман басып турган көчөнүн эки четине орнотулган кош панарларды элестетет. А минтип колуңа чырак кармап алсаң, чырагың кош панарлардын ичинде чагылышып, өзүңө алыстан-алыстан бүлбүлдөп көрүнөт...

Закирдин келатканын сезип, Соргок кашка андан үмүттөнүп окуранып, чала-була кишенеп жиберди. Ал дайыма өз жемин башкалардан мурда жеп алып, тойбостон ушинтип тура берчү. Закир анын алдына келип, мойнундагы жибин текшерди, анан боору ооруп, жанындагы аттын чөбүнөн бир тутам алып, акырына таштап койду. Кийин ушундай эле боорукерлигин ал өзүнүн сөрүсү менен тосмосуна жеткенде, эң четки буурул атка да көрсөттү...

Ар күнү сөрүнүн астына бир кучак беде катылат. Муну Закир менен ушул буурул аттан башка эч бир жан билбейт. Жатаарында Закир бедени кучактап келип, буурул аттын акырына тыгат. Ырас, кээде муну буурул аттын катарын-

дагы картаң бээ байкап калат. Байкап, бечара, буурул ат жакка муңайым карап коёт. Мындай учурларда Закир бээнин алдында өзүн күнөөкөр сезип, уялып, бедеден тутамдап ага да ооз тийгизет. Ошондон кийин өзүнүн сүйгүнчүгүн мойнунан кучактап, жалынан сылап, а кээде маңдайынан өөп эркелетет да, анан төшөгүнө барып чечине баштайт. Уктаганга чейин тосмонун арсайган тешиктеринен буурул атты карап, анын күтүрөтө беде чайнаганын, мезгил-мезгили менен бышкырганын тыңшап жатат. Буурул ат дагын анда-санда ага көз кыйыгын салып коёт...

Буурул аттын аты – Тулпар. Эки жыл илгери, Закир жаңы атбагарлыкка келгенде, ал алыста, аттардын арасында байланчу. Кийин Закир экөө достошуп кетип, Закир аны өзүнүн маңдайына апкелип байлап алды. Эки жылдан бери экөө жайын-кышын ажырашпайт. Бирге кош айдашат, бирге чийне менен чөп тартышат, бирге кырманда эгин жанчышат. Экөөнүн эки шериги бар: Ысман аке менен Соргок кашка. Жаз келер замат башка аттар жана кошчулар менен бирге төртөө амач, моюнтуктарды артынып алышып, кайракы арпа, буудай селкени кыштактан отуз чакырым алыстыктагы адырларга кетишет. Адырда бир айдан ашык болушат. Кийин кайтып келишип, суулуу жерлердин эгин-тегинин эгишет. Анан тамекинин түйшүгү, беде орук, чөп чабык башталат. Алар бүткөн соң кырман, кырмандан кийин дагы кош айдоо... Иши кылып, кар кеткенден тартып, кар түшкөнгө чейин төртөөндө тыным жок. А кышты болсо, дагы минтип бирге кышташат. Бирок быйыл жазда Закир Ысман акеден бөлүнгүсү бар. Таптакыр эмес, албетте, жөн гана Ысман акенин кош баш жетелеп берген баласынын милдетинен кутулуп, Ысман акенин өзүнө окшоп, амач кармасам дейт. Ырас муну Ысман аке али билбейт. Билсе эмне дээри Накирге белгисиз. Макул болот же таарынат. Макул болсо, Накир өзүнө ат жетелеп бере турган шерик табышы керек. Бул баарынан кыйын. Анткени кош айдоо маалында Закирден башка кошчулардын бардыгы чоң кишилерден болушат, алардын эч кимиси Закирге ат жетелеп беришпейт, бала деп тоотушпайт, бул турган кеп. А өзү теңдүү балдар болсо

колхоздун ишине окуу токтогондон кийин гана келишет, а кезде кош айдоо бүтүп калат, анда алардын кереги жок болот. Мына ушул кош башчы маселеси Закирди кыйнап жүрөт... Кээде ал өзүнүн үкаси Ганыны чоттоп коёт. Ганы, албетте, жаш, сегизге араң чыкты, бирок абдан тетик, зирек бала. Ырас, анын окуусу бар, өзүнө окшотуп, окуудан бошотуп алышы керек, а бошотушаар бекен?

Закир бошонгондо он төрттө эле, анын үстүнө окууну таштап, атбагарга жардам берүү – анын өз демилгеси эмес, райистин отүнүчү болучу, а Закир буга дароо макул болуп, а мугалимдер, мейли, ансыз да окуусу начар, окуган менен мындан эчтеке чыкпайт дешкен. А Ганы болсо али экинчи эле класста, анан жакшы окуйт, эмне дешээр экен буга? А кокус, болуптур, өз үкөң экен, өзүң бил деп калышса, таенелери ынаар бекен Закирдин оюна? Ай, кудай билет. Төбө чачы тик турат го. Андан көрө, аны акең сени сагынып калды, барып эрмек болуп жанына жатып кел деп, анчамынча жөнөтүп турганына да кудайга шүгүр деш керек... А кош баш жетелеп берчү кишини кош чыкканча дагы караштырат...

Уктаар алдында Закир дайыма Сонону эстейт. Бул ага өнөкөт болуп калган. Соно өзүнөн өзү көз алдына келе түшөт. Эскермесинде Сонону ар кайсы мезгилде, ар кандай шартта кезиктирет. Бирок көп учурда экөөнүн бирге өткөргөн сонун учурун тандап алып, ошону башынан аягына чейин кайрадан жашап чыгат, Айрыкча быйылкы жайдагы бир күндү көп элестетет. Бул күндүн окуясын, жакшы жомоктой миллион ирет кайталаштан да жадабайт. А бар болгону мына бул иш өткөн... Он чакты эркек болуп беде чаап атышкан. Түш ченде чалгычылар кичине дем алганча, үйдөн алып келген оокат-азыгыбызды шам-шум этип алалы дешип, шакка чыга башташты. А Закирдин орто дасторконго кошоор эчтемеси жок эле, ошондуктан алардын катарына куру кол отурушган тартынып, тигилердин кел, келе берине карабастан, үйүмдөн ысык оокат ичип келем деген болуп, өскүлөн бедени аралап жөнөп берди. Үйүнө бармак кайда, үйүндө жей турган бир нерсе болсо, энеси муну минтип та-

лаага азыксыз жөнөтөт беле. Энесинин айтымына караганда, үйлөрүндө бир чымчым ун, бир бүдүр дан калбантыр. Эчтеме эмес, алды жакта бышыкчылык келатат. Оруктордун горосу, алмалардын богогу чоңоюп, аларга алма, өрүктүн даамы кире баштады. Эки-үч күндөн бери Закир түшкүлүк оокатын колхоздун өрүкзарынан кылып жүрөт. Колхоздун өрүкзарында эрте бышаар бир түп картаң алма бар, богоктору ыраң кайтарып, жегенге кадимкидей жарап калды. Азыр барып, ошол алмадан он-он беш богокту жеп, кайра кайтат. Бир жаман жери, богоктон кийин эриндериң балапандын оозундай саргарып кетет, кечээ чалгычылардын бирөө, бу сен үйүңө барбай эле, алма богок жеп кайтып келген окшойсуң деп шектенип койду. Закир буга кызара түштү. Ырас, башка бири, жесе жегендир да деп, ал үчүн жооп берди...

Беделүү талаа менен колхоздун өрүкзарынын ортолугунда буудай эгилген тектир жатат. Буудай текши баш алып, жапжашыл болуп суйсалып турат, бою өскүлөң жана коюу. Закир бедеден чыгып, буудайды жөмкүштөп аралап кирди. Күн бүркөө болчу, ошол учурда жамгыр жаай баштады. Буудайдын арасы шыртылдап, Закирдин буттарынан жүздөгөн боз чегирткелер секирип качып, ар-ар жерде саргалдак сайрап атты. Бир маалда Закирдин каршысынан Соно пайда болду. Белине чоң калтаны байланып алып, буурчак терип атыптыр. Закирдин шарпасын угуп, өйдө боло берди, кичине чочуп кетти.

– Ой, сенсиңби? – деди анан, апаппак тиштерин кашкайта жылмайып.

Башында жука көк жоолук, үстүндө кызыл көйнөк менен кара бакмалдан камзир, а бутунда эски мастикалиш. Жаш маралдай болуп маңкайып, жоош, ишеним жана мээрим менен жалдырап карап турат. Закирдин жүрөгү элжиреп кетти.

– А-а, – деди. – Эмне, буурчак терип атасыңбы?

– Буурчак.. Майга кууруп берсе, балдар ушундай жакшы жешет...

– Жамгыр жаап кирди...

– Угу...

– Суу болосуң го?

– Ошондой окшойт. Сен үйүңө кетип баратасыңбы?

– Мм... Үйгө...

– Анда мен да кетейин...

Экөө ээрчишип колхоздун өрүкзарын көздөй бет алышты. Жамгыр шатыратып кирди.

– Ой, качтык! – деп кыйкырды Соно!

Чуркап жөнөштү. Буудай бүтүп, бакка киргенче, шөмтөрөп суу болуп кетишти. Закир бир чоң түп картаң өрүктүн түбүнө барып тура калды. Соно да анын артынан жетип келди. Өрүктүн жоон денеси экөөн беймарал калкалайт экен. Бирок кийимдери денелерине жабышып, алардын суугунан ичиркенишип, кичине бири-бирине ыктап турушту.

– Азыр басылат, – деди Закир далил жок эле.

– Угу, – деп койду Соно аны коштоп.

Ырас эле, бирпастан кийин жамгыр басылды. Бирок ал мөндүргө айланды...

Бул мөндүрдү биздин кыштактагылар азырга чейин эскеришет. Чынында да ажайып мөндүр болучу. Чоңдору тооктун тукумундай, кичинелери жаңгактай келет эле. Кудай жалгап узакка созулган жок, бар болгону бир пияла чай ичкенчелик убакытка жаады. Бирок ошол мезгилдин ичинде өрүктөрдүн бариктери менен горолорун жерге сабап таштады. Жердин бети барик, горо, мөндүр менен көмүлүп калды...

Соно менен Закир мындай мөндүрдү көрүшө элек болучу, үрөйлөрү учуп, үн-сөзсүз катып калышты. Соно коркуп, Закирди бекем кучактап алды, а Закир аны. Бул алардын биринчи ирет бири-бирине кол артышы болду. Кийин мөндүр басылып, эс-учуна келишкенде өз акыбалдарын сезишти, бирок экөө тең уялышкан жок, кайта тагдырга ыраазы болушкандай, бири-бирине мээримдүү жылмайып коюшуп тура беришти. Ошондо Закир Сонону биринчи жолу бетинен өптү, а Соно буга ыраазылык менен карады...

Жамгыр да, мөндүр да таптакыр басылган соң, экөө өрүкзарды аралап үйлөрүнө жөнөштү. Шагыраган мөндүр, горо, бариктерди шилей басып, тайгаланып, мүдүрүлүп баратышты...

– Закир, карасаң! – деп калды кокусунан Соно.

Жерде өрүктөн сынып түшкөн эки ача шак жатыптыр. Шактын ачасында сааванин уясы бар экен. Уяда үч-төрт кызыл эт балапан болуп, баарысы мөндүрдүн үстүнө төгүлүп калыптыр.

– Бечаралар... – деди Закир, боору ооруп.

Кийин экөө бактан чыкканча, а бак бир нече гектарга созулат, түркүн-түркүн куштардын сыныk жумурткаларын, аппак мөндүрдүн үстүндө чоктой кызарып өлүп жаткан тоңкулдакты, канаты кайрылып кайкалай басып бараткан сагызганды көрүштү... А бактан чыгып, дарыяны жээктеп келатышып, өздөрү келаткан сокмо жолдо отурган араң жан коёнго туш келишти. Сыягы, мөндүр, байкуштун талуу жерине тийген көрүнөт, эси ооп баратат...

Экөө дарыяны жээктеп келишип, Ормон чолоктун көпүрүгү аркылуу кыштак тарапка өтүштү. Көпүрүктүн үстүнө мөндүр куду сайдын ташындай шагырап жыйылып калыптыр. Бассаң тайгаланасың. Закир өтүкчөн буттары менен аларды шилей басып, Соного жол ачып берип отурду. Мөндүрлөр сүрүлүп дарыяга чулпулдап түшүп атты. Дарыялардын күрпүлдөп кирген мезгили болучу. Бирок ошо күнкү жаан, мөндүрдөн кийин, алар биротоло кыян-жаян болуп, жээктерин каптап, айрым жапыс жана алсыз көпүрүктөрдү агызып кетти. Апаппак дарыялар ылайланып, өркөчтөнгөн толкундарында ар түрдүү деңгөк-тамырлар, узун-кыска жыгачтар калкып баратты. Жыгачтардын биринде бир чоң кара куш отурат.

– Закир, карасаң! – деп кыйкырды Соно аны көрүп алып.

– Ой-ой, бүркүт го? – деди Закир. – Кап, тутуп алса ээ?

– Мунун да бир жери майып болгон көрүнөт...

– Ананчы. Болбосо, мени агызып кет деп отуруп бермек беле..

Көпүрүк бүтүп, жээкке чыгаарда, Ормон чолокту көрүп калышты. Бечара чолок, белине кетменин кыстарып алып, тегирменине суу апкелчү бийик арыкты бойлоп шашып баратыптыр. Сыягы, суу көп келип, коркуп, аны сайга буруп жибергени бараткан окшойт...

Кыштакка киришкенден кийин Соно:

– Мен тезирээк үйгө барайынчы, балдар эмне болду... – деп калды.

– Бар... – деди Закир.

Экөө эки сокмо жолго түштү. Закир кыйлага чейин кылчактап Сонону карап барды... Өздөрүнүн багына келип киргенде, алдынан Ганы үкасы менен анын бир топ теңтуштары чыга келди. Ганынын колунда тирүү ачакуйрук жүрөт. Балдардын баарысы аны ороп алышыптыр.

– Аке, карасаңыз, мен өзүм туттум! – деп мактанды Ганы. – Азыр таш менен өлтүрөбүз.

– Эмне үчүн өлтүрөсүңөр? – деп үтүрөндөдү, Закир.

– Бул ачакуйрук да, биздин жөжөлөрдү жейт.

Закир эмне дээрин билбей, ойлоно түштү.

– Баары бир өлтүрбөгүлө, убал болот, – деди анан. Балдар бири-бирин жана ачакуйрукту карап калышты.

– А силердин таенеңер өлүп калды! – деп сүйүнчүлөдү, кокусунан алардын эң кичиги, мурдун шакмар болгон жеңи менен сүртүп коюп.

– Эмне?! – деп чаңырды Закир.

– Жалган айтат, аке, – деди Ганы. – Өлгөн жок. Жөн эле эчки жетелеп келатса, башына мөндүр тийип, эси ооп жатып калыптыр. Соно эжемдин апасы Айниса эже көтөрүп үйгө алпарып жаткырып койду. Азыр үйдө. Эй, неге жалган айтасың?

Закир дароо үйүн көздөй чу койду. Өлүп-талып үйүнө келсе, энеси очоктун боюнда, тонун желбегей жамынып алып, чай ичип отуруптур, Закир кирип барып эле, анын тизесине жыгылды. Гөвар кемпир небересинин түрүнөн анын эмне үчүн чуркап келгенин түшүнүп, ичинен ага ыраазы болуп, тарамыштай катуу колу менен анын башынан сылап, жай мулуюп койду.

– Коркпо, – деди. – Мен силерди чоңойтуп, адам кылмайынча, кандай ажал келсе да өлбөйм...

Закирдин көздөрүнө жаш келип, тамагы буулуп кетти. «Кандай ажайып күн, – деди ал өзүнө өзү. – Соно... Ганы... Энем...»

* * *

Гөвар кемпирдин өрүкзары Колдош менен райис Разактын өрүкзарына жакын, экөөнүн ортосунда. Колдош тагасыныкына Гөвар кемпирдин өрүкзары аркылуу гана каттайт. Кеч күздөн эрте жазга чейин, кыштактын бардык бактарындай эле, бул бакты дагын кара каргалар түнөк кылып чыгышат. Кээ бир ичип алган күндөрү Колдош колуна чачма мылтыгын кармап алып, ушул үч бактын биринен бирине өтүп, андагы каргаларды бир сыйра аткылап чыкмай адаты бар. Бечара каргалардын түн уйкусу бузулуп, караңгыда ызы-чуу түшүп, патрап учуп, Колдош өз багынан кубаласа, Гөвар кемпирдин багына, кийин райистикине өтүшөт. Же тескерисинче, качышат. Мындай түндөрү мылтыктын үнүн угуп, Ганы эшикке чуркап чыгат. Чыгып өрүктөрдүн далдаасына жашынып, Колдоштун артынан билинбей ээрчип алат. Аны Колдоштун өзү кызыктырбайт, Колдоштун өзүнөн коркот. Аны караңгыда атылган мылтыктын үнү, андан чыккан кыпкызыл жалын, ызы-чуу түшүп, уйгу-туйгу качышкан каргалар кызыктырат. Каргаларды ал жакшы көрөт. Алардын таң азандан жем издеп бараткандарын, анын кечки үрүң-баранда көпкө чейин жайланыша албай, бири-биринен орун талашып, улам бир шактан экинчи шакка учуп-конушун, кыжы-кужу чурулдашканын ар күнү зор ынтызарлык менен карап жүрөт. Бирок мылтыктын үнүн укканда, каргаларды жакшы көргөнүн дароо унутат. Чоң, картаң өрүкзардын бир жеринен мылтык атылат, ошол замат өрүктөрдүн арбайган шактарынын арасынан төгөрөк от дүрт этет, каргалар дабырап учуп жөнөшөт, алардын учушу менен өрүктөрдү чүмкөп турган жаңы кар, эгер жаңыдан жааган болсо, элгектен элгенгендей тосуп, жерге жаап калат, кар менен кошо майда-чүйдө чырпыктар, ок, дары оролгон кагаздын жыртыктары самсаалап түшөт. Ганы мына ушул көрүнүшкө куштар!

Мылтык эки-үч жолу тарсылдаган соң каргалар да, Колдоштун өзү да жоголуп, бак тынчып, аңгырап бош калат. Ошондо Ганы акырын өрүктүн далдаасынан чыгып, бакты

аралап жөнөйт. Жана апаппак болуп турган калың кардын бетине эми Колдоштун издери, кararган чырпыктар, кararган каргалар пайда болот. Каргалардын денеси али жыпжылуу, а айрымдары тирүү бойдон жатат. Ганы аларды бирден чогултуп чыгат. Мына ошо ээн бакта темселеп каргалардын өлүгүн жыйнап жүргөн чакта гана анын жүрөгү кайрадан жибип, каргаларды аяй баштайт. Каргалардын өлүгү аз болгондо экөө, көп болгондо беш-алтоого жетет. Ганы алардын баарысын бир өрүктүн түбүнө үйөт да, анан өзү аларга болгон аёо сезими менен үйүнө кайтат. Үйүндө таенеси урушат.

– Сен ушу акыры Колдош зөөкүрдүн огуна учуп өлөөр бекенсиң?! – деп кейит кемпир.

– Ал мени көрбөйт, – деп актанат Ганы.

– Ошо көрбөгөндүктөн атып салат да! Экинчи ал ойрондун алдына чыкпагын, уктуңбу?

– Уктум...

Бирок дагы эле тыштан мылтыктын үнү чыкса, дароо ордунан чапчып турат. А укпаган түнү анын үнүн тыңшап, өрүктөрдүн шактарында каракомок болуп уктап отурушкан жүздөгөн, миңдеген каргаларды көз алдына элестетип, ар түркүн ой-кыялдарга батып, унчукпай сандалда отуруп калат. Бүгүн ошондой түн: эки буту, эки колу сандалда, колдору менен сандалдын үстүнкү такталарын черткилеп, ээгин сандалга жабылган төшөккө коюп, зериккен түр менен энесин карап отурат. Энеси жетинчи чырактын жарыгында элек жиптердин үстүндө Кабылан аттуу килейген кара мытаар согуп атат. А кемпирдин алды жагында, али согула шык бырылдап уктап жатат. Кемпирдин оор кылычы келип таарды солкулдатканда, мышык кошо солкулдап коёт...

Таар кызгылтым-сары түстө, жиптери өрүктүн тамырынан чыккан боёкко боёлгон эле, согулуп бүтөйүн деп калды. Согулуп бүтсө, энеси аны Ганы менен Закирге шым бычып, тигип берет. Экөөнөн ашканын кемпир өзүнө жайнамаз жана токол эчкиге желин калта кылмак. Токол эчки али туюй элек, бирок желини чоңоюп, эртели-кеч туюй турган болуп, эшиктин артында, очоктун сол жак тарабындагы бурчта

байлануу турат. Энелери анын көзүн карап, каалаганча жем-чөп берип, күндө үч маал астын кургактап, мекиренсе толгоосу келди деп алдына жетип барат. Жылына токол эчки эки улак тууйт байкуш. Анын улактарын, таенеси, торолгончо сандалдин эки бурчуна жаткырып, үстүн төшөк менен кумтулап багып жүрөт да, кичине торолгондон кийин, энесинин катарына байлап, алдыларына чөптүн майининен тандап дубалга жөлөп коёт. Улактар кичинеден отуга башкайт, а отуккандан кийин кемпир токол эчкини аз-аздан саап кирет...

Очоктун оң жак тарабындагы бурчтан чычкандын үнү угулду. Ганы менен кара мышык жарыша ошол жакты карашты. Очоктун оң жак тарабындагы бурчта бир түп жоон, картаң өрүк бар. Өрүктө Гөвар кемпирдин туз баштык, чыны кап, супра сыяктуу буюм-кечелери илинип турат. Туз баштыктагы туздун жыты, супрадагы ундун жыты дайыма чычкандардын делебесин козгойт. Үйдүн ичинде чычкан жок, алар тамбашта, чөптүн ичинде жашашат. А чөп өрүктүн түбүнө жайылган. Ошондуктан алар үйдүн ичине өрүктүн жоон сотосу менен гана чуркап түшүп келишет. Азыр да бирөө шыптан ичкери башпагып, бирок туз баштык менен супрага түшүп келиштен коркуп, үйдүн ичин аңдаштырып, өрүккө жабышып туруптур. Кара мышык да аны көрүп, кана эр болсоң ылдыйлап көрчү дегендей, башын эки бутуна коюп, аябай күтүп калды. Чычкан кыйлага чейин ичке муруттарын кыбыратып, мурду менен ун, туздун жытын искеп турду да, анан тобокелге салып, акырын ылдыйлай баштады. Супурага жакындаганда кара мышык шарт өрүккө таштады. Бирок чычкан да аны дароо байкап, артына тыз койду. Мышык өрүк менен куду шыпка чейин чыгып барып, арманда кала берди.

– Мий-аввв... – деп чаңырды аламина чыдабай, куйругун булактатып.

– Э-эй, ашкеби, – деди Ганы ага жини келип. – Кичине чыдап турсаң го, супрага келип кирет эле...

– Ооба сага, – деди кемпир Ганыны кекетип. – Супрага кирсе, андагы унду арам кылып кетпейби? Мышык деген

ошо казан-аякка, тамак-ашка чычканды жолотпой эле турса болду, а тутабы, тутпайбы – ал өз иши...

Кара мышык сөздүн өзү жөнүндө болуп атканын билгендей, күнөөкөр түр менен кайрадан жерге түшүп, сандалдын бир бурчуна келип, жаланып-жуктанып отуруп калды. Ганы аны маскаралап, тилин көрсөтүп койду. А Кабылан ага койчу эми дегендей таарыныч менен көзүн сүздү. Чынында экөө дос. Күндүзү кечке ээрчишип жүрүшөт, а түндөсү бир төшөктө жатышат...

Кокусунан, дагы чычкан чыйпылдады. Кабылан менен Ганы бирдемге өрүктү карашты. Чычкандын үнү басылды. Бирок экөө өрүктөн көздөрүн албай күтө башташты. Чычкан көпкө чейин түшкөн жок. Ганы андан оюн буруп, эми өрүктүн өзү менен алаксып кетти...

Өрүктүн үйдүн ичиндеги бөлүгүндө беш-алты майда чырпыгы бар. Алардын эң астыңкыларын Гөвар кемпир кесип, өзүнө туз баштык, чыны кап, супра илгич кылып алган. Калгандары кадимкидей өсүп турат. Алар ажайып чырпыктар: кыш, суук дегенди билишпейт, ошондуктан, жаз айынын алгачкы күндөрүнөн баштап эле, эшикте кар жатабы, муз жатабы – иши жок, өздөрүнчө бүрдөп, гүлдөп кирет. Албетте, мөмөлөрү да эрте бышат. А күзгө жакын болсо дагы бир жолу гүл ачып, дагы бир жолу мөмөлөп алышат...

– Эне, биздин өрүк бүрдөгөнү калыптыр, – деп койду Ганы, өрүктү телмире карап олтуруп.

– Кой жөөлүбө, – деди энеси ишенбей. Ошентсе да, кайрылып бир карап алды. Кийин кылыч, аркагын жыйыштырып ордунан өйдө болду. – Ой, белим-ай... Кел эми, жаталы. Бар, эшикке чыгып, сийип кел...

Ганы өтүгүн коңултак кийип, тышка чыкты. Чыгып эле, үйдүн үстүндө тарбайып турган өрүктүн башын карады. Өрүктүн шактарындагы кара комок каргалар канаттарын айдын нуруна жалтыратып, мемиреп уктап атышат. Уйкусоодо чукуранышып, өз тилдеринде бир нерселерди чуруктап коюшат...

Ганы башка өрүктөрдөгү каргаларды да көргүсү келип, бакты чала-була кыдырып чыкты. Башка өрүктөрдөгү кар-

галар да катуу уйкуда экен. Бактын ичинде сонун тынчтык өкүм сүрүп турат...

Бүгүн Колдош эчтеке ичкен эмес окшойт, – деп кирди ал ичкериге.

– Ошондой го, – деп койду энеси ага төшөк салып жатып.

А Колдош бу кезде, өзүңүз билесиз, саман скирданын ичинде коңурук тартып уктап жатат...

* * *

Ошо түнү Суусар уктабады. Таң атканча ары оонап, бери оонап, үйгө кимдин келип кеткенин ойлоп жатты. Аныгын биле албай жаны ачыды. Эртең менен эрте туруп, кийинип алып эшикке чыкты. Эшикте түндөгү жаркыраган ай жоголуп, күн бүркөлүп, айланага боз түшүп келатыптыр. Бирок Суусар муну көргөн да жок. Ал туура бак ичин жарып кеткен издерге барып, аларды кууп жөнөдү. Тааныш издерди тааныгысы келди. Өтүктүн издери экен. Бирок бул жерде эркек аттуунун баарысы өтүк киет эмеспи, кимисиники? Бактын орто ченине жеткенде, артынан:

– Эй! – деген үн угулду. Караса, эшиктин алдында Колдош турат. Жорго жок. Тегирмендеги жүгү менен кошо ээсине тапшырып келген көрүнөт. – Эмне кылып жүрөсүң ал жакта? – деп сурады.

Колдош капилеттен келип, капилеттен берди суроосун. Суусар эмне дээрин билбей калды. Убакытты утуш үчүн артына кайтып, Колдоштун көздөрүнө тике карай, аста басып ага жакындап келди. Колдоштун жүзүнөн эчтеке биле алган жок. Эмне десем? – деп кысталды. Анткыча Колдош дагы суроо берди.

– Ой, мынабу кимдин изи? Бирөө келип кеткен го? Суусар тобокелге салды.

– Сенин изиң.

– Бу эмне деп жөөлүгөнүң?

Суусар бул жолу да анын жүзүнөн шектене албады. Колдош чын ыкласы менен таң калды.

– Анда мен да билбейм, – деди да, ичкери кирип кетти.

– Кызык... – деп Колдош издерди жакшылап карап баштады. – Ушунун билгени жакшы эле. Билип, мени менен урушкай эле,– деп тиледи ал ушу учурда. А бир пастан кийин үйгө кирип, далистеги очокко от жагып жаткан Суусарга: – Ушу сен соо эмессиң го? – деди.

Суусардын колунан аташкөрөк түшүп кете жаздады. Бирок Колдошко ызырына карап:

– Жөөлүбөчү! – деп койду.

Колдошту бирөө шибеге менен сайып алгансыды. Демек, тангысы бар деди ичинен. А сыртынан, айтканын азилге айлантып күлүп жиберип, тонун чече баштады. Бул обонду ал көпкө созгусу келди. Суусар шек албасын үчүн. Адегенде чай ичип, отун жарып, үйдүн тегерегиндеги каткан карды күрөп келип, анан болор-болбос бир себептен улам, бул сөздү кайрадан баштайт. Ага чейин Суусардын баскан-турганынан көзүн албай, сүйлөгөн сөздөрүнүн маанисин баамдап, сыноосун астыртадан уланта берет. Бирок тонун чечип атып, кокусунан жүзү жыйрылып, заманасы куушурула түштү.

– Суусар, мага дагы повестка чыгыптыр, – деди ал бечара түр менен.

Суусар чөөгүнгө суу толтуруп аткан. Дароо күйөөсүн карады.

– Койчу?

Көз карашында жана үнүндө кабатырлангандык эмес, а кандайдыр, кызыккандыктын белгиси сезилди. «Бул, эмне, сүйүнгөнүбү?!» – деп ойлоду Колдош айран-таң болуп.

– Чын. Азыр тагамдардыкынан келдим. Тагам мага повестканы көрсөттү. Бүгүнкү күнгө чакырыптыр.

Колдош, буга эмне дейсиң дегендей Суусардан жооп күтүп калды. Суусар эмне дээрин билбей, кыйлага чейин унчукпай, эри менен тиктешип турду. Ишенбей атат окшойт, – деп ойлоду Колдош.

– Кейибе, – деди акырында Суусар. – Мүмкүн баягы жолкудай военкоматтан эле кайтып келээрсиң...

– А келбей, ошондон нары кетсемчи?

Суусар чөөгүнүн отко койгондон кийин гана жооп берди.

– Келбесең... Эмне экен, эл катары эл барган согушка барып, эл менен бирге ата-журтуңду коргоп, жеңиш менен, кадыр-барк менен кайтып келесиң. Эл алдында жүзүң жарык болот...

– Атаңдын гөр-ү-ү-ү... Ой, сен мени үгүттөп атасың го дейм? Сенин оюңча, бул жерде, эл арасында менин бетим чиркөө экен да?

– Аны сезген киши гана билет. А сен сезбей жүрөсүң. Элдин баарын жинди ойлойсуң. А эл көрүп, билип турат. Бир гана жери – унчукпайт, райис тагандан айбыгат. Өзүң билесиң, азыр райистердин күчүнө кирген мезгили, урганды урат, сөккөндү сөгөт...

Колдоштун эси ооп, очоктун боюндагы өзү отуруп жүрчү дөңгөчкө унчукпай отуруп калды. Аялынын ачык айткан сөздөрү сайсөөгүн сыздатты. Мындай сөздөрдү андан биринчи угушу эле.

– Ушинтип айтаарынды билгенмин, – деди ал бир маалда каңырыгы түтөп. – Мейли, эл го ошентип ойлойт экен, а сенчи? Сен өзүң эмне деген ойдосуң?

Мен эмне... Мен сенин аялыңмын. Сен менин кардымдагы баламдын атасысың. Мен сага жакшылык каалайм. Бирок Колдош, менден башка аялдардын эрлери же пронтто кан кечип, же бул жерде, колхоздо күнү-түнү дебей иштеп жүрүшөт. Сен болсоң пронттон калып калдың, а колхозго иштебей койдуң. Элдин баары сени райистин атбагары, райистин койчусу, райистин отунчусу дешет. Бирде болбосо, бирде жаның ачыйт экен, намыс-ариетиңе келет экенсиң ушундай сөздөрдү укканда...

– А-а, түшүнүктүү... Болуптур. Пронтко жөнөтсө барамен айланып кайтып келгенче күтөсүңбү мени?

Суусар сүйүнүп кеткенсиди.

– Күтпөгөндөчү?! – деди. – Эмне үчүн күтпөйт экенмин? Башка катындардан менин эмнем кем? Жүда күтөм да!

Колдош буга ыраазы болду, ичи жылыды. Ошентсе да:

– А кантип күтөсүң? – деди. Күткөндүн да күткөнү бар.

Суусар солуй түштү. Кыйлага чейин унчукпай кетти.

– Эл күткөндөй күтөм, – деди анан, супсак түрдө. – Колдош, сен мага ишенгин. Келгениңче сенин төшөгүңө эркектин жытын жыттатпайм.

Мына так ушул жерде Колдоштун жүрөгү бурап ооруп берди. Түнкү окуяны билбейт деп, аны танып атканы да бул деп чечти. Жок, отун жарып, кар күрөп келгенче чыдай албайт. Тезирээк бул катындын кимдигин аныктап билиши керек. Бирок кантип баштасын? Бирпаска ойлонуп отурду. Аңгыча чөгүндөгү суу кайнап, Суусар чай демдөөгө киришти. Мына ошол кезде эркелетимиш болуп, Колдош анын мойнунан мыжыга кармады. Суусар жыйрыла түштү.

– Эмне эле мынча оронуп алгансың? – деди Колдош.

Суусар кызыл гүлдүү кара жоолугу менен мойнун бекем ороп алган болучу. Эрин шектүү карады.

– Тамагым ооруп атат, – деди анан. – Кечинде муздак суу ичип жаттым эле...

– Анда, кел өөп коёюн, тезирээк айыгып кетсин, – деп Колдош оромолду чечмекчи болду.

Суусар коркуп кетип, башын чулгап алды.

– Койчу эми, оокат кылганы атканда...

«А-а, билип койдум сырыңызды» – деди Колдош ичинен. Бирок кантип шек алдырбай тамагын көрүш керек деп баш катыра баштады. Экөө тең ичтеринен дымып калышты: бирөө билмексенге салып аңдып келаткан тайган окшоп, бирөө тайган али менин көрө элек, көргөнчө бир жакка буйт берип кутулуп кетемин деген түлкү болуп...

Бир маалда Суусардын чала-була чечилип калган жоолугу бошоп отуруп, бир жак учу өзүнөн өзү түшүп кетти. Өз ою менен алек болуп калган Суусар аны бир нече секунддан кийин гана сезип, дароо өлүп-талып кайтадан байламак болду. Бирок Колдош анын тамагын, ээгин көрүп койду, албетте. Суусардын тамагы менен ээги ойлогондой, көгала болуп чайналып калыптыр.

– Токточу, – деп Колдош Суусардын оромолун шып жулуп алды. Анан көргөн көзүнө ишенбей, көздөрү алайып отуруп калды. – Бул эмне?.. – деди кийин тамагы буулуп.

– Тамагың, ээгиң, жаактарың... эмнеге көгөргөн?

– А-а... – Суусар жортекке жылмайды. Анан башка жоон таппай, оозуна киргенди оттоп салды. – Түндө мен өзүмдү өзүм мууныттум... Өлгүм келди...

Колдоштун оозуна да:

– Эмне үчүн? – деген суроо кирип келди. Суран алгандан кийин гана Суусардыкы калп экенин эстеди. Бирок суроо берилген соң, жообун угуш керек.

– Жөндөн жөн эле...

– Калп!

– Эмне калп!

– Өлгүң келгени. Өзүңдү өзүң мууntканың. Карачы, ушу мууntканга окшоп турабы! Тиштердин изи алдагы! – Суусар унчуккан жок. – Айт, ким менен жаттың түндө!

– Эч ким менен.

– Шуркуя! Дагы мени согушка жөнөтүп, күтөт имиш. Ушинтип күтөсүңбү?

Согушка эмес, тегирменге барып келгенче кылганың бул, а согушка кетип, бир-эки жыл жоголуп келсем, эмне кылаcың, сен? Менин үйүм канчыктуу үйгө айланып, айылдагы дөбөттөрдүн баарысы ушул жерде болот. Эч кимиси калбайт. Чолок-чулагынан өйдө келет. Мен муну бүгүн түшүндүм. Эмне эле мени согушка үгүттөп калды десе... Көрсө, эптеп менден кутула албай аткан турбайбы. Кадырың жам болсун, бийкеч, мен согушка барбаймын, тагам дагы бир жолун табам деп жатат. Ушундай, каламын, бул жолу да каламын, уктуңбу? А! Буга эмне дейсиң?

– Эмне демек элем... Уф...

– А-а, үшкүрүп коёт. Үшкүргөндү мына эми көрөсүң. Сенин ушул кылганыңа барбы... Шерменде! А сен билесиңби, эмне үчүн мен биринчи жолку повесткадан калып калганмын? Коркоктуктан, коркkондуктан деп ойлойсуң го сыягы? Элдин бардыгы ошентип жүрүшөт. А бул менин ар-намысыма тиет. Себеби мен коркок эмесмин! Эмесмин! Ушу сенин Ормон чологуң барып атышып келген немистер менен мен деле атышып келмекмин, мен дагы эки буттан, а керек болсо, баштан айрылыштан коркпойт бочумун. Бирок мен... бир жерден жаңылыштым. Муну

мен кийин-кийин... азыр... түшүнүп отурам. Көрсө, бекер кылган экенмин...

– А-а... анда эмне үчүн калып калдың?

– Сени деп...

– Мени деппи? – Суусар биринчи жолу угушу бул сырды. Аң-таң болду.

– Ооба, сени деп... – Колдош бечара боло түштү. – Өзүң билесиң го, мен сени Ормондон кем сүйчү эмесмин. А сен Ормонду гана жакшы көрөт элең. Мени болсо, эл көзүнө маскара кылып, кемсинткенди гана билчүсүң... Мунун бары менин жүрөгүмдү өйүп жүрдү. Ормон экөөңөрдүн баш кошмокчу болгонуңарды укkан күнү сенден биротоло күдөр үзүп, эми шашпагыла деп кекендим. Силерден өч алууну чечтим. Бирок кантип? Кокусунан согуш чыкты. Биздин эски райисибиз биринчилерден болуп согушка кетип, а менин өмүрүмдө биргаттиктен көтөрүлбөгөн, чала сабат, оорукчан тагам анын ордун басып калды. Өрдөк жок жерде, чулдук бий болду, албетте. Бирок менин ишим эмне анысы менен? Менин тагам – райис, колхоздун кожоюну – мага ушунусу керек эле. Дароо боюм көтөрүлө түштү. Эми Суусар мени башкача көзү менен карайт деген үмүт пайда болду. А башка кыздар, балдардын, айрыкча, Ормондун алдында, ышкырып гана басып калдым. Бирок, байкасам, мен өзүм эле өзгөрүп, а сен өзгөрбөй койдуң. Буга таң калдым. Бирок күтүп жүрө бердим. Күзгө барганда Ормон экөөбүзгө повестка чыкты. Адегенде, Ормонго табам канып, абдан сүйүндүм.

«Мына эми го, бала, Суусар сулууну таштаарсың», – дедим бетине. «Таштасам, эмне, сага таштамак белем? Биз убактынча гана ажырашып атабыз, кайтып келгенден кийин баары бир үйлөнөбүз», – деди ал. Мага анын: «Таштасам, эмне, сага таштамак белем» дегени, негедир, кызык таасир кылды, кулагыма шак эте түштү. Кап, атаңдын гөрү, ушу дегениңе ушул жерде калган болсомчу, ошондо Суусарды мага таштабаганыңды көрөт элем деп кейидим ичимден. А ошол эле күнү кечинде тагам менен тажеңемдин коштошуу тамагын жеп, арагын ичип отуруп, кокусунан, тагама жалынып кирдим.

«Тага, мени согуштан алып калчы? Көп эмес, бир жылга. Эгер бул мүмкүн болбосо, жарым эле жылга. Үч ай болсо да, мейли!» – дедим. Тагам менен жеңем айран-таң калышты. «Эмне үчүн?» – деди тагам. «Мен согушка үйлөнүп туруп, анан кетким келет. Мүмкүн ал жактан кайтып келбестирмин. Мүмкүн бул менин акыркы өтүнүчүмдүр?» – дедим: «О, кокуй, антип айтпаңыз, уул!» – деди жеңем бечара. «Тантыбачы!» – деп койду тагам. Кийин экөө тең үңкүйүп отуруп калышты. Акырында бирин бири тымызын карап башын көтөрүштү. «Бир нерсе дебейсиңби?» –деди жеңем. «Эмне дейм? Колумдан келер бекен?» – деди тагам. А өзүң көрүп, колунан келди...

– Хм... Ормон экөөбүздөн ушинтип өч алдым дечи?

– Ооба. Максатыма жеттим.

– А убадаңды неге аткарбайсың?

– Кайсы убаданы?

– Тагаңа берген убадаңы? Бир жылга, же жарым жылга деп тирсиң, а быйыл үч жылга айланып баратат. Мына эми экинчи повестка келип отурат...

– Эми да баргым жок. Эмки себеп: үйүмдө жаш, сулуу аялым калып атат. Ал мени сүйбөйт. Ошондуктан мен кетээр замат өзүн башка эркектердин алдына талпак кылып салып таштайт. Кудай билет, биринчилерден болуп ал талпакка Ормон чолок келип отурат. Сен анын өрмөлөп басканына карабайсың да, жийиркенбейсиң да андан, туурабы?

– Туура, – деди Суусар мисирейген түр менен.

Колдоштун жаны чыга түштү.

– Шуркуя! – деп чаңырды ал. – А мүмкүн, түндө келип кеткен да ошол болуп жүрбөсүн? – Айтаарын айтып алып, осолдой түштү: өзү тегирменде түнөгөн болуп атпайбы. Ондоп кетти. – Мени уктатып коюп, келсе келе берет да?

– Чык, – деп койду Суусар тилинин асты менен. – Издери аныкына окшобойт. Издер эки бут менен баскан кишиники.

Колдош, ушу капыр мага тийиштирип айтып атат го деп да ойлоп кетти. Ушунун чындыкты билгени эле түзүк болуп турат деди. Ал өзүнүн түнкү жоругуна бушайман жеп, өзүнүн сурагынан өзү кабатырлана баштады. Суусар,

акыры отуруп, ушундай-ушундай иш деп, чынын айтып берсе го бир жөн. Анда Колдош ага ыраазы болот. Аны көп кейитпес үчүн, арсандап күлүп туруп, кечирип кой, түндөгү киши өзүм болчумун, азилдештим дейт. Суусар аны бирпас жемелейт, албетте, бирок экөө тең жеңилдей түшүшөт... А кокус башынан аягына чейин эч ким келген жок, эчтеме болгон жок деп танып чыгып кетсе эмне кылат? Анда ал ишеничсиз аял болуп чыгат. Колдоштун корккону мына ушул...

– Эми ким ошол киши?

– Билбейм. Үйгө кирген жок.

– А-а, ошондойбу? А тамагыңды ким көгөрттү анда?

– Айттым го...

Колдоштун күйбөгөн жери күл болуп баратты. Бирок Суусарды зордуктап, коркутуу жолу менен чындыкты айттыра албайсың, анда ал өчүшүп алат, мүнөзү ошондой. Тескерисинче аны сылап-сыйпап, алдап көрүшү керек.

– Уятсыз...– деди ал, арып-чарчаган, баарысына макул болгон түр менен. – Болоор иш го болуптур. Эми ушуну касам ичип, көз көрүнөө тангандын ордуна, болду эле деп койбойсуңбу? Моюнга алсаң, мага кыйла жеңил болбойбу.

– Колдош кокусунан Суусардын алдына чөгөлөй түштү.

– Мейли, аты-жөнүн айтпа. Жөн гана: ооба, шайтан жолдон чыгарды, мындан ары кайталанбайт деп койчу. Суранамын, ошентчи? Кана?

Суусар тобокелге салып, ушунун баарын кылган өзүңсүң, анткор дегиси келип барып, кайрадан өзүн араң токтотту. Коркуп кетти. Кокус өзү болбой калсачы? Колдош аны өмүрүндө кечирбейт. А азыр жөн эле кууланып атат. Пейили курусун мунун.

– Жок. Эчтеке болгон жок.

Колдош андан ары чыдай албады. Суусарды көкүрөктөн ары муштап калды. Суусар кулап түштү.

Ал ордунан тура калып, бүткүл ачуусу, бардык күчү менен тепкилеп, жаман сөздөр менен сөгүнүп кирди. Суусар каршылык көрсөткөн жок. Колдору менен бирде жүзүн, бирде курсагын калкалап, тыбырчылап жерде жата берди.

Бир маалда гана жанынан барынча чыңырып, ичин кучактап, көмкөрөсүнөн түшүп жатып калды. Колдош да кичине соолуга түштү. Энтиге дем алып, көздөрү алоолонуп, аялын дагы эле жеп-жутуп жиберчүдөй каран турду. Суусар эки колун таяныш, кичине өйдө болду.

– Жедиң... –деп шыбырады ал. – Жедиң... Баланы жедиң, доңуз...

– Ажап болот! – деди Колдош. – Мага арамдан туулган баланын кереги жок.

Суусар тик турууга аракеттенип, бирок тура албай, төрт аяктап өрмөлөп, таш бакага окшоп акырын жылып, төркү үйгө кирип кетти. Колдош кайта өз дөңгөчүнө отурду. Бирпастан кийин анын канталашкан чоң-чоң көздөрүнөн озүнөн өзү диркиреп жаш кетти. Ал көпкө чейин ыйлады. Бирок эмне үчүн ыйлап атканын өзү да жакшы билген жок. Бир маалда төркү үйдөн кичине түйүнчөк колтуктап, Суусар чыкты. Жүзү купкуу алсыз.

– Туура кыласың, кет, кет, – деди ага Колдош ый аралаш.

– Мен аягы суюк аял менен жашай албайм. Мен сенин жообунду бердим. Бир талак!– Суусар жооп бергенге чамасы келбей, теңселе басып, унчукпай үйдөн чыкты. – Бул аздык кылса, эки талак! Үч талак! – деп кыйкырды Колдош ордунан туруп, босогого чейин чуркап барып.

Ошондо гана Суусар секин бурулуп, аны карап:

– Бечара... – деп койду да, кайрылып жолго түштү.

Колдош ага жооп бере алган жок. Не дээрин билбей, өзүнө да, Суусарга да жини келип, босогосунда селейип кала берди...

Жанагы эртең мененки бозомук тарткан айлана андан бетер бозоруп, калың туманга айланыптыр, Суусар айылдан чыгып, Ормондун көпүрөсүнө жеткенде, көпүрүктүн аркы учундагы кишини даана көрүш кыйын болуп калды. Туман аз келгенсип, көпүрүктүн үстүндөгү кар такыр катып, бут коюштан коркосуң. Суусардын жыгылган себеби да ошол болду. Жыгылганда да катуу жыгылды. Алыстан карап турган Ормон муну кайдан билсин. А Ормонду Суусар жакын барганда гана көрбөспү. Көрүп, намыскөй жаны андан намыс

кылып, озүнүн чыныгы акыбалын ага сездирбес үчүн аябай чымырканып, кали жерден ырсайып күлүп, бирдемелерди булдуран сүйлөп жанынан отүп кетти. Бирок өтоорүн өтүп алып, көпкө чейин далысы менен Ормондун көз карашын сезип барды. Анан ал сезимден кутулуп, кутула электе, каршысынан Ормондун көзү кыйшык аялы Гүлсүн чыга келди. Колунда нариste кызы, башында түйүнчөгү бар. Гүлсүн менен Суусар экөө бир айылдан, ал турмак ата-энелери коңшу турушат. Бир кезде Ормон үчөө бир класста окушчу эле. Гүлсүн кыздардын куниги, жоош-момуну болуп, көрүнгөн бала, кыз дебей аны бири ыйлатса, бири сооротуп турушчу. А Ормон менен Суусар, байкушту өздөрүнө почточу кылып пайдаланышчу. Тагдыр экен да, мына эми келип...

– Ой, Суусарсыңбы? – деп калды Гүлсүн. – Бу тан азандан каякка жөнөдүң?

– Атамдардыкына...

– А мен атамдардыкынан. Ормонго жаргак шым тиктирдим эле, ошону алып келатам. Суукта тизеси какшап, бечарамдын шаштысы кетип атат.

Суусар бирпаска унчукпай аны карап турду. Гүлсүндүн бактысына көзү күйдү. Анан анын көз карашына Гүлсүндүн таңыркай түшкөнүн сезип, баласына алаксый кетти.

– Кызың чоңоюп атабы? – деп кыздын бетин ачып, маңдайынан өөп койду. Ормонго окшош болот деди ичинен.

Ошол замат өзүнүн кардындагы баласы туйлап, ичи катуу ооруп берип, көздөрү тунара түштү.

– Ой! – деп кыйкырып жиберди.

– Суусар... Суусар... Сана эмне болду? – деп Гүлсүн байкуш күйпөлөктөп калды.

– Эчтеке эмес... Эчтеке эмес... – деди Суусар тиштенип. Анан куду Ормонго жылмайгандай калп жылмайып, шашып жолуна түштү.

– Кайыр, Гүлсүн...

– Кайыр...

Гүлсүн таңыркаган бойдон калды. Эми Суусардын артынан Ормон гана эмес, анын аялы Гүлсүндүн көз карашы да узатып турду. Көп убакыт өтпөй буга кошумча болуп,

Ормондун мүйүз карнайинин үнү келди. Карнайдин үнү Суусарды куду атасынын босогосуна чейин ээрчип барды. Суусарга ал абдан мундуу угулуп атты. Анын көздөрүнөн шорголоп ысык жаш кетти...

* * *

Эртең мененки туманда эрбеңдеп жүрүшүп, атбагарлар аттарын эшиктеги акырларына алып чыгып байлашты. Байлап болуп, бир четтен алдыларына саман төгө башташты. Мына ошол маалда аткананын коргонуна райис Разак келип кирди. Боз жорго менен, албетте. Боз жоргодон түшүп, аны беденин үймөгү жакка коё берип, өзү саман скирданын түбүндө саман каптап атышкан атбагарлардын жанына басып келди. Райис Разак бою пас, бирок дыгдыйган жоон киши эле, муруттары узун, көздөрү жээни Колдоштун көздөрүндөй чанагынан чыгып, канталашып турат. Айылдагылар мурда муну Разак кодоо дешчү, райис болгондон бери антип айтышпай калышты, айтышса да угузбай айтышат. Разак акенин өзү дагын мурда кодоолугуна макул болуп, кодоо дешсе, ага терикчү эмес, а райис болгондон бери, кодоо деп айтышпаса да, өзүнөн бою узун адамды астыртадан чакчая карап, болор-болбос жерден корс-корс сүйлөп басып кетет. Айтмакчы, басыгы да өзгөрдү: илгери дайыма шашып, кыдыңдап чуркап жүргөн киши, эми таптакыр салабаттуу басып, боюн кайкалатып, а эки эли мойнун куду эки карыш моюндай созуп басып калды. Башта эл арасында «Разак кодоого окшоп кыдыңдап басып» деген салыштыруу болсо, азыр «Разак райиске окшоп койкоё басып» деген салыштыруу чыкты. Разак аке мына ошол райис басыгы менен басып келип:

– О, ассалом-алейкум, атбагарлар! – деп салам берди.

Атбагарлар экөө тең ордуларынан туруп, ага кол беришти.

– А Разак... Кел, кел... – деди Ысман аке.

– Кандай, эр жигит, кыйналбай атасыңбы? – деди райис Закирге.

– Жо-ок, – деп койду Закир, жылмайып.

– Кыйналып атат, албетте, – деди Ысман аке. – Бала да.

– А эчтеке эмес. Эртели-кеч согуш бүтөт. Атаң келет. А сиздин уулуңуз келет. Аскерлердин баарысы кайтышат.

Ошондо мына өзүм, биринчи болуп, экөөңө жооп берем: сиз, Ысман аке, кемпириңиздин алдында чай ичип отуруп каласыз, а сен кайтадан окууңду улантасың.

– Ой, оозуңа май, ука, тезирээк эле келсе экен ошол күн.

– Келет, келет... – Райис скирдаларга назарын салды.

– Жем-кашек дагын азайып баратыптыр. Ченеп бергиле, Ысман аке. Жазгы кош айдоого калгандай болсун.

– Куда кааласа, жеткиребиз. Жаз жакын...

Райис башындагы суусар тебетейин алып, ага жабышкан чөп-чар болсо терип таштайын дегенсип, нары-бери тегерете баштады. А ой-максаты башкада экен.

– Ысман аке, мен районго кетип баратам, – деди

– Айтам, айтам.

– Ошент... Сенин тилиңди алышат...

– Кана эмесе, Закир, жоргону апкел.

– А-а... мен үйгө барып, энем, үкам менен коштошуп кетейин...– деди Закир.

– Коштошуп эмне кыласың? Кайтып келесиң кечке.

Андан көрө кемпирди кабатыр кылбай, билгизбей барып келели.

– А Разак туура айтат, балам. Энеңдин билбегени жакшы, билсе жүрөгү жарылып кетет бечаранын.

– Анда, Ганы оокат апкелгенде, мени бир жакка жумшап жибердим деп коюң, энеме айтып барбасын, – деп өтүндү Закир.

– Боптур, боптур. Бар, бара кой. Ылайым кудай жолунду кыска кылып, райондон бери кайтып кел, оболу акибар!

Ысман аке дуба кылды.

Райис атына минип, Закирди учкаштырып, жөнөп калышты. Ысман аке аларды дарбазанын оозуна чейин ээрчип барды.

– Кудай ай, кандай заман болуп кетээр экен, жаш балдарды да согушка ала баштады... – деп кейиди бечара, боз жоргонун артынан узата карап...

Кыштак менен райондун борборуна чейин төрт эле чакырым жер. Боз жорго үчүн ал бир чай кайнатым убакытты алды. Райис менен Закир военкоматтын коргонуна келип түшүшүп, жоргону коргонду бойлото байланган көп сандаган ат, эшектердин катарына байлашты.

– Эми сен, жоргону караганча, ушул жерде тур, – деди райис. А мен военкоматка кирип сүйлөшүп чыгайын, куппу? Узак кетпегин, чакырып калыштары мүмкүн...

Ошентип коюп, коргондун жабык дарбазасын ачып, ичкери кирип кетти. Ушунча болуп Закир бул дарбазанын нары жагына башпагын көргөн эмес. Райисти ээрчий басып, дарбазанын жыртык-тешигинен шыкаалап, коргондун ичине көз чаптырды. Коргондун ичи жык адам: эркектер, аялдар, балдар... Көпчүлүгүнүн колунда куржун, түйүнчөгү бар. Топ-топ болуп турушат, эң азы экиден, жалгызы жок. Кээ бирөөлөрү ыйлап алган...

«Пронтко кетип аткандар турбайбы, – деп түшүндү Закир. – Кокус мени да жөнөтүп калышса, энем менен Ганы узата албай калышат экен да. Эгер мына булардай коштошкон болсок, энем менен Ганы атама дубай-салам айтышат эле, белек берип жиберишет эле...» Ушинтип кейип турганда, дарбазанын алдына оокат-азыгын асынган эки киши келип токтошту. Бирөө элүүлөргө барып калган эркек, экинчиси он сегиз, он тогуздагы бала. Экөө бири-бирине окшош, ата-бала экен көрсө.

– Ата, анау кишини күтө туралы, – деди бала, дарбазаны ача баштаган атасына.

– Күтсө, күтөлү, – деди да, атасы оор үшкүрүп койду.

Булардын артынан милиция формасын кийген, атчан киши келатыптыр. Закир атчанды дароо тааныды. Райондук милициянын начальниги Ысак экен. Ысак аке биздин айылдык болот. Биздин айылдан чыккан эң көрүнүктүү кишибиз ушул. Биздикилер аны менен абдан сыймыктанышат, начайлик Ысак деп баркташат. Ысак аке ушерде жашайт, бирок айыл менен серкаттоо, ал жердегилердин кары-жашына чейин, эшигиндеги итине чейин тааныйт. Ошондуктан, Закирди көрөр замат:

– Эй, сен эмне кылып турасың? – деп сурады.

– Повестка чыгыптыр, – деди Закир.

– Саңабы? Кана повесткаң? – Начальник атынан түшүп, Закирге колун сунду.

– Повесткам... Разак акеде. Ошо киши апкелди мени.

Ысак аке ойлоно түштү.

– Пай-пай, балапан гана бойдон экенсиң, кулунум, – деп койду берки киши.

– Кана айан Разак? – деп сурады начальник, кичине кескин түрдө.

– Ичкери кирип кетти, – деди Закир.

Ысак аке тезаптык менен Закирге атынын тизгинин карматты.

– Ме, бир жерге байлап кой, жүргүлө!

Ата-баланы алдыга салып, начальник коргонго кирип кетти. Закир нар жак, бер жагын карап чыгып, анын атын

боз жоргонун жанындагы бош жерге жетеледи. Райистин аты менен начальниктин аты тааныш окшойт, бири-бирин оңурайып карап коюшту. Закир Ысак акенин атын байлап, үзөңгүлөрүн ээрдин кашына илип, анан бирпаска жалынан, жонунан сылап туруп, кайта дарбазанын оозуна келди. Келип, дагы эле ичкери жакты шыкаалап калды. Кыйладан кийин ал көпчүлүктүн ичинен жиреп чыгып келатышкан Ысак начальник менен Разак райисти көрдү. Экөөнүн түрү жаман, колдорун бири-бирине шилтеп, урушуп-талашып келатышкансышат. Закир алардан коркуп, дарбазадан кичине оолактай берди. Биринчи болуп дарбазадан райис атырылып чыкты.

– Шашпа! Ушинтип эле начальник болуп турганынды көрөм сенин! – деди ал ызырынып.

– Мен да сенин ушинтип райис болуп турганынды көрөм! – деди Ысак начальник.

– Көрүшөбүз!

– Көрүшөбүз!

Райис Разак өзүнүн райистик басыгын унутуп, дикилдеп чуркаган бойдон барып, жоргого жабышты. Эки-үч умтулуп жатып жоргонун үстүнө конду да, анын башын чукул буруп, жолго түштү. Закир эчтекеге түшүнбөй, не кыларын билбей, акырын басып Ысак акенин жанына келди. Ысак аке жоргонун артынан ачуулуу караганча, чөнтөгүнөн кызыл кабагын алып чыгып, шашылбай нас чеге баштады. Насын чегип, кабагын кайра чөнтөгүнө салып жатып гана Закирди байкады. Байкап, ага кандайдыр аталык мээрим менен карады.

– Сен барып, аттарыңды бага бер, – деди анан. – Сенин ордуңа пронтко Колдош барат.

* * *

Колдош кыштакка кечки иңирде гана келип кирди. Ийнинде чачма мылтык, колунда беш-алты кекилиги бар. Мурутуна муз тоңуп, бутундагы өтүгү кожоюп катып, баскан сайын карч-курч үн чыгат. Кыштакка кирип, өз үйү эмес,

тагасынын үйүнө бурулду. Тагасынын дарбазасына келип, адегенде коргондун ичин бир сыйра аңтарыштырып карап алды. Коргондун ичинде эки үй, жыйырма чакты кой-эчки кечки чачылган жем-чөбүн жеп атышат, алардан башка суна чейинки аралыкты тездик менен басып өттү да, куду кыргыйдан качкан таранчыдай ичкериге шумкуп кирди. Үйдө Орун тажеңеси гана бар экен. Тажеңеси очоктун боюнда күймөнүп, оокатка урунуп атыптыр. Ал киши чочуп кетти.

– Ой, сиз белеңиз? – деп ордунан тура калды.

– Мен жеңе, мен, – деди Колдош, бечаранын үнү менен.

Мурдагы Колдош эмес, сакал-муруту өскөн, этинен түшүп, ыраңы азгын.

– Таза үшүпсүз, тезираак чечине калың, – деди жеңеси ага боору ооруп.

– Үшүдүм, үшүдүм... Бул жерге жаз келип калыптыр, а тоо жакта кар улуу...

Колдош кекиликтерин эшиктин артындагы бурчка ыргытып, мылтыгын мыкка илип, тебетейин, тонун, өтүгүн чече баштады. Бирпастан кийин жылаңбаш, жылаңбут болуп, колдорун отко тутуп, очоктун боюндагы талпакка отуруп калды.

– Жеңе, бирдеме ичиринчи, – деп өтүндү.

– Азыр, – деди жеңеси элпек козголуп.

Ашпай дебей Колдоштун алдына дасторкон салып, нан, арак жана пиала апкелип койду. Колдош пиалага арактан жык куюп, чоң жутуп алды да, артынан бир тиштем нанды бүкүлү-какылы жеп жиберди.

– Ох... – деп үшкүрдү анан рахат менен. – Адам боло түшпөдүмбү. Рахмат, жеңе...

– Аш болсун, – деди жеңеси, анын ыраазылыгына ыраазылык менен жылмайып.

Жеңеси тагасынан жыйырма жаштай кичүү, отуз бешке эми барды. Бою сымбаттуу, чырайдан кудай берген. Райис күйөөсүн өтө ысык сүйбөсө да, чын ыкласы менен ызаат кылат, кечирген турмушуна ыраазы. Бирок Колдош анын бир кылмышын билет. Эки жыл илгери, караңгыда булардын

үйүнө келатып, жеңесинин бирөө менен дарбазанын оозунда эзилишип сүйлөшүп турганын көргөн. Өрүктүн паанасына жашына калып, тыңшаса атбагар Ысмандын уулу мугалим Мураттын үнү чыгат. Сөздөрүн даана угалган жок, бир нерсеге убадалашып атышты иши кылып. Колдош чыдабай, ышкырып жиберди. Мугалим бакты аралап качып жөнөдү, жеңеси коргонуна жылт койду. Артынан ээрчип кирсе, эчтеке болбогонсуп, эчтеке билбегенсип, казан-аягы менен алек болуп калыптыр. Бирок кайнисин тике карай албайт.

– Көрдүм, уктум, жеңе,–деди Колдош. – Убаданар бышты. Шордуу тагамдын жүрөгү жарылып кетээр бекен, айтсам?

Орун таженесинин колундагы чынысы жерге түшүп тең бөлүнүп, өзүнүн үрөйү учуп туруп калды.

– Айтпаң, айланайын жээн бала, айта көрбөң,– деп жалына кетти анан. – Айтсаңыз чындап эле тагаңызды өлтүрөсүз. Өмүр бою кулуңуз болоюн, ушуну оозуңуздан чыгарбаң, уулжан...

Колдош айткан жок. Таженеси да убадасында туруп, анын айткан-дегенин кылып келатат, бечара: пул десе пул берет, арак десе арак берет... А мугалим Мурат болсо, ошондон кийин он күн өтпөй эле согушка кеткен. Кызык, кетпегенде эмне болоор эле? Эмне деп убадалашты экен ошондо бул экөө?

– Тагам каякта? – деп сурады Колдош эми гана.

– Районго кеткен, – деди жеңеси.

– А! А эмнеге?

– Райком чакырган имиш го. – Жеңеси кайнисинин кабатырланганын көрүп, аны жайкап койду. – Колхоздун ишин сурайт да, эмнеге чакырмак эле.

– Ошентсе экен, дагы бир балээ болуп... Эх, коркок болуп да бүттүм. Ушинтип, тоо-таштын арасында суукка тоңуп, ачка болуп, жапайы адамча жалгыз күн көргөнчө, согушта жүргөнүм түзүк эмес беле. Ал жерде кыйналсаң да, өлсөң да көпчүлүктүн арасында кыйналасың, көпчүлүктүн арасында өлөсүң... – Колдош ушул сөздөрүнөн улам, пронтко барбай калганына себепчи болгон кишисин эстеп, кабыргасы кайыша түштү. – Сиз ага бардыңызбы?

– Кимге?

– Суусарга.

– Бардым... Боюнан түшүптүр, бечаранын. Уул бала экен. Тирүү туулуп, чай кайнатым убакыттан кийин чарчаптыр.

А келиндин өзү төшөктө жатыптыр...

Жеңеси унчукпай, Колдош да кыйлага чейин тунжурап отуруп калышты.

– Сүйлөштүңүзбү?

– Сүйлөштүм. Тезирээк сакайып кетиңиз, келин, өзүм келип алып кетем дедим.

– Десеңиз, эмне дейт?

Жеңеси кыйладан кийин жооп берди.

– Айыккан болсом, мени Колдоштун үйүнө алпарган сокмо жолду кирасин куюп өрттөйм деди...

– Туура кылат... Мына эми сүйгөн аялдан да, көптөн көп күткөн уулдан да куру калдым.

– Чала болот сага, – деди бирөө эшик жактан.

Босогодо үйдүн ээси туруптур. Арып-чарчаган, көңүлү башынан суусар тебетейин алып, чепкенин чечкенге жардам берди. Райис очоктун боюна отурар замат:

– Оокатың бышса, казаныңды чыгарчы, өзөгүм салаңдап калды, эртең мененки чайдан бери оозума наар ала элекмин, –деп наалый кетти.

– Азыр, азыр, – деди илбериңки жаш аялы.

Казан дароо чыгарылды. Дароо сорпосу кеселерге куюлуп, эти мис табакка салынып, дасторконго коюлду. Ошого чейин тагасы отко жылынып үн-сөзсүз отурду. Тамак-аш алдына келгенден кийин гана кабагы ачылып, Колдошко көңүл бурду.

– Сен жакшы түшүп келипсиң, – деди, сорпосунан шор-шор ууртаганча. – Сүйлөшүш керек. Анан... Курсак тойсун...

Оокат ичилип бүттү. Курсактар тойду. Бирок Колдош ичкен, жегенинин даамын сезбеди: эмне кабар айтаар экен деп, белгисиздиктен көңүлү уйгу-туйгу болуп, кабатыр болуп күтүп атты. Өзү да туйбай арактан эки жолу жутуп алды. Тагасы ичпейт. Оорукчан. Бөйрөгү ооруйт.

– Эмесе мындай, – деди тагасы акырында, узун муруттарын сылап, аларга жуккан оокаттын жугу-журтун кетиргенче. – Мен азыр туура райкомдун кабинетинен чыгып келатам. Иш чатак, жээним... Райкомго военкоматтан кат түшүптүр, сен тууралуу. Райкомдун секретары: «Тез арада качык жээниңди кармап келип согушка жөнөт, болбосо, башкармалыгыңды тапшыр да, ордуна өзүң бар», – деп айтты...

– Ой... – деп Орун жеңеси жүрөгүн басты.

А тагасы жээнинен сөз күтүп калды. Жээни не дээрин билбей, эси кетти.

– Жээним, сен көпчүлүк барган жерге барып кел, көпчүлүк көргөндү көрүп кел, – деди анда тагасы. Анан дагы күтүп калды.

– Кеч болуп калды, тага, – деди Колдош бул жолу, армандуу үшкүрүп.

– Эмне үчүн?

– Мени эми көпчүлүк барган жакка жөнөтүшпөйт. Андай болсо, кана? Барат элем. Кудай урсун, барат элем! Эми менин мурдагыдай бул жерде кыңырылып, кыялбас кишим да жок. Силер өзүңөргө албагыла, силердин жөнүңөр башка... Мен өз сүйүүмдү, суйсалган Суусар сулуумду айтып жатам. Эми мен баары-жоктон айрылып, өз үйүмдөн бетер кутум качып, ээн жерде эңгиреп, жападан жалгыз калдым. Эми мен, тага пронт эмес, тозоктун отуна барууга да даярмын. Бирок... түрмөгө эмес! Түрмөгө мен барбайм. Түрмөгө барганча, тоо-таштардын арасында жүрүп, айбандарга кошулуп айбан болуп кеткеним түзүк. Түрмө – өмүр бою жууса кетпес кир, тага! А согуштан, өзүң келбесең да «жоокер Баланчаев өз Ата Журтун коргоп, өз милдетин аткарып жатып, баатырларча курман болду» деген эки эли кагаз келет. Бул кагаз кара кагаз делгени менен, ошо, фронттон качкандыгы үчүн, баланча жыл түрмөдө аристан болуп жашап келди деген наалаты сөздөн мин эсе агыраак жана тазараак!

Колдош кызуусу менен шишедеги калган аракты да шарылдатып куюп калды.

– Кудай сактай көр, – деди тагасы, жакасын кармап

– Бу сени ким турмага отургузуп атат? Саңа соттон эмес, военкоматтан повестка келген!

– Э-э, тага, мени билбейт деп турасызбы? Мен билем. Военкоматтын да соту бар. Военный сот деп аталат ал. Куду ушул окшогон качкындарды, чыккынчыларды соттойт. Укканбыз, билебиз...

Разак райис буга эмне дээрин билбей, бирде аялын, бирде жээнин карап отуруп калды.

– Жээним, баары бир барышың керек военкоматка, – деди акырында өтүнгөн түр менен. – Сен барбасаң, мен барышым керек. Башка арга жок.

– Сиз өзүңүздөн кабатыр болбоңуз тага. Райком жөн эле опуза кылып айтыптыр. Сизди пронтко албайт. Пронтто эмне бар сизге? Өзүңүз кары, оорукчан болсоңуз... Ал жакта сизден пайда жок. Пайда болсо, алып кетээр эле эчак. Сиздин пайдаңыз, ушуерде тиет өкуматка. Тийип атат. Ошондуктан, сизди ордуңуздан козгошпойт. Коркпоңуз. А менден болсо, тууган катары, кол үзүңүз.

– Эмне?!

– Кокуй, уул, эмне дегениңиз?

– Ушинткиле. Өзүңөр үчүн жакшы. Билбейбиз, көрбөйбүз дей бергиле сураганга. Керек болсом, өздөрү издеп таап алышсын.

– Эси жок,– деди тагасы.– Биз бири-бирибизден таарыр кечише албайбыз. Тууган катары да, жат катары да. Экөөбүз эми жөн гана тага-жээн эмес, тагдыры туташ адамдардан болуп калдык. Эми биз бири-бирибиз үчүн жооп беришибиз керек: мен – сен үчүн, сен – мен үчүн... Түшүндүңбү?

– Түшүндүм. Бирок таарынбаң: өз ыктыярым менен түрмөгө өлсөм да барбайм. Кошкула. Кылган жакшылыгыңар үчүн рахмат. Ата-энемден артык асырап келдиңер... Облоу акибар!

Колдош шапа-шуп туруп, өтүк, тонун шашып кие баштады.

– Ботом, сиз бул үйгө келбечүдөй сүйлөйсүз да?! – деди Орун таженеси.

– Келбейм, жеңе, келбейм. Жакшы ит ээлерине өлүгүн көрсөтпөй өлөт дешет. Мен дагы эми силерге караанымды жолотпой жоголомун.

– Эгер сен биздин кылган жакшылыгыбызды ошентип кайтармакчы болуп атсаң, айтып коёюн, бул акың аздык кылат, – деди тагасы, очоктогу отту мелтирей каран отуруп.

Колдоштун колдору шалдая түштү.

– Кечирип коюң, жан тага, – деди ал каргылданган үн менен. Анан көзүнөн жашы дирилдеп куюлуп кетип, башка сөз айтышка чамасы келбей, шарт бурулуп чыгып кетти.

Тагасы кайрылып караган жок.

– Уул! Уулжан! – деп безилдеген бойдон Орун тажеңеси артынан ээрчий чыкты. – Уул, токтосоңуз! Эч кур дегенде азык-оокат түйүп берейин... Уул!

Дарбаза шарактап жабылганда гана ал күдөрүн үзүп, кайра кирди. Күйөөсү мурдагыдай эле телмирип очокту карап отуруптур. Эчтеке дебестен жанына келип отуруп калды.

– Баарына өзүм күнөөлүүмүн, – деди райис бирпастан кийин. – Биринчи повестка чыкканда эле мунун тилин албай койгондо, мындай иш болмок эмес...

– Мындай болоорун ким билиптир, – деди зайыбы. – Мен дагы ошондо сизди күш-күштөп туруп албадымбы.

Менин да айыбым бар...

Ушул учурда тыштан мылтыктын үнү угулду. Эрдикатындын эси чыгып, бирин-бири селейе карап калышты. Мылтыктын үнү экинчи жолу чыкканда гана эс ала түшүштү.

– Баягы жинди адатын карматып, дагы бечара каргаларды аткылап кирди, – деп койду райис.

Мылтыктын үнү, тарсылдагандан тарсылдап, улам узап баратты.

– Кудайга шүгүр, үйүнө карай кетип баратат, – деди Орун тажеңеси, үндүн багытын тыңшап отуруп.

Бирпастан кийин мылтыктын үнү тынчыды... Катар турган үч бактын ичиндеги таза абада дарынын жыты жыттанып уйкусу бузулуп, дабырап учуп-конуп атышкан каргалардын наалыган кыжы-кужу үндөрү угулуп,

карарган муздак жерде алардын шериктеринин өлүктөрү калды...

А ортоңку бактын арасында жаш баланын карааны эрбеңдеп жүрдү...

Колдош бу маалда үйүнө жетип, жыйылган төшөктөрдүн эки-үчөөн нарыдан-бери жая салып, кийимчен бойдон эле жатып алды. Бул түнү ал абдан аз уктады. Таңды жакшы аттырбай туруп, ийнине мылтык жана чоң чаначты асынып, үйүнөн чыкты. Чыгып, туура тоону көздөй жөнөдү.

Асманда анда-санда жылдыз бар, жерде үрөң-бараң, чыкыроон. А кыштак али ойгоно элек. Бир гана Айниса гаргардын үйүндө чырак күйүп, а Айниса эженин өзү ушу тапта Колдошко каршы келатыптыр. Ийнинде чоң гөзө, колунда бозо куйчу идиш-аяктары түйүлгөн түйүнчөгү бар. Экөө жолугушкан кезде бири-биринен коркуп кетишти.

– Ботом, Колдошсуңбу?! – деп кыйкырып жиберди Айниса эже. Уф... Жүрөгүмдү түшүрдүң, айланайын. Мындай маалда мага эч ким жолукчу эмес... Бу каякка жөнөдүң саарлап?

–Ууга, – деди Колдош. – Андан көрө бозоңуздан бир чыны ичирип койбойсузбу? Суукту сезбей барайын.

– И-и, айланайын үйгө барып иччи, силерге атап бир чара калтырып келатам. Соно ойгоо отурат...

– Ага убакыт жок, эже. Мейли эмесе...

– Ой, кой анда, менден эле ичип кет... Ме, өзүң куюп ич... Гаргар түйүнчөгүн чечип, гөзөсүн тосуп берди. Колдош гөзөнүн оозун ачып, бир кесе толтура куюп алды. Түндө ичкен арактын оңкулдаган ордуна жылуу бозо барып тийгенде, жаны жыргай түштү.

– Оф... Чоң рахмат, эже. А акысын...

– А бересиң, берерсиң...

– Базарыңыз кызысын.

– Жолуң болсун...

Экөө эки жакка: бирөө базарды карай жорголоп, бирөө тоону бет алып, лапандап басып кетти. Экөөнүн бул акыркы сүйлөшкөнү, акыркы коштошкону эле. Бирок эч кимиси муну билген эмес...

* * *

Ошол күнү шашке ченде райистин дарбазасына Ысак начайлик келип токтоду. Ийнинде беш атар мылтык, жанында тапанчасы бар. Келип, аттан түшпөй туруп, райисти чакырды.

– Разак! Өй, Разак!

Аткана жактан Орун жеңе башпакты, колунда бешилик. Ысак начальникти көрүп, коркуп жүзү өзгөрө түштү.

– Арыба, Орун, – деди Ысак аке.

– А-а... Келиң, Ысак аке, – деди Орун жеңе, жоолугун оңдоп.

– Разак каякта?

– Билбейм. Эртең менен аттанып чыгып кетти эле...

– Мм... А Колдош кайниңчи?

– И-и... О бала кыйладан бери биздикине келе элек. Үйүндө болсо керек...

– Кайыр...

Ысак начальник атын бурду. А райистин өрүкзарын аралап салды. Бактан чыкканча ал эки жерден карганын өлүгүн көрдү. Начальник атын токтотуп, алардын бирин камчысынын сабы менен козгоп көрдү. Каргалар анча тоңбоптур. «Мергендин огу буларга бүгүн түнү эле тийген көрүнөт», – деп койду начайлик ичинен. А мергендин ким экенин жакшы билчү. Райистин багынан чыгып, Гевар кемпирдин багына келип кирсе, ал жерде да каргалар жатат. Начайлик бул бакта Ганыны учуратты. Ганы тырбаландап бир өрүктүн шагына асылып атыптыр.

– Ээй! Эмне кылып атасың? – деп сурады начайлик жакындап келип.

– Мынабу карганын канатына ок тийип, уча албай жатат, – деди Ганы, шакта отурган карганы көрсөтүп. – Ит, мышык жеп койбосун деп шакка кондуруп атам.

– А ким атып жүрөт бу каргаларды?

– Колдош аке да.

– Качан?

– Кечээ кечинде атып өттү.

–Мм... Сенин атың Ганы беле?

– А-а!

– Тайнең демдүү отурабы?

– Шүгүр-а.

– Ысак начальник салам айтты деп кой. Куппу?

– Куп. Кирип чай ичип кетпейсизби?

– Рахмат. Шашылышмын.

«Айнанайын...» – деп кошумчалап койду анан начальник өзүнчө бастырып баратып. Өзүнөн өзү баланын атасын эстей кетти. Экөө жакшы тенттуш эле. Айылдан айыл кыдырып жүрүп бирге бозо ичишчү, каерде байге, улак болсо, бирге барышчу; досу ашынган кыякчы эле, ал кыягын ала барган той-тамашаларда, үлпөтчүлүк кечелерде сулуу келиндердин көзүнө түшүп кайтышчу. Кайран досу каерлерде жүрөт болду экен? Кыйладан бери кат-кабар жок...

Досунун багынан чыгып, Колдоштун багына бет алды. Бирок Колдоштун багына жетпеди. Жолунан жонуна бир кап тезек көтөргөн, колуна мис чөөгүн кармаган дервиш бүкчүндөп чыгып калды. Начальник алыстан эле ага жол бошотуп, ал киши жакын келгенче токтоп турду. Дервиш узун бойлуу, арык, сары киши эле. Сейрек сакал-муруту өсүп ыраңы азып калыптыр. Башындагы тебетейи, үстүндөгү куур тону, бутундагы чарыгы – баарысы эскирип, көрүнүшү өтө жүдөңкү бечаранын...

– Ассалом-алейкум, Дервиш ава, – деди тиги киши жакын келгенде.

– О, алейкум-ассалам, – деди Дервиш ава. – Аман-эсен жүрөсүңбү, ука?

– Шүгүрчүлүк. Өзүңүз кандайсыз? Кыйналып атасыз го?

– Жок, жок, ука. Мен – бир баш жанмын, тиричилигим өтүп жатат. А мына бул элге жабийир болду, – Дервиш, айылга көз чаптырды. – Катын-калачка, бала-чакага...

– Эч нерсе эмес, ава. Жакында согуш бүтөт. Фронттогулар кайтып келет...

– Ошентсе экен, ылайым. Тезирээк эле ошентсе экен.

– Бу каякка женөп калдыңыз көтөрүнүп?

– А-а... Айтмакчы, суу ичсең, ука, булактын суусу...

– Дервиш чөгүнүн сунду. – Төвар кемпирге алпараттым эле. О киши булактын суусунан чай ичкенди жакшы көрөт...

– А тезекти неге көтөрүп алдыңыз?

– Тезекти Айнисага алпарам. Аял эмеспи, көп учурда жаш балдары менен отунсуз отуруп калат. Анын үстүнө бозо салган үйгө отун түтөбү...

Ысак начальник дервиштин суусун ичкенче, өзү анын сөздөрүн угуп, адамгерчилигине ыраазы болуп, а кишини жакшы көрүп турду.

– Ох... Рахмат, ава, – деди анан чөөгүндү ээсине кайтарып. Аш болсун... Бу өзүң каякка жол алдың?

– А-а... Колдошко жолукканы баратам. Кичине ишим бар эле.

Колдош үйүндө жок. Уга кеткен. Саар менен булактын төгөрөгүн шыпырып атсам, артына мылтык, азык-оокатып асынып өтүп калды. Булактан суу ичти. Каякка десем, ууга деген...

А-а... Анда башка күнү келет экенмин. Кайыр эмесе, ава. Кайыр, ука. Эсен бол...

Дервиш бүкчөндөп жолуна түштү. Ысак начальник анын артынан бир пас карап туруп, атынын башын бурду... Бирпастан кийин ал кыштактан чыгып, дарыяны бойлоп, дарыя агып чыккан капчыгайдын ичин көздөй багыт алды. Кичине жүргөндөн кийин, дарыяга аттарын сугарып аткан атбагар Закирге туш келди.

– О, иштер кандай, эр жигит? – деди ал балага.

– Жакшы... Келиң, –деп жооп берди Закир.

– Бу жаз келип калды го, кошко качан чыгасыңар?

– Кошко үч-төрт күндөн кийин кетебиз.

– А-а, түзүк, түзүк... Сен Колдошту көрдүңбү?

– Он күн илгери ушу даранын ичиндеги үңкүрдүн оозунан көргөнмүн.

– Мм... А сен аякка неге барып жүрөсүң?

– Ошо күнү ушуерде ушинтип аттарды сугарып турсам, кокусунан, анау талдын артынан түлкү качып калды. Мен кууп жөнөдүм. Түлкү дарыяны бойлоп отуруп, дарага кирип кетти. Мен да кууп бара бердим. Бир маалда тарс эткен мылтыктын үнү чыгып, түлкү тоңколчок атып кетти.

Карасам, суунун өйүзүндөгү чоң үңкүрдүн оозунан ак түтүн булап атат, а түтүндүн арасында мылтыгын таянып Колдош аке туруптур. Мага жылмайып койду.

«Ал эми, өңөрүп кет» – деди анан. Мен не кыларымды билбей калдым. «Түлкү эми сиздики да?» – дедим. Десем: «Мага анын кереги жок. Ал, ала бер!» – деп дагы айтты. Мен кичине тайсалдап туруп, анан түлкүгө бастырып бардым да, шыйрагынан эңип алып, жолума түштүм. Колдош аке артыман: «Мени көргөнүңдү эч кимге айтпай эле кой!» – деп кыйкырып калды. Менимче, ал киши ошол жерде жашайт окшойт...

– Эмне үчүн антип ойлойсуң? – деп сурады начальник баланы сынамакка.

– Ысман аке айтат, эми Колдош качык болуп калды, эми ал элден жашырын жашайт, – дейт.

– Ысман аке туура айтат. Колдош – качык. Мен аны кармап, военкоматка алпарып тапшырышым керек.

– Түшүндүңбү? Демек, сенин оюңча, ал дарадагы чоң үңкүрдө жашайт экен да? Мм... Анда мен ошол жакка кеттим. Кайыр, эр жигит...

Ысак начальник дараны көздөй жолун улады.

– Ысак аке! Мен да кошо барайынбы? – деп кыйкырып калды анын артынан атбагар бала.

Начальник аны тандана карады. Карап туруп, негедир, жибип кетти. Анысын билинер-билинбес жылмаюусу менен билгизди.

– А аттарың эмне болот?

– Аттарым атканага өздөрү бара беришет, а ал жерде Ысман аке бар...

– А жүр эмесе, эрмек болосуң...

Закир астындагы тулпарына шак камчы уруп, дароо начальникке жанаша түштү. Даранын оозу көрүнүп турган, бирпастан кийин даранын ичине кирип барышты. Даранын күнгөй бетинин кары эрий баштап, ар-ар жеринен карарып, а тескей жагы апаппак болуп мелтиреп жатат. Күнгөйүнө күн тийип, тескейин калың көлөкө басып турат. Ысак начальник менен атбагар Закир суу жээгиндеги калың талдарды аралай кеткен эски жолдун нугу менен аттарын жай

бастырып, шашылбай келатышты. Талдардын арасынан бирде коён качса, бирде кекилик, чил жана түркүн-түркүн суу чымчыктар учуп калышат...

– А сен билесиңби, – деп калды милициянын начальниги, – бир кезде биз сенин атаң, Колдоштун атасы болуп, ушул жерлерде басмачылар менен салгылашканбыз? – Закир билбейт экен, башын чайкады. – Билбейсиң... Э-ээ, балам, биздин баштан нелер гана өтпөдү...

Бирок начальник «эмнелер өткөнүн» айтпай койду. Бир аз басышкандан кийин алды жактан үңкүр көрүндү.

– Оонау үңкүрдөн көргөнмүн! – деди Закир үңкүрдү көрсөтүп.

– Түтүн жок, – деп койду начайлик үңкүрдү карап.

Ошондон бир минута өтпөй туруп, арт жагынан:

– Э-э-эй! – деген үн чыкты.

Кайрылып карашса өздөрү басып өткөн жолдун ортосунда мылтык асынган, бирок далысында эртең мененки чаначы жок Колдош туруптур.

– Колдош аке... – деп шыбырады Закир.

– Ошол, – деди начайлик. – Сен менин аркамдан жүр... Ошентип коюп, Колдошту көздөй жөнөп калды.

– Колдош, мен сени издеп келатканмын, – деди ал алыстан эле.

– Эмне үчүн? – деди Колдош.

– Сага повестка чыккан...

– Билем.

– Билсең, жүр.

– А мен барбайм. Мен – качыкмын. Мен качамын. Мына!

Чын эле, жинди шарт-шурт секирип качып жөнөсө болобу. Качканы да кызык: ыңгайлуу күнгөй жак турса, тескейге карап салды. Болгондо да алды жагында калың карлуу жалаң тилке жатат, а тилке бүткөн жерде – типтик аска. Акмактык, албетте.

– Э-эй, Колдош! Бул эмне кылганын?! – деп кыйкырды артынан Ысак начайлик. – Кимден качасың? Кайда качып баратасың, жинди?!

Колдош кулак салган жок. Калың карда мөңкүштөп секирип кете берди.

– Токто! Атам! – деп коркутту начайлик, ийнинен беш атар мылтыгын алып.

Бирок Колдош коркподу. Аны көрүп начайлик да атпады, кайра мылтыгын акырын ылдый түшүрдү. Ал бир нерсени түшүндү. Түшүнүп, Колдоштун артынан унчукпай карап тура берди. Колдош чуркап отуруп акыры аскага жетти да, анан асканын бетиндеги калың карды кере кучактап катып калды. Ошол бойдон ал көпкө чейин козголгон жок.

– Өй! Бери бас, – деп чакырды Ысак начальник.

Колдош акырын оодарылды да, чарчаңкы түрдө артына кайтты. Жакындап келгенде, начайлик Ысак менен атбагар Закир анын жүзүнөн салаа-салаа болуп аккан көз жашын көрүштү...

– Атпайсыңбы?! Неге атпайсың?! – деп чаңырды ал кокусунан начальникке ызырынып. – Мындай учурда атыш – сенин милдетиң, айбан! Эгер сен аткың келбесе, мына мен атамын сени! Буга эмне дейсиң-а? – Колдош колуна мылтыгын алып, начальникке кезеди.

– Сени аткыдай, эмне, душман белең мен үчүн? – деди начальник жай гана. – А сен адам аткың келсе, согушка бар да, немистерди ат.

Ушерде Колдош өңгүрөп, өксүп-өксүп ыйлап жиберди. Бирок кайта бат эле соолугуп, көз ашын жеңи менен ааарчып, башын көтөрдү. Кокусунан мылтыгын Закирге сунуп калды.

– Ма, ука, уучулук кылып жүр, – деди.

Закир аргасыздан начальникти карады. Начальник сунулган мылтыкты өзү жулуп алып, ээринин кашына илип койду.

– Мылтык сенин өзүңө керек, – деди анан Колдошко.

– Эмнеге?

– Биз пронтко кетип аткандарга согуш өнөрүн үйрөтүш үчүн мылтык жеткире албай, ар түркүн жыгачтан мылтык чаптырып, ошону менен үйрөтүп атабыз. Эртең сен дагы ошо машыгуучулардын катарына кошуласың. Мылтык өзүңө керек.

Колдош начальникке жалдырай карады.

– Ысак аке... Ысак аке... – деди ал жалооруп. – Жан аке, мени... ошентиңизчи... Мени ошол пронтко кетүүчүлөрдүн катарына коштурундузчу... Мени пронтко кетүүнүзчү бир акелик кылып... Жан аке... Мен пронтко жөнөтүңүзчү бир жөн эле өлгөнүм артык... Жан аке, мен түрмөгө баргандан көрө, лыңчы... Эгер согуштан аман келсем, ал жакшылыгыңыз үчүн өмүр бою кул болуп берейин. А келбей калсам, өзүңүз биринчи болуп кара кагазымды аласыз. Ошо кагаз менин сизге айткан саламым, рахматым болсун...

(Оозуна сала берген экен, бечаранын. Бир жылдан кийин, чын эле, кара кагаз келди. «Кайран жигит...» – деп үшкүрүп койду Ысак начальник аны окуп туруп.)

– А-а... Бул бала эмне деп эле жөөлүп атат десе, – деди Ысак аке. – Эми түшүндүм... Эй, жинди, сага окшогон эзаматтар тээтиги кандуу майданга керек болуп атса, сени бул жерде турмага отургузуп коёлубу? Согуш бүткөнчө бекер тамак менен багып туралыбы? Жок, амеки! Эртеңден баштап душман менен согушууга даярданасың, он күндөн кийин пронтко жөнөйсүң. А дагы он күндөн кийин немис менен бетме-бет туруп каласың. Түшүндүңбү?

– Оозуңузга май, аке. Мына колдорум! – Колдош эки билегин сунду.

– А колдоруңду не кылам?

– Байлабайсызбы?

– А жөн баралбайсыңбы? Акмак!

– Рахмат, аке.

– Атка учкаш!

– Жо-жок. Мен пияда эле... Алдыңызга түшүп...

Колдош алдыга түшүп жүрүп калды. Анын артынан Ысман начальник, а үчүнчү болуп – атбагар Закир жөнөштү. Колдош өзүнүн алдындагы белгисиз тагдырына бет алып, ал жөнүндө ар түркүн ойлорду ойлоп, а Ысман аке ага кичине ичи жылып, аны ичинен аяп, Закир болсо, балалык жүрөгү элжиреп, көздөрү жашөөрүп бара жатышты. Аттарын суруучу жайыкка жетишкенде, ал берки экөөнөн бөлүндү.

– Айтмакчы, ука, – деп калды ушул учурда Колдош ага. – Жанагы өзүң көргөн үңкүрдө бир чанач ун калды.

– Колуң бош күнү ошону Айниса эжеге алпарып берчи, тай. Карызым бар эле, ал кишиден...

– Алпарып берет, алпарып берет, – деди Ысак начальник. – Алпарып бергин, а?

– Алпарып берем, Колдош аке. Сөзсүз алпарамын, – деди Закир. – Кайыр кош, аке. Жакшы барың!

– Жакшы кал, ука, – деди Колдош. – Мени эстей жүр.

Бир кезде биздин айылда Колдош деген бир бактысыз жинди бар эле деп айта жүр...

Закир буга эчтеке дей алган жок. Сүйлөйүн десе тамагы буулуп, көздөрүнө кайрадан жаш толуп, чыдабай кетип, атына удаа-удаа камчы уруп жиберди. Кара Тулпар анын куштай жеңил денесин көтөрүп алып, чымын-куюн болуп, кыштакты көздөй жөнөдү. Кыштакка шумкуп кирип баратканда, алдынан мектепке келатышкан майда балдар чыгып калды. Аларды уруп кетпес үчүн Тулпар аргасыз акырындады. Ошо кезде тизгини да кошо тартылды. Закир шашыла көз жашын сүртө кетти.

– Аке! Аке! – деп кыйкырды балдардын бирөө. Өзүнүн Ганысы экен. – Аке! Сүйүнчү! Биздин эчки тууду. Экөө.

Экөө тең Соно эжелердин текесине окшош: сапсары! Барып көрсөңүз, аке! Анан дагы, үйүбүздүн ичиндеги өрүк да гүлдөдү!

– Койчу? – деди ошондо гана Закир, кызыгып.

– Өлөйүн агер жалган айтсам. Гүлдөдү. Бир чырпыгы. Барып көрсөңүз, аке.

Закир болуптур дегендин ордуна, атын шарт үйү жакка буруп, чаап кетти. Жаш балдар анын артынан суктануу менен карап калышты.

Закир келсе, энеси жаңы туулган улактарды эмизип, эшиктин алдындагы күнөстүү жерде отуруптур. Атын нарыбери байлай салып.

– Эн-оо! – деп, энесинини алдына жетип барды.

– Энең айлансын сенден, – деди Гөвар кемпир небересинин чекесинен өөп. – Кандай, кыйналбай жүрөсүңбү? Арыктап кетипсиң... Эчтеке эмес. Мына, эчки да туup берди. Айран, сүт болот... Анан бат эле бышыкчылык да келип калат... Ичкери кир, алдыңа азыр курут коём...

Закир үйгө кирип эле бурчтагы өрүккө келди. Үкаси айткан чырпыкты тапты. Чырпык али гүлдөй элек экен. Бирок бүчүрлөп, бүчүрлөрү кызарып, а анча-мынчасынын учу агыш тартып калыптыр. «Гүлдөгөнү ушул да, – деди Закир чырпыкты назик сылап. – Жакшылап ачылган күнү Соного айтыш керек. Келип көрсүн. *Соно... Соно... Соно...*»

Ормон чолоктун какыр сайындагы тал, чычырканак, ит мурун, жапайы розанын арасында канатына жаанын огу сайылган короз кыргоол качып баратат. Уча албайт, а чуркашын жакшы чуркайт. Бирок соройгон жаанын огу дарак, чөп, таш сыяктуу нерселерге тийген сайын, бечаранын жаны көзүнө көрүнө түшүп, аргасыздан бирпаска токтой калып, дагы чуркайт. Анын артында, жашарган жаш чөптүн бетинде билинер-билинбес изи, анда-санда каны тамчылап келатат. Ошол из менен канды кубалап атылган октун ээси Ормон чолок сырандап келет. Ийнине жаасын жана эшегине жем берчү калтасын асынып алган, калтадан жаанын бир даана огу сороюп чыгыш турат. Жааны да, октору да чолок өзү жасайт: жааны – талдан, а октору – камыш менен жука тыныкеден. Жаа – анын бирден бир уучулук куралы: мылтык атып, капкан коюп, тор жайганды жаман көрөт... Короз кыргоолду ал өзүнүн көпүрүгүндө туруп көрүп калды. Бир жумадан бери бул шайтан көпүрүктү ондоп аткан. Суусардын жемеси ага катуу таасир кылды. Айтса-айтпаса, бекер отурганча, ондоп коё турган иш экен. Сайдын боюндагы эле талдардын жоон-жоон шактарынан кесип чыгып, арсак-терсек тешиктерин бүтөп жатат. Бүгүн-эртең бүтүрөт. Ойлоп көрсө, көпүрүктүн иштеп турушу, Суусарга гана эмес, өзү үчүн да абдан керек болуп чыкты: кокус, сайга кайра улуу суу келип, тегирмени зуулдап жүрүп берсе, аны менен эл каттай баштайт да...

Короз кыргоол өзүнө өзү кылып алды. Эмесе, Ормондун бүгүн уучулук кылайын деген ниети жок болчу. Ал терлептепчип кызуу иштеп аткан. Кокусунан, короз кыргоол озу куркулдап жиберди. Болгондо да көпүрүктүн түшүндагы эле чычырканактын ичинен. А Ормон башын көтөрүшү менен көрдү аны, коюу чөптөн койкоюп мойнун созуп турупту.

Ормон ойлонуп көрсө, дервиштин кекилигинен кийин эт жеген элек экен. Ал дароо балта-тешесин таштап коюп, шашкан бойдон тегирменине түшүп кетти. Бирпастан кийин, жаасы менен ок салынган торбосун асынып алып, короз кыргоол жүргөн чычырканакка келип кирди. Кыргоол алыс кетпептир. Көргүлүгү бар экен шордуунун, көздөлүп атылган ок шуу этип барып канатына сайылды. Жыгылбады, бирок тызылдап качып жөнөдү. Мына ошондон беракка качып келатат...

Бир маалда Ормон аны чаташып өскөн ит мурундун ичине киргизип жиберип, изин да, канын да жоготуп койду. Көп издеди. Акырында кыргоол эмес, кыргоолго сайылган өзүнүн огуна туш келди. Огу эки ача ит мурундун ортосунда кыпчылып, сынып жатыптыр.

«Кутулуп кеткен экенсиң, кысталак» – деп койду Ормон. Ал кыргоолдон күдөрүн үзүп кетмекчи болуп атканда, кокусунан, чөптүн арасындагы төгөрөк уяга көзү түштү. Уя кыргоолдуку экен. Ичинде үч тукуму бар. Ормон аларды карап туруп, тамшанып койду. Көрсө, эртеден бери эчтеке жебептир. «Кечирип кой, сен дагы тууп аласың...» – деди ал тукумдарды тууган мекиянга арнап. Анан тукумдардын бирөөн кылдаттык менен чымчып алды да, койнуна салып, басып кетти... Жыйырма метрге жетпей туруп, бир түп розанын көлөкөсүнө отурду. Отурар замат койнунан тукумду алып чыгып, учуна бир чертти да, ичиндеги суюк затты оозуна оодарып алды. "Кудайга шүгүр..." – деп койду артынан. Мына ошондон кийин гана ал үстүндөгү розанын гүлдөрүн көрдү: "Ой сени... Ачылып калган турбайсыңбы..." – деди чолок, гүлдөрдү эркелете кармалап. Кийин бирөөн назик жыттап коюп, анан чалкасынан түшүп көк чөпкө жатып алды. Анын көңүлү ток, кайгысы жок эле ушу тапта. Бирпастан кийин көшүлүп уйкуга кетти. Чолоктун түшүнө эски кыштак кирди. Куду азыркыдай жаз маалы экен. Дарыялардын суусу аябай кириптир, тим эле шоокумунан кулагың тунуйт...

1979

КЫЗЫЛ БЕДЕ

(Кино повесть)

Саратандын ысык аптабына какталып беде эгилген кең талаа ныксырап жатат. Беде кызыл. Ал урук үчүн эгилген, шондуктан, алиге чейин чабылбастан, кишини көмгүдөй болуп өсүп, роза гүлү түспөлдөнүп гүлдөп турат. Беденин арасынан саратандын чызылдаганы, чегирткелердин чырылдаганы, бөдөнөнүн бытпылдыгы угулат. Булардын үнү болбосо, талаа мемиреп тыптынч...

Талаанын орто ченинде жалгыз дарак сербейет. Бул – долоно. Долоного ар түркүн чымчыктар коно берип, анын бариктерин апаппак кылып таштаган. Мына азыр да анын учуна бир сарала чымчык келип конду. Бул чымчыкты саргалдак деп коюшат. Саргалдак конор замат:

«Чит-чит-чит-чиро-ло-ло-ой...» – деп сайрап койду да, бирок ошол эле замат, долононун астын бир кыйгач карап алып, эмнедендир үркүп, учуп кетти...

Ошол эле учурда долононун астынан жыйырма жашар чамасындагы бир кыз чапчып турду. Турду да, адегенде эки жагын элендеп кабатырлана карап алып, анан оскүлөң коюу бедени аралап, чатыштап чуркап жөнөдү. Кыз ак көйнөкчөн, көк жоолукчан эле. Бирок беденин жайпалган кыпкызыл бетинде анын көк жоолугу гана сүзүп баратты. Ал көпкө чуркады. Акырында талаа бүтүп, арбайган картаң талдар каптаган жайык сайга түш келди. Сайда, талдардын арасында жайылып, туптунук дарыя агат. Кыз дарыянын жээгине келип жыгылды. Кичине дем алды. Анан, дагы ал жак, бул жагын караңын алып, шашып-бушуп чечине салды

да, жыпжылаңач болуп, сууга кирди. Суу муздак экен, анын тердеп-тепчиген, беденин кыпкызыл гүлдөрү жабышкан, апаппак сулуу денесине өтө жага берди. Кыз рахаттана кирине баштады. Бирок киринип жатып, элеңдеп каранганын койгон жок. Ырас, анын коркконунчалык да бар эле: суунун наркы өйүзүн бойлоп, жалгыз аяк жол өтө турган. Бир маалда мына ошол жол менен келаткан кишинин күңкүлдөп ырдаганы угулуп калды. Кыздын жаны чыгып, дароо жолду карады. Талдардын арасынан эрбеңдеп чемодан көтөргөн бир жаш солдат көрүндү. Кыз кийимдерине карай боюн таштагысы келди. Бирок кийимдери кыйла ыңгайсыз жерде калган болучу, шондуктан, ал тобокел кылганды коюп, мандайындагы картаң талдын жоон денесине барып жабышты. Солдат ырдаган бойдон өтүп кетти. Кыз аны таанып калды.

– Малик... – деп шыбырады ал, солдатты узата карап...

* * *

Сайдын наркы жээгинен тамеки эгилген жапжашыл мейкин талаа башталат. Талаа созулуп отуруп, тээ тоо этегиндеги бак-даректуу кыштакка такалат. Кыштакка барыш үчүн ушул талааны кесип өтүш керек. Малик келе жаткан сокмо жол өскүлөң тамекинин ичине сойлой кирди...

Түш чен болучу. Тамекичилердин алды сарайдагы тамекилерин тизип бүтүп, кайра үзүүгө чыгып калышкан. Малик биринчи болуп Сайра эжени учуратты. Сайра эже – жашы кырк беш менен элүүнүн ортосундагы, жапалдаш бойлуу сары аял эле, ал киши үзгөн баригин кучактап, жөөктүн ичи менен чайпала басып, шакка, Маликтин жолуна карай чыгып келатыптыр. Шакта чырпыктан токулган себет, бир түйүнчөк, бир термос турат.

– Арбаңыз, Сайра эже! – дед и Малик.

– Ботом, Маликсиңби? – деди таженеси, аны жакшылап карап.

– Ооба, – деди Малик жылмайып.

– И-и-и, алдыңа кетейин, келип калдыңбы? – Сайра эже кучагындагы баригти себетке того салып, Маликти ширелүү

колдору менен кучактап, шилекейлүү жаактарынан өпкүлөп калды...

— Кандай, демдүүсүзбү? — деди Малик, таяжеңесинин кучагынан өзүн бошото берип.

— Шүгүр-а, айланайын, — деди таяжеңеси, тамекинин ширесине шакмар болгон кең көйнөгүнүн жеңи менен пешене терин ааарчып. — Өзуң аман-эсен кызматыңды бүтүрүп келдиңби?

— А-а...

— Эки жыл да бат эле өтүп кетет турбайбы, кечээ эле кеткендей болдуң эле. Ой, мен эмне карап турам. Жүр, анан көрү, мен сени акең менен жеңеңе сүйүнчүлөйүн. Акең болбосо да, жеңең ушул жерде.

Сайра эже Маликтин алдына түшүп жөнөп калды. Жолдо баратып, Малик дагы бир кишинин эсен-соолугун билгиси келди. Сайра эженин бойго жеткен кызы бар эле. Жанагы, Кызыл беденин ичинде чуркаган кыз...

— Айткандай, Марал көрүнбөйт да?

— Жүрөт, — Сайра эже жандана түштү. — Эки жыл удаасы менен Фрунзеге окууга барып, өтпөй келди. Быйыл Оштогу институтка кирем дейт. А биз, атасы экөөбүз кой деп атабыз.

— Ийи?

— Жетишет да ошончолугу. Өтө албагандан кийин. Элжуртка да сөз болот. Ырас, быйыл Осмон: «Өзүм жардам беремин, сөзсүз өткөрөмүн» — деп атат.

— Кайсы Осмон?

— Турган кемпирдин күйөө баласы.

— И-и, Салия эженин күйөөсүбү? Эмне, ал киши бул жакка келди беле?

— Эки жумадан бери Салия экөө ушул жерде.

— А-а... Институтта сабак берет деп уккан элем. Ал кишинин колунан келиши мүмкүн. Андай болсо, Маралдын жолун тоспоң.

— Э-э, айланайын, аял окуп каерге бармак эле. Окуган кыздарды көрүп атпайбызбы. Шаарда төрт-беш жыл окуп келишип, эми эрге тие албай, так этип жүрүшөт. Базар көргөн эчкиден түңүл, шаарда жашап келген кыздардан биздин

Малик жылмайып койду.

Бир арыктан өтө берип, Сайра эже токтоду.

— Жеңеңдин тамекиси ушул, — деди. Кийин тамекинин ичине карай кыйкыра баштады. — Алийма! О, Алийма!

— У-у-у! — деген аялдын үнү келди.

— О, бери чыгып сүйүнчү бер, кайның келди!

— Ай-ий!

— Э-эй! — деген үндөр чыкты ал жакта.

— И-и, жакшы болбодубу, — деди Сайра эже. — Акең менен иниң да ушул жерде экен.

Тамекинин ичинен биринчи болуп иниси Камил чуркап чыкты. Ал он алты жашта эле, бою нооча бала. Камил агасы менен кол берип көрүштү.

— Саломалейкум!

— Алейкум-ассалом.

Малик анан колун алып, кийин чоң кишилерче иниси нин ийнинен таптап койду. Аңгыча агасы менен жеңеси да келип калышты.

— Кана, сүйүнчүңөрдү узаткыла, — деди Сайра эже — Токтой турунузчу, адегенде учурашып алалы, — деди Мурат. О кел, солдат! — Акеси ага кучагын жайды.

— Келдик... — деп гана койду Малик, башка эмне дээрин билбей.

Акеси андан беш жаш улуу. Мындан беш жыл илгери өзү да ушинтип солдаттыктан кайтып келип, ошол жылы үйлөнгөн. Азыр эки баланын атасы болуп калды.

— Арбаңыз жеңе, — деди Малик, акесинин кучагынан бошоно берип.

— Бар болунуз, — деди жеңеси жайдары жылмайып. Кайниси менен эки колдоп көрүштү, — Эсен-аман келдиңизби?

— Кана, эми сүйүнчүңдү бер, — деп калды кайрадан Сайра эже Муратка.

— А мына, мына... — деди акеси.

Анан өтүгүнүн кончуна колун салып, акча салгычын сууруп чыкты да, андан үч сом пул алып, Сайра эжеге сунду.

– Мына, – деди Сайра эже мулуңдап, – бир жоолукка иштеп алдым. Кап, иштен калам да, болбосо, барып атаңар менен апаңарды да сүйүнчүлөп, бир көйнөк кийип келбейт белем. Мейли эми... Камил, калгандарга өзүң сүйүнчүлө, айланайын...

Ошентип койсо, Камил чындап эле чуркап жөнөдү. Бирок аны акеси токтотуп калды.

– Эй, эй! Сен кетип калсаң тамекини ким үзөт?

– Ой ушул Малик акем аскерден келген күнү тамеки тизбей койсок эмне болот эле, – деди Камил, кыңырылып.

Беркилер буга күлүп калышты.

– Жок силер, женең экөөң дагы кичине үзгүлө.

– А сиз, эмне, кетип атасызбы? – деп сурады андан Алийма.

– Мен барбасам болбойт, – деди Мурат. – Кечинде үйгө Малик менен учурашканы эл келет. Камыныш керек...

– И-и, эми сизге кудай берип калбадыбы, уулду шылтоолоп үч-төрт күн мас болосуз...

– Кана, солдат, кеттик...

Ага-инилер жолго түштү.

– Кой, биз да иш кылалы, – деди Сайра эже. – Айткандай, менин кызымды көрбөдүңөрбү?

– Жок, – деди Алийма.

– Өлүгүңдү көрөйүн, каякта жүрөт болду экен...

Кайра келсе, Марал тамеки үзүп атыптыр. Өзү да шымаланып ишке кирди.

– Ой, жаш-ш-шабагыр десе, сен каякта жоголуп жүрөсүң? – деди ал кызына.

Сарайдан чыгып, сайды бойлоп келатсам, кыздар киринип атыптыр, мен да киринип калдым ошолорго кошулуп, – деди Марал, ишин токтотпостон, апасына бурулуп карабастан.

Анын киргени, айтпаса да көрүнүп турган: чачы, көйнөк-көнчөгү сууланып турат.

– Ой, өлүкгананды көрөйүн десе, ушу чак түштө да киши киринет бекен, бирөө-жарым көрүп койсо эмне болот? – деп ачууланды апасы.

Эч ким көргөн жок, – деп койду Марал.

Ботом, мойнундагы мончогуң кана?

Мончогун эми эстеди көрүнөт, мойнун сыйпалап алды.

–Киринип атсам, жиби үзүлүп кетип, сууга чачылып калды, – деди анан.

– А-а-а, мойнуң үзүлгүр десе... Эсил мончок... Менин кыз кезимде тагынып жүргөн мончогум эле...

– Жей турган бир нерсе апкелдиңби? – деп сурады Марал, сөздү башка жакка бургусу келип.

– Шакта, – деп койду апасы.

Өздөрү шакка жакын жерде үзүп атышкан. Марал шакка чыгып, себеттин жанына отуруп, түйүнчөктү чечти. Түйүнчөктө нан, алма, өрүк жана бир пиала бар эле. Пиалага термостогу чайдан куйду да, шашып-бушуп оокаттана баштады. Курсагы ачып калыптыр кыздын.

– Айтмакчы, Малик аскерден келди! – деп шаңкылдады апасы тамекинин ичинен.

– И-и, жакшы болгон турбайбы, – деди Марал, шек алдырбастан. – Келет-келет деп атышкан эле үйдөгүлөрү.

– Баягы Малик эмес: бою өсүп, сымбаты келишкен жигит болуптур, – Марал өзүнчө мулуюп койду. – Сени сурады.

– Мени? Эмне деп? – Марал дароо кызыга түштү.

– Марал жүробу деп. Мен, жүрөт, эч жакка окууга да барган жок, тамекиде эле иштеп жатат десем, сүйүнүп кетти.

– Сүйүнүп? Эмнеге сүйүнөт?

– Э-э, балам, бойго жетип калган боз балдардын башына ар кандай ой-кыялдар кире берет да, – деп койду апасы тамсилдетип. – Мүмкүн, Малик да аскерден бир жакшы максат менен келаткандыр, ким билсин...

Ой, апам ай... – деп койду Марал.

Анткени менен апасынын айткандары ага да жагып атты. Ал дасторконго дуба кылып коюп, кайра барып үзүүгө кириштти.

– Андан коро, – деди апасы, – тамекини тезирээк үзүп болуп, үйгө кайталы. Сен жууныл-таранып, жакшылап кийинип алып, Малик менен учурашып кел.

– Эми учурашам деп, атайы үйүнө барайынбы?

– И ботом, барсаң эмне болот экен? Адатта, киши бир узак жакка барып келгенден кийин, аны менен учурашып коюш – бут кыштактын парызы. Кой, барып кел. Мен дасторкон жасап берем, колтуктап аласың.

– А дасторкондун эмне кереги бар?

– Куру кол барган болбойт. Эки каттама кылып берейин.

– Ай-ий бетим, каттаманы кантип көтөрүп барам уялбастан?

– Макул, полоо демдеп берем.

– Полоого эт керек.

– Жанагы жалгыз корозду соёбуз...

* * *

Кечинде үйлөрүнө келишкенден кийин, Марал чын эле ошол жалгыз корозун кубалап кирди. Килейген чоң короз болучу, көпкө чейин туткурбастан, кызды суй жыгылтты. Бул аз келгенсип, коңшунун эгин-тегининин арасына качып кетип, андан бетер айласын кетирди. Коңшулары – Турган кемпир эле. Ал киши өз колу менен тигип-көгөрткөн сабиз, пияз, картошкасына короз түгүл, чычкан аралатчу эмес. Марал корозунун артынан эгиндин ичине кирип баралбастан, тайсалдап туруп калды. Анын үстүнө кемпир эшикте, пешайвандагы очоктун алдында күймөнүп жүрүптүр. Кызы менен күйөө баласы эшикте экен: экөө бадминтон ойноп атышыптыр. Булардын көзүнчө кантип кемпирдин эгинтегинин аралап, короз кубаласын киши...

Апа, короз Турган чоң эненин коргонуна кирип кетти, – деди ал.

Апасы пешайвандагы очокко от жагып аткан.

Кирип кетсе, артынан кирип, тутуп чык, – деп шаңкылдады ал.

Марал, аргасыздан эки үйдүн короо-жайын бөлүп турган жыгач тосмону аттап өтүп, картошканын шагына келди да, анын ичинде жүргөн корозуна таш ыргыта баштады.

–Күш... Күш... Күш...

–Ай-и, ботом, корозуң картошканы майкан кылбадыбы! – деп кыйкырды кемпир аны көрүп.

– Тутайын деп кубаласам, ушул жакка кирип кетти, – деп актанды Марал.

– Азыр мен тутушуп берем, – деп калды Осмон.

Ал дароо ракеткасын ыргытып жиберип, гүлдөп турган өскүлөң картошканын ичинде секириктеп, корозду кубалап кирди. Муну көрүп турган кемпирдин чый-пыйы чыкты.

– О кокуй, картөшкөңү түгөтпөдүңбү биротоло?! О чык бери!

– Бирок күйөө баласы ага кулак салбады.

– Салия, тос нары жагын! Тос! Тос! – деп кыйкырды ал аялына.

Салия да күйөөсүнө кошулуп кетти.

– Тос! Тос! – деп кыйкырды Осмон Маралга.

Ал бирпаста короз кубалоону оюнга айлантып жиберди. Үчөө корозду бири-бирине айдашып, каткырып күлүп атышты. Акырында кемпир да кошулду.

– Атканага айдагыла! Атканага киргизгиле! – деп үйрөттү ал. Кыйла кубалашкандан кийин көптөшүп жатып арып-чарчаган корозду атканага кирүүгө аргасыз кылышты. Короздун артынан Осмон чуркап кирип кетти.

– Уф... – Салия ырахаттанып терин арчыды. – Эми Осмон тутуп чыгат...

Осмон караңгы атканадан корозду кыйкыртып көтөрүп чыкты.

– Мына корозуң.

–Рахмат...

Марал корозун алып, үйүнө карай басты.

–Марал, биз эртен кетпартабыз, – деди Салия. – Демек, сен барар замат, Осмон жездеңе жолугасың, куппу?

Марал башын ийкеңдетти.

– Сен барганча, мен өзүмчө аракет кылып турам, – деп кошумчалады Осмон.

– Марал дагы башын ийкеди.

– Корүшпөй калсак, жакшы барыңыздар, – деп басып кетти анан.

– Жакшына кыз, – деп койду Осмон.

– Менден дагыбы? – деди Салия эркелеп.

Осмон күлүп, анын мандайынан өптү. Очоктун боюнда отурган кемпир муну көрүп:

– Уятсыздар, – деп нааразылык менен күбүрөп койду.

* * *

Шишенин тыгыны тарс ачылып, шампан атылып кетти. Сөрүдө отургандар куунак чурулдап калышты. А сөрүдө – Малик, анын акеси менен жеңеси, алардын теңтушу Камчы менен Бурул, Марал менен Камил олтурушат. Камилден башкасы ичкилик ичип атышат. Акеси менен Камчы кайп болуп калышкан.

– Карагыла, ай! – деп кыйкырды Малик кубаныч менен. Даректардын тарбайган шактарынын арасынан кыпкызыл болуп, чоң төгөрөк ай көтөрүлүп келатыптыр.

– Эмне, сен келген жактын айы жок беле? – деди Марал. Башкалар күлүштү, а Малик күлгөн жок. Бул өзгөчө ай эле. Өз жеринин айы. Бул айды ал өзү туулуп-өскөн картаң бактын ичинде, өзүнүн жакындарынын арасында отуруп көрүп атпайбы. Ал өзү үчүн куюлган бокалды айга тосуп, анын ичинде туйлап аткан шампан аркылуу айдын кызыл нурларын жаш балача суктанып карай баштады. Муну Марал байкап, сүйкүм менен мулуюп койду. Ал дагы Маликти туурап, бокалын айга тууралады.

– А эсиндеби, Малик, биздин «Алтын кызды» койгонубуз? – деди ошентип жатып. Анан «Алтын кыздагы» ырды ырдап кирди. Калгандары аны коштоп кетишти:

Төбөбүздө сан жылдыздар тарашат,
Ай да асманда алыс кетип баратат.
Ой, келин, кыз, ой жигиттер, курбулар,
Кандай болот үй-үйлөргө тарасак...

Ырдап бүтүшүп, өздөрүнө өздөрү кол чаап калышты.

– Чын эле, эми тарайлы, – деп калды Бурул. – Алийма экөөбүздү сарайда эки таңгак тамеки күтүп турат. Кана, абышка мени менен барып тамеки тизишиң.

– Эй, катын, – деди ага Камчы, – ушул мен, азыр сенин тамекинди тизгендей болуп турамбы? Уялсаңчы.

Беркилер күлүп калышты.

– Эртең менен айтпадыңыз беле, барикти көбүрөөк үзө бер, кечинде өзүм барып тизишип берем деп?

– Анда мен Маликтин келишин каяктан билип коюптурмун. Менин ырыскыма мына мундай жакшына ичимдиктер жайнап каларын каяктан билиптирмин?

– Туура, – деди Мурат. – Бурул, сен күйөөңдүн ырыскысын кыйба.

– Бул ырыскыны экөөң күн сайын эле ичип жүрбөйсүңөрбү! – деди Бурул.

– Бурул, убара болбо, – деди Алийма. – Алдыларында шише турганда буларды иштете албайсың. Андан көрө кудай өзүбүзгө күч-кубат берсин. Жүр.

– Жеңе, мен сизге жардам берем, – деп калды Камил.

– Оозуңузга май, – деди Алийма.

Үчөө сөрүдөн түшүп, дарбазага карай бет алышты. Бирок Алийма кайра токтоду.

– Уул, сиз биздикине түнөйсүзбү? – деп сурады ал Маликтен.

– Жок. Чал-кемпирдикине кетем, – деди Малик.

– Анда сиз төшөктү күндөгүдөй салып жата бериңиз, – деди Алийма күйөөсүнө.

– Куп болот, айым, – деди Мурат. – Төшөктү сиз каалаган жерге салам.

Баарысы күлүп калышты. Алийма, Бурул, Камил үчөө кетишти. Эркектердин арасында жалгыз калганына Марал да тынчсыздана баштады.

– Мен да кетейинчи, – деди ал Маликке, куду уруксат сурагансып.

– Мен сени узатып коём, – деп калды Малик.

– Жакшы калыңыздар, – деди Марал берки экөөнө, ордунан тура берип.

– Мен да ошондон нары кеттим, – деп койду Малик агасына.

– Мына эми, арак да, шампан да өзүбүзгө калды, – деди Камчы, алар кетишкенден кийин. – Куй, дос, өлө турган жанга.

– Эй, сенин аялың күн өткөн сайын сулуу болуп баратат да? – деп калды Мурат, арак куюштуруп жатып. – А меники болсо, тыртайып же семирбейт, же өңүнө чыкпайт.
– Эмне, алмашайлы деп турасыңбы? – деди Камчы.
– Бир түнгө алмашпайлыбы?
– Кел атасынын көрү!
– Колду бер!
– Мына кол.
Экөө кол алышты.
– Азили жок?
– Азили жок!
Экөө бирин-бири тиктешип туруп, каткырып күлүп калышты.

* * *

Маралдын үйүнө барчу жол мектептин багын аралап, мектепти жандап өтө турган. Марал менен Малик бакка кириштн. Мектеп айдын жарыгында кашкайып бактын ортосунда турат.
– Биздин мектеп, – деди Малик,
– Биздин мектеп, – деди Марал.
Малик терезелердин бирөөнө келди да, класстын ичине үңүлө карады.
– А-у-у! – деп кыйкырды ал. – Жүр, ичкери киребиз!
– Эшик кулптануу.
Малик эшикке чуркап барды. Эшиктин кулпу жок экен, жөн эле жип менен байлап коюптур.
– Келе бер! – деп чакырды ал. – Биз мындай кулптардын далайын ачып көргөнбүз.
Ал жипти чечип жиберип, ичкери кирип кетти. Марал да анын жолун жолдоду...
Коридордун ичи жарык экен – көп сандаган терезе эшиктер аркылуу айдын нуру түшүп турат, Анын босогосу менен ырааккы төрүнүн ортолугунда ондогон жарканаттар каршы-терши зыпылдап учуп жүрөт. Жарканаттар ачык турган класстарга да шумкуп кирип, кайра атылып чыгып жатышат. Марал кирер замат, алардан чочуп:

– Ай! – деп бир кыйкырып алды.
– Мына бул биздин класс! – деп шаңкылдады Малик, анын чочуганына этибар бербестен. Ал класска кирип кетти.
Марал анын артынан кирди.
– А бул болсо, биздин партабыз, – деп улады Малик, класстагы эң алдыңкы партага отуруп. – Экөөбүз кантип отурчу элек? Көрсөтчү?
Марал күлдү да, анын жанына барып отурду.
– Мына минтип...
Экөө бирпаска бири-бирин унчукпай тиктеп отуруп калышты.
– Марал, – деди анан Малик, кичине буулган үнү менен, – калп айтпасам, биз кучакташканбыз, өбүшкөнбүз, ушундайбы?
– Бир гана жолу, – деди Марал. – Сахнада. Элдин көзүнчө... Ошол күнү үйгө келип таяк жегенмин.
– А мен ошол бойдон эч кимди кучактай да элекмин, өбө да элекмин. Мен ошол оюнубузду сагындым...
– Чын элеби?
– Чын... Абдан, абдан... Аскерде экенимде аны дайыма эстеп жүрдүм... Кээ бир түндөрү көз-алдыма элестетип алып, таң атканча уктабай чыкчу элем.
– Азизим...
Экөө кучакташып, өбүшүп калышты. Класста уйгу-туйгу болуп жарканаттар учуп жүрдү.
– Марал... Марал... – деди Малик тамагы буулуп. – Кел, баш кошолу.
– Жок, Малик, – деди Марал, дароо боюн түзөп. – Мен сени жакшы көрөм, өзүң да билесиң. Эгер мен ушу кыштакта түбөлүк жашаган болсом, сенден башка күйөө тандабас элем. Бирок мен жакында Ошко жөнөп кетем, Малик. Ошол жакта окуп, ошол жакта жашап калам.
– Эки жолу өтпөй калыптырсың го...
– Быйыл өтөмүн. Сөзсүз. Осмон жезде өткөрөмүн деп атат.
Анан шаарга азыр эле кетип аткансып ордунан туруп, эшикке бет алды. Малик шагы сынып, ындыны өчүп, анын артынан ээрчиди...

* * *

Ушул түнү мына мындай ажайып окуя болду.

Түн ортосунда Алийма сарайдан келет. Келсе, күйөөсү күндөгүдөй эле сөрүгө төшөк салып, ай нурунда көшүлүп уктап аткан болот. Арып-чарчап келген Алийма чала-була чечинип, анын койнуна кирет.

– Фу, сасыгын, – деп алат ал, арактын жытынан жийиркенип. – Нарыраак жатың?

Өзүнө жай бошотуш үчүн күйөөсүн түртөт. Күйөөсү ойгонуп кетет.

– А-а, Алийма... – дейт ал, али мастыгы тарай элек үнү менен. Анан ошол эле замат Алийманы кучактайт.

Алийма кыйкырып жиберип, төшөктөн чапчып турат. Көрсө, тигил неме Мурат эмей эле, Камчы экен.

– Ботом, бул жерде эмне кылып жатасың? – дейт анан кичине эсине келип. – Үйүңө кетпединби?

– Меним ордума Мурат кетти, – деди Камчы.

– Эмне?!

– Э-э... Экөөбүз ушинтип чечтик. Бүгүн ал Бурул менен түнөмөк болду, а мен сени менен. Хе...

Алийма эми гана түшүндү. Каңырыгы түтөп кетти. Эмне дээрин, эмне кылаарын билбей калды.

– Ушундайбы... Силер ушинтип чечтиңерби... Эмне экен... Биз баш иебиз... Эрдин айтканы айткан, дегени деген да...

– Бирок эч ким билбесин муну, – деп шыбырады Камчы.

– Кадырынар жан болсун, – деди Алийма, баягыдан кыйла чыйралып, токтолуп. – Бурул экөөбүз ошончолук эле акылсыз бекенбиз...

– Кел эми, жат.

– Азыр, азыр...

Алийма нары-берисин караса, көзүнө тандырдын косоосу урунду. Ал Камчынын үстүнөн төшөктү сыйрып таштап, анын жонуна көсөө менен чапкылап кирди.

– Ой-ой-ой! – деп кыйкырып жиберип, ордунан чапчып турду Камчы.

Алийма чапкылай берди. Камчы майке-турсичен бойдон сөрүдөн секирип түшүп, кийимдерин издей баштады. Алийма аны сөрүнү айланта кубалады.

– Ушундай дечи?! Мени менен гана жатасың ээ?! – деп кекетип атты Алийма.

– Билип койгун, – деди Камчы кийимдерин териштирип, – Мурат менен Бурул азыр бир төшөктө жатышат!

– Абдан жакшы болуптур жатышса. А сен бул жерден жогол, өлтүрүп коё элегимде!

– Коё тур эми, кийинип алайын.

Алийма ага болбоду. Камчы колго кирген кийим-кечесин колтуктап качууга аргасыз болду. Алийма аны дарбазадан чыкканга дейре кубалап барды.

– Өлүгүндү гана көрөйүндөр... Катын алмашышат имиш...

Алийма кайтып келип, сөрүнүн кырына шылкыйып отуруп калды. Бирпастан кийин ызасына чыдабай ыйлап жиберди. Кыйлага чейин ыйлады. Кайра басылды. Кыйлага чейин мелтиреп ойлуу отурду. Анан өзүнчө кандайдыр чечимге келди окшойт, өз тизесин өзү бир муштады...

Мына ушул учурда көчө жактан шашып-бушуп Мурат кирип келди. Алийма ошол замат төшөккө кирип, уктамыш болуп калды. Мурат энтигип жетип келип, Алийманын жанынын сыйпады. Эки-жагын каранды. Болду-болбоду Камчыны издеди. Көңүлү тынчыган соң акырын аялынын жанына жата кетти. Алийма уйкусурамыш болуп, аны кучактады:

– Камчы... Камчы... – деп шыбырап койду.

Мурат секирип кетти. Алаканы менен Алийманын жүзүнө тарс эттире чаап калды. Алийманын көздөрүнөн от чачыла түштү. Бирок ал сыр бербестен оюнун уланта берди:

– Ой, сиз белеңиз? –деп, анан уурулукча эки-жагын каранып койду.

– Жалап! – деп чаңырды Мурат. – Кантип ушул төшөктү булгадың?! Кантип дитиң барды ушуга?!

– Ой-эй, озуңор ошентип чечипсинер го, – деп күңкүлдөдү Алийма, актанган түр менен.

– Чечсе эмне экен? Бул жөн эле оюн болчу! Биз силерди сынагыбыз келген!

– Мен каяктан билиптирмин...

– У-у-ух! – Мурат Алийманы мойнунан бууп, булкуп-булкуп коюп жиберди. – Ушу Бурулчалык болбойсуң! Бурул мени бычак алып кубалады! Мына!

Мурат билегин көрсөттү. Ак көйнөгү билегинен жыртылып, ошо жери кан болуп жүрүптүр.

– А сен макоо, эч кандай каршылык көрсөтпөстөн... – деп улады Мурат каңырыгы түтөп. – Жок, мен эми сени менен жашай албаймын. Андан көрө, кет. Жогол!

– Мен сизден суранамын, бир жолкусуна кечирип коюңуз, – деди Алийма жалооруп. – Эми ар кандай сыноонуздан өтөм...

– Жап оозуңду канчык!

Мурат ачуусуна чыдабай ыйлап жиберди. Бирок дароо кайра соолугуп, төшөктүн үстүндө жаткан көсөөнү ала коюп, коргондон чуркап чыгып кетти. Алийма анын артынан табасы кана жылмайып калды. Ошол эле замат ал өзү да шашып-бушуп кийине баштады...

* * *

Эртеси күнү Мурат саарлап ата-энесинин үйүнө келет. Атасы менен апасы пешайвандагы сөрүдө экен. Атасы тасби тартып, үңкүйүп ойлуу отурат. Апасы Мураттын уулу менен кызына оокат берип жатат. Мураттын уулу эки жашар, а кызы төрткө чыгып калган.

– Ассалом-алейкум, – деди Мурат атасына, анан сөрүнүн кырына отуруп калды.

Атасы башын гана ийкеп койду. Мурат билгизбей эшиктеликти караштырды. Анын издеген киши – Алийма көрүнө бербеди.

– Апа, чай-пайың барбы, апкелчи, – деди Мурат.

– Азыр, балдар жуунуп келишсин, – деди апасы. – Тигине келатышат.

Бактын төр жагынан жаш балдарча кол кармашып Малик менен Камил чыкты. Экөөнүн тең ийнинде бирден сүлгү бар. Экөө бир нерсеге күлүп келатышат.

– Айланып кетейиндерим, – деп койду апасы, аларды карап.

– Эми Маликке колукту караштырыш керек, – деди атасы дагы, балдарын сүйкүм менен күзөтүп.

– Өзү караштырсын – деди Мурат.

– Алийманын айтканына караганда Марал экөөнүн нүлү жакын имиш, – деп койду апасы.

– Марал окууга кетпартат, окууга кирип калса, ал кыз сиздин балаңызга карап да койбойт.

– Барам дей берет да, – деди атасы. – Эгер биз куда түшүп, энчилеп койсок, эч жакка баралбай калат.

– Туура, – деди апасы аны колдоп. – Алийма деле өз учурунда далай оолукпады беле. Биздин үйгө келгенден кийин өзүнөн өзү эле тынчып калды го.

Бирпас туруп, Мурат өзүн тынчсыздандырган суроону берди.

– Айтмакчы. Алийма бул жакка келбедиби?

Эми аны атасы менен апасы суроолуу карап калышты.

– Эмне дагы уруштуңарбы, – деди сурады апасы.

– Демек, энесиникине кеткен экен, – деди Мурат өзүнө өзү.

– Уф, – деп койду апасы.

Ал балдардын оозу-башын аарчып: «Баргыла эми, ойногула», – деп айдап жиберди. Балдар жетелешкен бойдон көчөгө карай жөнөштү. Кийин өзү да сөрүдөн түшүп, очок жакка басып кетти. Аңгыча Камил менен Малик да келип калышты.

– Камил түш көрүптүр, – деди Малик. – Түшүндө өзү беш жашар балага айланат имиш да, апам экөө кызыл беденин ичинде көпөлөк кубалап жүрөт имиш.

Дасторкон, чайнек көтөрүп келаткан апалары муну угуп калды.

– Апаң айлансын сенден, – деп койду ал.

– Бирок бул апам эмес, – деди Камил, күнөөкөр түр менен. – Берги апабыз...

Беркилер бири-бирин селейе тиктеп туруп калышты. Айтарын айтып алып, Камил өзү да уялып кетти.

– Камил эмне деп дөөрүп атасың? – деди Мурат ачуула-

нып. Биздин бир эле апабыз бар, мына мандайыбызда турат. Бул кишиден башка апабыз жок.

– Бар, – деди Камилдин да кичине жини келип. Бирок коркуп апасы менен атасын карап калды. Атасы менен апасы үнкүйүп оңтойсуз акыбалда калышты. Камил тынып туруп, дагы кошумчалап койду, – Бир жерлерде жүрөт.

– Камил... – деди Малик да, аны тыйыш үчүн. Бирок эмне айтаарын билбей, унчукпай калды.

– Сен Жыпарды айтып жатасың го, балам, – деди аталары. – Албетте, үчөөңөрдү тең тууган ошол катын.

Бирок ал бир дудук, дүлөй макулук эле да. Ал силерди тууганды гана билген, а силерди баккан, тарбиялап адам кылган мына бул апаңар.

– Биз ал катынды билбей да калдык, – деди Мурат, атасы менен апасынын көңүлүн улап. – Ал кеткенден бери канча жыл өттү...

– Он бир жыл, – деди Камил. – Сиз анда он төрт жашта элеңиз... Малик акем – тогузда, а мен – беште. Экөөңөр унутуп калышыңар ыктымал, а менин эсимде.

– Эмне эсиңде? – деди Мурат кекетип да, кызыгып да.

– Эсимде. Жыпар апам экөөбүз тезек теребиз деп адырга чыкканбыз. А адырдын бети кыпкызыл жоогазын гүлү эле... Апам... сулуу болчу. Күлгөндө тиштери апаппак болуп кашкая түшчү...

Камил апасынын көзүнө жаш алганын көрүп, тынчый түштү. Өзүн күнөөкөр сезип калды. Апалары сөрүдөн түшүп, басып кетти.

– Келесоо, – деди Мурат. – Апамды да ыйлаттың...

Ал дасторкондон бир сындырым нан алып, анан бата кылып, ордунан туруп кетти, калган үчөө үнкүйгөн бойдон кала беришти...

* * *

Дарыянын жээгиндеги жайыкта жыйырма чакты эркек чөп чаап жатышат. Алардын арасында Мурат менен Кам-

чы да бар. Экөө элдин артында, ээнирээк баратышат. Бир маалда Камчы токтоп, чалгысын кайрап калды.

– Биз экөөнөн тең кечирим сурашыбыз керек, – деди ал Муратка. – Айрыкча Алиймадан.

– Эмне үчүн? – деди Мурат.

– Сен аны урдум деп атпадыңбы.

– Мен анын андай амалын кайдан билиптирмин.

– Жок, биздин катындар, бечаралар, түзүк экен. Көрчү экөө тең жүнүбүздү тозута сабап кубалап чыкты. Кээ бир катындар антпейт...

Дагы бирпас чабышкандан кийин, Камчы чалгысына жөлөнүп, белин кармап туруп калды. Мурат кыйла озуп кетти. Чалгычылардын бирөө:

– Э-э-эй, Камчы! – деп кыйкырып калды. – Сен эмне бүгүн белиңди эле кармап калгансың?

– Бурулга белин алдырып койгондур да, – деп азилдешти башкасы.

Калгандар шарактап күлүп калышты. Камчы өзү да ырсайып койду. Бир гана Мурат күлгөн жок. Тескерисинче, ал Камчынын ырсайганын көрүп, үтүрөйө түштү.

Кокусунан ушу тапта чалгычыларды жандап өткөн сокмо жолдон Алийма көрүндү. Алийма чалгычылардын баарын өзүнө каратты жана таң калтырды: ал куду майрамга барат-кандай, кызыл-тазыл болуп жасанып алыптыр. Мураттын өзү да оозу ачылып туруп калды.

– Э-э-эй, – деп жиберди кимдир бирөө.

– Адегиле, азаматтар! – деп шаңкылдады Алийма көпчүлүккө. Үнү да көрүнүшүнө жараша кубанычтуу чыкты.

– Адеп атабыз, – деп жооп берди үч-төртөө.

– Жол болсун, Алийма? – деди дагы бирөө.

– Сарайга баратам, – деп жооп берди Алийма.

– Ой, тамеки тизгенге ушинтип жасанып баратасыңбы?!

– Ооба, майрамды күтүп жүрө берсем, кийим жыртылчудай эмес.

Көпчүлүк күлдү. Камчы менен гана Мурат тымтыйып, кыймылсыз турушту.

– Ой, жаша, Алийма! – дешти кээ бири.

– О кокуй, Алийма, сен биздин катындарга жаман үлгү көрсөткөнү турасың, – деди башкасы азилге салып. – Бардык катындар сени туурап киришсе, биздин күнүбүз эмне болот?

– Туурашсын! – деди Алийма. – Силерге койсо, катыныңарды өз тоюнда кийип келген жалгыз көйнөк менен карыткыңар келет.

– Э-э, карындашым, колдо жок да, – деди бирөө. – Колдо болсо го биз деле аябайт элек силерден.

– Колго түшкөндү аракка алмашып жиберип атпайсыңарбы.

– Мунун ырас.

– Кээ бирөөң ичкилик деп жүрүп, аялыңды урматтамак түгүл, аны бирөөнүн койнуна салып бериштен да тайбай турган болуп калдыңар.

– Э, жок-э, – дешти көпчүлүк. – Андай айбандар азырынча арабызда жок, кудайга шүгүр.

– Бар!

– Ким, мисал үчүн?

– Бири-бириңди жакшылап карасаңар, таап аласыңар... А-а, Камчы, сен да ушерде белең? Баятан бери көрбөптүрмүн.

Акыбал калай? Бел ооруган жокпу?

– Кичине ооруп атат, – деп ырсайып койду, Камчы.

Чалгычылар дуу күлүп жиберди.

– Ой, Алийма, бу сен Камчынын белин эмнеге сурап калдың? – дешти алардын бирөө. – Башкабыздыкын эмнеге сурабайсың?

– Кийинки кездерде Камчы мага көбүрөөк жагып жүрөт.

Дагы күлүштү.

– Ой, Мурат, бу катының эмне дейт?

Мурат Алийманын кордугуна араң гана чыдап турду.

– Эй, катын, бар ишиңе! – деп койду ал, көпчүлүккө сыр бербестен.

– Куп болот, таксыр! – деди Алийма ага. – Өзүңүз билесиз, каалаганыңыздын баарын аткарып келатам. Бул буйругуңузга да баш ием...

Ошентти да, бурулган бойдон басып кетти. Эркектер эми гана Алийманын сөзүндө тузу бар экенин туюп, эрди-катындын ортосунда бир иш өткөн экен деп ойлошуп, баягыдан тынчып калышты...

Кайрадан ишке алаксып кетишти.

Өздөрүнүн артта калганынан пайдаланып, Мурат дароо ишин токтотуп, чалгысы менен Камчыны такымдап алды.

– Азыр сени экиге бөлүп таштаймын, – деди ал, көздөрүнөн заар чачырап. – Чыныңды айт, эмне үчүн Алийма сенин акыбалыңды сурайт?

– Акмак! – деди Камчынын да жини келип. – Мына бул үчүн сурайт!

Ал көйнөгүн көтөрө берип, Муратка жылаңач далысын тосту. Байкуштун көсөө жеген жерлери тилке-тилке болуп көгөрүп чыгыптыр. Муну көрүп, Мурат жеңилдей түштү. Ичинен кубанып, анысын Камчыны аёо менен билгизди.

– Чын эле, дос, сени чатак кылган экен жанагы катын, – деди жылмайып.

– Түндө эле айтпадым беле, ал экөөбүздөн өч алганы атат. Көрөсүң, ал биздин жоругубузду элге жайып тынат.

– Анда өлдүк! – деди Мурат, эми бул жагынан кабатырланып. – Өмүр бою көпчүлүккө шылдың болобуз.

– Ошону билсең, анын жолун торо.

– Кантип?

– Катыныңдан кечирим сура. Жалынып-жалбарып болсо да, тезинен үйүңө кайтып алып кел. Уктуңбу?

Мурат өскүлөң чөптүн арасында буластап узап бараткан Алийманы карап калды...

* * *

– Адегиле, эже-синдилер! – деди Алийма тамеки сарайга кире берип.

Сарайдын ичи жык катын-кыздар эле. Алийманы көрүшүп, куду чалгычылар сыяктуу көңүлдүү түрдө дуулдап калышты.

– Ой, өлүгүндү көрөйүн десе, сен эмне бүгүн кулпуруп калгансың? – деди теңтуш келиндердин бирөө.

– А-а, күн сайын кир кийимдерди кийип жүрө берип, көңүлүм кирдеп кетти, – деди Алийма. Ал алдына этек байланып, ийне-жибин таап, тизүүгө киришти. – Өлө турган жанга көңүлдү да көтөрүш керек да, – деп койду анан.

– Ырас кыласың, – деди дагы бир келин. – Өз көңүлүңдү өзүң көтөрбөсөң, сен жөнүндө ойлогон киши жок.

– Ошону айтсаң, – деди башкасы. – Эрлерибиз болсо иштегенди билет, ичкенди билет, бала төрөткөндү билет... Анын сөзүнө шарактап күлүп калышты.

– А дейбиз, бу дейбиз, мандайыбызга жазылганы ушу болсо кантебиз, – деди орто жашап калган аял. – Колхоздун иши, үй-тиричилиги, бала төрөш, бала багыш – баарысы биздин милдет турбайбы.

– А мен бир жумадан кийин бул милдеттен кутулам! – деди Марал.

– Ботом, кантип?

– Окууга кирип кетем.

– А-а кокуй десе, окуп, билимдүү болсоң эле аялдык милдеттен кутулуп калат бекенсин. Кызматчы аялдардын деле өзүнө жараша түйшүгү болот. Алар да бизге окшоп өкуматтын ишин кылат, бизге окшоп казан-аяк кармайт, бала төрөйт...

– Алар баланы аз төрөйт, – деди Марал. – Катын каадасын кылып гана бирди-экини төрөп коюшат. А кылган иштери болсо женил, күнүгө сегиз саат иштеп коюп, калган учурда бош...

– Ишке да мага окшоп таза кийинип барышат десең, –деп кошумча болду Алийма.

– Ооба... Бир жумада эки күн бош болушат, – деп улады Марал, – бир жылда бир айдан отпускеге чыгып, эрлери менен бир жактарга барып эс алып келишет.

– Мисалы, биздин Салияга окшоп, – деди Алийма. – Көрбөйсүнөрбү, бизде иштин күчөгөн маалы, күнү-түнү иштеп атабыз. А Салия болсо күйөөсү экөө бул жерде күнүгө дарыяга кирinип, күнгө кактанып, эчтекеден капарсыз, көпөлөктөй гана жашап жүрөт. Жок, эмне болсо да, билимдүү аялдардын турмушу женил. Марал, сен туура кыласың, синдим. Окугун!

– Рахмат, эже. Бул кыштакта мени бир гана сиз түшүнүп, сиз колдоп турасыз...

Алийманын жанына Бурул келип отурду. Ал эки-жагын каранып алып, Алиймага сырдуу жылмайып койду.

– Эмнеге күлүп атасың? – деди Алийма сыр бербей.

– Биздин жиндилердин түндөгү кылык-жоруктарына, – деп шыбырады Бурул. Бул экөөнүн сырдашып калганын көрүп, башкалар унчукпай калышты. – Ажап кылдык экөөн тең, – деп улады Бурул. – Күйөөң айтып баргандыр?

– Сен ал байкушту үйүндөн кубалап чыккан турбайсыңбы?

– Анан эмне. Кубалаганда да аш бычак менен кубаладым. Жетпей калдым, жетсем дагы бир жолу сайып калат элем.

– Жакшы кылыпсың бир чети. Мен дагы ошентмекмин, бирок кашайып, сенин эриң экенин билбей калбадымбы.

Бурулдун оозу ачыла түштү.

– Ал эмне дегениң?

– Мен аны өз күйөөм экен деп ойлоптурмун... Жоо өткөндөн кийин кылычынды ташка чап деген эмеспи. Чуу салганың менен не пайда...

– Демек, сен...

– Айтып атам го, билгеним жок деп.

Бурул эмне дээрин, эмне кыларын билбей калды.

– Сен... Сен... Уятың жок экен! – деди акырында тамагы буулуп.

Анан таарынып, чукчуң этип туруп кетти, Алийма максатына жетип, артынан жылмайып койду...

* * *

Булардын чоң орук багы бар. Өрүктөр шактары жерге ийилип, бышып турат. Азыр Камил алардын бирөөнө чыгып алып, узун шыргый менен кагып жатат. Өрүктөр мөндүрдөй дабырап жаап, жердин бети кыпкызыл. Жерге түшкөн орүктөрдү үй-бүлөнүн калган мүчөлөрү – атасы менен апасы, Мурат менен Малик – талдын чыбыгынан токулган себеттерге терип, тергендерин бактын ортосундагы күнөстүү ачык жерге жайып жатышат. Мураттын уулу менен кызы

да ушул жерде оролушуп жүрүшөт. Бир маал кетип, уулу ыйлап калды. Апалары жүгүрүп келип, баштады.

– Балдар Алийманы сагынды, – деди ал. – Барып алдап соолап апкелбейсиңби!

– Эки жолу бардым, – деди Мурат. – Болбой койду.

– Сен аны элге шерменде кылып жүрсөң... – деди апасы.

– Бурул көпчүлүккө бир нерселерди жайып жибериптир... – Мунун баары калп.

– Калппы, чынбы, элдин оозун тыя албайсың, – деп койду атасы да. Үй-бүлө үчүн бул сөз оор эле. Унчукпай калышты...

* * *

Сарай. Катындар тизген тамекини үвагандарга илип жүрүшөт.

– Мунун баары калп! Ишенбегиле! – деп жатат Камчы аларга. Бул Алийманын ойлоп чыгарганы.

Катындар дуу-дуу күлүшөт. Алийманын өзү да жыргап күлүп атат. Бир гана Бурул тултуюп унчукпайт. Ал Алийманы жаман көзү менен карап коёт.

– А чыны кайсы анан, Камчы? – дешти аялдар. – Бир чындыгы болушу керек да, төгүн жерден да сөз чыкчу беле?

– Биз аябай мас элек... – деп баштады Камчы. – Айрыкча Мурат. Бир маалда ал: «Дос, сен эми жатып эс ал, мен да үйүмө барайын» – деп калды. Ал ошондой дегенден кийин мен да ойлоптурмун, өз үйүмдө экенмин деп. Мурат кетти, мен төшөк сала баштадым...

Катындар дагы каткырып калышты.

– Камчы! – деп кыйкырды Алийма күлкү аралаш. – Бул сенин ойлоп чыгарганың. Катындар, кимибизге ишенесиңер?

– Албетте, сага ишенебиз да! – дешти көпчүлүк.

Бирок чынында эми алар Камчынын ойлоп тапкан амалына көбүрөөк ишенип, а Алийманын айтканын азил катары кабыл ала башташты. Буга эркек башы менен Камчынын болгон чындыкты өлүп-талып танып атышы, тескерисин-

рыштын ордуна, кайра ойноп-күлүп жарыя кылганы шек туудуруп, кошумча себеп болуп атты. Муну Камчынын өзү байкап ичинен сүйүнө баштады. Алийма да сезди. Сезип, бир чети Камчыга ыраазы боло түштү. Канткен менен да ушул элдин арасында жашоого туура келет. Мүмкүн, эртедир-кечтир кайра барып, дагы эле Мурат менен оокат кылар. Бирок азырынча азил-чынга аралаштырып, анын кылган кылык-жоругу үчүн өч алып турса боло берет...

– Ой, Алийма, минтип отурсаң, сен мени жаман катыным менен ажыраштырып тынасың, – деп митаамдыгын улантты Камчы.

– Бул эси жок сенин айтканыңа ишенип, мага күн көрсөтпөй атат.

– Туура кылат! – деди Алийма.

Анан тамеки таңа турган таңгагын алып, күлгөн бойдон нары басып кетти.

* * *

Кызыл беделүү талаа. Талаа баягыдай эле кыпкызыл болуп аптапка какталып жатат.

Талаанын үч жагынан үч аялдын карааны көрүндү. Аялдар үчөө тең талаанын ортосун көздөй бетме-бет келатышты. Бирпастан кийин экөө бири-бирине бет мандай келишти. Булар Алийма менен Марал болучу. Алийманын колтугунда таңгагы бар, а Марал чемодан көтөрүп алган.

– Эмне, жөнөп калдыңбы? – деп сурады андан Алийма.

– Ооба.

– Ылайым, быйыл өтүп кет.

– Ырахмат эже. Айтканыңыз келсин.

– Ботом, мына бул ким болуп кетти?

Аларды жандап, колунда түйүнчөгү бар бейтааныш аял өтүп баратты. Аял кырк бештерге барып калган, жүзү ажарду. Ал кыздарга жылмайып, башын ийкеп койду. Кыздар да ага баш ийкеп, жооп беришти.

– Болуптур эмесе, Марал, жакшы бар, – деди Алийма.

– Жакшы калын, – деди Марал.

Экөө өз жолдоруна түшүштү.

Эми үч аялдын карааны талаанын ортосунан үч жакка карай узап баратты.

* * *

Үй-бүлө дагы эле бактын ичинде болучу.

– Карагыла, биз жакка бир аял келатат! – деп калды Камил өрүктүн башынан.

Бул жанарааkта Алийма менен Маралга жолуккан аял эле. Аял үй-бүлөнүн мүчөлөрүнөн көзүн албай, өрүктөрдү аралап жай басып келатты.

Булар дагы аны таңыркап карап турушту.

Аял жакын келип, баарына унчукпай баш ийкеди.

Эрди-катын аялды эми гана тааныды. Таанып, бири-бирин карап алды.

Балдар аялга:

– Келиңиз – деп коюшту.

Аталары да аялга баш ийкеди.

Апалары барып:

– Кел, – деп ага кол берди. Кийин балдарына кайрылды. – Балдар, Жыпар дудук деген ушул болот. Силерди төрөгөн аял...

Бир туугандардын оозу ачылды да калды. Үчөө улам бири-бирин карашат, аялды карашат, эмне кыларды билишпейт. Апалары аларды келгин аялга тааныштырды.

– Сенин балдарың, – деп үчөөнө баш ийкеди.

Жыпар-дудук түйүнчөгүн жерге коюп, тартынган түр менен келип Муратка эки колун созду. Кучактагысы келди. Бирок Мурат анын оюн түшүнүп, дароо бир колун берe салып, кайра бат эле тартып алды. Аял осолдой түшүп, анысын сездирбес үчүн жылмайып койду. Маликке келгенде ага кучагын ачкан жок, колун гана сунду. Малик унчукпай колун берди, бирок акесине окшоп шашылыш тартып албады. Ошондуктан, дудук апасы анын жүзүнө тигиле карап, эки ийнинен сылап койду. Эми ал четте узун кадага жолонуп

турган Камилге бурулду. Камил дароо таякты таштап, чечкиндүү түрдө ага өзү басып келди. Жыпар аны ишенимдүү түрдө кучактап, жыттагылап калды. Кокусунан ыйлап да жиберди. Камилдин көзүндө да жаш кылгыра түштү. Муну көрүп, аталары чыдабай нары карай басып кетти. Апалары жерге эңилип өрүк теримиш болуп калды. Мурат болсо толтурулган себеттерди көтөрүп жөнөдү. Малик гана эмне кыларын билбей чечкинсиз акыбалда тура берди.

Бирок Жыпар дудук бат эле соолукту. Жоолугунун учу менен көз жашын сүртүп алып, өз түйүнчөгүн чечип калды. Түйүнчөгүндө үч окшош көйнөк бар экен. Ал түшүнүксүз бир нерселерди сүйлөп, куду кечирим суранган түр менен жылмайып, көйнөктөрдү балдарына тартуулай баштады.

Ага-инилери дагы бири-бирин, апаларын суроолуу карашты. А бечарам, силерге белек алып келген турбайбы, – деди апалары. –Алгыла, алгыла!

Мурат өз көйнөгүн унчукпай алып, өрүктүн ачасына кыстарып койду.

– Рахмат, – деди Малик, бирок көйнөктү эмне кыларын билбей, кармаган бойдон туруп калды.

Камил дудук апасын дагы курсант кылды. Ал майкечен болучу, дароо үстүнө кийип алды. Көйнөк ага чоң келди. Дудук анын жеңдерин түрө баштады. Ал өзүнчө сүйүнүп, мулуңдап күлүп, түшүнүксүз тили менен божурап сүйлөп атты...

Көйнөктөр берилип бүткөндөн кийин кайрадан оңтойсуз абал пайда болду. Баары эмне кыларды билей калышты. Акырында апалары дудукка үй тарапты көрсөттү:

– Үйгө жүр, чай ич, – деп калды.

Дудук макул болбоду. Ал дагы келген жагын көрсөтүп, бир нерселер деп шылтоо айтты. Апалары анын айтканын кунт коюп угуп туруп, акырында ага башын ийкендетти да, анан ага-инилерге кайрылып:

– Коштошкула, – деди.

– Эмне, ушинтип эле кете береби? – деди Камил таң калып. – Кал дебейсиздерби?

– Калбайм дейт, – деп койду апалары орой түрдө.

Ага-инилер дагы бир жолу бири-бирин карап алып, кийин башын ийкендетип аткан Жыпар дудук менен баш ийкешип коштошту. Жыпар дудук бурулуп басып кетти. Үч бир тууган оңтойсуз абалда аны кылага карап турушту...

– Апа, бул аял бизге кантип эне болуп калып жүрөт? – деп сурады Камил, кайрадан баарысы ишке киришкенден кийин.

– Көпкө айтыш керек, – деп койду апалары, жооптон тайсалдап.

– Айта бериңиз, биз угабыз, – деди Малик.

Апалары балдарын бир сыйра карап алып, анан чечкиндүү түрдө:

– Болуптур, – деди. – Ырас, билгиңер келип калыптыр, айтып берейин. – Бир тууганбыз бирин бири кабатырлана карап алышты. – Биз, атаңар экөөбүз бөлө болобуз. Бир чети, эжели-синди энелеребиздин каалоосу менен, экинчиден өзүбүз бири-бирибизди жактыргандыктан баш коштук эле. Беш-алты жылга чейин ынтымак жашадык. Бирок ортобузда бала болбоду. Атаңар менден айный баштады. Сөгө турган болду, ура турган болду. Коюп жиберейин дейт, коюп жибере албайт: экөөбүз бөлөбүз, энелеребиз бир тууган, алардын көңүлүн кыйгысы келбейт...

Ушинтип жүргөнүбүздө айлыбызда бир Ташмат деген жалгыз бой чал бар эле, ошол кайдандыр-жайдандыр өзүнө катын таап келип калды. Катынынын ээрчиткен бойго жеткен кызы бар экен, анысы да дудук болуп чыкты...

Катын аларын алып, бирок жарым жыл өтпөй бечара чалдын көзү жумулуп кетти. А жанагы аялы менен дудук кызы болсо келген жагына кайтып кетпестен, ушул жерде оокат кылып калышты. Катындын бозо салмай онорү бар экен, бозо салып, бозо сата баштады. Айылдын эркектери керели-кечке ошол катындын үйүнөн чыкпай бозо ичишип, кумар ойношчу болду. Силердин атаңар да ошого көнүгүп кетти...

Биз, катындар бозокор аялды жаман көрүп калдык, көрүнгөн жерде аны менен урушчу болдук. Бирок башка амал кылууга күчүбүз жетчү эмес...

Мына ошол келгин аял күндөрдүн биринде биздин үйгө чоң чатак менен келди. Көрсө, дудук кызынын боюна бала бүтүп калыптыр, а баланын атасы сенин күйөөң дейт. Күйөөң үйлөнсүн кызыма, болбосо, бир ыгын таап туруп өлтүрөмүн анынды деп эскертти. Биз, атаң экөөбүз нары ойлонуп, бери ойлонуп, тууган-уругубуз менен кеңешип отуруп, бир жумадан кийин дудук кызды үйүбүзгө киргизип алдык... Мына ушул. Дудук кыз анан бизге силерди төрөп берди...

Ага-инилер апаларынын сөзүн абдан кызыгып угушту. Ал турмак, ар кимиси өз алдынча ошол ɵлыста калган дудук кызды, анын энесин, алардын үйүнө толгон бозокор, кумарпос эркектерди, алардын арасында отурган өздөрүнүн мас атасын, анын дудук кызга кылган мамилесин элестеткенге чейин барышты. Бир нече жолу алардын көзүнө Жыпар энелеринин азыркы кебете-кешпири, анын бир жерлерде бараткан элеси элестеп кетти...

– Анан? Анан эмне болду? – деп сурады Камил чыдай албай. – Эмне үчүн бизди таштап кетти.

Бул сурооого апалары кыйналып, каалабай туруп жооп берди.

– Силерди тууп берип коюп, бул катын атаңардын көңүлүн биротоло өзүнө буруп алды, а мени болсо көзүнө илбей калды. Карасам, дудук күндөшүм, акырындап мени өзүнүн бала бакчусуна айлантып, а өзү үйдун байбичеси болуп калчудай. Ар ким өз бактысын ойлойт. Атаңарга айттым: же мени дегин, же дудукту дегин; мындан нары үчөөбүз бирге жашай албайбыз дедим. Атаңар арсар болду. Балдар дудуктуку. Бирок мени кетирсе, дудук өзүнчө үй тутуп, силерди тарбиялай албайт. Анын үстүнө, мен атаңарга аял гана эмес, жакын тууган да болом. Шондуктан ал нары ойлонуп, бери ойлонуп отуруп, акырында силерди биротоло менин колума өткөрүп берип, дудуктун өзүн жолго салды. Болгон чындык ушул. Эми силер мен жөнүндө, атаңар жөнүндө эмне ойлойсуңар – ойлой бергиле...

Ушинтип коюп, апалары өрүккө толгон себетин көтөрүп жөнөп калды. Ага-инилер үн-сөзсүз аны тиктеп турушту. Үчөөнө тең бүгүн өз ата-энелеринин жаңы касиети ачылды.

Бирок бул туурасында эмне дешээрин али өздөрү да биле элек. Арсар абалда.

– А азыр ал каякта жашайт? – деп сурады Камил, дагы эле алымсынбастан.

– Өзгөндө, – деди апалары, атайы, токтоп кайрылып туруп. – Бизден кеткенден кийин бат эле апасы өлүп калган, а андан жарым жыл өтпөй өзү да өзгөндүк бир адамга күйөөгө тийип кеткен. Ал эриме да бир эркек бала төрөп бериптир деп укканбыз...

Апалары кетип калды.

Үч бир тууган кыйлага чейин үн-сөзсүз селейип турушту.

– Мен аны издеп табам! – деди Камил акырында...

* * *

Бүгүн түш ченде жапжашыл болуп керилип жаткан тамеки плантацияларына вертолёт менен дары чача башташты. Вертолёт кең талаанын бир четинен шумкуп кирип, экиичи тарабынан кайкып чыгып кетип жатты. Анын артынан, куду реактив самолёттун түтүгүндөй чубалып, майда ак дары себилип баратты...

Катындар үзүүдө эле. Атчан бригадир келип, аларды тарката баштады.

Кана, ишиңерди токтотуп, үйүңөргө барып эс алгыла! – деп кыйкырды ал.

Катындар сүйүнүп, чурулдап калышты. Канча убакка эс алабыз! Дарынын жыты кеткенче! Демек, бир жума экен да?!

Бир жумага, эмне, байлап коюптурбу ал жытты бул жерде?! – деди бригадир. – Ашып барса үч күн!

Мейли, ушуга да кудайга шүгүр. Кир-когубузду жуун алганча жетет.

– Эх, бир ойноп-күлүп алалычы! – деди Алийма.

– Хмм...–деп койду Бурул жактырбай. – Кээ бир катындардын эси-дарты эле оюн болуп калды. Үйү менен иши жок, балдары менен иши жок...

– Э-э, бечарам десе, – деди ага Алийма. – Үйүм, эрим, балдарым деп жүрүп, жыйырма бешке жетпей картайып

турасың. Өзүңдү бир карачы, күрп болгон тоокко окшоп калыпсың.

– Мейли. Бирок мен сенчилеп, бир өзүмдүн көңүлүмдү улап, өз эримди башка эркек менен чаташтыргым келбейт.

– Бекер кыласың.

Катындар күлүп жиберишти. Алийма озондоп ырдап кирди.

– О-о керилген тоонун астында.

Кекире баскан буудай бар.

Кел ойнойлу, жаш бозой,

О, кечире турган кудай бар...

Аялдар дагы каткырып калышты.

Тамекинин арасынан чыккандан кийин катындар бирден-экиден болуп туш-тушка тарай башташты. Алийма жалгыз өзү кызыл бедени аралап салды. Талаанын ортосуна жеткенде анын алдынан Мурат чыга калды.

– Мен сени күтүп турам, – деди ал.

– Коош? – деди Алийма.

– Үйгө жүр.

– Мм... Ушундай де. Сен, эмне, ушунча кеп-сөздөрдөн кийин мени дагы катын кылгың барбы?

– Кеп-сөздөрдү өзүң таратып жүрөсүң. Мен ага ишенбейм.

– А эл ишенип калды.

– Ишене беришсин. Сен тазасың.

– А-а. Демек, мени таза деп ойлоп, кайра чакырып аткан турбайсыңбы?

– Ананчы.

– Анда болбойт экен. Мен сенин алдында айыптуумун. А сен адегенде ушул айыбымды кечиришиң керек. Ошондо мейли, барамын.

Мураттын дагы жини келди.

– Сен эч кандай күнөө иш кылган жоксуң! – деп кыйкырды ал. – Жөн эле менин ичимди күйгүзгүң келип атат!

– Күнөө кылдым. Сен кылдырдың.

Ошентип коюп, Алийма өз жолу менен басып кетти. Мураттын ичин ит тыталап, эмне кыларын билбей делдейип кала берди...

* * *

Уй жетелген бейтааныш аял Камилди жапжашыл шалыпаяларга баштап келди. Алар келаткан сокмо жолдун боюнда, тизесинен сууга батып, бир аял менен он-он эки жашар бала шалы отоп жүрүшүптүр.

– Тетиги аял, – деди Камилдин жол башчысы. – А жанындагы бала болсо, сен айткан Жыпар дудуктун баласы болот.

– Рахмат, – деди Камил.

Аял уюн жетелеп өз жолу менен кете берди. Камил тилке-тилкеге бөлүнгөн шалыпаянын шактары менен басып, шалы отоп аткандардын алдына келди.

– Арбаңыздар, – деди ал.

Аял менен бала баштарын көтөрүшүп, аны таңыркай карап калышты.

– Бар бол, – деп койду аял.

– Сиз Балтабай акенин зайыбы болосузбу?

– Ооба...

Камил андан нары эмне дээрин билбестен, кичине кыстала калды.

– Мм... Мен Жыпар деген аялды издеп жүрөм, – деди анан.

– Дудук Жыпарбы? А-а... Аны эмне үчүн бул жерден издейсиң? Ал биз менен жашабайт. Алты-жети жыл болуп калды...

– Анан каерде жашайт?

– Ит билсинби, айланайын. Бизден кеткенден кийин, Анжияндын үстүндөгү Айым деген кыргыз кыштакка күйөөгө чыккан. Анысынан бир кыз төрөгөн. Муну мен каяктан билейин, ошол жерде менин бир синдим жашайт, ошол айткан. Бирок быйыл жазында мына бул баласын көргөнү келгенде, өзүнөн сурасам, ал күйөөсү да кызын алып калып, өзүн айдап жибериптир. Бир жылча болду дейт. Анан азыр каяктасың десем, бирдемелерди булдурап айткан болду, түшүнө албай койдум... Ырас, биздикилер Оштун базарына барган сайын эле айтып келишет: Жыпар дудукту көрдүк,

жаңгак сатып отурат дешип. Бир жолу менин күйөөм да ошентти...

Камил аялдан билерин билип алып, эми бала менен тиктешип калды. Бала Жыпар апасына окшош экен. Камил ага көңүлү жылып турду.

– Демек, бул бала Жыпардын баласы турбайбы? – деди ал баладан көзүн албастан.

– Жо-жок, – деди аял. – Бала меники. Төрөгөнүн гана дудук төрөгөн.

– Анда, жигит экөөбүз бир тууган экенбиз, – деди Камил балага жылмайып. – Мени да ошо Жыпар деген аял тууган.

– Ай-ий ботом, бая эле ошондой дебейсиңби, – деп калды аял. – Демек, биринчи күйөөсүнөн турбайсыңбы?

Биринчи эримде үч балам калды деп айтып калчу эле, байкушум...

Камил аялдын сөзүнө кулак салбады.

– Кел, таанышып алалы, – деп балага колун сунду.

Бала тартынып туруп колун берди. – Атың ким?

– Акжол, – деди бала.

– А меники Камил. Окуйсуңбу?

– Үчүнчү класста.

– Азамат. Жакшы окугун.

– Башындагы калпакты ошо дудук энеси келип кийгизип кетти, – деп сөз кошту аял.

– Биз эми жолугушуп туралы, макулбу?

– А кантип? – деди бала, кызыккан түр менен.

Аял жаңыдан таанышкан ага-инилерди кабатырлана карап калды.

– Биз Акжолду узакка жөнөтө албайбыз, – деп эскертти ал. Камил кичине ойлонуп туруп:

– Мен өзүм келемин! – деди. Анан билегиндеги саатын чече салып, жаңы табылган инисине сунду. – Ме, тагынып жүр.

Акжол тайсалдап, саатты дароо эле ала бербеди.

– Ал, ал! – деди ага аял. – Акеңдин белеги, ала бер!

Акжол алып:

– Рахмат, – деп койду.

Камил аны кучактап, мандайынан бир өөп алды да, анан шашып жөнөп калды,

– Жакшы кал!

– Жакшы барың? – деп кыйкырды бала.

– Ботом, сен үй жакка барып чай-пай ичсең болот эле, – демиш болуп койду аял дагы.

Камил анын сөзүнө этибар бербеди. Тилке-тилкеге бөлүнгөн шалыпаянын жээги менен шыпылдап кете берди. Акжол анын артынан жылмайып карап турду...

* * *

Оштун базары. Базардын ичиндеги көп сандаган майда, катар дүкөндөрдү бойлоп, Алийма келатат. Колунда чоң сумкасы бар. Ал ар бир дүкөндүн алдына токтоп, дүкөндөгү буюмдарды кызыга карап, айрымдарын кармалап көрүп, кээсинин баасын сурап коюп баратат. Аны көбүнчө аялдардын кийимдери, атыр, эндик сыяктуу буюмдары кызыктырып атат. Бир дүкөндөн өзүнө ич көйнөк тандай баштады. Ич көйнөктөр биринен бири кооз экен. Кайсынысын аларды билбей, суктук кылып, улам бирин жазып көрүп, жаш дүкөнчү кыздын кыжырын келтирип турганда, кокусунан, анын жанында Марал пайда болду.

– Ой, Алийма эже!

– Марал! – дешип экөө тең сүйүнүп кетишти.

– Бу кандай шамал айдап Ошко келип калдыңыз?

– Э-э, кичине каткан акчам бар болчу, ошого бирдемелер алып кийсемби деп келгеним эле.

– Ох, Алийма эже! Эриңизден кеткенден бери, ушундай өзгөрдүңүз: жашарып, сулуу болуп кеттиңиз.

– Чын элеби?!

– Азаматсыз. Мен да сизге окшоп, өзүм каалагандай жашагым келет.

– Туура кыласың. Эрдин көзүн карап жүрө берсең, өмүрүң зая кетчүдөй... Кана, айтчы, кайсынысын алсам болот?

– Баарысы да кооз экен, – деди Марал. – Менимче, колуңуздагы сонун көрүнөт.

– Ошондой дейсиңби? Анда ушуну бериңиз.

– Жыйырма беш сом, – деди сатуучу кыз...

Көйнөктү сатып алышкандан кийин, экөө ээрчишип мөмө-чөмө базарын аралай жөнөштү.

– Айткандай, окууң эмне болуп атат? – деп сурады Алийма.

– Ой, эже, быйыл өтүп кетчүдөй болуп турам! – деди Марал сүйүнүп.

– Ошондой эле болсун ылайым.

– Үч экзаменди жакшы тапшырдым. Азыр акыркысын тапшырганы баратам. Осмон жезде мунусун да бир мугалим менен сүйлөшүп койгон.

– Демек, Салиянын күйөөсү ишке жарап аткан экен да.

– Ананчы! Ал киши болбосо, өзүм бирөөнөн да өтө алмак эмесмин.

– Азамат. Күйөө балалыгын көрсөтүп аткан экен... Айтмакчы, мен Салия менен учурашып кетким келип турат.

– Анда үйүнө барасыз. А кишиге бүгүн дем алыш.

– А мен анын үйүн билбейм.

– Мен сизге адресин берем. Ой, алар ушундай сонун жашашат, үйүнө кирсеңиз чыккыңыз келбейт...

– Марал, – Алийма Маралдын колунан кармап токтотуп калды.

– А?

– Тетиги аялды карасаң...

Алийма жаңгак сатып отурган аялды көрсөттү. Жыпара-дудук экен.

– Ой, эже, баягы биздин айылга барган аялбы?

– Ошол.

Анчыча Жыпар да бул экөөн байкап, аларды дароо таанып, куду жакын кишилерин жолуктургандай сүйүнүп, бирдемелерди булдурап сүйлөй кетти.

– А кокуй, дудук турбайбы? – деди Марал.

– Ошондой экен, бечара. А кебетесин карап туруп, эч антип ойлобойсуң...

Дудук басып келип, булар менен көрүшүп, жаңгак жегиле деп ишаарат кылды.

– Жаңгак сатып алгыла деп жатат, – деп жоруду аны Марал.

– Кел, алсак алалычы ушу бечараныкын, – деди Алийма. Анан сумкасын ачып туруп, дудукка сөөмөйүн көрсөтүп койду. – Бир кила...

Бирок дудук жаңгагын тартпай эле, уучтап сала баштады.

– О кокуй, бул эмне кылганы?

– Жөн эле берип атат көрүнөт, – деди Марал.

– Болот, болот! – деп, Алийма сумкасын жаба салды. Анан акча бермекчи болуп калды эле, бирок Жыпар бир нерселерди айтып, колдору менен итерип, акчаны албай койду.

– Эми эмне кылабыз? – деди Алийма.

– Ырахмат айтабыз, – деди Марал. – Рахмат. Рахмат, сизге...

– Ырахмат, – деди Алийма да.

Жыпар башын ийкендетип, өзүнчө курсант болуп, жылмайып кала берди.

– Жакшы аял экен, – деди Марал, экөө андан узагандан кийин.

– Бирок ким болду экен бул?

Алийма эптеп Салиянын үйүн таап келди. Салиянын кара дермантин менен капталган эшиги бар экен, түртсө эле ачылып кетти. Алийма куду ит каап ала тургансып, акырын ичкери башбакты да:

– Салия... Салия... – деп секин-секин чакырып көрдү.

Бирок ичкериден жооп болбоду. Алийма коридорго кирип алып чакыра баштады:

– Салия... О, Салия!

Бул жолу ваннанын ичинен:

– Ким бул? – деген үн чыкты.

Алийма Салиянын үнүн таанып, ваннанын оозуна келди. Келип кыйкырып жиберди. Көрсө, Салия жыпжылаңач болуп ваннада отуруптур. Колунда китеп.

– Алийма! – деп кыйкырды Салия да аны көрүп, – Кир! Кир!

Алийма босогону аттады.

– Ой, өлүгүңдү көрөйүн десе, кантип коркпой отурасың? – деди ал.

– Кокус менин ордума эркек кирип келсе эмне болот?

– Көп болсо баса калар да, анын эмнесинен корком. – Экөө тең күлүшүп, өбүшүп алышты. – Бу кантип келип калдың меникине?

– Адегенде кийинчи, анан айтып берейин.

– Макул. Тиги халатты берип кой...

Алийма илинип турган кооз желекти узатып койду.

– Ой, андан көрө, сен да түшүп алчы, тердеп-тепчип калыпсың, – деди Салия. – Анан жай отуруп сырдашабыз.

– Койчу нары, үйүңө кирбей жатып, киринейинби?

– Эчтеке болбойт. Чечин, чечин!

– А эриң каякта?

– Коркпо, ал кеч келет. Сен жууна бер, сүлгү, халатты анан алып келип берем...

Салия халатын чала-була кийинип алып чыгып кетти. Алийма арсар түрдө чечине баштады...

Осмон үйгө келгенде эки курбу үйдүн ичин заңгырата күлүп атышыптыр. Ортолорунда стол. Столдун үстү толтура жемиш, вино, шампан. Экөө тең кыйла кызып алышкан. Осмондун киргенин да кыйладан кийин гана байкашты. Биринчи болуп Алийма көрдү. Көрүп кыйкырып жиберди. Осмон аны түшүнүп, күлүп калды.

– Келиңиз, келиңиз, Алийма, – деди ал, Алиймага колун сунуп.

– Саламатсызбы...

Осмон Алийманын колун өөп койду.

– Отуруңуз, отура бериңиз.

– А мени неге өппөйсүң? – деп калды Салия.

Осмон аялын эркелете кучактап, жаагынан өөп, жанына отурду. Салия ага да шампан куйду.

– Куш келипсиз, – деди Осмон Алийманын фужери менен фужерин уруштуруп.

– Рахмат, – деп койду Алийма.

Осмон биринчи болуп ичип жиберди. Салия ичкени атып, кокусунан, дагы каткырып калды.

– Ой, экөөң эмне эле күлүп атасыңар? – деди Осмон.

– Жаңы анекдот, – деди Салия күлкү аралаш. – Алийма... Алийма... Күйөөсүнөн кетиптир...

Андан нары айта албай, күлкүгө жендирип кетти.

– Салия! – деп Алийма кабатырлана баштады.

– Жок, Алийма, мен мындай нерсени күйөөмдөн жашыра албайм, – деди Салия. – Осмон, угуп тур...

– Ой, жинди десе! – Алийма секирип туруп, коңшу бөлмөгө качып кирип кетти.

Кирген бөлмөсү эрди-катындын жатаканасы экен. Ал акырын басып келип анын ичиндеги буюм-кечелерди бирбирден суктанып карай баштады. Айрыкча ага жанаша коюлган жыгач кроваттар жакты. Ал кроваттардын бирөөнө отуруп, а экинчисине чалкасынан жатып турду. Кийин трюмонун маңдайына келип, күзгүгө көрүнө баштады. Өзүнүн көрүнүшү да аны ыраазы кылды. Бүгүнкү сатып алган кийимдерин кийип алган эле. Шаардыктардын кийими ага жарашып калат экен...

Мейманканадан үй ээлеринин каткырыгы көтөрүлдү. Алийма өзү да аргасыздан жылмайып коюп, алардын үстүнө чыгып келди.

– Уятсыз, – деди ал Салияга, анчейин гана.

– Азаматсыз, Алийма, – деди Осмон, күлкүсүн тыя албай жатып. Ал бокалдарга шампан куйду. – Сиз үчүн, Алийма...

– Сен үчүн, – деди Салия дагы.

– Рахмат, – шампанды ичишкенден кийин Алийма сөздү башкага бургусу келди. – Сенин турмушуң бейиш эле турбайбы, – деди ал курбусуна.

– Мен эмес, сен жашашың керек эле ушул турмушта, – деди Салия ага. Кийин күйөөсүнө кайрылды. – Алийма биздин мектептеги эң мыкты деген окуучу болучу. Онунчу классты күмүш медалы менен бүтүрдү. Бирок экөөбүз Фрунзеге окууга жөнөөрдө эле бул айымга жанагы күйөө сөрөйдөн жуучу келип, а айым: «Мен окубайм, мен эрге тием», – деп калса болобу.

– Андай эмес, – деп актанды Алийма Осмондун алдында. – Менин жалгыз чоң энем бар. А мен чоң энемдин жалгыз

небересимин. Экөөбүздө тең урук-тууган жок. Мына ошол чоң энем, мен окууга барам десем, ыйлактап туруп алды: мени кимге таштайсың, сен келгенче мен бар боломбу, жок боломбу андан көрө эрге тий, мен сенин балдарыңды көрүп, көңүлүм тынчып кетсин о дүйнөгө деп. Ойлоп көрсөм, аныкы да туура. Окууга барбай калдым, анан ошентип...

– Бирок чоң энең ушу күнгө чейин өлбөй-житпей, сенсиз эле, өзүнчө бир жакшына оокат кылып отурбайбы?! – деп Салиянын жаны ачыды.

– Бул туура, – деп моюнга алды Алийма. – Жаштык кылган экенмин. Кете берсем да болмок экен...

– Али да кеч эмес, Алийма, – деди Осмон. – Азыр окусаңыз да боло берет.

– Ооба, – деди Салия күйөөсүнүн оюн улап. – Андан көрө мындай кылайлы. Сен Ошко каласың. Мына ушул үйдө жашайсың. Биз сени ишке орноштурабыз. А эмдиги жылы бир окууга киресиң.

– Туптуура, – деди Осмон дагы. –Ошентиңиз.

– Болбойт, – деп Алийма үшкүрүп койду. Балдар бар. Балдар энесиз калат.

– Осмон уктуңбу? – деди Салия жини келип. – Эми буга балдары тоскоол!

– А сиз балдарыңызды да алып келиңиз, – деди Осмон.

– Анда алар атасыз калышат, – деди Алийма.

– Шашпачы, – деди Салия. – Сен, эмне жанагы айбан күйөөңө кайтып барганы атасыңбы?

– Мурат абдан иштемчил, – деп Алийма күйөөсүн актай кетти. – Жыл бою дикилдеп колхоздун ишинен калбайт. Үй-тиричилигиндеги оор жумуштун баары ошонун мойнунда... Айыбы, кичине ичет. Анан жанагыдай жиндилиги бар... Бирок өзүң билесиң, биздин эркектердин көпчүлүгү аялдарга ушундай сокур мамиле жасашат да. Бир эле менин эрим эмес. Бул ата салты турбайбы...

Ушундан кийин эрди-катын эмне айтаарын билишпей, ичтеринен каңырыгы түтөп отуруп калышты...

Коридор жактан телефондун шыңгыраганы угулду. Осмон сүйлөшкөнү кетти.

– Ох, Алийма, Алийма, – деди Салия. Анан азилге салып айтты. – А мен сага күйөө да таап берет элем. Билимдүү, маданияттуу.

Алийма аргасыздан күлдү. Осмондун көңүлү суз келди.

– Эмне болду? – деп сурады Салия.

– Марал эки алып калыптыр, – деди Осмон.

– Керим менен сүйлөштүм дебедиң беле?

– Керимдин өзү звонить этти. Колунан келбептир.

– Кап!?

– Эми эмне болот, окубай калабы? – деп сурады Алийма кабатырлана. Осмон башын чайкады. – Бечара кыз... Окуп, шаарда жашасам дегенде эки көзү төрт эле... Бирок анын биликинин тайкылыгына ал күнөөлүү эмес да! Аны мектепте начар окутушкан, үйдө иштетишкен...

Эрди-катын буга үндөбөдү...

* * *

Колхоздун жүзүм багы. Бак абдан кең, анын баш-аягы көрүнбөйт. Бактын арасында кичинекей үй турат. Үйдүн ээси элүү жаштардагы, сөөк-саактуу, мурутчан эркек. Ал эшиктин алдындагы жоон жыгачтын үстүнө отуруп алып, чоң кайчыны өгөөлөп жатат. Анын нарыраагында беш жашар чамасындагы кыз куурчак ойноп отурат...

Багван кайчысын курчутуп болуп, баш бармагы менен анын мизин текшерди. Кайчы жакшы курчуган көрүнөт. Ал кайчыны жанына коюп, чөнтөгүнөн чакчасын сууруп чыгып, насбай чеге баштады. Нас чегип атып, кызга назарын салды. Кыздын өзүнчө сүйлөнүп, өтө берилип ойноп атканына мулуюп койду.

– Зулайка, сен ойноп отура тур ээ, кызым? Мен кичине иш кылып келейин, – деди анан. Бирпастан кийин апаң да келип калат...

Бирок кыз анын сөзүн укkан да жок. Укса да жооп бербеди. Багван кайчысын алып, бакты аралап кетти. Бактын тээ төрүндө, жүзүмдөрдүн астында кичинекей шаты турган. Эркек ошо шатыга келип, шатыны нарыраак жылдырып койду. Кийин шашылбай шатыга чыкты да, кайчы менен мөмөлөрүнө көлөкө түшүрүп турган артыкбаш шактарды кыя баштады...

Мына ушундан кийин гана, үйдү жакын жерден жандап өткөн, суусу жок эски арыктын ичинен Жыпар дудук сууруулуп чыкты. Ал өлүп-талып кыздын жанына жетип барды. Кызды чочутуп жибербес үчүн, анын мандай жагынан келди.

Зулайка чочуган жок. Кайра аны таанып, жылмайып ордунан турду. Жыпар кызды боорuна басып, өөп-жыттады. Көздөрүнө жаш алды... Зулайка менен бир сыйра учурашып болуп, Жыпар дароо өз түйүнчөгүн чечти. Түйүнчөгүндө куурчак-аюу бар экен. Куурчак Зулайканын колуна тийди. Кыз сүйүнүп кетип, атасына кыйкыра баштады:

– Ата! Жыпар дудук мага куурчак апкелди! – деди ал.

Бирок атасы андан узак эле, укkан жок. Анын үстүнө, Жыпар коркуп кетип, кыздын оозуна алаканын тосо койду.

«Кыйкырба» – деди ал, белги менен.

Зулайка буга кичине таң кала түштү. Жыпар муну сезип, аны кайра өптү да, кийин колунан жетелеп жөнөп калды.

Каякка? – деп сурады Зулайка, дудукка түшүнүктүү болуш үчүн, башын кошо ийкеп.

Жыпар алды жакты көрсөтүп койду.

– Апамабы? – деп сурады анда Зулайка кайрадан.

Жыпар кыздын суроосун түшүнүп, башын ийкендетти. Ал кызды жанагы өзү жашынып жаткан арыктын ичине сүйрөп түштү. Арыктын ичи менен жүрүп отурушту. Жыпар кичине башын эңкейтип алды. Мунун баары Зулайкага табышмактуу көрүнүп атты, бирок көздөрүн бакырайтып алып дудуктун жетегинде кете берди. Бир маалда дудук отура калып, аркама чык деп ишаарат кылды. Зулайка кабатырланган түр менен анын далысына жабышты. Кызды көтөрүп алгандан кийин, Жыпар дудук мурдагыдан алда канча тез жүрүп калды...

* * *

Тамеки талаасы.

Малик тамеки сугарып жүрөт. Солдаттык формасы өзгөргөн: кийгени джынсы, жеңил көйнөк, калпак. Кандайдыр обонду ышкырып ырдап жатат...

– Иш илгери болсун! – деген үн чыкты бир маалда.

Караса, мандай жагында Камил турат. Камил пиджагын чечип, ийнине таштап койгон.

– О-о, келип калдыңбы?! – деди Малик жылмайып. Агаинилер басып келишип кол алышты. – Кана, сүйлө. – Мен Өзгөнгө бардым, – деп баштады Камил. – Апабыздын Өзгөнгө күйөөгө чыкканы чын экен. Ал жерде анын бир баласы калыптыр. Мен ал инибиз менен таанышып келдим...

– Калыптыр дегениң кандай?

– Апабыз Өзгөндөн кетип, Анжияндын Айым деген жерине жаңы күйөөгө тийип кетиптир. Мен ал жерге да бардым. Бирок апабызды табалган жокмун. Бир жыл илгери күйөөсү кетирип жибериптир. Кайда кеткени белгисиз. Беш жаштагы кызы бар экен, аны күйөөсү алып калыптыр. Бирок так эле мен барган күнү, мындайча айтканда кечээ, ал кызды уурдап кетиптир.

– Уурдап? Ким уурдайт?

– Эч ким билбейт. Айылда чаң-тополоң. Кыздын атасы менен өгөй апасы шолоктоп ыйлап жүрүшөт. Милицияга да кабар беришиптир...

– Кызык...

– Болуптур эмесе, аке. Калган сөздү үйдө сүйлөшөбүз.

Мен ысыкта аябай башым ооруп келатат.

Камил басып кетти, Малик ойлонуп туруп калды...

* * *

Камыштуу саздак жер. Камыш калың жана бийик. Чак түш. Тыптынч.

Бир маалда камыштын арасынан Жыпар дудук чыга келди. Үстү-башы баткак, аябай арып-чарчап, жүдөп калган. Ийнинде уурдаган кызы бар. Кыз башын шылкыйтып уктап калыптыр.

Жыпар-дудук эки жагын уурданып карап алды. Жакын жерде шоссе жол өтө турган. Жолдо киши көрүнбөйт. Бирок алыста бир машина келатат. Жыпар ошо машинанын өтүп кетишин күтүп турду да, кийин жолду тез-тез басып кесип

өттү. Ал жолдун аркы өйүзү дагы саз, дагы камыш. Эне менен кыз кайрадан камышка кирип кетишти.

* * *

Кызыл беделүү талаа. Чак түш.

Бедени аралап Алийма менен Марал келатат. Алийманын колунда сумка, Маралдын колунда чемоданы бар...

– Эми мени айылдагылар ого бетер сөз кылышат, – деди Марал.

– А сен алардын сөзүнө кулак салба, – деп үйрөттү Алийма. – Мына мага окшоп жүрө бер.

Экөө бири-бирине жылмайып коюшту.

– Менимче, – деп улады Алийма кыялдуу түрдө, – ар ким өзүнө өзү эркиндик бериш керек экен. Ошондо ал чындап өзүн эркин сезгидей.

Ишенесиңби, эрим, балдарым, үй-тиричилиги деп жүрүп, мен өзүмдү такыр унутуп коюптурмун. Кыйладан бери өзүмдү кайрадан адам катары сезе баштадым. Өзүм жөнүндө ойлончу болдум. Карасам, менин күйөөмдүн менден эч кандай артыкчылыгы жок экен. Кайра ал менин көзүмдү карап, мени сыйлап жүрө турган жөнү бар экен...

– Туура! Туура эже! – деди Марал шашып-бушуп. – Эми эч качан барбаңыз ага!

Алийма жылмайып башын чайкады.

– Балдар, – деди ал. – Балдардын убалына калам...

Булардын жолу экиге бөлүндү. Экөө токтоду.

– Болуптур эмесе, – деди Марал жылмайып.

– Кайыр, – деди Алийма жылмайып.

Экөө эки тарапка бет алышты.

Бирпастан кийин Алийма кыштактагы дөңсөөлөрдүн бирөөнө кыялай түшүп, жыгач көпүрөлүү кичинекей сууга туш келди. Көпүрөнүн үстүндө жаш балдардын көйнөк-көнчөгү чачылып жатат. А көпүрөнүн жанында Мурат кызы менен баласын кириптип атат. Мурат балдарды суунун ичине тургузуп алып самын менен жышып, а берки экөө көңүлдүү ызы-чуу салып бири-бирине суу чачып ойноодо...

Алийма ошо көпүрө аркылуу өтүшү керек эле. Ал эмне кыларын билбей тайсалдап калды. Башка жолго да бурулуп көрдү. Бирок балдарына болгон сагынычы аны жеңип кетти. Бирпаска сүйкүм менен карап туруп, кийин аларга карай жүрүп калды. Биринчи болуп аны кызы байкады.

– Апам келатат! Апам келатат! – деп ал суудан чыга чуркады.

Уулу да анын жолун жолдоду. Алийма балдарын бооруна кысып, экөөн алмак-салмак өпкүлөп калды.

– Айланып кетейин... Айланып кетейин силерден, – деп атты ал. Мурат бул көрүнүшкө жүрөгү элжиреп, бирок анысын Алиймага байкатпас үчүн, балдардын кийимдерин чогултуп, өзүн алаксыта баштады. А Алийма муну сезип турду.

– Апа, Гүлайым сенин тарагыңды сындырып койду, – деп даттанды уулу.

– Жалган айтат, өзү эле сынып калды, – деди кызы актанып.

– А мен силерге костюм алып келдим, – деп сүйүнчүлөдү Алийма дагы. Анан сумкасын ачып, балдарына атаган базарлыгын алып чыкты. – Адегенде аарчынгыла, анан киесиңер.

Мурат унчукпай оролуу турган сүлгүнү ыргытып койду. Алийма буга өзүнчө жылмайып коюп, балдарын аарчып кирди...

* * *

Малик дагы эле тамекинин сугатында экен. Алыштын суу жеп кеткен жерлерине чым басып атыптыр. Үстү-башы суу, баткак...

Марал аны кыйлага чейин карап турду да, анан:

– Арыба, Малик! – деп салам берди.

Малик аны көрүп жадырап-жайнай түштү.

– А-а, сенсиңби. Бар бол... – деп өзүнчө жылмайып, бети-башын аарчып калды.

– Бу, тамеки сугарып калыпсың го?

– Анан эмне кылам. Акыры колхозго иштей турган болгондон кийин...

– Мм... Эми мен дагы биротоло колхозчу боло турган болуп калдым, – деди Марал, өзүн өзү басынта жылмайып.

Малик дароо түшүндү.

– Абдан жакшы болуптур! – деди ал сүйүнгөн түр менен. – Бирге иштейбиз. Бирге жашайбыз...

Марал буга мулуюп коюп, жердеги чемоданын колго алды.

– Болуптур эмесе...

Малик анын артынан бирпас карап туруп, анан:

– Марал! – деп кыйкырды. – Атаң менен апаңа айтып кой: жакында жуучулар барат!

– Жинди! – деди Марал жылмайып. Анан кете берди.

* * *

Булардын тою кеч күздө болду. Айлуу түндөрдүн биринде айылдын жоон топ жигиттери Маликти жандап алып, ийри-муйру тар көчөнү ыр менен күлкүгө толтуруп жүрүп отуруп, Маралдын үйүнүн алдына келип токтошту...

Түштүк кыргыздардын салты боюнча колуктусун күйөө бала өзү келип көчүрүп алып кетиши керек. Албетте, кыздын эл-жерине, анын ата-энесинин алдына күйөөнүн өзүн жалгыз жөнөтүшпөйт, а көп сандаган тели-теңтуштары ага жөлөк-таяк болуп кошулуп барышат. Күйөө менен кошулуп барган жигиттерди «күйөө жандоочулар» деп коюшат. Күйөө жандоочулар той болуп жаткан кыздын эшигине келишип, кыйлага чейин ал жердеги чогулган элге ырдап беришет. Кээде чогуу ырдашат, кээде алмак-салмак ырдашат...

... Азыр Камчы безилдеп ырдап жатты:

– Э-э-эй, эгиз тоого, сен чыксаң,
Мен көрөйүн.
Эрке чачың сен жуусаң,
Мен өрөйүн.
Жабираил жан алгыч сага келсе,
Кылыч берип, карап тур,
Адебин мен берейин...

– Э-э-эй! – деп кыйкырды бир эркек ырчыны колдоп...

Марал өзүнүн теңтуш кыздары менен көпчүлүктүн арасында турат. Анын эки көзү Маликте...

Малик болсо күйөө каадасын кылып жасанып, суусар тебетейди баса кийип, жүзүн элден жашырып алган...

– Бурул эже, – деп шыбырады Марал, – жанында турган Камчынын аялына. – Мени көчүргөндө, сиз мага жеңе болуп барыңызчы...

Бурул, албетте, буга сүйүнүп кетти.

– Болуптур. Жан дилим менен барам, – деди ал. Бирок айтчы, эмне үчүн мени тандап атасың?

– Сиз Маликтин үй-бүлөсү менен катташып жүрөсүз, аларга жакынсыз...

Элдин ичинен кимдир бирөө күйөө жандоочулардын катарында турган Камилге тийишип калды:

– Эй, Камил! Сен эмне үчүн ырдабайсың? Акендин тоюнда ырдабаган ырды качан ырдайсың? ЫРда!

Ошентип койсо эле, Камил өзү да ырдайм деп турган окшойт, шарт эле коюп жиберди. Бирок ыры элге өтө кеңири белгилүү, баркы жок ырлардан болуп чыкты:

Э-э-эй, кичине гана тору тай
Сууга салсам бойлобойт,
Кысталактын кыздары
Мени менен ойнобойт...

Албетте, көпчүлүк күлүп калды. Бирок Камил буга анча этибар бербестен, уланта берди:

– Мени менен ойносо
Кош билерик саламын,
Колукту кылып аламын...

А эл күлө берди.

– Ушул элеби каалаганың? – деп кыйкырды жигиттердин бирөө, азилдешип.

– Уялтпагыла менин баламды! – деп чыкты апасы, өзү да күлкүсүн зордоп тыйып. – Ошенте кой, кубатым, ошенте кой. Эмки кезек – сеники. Колукту тапсаң эле, той беремин...

Камил уяла баштады, же ыры түгөндүбү, андан нары ырдабай койду. Анын ырын башка бирөө улап кетти...

Ушул учурда кыз тараптан бир топ кыз-келиндер чыгып, күйөөгө, анын жанчыларына сарпай кийгизе баштады. Бир жактан чачыла чачып киришти. Көпчүлүктүн үстүнө ар түркүн конфеттер, сары чакалар, кызыл-тазыл бет арчуулар, ал турмак, шайы, атлас жоолуктар, кештелеп тигилген чарчы-курлар жаап жатты. Эл толкуп кубанычтуу ызы-чуу түшүп калды...

* * *

Тойдун эртеси да болду...

Таң азандан Камчы досунун коргонуна келип кирди. Ал келгенде Мурат, Алийма, Бурул – үчөө бактын ичиндеги сөрүдө, баягы чыр-чатактуу сөрүдө чай ичип отурушкан.

– О келин кут болсун! – деп шаңшыды Камчы.

– Рахмат. Кел, Камчы, – деди Алийма.

– Ай-ий, ботом, бул эмне карга бок чокуй электе эле жетип келди, – деди Бурул.

– О кайраным, – деди Мурат. Мен билемин мунун эмнеге келгенин. Сөрүгө чык.

Мурат сөрүнүн астынан бир шише арак алып чыкты.

– Бах! – деп жиберди Камчы шишени көрүп.

Мурат аракты эки пиялага куя баштады. Алийма аны жаман көзү менен карап койду.

– Болду, болду байбиче, – деди Мурат анын оюн түшүнүп. – Айтпадымбы, той өткөндөн кийин кайрадан таштайбыз. Ушундай ээ?

– Сөзсүз! – деди Камчы досун колдоп.

– Көрөбүз, – деп койду Бурул дагы.

Эркектер арагын колго алышты.

– Жаңы үй-бүлө үчүн! – деди Камчы.

Аялдар аларга закуска беришти.

– Булар качан ойгонушат? – деп койду Мурат, үй жакка башын ийкеп.

– Мейли уктап алышсын, – деди Камчы. – Тилекке каршы, мындай түн адамдын өмүрүндө бир жолу болот.

Баары бир сыйра күлүп алышты.

– Айтмакчы, байбиче, сен жеңе катары азыр алардын төшөгүн жыйсаң керек? – деп улады Камчы.

– Ананчы, – деди Бурул. – Андан көрө баарыңар сүйүнчүнөрдү камдай бергиле.

– Сүйүнчү сенден айлансын. Андан көрө сүйүнтө алар бекенсиң бизди?

– Тилиңе тибиртке.

Дагы күлүштү.

– А билесиңерби, – деп калды Камчы дагы. – Ушу бизликиндей эле салт Германиянын бир жеринде бар экен.

– Койчу? – деди Мурат.

– Мен бир китептен окудум. Болгондо да кандай: алар никеге кыйылган түндүн эртеси келин менен күйөө жаткан шейшепти эшикке алып чыгып илип коюшат экен.

– Ай-ий бетим, – деди Алийма. – Биздикинен да жаман го...

Мына ушул учурда үйдөн күйөө бала – Малик чыгып калды. Анын көңүлү суз эле. Адегенде муну эч кимиси байкай бербеди.

– О куш боо бек болсун, Малик! – деди Камчы биринчи болуп.

– Жакшы жатып, жакшы турдуңузбу, күйөө бала? – деди Бурул, жеңелик милдетин аткарып.

Маликке булардын сөзү шылдың катары угулду. Ал экөөнү тең дулдуя карап алып, унчукпай дарбазага карай басып кетти. Ушундан кийин гана сөрүдөгүлөр бири-бирин алая карашып калышты.

– Жүрчү, – деди Бурул Алиймага.

Аялдар Малик менен Марал түнөгөн үйгө кетишти...

– Дос, мен кетейинчи, – деди Камчы, жүрөгү бир нерсени сезип.

– Жок, дагы бирден ичели, – деп калды Мурат.

Ал өзүн токтоо кармаса да, арак куйган колу калтырап жатты... Алийма менен Бурул көп узабай эле кайра чыгышты. Бурул бир нерсеге кабатырланып алыптыр. Алийма болсо мисирейип эчтеке билгизбейт. Мурат да, Камчы да экөөнүн оозун карап калышты...

– Мага силердин сүйүнчүңөр буюрбаптыр, – деди Бурул.

Ошентер замат, Алийма анын оозун алаканы менен жаба салды.

Тсс... Бул сөз ушу коргондон чыкпасын. Уктуңарбы баарыңар?

Жок, мен буга макул эмесмин! – деди Мурат. Ал сөрүдөн секирип түштү. – Камчы, тамеки ташыган араба каякта?! Сарайда болсо керек, – деди Камчы. – Анын сага эмне кереги бар?!

Мурат жооп бербестен, чуркаган бойдон коргондон чыгып кетти.

– Камчы, токтот муну! – деди Алийма. – Жет артынан!

– Мурат! Мурат! – деп кыйкырып, Камчы да жоголду.

– А сенин оозунду ким тырмалады? – деп чаңырды Алийма Бурулга.

Бурул байкуштун көздөрү ала чакмак боло түштү...

* * *

Үйдөн чыккандан кийин Малик туптуура колхоздун багына келип кирди...

Бакты бак кылган картаң өрүктөр. Өрүктөрдүн жалбырактары текши саргарып, биринден учуп түшүп турат. А жерде болсо шүүдүрүм жатат. Эртең мененки бактын ичи салкын, ээн, тыптынч. Тээ алыскы төрүндө гана кулундуу бээ оттоп жүрөт...

Малик кулундуу бээни карап, бирок ой-кыялы башка жакта болуп, бактын орто ченинде селейип турду.

Бир маалда анын арт жагынан Алийма басып келди.

– Уул, – деп чакырды ал акырын.

Ошентсе да Малик чочуп кетти. Ал жеңесин карады.

– Уул... Акеңиз Маралды өзү үйүнө алпарып таштаганы атат, – деп жооп берди Алийма анын суроолуу көз карашына.

– Эмне үчүн? – деп жиберди Малик. Анан өзү уяла түштү.

– Эгер Маралды жакшы көрсөңүз, аны алып калыңыз, – деп улады Алийма. – Менимче, жакшы көрөсүз. Марал чынында да жакшы көрө турган кыз. Ар кандай жигитке жакшы аял болуп берет.

Малик жеңесинин сөзүн андан ары угуп отурбай, жолго түштү. Адегенде жай жөнөдү. Бара-бара ылдамдады. Акырында чуркаганга өттү...

Алийма анын өрүктөрдүн арасында калдаңдап бараткан карааның карап, ичинен ага ыраазы болуп турду...

* * *

Кыштактын кайчылашкан ийри-муйру көчөлөрү менен жалгыз ат чегилген араба баратты. Арабага Маралдын себи: кызыл-тазыл көрпө-төшөктөр, шалча килемдер жана бир узун күзгү жүктөлгөн. Септин үстүндө Марал олтурат. Ал кызыл гүлдү кара жун жоолукка жүзүн бекитип алып, шолоктоп ыйлап баратат. Арт жактагы соройгон узун күзгү үшүл кебете-кепширин өзүнө чагылтып турат.

Арабаны жандап Мурат келатат. Анын бир колунда кантаң тору аттын тизгини, экинчи колунда узун камчы. Ал бирде арабанын бул капталына, бирде тиги капталына өтө калып, атайы эл уксун, эл көрсүн үчүн улам-уламдан атка кыйкырып-өкүрүп коёт. Анын ачуулуу үнү бүт кыштакты жаңыртып, эшиктеринде жаткан иттерди абалатып, үйлөрүндө отурган кары-жашты тышка кубалап чыгып атты. Эл арабаны көргөн-көргөн жеринде катып, андан көзүн албай узата карап калууда. Албетте, жөн эле калбастан, ар түркүн сырдык сөздөр менен адаттан тышкары болгон бул окуяга өздөрүнүн мамилесин билдирип жатышат.

– А бетиң курсун-а, бетиң курсун, – деп күбүрөдү, суу көтөрүп бараткан аял. – Жалпы эл-журтубузду жаманатты кылбадыбы бул кыз. Эми биздин айылдан эч ким кыз албайт...

– Бул жакшылыктын белгиси эмес, – деди бир чолок эркек жанында турган жигиттерге. – Биздин айылда мындай иш мындан отуз беш жыл илгери гана бир болгон. Так ошол окуя болгон жылы согуш чыгып кеткен.

– Эркек чолок колун көрсөтүп койду. – Жок, бул жакшылыктын белгиси эмес...

– Көрүп ал! – деп кыйкырды апасы бойго жеткен кызына. – Эгер, сен ушинтчи болсоң, үстүңө кирасин куюп туруп, өрттөп жеберем!

– Жаштарга ыйман бер... Жаштарга намыс-ариет бер... – деп тилеп атты, сүрөдө тасби тартып отурган ак чач кемпир.

Чо! Чо! – деп кыйкырып баратты Мурат, ачуу аралашкан жасалма шайырдуулук менен...

Араба Маралдын үйүнө аз калганда гана Малик анын алдынан чыкты. Малик келип, аттын жылоосуна асылды.

– Аке... Аке... –деди ал, күйүккөн үнү менен. – Бул эмне кылганыңыз?

– Бул кыз бизди шерменде кылды, ука, – деди Мурат.

– Шермендеден кутулалы.

– Кутулуш, кутулбасты мен чечишим керек да, аке...

Марал ыйын токтотуп, ага менен инисинин сөзүн тыңшап калды. Марал да, ага-ини да арабадагы узун күзгүдө көрүнүп турушту.

– Үй-бүлөнүн ар-намысы барыбызга тиешелүү, – деп жооп берди Мурат. – Анан кала берсе, бул аялды сага мен алып бергенмин. Той-тамашаңа мен чыгым болдум? Эми деле сени өзүм үйлөймүн.

– Кереги жок мага башка аялдын! – деп кыйкырды Малик кокусунан. – Мен Маралды сүйөм, билдиңизби? Билдиңизби?

Акеси иренжиген түр менен инисин карап туруп калды.

– Сүйүү деген нерсе намыстан жогору турушу керек эмес, – деди анан, инисине жини келип. – Сени эл-журттан намыс кылат экен десе... Кач!

Мурат аттын тизгинин катуу силкип, арабаны ордунан козгоду. Малик шашып-бушуп аялына кол узатты:

– Марал, түш бери!

Бечара Марал сүйүнүп кетип, күйөөсүнө колун сунуп калды эле, бирок Мурат:

– Тарт колуңду! – деп өкүрүп, узун камчысы менен экөөнүн сунулган колдоруна удаа-удаа чаап жиберди.

Марал дароо колун тартып алды. Малик ооруган колун кармап, четке секирип кетти.

– Аке-е-е! – деп кыйкырды ал, бүт ачуусун, ызасын чыгарып. Акеси кулак салган жок. Атты кайра-кайра камчылап, арабаны таскактатып кете берди. Көп өтпөй араба Маралдын

дарбазасына келип токтоду. Мурат дарбазаны кичине ачып, ичкериге башпакты. Эшиктин алдында эч ким көрүнө бербеди? Өзүнүн тамаркасында турган кемпир сабиз казып отурган. Ал Муратты көрүп, анын үнүн угуп, ордунан турду.

– Сыдык аке! – деп чакырды Мурат. – О, Сайра жеңе!

– О кире бер, ити каппайт! – деди ал. Кемпир али арабаны көрө элек.

Ушул учурда өз үйлөрүнөн Маралдын атасы менен апасы чыга келишти. Мурат дарбазаны кеңири ачып койду. Эрди-катын арабада отурган кызын көрүп, эстери ооду да калды.

– Кызыңарды түшүрүп алгыла, – деди Мурат аларга, жай гана. Анан күтүп калды. Тигилер, албетте, жамандыкты сезишти. Бирок суроо беришке ооздору барбай, үрөйлөрү учуп тура берди.

– Менин үкөм жубан катын албайм деп койду, – деп кошумчалады анда Мурат.

Ошентти да, жолуна түшүп кете берди... Эрди-катын арабага карап басышпады. Ал турмак, бири-биринин жүзүнө тике карашка кудурети жетпей секин бурулуп, экөө эки бөлмөнүн эшигине кирип кетишти. Мунун баарын көрүп-угуп жаткан Турган кемпир алардан бетер эси катып, мелтиреп туруп калды. А арабанын үстүндө болсо, баягыдай эле көз жашын төгүп кечээ күнү тою түшкөн кыз олтурду.

Кемпирдин ага ырайымы келди. Ал кызды карап туруп, акырында арабага басып барды.

– А кызым-а, кызым, эси жоктук кылыптырсың да, – деп кейиди ал, – кана, түш эми... – Марал өпкөлөп ыйлап жиберди? – Түш, түш... – деди кемпир ага колун созуп. Марал секин арабадан түштү. Кемпир аны колтуктап алып, ата-энесинин үйүнө карай жетеледи. – Кайсы кудайдан үмүтү жок сени жолдон чыгарды экен. Ылайым үйү күйсүн ошонун...

* * *

Бүркөө күн.

Тамекичилер ар кимиси өз участогунун тамекипаясын оруп жатышат. Орулган тамекипаяны алар ошол эле замат боолап, батыраак кургасын үчүн, боолорду үч-төрттөн кылып бири-бирине тикесинен жөлөп коюп баратышат. Жөнгөн боолордун ар бир тобу өзүнчө бир алачыкка окшоп, кең талаанын бетин каптап жамырап турат...

Тамекипая оргону адамдар үй-бүлөсү менен, бала-чакасы менен келишкен.

Маликтин үй-бүлөсү – атасы менен апасы, акеси менен жеңеси, Камил иниси да ушул жерде. Үй-бүлө иш менен алек. Кеп-сөз деген жокко эсе. Алийма гана кез-кез күңкүлдөп өзүнчө бирдемелерди ырдап коёт. Анын кийгени шаардыктарча: куртка, джинсы. Ал азыр күйөөсү менен: «Кааласаң ушу, каалабасаң жок!» – деп гана жашап калган...

Бир маалда анын жанына кичүү кайниси басып келди.

– Жеңе... Жеңе... – деди Камил, куду жашырын сырын айтып аткандай, үнүн басаң чыгарып.

– А-а? – деди Алийма.

– Үйдөгү иштер бүткөндөн кийин, мен Жыпар апамды дагы бир издеп келсем деп турам.

– Абдан жакшы кыласыз. Сиз ал кишини сөзсүз табышыңыз керек. Азаматсыз!

Камил, жеңесине да, өзүнө өзү да ыраазы болуп, жылмайган бойдон кайра басып кетти.

– Алийма! Алийма! – деп калды ушу тапта кайненеси.

– Балам, үй жакка барып, бир чай-пай кайнатып келсең?

– Макул, – деди Алийма. Анан орогун таштап, жөнөп калды. Улуу кайнисин жандап салды. Өтүп баратып ага назарын таштап койду. Малик кийинки күндөрү эч ким менен сүйлөшпөй, түнт болуп кеткен. Бирок азыр башын көтөрүп, жеңесине бирдеме айтчудай көрүндү, Жеңеси муну сезе коюп дароо токтоду.

– Жеңе... – деди Малик, кичине буйдалып. Мурат жакты бир кыйгач карап алып, Алиймага карай басты. Мурат муну көрүп, кулагын түрүп калды. – Мага бир сигарет ала келиңизчи, –деп улады Малик, үнүн чыгара.

– Макул.

– Мына акча...

– Жон эле коюңуз, уул, өзүмдө да бар.

– Жок, алыңыз...

Малик болбой эле бир кагазды кармата салды. Анысы, чынында да кагаз экен. Алийма дароо түшүнду. Ал күйөөсүн бир тиктеп коюп, басып кетти. Мурат аны шектүү карап калды...

Кылбатыраак жерге жеткенден кийин Алийма кагазды ачып көрдү. Анда мындай деген жазуулар бар экен: «Марал! Баарына мен өзүм күнөөлүүмүн. Кечирип кой. Бирок болор иш болду. Эми экөөбүзгө тең бул жерде жашаш кыйын болот. Ошондуктан бул жерден кетип, бирге тиричилик кылалы. Ошто менин бир досум бар. Аялы экөө текстиль комбинатында иштейт. Жакшы жигит, армияда бирге служить кылганбыз. Барчу болсок, ал бизге сөзсүз жардам берет. Макул десең, эртең саат он эки ченде, бедепаядагы жалгыз долононун жанына кел. – Малик».

Кат Алийманы абдан ыраазы кылды. Ал мулуңдап сүйүнгөн бойдон шыпылдап басып кетти...

* * *

Эртеси күнү гывандап кар жаап турду. Бул биринчи кар эле...

Марал бир түйүнчөктү колтуктап алып, айтылган убакта, кызыл беде эгилген талаанын ортосундагы жалгыз долононун жанына келди. Беде эчак чабылып, ташылып кетилген. Азыр бул жерде, жаап жаткан кардын арасында карарып, анда-санда гана мал оттоп жүрөт.

Малик али келе элек экен. Марал эки жагын каранып, күтүп туруп калды. Бирпастан кийин анын көзүнө жерде, чөптүн арасында чачылып жаткан чоң-чоң акак мончоктор урунду. Маралдын денеси дүркүрөй түштү. Ал кыйлага чейин мончокторду селейип карап турду да, анан акырын отуруп аларды бирден тере баштады. Бул өзүнүн мончоктору болучу. Маралдын жүзүн ой басып, көздөрү ысык жашка толуп чыкты. Ал, мончогу үзүлгөн күндү, мончокту үзгөн кишини эстеди...

... Ошондо, Марал ордунан туруп, өскүлөң кызыл бедени аралап чуркап кеткенде, ал киши, эми атын атай берсек да болот, Осмон, долононун түбүндө калган. Ал уктап аткан болучу, а Марал аны ойготкусу келген эмес. Осмон көпкө

уктаган. Акырында ойгонуп, жанын караса, Марал жок. Жапырылган беденин бетинде анын суналып жаткан изи гана калып, ал издин үстүндө акак мончоктор чачылып жатат. Осмон мончоктун бирөөнү алып, аны ары-бери оодарып, караганча, ыраазылык менен мулуюп койду. Бирпастан кийин ал дагы ордунан туруп, ар жак, бер жагын каранып алып, анан бедени аралап, жай басып кетти...

... Бирпастан кийин Малик келди да, унчукпай Маралды колдон алды. Экөө жаап турган карды аралап узап кетишти.

* * *

Биринчи кар Арстанбаптын тоолоруна да, тоолордун этек-жонун, коюн-колтугун каптаган чытырман токойго да жаап жатты. Биринчи кар менен кошо токойдун акыркы бариктери түшүп атты...

Самсаалаган ак кардын, жоон-жоон жаңгактардын арасынан элес-булас көрүнүп, тээ алыста эки караан келатты. Караандын бири – чоң киши, экинчиси – жаш бала. Экөө жөн келбестен, бири-биринен жашынып, бири-бирин кубалап – оюн салып келатышты...

Булар Жыпар дудук менен анын уурдап тапкан кызы эле. Энеси да, кызы да бирден калта асынып, бирден чыбык кармап алышкан. Оюн арасында чыбыктары менен жердеги калың бариктерди оодарыштырып, анын арасынан жаңгак көрүнсө, аны калталарына салып коюшат. Калталары толоюн деп калган...

Кокусунан, экөө кыпкызыл болуп бышып турган жапайы алчага туш келишти. Жыпар дудук дароо алчанын шагын ийе баштады. Кызы алакандарын тосту. Дудук биринчи сыдырганын кызга берип, экинчисин өз уучуна калтырып, кайрадан жолго түштү. Эне менен кыз алча жегенче, жай басып узап кетишти.

Булар бараткан тарапта, тээ алыста, жаап жаткан кар менен каралган даректардын арасынан кичинекей кыштактын үйлөрү бүлбүлдөп көрүнүп турду...

1978

КҮНӨСТҮҮ АРАЛ

Волна печали,
Пощади, пощади.
Я вижу остров
Далеко впереди.
Я вижу остров
В сиянии дня.
Волна печали,
Пощади меня.

(Ленгстон Хьюз. «Остров»)

Жаңыл бир ажайып түш көрүп атты. Шаардын борбор көчөсү менен бир кара кемпир он чакты ак эчки айдап баратат. Туш-тарабынан тызылдап машиналар өтүп турат. А кемпир камырабай эчкилерин айдап баратат...

Жаңыл кемпирди тааныды: ал өткөн жылы булардын үйүнө келип, бир ай жүрүп кеткен кемпир эле. Ал Жаңылдын атасына апа болот экен. Өз апасы эмес, албетте, багып алган апасы. А өз ата-энеси Жаңылдын атасы билбейт.

Жаңыл кемпирден көзүн албай, анын өмүрү үчүн кабатырланып, жүрөгү үшүп карап турду. Бир маалда кемпир зымырап бараткан троллейбустун далдасында калды... Жаңыл коркуп кыйкырып жиберди. Кыйкырып, өз кыйкырыгынан ойгонуп да кетти...

Бул үйдө бирөө бирөөнү ойготчу эмес. Ар кимиси өз алдынча ойгонуп, шашылып жуунуп, шашылып тамагын ичип, шашылып тарап-тарап кетишет: атасы академиясына, апасы поликлиникасына, эжеси университетине, иниси техникумуна. Жаңыл болсо дайыма баарынан кеч турат.

«Бүгүн дагы кечигет экенмин!» – деп сүйлөнөт ал ар күнү, ойгонор замат уйкулуу көздөрү менен саатын карап алып. Анан нары-бери кийинип, төшөгүн жыйып, жууруп-таранып, ашканага чыгат. Адатта, бул учурда ашканада киши калбай калат. Бирок бүгүн эч кимиси кете элек экен, баары-сы унчукпай отуруп алышып, оокаттарын ичип атышыптыр. Оокаттары күндөгүдөй эле айран, сүт, каймак, май, нан, чай... Жаңыл да үндөбөй отуруп, пиалага сүт куюп, нандын бетине май сүйкөй баштады.

– Оозуңардын желин аясаңар да бирөөң мени тур деп койбойсунарбы, – деди ал бирпастан кийин, эч кимге кайрылып карабастан.

Беркилер да аны карашпады. Кыйлага чейин унчугушкан да жок. Бир маалда гана эжеси:

– Сени ким саат экиге чейин китеп окуп жатсын дептир? – деп койду.

– Сен билбей атасың, –деди ага иниси. – Бу киши китеп окубай эле телефондун шыңгырашын күтүп отурду.

Кокус, зоомузейден бирөө жарым звонить этип калабы деп.

– А-а, – деп койду эжеси. – Бирок зоомузейдегилердин бизди сагынган жери көрүнбөйт го?

Жаңылдын ачуусу кайнап чыкты. Бирок өзүн токтоо кармоого аракет кылды.

– Айтмакчы, силердин ишиңер кантип атат? – деп кайрылды ал эжеси менен инисине. – Кыйладан бери ал-акыбал да сурашпай кеттик. Сен, иним, орус тили менен политэкономиядан карыздарыңды тапшырдыңбы?

– О-о, таза ичимди күйгүздүң да, – деди студент какшыктап.

– Тапшырып кой, алдыңа кетейиним, – деп улады Жаңыл. – Дайыма карыз болуп, дайыма стипендияга жетпей, өз үйүңдө ашка жүк, башка жүк болуп жүргөнүң уят.

Өзүң мындай сыланып-сыйпанып жүргөн жигит болсоң...

– Эй кыз, оозуңа карап сүйлөгүн! – деди иниси, баягыдан теригип. – Бир-эки жолу киного тыйын берип койдум деп эле, оозуна киргенди оттой бербегин.

– А сенчи, эжеке? – деди Жаңыл, эми эжекесине бурулуп.

– Мен эмне болуптурмун? – деди эжеси кичине кабатырланып.

– Бул беш жылдыкта кандидат боло аласыңбы? Же дагы бир беш жылдык керекпи? Көпчүлүк үч жылда жактап жүрүшөт го?

Эжесинин заары жүзүнө чачырап чыкты.

– Билесиңби, айым кыз, – деди ал. – Бул сенин жумушуң эмес.

– А-а, ошондойбу? Андай болсо, эжекебай, сиз дагы менин иштериме кийлигишпей жүрүңүз, куппу?!

Тыштан машинанын сигналы угулду. Атасынын машинеси. Атасы оозун сүртүп, турганга сазданып калды.

– Сен мени таштап өтүп кетесиңби? – деп сурады андан апасы.

– Жок, шашылышмын, – деп койду атасы.

– Кийинки учурларда дайыма шашчу болдуң, – деди апасы, сөзүнө кандайдыр кошумча маани берип.

Атасы аны бир оңурайып карап коюп, бирок үндөбөстөн ордунан турду.

– Айтмакчы, ата, – деп калды эжеси ушу тапта, – сен кечээ бир кызматчынды иштен бошоткон имишсиң, ушу чынбы?

– Эмне бóлуптур бошотсом? – деди атасы.

– Ошол кызмат мага абдан ылайык келер эле...

– Мүмкүн, – деди атасы. – Бирок ал кызматка сен ылайык келбейсиң.

«Ажап болду» – деди Жаңыл ичинде, табасы канып.

Атасы күзгүнүн мандайына барды. Эшикке чыгып баратып, күзгүнүн алдында бир-бирден токтоп өтүш бул үйдө адат. Атасы өзүнүн буурул тартып, суюлуп бараткан чачын, көздөрүнүн астындагы, мойнундагы тырыштарын кабатырлана карап калат. Апасы эркектердикиндей тегерете кыркылган кыска чачын тарайт, эрдин боёйт, бетине бетмай сыйпап, көпкө чейин анын майда тырыштарын жазып турат. Студент болсо, өзүн дайыма жаш, сулуумун деп ойлойт, ошондуктан күзгүгө каранса да, дагы бир жолу

өзүнүн жаштыгына, сулуулугуна ишенип коюш үчүн гана каранат. Ал күзгүнүн тушунда көпкө аярланбайт, ийнине түшкөн узун, коюу чачтарын нары-бери сылагылап коюп, басып кетет. Ал дайыма өзүнө өзү ыраазы. Мунун тескерисинче, эжесинин эртең мененки убактысынын көбү күзгүгө багышталат. Бечара өтө эле семиз. Дагы семирип жатат. Ошондуктан кандай жаңы кийим кийбесин, бир айдан кийин тар келип, аны кыжаалат кылат...

– Өлүгүңдү көрөйүн, эки жолу кийгенче болбой, бул да батпай калды, – деп сүйлөндү ал бүгүн да күзгүдөн үстүндөгү костюмду көрүп.

– Мага сат, – деди Жаңыл анын сөзүн илип ала коюп.

Ага эжесинин жаңы костюму абдан жага турган. Эжеси, өзүнө жарашса, жарашпаса да, дайыма кийимдин жакшысын, кымбатын кийүүчү. А анын жолун жолдоого Жаңылда кудурет жок.

– Сен адегенде үстүндөгү көйнөктүн акчасын төлөп бүт, – деди эжеси.

– Он эле сомуң калган, ушул ай ичи аласың, – деди Жаңыл.

Бирок эжесинин көңүлү башка жакка бурулуп кетти.

– Айтмакчы, апа, сен бүгүн менин кызымды садиктен алып коёсуңбу? – деп калды ал, үйдөн чыгып бараткан апасына. – Иштен кийин жетекчиме жолугушум керек эле...

– А мен иштен кийин базарга барамын, – деди апасы.

– Силер эрте күндө менин ордума базарга барбайсыңар да, а кечинде, баары бир дасторконго отурасыңар. Ушундай эмеспи?

Ошентти да, чыгып кетти.

– Ой, эми эмне кылам? – деди эжеси, дагы эле күзгүнүн алдынан жылбай. – Жаңыл, сен алып коё албайсыңбы?

– Жок, – деди Жаңыл. Искендер звонить этет, кечинде экөөбүз киного барабыз.

– А, кудай билет. Ушунундан кол жуудукпу деп турам. Сырты сулуу эркек экен, менин билишиме караганда андайлардын сүйүүсү бат түгөнчү эле...

– Тилиңе тибиртке...

Сөзгө студент аралашты.

– Эжеке, а эжеке, – деп калды ал, эшикке чыгып бараткан жеринен кайрылып: – Эгер, бир чырванынды аябасаң, кызыңды мен алып коёмун.

– Бир чырван түгүл, бир тыйыным жок, – деди эжеси. – А менин доцент жездемдин жиберип турган алиментин эмне кылып атасың?

– Жерге көөмп, үстүнө зандап коюп жатам. Кач жолдон! Экөө түртүшкөн бойдон чыгып кетишти.

«Күндө ушул, – деп койду Жаңыл өзүнчө, элден кийин күзгүнүн маңдайына келип. – Бири-бирибизди таарынтып, көңүлүбүзду калтырып туруп, туш-тушка таркап кетебиз. Эмне болуп баратканыбызды билбейм...» Кокусунан, телефон шыңгырап калды. Жаңыл өлүп-талып чуркап барып трубканы алды. А трубкадан:

– Бул театрбы? – деп сураган аялдын үнү угулду.

– Ооба, – деди Жаңыл. – Беш актёрдун театры...

II

Жарым сааттан кийин ал шашып-бушуп өзүнүн аптекасына келип кирди.

– Ай-яй-яй, – деди Анна Никифоровна, анчейин эле наалыган болуп. – Ушу сенин кечиккениң качан калар экен.

– Калат, Анна Никифоровна, – деди Жаңыл жароокерленип. – Эртең эле калтырам. Саламатсыңарбы?

Аптека кичине. Шондуктан, бир эле «саламатсыңарбы» бардыгына жетет. А бардыгы болуп аптекада беш эле киши иштейт. Анна Никифоровна башчылары. Ал киши рецепт боюнча даярдалган дарыларды берип турат. Люба – кассир, Самар – сатуучу. Калган үчөө – Сейил, Нурия, Жаңыл болсо, дары даярдашат.

Жаңыл нарыдан бери халатын кийип, өз ордуна келип отурду.

– Мага эч ким звонить эткен жокпу? – деп сурады ал, колу ишке тиер-тийбестен.

– Азандан эле ким сүйүү жөнүндө сүйлөшкүсү келсин, – деп жооп берди Анна Никифоровна.

Калгандары күлүп калышты.

– А менин сага айта турган жаңылыгым бар, – ден калды Сейил. – Абакирге өз заводу квартира берген атыптыр. Кудай буюрса, жаңы жылга чейин бирөөлөрдүн менчик үйлөрү менен түбөлүккө коштошобуз.

– А-и-и, кут болсун! – деди Жаңыл, чын ыкласы менен сүйүнүп. – Жолдоштор, уктуңарбы, Сейил квартиралуу болгону атыптыр.

– А бизге ал келер замат эле айтып берген, – деди кассир Люба.

– Сен беш минутка кечигип келдиң, – деди Анна Никифоровна. – Беш минутка чейин мындай жаңылык ичте кантип чыдап турсун.

Күлүп калышты.

– Ананчы, – деди Сейил, – үч балалуу болгондо араң үйлүү болуп атсам...

– Төрт балалуу дегин, – деди сатуучу Самар, Сейилдин боюндагы баласын да эсепке кошуп.

– Эми үйлүү болуп, жашаганыңа жакшы шарт түзүлсө, бала дегенди кудай ар жылы берип турат го сага, – деди Нурия.

– Кудай бербесе, өзүм жасайм баланы, – деп жооп кайтарды буга Сейил. – Үйүмдө арыстандай эркек жашап жүрсө...

Сейилдин сөзү аптеканын ичин күлкүгө толтурду. Бир гана Нурия күлгөн жок. Анткени ал үчүн Сейилдин сөзү туздуу сезилди. Сейил менен Нурия теңтуш, экөө тең жыйырма беш жаштарда. Бирок Нурия күйөөсү менен ажырашып алып, көптөн бери эрсиз жашап келатат. Азыр Сейил ага ошонусун эске салып койду. Деги эле бул экөө кез-кези менен бири-бирин ушинтип сөз менен чымчышып алмай адаттары бар.

– Пшш... – деп гана койду Нурия башка сөз таба албай. Телефон шыңгырады. Жаңыл, адегенде, чочуп кеткенсиди, дирт этип алды да, анан телефонго карай өзүн таштады. Бирок аппарат Анна Никифоровнага жакын эле, трубканы биринчи болуп ошол алды.

– Аптека, – деди ал киши. А Жаңыл ордунда катып күтүп турду. Анын жүрөгү безилдеп согуп атты.

– Бар. Бирок врачтын рецеби менен гана беребиз...

Анна Никифоровна трубканы ордуна коюп, Жаңылды карап койду. Жаңыл ордуна келип отурду.

– А эмне үчүн өзүң звонить этпейсин? – деди Сейил, анын томсоро түшкөн түрүн көрүп.

Бул кичинекей аптекада сыр сакталчу эмес. Сакталса да, аз кезинде гана сакталып, а көбөйүп кеткенде, көкүрөккө батпастан, бир күнү өзүнөн өзү эле булактай оргуштап тышка агып чыкчу. Жаңыл чынын айтты.

– Акыркы жолу биз араздашып ажырашканбыз, – деди ал. – Ал мени таарынткан. Эми өзү звонить этсин. Сүйгөнү чын болсо звонить этет...

– Нурия, сага киши келди, – деди ушу тапта Анна Никифоровна.

– Анна Никифоровнанын мандайындагы айнек тосмонун ары жагында, аптеканын чакан залында, жашы отуз бештерге барып калган, буурул чач эркек туруптур. Нурия аны көргөндө, ал ага билинер-билинбес башын ийкеп, билинербиленбес мулуюп койду. Нурия да сүйүнүп кетти, бирок анча сездирбестен, унчукпай ордунан туруп, залга жөнөдү. Кийин экөө бири-бирине бир да сөз айтпай, аптекадан чыгып кетишти. Мунун бардыгын беркилер тымызын байкап турушту.

– А билесиңерби, бул джентельмендин ким экенин? – деп калды Сейил.

– Архитектор, – деп жооп берди Люба.

– Дагы?

– Биздин Нуриянын жакшы көргөн кишиси,

– Жана бир аялдын күйөөсү, бир баланын атасы. Анан ушундай кишини сүйүүгө болобу? Менимче, мындай сүйүү кыянаттыкка жатат.

– Ох, Сейил, Сейил, – деди айнек тосмонун ары жагынан Самар, нааразы түрдө. – Турмушта ар түрдүү иштер болот да. Мүмкүн, бул адам өз аялын сүйбөй калгандыр, аны менен ажырашкысы келип жүргөндүр, андан кутула албай аткандыр, ким билет...

– Мен түшүнбөйм кээ бир кишилерге, бири-бири менен бир жакшына ынак жүрүшүп эле, анан, кокусунан, жатка

айланышат. Мына, Нурия дагы... Кишинин сугу кире турган күйөөсү бар эле: сулуу десең – сулуу, эстүү десең – эстүү, билимдүү десең – билимдүү, а айлыгы болсо менин Абакиримдин айлыгынан эки эсе көп. Эми ушундай кишини сүйүп, аны менен сопсонун жашап жүрүп эле, бир күнү андан кетип калды. Айран-таң каласың киши...

– Бир себеби бардыр да, – деп койду Анна Никифоровна.

– А себеби бул, – деди Самар, үнүн басаң чыгарып. – Күйөөсү бир аялга көз артып коюптур. Эркек неме да. А Нурия муну билип алат...

– Ушул эле болсо мен кечирип коймокмун, – деди Сейил.

– Жаака эки чабат элем да, өзүм кухняга кирип, ыйлап-ыйлап алып, ишиме кете бермекмин.

– Сен – сенсиң да, – деп койду Анна Никифоровна, мулуюп. Жаңыл баарын кунт коюп угуп жатты. Ошол эле учурда ал өзү жөнүндө, өзүнүн сүйүүсү жөнүндө ойлоп отурду.

III

Иш менен, сөз менен болуп отуруп, тамак ичер маал да келип калды.

– Кана, чечкиле халатыңарды, – деди Анна Никифоровна. – Шам-шум этип келели.

– Мен барбайм, – деди Жаңыл.

– И-и, дем алыш учурунда бирөө-жарым звонить этип калабы деп турасыңбы?

Жаңыл мулуюп гана койду. Чын эле ошентип ойлоп аткан. Мурдалары ал ушундай маалда да телефон чалып, экөө жолугушчу, кээде бирге оокат ичишип, а кээде ооктан кечип, бир кылбат жерде кучакташып отурушчу, же жетелешип алып, магазиндерди кыдырышчу. Звонить этсе, этип кала берет да...

– Бир нерсе ала келейинби? – деп сурады Сейил.

– Угу, сүт, пирожки болсо... – деди Жаңыл. Анан сумкасынан бир сом акча алып берди.

– Зериксең, менин китебимди окуп тур, – деди Люба.

– Кызык китеп.

– Тигине менин транзисторум турат, – деп койду Самар да.

Баары кетишти. Жаңыл эшикке «перерыв» деген жазууну илип коюп, колун жууганы коңшу бөлмөгө кирди. Колун жууду. Колун аарчыганча терезеге басып келди. Аптеканын бул арткы терезеси кичинекей короого карачу. Короонун ортосунда жалгыз түп картаң шабдаалы болуп, а шабдаалынын астында эки скамейка бар эле. Азыр ошол скамейкада Нурия менен анын буурул чач кишиси отурат. Буурул чач Нурияга бир нерсенидир астейдил түшүндүрүп атат, а Нурия анын айткандарын кунт коюп угуп жатат. Албетте, сөз өздөрү жөнүндө баратат деп ойлоду Жаңыл. Экөөнө көзү күйдү. Дагы өзүнүн жакшы көргөн кишисин эстеп кетти. Эмне үчүн звонить этпейт? – деди ичи бышып. Анан, бул жерге телефондун шыңгыраганы угулбай калабы деп, дароо отурган бөлмөсүнө кайра келди. Кыйлага чейин телефондун аппаратын мелтиреп карап турду да, кийин залга чыгып, Самардын транзисторун койду. Бир аял ырдап жатыптыр. Жаңыл анын ырынын эки сабын кулагына тутуп калды:

– Первая любовь придёт и уйдёт,

Как прилив и отлив...

«Ушундайбы али?»– деп койду ал. Анан кассага келип, Любанын күзгүсүнө көрүнө баштады, Любанын маңдайында дайыма бир күзгү, бир китеп ачылып турчу. Колу бошой калса эле күзгүгө каранат, китеп окуйт, же мисте чагат.

«Карып кеттим», – деп койду Жаңыл, күзгүгө тигиле карап туруп.

Албетте, он сегиз жаштагы кызга минтип айтыш анча жарашпайт.

«Жүдөп кеттим», – десе, бир жөн.

Телефон шыңгырады. Жаңыл жаны-али калбай чуркап барып, трубканы алды:

– Алло?

– Жаңыл, бу менмин. – Апасы экен. – Келбейсиңби, бирге барып, оокат ичип келели.

– Апа, менин оокат ичкенге кушум жок.

– Кап... А мен сени менен сүйлөшөйүн дедим эле. Жаңыл кичине кызыга түштү.

– Эмне жөнүндө?

– Атаң жөнүндө.

– А атам эмне болуптур?

Апасы аярлап туруп жооп берди.

– Атаң мени алдап жүрөт. Ал жанагы өзүнүн секретаршасы менен соо эмес.

– Ой, апа, болбогон сөздү сүйлөбөчү, – деди Жаңыл, иренжиген түр менен. – Атам андай эркектерден эмес. Анын үстүнө, жашы да бир мунчага келип калбадыбы...

– Мен да ошону айткым келип атат. Уят... Болуптур эмесе, бул жерге кишилер келип калды... Демек, оокатка барбайм дечи?

– Жок... Апа!

– А?

– Түшүндө эчки көрсө эмне болот?

– Мм... Менимче, эчки – оору. Эмне, түшүнө эчки кириптирби?

– Ооба. Бирок эчкини мен эмес, чоң энем айдап баратыптыр.

– Чоң энем? Кайдагы чоң энең?

– Атамдын апасы.

– А-а, деди апасы. – Ооруса, ошол ооруйт экен да.

Апасы трубканы коюп койду.

«Фу, айтканын көр, – деди Жаңыл. – Оорубасын, бечара. Жакшы кемпир болучу...» Жаңыл дагы коңшу бөлмөгө кирип, терезеге келди. Нурия менен буурул чач дале скамейкада отурушуптур. Эми Нурия сүйлөп атыптыр. Анын көңүлү куунак көрүнөт, күлүп-жыргап жатат...

Аны бир пас карап турам деп, Жаңыл да аргасыздан, өзү да сезбестен, жылмайып турду. Кийин өзү жөнүндө ойлоп кетип гана дароо көңүлү чөгө түштү.

«Эмне үчүн звонить этпейт?!» – деди ал кайрадан ичи букка толуп.

Дагы телефонго келди. Бирпас күтүп отуруп, атасына звонить этти. Трубканы секретарша алды.

– Директорду айтып коюңузчу, – деди Жаңыл, аны менен саламга келбей. Секретарша да унчуккан жок. Көп өтпөй,

атасынын «да» дегени угулду. – Ата, бул менмин.

– И-и? – деди атасы.

– Чоң энем кайсы жерде жашайт? – деп сурады Жаңыл түз эле.

– Чоң энем? – Атасы да таң калды. – Кайсы чоң энеңди айтасың?

– Менин канча чоң энем бар эле?! – деп ачууланып берди Жаңыл. – Сенин апаңды айтып жатам!

– А-а... Аны эмне эстеп калдың?

– Кимдир бирөө эстеш керек да. Өз уулу эстебесе, келини эрте күндө...

– Мм... – деди атасы.

Ал чындап эле абдан таң калып аткансыды. Мүмкүн, ал Жаңылга ыраазы болуп, өзүнчө мулуюп да тургандыр. Жаңыл ушуну ойлоп алып, өзү да жылмайып койду.

– Бүгүн ал менин түшүмө кириптир, – деп улады ал. – Ооруп атыптыр бечара.

– Ооруп? – Атасы кичине кабатырлана түшкөнсүп туюлду. – Албетте, сенин түшүңдө да. Түшкө ар нерсе кире берет.

– А кээ бир түштөр туура чыгат. Мисалы, менин түшүм дайыма турмушка туш келет. Мына, мени айтты дээрсиң, ушу кемпир ооруп атат азыр.

– Мүмкүн, кызым. Кары киши да...

– Андан көрөкчү, бир барып кабар алып келбейсиңби. Эмне болсо да энең эмеспи.

– Кантип барам, кызым? Институттун ишин кимге таштайм?

– Иш, иш, иш! Баарыңар иштен башканы билбейсиңер. Мейли сен барбасаң, мен өзүм барамын. Андан көрөкчү, каерде жашаарын айтып берчи.

– Кызым, сен кичине коё турчу, бул жерде кишилер күтүп калышты. Бул жөнүндө экөөбүз дагы акылдашабыз. Мен сага өзүм телефон чалам. Куппу?

Арыстанбапта жашайм деген эле, – деди Жаныл, кичине кыялдуу түрдө. – Бирок Арыстанбап – учу-кыйыры көрүнбөс кең токой да, анын каеринде жашаарын билбеймин.

– Кызыл-Үңкүр деген жеринде, – деди атасы, трубкасын коюп жатып.

Туура. Кемпир өзү да ушинтип айткан. Бечара, жакшы кемпир эле. Бир ай Жаңыл менен бир бөлмөдө жатып-туруп жүрүп ага өзүнүн жашаган жери, ал элдин кечирген тиричилиги жөнүндө түрдүү-түмөн аңгемелерди айтып берип кеткен. Анын айтканына караганда, Арыстанбап – бир бейиш жер... Эмне экен, барса барып келет. Ал турмак... биротоло ошол жакка кетип да кала алат. Эх, ошондо көрөт элек го кимди ким сагынарын, кимди ким жоктоорун...

IV

Айткандай эле бир жумадан кийин, ал Арыстанбапка жөнөп кетти. Самолётто учту, автобуска түштү, жүк машинени кабинасына отурду. Акырында Арыстанбап аймагына келип жетти. Бирок Кызыл-Үңкүргө эч кандай улоо чыкпастан, он беш чакырымча жерге жөө жөнөдү...

Бул жакта да күздүн күтүрөп турган учуру экен. Тоолорду, кырларды, ойлорду, кокту-колотторду каптаган чытырман токой кызыл-тазыл болуп жалындап турат. Жаңгак, алма, алмурут, алча, карагат, ит мурут, долоно, чекенде жана Жаңыл атын билбеген түркүн-түркүн даректардын мөмөлөрү бышып, сабактарынан үнсүз үзүлүп, жердеги калың бариктердин үстүнө шыртылдап жаап жатат. Мөмөлөрдүн, бариктердин жыты буруксуйт...

Жаңыл бир сокмо жолго түшүп алып, бирде оңго, бирде солго бурулуп, улам өрлөп, улам ылдыйлап жүрүп отурду. Токойдун ичи ээн, мемиреп тыптынч. Даректардын көлөкөлөрү менен олтуруп бараткан күндүн нурлары бири-бирин үнсүз кубалашып, жашынмак ойноп жүрүшөт. Анда-санда гана карга каркылдап коёт. Жолду кесип, коён чуркап өтөт...

Жолдун теңине жеткенде караңгы кирди. Жаңыл кетип бараткан жолун жоготуп коюштан коркуп, аргасыздан бир жоон түп жаңгактын түбүнө келип отурып калды. Ай чыгаар деп ойлоду. Ай чыкпаса, ушул жерде түнөп, сапарымды эр-

тең улантамын деп чечти. Өзү да абдан чарчап калган эле. Талыкшыган боюн жаңгакка жөлөп, зыркырап ооруган бут-тарын узун сунду да, асмандагы жамыраган жылдыздарды карап, далдайып жатып калды...

Бирпастан кийин, жакын жерден кандайдыр жапайы кыйкырык угулду. Жаңыл селт этип караса, мандайындагы даректын арбайган шактарынын арасынан опокшош эки сары жылдыз чекчейип карап туруптур. Үкү экен көрсө.

«Уф, чочутуп да жиберди кишини...» – деп койду Жаңыл.

Анан кыйлага чейин анын жанган көздөрүн карап жатып, өзү да сезбестен, үргүлөп кетти. Бир маалда үкү дагы кыйкырды. Жаңыл чочуп көзүн ачса, кararган даректардын арасынан кыпкызыл жалын көтөрүлүп келатыптыр.

«Ай ... –деди Жаңыл сүйүнүп. – Рахмат, үкү, өз учурунда ойготтуң».

Ал жанында жаткан кайыш калтасын алып, жолуна түштү. Жол эми жакшы көрүнө баштады. Жаңыл да кыйла эс алып, жеңил басып калды. Ал шыпылдап жүрүп отуруп, өз чамасында, жолдун калган бөлүгүн да басып койгонсуду. Бирок бир жерге келип, кашайып жалгыз аяк жол үчкө бөлүнүп кетсе болобу. Жаңыл кайсынысына салышын билбей, башы айран болду. Кокус, жаңылыш тандап алып, таптакыр башка жакка кетип калыштан коркту. Ойлонуп, ойлонуп туруп, ушул эле жерде түнөп калышты чечти. «Түнт токойдо тобокел кылган болбойт, – деди өзүнө өзү. – Таң атсын».

Жанагыдай эле чоң түп даректын түбүнө токтоду. Аденде жердеги кургак бариктерди колу, буту менен шилеп, астына төшөдү. Башына болсо калтасын жаздады. Кийин ач курсагынын камын көрдү. Жей турган эчтекеси жок болучу. Ошондуктан, жака-белдеги алма-алчалардан бир ууч үзүп келди да, кыйлага чейин ошону эрмек кылып отуруп, акырында кынтайып уйкуга кетти. Бирок эми көзү ызгыганда, мандайына бир жаңгак келип тийип, уйкусун бузуп жиберди. Көрсө, жаңгак өзүнчө түшпөптүр. Так эле Жаңылдын төбөсүндөгү шакта көздөрүн жылтыратып тыйын чычкан олтурат. Ал Жаңылды тигиле тиктеп, куду анан: «Ай, сен

кимсиң?» – деп, таң кала сурап тургансыйт. «Салам!» – деп койду Жаңыл ага досторчо. Тыйын чычкан бир сыраң этип секирип алды да, анан өзүнүн кызык оюнуна чуркап кеткен баладай, жаңгактын жоон, картаң боору менен жогору карай чуркап кетти. Жаңыл жылмайып, аны кыйлага чейин карап жатты. Тыйын чычкан чуркап отуруп, акыры жаңгактын кылдай учуна чыгып барып, сүзүп бараткан тегерек айдын так ортосуна туруп калды.

V

Саар менен Жаңыл кызыл ыштандын тоңкулдагынан улам ойгонду. Көзүн ачса, күн чыгып калыптыр, туш-тарапта куштар сайрап атат. Өйдө боло берип, ал чочуп кетти: өзүнөн эки метрдей жерде, токойчунун формасын кийген он тогуз жаштардагы боз улан турат.

– Сен кимсиң? – деп жиберди ал, дароо ордунан тура калып.

– Мен Айдармын, – деди жаш токойчу, тиштерин кашкайта жылмайып. Тиштери аппак, а жылмайышы абдан жарашыктуу экен.

– А өзүң кимсиң?

– А мен Жаңылмын. Кызыл-Үңкүр деген жерге баратам. Токойчу дагы жылмайды.

– Кызыл-Үңкүр деген жер ушул.

– Ушундайбы? – деп Жаңыл сүйүнүп кетти. – А мен кечинде мына бул үч жолдун кайсынысына салышты билбей, ушул жерде түнөп калбадымбы.

– Кимдикине баратасың?

– Чоң энемдикине. Айкыз кемпирди билесиңби?

– Билбегенде. Ал менин да энем болот.

– Кандайча?

– Киндигимди кескен. Ал Кызыл-Үңкүрдүн эң кары адамы, биздин элдин жарымдан көбү ошол кишинин колунда төрөлүп, ошол киши киндигин кесип, ошол киши ат койгон. Баарыбыз аны эне дейбиз.

Жаңыл мулуюп койду.

– Эми мен ага кайсы жол менен барсам болот?

– Ортоңку жолго түш, – деди Айдар. – Ортоңку жол киндик энемдин жолу.

– Рахмат. Жакшы кал.

– Жакшы бар.

Жаңыл жолго түшүп, токойчу анын артынан карап калды.

Бирпастан кийин жол бир жапыс кырды өрдөй баштады. Кырдын эки тарабы ой жер экен. Ал жерлердин даректары жоон-жоон, сейрек келип, алардын арасынан кыштактын чачкын үйлөрү көрүндү. Үйлөр, балдардын түр калам менен тарткан сүрөттөрүндөгү үйлөргө окшош: ак, кызыл, сары, боз түстө; моруларынан көкмөк, таптаза түтүн булайт. Үйлөр Жаңылдын көңүлүн көтөрдү.

Кыр келип-келип, кызыл-ала тоого такалды. Тоонун бетин ирик-ирик даректар, бадалдар каптаган. Тоонун чокусунан чыңк ылдый, коюу шактардын арасынан чагылгандай жарк-журк чагылыша калып апаптак шаркыратма сойлоп түшүп жатат. Ылдый жакта, шаркыратманын тушунда, жалгыз боз там турат. Там жамбоор жерге салыныптыр, аны эки кабат десе да болгудай; үстүндөгү жалгыз бөлмөдө кишиси жашайт көрүнөт; бөлмөнүн оозунда эки түркүктүү кичинекей пешайван бар; түркүктөрдүн бирөөндө эски кыргыз мылтык, экинчисинде чоң капкан илинүү турат; астыңкы кабаттын дубалдары жок, анын бир жагын кетмен менен тегиз кыркылган жар тосуп, калган жактары аңгырап ачык, а үстүңкү кабатын болсо, жоон-жоон төрт түркүк гана көтөрүп турат. Үйдүн бул бөлүгү аткана, тагыраак айтканда, эчкикананын милдетин аткарат окшойт, азыр ал жерде он чакты ак эчки көгөндө байлануу турат, а эчкилердин бирөөн карыган кемпир саап отурат. Жаңыл өзүнүн түшүнө кирген эчкилерди жана аларды айдап бараткан кемпирди тааныды.

– Чоң эне! – деди ал жакын келип.

Кемпир аны көрүп, колундагы жыгач кесеси менен өйдө болду.

– Энең айлансын сенден, – деди ал, Жаңылды өөп. – Бу кандай шамал айдап келди сени мага?

– Мен биротоло сизге кыз болгону келдим, – деди Жаңыл. – Атам менен апам жиберишти. Кемпир карып калды, барып беш күн болсо да тиричилигине каралашып, жүгүн жеңилдеткин, биздин кемпирге кылар жардамыбыз ушул дешти.

Чоң энеси Жаңылга таңдана карап калды. Ишендиби, ишенбедиби муну Жаңыл биле алган жок. Кемпир карап, карап туруп, жылмайып койду.

– Атаң, апаң ырас кылышыптыр, – деди анан, колундагы кесени Жаңылга сунганча. – Ме, ысыгында ичип ал.

– Чийки бойдон элеби?

– Ич! Ич! Дары болот.

Ошентип коюп, кемпир саан эчкисинин желинине калта тага баштады. Жаңыл булоолонуп турган сүттү бирпас карап туруп, кесенин четинен бир шимирип алды. Мурда эчкинин сүтүн, болгондо да чийки сүтүн ичип көргөн эмес эле, ал ушунчалык даамдуу көрүндү. Кемпирди бир карап коюп, дагы шимирип кирди. Аппак сүт чагылышып, анын ансыз да ак жүзүн андан бетер тунук, сулуу кылып көрсөтүп атты. Муну Жаңыл өзү да сезип турду.

– Иче кой, иче кой, кагылайын, – деди кемпир.

Ар бир эчкиге калта тагып, экинчисинин желинин жөн гана ылай менен шыбап койду. Кийин эчки, улактарынын баарын агытып, айдап жеберди да, унчукпай үстүңкү кабатка карай бет алды. Жаңыл, калтасы менен бошоткон жыгач кесесин көтөрүп алып, анын артынан ээрчиди. Үстүңкү кабатка алар кетмендеп жасалган тепкичтер менен чыгышты.

– Кана, ичкери кир, – деп койду кемпир, босогого жеткенде, бирок Жаңылдан мурда кемпир өзү кирип кетти.

Үйдүн ичи кең жана жарык экен. Анын эки капталында эки терезеси болуп, алар кырдын оң жак, сол жагындагы ойлорго, андагы кызыл-тазыл үйлөргө карап турушат. Кирип-кирбей жатып, Жаңыл өзүнө бейтааныш күчтүү жытты сезди. Көрсө, үйдүн босогосунан тартып төрүнө чейин ар кыл түстөгү талпактар төшөлүптүр. Талпактар аюунуку, арстандыкы, илбирстики, карышкырдыкы, кашкулактыкы, түлкүнүкү, суурдуку... Дубалдардын боорлоруна жапайы

текенин, бугунун, эликтин мүйүздүү баштары кадалып коюлган, түрдүү-туман жапайы чөптөр, жапайы куштардын канаттары илинген.

Жаңыл ушулардын баарын таңыркап да, сонуркап да карап туруп калды.

– Мен сага айтсам керек, чоң атаң ыраматылык мерген болучу, – деп койду кемпир. – Жакшы адам эле жайың жанатта болгур. Аз калды, алдына барамын... Төргө өт.

Жаңыл колундагы кесе менен торбосун жерге коюп, пальтосун чечип, барып аюунун талпагына отурду. Отурар замат, шыпка жабышып турган бир нече тирүү жарканаттарды көрүп, чочуп кетти. Бирок алдына дасторкон сала баштаган үй ээсинин бейкапар жүзүнө карап, кайра көңүлү тынчып, ал турмак, жылмайып койду. Кемпир дасторконго өзү очокко бышырган жүгөрүнүн нанын, каймак, майын коё баштады.

– Курсагың таза ачкандыр, алдыңа кетейин, – деди.

Ушу тапта үйгө бир дардайган чоң жигит кирип келди. Кийгени колдо ийленип тигилген тери камзир, тери шым, башында эски калпак, бутунда ултарма чарык. Сакал-муруту өскөн. Бир өлгөн кекиликти чубалтып кармап алыптыр. Ал босогону аттай берип:

– Эне! – деди да, бирок Жаңылды көрүп, дароо токтоп, аны тигилип карап туруп калды.

– А-а, сенсиңби, Алишер. Кел, кел, – деп кемпир анын колунан кекиликти алды. Жигит кемпирди чала-була карап алып, дагы эле Жаңылга бурулду. – Бул кыз сенин Прунзедеги акеңдин кызы болот. Өт, жанына отуруп, оокат кыл

Алишер Жаңылга ырсайып койду да, тарткынчыктап барып, анын мандайына келип мандаш урунуп отурду. Отурар замат, ага өнөкөт болсо керек, дароо калпагын алып, колтугуна кыпчып койду. Анын устара менен алынган капкара чачынын арасында, куду мандайынан тартып, как чокусуна чейин жеткен беш салаа болгон, аппак, чачсыз жолоктору бар экен. Жаңыл, бул эмне деген жолоктор экенине эми эле ой жорута баштаганда, Алишер анын таңыркап аткан түрүн байкай калып, калпагын кайра кийип алды.

– Дагы тишиң менен мууздапсың, ээ, үйүң күйгүр? – деп калды кемпир, Алишерге кекиликти көрсөтүп. – Мен сага бычак сатып бербедим беле?

– Жоготуп койдум, – деди Алишер, күнөөкөр түр менен.

Анан Жаңылды карап алып уялып, башын буруп кетти. Айкыз кемпир анын алдына кара жыгач кесеге айран апкелип койду.

– Нандан туурап, ичип ал, – деп кошумчалады. Анан Жаңылга кайрылды. – А сен эмне муну аңкайып карап калдың? Бул да менин балам болот. Үч жашарында ата-энеси өлүп, багар-көрөөрү жок калганынан, өзүм асырап алганмын. Мына эми киши болуп калды байкуш... Ич, иче кой. – Кемпир Алишердин кесесине нан туурап салып койду.

– Эми бир катын алып берсем, карызымдан кутулат элем. Бирок катындын уругу куруп, буга такыр катын чыкпайт.

– Зулайка жүрбөйбү, – деп койду Алишер.

Анан ошол замат Жаңылды карап алып, өз сөзүнө өзү уялып кетти.

– Зумурең калгыр, ошондон көңүлүң калбай койду. Кыз кезинде да Зулайка дечү элең, эми күйөөдөн чыгып келгенден кийин да оозуңдан түшүрбөйсүң. А мага Садык тегирменчинин ошол кызы эч качан жаккан эмес. Кыз кезинде шайкелең эле эрге тийип, эки балалуу болуп да токтолбоптур. Ал сени жаш баладай ойнотот.

– Ойнотуп көрсүнчү...

– Анын үстүнө, ал бейдаба, жанагы сержант Серкебайыпка күйөөгө чыгам деп жүрөт имиш го?

– Сержант Серкебаев Ошко которулуп кетем деп арыз берип жүрөт. А Зулайка болсо, мен бир оштугуң менен сенин Ошунда жашап келдим, эми ал жакка өлсөм да барбайм деп жатат. Ошентип, экөө эки сөздү сүйлөп атышса, баш кошушмак беле...

– Болуптур, мен тегирменчиге кызыңды бер деп көрөйүн. Бирок сен өзүң да аракет кыл, Зулайканын көңүлүн ал. Болбосо, атасы макул дегени менен да, кызы тийбейм деп турса, эчтеке чыкпайт. Ошент. Өзүңдү жакшыраак

алып жүргүн. Бул турушуң менен Зулайкага жакпайсың, ал шаар көрүп келген неме. Карасаң: үстү-башыңдын баары кандын тагы, алча, алма, бүлдүркөндүн ширеси... Эсил гана эмгегим, кечээ эле жакында тигип бердим эле... Айтмакчы, өткөн жекшембиде эмне үчүн арак ичтин, ырысы жок? Мас болуп алып, картошка казып жүргөн катындарды кубалаган имишсиң го?

– А-а, жанагы сержант Серкебаев да... – деди Алишер күнөөкөр түр менен. Жаңылды да бир карап койду. – Туулган күнүм, стакан кагыштырып кой деп жалынып туруп алды... кемпир. – Өзү ичкени аз келгенсип, сени да көндүрмөк болду... Ичпегин, бейтаалай! Сага жакпайт, жиниң кармайт. Ансыз да, эл ичинде: жиндүү Алишер, жапайы Алишер атыгып жүрөсүң.

– Айтса, айта беришсин, эмнем коромок эле, – деп койду Алишер.

– Койсоңчу ошол үңкүргө жашаганыңды? – деди кемпир, өтүнгөн түр менен.

Алишер буга ынааркабай, ордуна ойдолоктоп алды. Ал бошогон кесесин бат-бат колдору менен жалай салды, дасторконго бата кылды да, ордунан туруп кетти. Кемпир менен Жаңыл үйдөн чыгып кеткенче артынан карап калышты.

– Үйрөнгөн адат калабы, уйга жүгөн салабы, – деди кемпир, ал чыгып кеткенден кийин. – Миң жолу айтып да, үңкүрдө жашаганын койдура албадым.

– Ал эмне деген үңкүр? – деп сурады Жаңыл.

– Кызыл-Үңкүр, мен сага айтсам керек. Эл аны жапайы адамдын үйү деп коюшат. Кечээ жакынга чейин эле анда жапайы адам жашачу.

– Жапайы адам?!

– Ооба... Бирок азыр ал жерден кеткен, Алишер барып жатып жүрүп, аны өзү үйүнөн жеритип жиберди. Ырас, мындан сегиз жыл илгери бир келип, ал жерде уктап жаткан Алишердин башын апчып кетиптир. Байкадың бекен, Алишердин башында беш салаа болгон тыртыгы бар, ошол жапайы адамдын тырмактарынын изи. Ошондон бери бечара баламдын акыл-эси да кирди-чыкты болуп калгансыды. Сопсоо эле жүрүп, кокусунан жини кармап калат, айрыкча бирдеме ичип алган күндөрү...

– А эмне үчүн ал үңкүрдө жашайт? – деп сурады Жаңыл, таңыркоосу таркабай.

– Ал жердин булбулу көп, – деди кемпир. – Жазында барып калган киши булбулдун үнүнө кулагы тунуйт: ал жагындан да безилдеп сайрап аткан, бул жагындан да... А Алишер кичинесинен алардын үнүн жакшы көрөт. Мына ошол үчүн гана... Жыл сайын жаз келер замат үңкүрүнө жашаганы үйдөн кетип, кайра кыш түшкөндө гана бир келет. А өткөн жылы, ал турмак, кыштап да калды. Эмне десем, кээ бир түндөрү, очокко оттон улуу жагып алып, тыңшап отурсам, тышта булбулдар сайрап аткансып туюлат дейт. Оф, жараткан, бала кичине майып болуп калды...

– А өзү бир иш кылабы?

– Отунчу. Жайын-кышын лесхозго отун даярдайт. Токойдо жыйылган отун көрсөң эле, Алишердин отуну дей бер... Кел, дасторконго дуба кылалы. Оомийин, эккен-тиккенге тийсин сообу...

Батадан кийин чоң энеси идиш-аяктарды жыйыштыра баштады. Жаңыл ага жардам кылды.

– Эми сен тиги айранды бышып, майын ал, – деп калды кемпир кийин, бурчта турган жыгач гүптү* көрсөтүп.

– А мен Алишердин кекилигин тазалайын...

– А-а... айранды кантип бышат? – деп сурады Жаңыл, кичине уялып.

Бирок чоң энеси буга таң калган жок.

– Мен сени үйрөтүп коём, – деди кайра.

Анан ичинде толтура айраны менен пишкеги бар гүптү[1] эшикке көтөрүп чыгып, пешайванга койду да, үйрөтүп берди. Анча деле кыйынчылыгы жок экен. Жаңыл бат эле үйрөнүп алып, кийин өзүн курчаган токойду, анын ичиндеги кызыл-тазыл үйлөрдү, кызылала тоону, тоонун боорунан сойлоп түшүп аткан узун шаркыратманы суктана карап, шашпай бышып атты...

[1] Гүп – айран бышып, майын алчу идиш.

VI

Айран бышылып, майы алынгандан кийин, кекилик тазаланып, казанга салынгандан кийин, чоң энеси айтып калды:

– Эми кичине иштеп келели, – деп.

– А эмне иш кылабыз? – деп сурады Жаңыл, экөө эрчишип эшикке чыгышкандан кийин.

– Жаңгак теребиз, балам. Лесхозго жаңгак терип беребиз. Азыр негизги жумуш – жаңгак. Чөптү чаап, жыйнап алдык; алма, алчанын планынан кутулдук; картөшкө казылып бүтүп калды... Эми ушу жаңгакты коротпой терип, өткөрүп алсак, быйылкы жылдын түйшүгүнөн такыр кутулат элек.

– Эмне, бул жерде сага окшогон кары кишилерди деле иштете береби? – деп сурады Жаңыл, энесинин сөзүнө таң калып.

– Жок, – деди энеси. – Кары кишилер өзү иштейт.

Албетте, колунан келген иш болсо...

Үйдүн жанынан бир тегирмен суу агып өтөт экен. Суунун бетинде алма, алча, жаңгак, бариктер калкып баратат.

– Ой! – деп сүйүнүп, Жаңыл кызыл алманы тутуп алды.

– Шаркыратманын суусу, – деп койду кемпир, көпүрөнүн милдетин аткарган чириген жоон жыгач аркылуу өтүп баратып.

Жаңыл тоонун бетиндеги жаңгак, алма, алча даректарын караганча колундагы алмасын жей баштады. Бир чакырымдай барышкандан кийин, кемпир токтоп:

– Ушул жерден теребиз, – деп калды.

– Эл көрүнбөйт го? – деди Жаңыл эки жагын карап.

– Токой кең да кызым, – деп койду кемпир. Ал белиндеги белдемчесин чечип, Жаңылга берди. Көрсө, анысы узун калта экен. – Сен ушуга тересиң, – деди.

Өзү болсо, алдына байланган этегинин эки бурчун бүрүштүрө кармап, ошого тере баштады. Жаңыл да калтасынын учунан сүйрөп алып, жерге эңилди. Бирок көзүнө калың бариктерден башка эчтеке уруна бербеди.

– Жаңгак жок го? – деди ал таң кала.

– Бариктердин арасынан кара, – деп үйрөттү кемпир.

– Колуна бир чыбык алып алып, бариктерди оодарыштыр.

Жаңыл чоң энесинин айтканын кылды. Көрсө, жаңгактар жерге түшкөндө, кабыгынан ажырап, а жылаңачтангандан кийин, өңү саргарып, бариктерден айырмаланбай, көзгө жакшы урунбай калат экен. Бул бейтааныш ишке Жаңылдын бат эле көздөрү каныгып, колдору үйрөнүп кетти. Бара-бара ага кызыгып, бир маалда энесин жоготуп койду.

– Чоң эне-е-е! – деп кыйкырып калды ал, эки жагына элендеп. Чоң энеси жооп бербеди. Жаңыл, чытырман токойдо адашып калган экенмин деп эси чыгып, издеп жөнөдү. Улам-улам кыйкырып коёт.

– Чоң эне-е-е!

Бир оокумда, алды жагындагы өскүлөң ак чөптөрдүн арасынан бир чоң кыргоол чыга калып, аны аябай чочутуп жиберди. Анын: «А-а-аай!» – деген кыйкырыгынан улам, кыргоол учуп кетти.

– Чоң эне-е-е!

Көп өтпөй ал дагы бир жолу үркүп алды. Кокусунан, анын жолунан эки кулун кубалашып чыга келсе болобу. Ал кыйкырган бойдон, четке чыга качты. Кулундар оюн салган бойдон өтүп кетишти. «Оф...» – деп койду Жаңыл, алардын артынан ээрчий карап...

– Чоң эне-а-а!

– А чоң энең ким? – деп калды бул жолу бирөө жан жактан.

Жаңыл дирт эте түштү. Он метрче жерде, жаңгак терип жүргөн бир аял аны карап туруптур. Аял аркасына жаш баласын таңып алган. Жанында беш жашар чамасындагы кыз да турат. Жаңыл буларды көрүп сүйүнүп да, өзүнүн алдастап коркуп алган көрүнүшү үчүн кичине уялып да кетти.

– Арбаңыз, – деди ал аялга адегенде. Чоң энесинин айтканына караганда, Арстанбапта ушинтип саламдашыш керек эле.

– Бар бол, – деди аял, ага карай басып. – Сен биздин жерликке окшобойсуң го? Анан кимди чоң эне кылып жүрөсүң?

– Айкыз кемпирди, – деди, Жаңыл да аялды утурлай басып.

– Аа, киндик энемдин небересисиңби? – деди аял. – Анда сен Фрунзеден келген турбайсыңбы? Фрунзеде бир балам бар деп жүрчү эле. Кел, өөп коёюн... – Аял өзү отуз жаштарга чыга элек болсо да, улгайган аялдардын каадасын кылып, Жаңылдын маңдайынан өөп койду. Өөп, анан ошол замат калтасын жерге таштап, өзү да анын жанына отура кетти.

– Оф... Отур, сиңдим, – деп койду Жаңылга да.

– Жок, мен энемди таап алайын, – деди Жаңыл.

– Энеңи бөрү алат дейсиңби, жүргөндүр да бир жерде... кел, кызым, чечип койчу.

Кыз чуркап келип, аялдын белиндеги баланы орогон чоң жоолукту чечип койду. Аял баланы алдына алып, Жаңылдан тартынбастан эле анын оозуна эмчек салды.

– Чоң энемди бир көрүп келейин деген экенсиң да? – деди аял. – Түзүк, түзүк.

– А мен биротоло келдим, – деди Жаңыл.

– А-а, киндик энеме эрмек табылып, таза жакшы болгон турбайбы. Тиштебе, өлүгүңдү көрөйүн. – Аял эмчек ээмп жаткан наристе кызынын жаагына секин чаап койду.

Ушу тапта бирөөнүн күңкүлдөп ырдаганы, бариктердин шартылдаганы угулуп калды. Карашса, аларды жандап, ак желек кийген бир жигит өтүп баратыптыр. Колунда кол сандыгы бар. «Туруш-турмушу менен врач», – деп койду Жаңыл көңүлүндө, аны таңдана карап. Аңгыча жанындагы аял ага кыйкырып калды:

– Осмон!

Ак желекчен аларды көрүп, жолунан бурулду.

– А-а, Зулайка... Арыба, – деди ал, жакындап келип.

А Жаңылды болсо, кызыга бир карап алды.

– Бар бол, – деп алик алды аял. – Мына бул Бактыгүлдүн кулагына бир нерсенди сыйпап койчу. Кечээ киндик энеме кулагынештирдим эле, бүгүн шишигенсип калыптыр.

– Ошол жез кемпириңерди бир сотко беремин! – деди Осмон отуруп, сандыкчасын ача баштап.

Көрсө, ал фельдшер экен: сандыкчасынын ичинде түрдүү-туман дары-дармектер, аспаптар жүрөт.

– И-и, ал кемпир сага эмне кылды? – деп сурады Зулайка, Жаңылга көзүн кысып коюп.

– Эмчи-домчулардын заманы эчак өткөн. Азыр, ооруган киши фельдшерге, мына мага келиши керек, билдиңби? А силердин элиңерчи? Башы ооруса да, ичи ооруса да Айкыз кемпирге чуркашат. А төрөгөндө болсо, эрте күндө. Мына, келгениме эки жыл болуп баратат, бир да киши оорудум деп алдыма басып келе элек, төрөтөм деп районго аял алпара элекмин. А райондогулар мени урушат: деги сен эмне кылып жүрөсүң ал жерде, айлыкты эмне үчүн алып жүрөсүң дешет. Мен болгон ишти айтам: биринчиден, бул жердин калкы өлөр-өлгүчө оорубайт, а кокус ооруп калса, булардын бир кемпири бар, ошого барышат; кемпир болсо чөп-чар, мөмө-чөмө, жан-жаныбарлардын майы, эти, өтү окшогон нерселер менен эле айыктырып алат; аял төрөсө да, ошол кемпир төрөтөт дейм. Антсем, дагы жемелешет: бир картаң кемпирге кантип күчүң жетпейт, сен ал эскинин калдыгы менен аёосуз күрөш жүргүзүшүң керек дейт; бул үчүн дейт, ооруларды өзүң издеп табышың керек, боюнда бар аялдарды күн мурунтан билип, аларды аңдып жүрүшүң керек дейт. Эмне кылмак элем, моюн сунам да. Көрбөйсүңбү, эртеденкечке эл бар жерди кыдырып жүрөм.

Зулайка менен Жаңыл бири-бирин карап, жылмайып коюшту.

– Жолуң болуп атабы анан? – деп сурады Зулайка.

– Ооруган киши жок, – деди Осмон. – Бирок боюнда бар аялдардын саны алтооого жетип калды. Буюрса, дагы кошулат... – Фельдшер негедир, Зулайканын курсагын, анан өзүн карап мулуюп койду. Анын акыркы сөзүнүн бир өтмө мааниси бар окшойт, Зулайканын жүзү өзгөрө түштү.

– Кадырың жам болсун, – деди ал. – Канчалык көбөйбөсүн, баары бир бул жердин аялдары сага төрөгөнү барышпайт.

Осмон сүйлөп атып, даярданып алды: мойнуна тыңшагыч аспабын асып, колуна ак мээлейин кийди. Эми болсо,

аспабын Бактыгүлдүн көкүрөгүнө коюп, анын жүрөгүнүн кагышын текшере баштады.

– О, кокуй, эмне кылып атасың? – деди муну көрүп Зулайка. – Анын эч жери оорубайт, кулагына эле май-саябу, тырмагы ооруйбу, баары бир барып жүрөгүнө таасир этет. Сактыкка кордук жок, текшерип койдум. – Ал тыңшагычын сандыкчасына салып, анан кыздын кулагына май сыйпай баштады. – Мен мына бул карындашты тааныбадым го?

– Киндик энемдин небере кызы, – деди Зулайка. – Бүгүн Фрунзеден келди. Эми биротоло ушул жерлик болом дейт.

– Хе, – деп койду Осмон, башын чайкап. – Бирөөлөр Фрунзени көрүүгө зар болуп жүрсө, бирөөлөр андан безип, ушу кудай унуткан жапайы токойго келет.

Зулайка менен Жаңыл дагы бири-бирин тиктеп, жылмайып алышты.

– А ким Фрунзени көрүүгө зар болуп жүргөн? – деп сурады Зулайка.

– Мен, мисалы үчүн.

– Андай зар экенсиң, эмне кылып отурасың бул жерде, кетпейсиңби ошол жакка?

– Ыктыяр өзүмдө болсо кана, ушинтип силерге илимимди кор кылып жүрөт белем. Бошотушпай атпайбы бул жерден? Болду...

Осмон ишин бүтүп, сандыгын жаба баштады. Ушул учурда Зулайка анын аппак далысынын алакандай жерин жапкан кандын тагын көрүп калды.

– Ботом, далың эмне кан болгон? – деди ал.

А-а, – деп койду Осмон. – Жанагы отунчу Алишер балтасы менен бир колун билегине чейин үзө чаап алыптыр, ошону таңгамын...

– Койчу? – деп Зулайка үрөйү уча түштү. Жаңылдын да ичи ачышып калды.

– Келатсам, бирөө жараланган аюудай өкүрүп атат. Чуркап барсам, отунчу. Өзү бир жерде туйлап жатат, колу нары жакта, аппак чөптүн арасында сыраңдап бийлеп жүрөт.

– Ой, кудай ай, – деди Зулайка, жүзү тырышып.

– Болуптур эмесе, жакшы калгыла, – деп фельдшер ордунан турду.

Ушул учурда токойдун ичин жаңыртып, балтанын үнү угулду. Баарысы тыңшап калды.

– Ыманыңды жутупсуң, ээ? – деди Зулайка, Осмонго ачууланып.

– Жигит өлөйүн, – деди тигил. – Кайсар неме да, бир колдоп иштеп жатат.

Ошентти да, басып кетти. Зулайка менен Жаңыл үн-сөзсүз тиктешип отуруп калышты. Мына ушу тапта, кокусунан Жаңылдын башына: «О, кокуй бул баягы чоң энем менен Алишер сөз кылган Зулайка турбайбы!» – деген ой келе түштү. Ушундан улам, Зулайканы мурдагыдан кызыгуурааак карай баштады.

– Жүрчү, барып көрүп келели, – деп калды Зулайка аңгыча. – Кызым, сен үкөңдү ойнотуп турчу...

Экөө балтанын үнүн ээрчип жүрүп отурушту. Коюу балдарды аралап өтүштү. Алдыларынан суусар качырышты. Саз кечишти. Акырында бир кызыл жарды кыялап түшүп барышып, Алишердин алдынан чыгышты. Алишер куурап калган бир жоон жаңгакты жыгып алып, анын шактарын бутап атыптыр. Эки колу тең сопсоо экен.

– Мм... Алданыппыз, – деди Зулайка, көрүп эле.

– А эмне үчүн ал калп айтат? – деп таң калды Жаныл.

– Азыр билебиз... А де, Алишер!

– А деп атам, – деди Алишер, ишин токтотуп. – Келгиле.

– А билесиңби биздин эмне үчүн келгенибизди?

Алишер ийнин куушуруп, жылмайып койду да, жеңи менен маңдай терин ааркый баштады.

– Осмондун эмне үчүн далысы кан болуп жүргөнүн билгени келдик.

Алишер дагы жылмайды, бирок бул жолу анын жүзү жийиркеничтүү жыйрылып алды.

– Мен колумдагы кекилик менен бир койдум, – деди анан.

– А эмне үчүн? – Зулайка көрдүңбү дегендей Жаңылга ишаарат кылып койду.

Алишер жооп бериштен мурун Жаңылга бир карап алды.

– А сени... сержант Серкебаевдин идарасына барып жүрөт деп айтты.

Зулайка дароо мисирее түшүп, итиркейи келип алды, бирок ошол замат Жаңылды бир карап коюп, кайра жасалма жайдарыланып, эчтеке болбогонсуп калды.

– А сенин буга эмне ичиң күйөт? – деди ал кылыктана күлүп. Алишер Жаңылдан корунуп, түз жооп бере албастан, тескери бурулду да, ишине кириштн. Токойдо кайрадан балтанын үнү жаңыра баштады.

– Кеттик, – деди Зулайка. – Эми мунан сөз чыгара албайсың. Жаңыл негедир Алишерди аяп, а Зулайканын жоругун анча жактырбай, аны кыңырылган түрдө ээрчиди. Көп узабай эле токтоп:

– Эми мен энемди издейм, – деп шылтоо кылды.

– Энеңди эми үйдөн табасың, – деди Зулайка. – Андан көрү, азыр кырманга барып, терген жаңгагыңды өткөр дагы, үйгө кет.

– А-а... кырман каерде?

– Мына ушул сокмо жол менен бара берсең, өзүнөн чыгасың.

– Рахмат.

VII

Кырман токойдун ачык, күнөстүү жеринде экен. Тегерек, кең аянтта сапсары болуп жаңгак кургап жатат. Кургандарын ар-ар жерге дөбө-дөбө кылып үйүп коюшуптур. Кырманда эки эле киши көрүнөт: бирөө жыгач күрөк менен жайылган жаңгакты аралаштырып жүрөт, экинчиси кырмандын ортосуна коюлган оор таразанын четине эс алып отурат. Отурганы Айдар болуп чыкты. Ал Жаңылды тааный коюп, куду эски таанышын көргөндөй жылмайып, ордунан турду.

– О-о, келип эле ишке кириштиңби? – деди ал Жаңылдын ийнинен калтаны алып.

– Ананчы, – деди Жаңыл да, жылмайып. – Акыры ушул жерде жашап, иштей турган болгондон кийин... Уф...

Айдар калтаны таразага тарта баштады.

– Эмне, терген жаңгакты кабыл алыш да сенин милдетиңби? – деп сурады Жаңыл.

– Угу... Бул жерде менден башка токойчу жок, – деди Айдар кичине мактанган түр менен. – Сегиз кило терипсиз. Эки сом кырк тыйын.

– «Эки сом кырк тыйыныңа» эмне?

– Сенин эмгек акың.

Айдар анын терген жаңгагын кырманга төгүп, калтасын бошотуп берди. Кийин таразанын четине отура калып, калың дептерине бир нерселерди жаза баштады.

– Кол кой, – деди жазып бүтүп.

Жаңыл анын көрсөткөн жерине кол койду. Айдар ошол эле замат жанындагы сандыгын ачып, анын акчасын санап берди.

– Чынымды айтсам, кичине тартынып турам, – деди Жаңыл, акчаны ала бербей.

– Ал, ал, – деди Айдар. – Чоң энеңе кант, чай сатып барып бересиң. Анан Жаңылдын макулдугун күтпөй эле, акчаны анын калтасына таштап койду.

«Жакшына жигит экен, – деп көңүлүнөн өткөрдү Жаңыл. – Сулуу, эстүү...» – Болуптур эмесе, мен үйгө барайын, – деди ал.

– Токтой турчу, мен сени өзүмдүн ата-энем менен тааныштырып коёюн, – деп калды Айдар күтпөгөн жерден.

Жаңыл аң-таң болуп, эки жагын карана берип, кырманга карай келаткан аял менен эркектин жана аларды ээрчиген бир короо жаш балдарды көрдү. Баарысынын көтөргөн торбо, куржундары бар. Алар Жаңылды таңыркай караганча, жакындап келишти да, көтөргөн жаңгактарын бир-бирден таразага коё башташты.

– Ата! Апа! – деди ушу тапта Айдар, эркек менен аялга кайрылып. – Бул кыз бая мен айткан киндик энемдин небереси.

– И-и, айланып кетейин, ушундайбы? Келчи өөп коёюн, – деди аял биринчи болуп. Ал Жаңылдын башын эңип, чекесинен өөп койду. – Жылдызың ысык экен, садаган кетейин. Барган жериңден бак тап, ылайым.

– Жаш кезимде мен сенин атаң менен ынак дос элем, – деди эркек да. – Экөөбүз үйлөнүп, балалуу-чакалуу болсок, бири-бирибизге куда түшөбүз деп ант беришкен элек.

Насип экен, атаң үйлөнгөнчө болбой эле шаарга кетип калып, ошол бойдон кайтып келбей койду. Мына эми мен анын кызын, сени көрүп отурам...

Жаңыл кичине уялып, ордунда ойдолоктоп алды.

– А булар болсо, менин карындаш, инилерим, – деп калды Айдар, Жаңылды кызыгып карап турушкан балдарга ишаарат кылып.

Жаңыл өзүн ороп турушкан бул жаңы тааныштарына кандайча мамиле кылышты билбей, башын гана ийкендетип, жылмайып тура берди. Акырында, оңтойсуздуктан кутулуш үчүн:

– Эмесе, мен кетейин, – деп шашып-бушуп жолго түштү.

– Жакшы калыңыздар.

– Жакшы бар, кагылайын, – деди аял.

– Үйүңө барсаң, мына бул жолго сал! – деп кыйкырды Айдар. Жаңыл анын көрсөткөн жолуна бурулду. Баарысы анын артынан жактыра карап, сөз кылып калышкансыды.

«Кандай жакшы кишилер, – деп баратты Жаңылдын өзү да. – Мээнеткеч, ак көңүл...»

Барып-барып, ал бир ажайып үч үйдүн алдынан чыкты. Үйлөр катар жана жакын-жакын түшүптүр. Үчөө тең кичине-кичине, дубалдары апаппак, тамбаштары кыпкызыл. Баарынан кызыгы, азыр үч киши үч тамды актап жатат... Кишилер да окшош – баарысы жашыл желек кийип алышкан. Жаңыл биринчи үйдүн мандайына келип, анын эшигинен «Медпункт» деген жазууну окуп, а актап аткан кишиси Осмон фельдшер экенин тааныды.

– А-а, сенсиңби, – деди Осмон да аны көрүп.

– Аппак эле турган үйдү эмне үчүн актап атасыз? – деп сурады Жаңыл кызыгып.

– Бекерчиликтен, – деди фельдшер. – Бир иш кылыш керек да. Жаңыл жылмайып коюп, нары басты. Экинчи үйдүн эшигинде «Милиция» деген жазуусу бар экен. Жаңыл үйдү актап аткан кишиге салам берди:

– А деңиз!

Тигил, кырк жаштарга барып калган, чычайган муруттары бар адам болуп чыкты. Ал дароо ишин токтотуп, Жаңылды көздөй басса болобу.

– Милициянын сержанты Серкебаев! – деди ал, Жаңылга честь берип. – Кулак сизде, гражданка?

– Саламатсызбы, – деди Жаңыл, башка эмне дээрин билбей.

– Саламатчылык. Кандай арыз-муңуңуз бар?

– Эч кандай, – деди Жаңыл жылмайып. – Кызык, үйүңүз аппак эле экен...

– А-а, кыларга иш жок...

– Кантип, сиз үчүн делеби?

– Менин милдетим: тартипти сакташ, законду кармаш. А бул жерде, тилекке каршы, тартип менен законду бузушка чололору тийбейт.

– Кантип эле? Кур дегенде, мас киши болуш керек да?

– Жок, – деди сержант үшкүрүп. Бирок ошол замат эстей койду. – Астафурулла, бир отунчу бар, Алишер аты. Ошол гана кез-кез ичип коёт... Бирок аны апкелип камашка уруксат эмес.

– Эмне үчүн?

– Лесхоздун эң жакшы көргөн отунчусу. Лесхоз районго эки миң кубометр отун тапшырса, ошонун жарымын Алишер даярдайт. Иштемчил жигит. Албетте, мындай адамын лесхоз милицияга бербейт да. Ушундай, карындашым, бул жерде милиционер болуп иштеген адам жарыбайт.

– Түшүнбөдүм... Сиз эмне, кылмыштын жоктугуна наразы болуп атасызбы?

– Ананчы! Милиция кылмыш менен милиция да. Кылмыш жок болсо, милициянын эмне кереги бар? Кылмышы бар жерде милициянын баркы бар, кылмыш жок жерде, ага эч ким карабайт. Мына, мисалы үчүн, мени алалы... Бул жердин калкы мени бекерчи, арам тамак деп жаман көрүшөт. Бир чети алардыкы да туура: өкмөттүн берген айлыгын алыштан башка эч иш кылбайм. Келгениме, мына он жыл болуп баратат, бир кылмышкер кармап, камай элекмин.

Мына бул ак үй – сержант өзүнүн «Милициясын» көрсөтүп койду. – Менин ишканам, а кылмышкердин түрмөсү. Жүрсөң көрсөтөйүн...

Жаңыл анын көңүлүнөн өтө албай, ээрчип алды. Үйдүн ичи, чын эле, тең ортосунан экиге бөлүнүп коюптур. Кире беришинде стол, стул жана бир скамейка бар. А решетканын артында болсо, жалгыз темир кроваттан башка эч нерсе жок. Ырас, кроваттын үстүндө төшөнчү жатат, буттарында милициянын формасы илинүү турат.

– Мына, – деди сержант Серкебаев, – закон боюнча решетканын бери жагы меники, нары жагы кылмышкердики болушу керек эле. А иш жүзүндө кандай? Иш жүзүндө экөө тең мага таандык: кроватка жатам-турам, а столго отуруп, мени башка жакка которгула деп районго, областка арыз жазам.

– Кызык, – деди Жаңыл, ого бетер таң калып. – Ушундай жерден кеткиңиз келеби? Кылмыш жок болуп, түйшүгүңүз аз болсо, кайра жакшы эмеспи?

– Жаңылышасың, айым кыз. Жана эле айтпадымбы, милиция кылмыш менен милиция деп. Кылмыш болбосо, милиционер өспөйт. Мына мени көрбөйсүңбү: он жыл болду ушул жерге келгениме. Сержант элем, сержант бойдон жүрөм. Буга ким күнөөлүү? Албетте, кылмыштын жоктугу. Кылмыш болсо, мен аны жасаган кишини таап, закондун колуна тапшырып, көзгө көрүнмөкмүн, чиним жогоруламак, айлыгым көбөймөк.

– Түшүндүм, – деди Жаңыл ойго батып.

– Эчтеке эмес, – деп жубатты өзүн өзү сержант. – Бир айдан кийин областтан акыркы арызыма жооп алам. Бул жолу сөзсүз сенин пайдаңа чечилет деп жатышат райондогу тааныштарым. Кудай буюрса, эмки айда бул жерде менин издерим гана калат.

Жаңыл буга эчтеке дебестен, башын ийкендетип коюп, эшикке чыкты. Эшиктин оозунда беш кой туруптур.

– Менин койлорум, – деди сержант Серкебаев.

– Бай турбайсызбы, – деди Жаңыл, бир нерсе деш үчүн гана.

– Алтоо болучу. Бирөөн акчага айлантып, арызга кошуп областка жөнөтүп жибергенмин. Дагы бирөөн, ушул жерден кетип калышыма жардам болор бекен деп, кудайдын жолуна кудайы айтып койдум, кетпаратканымда бул жерликтерге таштап кетем, союп жешип, менин ишимдин ийгилигин тилешип, дуба кылып коюшсун.

Барган сайын сержант Жаңылга жакпай баратты. Анын алдынан батыраак кеткиси келди.

– Жакшы калыңыз, – деди да, жолго түштү.

– Жакшы бар, – деди Серкебаев, аны кетпаратканына кыңырылгандай түр менен. – Айтмакчы, карындашым, ким болосуң? Каяктан каякка баратасың?

Жаңыл сизге мунун эмне кереги бар деп айткысы келди. Бирок өзүнөн улуу кишинин көңүлүнө азар бергиси келбеди.

– Мен Фрунзеден келдим, Айкыз кемпирдин небереси болом.

– А-а – деп калды сержант кызыгуу менен. – Фрунзеде менин бир досум жашайт. Азыр ал милициянын полковниги болуп калды...

Жаңыл, анын сөзүн аягына чейин тыңшабастан, үчүнчү үй тарапка басып кетти. Үчүнчү үйдүн эшигинде «Универмаг» деген жазуусу бар экен. А үйдү актап аткан неме, болду-болбоду магазинчи деп чечти Жаңыл. Магазинчи жаш жигит болуп чыкты.

Оо, келиңиз! – деди ал элпектик менен, куду кадырлуу мейманын тосуп жаткансып. – Мен эртең менен эле укканмын сиздин келгениңизди. Кана, ичкери кирели.

Жаңыл өзү да магазинге кире өтөм деп келаткан. Ал кирди. Магазин кичине көрүнгөнү менен, ичинде түрдүү-түмөн жакшы буюмдары бар экен. Жаңыл басып келип костюмдардын бирөөн кармап калды.

– Эмне, ошол костюмду берейинби? – деп сурады сатуучу, шашып-бушуп прилавкасынын нары жагына өтүп.

– Жок, бул костюм биздин бул жерге кийгенге жарашпайт, – деди Жаңыл сатуучуга эмес, өзүн өзү, кандайдыр рахат менен. – Мындай кийимди шаардыктарга кут кылсын... Мага чай, кант бериңиз.

Дүкөнчү Жаңылдын сунган акчасына чай, кант алып берди.

– Дагы эмне берейин?

– Тиш жуугуч.

– Тиш жуугуч бизде болбойт, – деди дүкөнчү күнөөкөр кишиче жылмайып.

Жаңыл буга таң калды.

– Эмне үчүн?

– Биз тишибизди алма жеп эле тазалап алабыз. Алма тишти жакшы агартат.

– Кызык экен, – деди Жаңыл жылмайып. – Бирок алма дайыма эле болуп турбайт да? Мисалы үчүн, жазында аны каяктан таап жейсиңер?

– Бариктердин астынан, – деди магазинчи. – Кар кетер замат биз кайрадан колубузга куржун, калта алып, күзүндө терилбей калган алма, жаңгактарды терип киребиз. Кээде алма, жаңгактарга аралаш, түркүн түстөгү алчалар да учурап калат...

– Мен бул жөнүндө укkан эмес элем, – деди Жаңыл, дагы жылмайып. (Калп айтат, чоң энеси айтып берген.)

Ушу тапта, кокусунан, боорuна сатылчу баасы илинген көляскалардын бирөөнөн наристе баланын ыйы чыгып калды. Жаңыл чочуп кетти.

– Менин кызым ойгонду, – деп коюп, дүкөнчү коляскага чуркап барды. – Апасы жаңгак терип жүрөт, – деди анан, актанган түр менен.

– А-а, – деди да, Жаңыл эшикке карай басты. – Айтып коюңузчу, мен өзүбүздүн үйгө кантип барсам болот?

– Эшикке чыгып туруп, сол жакка кеткен сокмо жолго түшүңүз, – деди дүкөнчү. – Бара берсеңиз, шаркыратманын үнүн угасыз.

– Рахмат. Жакшы калыңыз.

– Жакшы барыңыз. Кирип турунуз...

Фельдшер менен милиционерге караганда, дүкөнчү мага көбүрөөк жакты деп жыйынтык чыгарды Жаңыл өзүнчө, кетип баратып.

Үйгө жеткенче кеч кирип калды. Энеси эшигинин алдында эчкилерин саап атыптыр.

– Ме, ысыгында ичип ал, – деди ал, башка кеп-сөзгө келбестен, ага эртең мененки кара кесени сунуп.

Кам сүт ичкенге Жаңыл кыйла көнүп калыптыр, ал кеседеги сүттүн баарын ичип, дагы тамшанып койду. Кийин энеси экөө жер тепкичтер менен жогору үйлөрүнө көтөрүлдү. Үйдүн ичи капкараңгы экен, Жаңыл босогого келип тайсалдап туруп калды.

– Чыraктын майы түгөнүп калыптыр, – деди энеси, өзү биринчи болуп босогону аттап. – Эчтеке эмес, азыр ай чыгат. Кир, кире бер...

Жаңыл киререрин кирип алып, бирок эчтекени көрбөй, бөлмөнүн ортосунда селейип туруп калды. Ошол замат анын кулагын бирөө чертип кеткенсиди. Жаңыл кыйкырып жиберип, энесин кучактап калды.

– Ботом эмне болуп кетти, – деди энеси да чочуп.

– Кулагымды бирөө чертти.

Энеси күлүп койду.

– Коркпо, кызым, – деди анан. – Булар менин жарканаттарым, сени менен амандашып атат. Кел, отур, оокат ичебиз.

– А сен эшикти кара, көзүң батыраак каныгат.

Чын эле, ачык турган эшикти карап, Жаңыл андан учуп-кирип, учуп-чыгып жаткан көп сандаган жарканаттарды көрдү. Эми аларды өз көзү менен көргөндөн кийин, алардан өзүн коргоп, турган жерине бүжүрөп отуруп калды. Бат эле көздөрү да караңгылыкка көнүгүшүп, алдына коюлган нанды, кекиликтин этин, алма, алча жана жүзүм сыяктуу мөмөлөрдү даана ажырата баштады...

Оокаттанып бүтүшкөнгө чейин ай да чыгып, төшөктөрүн айдын нурунда салып жатышты. Жатаардын алдына энеси, негедир, босогонун алдында күймөнүп калды.

– Эмне кылып атасың, эне? – деп сурады Жаңыл, анын кыймыл-аракетин түшүнө албай.

Мен жайын-кышын эшикти ачып коюп уктайм, – деди энеси, өз төшөгүнө басып келип. – Шондуктан, уктап аткан да үйгө ит-куш кирип келбесин деп, астанага аркан тартып, ага дем салып коём.

Бул да бир жаңылык эле. Жаңыл өзүнчө жылмайып койду.

Жакшы түш көрүп жат, эне.

Жакшы түш көрүп жат, кулунум.

Терезеден, эшиктен айдын нуру төгүлүп турду. Анын жарыгында жарканаттар бирде үйгө, бирде тышка карай каршы-терши зыпылдап учуп жүрүштү. А эшиктен көрүнгөн токойдун төрт бурчтуу тилкеси айдын нуруна көшүлуп үргүлөп турат. Мемиреген тынчтыкта шаркыратма гүрүлдөйт...

Жаңыл кыйлага чейин уйгу-туйгу учушкан жарканаттарды карап жатып, акырында уктап кетти. Ошо уктап баратып, уйку-соодо арстандын арылдаган үнүн угуп калды. Анын көздөрү пар ачылып, ордунан секирип турду. Карасa, чын эле босогого арстандын айбаттуу көлөкөсү түшүп туруптур.

Эне-е! – деп кыйкырып жиберди ал.

Коркпо, – деди энеси, камырабай гана. – Ал арстан күн сайын келет, бирок аркандан аттап өтө албай, туруп-туруп кайра кетет. Сенин астыңдагы талпак ушул таалайсыздын жубайынын териси болот. Чоң атаң ыраматылык өлөр жылы атып келди эле. Мына, чоң атаңдын өлгөнүнө быйыл тогуз жыл толот, ошол күндөн ушул күнгө чейин бул байкуш ашык гарып ар түнүн мага бир жолу келип кетет. Мунун жамандык кылайын деген деле ою жок, ыраматылык жолдошунун кебете-кепширин көрүп, анын арбагы менен тилсиз сүйлөшүп гана, кайра кетип жүрөт. Бейкапар уктай бер, жылдызым...

Бирок Жаңыл уктай албай койду. Ал баарын унутуп коюп арстандын көлөкөсүн карап жатып калды. А арстандын көлөкөсү босогону бойлоп тура берди, а арстан өзү түк көрүнгөн жок...

– Сен, эмне, дагы эле уктай элексиңби? – деди энеси, бир маалда башын көтөрүп. – Эчтеке эмес, бир-эки жумадан кийин көнүп кетесиң.

Ырас, бир-эки жумадан кийин ал арстанга үйрөнүп калды. Бирок ошол түнүн таң атканга чейин да уктай алган жок...

VIII

Чексиз токой көшөрүп турат. Бир айдын ичинде анын бариктери текши күбүлүп, боппоз болуп жылаңачтанып алды. Эми анын арбайган шактарында ар түркүн канаттуулардын эсепсиз көп уялары гана карарат. Жердин бетинде болсо, мурдагыдан газан калыңдады, а анын арасындагы жаңгак азайып, эл жаңгак тергени кыштактан узак-узак жактарга кетишчү болду. Бүгүн Жаңыл ушунчалык алыс кетти, азыр өзүнүн каерде жүргөнүн да жакшы биле албай жатат. Жака-белинде эч ким көрүнбөйт. Эч кандай шоокум угулбайт...

Бир маалда гана күкүктүн үнү угулуп калды:

– Күү-күк...

Жымжырт турган токойдо анын үнү кандайдыр жалгызсырап, аянычтуу чыкты. Жаңыл энесинен укkан легенданы эстеди.

– Куу арча башын сактаган күкүк, Куйругун күнгө сактаган күкүк – деп ырдады ал легенданын ырынан.

– Күү-күк... – деген жооп болду күкүктөн.

Жаңыл жылмайып коюп, дагы улады:

– Карагай башын сактаган күкүк,

– Канатын күнгө сактаган күкүк...

– Күү-күк...

Жаңылдын көңүлү куунак боло түштү. Ээн токойдо адашып жүрүп, кокусунан, өз курбусунун авазын укkандай болуп кетти. Күкүктүн өзүн көргүсү келди. Жаңгагын андасанда тергенче, күкүктүн үнү келип жаткан жакка жөнөдү. Бирок эми күкүк сайрабай калды.

– Күү-күк! – деп чакырды Жаңыл.

– Күү-күк! – деген жооп болду.

Бирок бул жолку үн күкүктүкүнө анча окшой бербеди. Жаңыл бурулуп карап, өзүнө карай күлүп келаткан Айдарды көрдү. Айдар формасынын үстүнөн боосу узун сумка асынып алыптыр. Чоң-чоң өтүк кийген буттары калың бариктерди шилеп, шоокум чыгарат.

– Ой, сен белен! – деди Жаңыл, жайдары түр менен.

– Сүйүнчү! – деди Айдар, башка сөзгө келбей, – Жаңгак планын толтурдук!

– Ырас элеби?!

– Азыр мен акыркы машинаны жүктөп берип келатам.

И-и-и, жакшы болгон турбайбы.

– Эми мына бул калтадагы жаңгакты «пландан тышкары» деген эсепке кошобуз. Билдиңби?! – Айдар азилденип, Жаңылдын калтасын бир муштады.

– Билдим, – деп Жаңыл да сөөмөйү менен Айдардын мурдун басып койду.

– Кел эми, ошол үчүн кичине эс алып алалы.

– Кел.

Отурушкандан кийин, Айдар чөнтөгүнөн эки алма алып чыгып, бирөөн Жаңылга берди.

– Жолдон келатып үзүп алдым.

– Рахмат.

Экөө тең качыратып алмаларын жеп киришти. Экөө тең бири-бирин тигиле тиктешип, өздөрүнчө эле мулуңдап күлүп коюшту. Бир айдын ичинде аралары жакындап, ынак болуп калышты.

– Жаңыл? – деди Айдар, бирпастан кийин.

– А? – деди Жаңыл.

– Бир сөз айтсам, таарынбайсыңбы?

– Кандай сөз?

– Мен сени жакшы көрөм деген.

– Жинди, – деди Жаңыл, ыраазылык менен жылмайып.

– Ушундай сөзгө да киши таарынчу беле. Айта бер...

– Мен сени жакшы көрөм.

– Мен дагы.

– Мен сени өпкүм келип турат.

Чын эле, баягыдан анын көздөрү бозоруп, эриндери билинер-билинбес дирилдеп алыптыр.

– Өбө бер, – деди Жаңыл. Айдар аны эңип чекесинен өөп койду. – А мен кинодогудай өпкөндү жакшы көрөм.

– А... Кинодо кандай өбөт?

– Мындай, – Жаңыл Айдардын мойнунан кучактап, анын эриндеринен узакка өөп алды.

– Кинодо жакшы өбөт экен, – деди Айдар, энтиге дем алып. – Келчи мен да ошентип өөп көрөйүн...

Бул жолу экөө өбүшкөн бойдон жерге сулап түшүштү. Ушул учурда бариктер шыртылдап калды. Жаңыл көз кыйыгы менен карап узагыраакта өтүп бараткан фельдшер Осмонду көрдү. Осмон баягыдай эле ак желекчен, колунда сандыкчасы бар. Жаңыл секирип турмакчы болду эле, Айдар аны кучагынан бошотпой койду.

– Чшш... Ал бизди көрбөйт.

Ырас эле, фельдшер аларды көрбөстөн, жандап өтүп кетти. Экөө дагы өбүшүп кирди.

– Мен сага үйлөнгүм келет, – деди Айдар, үнү толкундап. – Сен мага тиесиңби?

– Тием, – деди Жаңыл да.

Дагы бири-бирине жабышып калышты. Астыларында бариктер шуудурап атты.

– Жок! Жок! – деди Жаңыл, өзүн Айдардын колунан коруп. – Кийин... Никеден кийин...

– Мен бүгүн эле атам менен апама айтам, киндик энеме барып, той жөнүндө сүйлөшүшсүн, – деди Айдар.

– Айт, – деди Жаңыл, алсыз үн менен.

– Бүгүн эле... Жок, азыр эле! – Айдар ордунан чапчып турду. Атам менен апам тигил жакта жаңгак терип жүрүшөт. Мен аларды таап, айтып, анан кайра сага келем. Сен ушул ортолордо болосуңбу?

– Токточу, – деди Жаңыл, жооп бериштин ордуна. – Кокус, ата-энең макул болбой койсочу?

– Эмне үчүн макул болбойт?

– Мм... Мен шаардыкмын да. А силер шаардан келгендерди анча жактырбайт окшойсуңар.

– Сен өзүңдү фельдшер менен сержантка теңебегин. Сен таптакыр башка шаардыксың. Сени ким болсо да жакшы көрөт.

Ошентти да, Айдар чуркап кетти. Жаңыл да өйдө болду. Ушу тапта жакын жерден чөп жүктөлгөн үч эшек өтүп калды. Үчөөнүн үстүндө үч жаш бала баратат. Жаңыл чачтарына жабышкан чөп-чарды күбүгөнчө, аларды жылмая

карап, узатып калды. Кийин көңүлү куунак түрдө ордунан секирип туруп, кайрадан жаңгагын терип кирди...

Бирпастан кийин ал бир сокмо жолго туш келди. А сокмо жолдо болсо, беш коюн алдына салып алып, сержант Серкебаев келатыптыр. Ийнинде куржун, колунда таяк, а өзү көңүлдүү түрдө ырдап келатат:

– Э-э-эй, байтак, байтак, байтак жол,
Байтак жолдо көч келет.
Байтал минген кыз келет
Эки бети алмадай,
Күйүп жанып калбады ай.

Жаңылга анын ыры да, ырдаганы да кызык көрүнүп, шыңкылдап күлүп жиберди. Сержант чочуп кетти, эки жагын каранып калды.

– А-а, сенсиңби, Жаңыл?! – деди анан Жаңылды көрүп, кубанган түр менен. Мас экен, көрсө. – Кана эмесе, бир куттуу болсун айтып кой: сержант Серкебаев Ош шаарына кетип баратат!

– Кут болсун, жолдош сержант, – деди Жаңыл.

– Эми кудай буюрса, «сержант» атымдан кутулам го. Буюрса, мындан ары өзүмдү «жолдош кенже лейтенант», «жолдош капитан», «жолдош майор», «жолдош подполковник», «жолдош...» Оф! – сержанттын деми кыстыгып, шашып-бушуп жакасынын топчусун чечип калды.

– Полковник, – деп ал үчүн Жаңыл улап койду.

– Ооба, «жолдош полковник» дедиртем, – сержант ыктытып алды.

– Эмне экен, – деди Жаңыл, – шаардын шартында бул тилегиңиз орундалышы ыктымал.

– Оозуңа май, карындашым,

– Айтмакчы, коюңуздун бирөөн кудайы айтпадыңыз беле? – деди Жаңыл, койлордун саны азайбаганын көрүп.

–Таштабаптырсыз го?

– А-а – деп сержант колун шилтеди. – Таштасам, алышпай коюшту. Биз арамдан табылган кой этин жебейбиз дешет. А мен жалынганым жок. Кайыр!

Сержант Серкебаев басып кетти. А нарыраак баргандан

кийин, кайрадан ырын баштады:

– Э-э-эй, байтак, байтак, байтак жол...

Жаңыл жылмайып койду да, жолду кесип өтүп, жаңгак терип калды. Көп өтпөй ал бариктердин шыртылдаганын укту Караса, мандай тарабынан, наристе кызын аркасына таңып алып, улуу кызын ээрчитип, Зулайка келатыптыр. Улуу кызынын экөөнүн колдорунда жаңгак терген калталары бар.

– Алишерди көрдүңбү? – деп кыйкырды ал узактан эле, арыба эсенби дештин ордуна.

– Жок, – деди Жаныл. Анан ойлонуп туруп, кошуп койду. – А сержант Серкебаевди көрдүм.

– А өлүгүн көрөйүн ошонун. Кетти ал. Бирок жөн кетпестен, менин Алишеримди мас кылып коюп кетиптир үйүң күйгүр.

Мына эмесе деди Жаңыл таң калып, качантан бери Алишер мунуку болуп калган.

Зулайка жакын келип, жерге отура кетти.

– Оф... Каякта жүрөт болду экен?

– Мас болсо, жаткандыр да бир жерде өзүн билбей, – деди Жаңыл, анын жанына отура берип.

– А-а, сен али Алишердин пейилин биле элек экенсиң. Алишер мас болсо, кутурган буурага окшоп калат: көзүнө көрүнгөн кишини качырып сала берет.

– Мунусу жаман экен, – деп койду. Жаңыл жактырбай.

– Бир жиндилик кылып, киндик энемин каарына калбагай эле. Менин коркконум эле ушул.

– А чоң энем эмне кылмак эле?

– О-о, кокуй, ал кишинин ачуусу келбесин. Ачуусу келсе барбы, кудай анын бетин ары кылсын, эч кимди аябайт. Мен сага бир мисал айтып берейин... Ушул Алишер баласы менин тоюм түшүп жатканда, сопсоо эле туруп, менин күйөөмдүн минип келген атын союп таштаган. Мына ошондо киндик энем Алишерди алдына салып айдап барып, бир күн кечке шаркыратманын астына тургузуп койгон.

– Ой! – деп жиберди Жаңыл. – Ооруп калбайбы киши?!

– Ооруду, албетте. Бирок киндик энем өзү эмчи-домчу эмеспи, ар түрдүү дары-дармектерди ичирип, шыбап жүрүп,

бир айдын ичинде кайра айыктырып алды. Ошондон бери мен киндик энемден корком...

Экөө сүйлөшкүнчө, Зулайканын кызы жака-белден бүлдүркөн терип келип, апасы менен Жаңылды сыйлап калды.

– Айтыңызчы, Зулайка эже, – деди Жаңыл, бүлдүркөн жегенче. – Алишер акем эмне үчүн сиздин күйөөңүздүн атын союп жүрөт?

– Кызганып, – деди Зулайка, жылмайып. – Ал мени алам деп жүргөн. Бирок менин атам өз билгенин кылып, Ошто жашаган бир алыскы жээнине берип жиберген. Ушундай, ал мени жакшы көрөт...

– А сизчи?

– Мен дагы, – Зулайка мулуюп койду. – Эми биз баш кошобуз кудай буюрса. Кечээ кечинде экөөбүз ушинтип убадалашканбыз. Бүгүн эртең менен киндик энем биздин үйгө барыптыр, атам менен апам менин көзүмчө макулдугун бериштиир. Мен азыр Алишерди таап, ошол кабарды сүйүнчүлөйүн десем, ал жок. Жанагы жер жуткур сержанттын кылганы да... Эчтеке эмес, бул анын акыркы жолу ичиши, мындан ары ичире турган да киши жок, болсо да мен буга жол бербеймин... Кой, жарык-жааңда мен аны издеп табайын. Жүр, кызым...

Зулайка ордунан туруп, балдары менен жөнөп калды. Жаңыл алардын артынан ыраазы боло карап турду, анан ишине кириштиир. Бул ортонун жаңгагы суюк экен, ал бариктерди шуудуратып отуруп, улам алыстап кете берди.

Бир маалда ал бир ажайып булакка туш келди. Булак бир тарбайган картаң алчанын түбүнөн оргуштап чыгып, ак жана кара кайыңдар каптаган жайык кокту менен ылдый агып кетип жатат. Булактын үстүнөн булоо көтөрүлүп турат. Жаңыл колун салса, жылуу экен. А мезгил кеч күз.

– Ой! – деди Жаңыл таңданып.

Ал бирпас булакты суктанып карап туруп, кокусунан, киринип алгысы келип кетти, шаардан чыккандан бери кирине элек болучу. Эки жагын караса, эч ким көрүнбөдү. Нары-бери чечине салып, булактын кайнап турган көзүнө чалкасынан түшүп жатып калды. Далысы майда шагылга ыкшалып, жаш, сулуу денесин жылуу суу каптады. Жаңыл-

дын жаны жыргай түштү. Ал көпкө чейин, үстүндөгү алчанын сапсары бариктери менен жалтыраган тунук мөмөлөрүн карап, жүзүн аптапка тосуп, рахаттанып жатты. Бир маалда анын көздөрү өзүнөн бир карыш жерде турган гүлдүү чөпкө урунду. Бул жердегилер муну самын чөп дешсе керек эле. Жаңыл өйдө болуп, чөптү үздү да, денесин жышый баштады. Чын эле чөп көбүрүп чыкты. «Ха-ха!» – деп койду Жаныл, өз табылгасына кубанып. Ушу тапта, кокусунан, кургак чырпыктын кырс этип сынганы угулду. Жаңыл селт этип карай берип, үрөйү учуп кетти: кыпкызыл болуп бышып турган коюу ит мурундардын арасынан отунчу Алишер карап турат; белинде чылбыр, ийнинде балта; өзү өлгөнчө мас, шилекейи куюлуп, көздөрү жанып, эки аттап жетип келип, басып калчудай түрү бар. Жаңыл жанынын барынча чыңырып жиберип, өз кийимдерине барып жабышты. Бирок Алишер аны таң калтырды: ал өзү Жаңылдан бетер коркуп кетти, чымын-куюн болуп качып жөнөсө болобу. Жаңыл анын артынан көпкө чейин селейип карап калды.

«Жок, – деди анан ал өзүнчө мулуюп, – биздин бул жерде мындай ишке барыша албайт. Эң эле жаман деген кишибиз дагы...»

Ал кийинип бүтүп калганда, кокусунан, узактан Айдардын кыйкырыгы угулду:

– Жа-ңы-ыл!

Үндүн бир кубанычы бардай сезилди. Жаңыл дароо жооп берди:

– А-ау-у-у!

Айдар жоголуп кетти, кыйладан кийин дагы кыйкырды. Бул жолу үнү жакындан чыкты. Жаңыл туруп караса, Айдар бирде көлөкөгө кире калып, бирде күнөскө чыга калып, жоон, сейрек даректардын арасында элес-буластап чуркап келатыптыр. Анын бир жакшылык кабары бар эле. Жаңыл да чыдап тура албастан, калтасын алып, аны утурлай чуркады. Экөө, ак чөп баскан күнөстүү ачык жерде, бири-бирине жетишти.

– О, Жаңыл! –деди Айдар энтиге дем алып. – Экөө тең ушунчалык сүйүнүп кетишти. – Апам бечара көзүнө жаш алып жиберди...

– Ох, Айдар! – деди Жаңыл, Айдардын боюна боюн таштап.

Ошол замат, Айдардын арт жагында, өскүлөң чөптүн арасында секириктеп качып бараткан кыпкызыл эликти көрүп калды...

Телефон мына ушул жерде зыңгырады. Жаңыл чочуп кетти, бирок кыйлага чейин өзүнө келе алган жок: телефон удаа-удаасы менен зыңгырап атты, а элик качып кете берди... Акырында элик көздөн кайым болду. Жаңыл бирпаска аны кара аппаратты мелтиреп карап отуруп, анан гана трубкага колун созду:

– Алло...

– Жаңыл, сенсиңби?

Ошол! Жаңылдын жүрөгү туйлап кетти. Бирок өзүн колго алып, салмак менен жооп берди:

– Ооба...

– Салам!

– Салам...

– Сен, эмне: тааныбай атасыңбы? Мен – Искендермин.

– Искендер болсоң, эмне кыл дейсиң?

Искендер унчукпай калды. Өчөшүп, трубканы коюп коёбу деп Жаңыл коркуп турду.

– Жаңыл, мен сени көргүм келип атат.

– Кудайга шүгүр, – деди Жаңыл. Бирок унчукпады.

– Бир келип кетчи.

Жаңыл адегенде, жок деп, же дагы унчукпай коюп, сынагысы келди, бирок каадаланам деп, ачуусуна тийип алыштан коркту.

– Иштен кийин, – деп жооп берди шондуктан.

– Жок, азыр кел, – деди Искендер. – Айта турган зарыл сөзүм бар.

Жаңыл саатын карады.

– Макул, – деди анан. – Бирок айтып коёюн, беш эле минутка барам.

Ал трубканы коюп, шашып-бушуп кийине баштады. «Тфу!» – деди ал, бат эле таарынычы жазылып, макул боло койгонуна кыжыры келип...

IX

Аптека менен зоология музейинин аралыгы бир чакырым жер эле, Жаңыл желип-жортуп өттү бул аралыкты. Бирок музейге энтиккен бойдон кирип барбас үчүн эшиктин оозунда демин кичине суутуп туруп, анан кирди.

Искендер музейде кеп жасоочу болуп иштейт, анын өзүнүн бир кең бөлмөсү бар. Бул бөлмөгө кириш үчүн экспонаттар коюлган чоң зал аркылуу өтүш керек. Адатта, залда экскурсияга келген кишилер болот, бирок азыр түшкү дем алыш мезгили болгондуктан, эч ким көрүнбөйт, ал турмак музейдин кызматчылары да, музейдин ичи музейдегидей тыптынч. Жаңыл Искендердин бөлмөсүнө келсе, ал жерде да киши жок. Бирок Искендер аманат гана чыгып кеткен көрүнөт, токко сайылган аллюминий чайнекте суу кайнап атат. Жаңыл бөлмөгө кирип, күтүп отурмакчы болду. Бөлмөнүн ичи бир бечара скульптордун ишканасына окшош; ар жерде бычак, шибеге, жубалдыз, саман, пахта сыяктуу буюм-кечелер чачылып жатат. Булардын бардыгы кеп жасаганга керек. Бүгүнкү жасалып аткан кеп кыпкызыл эликтики экен. Кеп бүтөйүн деп калыптыр: соолуган эки көзүнө теннистин эки ак сакасын салып койсо эле, залдагы экспонаттардын арасына барып туруп калчудай көрүнөт. Элик оңурайган көздөрү менен эшик жакты тиктеп турат. Жаңыл аны көрөр замат токтоп, аны карап туруп калды.

– Кандай, сулуу элик бекен? – деп сурады ушу тапта арт жактан Искендердин үнү.

Жаңыл бурулуп карады. Искендер ак желегинин чөнтөктөрүнө колдорун салып, босогодо мулуюп туруптур. Ушундай жерде иштегенине карабай, желеги дайымкысындай таза, а өзү дайымкысындай чырайлуу. Жаңыл дароо толкундап, боюн анын боюна таштагысы келип кетти, бирок күч менен өзүн кармап калды. Адегенде, ал баштасын, анан мен деди ичинен... Ошондуктан, Искендердин суроосуна жооп бергенче, эликти айлана басымыш болду.

– Өлүк да, – деди ал. – Өлүк эликтин сулуулугу кайсы болсун.

– Ошондой дечи? – Искендер да аны ээрчий басты. – А мен жинди болуп, муну сулуу экен деп суктанып отурбаймынбы.

– Анткени эч качан анын качып баратканын көргөн эмессиң.

Искендер күлүп жиберди. Ал Жаңылдан он жаш улуу болучу. Шондуктан, көп учурда Жаңылга балача мамиле жасайт.

– Туура айтасың, көргөн эмесмин, – деди ал.

Анан өзүнүн каршысына келе түшкөн Жаңылды шап кучактап алып, аны өпкүлөп кирди. Жаңыл көшүп туруп берди. Кокусунан, көздөрү эликтин чуңкур көздөрүнө түшташ келе калып, негедир, денеси дүркүрөп кетти. Ошондо гана ал Искендердин кучагынан акырын бошонуп, төр жакка карай басты.

Бөлмөнүн төрүндө бир эски стол, эки эски кресло боло турган. Жаңыл креслонун бирөөнө келип отурду.

– Азыр кофе ичебиз, – деди Искендер.

Ал кайнап аткан чайнекти сууруп келип, столдун үстүнө койду. Кийин столдун тартмасынан кофенин банкасын, стакан, кашык, кант, печенье сыяктуу нерселерди алып чыга баштады. Жаңыл саатын карап алды.

– Коош, эмне айтмакчысың мага? – деди анан.

– Сабыр кыл, – деди Искендер. – Адегенде мына бул кофени ичип көр, жакса айтам, жакпаса айтпайм.

Искендер кофе даярдап, Жаңылдын алдына жылдырып койду. Жаңыл ичип көрдү.

– Жакшы экен, – деди жылмайып.

– Анда кулак сал, – деди Искендер, анын маңдайына отуруп.– Менин бул жерден кетким келип жатат, Жаңыл. Мен сага айтып бербедим беле: мен университетти бүтүргөнмүн, дипломум бар, а бул жерге кокусунан эле орношуп калганмын, түзүгүрөөк кызмат табылган күнү кетемин деп.

– Айткансың, – деди Жаңыл. – Эми, эмне, ошондой кызматты таптыңбы?

– Таптым, – деди Искендер. – Бирок ага орношуш үчүн сенин жардамың керек болуп атат.

– Менин? – Жаңыл аябай тан калды. – Кандайча?

– Билесиңби, кечээ сенин атаң бир кызматчысын иштен айдап жибериптир. Муну мен бир досумдан уктум. Кызмат абдан жакшы, айлыгы дагы...

Искендер унчукпай калды. Жаңыл анын оюн түшүндү. Түшүнүп, кыйын абалда калды. Атасынын пейили ага маалим болучу, ал Жаңылды башка балдарынан жакшыраак көргөн менен, өз ишине келгенде, мунун сөзүн укпайт, бул аныk. Жок, жардам бере албайт...

– Ох, Искендер, – деди ал, каңырыгы түтөп. – Жан дилим менен жардам бергим келет сага, бирок колумдан келбейт.

– Эмне үчүн?

– Атам менин тилимди албайт. Искендер.

– Кап, а мен сенден үмүт кылып жүрбөймүнбү...

Экөө тең сөздөрү түгөнгөнсүп, унчукпай калышты. Ушул учурда босогодо бир ажарлуу жаш аял пайда болду. Аялды Жаңыл мурда көрүп жүргөн, ушу музейде экскурсовод болуп иштейт. Аял бирдеме ичип алган көрүнөт, кызарып-татарып алыптыр. Колунда чала жеген алмасы бар.

– Искендер, сени күтүп калышты, – деди аял, Жаңылды чала-була карап алып. Анан столдун үстүндөгү чайнекке ишаарат кылды.– Дагы ичесиңерби?

– Алып кете бер, – деди Искендер. Аял чайнекти алып, эшикке бурулду.

– Стакандарды ала келерсиң, – деп койду чыгып баратып.

Бул сүйлөшүүдөн улам, Жаңыл өзүн кемсингендей сезип калды. Мени кетиришсе да, кичине сылыгыраак кетиришпейби деди ичинен. Жок, бул мени сүйбөйт, – деди ал, Искендердин көзүнө тигиле карап. Сүйбөйт.

– Ушул, – деди Искендер, ийинин саал куушуруп.

«Тфу! – деди Жаңыл, өзүнө өзү кыжыры келип. – Ушу сөздөн мурдараак ордумдан турушум керек эле». Ал башына муш жеген кишидей болуп ордунан турду.

– Болуптур эмесе, мен барайын, – деди ал, эшикке карай басып.

– Жакшы бар, – деди Искендер кош көңүл гана.

Анан ошол замат эки стаканды алып, алардын ичилбей

калган кофесин төгүп, өзүнчө күймөнүп калды. Жаңылды узаткан жок. Жаңыл экспонаттар коюлган залды аралап өтүп баратып, эшиктин оозуна жеткенде артына бир кайрылды. Искендер өзүнүн иш бөлмөсүнөн чыгып, эки стаканды көтөрүп, башка бир бөлмөгө карай шашып басып баратыптыр. Жаңыл чыдабай кетти.

– Сен эми мени эч качан көрбөйсүң! – деп кыйкырды ал. Бирок үнү менен эмес, зыркырап ооруп жаткан жүрөгү менен...

Аптекасына ал ыйлап келди. Кызматчылардын баарысы орду-ордуларында отуруп иштеп атышыптыр, анын түрүн көрүшүп, бири-бири менен үн-сөзсүз тиктешип калышты.

– Мен силерден кетем! – деди Жаңыл аларга. – Мен деги эле бул шаардан кетемин!

Отургандар иштин жайын бүдөмүк болсо да түшүнүшүп, өздөрүнчө мулуюп-мулуюп алышты.

– Ботом каякка? – деди Самар, калгандарга көзүн кысып коюп.

– Арыстанбапка, – деди Жаңыл. – Чоң энеме, Айдарга, Алишерге...

Ошентти да, беркилер дагы бирдеме дегиче болбой, көз жашын жууганы коңшу бөлмөгө кирип кетти. Отургандар кайрадан бири-бирин тиктешип калышты..

X

Айткандай эле, бир жумадан кийин, ал Арыстанбапка жөнөп кетти. Адегенде самолётко отурду...

1974

СҮЙҮҮНҮН КАЙЫГЫ

I

Кеч күздүн бул жамгырлуу кечинде эски корпуста бар болгону эки киши калды: профессор Калык Акматов жана студент кыз Баси. Аңгыраган аудиторияларда, коридорлордо чырак өчүп, вестибюль гана күңүрт жарык болуп турду. Вестибюль дагын бүгүн өзгөчө ээн, адатта эшиктин оозундагы эски диванда отурчу швейцар азыр өз ордунда жок. Көп сандаган кийим илгичтерде ээлерин күткөн эки плащ илинип турат калас...

Плащтардын ээлери саат сегиз ченде гана бошоп чыгышты. Адегенде Акматов пайда болду. Ал ак халатчан, ак сүлгү менен бети-колун арчынып, арып-чарчаган акыбалында акырын басып келип, столго отурду да, ошол эле замат телефон чала баштады.

– Министр кете элекпи? – деп сурады адегенде. – Кошуп коюңуз... Карим Каратаевич, бул менмин, профессор Акматовмун. Өлүктү жарып, анализин лабораторияга жибердим... Азырынча айткым келбей турат. Анализдин натыйжасын күтөлү... Макул... Куп болот... Албетте...

Профессор трубканы коюп, чөнтөгүнөн сигарет издей баштады. Ошол учурда Баси көрүндү. Ал дагын халатчан, көрүнүшү чарчаңкы. Өз плащына басып барып, плащынын астында илинип турган сумкасынан бет арчу алды, аны менен сууланган бети-колун арчып кирди.

– Швейцар көрүнбөйт да? – деп койду.

– Үйүнө кеткен, – деди профессор.

– Албетте, медиктердин өздөрү дүрбөп качып баратышса, жөн адам карап турмак беле.

– Жок, өз ишине кылган мамилесине караганда, бул киши менин кесиптештеримдин кыйласынан түзүк экен. Сиз бара бериңиз десем: «Эртең кожоюндар эмне дешээр экен?» – деп кыйылат.

– Карапайым неме, бул жерде эмне болуп жатканын түшүнгөн эмес да.

– Бул адам институтта жыйырма жылдан бери иштейт, уваба деген эмне экенин укkан чыгаар.

Баси түшүнбөй калды.

– Эмне деген дединиз?

– Уваба, – деп кайталады профессор. – Кыргыздар холераны ушинтип коюшат.

– Уваба... Уваба... Демек, кыргыздар да ооруган экен да бул оору менен?

– Азыр экөөбүз ичин жарып чыккан шордуу – кыргыз болуп атпайбы?

– Анын оорусу али аныктала элек.

Баси халатын чечип, өз кийимин кийди. Кийин сумкасын асынып, эшикке карай бет алды. Акматов аны унчукпай карап отурду.

– Сиз кетпейсизби үйүңүзгө? – деп сурап койду кыз.

Профессор башын чайкады.

– Анда жакшы калыңыз.

Баси эшикти түрттү. Эшик ачылбай койду. Дагы нары-бери тарткылап көрдү. Ачылбады.

– Кулптануу го? – деди ошондо гана.

Калык Акматов ага чөнтөгүнөн ачкыч алып көрсөттү.

– Ачкычы менде.

– А-а...

Баси бейкапар басып келип, ачкычка колун сунду. А Калык ачкычты унчукпай чөнтөгүнө салып алды.

– Түшүнбөдүм? – деди кыз таңыркап.

– Сиз да мени менен кошо күтүшүңүз керек, – деди профессор.

– Эмнени?

– Анализдин натыйжасын.

– Кечириңиз, ага менин эмне керегим бар? сиздин керегиңиз жок. Сиздин керегиңиз, кокус, биздин диаг-ноз райондук врачтын болжолун ырастап калса гана тиет.

– Кандайча?

– Анда экөөбүз тең өзүбүзгө холера оорусун жуктуруп алган болобуз, – деди профессор. – Демек, бул оору менен шаарга чыгып, аны элге таратышка такыр акыбыз жок. Түшүндүңүзбү?

Баси кабатырлана баштады.

– Анда эмне кылабыз?

– Элди эскертебиз: биз холера менен ооруп калдык деп. Анан өз сөзүбүзгө аларды ишендириш үчүн, ушул жерде отуруп, таң атканча өлүп беребиз.

Профессор буларды азил-чынга салып айтты.

– Оозуңузга кара таш! – деди буга кыз.

Калыктын оозу ачыла түштү.

– Кечирип коюңуз, абдан суук сөздөрдү сүйлөп жибердиңиз, – деди кыз кайрадан.

– Сиздин керегиңиз ушул, айымкыз, – деп улады Калык какшык менен. – Менин керегим дагын... Экөөбүздүн элге кылган жакшылыгыбыз ушул. Биз өлөбүз, башкалар тирүү калат.

– Менин өлгүм келбейт, – деди Баси кескин түрдө.

– Ким эле эңсеп турат дейсиз, – деди Акматов астыртадан кызды сынай карап. – Бирок керек болуп калса, ушинтип өлгөнүбүз оң... Илгери бирөө: «Аттиң, атамдын өлөөрүн билгенде, бир куржун кебекке сатып жебейт белем» – деп арман кылыптыр. Анын сыңарындай, кокус, өлөөрүбүздү билип калсак, акыркы мүмкүнчүлүктөн пайдаланып, өзүбүздүн өлүмүбүздү башкалардын пайдасына айлантып калышыбыз керек...

– Ой!

Баси башын чулгуп алды. Кийин кыжаалаттанып, нары-бери баса баштады. Калык кыйлага чейин аны унчукпай көзөмөлдөп отурду.

– Токтоңузчу, – деди анан ороюраак. – Деги сиз ким болосуз? Кантип менин жанымда калып калдыңыз?

– Мен – студентмин, Калык Акматович, – деди Баси орудунда токтоп. – Бирок мени жекеме жеке көрө элек болчусуз, анткени биздин курс сиздин сабактарыңызга жете элек али... А калып калышым кокусунан болду. Мен өзүбүздүн кураторубуз Кудайкул Маймыловичти издеп жүрүп, сиздин кабинетиңизге туш келип калдым. Так ошо кезде сиз бир топ мугалимдер менен практикант-студенттерге райондон келген өлүк жөнүндө, анын оорусун райондук врач холера деп болжолдогонун айтып атыптырсыз. Өлүктү өзүм соём дедиңиз. Бирок эки-үч кишинин жардам берүүсүн өтүндүңүз. А карап турам дегендерге уруксат деп койдуңуз.

Ошентип коюп, өзүңүз моргго түшүп кеттиңиз. Беркилер селейген бойдон калышты. Үрөйлөрү учуп, коркуп алышыптыр. Көп өтпөй студенттер сүрүлүп жөнөп беришти.

Биздин куратор: «Менин башым ооруп турат, калалбайм» – деди дагын, алардын артынан түштү. «Мен бала бакчадан баламды алышым керек» – деп экинчи мугалим чыгып кетти. Карасам, бир нерселерди күңкүлдөп коюп, калган мугалимдер дагын таркап баратышат. Акырында өзүм калдым. Адегенде мен деле кетмекчи болдум. Бирок муздак моргдун ичинде эрбеңдеп жүргөн сиздин элесиңизди элестетип туруп, аяп кеттим...

– Аяганыңа рахмат, – деди Калык, кызга чын дили менен ыраазы болуп. – Бирок эми келип минтип коркоорунду билсем, ошондо эле кайра кубалап жибермекмин...

Экөө тең унчукпай калышты. Кыз негедир тунжурап туруп калды. Канткен менен жакшы кыз экен деп койду профессор, аны астыртадан карап отуруп. Кыз дагы аны карады.

– А-а... Холера менен ооруп калган кишини кантип билсе болот? – деп сурады бул жолу.

– Кускусу келет... Ичи ооруйт... Ичи өтөт... – деп түшүндүрдү профессор.

– Кускусу келет... Ичи ооруйт... Ичи өтөт...

Кыз анын айтканын кайталап, дагы нары-бери баса баштады. Калык телефон чалып кирди.

– Кыздар, анализ эмне болуп жатат? – деп сурады ал.

– Тездеткиле, – деди профессор. – Өзүм калдым?.. Беркилерчи?.. А ким уруксат берди? Шашпай тургула, эртең канынарды ичпесемби... – Акматов трубканы койду. – Алгы бетте, эртеңге чейин өзүм тирүү калсам...

Баси буларды угуп, коркунучу артты. Ал Акматовду мелтирей карап, не кыларын билбей туруп калды. Профессор сигарет күйгүздү. Кызга анын колдору калтырап аткансып көрүндү. Агай да коркуп атат деген ой кетти ага. Бирпастан кийин чукул бурулуп, жөнөп берди.

– Каякка? – деп сурады Калык.

– Туалетке... – деди кыз. – Кускум келип атат...

– Эмне?! – деп кыйкырды Калык.

Баси чуркап кетти. Калык кабатырлана баштады. Ордунан туруп кыздын артынан карап туруп калды. Кыз караңгы коридорго житип кетти. Калык кайра отурду. Кыйладан кийин кыздын кыйкырыгы угулду. Акматов ордунан атырылып туруп, таш полду тарсылдата чуркап жөнөдү. Кызды ал караңгы коридордун төрүнөн тапты. Баси балтырын ушалап, онтоп отуруптур. Анын тушундагы терезенин биринчи кабаты ачылып калыптыр. Сыягы, кыз аны ачып атканда тайгаланып кеткен көрүнөт. Профессор кызды колтуктап тургузуп, кайтадан вестибюлга жетелеп жөнөдү. Кыз аксап келатты.

– Эси жок, – деди Калык, эркелеткен үн менен. – Качканың менен менден кутуласың, а холерадан кутула албайсың да. Баси бышактап ыйлап кирди.

– Калык Акматович, эшикти ачып бериңиз, мен кетейин,– деп сурады ал.

– Анткенге болбойт, эркем, – деди Калык. – Азыр экөөбүзгө зор жоопкерчилик жүктөлүп турат билсең.

– Ким аны бизге жүктөгөн?! Бизге эч ким эч кандай жоопкерчилик жүктөгөн эмес!

– Туура, – деди профессор. – Биз ал жоопкерчиликти өзүбүзгө өзүбүз артып отурабыз. Ырас артынгандан кийин, аны көтөрө билишибиз керек. Болбосо, кыянатчылык кылган болобуз.

Акматов кызды диванга апкелип отургузду. Кыз көз жашын тыйып, соолуга түштү. Бирок терезени карап, эшиктен көзү учат.

– Бүт шаар бейкапар кечки тиричилигин өткөрүп атат, – деди ал жаш балача улутунуп. – А биз болсо бул жерде отуруп... өлүшүбүз керек.

– А мүмкүн, өлбөстүрбүз, – деди Калык. – Мүмкүн, жарым саат, бир сааттан кийин биз да алардын катарына кошулуп каларбыз. Кел, андан көрө, бутунду таңайлы, үйүңө канталап барганың жарабайт.

Баси канаган тизесин кош көңүл карап койду.

– А гөргө киргенге боло берет, – деди анан.

– Бекер айтасың. О дүйнө да тазалыкты сүйөт. Бекеринен жууп-тазалап аткарат дейсиңби, ал жакка кишини. Мен азыр келем... Калык каридор жакка басып кетти. Баси ойлонуп отуруп калды. Анан столго барып, телефон чалып кирди.

– Айшене, бул менмин, – деди. – Жамийла театрга кеттиби?... А гүл алып кеттиби?.. Эстүүм!.. А мен баралбай калдым... Кийин айтып берем. Кош болуңуз...

Баси сүйлөшүп бүткөн кезде, Калык да келип калды. Колунда бинт, пахта, көкмөк суюк дары бар.

– Кана, бутунду тос, – деди ал, кыздын жанына отуруп.

Баси бутун сунду. Профессор дарылап кирди.

– Ой, ачышып кетти! – деди кыз чыдабай, канаган жерине суюк дары тийгенде.

– Өзүңдөн көр, – деди Калык. – Сени ким бийик терезеге асыл дептир? А нары жакка секиргенинде, андан да бийик болчу, бутуң сынып кетмек... Бутундун иши бүттү.

Эми башыңа өтөлү...

– Ал эмне дегениңиз?

Калык чөнтөгүнөн жүз граммдык шишедеги коньяк алып чыгып, унчукпай ача баштады.

– Жок, мен ичпейм, – деди Баси алдын ала.

– Чарчап турасың, көңүлүң ачылат, – деди профессор шишени сунуп.

– А-а... өзүңүзчү?

– Мен да ичем.

– Анда сиз баштаңыз.

– Кыздын кырк чачы улук дептир бир акылман кыргыз. Мен ошонун сөзүнө кошулам.

– Рахмат...

Баси эки ууртап, калганын кайра берди.

– Ылайым, ушул жерден эсен-аман чыгып кетели, – деди Калык. Анан коньяктын калганын ичип алды. – Кап, ачуу басар эчтекебиз жок...

– Ой, менде конфет болушу керек эле. – Баси сумкасын аңтарып, жалгыз конфет таап чыкты. – Бирөө гана калыптыр.

– Экөөгө айлантыш оңой эле, – деди Калык.

Конфетти бөлүп, теңин кызга берди. Экөө мулундап жей баштады.

– Айтмакчы, сен эртең өз курсташтарыңа менин кабинетимен коньяк табылганын айтып коюп жүрбө, – деп эскертти Калык, кызды эркелеткен түрдө. – Бул шишени мен атайы экөөбүз үчүн гана катып койгон болчумун.

– Эгер эртеңки лекцияга чейин аман болсом, – деди Баси, – анда курсташтарымын алдына чыгып туруп: «Мен профессор Акматовдун өзү менен жекеме-жеке отуруп коньяк ичиштим!» – деп мактанамын. Албетте, көпчүлүгү ишенбейт, бул турган иш. Бирок ишенгендеринин ичтери күйөт. Сөзсүз.

– Кызык... Эмне үчүн ичтери күйүшү керек?

– Биринчиден, сиздин атыңыз. Ал биздин институтта гана эмес, бүт республиканын медиктеринин арасында легенда катары айтылат.

– Каршылык көрсөтүүгө уруксат этиңиз...

– Экинчиден, өзүңүз. Баарысы сизди поэзияны жакшы көргөн, музыка, театрды сүйгөн, өтө маданияттуу киши деп билишет.

– Мына эмесе...

– Мен сизге айтсам, студент жигиттеribиз сизге суктанып, кыздарыбыз аз-аздан ашык болуп жүрүшөт.

– О! Ушул жери кызык экен, – деди Калык. – А сенчи? Өзүңчү?

– Мен дагы, – деди Баси жылмайып.

– Жок, мен муну жөн койбоймун! – деди профессор. – Сөзсүз, аялыма айтамын. Ал бийкеч мени: картайып калдың, эми сени эч ким карабайт деп күйгүзөт. Өзү менден он жаш кичүү, Быйыл отузга чыгат. Ошого мурдун көтөрөт.

– Жыйырма жаш кичүү болсо да, антип айтууга негиз жок, – деди кыз, кызуулук менен.

– Рахмат. Эми мен ага так ушинтип жооп берип жүрөмүн.

– Албетте, аялыңыз жөнөкөй аялдардан эмес, – деди Баси башкача ыргак менен. – Университетте сабак берет. Китеп жазат...

– «Никелер жана ажырашуулар» деп...

– Жаңы сүрөт көргөзмөлөрүнөн, кино, спектаклдердин премьераларынан такыр калбайт.

– О, бул жагынан ал кишиге шаар боюнча теңдеш аял табылбас. Сүрөтчүлөр, кинорежиссёрлор, артисттер биздин байбиченин эңсеген чөйрөсү. Аларга аралашканда, чери жазылып, врач болуп калганым үчүн мени кичине аяп кетет.

– Кантип эле?

– Коку-уй, такыр унутуп калган турбаймынбы: бул катын бүгүн да мени театрга сүйрөмөкчү эле.

Калык шашылыш түрдө телефон чала баштады.

– Жаңы спектаклгеби? – деп сурады Баси.

– Ооба...

– Мен да бармакчы элем...

– Ка-ап, бая эле эскертип койбой, – деп өкүндү профессор, номерлерди алып бүткөн соң. – Жемелеп кирет эми... Ало, байбиче... А-аа, Э-ээ... Себебин уксаң адегенде... Кайдагы ресторан... Институттун вестибюлинде отурам, билсең!.. Зачет алып бүткөнчө жанагы алжыган швейцар эшикти сыртынан кулптап, үйүнө тамак ичкени кетип калыптыр... Билбейм качан келээрин... Эми бүгүн барбасак, башка күнү барабыз да... Таарынышпайт, айтабыз... Эмне?.. Эки эле кишибиз... Таап сүйлөдүң... Жаш... Сулуу... Ал турмак, акылдуу да экен... Кадыр түн тосуп отурабыз...

Калык трубканы кескин коюп, ичинен бир нерселерди жиндене күбүрөп калды.

– Кадыр түн деген эмне? – деп сурады Баси, анын көңүлүн башка жакка буруш үчүн.

– А? – деди Акматов, өзүнө келе албай.

– Кадыр түн.

– А-а... Ырамазан айынын жыйырма жетинчи түнү. Жакшылык күтүүнүн түнү. Бул түндө адамдар уктабастан, бири-бирине ымандай сырын айтышып, бири-бирине жакшылык каалап отуруп таңды атырышат. Ушул түнү алар жамандыктан тазарып, жакшылык тилектери ишке ашат...

– Ажайып түн экен...– деди Баси чын дили менен таңырканып. – Эртең теңтуштарыма айтам, биз Калык Акматович экөөбүз кадыр түн тостук деп.

Калык жылмайып койду.

– Муну айтсаң боло берет, – деди.

Кокусунан телефон шыңгырады. Экөө тең элейип бири-бирин карап калышты.

– Министр же лаборатория, – деди Калык. Анан трубканы алды. – Алло? А-а, сиз белеңиз, Кудайкул Маймылович? Кандай, башыңыздын оорусу басылдыбы?.. Дагы элеби?.. О-о, этият кылыш керек, тууган. Кара баштан башка экөөбүздө эмне бар?.. Не дединиз?.. Өзүмбү?.. Угуп турбайсызбы, азырынча өлө элекмин. Бирок негедир чүчкүргүм эле келип атат. Ушу холеранын чүчкүрүгү болуп жүрбөсүн, ыя, Кудайкул Маймылович?.. Билбейсизби?.. Ошентсе да, сактыкка кордук жок дегендей, кулагыңызды трубкадан алсаңызчы, кокус ичине чүчкүрүк кирип кетсе...

Калык Басини карады. Трубканы коюп койду.

– Болбосо чындап эле чүчкүрөт болчумун...

Баси күлүп жиберди.

– Жан бакты, – деди Калык, жинденип. – Оголе жаны ширин мунун. Бирөөлөр жөнүндө ушундай кам көрсөң го, диссертация жакташтан мурда сокур ичеги кескенди жакшылап үйрөнмөксүң, оорулар жалдырап жатып колуңда өлбөйт болчу...

Экөө тең кичине унчукпай калышты.

– Калык Акматович, – деди анан студент кыз, – а эгерде киши врачтык кесипти тандап алып, ага көп жылын сарп

кылып окуп, бирок баары бир жакшы врач боло албай калса, анда эмне кылышы керек ал адам? Мисалы, Кудайкул Маймыловичтин ордунда сиз болуп калсаңыз, кантээр элеңиз?

– Карындашым, – деди Калык, – мен үчүн врачтык кесип – адамдарга жакшылык кылуунун бир гана формасы, бир гана жолу. А турмушта мындай жолдор толуп жатат. Врачтык колумдан келбей калган күнү ошол жолдордун бирин тандап аламын...

Калык кайрадан унчукпай калды. Кийин кызды бир кызыга карап алып:

– Мен сага бир нерсени айтып берейин, – деп калды. – Менин жаш кезимде биздин кыштакта орто мектеп жок болучу. Биз аны коңшу кыштакка каттап жүрүп бүтүрдүк. Эки кыштактын аралыгында он чакырымдай ээн, такыр талаа созулуп жатчу. Кышы өтө суук, жайы абдан ысык эле бул талаанын. Бирок анын бир ажайып нерсеси түбөлүк эсте калды... – Калыктын жүзүндөгү майда тырыштар жазылып, алардын ордуна жумшак нур жайылгансып кетти. – Талаанын орто ченинде, биз каттаган сокмо жолдон тай чабым ылдыйда, алакандай жер дайыма жашарып жатчу. Балдар аны Жашыл арал деп коюшчу. Аралды арал кылган: төөнүн көзүндөй булак, жепирейген жер там жана бул экөөн туш-тараптан ороп турган карагат, ит мурун сыяктуу бадалдар эле. Бадалдын арасында жапайы коён, кекилик, чил уялап, а жер тамда жалгыз чал турчу. Мен алиге чейин чалдын ал жерге кантип отурукташып калганын билбейм. Билгеним: ал жерде абышка өткөн-кеткен жолоочуга жакшылык кылыш үчүн гана жашачу. Жаз, жай, күз өткөнчө, чал күн сайын биздин жолдун боюна өз булагынан бир кумура суу сузуп келип койчу. А кышында болсо, үшүгөн жолоочулар бурулуп кетсин үчүн, керели-кечке тамынын морусунан тезектин көк түтүнүн булатып отурчу... Менин айтайын дегеним, кызым: ар кимибиздин ушундай жашыл аралыбыз, ушундай жакшылык ишибиз болушу керек. Ансыз турмуш бекер өтөт...

Баси ыраазылык менен жылмайып койду. Калык дагы тамеки чекмек болду. Бирпаска үндөбөй калышты.

– Башым ооруп чыкты, бул эмнеси? – деп койду анан Баси кайрадан кабатырланып.

– Таза абанын жетишпегендигинен, – деди Калык, кызды кубантып.

Анан күтүлбөгөн иш жасады: ордунан туруп барып, ачкычын алып, эшикти кең ачып салды, ал турмак ачкычы асылган бойдон калды. Баси буга аябай таң калып, профессорун аңырая карады. Карап, анын жүзүнөн өзүнө болгон ишенимин көрүп, ыраазы болду.

– Рахмат, – деди кыз.

Анан ордунан туруп, эшиктин оозуна басып барды. Эшиктен анын жүзүнө жаап атқан жамгырдын, таза абанын муздак эпкини урду.

– Ох, эшик сонун экен! – деди жыргап. – Жаан... Машинелер... Адамдар... Тигинде экөө өбүшүп турушат... Кызына караганда жигити сулуу көрүнөт...

Калык мулуюп койду.

– А-а, сенин өзүңдүн сулуу жигитиң барбы? – деди ал.

– Бар. Бирок...

– Эмне «бирок»?

– Үйлүү-жайлуу...

– Мм... Сени жакшы көрөбү?

Баси ойлоно түштү.

– Кызык... Эстеп көрсөм, бир жолу да «сүйөм» деп айтпаптыр...

– Кээ бир киши сүйөм дебесе да, ичинен сүйүп жүрө берет.

– Анда анын сүйүүсүн кантип билсе болот?

– Бир жолун таап сынап көр...

Кыз дагы ойлонуп калды.

Ушу тапта телефон кайра шыңгырады.

Экөөнүн тең өңү дароо өзгөрө түштү. Бири-бирин кооптуу карап алышты. Калык трубканы алды. Баси ордунда катып, аны тыңшап турду.

– Алоо?.. А-а... Даяр болсо, айта бер... Жок-жок, коё тур, калем-кагазымды камдап алайын...

Калык шашып-бушуп чөнтөгүн тинтип кирди.

Басинин эми чындап үрөйү учту. Тагдырлар чечилчү учур келди. Азыр ал экөө өлүшөт же тирүү калышат. Кыздын көздөрү дароо ачык турган эшикке тигилди, эшиктеги эркиндиктен көзү учту. Эшик ачык... Эшик ачык... Бир шумкуса көчөдө болот. Бирок бир шумдук күч аны шыйрактан бекем кармап турду.

– Кана, айта бер, – деди Калык, жазууга камданып.

– Так... Так... Так...

Баси кыйлага чейин ачык эшик менен арбашып туруп, анан кокусунан ага чуркап барып, аны ичинен шарт жаап, ачкычын бурап-бурап алды. Профессор муну байкаган жок, ал бүт ынтаасы менен лаборанттын айткандарын жазып жатты. Басиге анын колдору калтырап-титиреп аткансып көрүндү.

– Болдубу? – деди акыры Акматов. Анан трубканы коюп, көздөрү жазылган жазууларга жабыша туруп калды.

Көп өтпөй анын түнөргөн кабагы жарыла түштү.

– Сүйүнчү! Биз сопсоо экенбиз!

– Оозуңузга май! – деп кыйкырды кыз.

Анан чуркап келип Калыктын бетинен өпкүлөп, ыйлап жиберди. Калык кыздын далысынан эркелете таптап коюп, өзү кайтадан телефон чалып кирди.

– Эми жолдош министрди куттуктап коёлу, – деди. – Карим Каратаевич, коркпой эле коюңуз: жарыктык киши сибирь язвасынан өлүптүр. Сыягы ооруган малдын этин жеп койгон го... Эчтеке эмес, бул биздин милдет да... Кош болуңуз... – Профессор трубканы коюп, Басини мулуңдай карады. – Мына эми өзүбүзгө уруксат беребиз...

Ордунан туруп, халатын чечип, кийим илгичтеги плащын кие баштады. Баси аны жылмайып карап турду.

– Кеттик эмесе, – деди кийинип бүтүп.

Экөө эшикке келишти. Калык жабык турган эшикти итерди.

– Ой, кулптануу го? – деди таң калып.

Баси эми гана эсине келди.

– А-а... – деди ал шаштысы кетип. – Үшүп кеттим эле... Ашыгып ачкычты издеди. Чөнтөгүнө салып коюптур, көр-

сө. Калык баарын түшүндү. Түшүнүп, ыраазылык менен мулуюп койду.

– Рахмат, эркем, – деди ал, ачкычты алып жатып. – Эгер менин студенттерим, кесиптештерим баары сендей болсо, мен үчүн жашоо да, иштөө да жеңил болоор эле.

– Сизге да чоң рахмат, Калык Акматович, – деп жооп берди кыз. – Эми мен сиздей адамдардын ишин жеңилдетип, турмушун бактылуу кылыш үчүн гана жашаймын.

– Билесиңби, Исландияда жашаган адамдар бири-бирине: «Өткөн жолку жолугушуу үчүн рахмат» – деп учурашат экен. Эми мен дагы сени көргөн сайын, ушул кадыр-түн үчүн сага рахмат айтып жүрөмүн.

– Мен дагы, Калык Акматович.

Калык кызды ийнинен алды. Экөө ээрчишип чыгып кетишти.

II

Калык менен Баси барабыз деп баралбай калган спектаклдин аяктады. Көшөгө түшүрүлдү. Көрүүчүлөр шатырата кол чаап калышты. Көшөгө кайра ачылды. Көшөгөнүн артында күтүп турушкан артисттер менен оюнду койгон режиссер авансценага басып келишип, көрүүчүлөрдүн куттуктоосун кабыл кылып, аларга өз ыраазылыктарын билдире жүгүнүп киришти.

– Автор! Автор! Автор! – деп кыйкырып калды актёрлордун бирөө, залга карап.

Калгандары аны коштоп кетишти. Автор көрүнө бербеди. Анда оюнду койгон режиссёр алдыга чыга берип:

– Сали! Сали! – деп чакырды.

Сали амфитеатрда отуруптур. Ал ордунан турар-турбас болуп, сахнага чыгар-чыкпас болуп назданып, бирок чыкпаска айла канча дегендей акывалда, а чынында ичинен жыргап, желип-жортуп чыгып келди. Келди дагын, шашкылаң түрдө артисттер менен режиссёрдун колун кысып, аларды кыдырата куттуктап чыкты. Кийин өзү да көрүүчүлөргө бурулуп, аларга башын ийкендетип, кол чабымыш болуп калды.

Кол чабуулар узакка созулуп кетти. Залдан сахнага карай гүл көтөрүп жөнөгөн кишилер пайда болду. Алардын ичинен бир жаш кыз, сыягы студент болсо керек, гүлүн Салиге сунуп калды.

– Өзүмдөн жана подругамдын атынан, – деди кыз. – Спектакль бизге абдан жакты. Рахмат.

– Силерге да рахмат, – деди Сали ичи элжиреп.

Акыры көшөгө жабылды. Эми ээн калган артисттер бири-бирин кучактап, өпкүлөшүп калышты. Башкы ролду ойногон жаш, сулуу актриса Салинин жаагынан өөп, кулагына: «Биз баарыбыз режиссёрдун үйүнө баратабыз. Сен да келесиңби?» – деп шыбырады.

– Кап, – деп өкүндү Сали чын дили менен. – Үйгө үч күндөн бери түн ортосунда келип атам. Бүгүн эрте кайтам деп койдум эле...

– Өзүң бил, – деп басып кетти актриса.

Сали кыйылган түрдө ажырады алардан...

III

Барбаганы жакшы болуптур. Үйүнө келсе, аялы конок күтүп атыптыр. Мейманканадагы столдун үстүнө дасторкон жайылып, аш-тамак жайнап калыптыр.

– Мына эмесе...– деди Сали оозу ачылып. – Эй, байбиче! Карачач!

– Ов! – деп кыйкырды аялы ашканадан.

– Бу сенин мейман тосчу түрүң бар го?

Карачач чыгып келди.

– Рапия телефон чалды, – деди ал. – Калык институтунда кармалып, спектаклге баралбай калдык дейт. Андай болсо, үйгө келип, бирпас отуруп кеткиле дедим. Макул болушту.

– А-а, ошондой бекен... А мен аларды театрдан издебедимби. Карачач Салинин сунган гүлүн алды.

– Спектакль кандай өттү?

– Куду өзүң көргөн күнкүдөй!

Карачач күйөөсүнүн көтөрүңкү көңүлүн кубаттады.

– Болсун, болсун, – деди. – Самандары сизге пайда, кызыл даны бизге пайда.

– Ал эмне дегениң?

– Атак-даңкы сизге буюрсун, акчалары бизге буюрсун дегеним. Сали күлүп жиберди.

– Кооз гүлдөр экен, – деди Карачач гүлдү жыттап.

– Бир сулуу кыз тартуулады.

– Бактылуу болсун ылайым.

Карачач ашканага кирип кетти. Сали дасторкондон шапдоолу алып, диванга отурду. Гүл салынган ваза кармап Карачач кайра чыкты.

– Сен, эмне дагы байыйбыз деп турасыңбы? – деп сурады Сали, аялынын акча жөнүндөгү сөзүн улагысы келип.

– Ананчы, – деди аялы вазаны столго коюп. – Биринчи пьесабыз «Жигули» алып берди, экинчи пьесабыз дача алып берди. А экөө тең сынчылардын пикири боюнча, орточо же ортодон төмөн пьесалар болучу.

– Акыр аягында, бул аз келгенсип, бирөөн басмага, экинчисин киного сатып жибердик, – деди Сали дагын аялын туурап.

– Ооба. А азыркы пьесабызды болсо ошол эле сынчылар шилекейи куюлганча мактап атышат. Демек...

– Карачач, менин бир кушкабарым бар, – деп калды.

Сали кокусунан, аялынын сөзүн болуп.

– Айтчы, – деп Карачач кызыга түштү.

– Бул азырынча жашыруун сыр. Оозуңдан чыгарба.

– Чыгарбайм.

– Эмесе, мындай. Биздин жаңы спектаклди республиканын мамлекеттик сыйлыгына көрсотмөкчү болушту.

– Ай-ий!

– Бул гана эмес.

– Дагы?

– Өзүмө болсо, искусствого эмгек сиңирген ишмер деген наам бергени жатышыптыр.

– Ой, Сали! – Карачач күйөөсүнүн мойнуна асылып, беттеринен өпкүлөп жиберди. – Демек, мен лауреаттын, эмгек сиңирген ишмердин аялы болот экенмин да?!

– Бирок эч кимге айта көрбө.

– Кадырың жам болсун. Ой, казанымдан кабар алып коёюн...

Карачач чуркап кетти. Бирок Сали шапдоолусун жеп бүткөнчө кайра чыкты.

– Айтмакчы, Сали, менин да сага айта турган кубанычтуу кабарым бар: жакында баланын атасы болосуң!

Сали тиштеген шапдоолусун тиштеген бойдон катып калды. Ал аялын сынай карады. Башынан аягына чейин.

– Жок, мен эмес, – деди Карачач күйөөсүнүн оюн түшүнүп. – Бурул төрөйт. Менин сиңдим.

Салинин жүзү дароо сууй түштү.

– Бурул төрөсө, мен кантип ата болом? – деди ал кичине жини келип.

– Ал баласын бизге бермекчи болду. Биз аны бала кылып алабыз. Бул анын биринчи баласы, ал али жаш, өздөрү үчүн дагы төрөп алат.

Карачач эмне дээр экен деп Салини көз кыйыгынан карап койду. Сали унчукпай шапдоолу жеп атты. Буга ардана түштү.

– Бурулдун күйөөсү жөнөкөй жигит, – деди ал. – Ал аялынын боюнан түшүрткөндү билбейт...

– Карачач! – деп кыйкырды Сали, тынчсызданып. – Козгобочу эми ошону, кудай жалгагыр. Жок дегенде, бүгүнчө. Азыр меймандар келишет.

Карачач дымып калды. Сали алаксыш үчүн барып телевизорду ачты. Телеэкранда мультфильм болуп атыптыр. Сали дароо өчүрүп, Карачачка кайрылды.

– Кала берсе, бул адилетсиздик, – деди. – Сен мени гана күнөөлөштү билесиң.

– Биз жаш элек. Биз студент элек. Биз бирөөнүн үйүн жалдап турчубуз. Балалуу болуп, бала багып-өстүрүшкө мүмкүнчүлүгүбүз жок болучу. Ошондуктан, баланы коё турушубуз керек эле. Окууну бүтүп, иштеп, үйлүү-жайлуу болгонго дейре.

– Туура! Ушунча себептер аздык кылабы?

– Мына эми бизде баары бар: үй, машине, дача... Дагы болот. А балабыз жок. Балабыз болбойт.

– Болот.

– Качан? Мен отузга кирип калдым.

– Элүүгө чыгып деле төрөп жүрүшпөйбү?

Экөө тең бирпас үндөбөй калышты.

– Мүмкүн, кыз болоор беле, – деди анан Карачач куду өзүнө өзү сүйлөп жаткандай. – Кыз болсо, сулуу кыз болмок.

– Сени тартса, – деп койду Сали кошоматтык иретинде.

– Быйыл туптуура онго чыкмак. Үчүнчү класста окуп калмак. Өзүм окутат болчумун. Эң алдыңкы партага отургузуп... Кооз көйнөк кийгизип, көкүлүнө көрктүү бантик тагып...

– Болдучу эми! – деп кыйкырып жиберди Сали чыдай албай.– Жадап кеттим. Он жылдан бери укканым «бала», «бала»...

– Эх, Сали, Сали, түшүнбөйсүң...

– Эмнени түшүнбөймүн?

– Баланын мага кандай керектигин.

– Ой, ушунун эмнесин түшүнбөйүн? Ар кандай ургаачы сымак, төрөп тукумунду уланткың келет. Ушул.

– Сали, мен көптөн бери жалгызсырап жүрөм...

– Мына эмесе... А менчи?

– Сен өзүң менен өзүң алексиң. Жазуучулугуң менен... Атак-даңкың менен...

Сали тунжурап ойго бата түштү.

Ушул учурда эшиктин коңгуроосу шыңгырап калды. Карачач эшик ачканы жөнөдү. Меймандар келген экен деп Сали да анын артынан ээрчиди. Бирок меймандар эмес болуп чыкты. Босогодо булардын кошунасы, элүүдөн ашып калган, орус аял туруптур.

– А-а, Вера Петровна... Келиңиз, – деди Карачач.

– Кечирип койгула, түн киргенде темселеп, – деди Вера Петровна. Ал үйгө кирген жок. – Кечиңиз кайрымдуу болсун, Сали.– Сали башын ийкеп койду. – Карачач, менин мышыгым кирбедиби бул жакка?

– Жок, – деди Карачач, кичине таңданып.

– Үйдөн кетип калды таш капкыр. Үч күндөн бери дайынсыз. Ушундай сулуу, ушундай акылдуу мышык эле...

– Мүмкүн, кайтып келээр, – деди Карачач.

– Небилейин. Ушунча жыл бирге жашап келип, кылган кылыгын көр уятсыздын. Же мен аны бир таарынтсам экен.

– Мүмкүн бирөө уурдап кеткендир? – деди Карачач иши кылып эле бир нерсе айткысы келип. Кошунасынын күйүтүн бөлүшкүсү келип.

– А? Шондой деп ойлойсузбу? Билбейм. Ошол түнү түн ортосунда эшикке чыгам деп калганынан, чыгарып жиберген жокмун. Түн ичинде дайыма эшикке чыкчу, бирок кайтып келчү. А бул жолу келген жок... Болуптур. Кечирип койгула...

Кошуна акырын бурулуп, басып кетти. Эрди-катын мейманканага кайтып келишти. Бирок кыйлага чейин сүйлөшкөн жок.

– Айдыңым, – деди акырында Сали аялын имере кучактап. – Ишенсең, бала дегенде, мен дагы ак эткенден такмын. А анын жоктугу үчүн, албетте, өзүм күнөөлүүмүн...

– Мүмкүн, сен мени менен ошол үчүн гана жашап келатып жүрбө? – деди Карачач. Салиге тигиле карап.

Сали ага жооп тапканча, кудай жалгап, эшик дагы чырылдап калды. Экөө унчугушпай босогого басып барышты. Үйгө Калык менен Рапия кирди. Рапия Сали менен тең. Орто бойлуу, толо, кызыл жүздүү келин. А анын күйөөсү болсо, тескерисинче, узун, арык, жүзү кумсарыңкы, көздөрүнүн астына тегерек тактар пайда болуп калган, буурул чач эркек. Ал аялынан он жаш улуу. Бул, анын өз оозунан чыккан сөз.

– Кечиңер кайрымдуу болсун, – деди ал астанадан аттай берип.

– Келгиле, келгиле, – дешти үй ээлери жарышып.

Аялдар өбүшүп көрүшүштү. Баарысы мейманканага басышты.– Премьераң кандай өтүп атат? – деп сурады Калык Салиден, куду анын ден соолугун сурап аткандай. – Биз бүгүн да баралбай калдык.

– Азырынча жакшы кабыл алып жатышат, – деди Сали сыймык менен.

– Мен үч рецензия окудум, үчөөндө тең мактап жазышыптыр, – деп кошумчалады Рапия.

– Кана эмесе, столго отургула, – деди Карачач.

– Ох, эмне деген дасторкон! – деп суктанды Калык колдорун жайып. – Карачач, сен меймандостуктун генийисиң. – Анан аялынан корккон киши болуп, шашып улап жиберди. – Менин аялым дагы.

Анын айтканын азил-күлкү менен кабыл алышты. Карачач жез чөөгүн, жез чылапчын апкелип, баарынын колуна суу куя баштады.

– Институтуңда эмнеге кармалдың? – деп калды Сали Калыкка карай.

– А-а... – деди Калык капарсыз. – Эми эле үйгө кетейин деп турсам, райондон бир өлүк келип калды. Райондун врачы аны холерадан өлдү деп министрге билдириптир.

– Холерадан? – деп сурады Карачач кабатырланып.

– Ооба... А министр мага буйрук берди: тезинен өлүктү жарып, туура диагноз кой деп. – Ох, эт абдан жакшы сүрсүптүр...

– Токточу...– деди Сали кызыгып. – А-а, эмнеден өлүптүр анан?

– Азырынча белгисиз. Анализин алып, лабораторияга тапшырып келдим. Эртең билебиз го.

– Эмне? – деп чыңырды Рапия үрөйү учуп.

– Калык...– деди Сали да кооптонуп. – А кокус... чын эле холера болуп калса эмне болду?

– Эмне болмок эле, министрге ошентип айтамын.

– Көк мээ! – деди Рапия жаны чыгып. – Эгер холера болсо, биринчи иретте сен ооруйсуң ал оору менен. Анан – мен! Акырында – булар... Бардыгыбыз өлөбүз!

– Ооба... Өлөбүз...– деди Сали дагы.

– Чын эле, Калык... – деди Карачач дагы калтырап. Калыкка эми гана жеткенсип, колундагы этин койду да, эси чыккан кишидей, акырын ордунан турду.

– Байбиче...– деди ал жалдырап. – Достор... Кечирип койгула. Мен бул жөнүндө такыр ойлобоптурмун...

Рапия чуркап барып сумкасын алды.

– Сали... Карачач...– деди ал далбастап. – Мен кеттим! А сен Кемчонтой, менин артымдан ээрчип үйгө келбегин! Киргизбейм!

– Кызык... Анан каякка барып түнөйм? – деп жалдырады Калык.

– Моргго! – деди аялы. – Жанагы сойгон адамыңдын жанына, уктуңбу?

Калык каткырып калды.

– Мен билгенмин сенин сөзсүз ушинтип айтарыңды, – деди ал аялына.

Анан кайра отуруп, этин жей баштады. Баарысы анын азилин түшүндү.

– Жамандын жарты өнөрү ашык, – деди Рапия кайтадан өз ордуна отуруп. – Ушинтип да тамаша кылат бекен...

– Ошону айтсаң, – деди Сали.

– Ох, жүрөгүм түшүп кала жаздады, – деди Карачач күлүп.

– Жакын кишилерди ушинтип анча-мынча сынап коюп жүргөн жакшы, – деди Калык мулуңдап.

– Сынабай жерге кир сен, – деди Рапия. – Жан-алым калсачы...

Калык күлүп койду.

Эми баарысы жай отуруп, аш-тамакка кириштн.

– Иштериң кандай, Рапия? – деп калды Карачач.

– Мындайча айтканда, жаңылыктарыңдан айта отур, – деп кошумчалады Сали аялын азил менен колдоп.

Ушул эле жуманын ичинде, биздин шаарда...– деп баштады Калык.

– ... жыйырма жуп киши никелешип, жети жубу ажырашты, – деп улады аялы. Баары тең күлүп калышты.

Ушу сотто иштегендер да кызык адамдар көрүнөт, – деди Карачач. – Ажырашабыз деп келишсе эле, ажыраштыра беришеби?

Ха! – деп койду Рапия. – Кантип эле ошентип калышсын? Айнытышат, албетте. Айрымдарын жарым жыл, бир жылга чейин сүйрөп барышат. Кээде бул жардам берет, а көпчүлүк учурда эчтеке чыкпайт. Дагы эле ээрчишип келип, отубуз күйүшпөй атат дешет.

– А сотко келишкенде, негизинен, алар эмне деп даттанышат? – деп сурады Сали кызыккан түр менен.

– Ар түркүн себептерди айтышат. Мисалы интеллигенттердин көпчүлүгү: сүйүүбүз түгөнүп калды дешет.

– Хэ! – деди Калык башын чайкап. – Сүйүүбүз түгөнүп калды... Жалаң сүйүү менен жашоого болбойт да!

– Анан дагы эмне менен жашаш керек, доктор? – деди Сали тамашалап.

– Биздин чоң ата, чоң энелерибиз, адатта, өздөрүнүн тою күнү таанышкан. Алар үчүн сүйүү тойдон кийин башталган. Анан ал сүйүү алардын өмүрүнүн акырына чейин жеткен. А эгер жетпей калса, алар ага кайгырган эмес, турмушун бирге уланта беришкен...

– А менин апам менен атамды он төрт жашында эле үйлөп коюшуптур, – деди Карачач. – Эки-үч жылга чейин экөө ага менен карындаштай жашашат: ойноп-күлүшөт, мушташат, жарашат... Апам кайненесинин койнунда жатып жүрөт. Үч жылдан кийин гана кайненеси: «Э, өлүгүңдү көрөйүн, сен кимге тийгенсиң: магабы же менин баламабы? Бар эриң менен жат» – деп төшөгүнөн кубалап чыккан экен.

Карачачка каткырып калышты. Ушу кезде телефон шыңгырады.

– Ким болуп кетти түн ортосунда чалган, – деп Сали ордунан турду.

Ал өз кабинетине кирди.

Кабинеттин ичи жык китеп. Дубалдардын ачык калган жерлерин Салинин пьесаларына жасалган афишалар, ар түркүн чөп-чар өстүрүлгөн карапа идиштер ээлейт. Терезенин түбүндө чоң жазма стол бар. Столдо кол жазмалар, китептер чачылып жатат, жазма машинка жана капкара телефон турат.

Сали келип трубканы алды.

– Алло?

– Кечирип коюңуз, мен сизди уйкудан ойготтум окшойт, – деди трубкадан бейтааныш кыздын үнү токтоолук менен. – Бирок айтаар сөзүм өтө маанилүү, таң атканча күтүүгө кудуретим жетчүдөй эмес.

– Токтоңузчу, – деди Сали кичине кыжыры келип. – Сиз ким менен сырдашканы атасыз?

– Сали менен, – деди бейтааныш кыз. – Сали Бегматов менен. Эмне, жаңылыштымбы?

– А мага өтө маанилүү сөздү ким айтканы атат?

– Басинин теңтушу. Атымды атабай эле коёюн.

Сали мейманкана жакты бир карап алды. Мейманканада меймандар гана калышыптыр. Карачач ашканага кирип кеткен көрүнөт.

Сали столдун алдындагы креслого отурду.

– Баси? Кайсы Баси? – деп сурады анан бейтааныштан.

– Анткорлонбоңуз, – деди кыз. – Сиз аны жакшы билесиз. А эгер чын эле унутуп калган болсоңуз, эстетейин: профессор Мусулманкуловдун кызы. Өткөн жылы жазында каза болгон профессордун. Сиз анын мүрзөсүндө сөз сүйлөгөнсүз. Мен сизге айтсам, сөзүңүз тургандардын баарын толкундаткан. Баси экөөбүздү дагын. Баси ошондон кийин сизге ашык болуп калып жүрбөйбү.

– Болуптур, – деди Сали чыдамсыздык менен. – Эмне демекчисиз?

– Мен азыр эле Басилердин үйүнөн чыктым. Баси чакырткан экен. Келсем, көз жашын көлдөтүп отуруп, бир сырын айтты... Сали, Басинин боюна бүтүп калыптыр. А баланын атасы сиз экенсиз.

Бейтааныш кыз унчукпай калды, сыягы, буга эмне дээр экен деп Салинин жообун күтүп калгандай. А Салинин эси ооп түштү. Кыйлага чейин эмне дээрин билбей туруп, араң өзүн колго алды.

– А-а, мен сизди билдим, – деди жайдары, бирок заар үн менен. – Сиз – авантюристка экенсиз. Мени сынап, коркутайын дединиз. Бирок Басинин теңтушу, оюңуз ойрон болду. Кош болуңуз.

Бирок коштошоорун коштошуп алып, трубканы коё алган жок. Эми ал өзү бейтааныш кыздын жообун күтүп калды. – Сали, мен сизди сынап, коркутуп эмне кылайын, – деди кыз, жай, ишенимдүү түрдө.

– Мен бул кызды үч айдан бери көрө элекмин! – деп кыйкырып жиберди Сали чыдабастан. Анан ошол эле замат өзүн ашкерелеп атканын түшүндү.

– А бала беш айлык болуп калыптыр, – деди кыз, мурдагы эле камырабаган калыбында.

Эми Салинин таптакыр ындыны өчтү. Ал унчукпай отуруп калды. Басинин теңтушу андан жооп күтүп атты. Бирок бул жактан үн-сөз боло бербегендиктен, кайра өзү сүйлөдү.

– Сали, сиз тезинен Басиге жолугушуңуз керек, – деди, куду Салиге боору ачып аткандай үн менен. – Же звонить этиңиз. Айткандай, Баси азыр жалгыз. Апасы Москвада. Кааласаңыз азыр эле звонить этиңиз. Иши кылып, аны менен сүйлөшүңүз, Сали. Ага жардам керек. Эмне кыларын билбей эси ооп отурат байкуш. Өзүңүз билесиз го, ал он тогуз жашта, али бала бойдон. Кокус...

Сали андан нары укkан жок. Ал мелтиреп бир чекитти тиктеген калыпта акырын трубканы ордуна басты. Ошол бойдон ал кыйлага чейин кыймылсыз отурду да, анан секин ордунан туруп, мейманканага кирди.

– Ким звонить этиптир? – деп сурады Карачач.

– Менин бир тааныш кызым, – деди Сали жасалма токтоолук менен.

– А-а, ошондойбу али? Атын айтсаңыз болбойбу?

– Силер аны тааныбайсыңар.

– Болуптур, болуптур. Айткың келбесе, айтпа.

Сали билип эле турду. Карачач бул бойдон тим калбайт. Сөзсүз кайрылат бул темага. Шондуктан, ушул кызуусунда эле, сөздүн аягына чыгып коюш керек деп чечти.

– Бечаранын башына мүшкүл иш түшүптүр, – деди. – Жардам кыл дейт. Жолугуш керек болуп калды.

– Бул биздин ишибиз эмес, – деди Карачач. Кийин меймандарга кайрылды. – Келгиле, плов бышканча, бир оюн ойноп отурали? Мисалы паша-вазир.

– Апкел чүкөлөрүндү, – деди Калык аны колдоп.

Карачач кошуна бөлмөгө кирип кетти. Сали да ордунан турду. Анын өзүнчө бир чечимге келген түрү бар.

– Жанагы кызга бир нерсени айтпай калыптырмын, – деди ал меймандарга. – Мен азыр...

Ошентип коюп, ишканасына кирип кетти. Калык менен Рапия бир-бирин астыртан карап коюшту.

Сали креслого жайланышып отуруп алып, телефондун номерлерин ала баштады. Бирпастан кийин аялдын сылык, коңур үнү угулду:

– Алло?

– Эсенсиңби, Баси, – деди Сали, жасалма жайдарылык менен.– Бул менмин Салимин.

– А-а, – деди Баси супсак түрдө.

– Мен сени ойготкон жокмунбу?

– Жок, китеп окуп отурам.

– А-а... А апаң уктап аткандыр?

– Апам Москвада.

– Демек, сен азыр жападан жалгыз турбайсыңбы?

Баси унчукпай койду. Салинин суроолору түгөнүп, андан нары эмне дээрин билбей калды. Бирпаска экөө тең унчукпай турушту. Кийин Баси кокусунан:

– Сали, эмнеге звонить эттиң? – деп сурап калды.

Сали бул суроону күткөн эмес.

– Билесиңби, – деп баштады ал шашып-бушуп, жасалма шайырлык менен. – Азыр бир кызык иш өттү. Угуп тур, күлөсүң. Мен өз кабинетимде иштеп отургам. Кокусунан бирөө звонить этет. Трубканы алсам, кандайдыр бейтааныш кыздын үнү чыгат. Мен Басинин теңтушу болом дейт бул үндүн ээси. Коош, – дедим. Тигил неме оозу-мурду кыйшайбай туруп, мына муну айтты. Билесизби, мен азыр эле Басинин алдынан чыктым. Баси мага бир сырын айтты.

Анын дейт, сени айтып жатат, беш айлык боюнда бар экен. А баланын атасы... сиз экенсиз, – дейт. Калп айтсам өлөйүн, так ушундай деди.

Сали айткандарынын Басиге кандай таасир этээрин жоруп, ичине демин жыйып, күтүп калды. Баси көпкө чейин унчукпады.

– Сали, көрүп турасың го, мен күлгөнүм жок, – деди анан алсыз муңкураган үн менен.

– Демек, анын айткандары...

– Чын, Сали.

Сали талып отуруп калды. Баси, сыягы өз сөзүнүн ага кантип таасир эткенин тыңшап калды окшойт. Кыйлага чейин үн-сөзсүз турушту. Кийин Сали, Басиге эчтеке дебестен, трубканы акырын коюп койду. Бирок ордунан козголгон жок. Талып отура берди.

Бирпастан кийин кабинетке Калык кирди.

– Сали, чүкөлөр каерде, биз таппай атабыз? – деп сурады ал. Сали жооп бербеди. – Э-э, сен эмне уткурган кумарбазга окшоп калгансың?

Сали аны унчукпай карап турду да, анан чечкиндүү түрдө:

– Эшикти жаап кой, – деди.

– Ичиненби, тышынанбы? – деп сурады Калык азилге салып. Бирок өзү чын эле Салинин оюн түшүнө бербей калды.

– Ичинен, – деди Сали.

Калык эшикти жаап, бери басты.

– Калык, менин үйүм күйдү, – деди Сали.

– А мен али түтүнүн көрө элекмин, – деди Калык.

Сали анын азилин колдогон жок.

– Менин ордумда башка киши муну кайта жашырмак, – деди ал. – Бирок мен уят-сыйытты жыйыштырып коюп, сага айтайын. Сен менин досум эмессиңби.

Калык китеп жыйылган текчелерге жөлөнүп, кунт коюп угуп калды.

– Билесиңби, апендим, – деп баштады Сали, – өткөн жылы мен бир жаш кызга ашык болуп калдым. Көпкө чейин аны менен жолугушуп жүрдүм. Бирок бир жолу болор-болбос жерден аны таарынтып алып, ошондон кийин көрүшпөй кеттик эле. Азыр мен ошол кыз менен сүйлөштүм. Боюна бүтүп калыптыр. А баланын атасы менмин... Эми эмне кылам?

Калык кыйлага чейин Салини сынай карап туруп, анан мулуюп койду.

– «Сүйүүнүн кайыгы талкаланды тиричиликке урунуп...»

– Мышыкка оюн, чычканга көз жаш, – деди Сали, таарыныч менен.

– А ким чычкан? Сенби? Тапкан экенсиң чычканды! – деди Калык.

– Жок, агайын, сен мышыксың, а чычкан азыр үйүндө ыйлап отурат.

Сали унчуккан жок.

– Болуптур, – деди Калык. – Кыздын өзү эмне кылсам дейт?

– Билбейм. Мен аны сураштырышка чамам келбей калды.

– Билгин. Эгер кыз макул болсо, баланы боюнан түшүрүш керек.

– А макул болбосочу?

– Анда бир гана жол калат.

– Кандай?

– Үйлөнөсүң.

– Эки аял алууга уруксат жок.

– Бала канча айлык болуптур?

– Беш...

– Тууган, ишиң куржун экен. Беш айында бала адам болуп калат. Мандайында турган таалайсызды энеси жети айлыгында эле жарык дүйнөгө чыгарып жибериптир. Эмне айтайын дегенимди түшүндүңбү?

– Эмне, беш айлыгында баланы алып таштоого болбойбу?

– Болот. Андан медицинанын эчтекеси коробойт. Бирок адамгерчилик жагы бар эмеспи. Балага убал. Энеси ооруканчан болуп калат. А эгер бул анын биринчи баласы болсо, мындан кийин такыр төрөбөй калышы ыктымал.

– Бул анын биринчи баласы.

– Мына көрчү.

– Анда эмне кылам?

– Эшек такалап жүрдүңбү ушул күнгө чейин?

– Мен муну азыр угуп отурбаймынбы.

Калыктын башына бир ой кылт дей түштү.

– Токточу, – деди Салинин көздөрүнө тигиле карап. – Мүмкүн, бала башка бирөөнүкүдүр?

– Жок, жок, – деди Сали шашып-бушуп. – Мен Басиге ишинем. Баси андай кыздардан эмес.

– Мм... Эмне кылыш керек? Мен, мисалы үчүн, сага жардам бере албайм.

Бирпаска басылып калышты.

– А мүмкүн Рапия жардам берип жүрбөсүн? – деди анан Сали. – Аял эмеспи...

Калык ийинин куушуруп койду.

– Кааласаң айтып көрөйүн.

Ошентти да, чыгып кетти. Кыйлага чейин тунжурап отуруп, Сали дагын ордунан козголду. Мейманканада Калык жалгыз отуруптур.

– Мен Рапияга айттым, – деди ал.

– Эмне деди?

– Карачачка айтайын деп кухняга кирип кетти.

– Эмне?! – деп кыйкырып жиберди Сали. – Силер, эмне, жинди болдуңарбы?

– Кой десем, болбой койду. Карачачтан жашырыштын кереги жок дейт. Карачач Салини жакшы көрөт, демек, анын абалын түшүнөт, жардам берет деп айтты. Менимче, аныкы да туура.

– Комедия... – деди Сали башын чайкап.

– Туура, – деди Калык. – Сен муну жазсаң болот.

Сали аны карап калды. Акырында сырдуу мулуюп койду.

– Рахмат...

Ушул учурда ашканадан Рапия менен Карачач чыга келишти. Рапия чоң табакка булоосу буркураган палоо көтөрүп, а Карачач пиала, чайнектер салынган патнус алып келатат.

– Мырзалар, палоо жейбиз, – деди Рапия жасалма шайырдуулук менен.

– Бах, палоо болбосоң болбой кал! – деди Калык аны колдоп. Аялдар колдорундагысын дасторконго коюшуп, өздөрү да жайланышып отурушту.

– Кана эмесе, ашка карагыла, – деди Карачач, ал дагы эчтеке болбогондой жайдары үн менен. – Кол менен жегиңер келсе кол менен, кашык менен десеңер кашык менен жегиле.

– Мен колум менен эле жейм, – деди Калык.

– А мен мындай ысык палоого колумду салалбайм, – деди анын аялы.

– Сали, сен эмне эле мелтиреп отуруп калгансың? Ашка кара, – деди Карачач.

Бардыгы унчукпай палоо жеп киришти. Бирок баарысы, качан Карачач уккан жаңылыкты сөз кылаар экен деп өз

ичтеринен күтүп атышты. Карачач оокат желип бүткөнчө үндөгөн жок. Оокат желип бүткөндө гана башын көтөрүп, Салиге кычкыл мулуюп койду.

– Ушундай дечи?

Бирок көздөрү учкундап, эриндери билинер-билинбес дирилдеп турду.

– Кечирип кой, – деди Сали. – Кечире алсаң.

– Аргасыздан кечирем, – деди аялы кылгыра түшкөн жашын сүртүп.

– Ал эмне дегениң?

– Кечирбесем, сени менен ажырашышым керек. А мен анте албайм. Ырас, ажыраша албагандан кийин, кечиришим керек. Ал турмак сенин талабынды талашышым керек.

– Мм...– деп койду Калык.

– Калык... Рапия... Көптөшүп Салини бул түйшүктөн куткаралы. Болбосо мунун карьерасына зор зыян келгени турат.

– Бул өзүнөн өзү түшүнүктүү, – деп койду Рапия. – Силер бизге доссуңар, силерге айта берсек болот. Туурабы, Сали?

– Эмнени, кокуй? – деди Сали.

– Эмесе мындай, достор. Салинин жаңы спектаклин республиканын мамлекеттик сыйлыгына, а өзүн болсо, анын искусствосуна эмгек сиңирген ишмер деген наамга көрсөтүп жатышат.

– О-о-о! – деди Рапия.

– Болсун, болсун, – деди Калык.

– Ой, байбичем ай, – деп наалыган болду Сали. – Азырынча бул сөз гана да.

– А төгүн жерден сөз чыкпайт, – деди Рапия.

– Эми ушундай жакшылык иштер башталып атканда, жанагы кыздын чатагы чыкса, эмне болот? – деп калды Карачач.

– И-и, анда эле кудай урбадыбы, – деди Рапия.

– Рапия, биз тез арада кызга жолугуп, сүйлөшөлү.

Сали сактана түштү.

– Эмне деп сүйлөшөсүңөр?

– Баланды алдыр деп айтабыз.

– Макул болбосочу?

– Анда коркутабыз.

– Коркутабыз? Кантип?

– Анын жолу көп? – деп кошулду Рапия. – Болсо болду, ал бир жерде иштейт же окуйт. Ушундайбы?

– Окуйт.

– Мына көрчү. Студент деле кыңыр ишин жашырат, Болбосо, жазаланат.

– Токтогулачы, – деди Калыктын жини келип. – Силер өз жакыныңарга гана жан тартып атасыңар. А тиги кыздын тагдырын неге ойлобойсуңар? Анын беш айлык баласына неге ырайым кылбайсыңар? Алардын убал-сообу кимге тиет?

Башкалар түшүнбөсө да, Карачач сен алардын акыбалын түшүнүшүң керек эле...

Карачач шалдая түштү.

– Мунуң туура... Бирок анда эмне кылыш керек? Анда... төрөсүн. Төрөсүн да, ушул жерге келип жашасын. Мен үйдү бошотуп берем. – Баарысы унчукпай калышты. Ыңгайсыз абал пайда болду.

Кокусунан Сали күлүп жиберди.

– Жок, бул оюнду токтотпосом болбой калды, – деди ал. – Болбосо өтө тереңдеп баратабыз.

– Оюн? – деп таңыркады Рапия.

– Ооба, – деди Сали. – Кечирип койгула, бул обу жок оюнга тартам деп силерди түйшүккө салып койдум. Ушундай, достор, бул – оюн! Силер таанышып чыккан окуя, менин башымдан эмес, менин жаңы пьесамдын баш каарманынын башынан өтөт.

Беркилер бири-бирин шектүү карап алышты.

– Эмне, ишенбей атасыңарбы? Анда угуп тургула...

Пьеса минтип башталат. Убакыт түнкү саат он эки. Башкы каарман, атын Айдар деп коёлу, өз кабинетинде иштеп отурат. Коңшу бөлмөдө анын аялы менен нариste баласы уктап жатышат. Кокусунан телефон шыңгырайт. Айдар трубканы алат. Телефон чалган бейтааныш кыз болуп чыгат.

Кыз өзүн Басинин теңтушумун деп тааныштырат. А Баси деген ат Айдарга тааныш. Басинин теңтушу андан нары эмне үчүн телефон чалганын түшүндүрөт. Басинин боюна бүтүп калыптыр, а баланын атасы сиз экенсиз дейт.

Бул жаңылык Айдардын шаштысын кетирет. Айдар мунун калп-чынын билиш үчүн дароо Басиге телефон чалат. Баси өз теңтушунун сөзүн ырастайт.

Сали чайын ичкенче, беркилерди бир сыйра сынай карап алды. Тигилер анын аңгемеси каерге барып такаларын али билбейт. Бирок кунт коюп угуп атышканы көрүнүп турат.

– Мен азыр ушерге чейин гана жаздым, – деп улады Сали. – А жазганымды бүгүн театрга ала барып, эки актрисага бердим. Ролдор ошолорго арналып жазылып жатат. Берип, кечинде ушул көрүнүштү телефон аркылуу репетициялап көрөлү дедим. Айдардын ролун өзүм алдым. Бул менин чыгармачылык экспериментим болчу, достор. Чынын айтсам, эксперимент мен ойлогондон да жакшы өттү.

Берки үчөө жеңилдей түшүштү.

– О-ой, Сали! – деди Рапия.

– Артист, – деди Карачач.

– А бизди неге тарттың бул оюнуңа? – деп сурады Калык.

– Сынагым келди. Сен деле бизди сынадың го.

Баарысы курсант күлүштү.

– Эчтеке эмес, – деди Калык, – сокур таягын бир гана жолу жоготот. Экинчи жолу биз да сага алданбайбыз. Кана эмесе, байбиче, кетели.

– Туура айтасың, туралы, – деди Рапия дагын.

– Каякка шашасыңар, дагы отурабыз, – деди Карачач.

– Абдан көп отурдук, Оомин эмесе...

Төртөө тең турушуп, эшикке карай басышты.

– Рахмат, – деди Калык босогодо.

– Сали, эртең кечинде биздикине келгиле, сенин пьесаңдын уландысын жазабыз, – деп күлдүрдү Рапия.

– Болуптур, келебиз, – деди Сали.

– Жакшы баргыла,

– Жакшы калгыла.

Меймандар кетишти. Эрди-катын эшиктерин жабышты.

– Ох, өлгөндөй чарчадым, – деди Карачач эрине эркелей жөлөнүп.

Сали анын чекесинен өөп койду.

– Чарчасаң, жатып эс ал.

– А сенчи?

– Мен кичине отуруп, анан жатам.

– Макул. Жатарында мени ойготпо.

– Бул өтүнүчүңүз аткарылбайт.

– Жинди...

Карачач жатаканага кирип, эшигин жаап алганча, Сали мейманкананын ортосунда күтүп турду. Кийин өзү да ишкапкара кооз телефон урунду. Сали босогонун алдынан жылбастан телефонду мелтирей карап туруп калды...

IV

Жарым сааттан кийин Басилердин үйүндө коңгуроо чырылдады. Баси али уктай элек болучу. Чоң диванда чалкалай жатып алып китеп окуп аткан. Дароо ордунан чапчаң туруп, телефондун трубкасын алды. Бирок трубкадан үзгүлтүксүз гудок угулуп туруптур. Баси, чырылдаган – эшиктин коңгуроосу экенин түшүндү. Ал, бул ким болуп кетти дегендей түр менен коридорго чыкты.

– Бул ким? – деп сурады эшиктин алдына келип, чочулаган үн менен.

Сырттан: «Менмин, Салимин» деген үн чыкты. Басинин жаны жай ала түштү. Ошентсе да эшикти дароо эле ача бербеди.

– Сен эмне, жинди болдуңбу? – деди кичине ачууланган болуп. – Саат бир болуп калды. Коңшулар кокусунан көрүп калышса эмне дейт?

– Эч бир жан көргөн жок, – деди Сали. Машинени көчөгө койдум.

– Баары бир. Анын үстүнө мен уктап атам.

– А чырагың күйүп турат.

– Болуптур. Эмнеге келдиң эми?

– Сүйлөшкөнү.
– Сүйлөшкөнге эртең да күн бар.
– Эртеңге чейин жүрөгүм жарылып кетет.
Баси мулуюп койду.
– Күтө тур, кийинип алайын.
Баси халатчан эле, ача берсе да болмок. Бирок ал кичине убакытты утуп, даярданып алгысы келди. Күзгүнүн жанына басып барып, өзүн сынай карап туруп калды.
Баси нооча, кымча бел кыз. Көздөрү маралдын көздөрүндөй жоодурап, каштары эки жакка карай түтөп турат. Өзү шаарда туулуп-өскөнү менен, куду илгерки замандын кыздары тагынчу сырга, мончокторду тагынып жүрөт. Бул шаан-шөкөттөрдүн баарысы ага абдан жакшы жарашат.
Ал чачтарын ондоп, беттерин сылап бирпаска күзгүнүн маңдайында турду да, кийин чечкиндүү барып Салиге эшик ачты. Сали плащчан, беретчен экен.
– Кир.
– Менин сулуум.
Сали кыздын чекесинен эркелете өөп койду. Экөө ээрчишип мейманканага киришти.
– Отур, – деди Баси, диванды көрсөтүп.
Сали диванга отурду. Отурар замат диванда жаткан солдат жигиттин фото сүрөтүнө көзү түштү. Ал сүрөттү колуна алып, солдатты кош көңүл карап, анан сүрөтүн оодарды. Артында жазуусу бар экен.
– «Менин эң жакшы көргөн адамым Басиге», – деп окуду Сали. Мм... Ушундайбы али?
– Ушундай, – деп койду Баси. Сүрөттү Салинин колунан алып, биринчи жолу көргөнсүп карап калды. – Сулуу жигит бекен?
– Мм... Түзүк эле.
– Сулуу жигит. Байкушум... Эгер окко учпаганда, ушул ай, ушул күндөрү бошоп келип калмак.
– Окко? Каяктагы окко?
– Артык чек арада кызмат өтөп жүрчү. Быйыл жазда, каргаша болуп, биздин чекти бирөөлөр бузуп өтөт. Артык алар менен аткылашат, сайгылашат, акырында өзү баатырларча курман болот. «Капкараңгы түн болчу, – деп жазат командири. – Артык шыбак баскан талаада чалкасынан түшүп, жылдыздуу асманды карап жатыптыр...»
– «Кандай сонун өлүм!» – деп айтмак Кутузов эгер муну көргөндө, – деди Сали какшык менен.
– Кудайдан үмүтү жок, – деди Баси буга таарынып. – Өлгөн кишини да ушинтип шылдыңдайбы?
– Кечирип кой, бирок сен Артыгыңдын өлүмүн куду Толстой Андрей Балконскийдин өлүмүн сүрөттөгөндөй сүрөттөп атасың.
– А мен сүрөттөп атканым жок. Мен анын командиринин катын айтып берип жатам.
– Макул. Сөзүмдү кайра алдым. Демек, бул жаш баатыр сенин жакын кишиң болгон экен да?
– Кайтып келсе, үйлөнмөкпүз.
– Мына эмесе.
– Биз али бешикте экенибизде эле ата-энелерибиз кудалашып, мага сырга салып коюшуптур. Биз бирге чоңойдук, бир мектепте окудук... Айт сайын, майрам сайын ал мага, колуктусу катары, ар түркүн белек берип турчу...
– Эмне үчүн мага бул жөнүндө мурда айтпадың?
– Сага мунун эмне кереги бар эле...
Экөө тең унчукпай калышты. Сали сөздү башка жакка бургусу келди.
– Көрүшпөгөнүбүзгө көп болуп кетти, – деди ал кыздын ийинине колун коюп.
– А мен сени бүгүн көрдүм, – деди Баси.
– Каерде?
– Театрда.
– Эмне, спектаклге бардың беле?
– Угу...
– Анда неге мага учурабадың? Басып келбейсиңби, куттуктабайсыңбы...
– Мен сени куттуктадым. Гүл тапшырдым. Теңтуш кызым аркылуу.
– А-а, ошол кыз сенин теңтушуң беле? Мм... Эми түшүндүм.– Сали ордунан туруп, нары-бери баса баштады.

– Демек, театрдан чыккандан кийин теңтушуң экөөң туура ушул үйгө келесиңер. Бул жерде өзүңөргө чай кайнатып, куймак бышырганча, көрүп келген спектаң жөнүндө, мен жөнүндө сүйлөшө кетесиңер. Кокусунан, теңтушуң: «Баси, а Баси! Кел, Салиге телефон чалып, сынап көрөлү?» – деп калат. Сен колдоп кетесиң? Ушундайбы?

– Калп айтам: мен театрга бармакчы элем, баралбай калдым. Сенин театрда болгонунду сага гүл тапшырган кыздан уктум. Телефон аркылуу.

– Телефон аркылуу... Мындайча айтканда, ал кыз сенин үйүңдөн чыккан жок, сенин сырыңды укkан жок?

Баси аргасыздан жылмаят.

– Туура. Сага телефон чалган ал эмес.

– Анан ким?

– Мен.

– Мен?!

– Ооба.

– А-а, ушундайбы? – деди Сали, кайрадан жанданып. – Түшүнүктүү. Ээн үйдө жалгызсырайсың. Зеригесиң. Мен жөнүндө ойлой кетесиң. Экөөбүз бирге өткөргөн күндөр эсиңе түшөт. Ысык-Көлдүн жээги... Сары-Челек... Билинбей отуруп мага жүрөгүң жибийт. Алма-Атанын мейманканасындагы таарынчыңды да унута баштайсың. Кайрадан мени менен жолугушкуң келет. Жолугушуунун жолун издейсиң. Түз эле телефон чалганга намыс кыласың. Ойлонуп-ойлонуп отуруп... баланы ойлоп табасың...

Сали булардын баарын оюнга салып айтты. Бирок ушундай болуп калгай эле деп, Басини үмүттүү карап туруп калды. А Баси мунун оюн түшүнүп, кытмыр жылмайып койду.

– Өтө жакшы кураштырдың, – деди ал. – Жазуучусуң да. А мен анте албайм. Менин сөздөрүм жөнөкөй, орой угулат. Мына угуп тур: – Сали, менин чын эле боюмда бар.

– Калп! Ишенбейм! – деп жиндене сүйлөдү Сали. – Өзүңдү карачы, ишен беш айлык боюнда бар аялга окшоп турасыңбы?

– Ишенбесең, эмнеге келдиң?

– Сени көрө электе ишенгем, эми ишенбейм.

– Эмне экен, анда жолуңду ал. Экөөбүздүн мындан башка сүйлөшөр сөзүбүз жок.

Сали, албетте, кеткен жок. Кайра жоошуй түшүп, унчукпай отуруп калды.

– Болуптур, – деди бирпастан кийин. – Сен өзүң качан билдиң муну?

– Төрт ай илгери.

– А мага эмне үчүн мурдараак айтпадың?

– Биз экөөбүз урушуп ажырашканбыз. Сен мени катуу таарынткансың. Шондуктан, сага айтпай туруп төрөгүм келген. Төрөгөндөн кийин да билгизбейм дегем. Мейли, өзүнүн балалуу болгонунан кабары жок, балам жок деп ак эткенден так этип, төрөбөс аялынын жанында жашап жүрө берсин деп ойлогом. Ушинтип сенден өч алмак болгом.

Салинин үрөйү учуп, секин ордунан турду.

– Токточу...– деди ал кичине тамагы буулуп. – Сен, эмне баланы төрөгөнү атасыңбы?

– Ооба, – деди Баси таңыркаган түр менен. – Антпесем аны неге көтөрүп жүрөм, алдырып таштабайт белем эчак эле.

– Бирок... биз экөөбүз эрди-катын эмеспиз да? Менин үй-бүлөм бар, сенин... күйөөң жок. Закон кандай карайт буга, эл эмне дейт?

– Эмне, закон менен эл-журт биринчи көрүп атыптырбы бизге окшогондорду?

– Биринчи жолу эмес, албетте. Бирок көрүп калса, закон жазалап, а эл-журт ушактап келатпайбы?

– А-а, эми түшүндүм. Сен жаза менен ушактан коркуп аткан турбайсыңбы.

– Ананчы! Болбосо эмне...

– Анда мындай. Баланын атасы сен экениңди азырга чейин энесинен башка эч ким билбейт. Мындан ары да эч ким, эч качан билбейт. Демек, сени эч ким жазалабайт да, эч ким сөз кылбайт. Уктуңбу? А мен болсо эчтекеден коркпойм: жазаласын, ушактасын – баары бир төрөйм. Төрөйм, чоңойтом!

Сали дароо жеңилдей түштү. Жүзүндө бактылуу жылмаюу пайда болду. Кызды эки колдоп ийинден алды да, эриндеринен өптү.

– Андай болсо, мен – бала үчүн? – деди энтиге.

Баси аны менен көпкө чейин көздөшүп туруп, кокусунан күлүп жиберди.

– Эмне күлөсүң? – деди Сали таңыркап жана шектенип.

Баси анын колдорунан боюн бошотту.

– Ушинтээр бекен деп ойлогон элем, – деди анан сабыры суз түрдө. – Ойлоп, коркконмун. Эми минтип ойлогон оюм оңунан чыгып отурат.

– Ал эмне дегениң?

– Сали, кадырың жам болсун: менин боюмда бала жок.

Бар болгону, мен өзүмдүн эңсеген оюмду оюнга айлантым.

Оюн бүттү...

Сали оозу аңырайып туруп калды.

– Жез кемпир! – деди анан ачуулуу. А Баси буга жылмайып гана койду. – Оюн! Буга баары – оюн!

Сали чөнтөгүнөн сигарет алып чыкты. Сигарет тутантып атып, столдун үстүндө жаткан сүрөткө көзү түшүп калды.

– Мүмкүн, айдың талаада автомат кучактап өлүп жаткан арстан дагы оюндур? – деди ага башын жаңсап.

– Оюн, – деди Баси күлүп.

Аны карап туруп Сали да күлүп жиберди.

– Кандай, оор жүктөн кутулдуңбу? – деп сурады Баси.

– Угу...– деди Сали. – Бирок... бала төрөлбөй калды да...

– Ал төрөлмөк. Сен аны өлтүрдүң.

Сали башын ийкеди.

– Бул туура...

Кийин кош дегендей кол булгап, унчукпай үйдөн чыгып кетти. Көп өтпөй анын жол боюна коюлган «Жигулиси» оркөчөсү дунан олдоксон козголуп, уктап жаткан шаардын ээн менен шуулдап жүрүп берди. Сали дароо күзгүгө карады. Карап, өзүнө өзү мулуюп койду. Кийин радиосун ачты. Салондун ичинде жеңил музыканын илеби пайда болду...

Кокусунан жолдун четинде отурган чоң мышыкты көрүп калды. Дароо кошунасынын жоголгон мышыгы эсине түштү. А секиндеп барып мышыктын тушуна токтотту. Бирок мышык ошол замат килтендеп качып берди. Сали

анын артынан караган бойдон ордунан козголду. Бирпастан кийин үйүнө келди...

Үйүнө кирип баратып, эшиктин оозундагы скамейкада отурган аялды көрүп, чочуп кетти. Карачач экен деп ойлоду адегенде. Бирок кудай жалгап, кошунасы Вера Петровна болуп чыкты.

– Ой, эмне кылып отурасыз бу жерде? – деди буга сүйүнүп.

– Жылдыздарды карап, – деди Вера Петровна. – Бүгүн асманда жылдыз көп.

Сали бүгүнкү түнү биринчи жолу асманды карады.

– Чын эле...– деди ал.

– Билесизби, бир кемпир айтат: акылдуу мышыктар үйүнөн адашканда, үйүнөн канчалык алыс кетпесин, түндөлөрү жылдыз санап отуруп, акыры үйүн таап келет дейт.

Көрдүңүзбү, жылдыз санап?! А менин мышыгым акылдуу мышык болучу, ал сөзсүз жылдыздарды санай билиши керек...

– Ананчы, ананчы, – деди Сали, аялдын көңүлүн көтөрүш үчүн. – Айтканыңыз келсин ылайым. Кош болуңуз.

– Жакшы түш көрүп жатыңыз...

Сали караңгы подъездге кирип, мышыктай жеңил басып, мышыктай аяр басып өз квартирасына көтөрүлө баштады. Үйүнө кирген соң, ошол эле аярлыгы менен акырын чечинип, секин барып аялынын койнуна кирди.

Карачач камырабай уктап атыптыр...

V

Сали кеткенден кийин жарым саат өтпөй, эшик дагы чырылдады. «Эми эмнеге кайтып келет?» – деп Басинин жини келе түштү. Ошо жиндегенден бойдон барып эшик ачты. Бирок босогодо Сали эмес, сүрөттөгү солдаттын өзү – Артык бажырая күлүп туруптур. Артык узун бойлуу жүзү ыймандуу жигит эле.

– Ой, Артык! – деп сүйүнүп кетти Баси.

Артык ага честь берип калды.

– Сержант Баатыркулов Артык аскер кызматын бүтүрүп, өзү айткан ай, күнүндө алдыңызга келип турат!

Баси ага кол сунду.

– Куш келипсиз, жолдош сержант.

– Кудай кушбак кылсын.

– Кана, төргө өт, чечин. А мен чай коёюн.

– Чайды анан ичебиз. Баси, – деди Артык шапкесин мыкка илип, чемоданын бурчка коюп жатып. – Андан көрөкчө бирпас маңдайымда турчу, жакшылап көрүп алайын.

– Макул, – деди Баси. Анан Артыктын алдында айланып, тез бурулду. – Мына көрүп ал.

– Мм... Ушундай келишкен кыз болуптурсуз, ээ? – деди солдат суктанып.

– А сиз ушундай келишкен жигит болуптурсуз да. Пай, пай, пай...

Экөө тең күлүп алышты.

– Айткандай, мен бакылдап эле сүйлөп атам да, – деди Артык коңшу бөлмө тарапка баш ийкеп. – Уктап атабы?

– Апам үйдө жок, – деди Баси. – Москвада, ооруканада жатат.

– И-и качантан бери?

– Көп болду.

– Түзүкпү анан?

– Угу. Он күндөн кийин үйгө келет.

– Ой, жакшы болгон турбайбы.

Артык эми гана шинелин чечти. Анын көкүрөгүндө көп сандаган БГТО, ГТО, комсомол значоктору менен кошо бир медалы бар экен. Басинин медалга көзү түштү.

– Кана, кана, – деди ал. – Баягы медалың ушулбу?

– Ушул,– деди Артык көкүрөгүн тосуп.

Баси медалды кармалап көрдү.

– Ой, ушу сен эрдик жасадың ээ? – деди.

– Ананчы! – деди Артык. – Азамат бекенмин?

– Азаматсың, азаматсың, – Баси ийиндерин алаканы менен чаап-чаап койду. – Кана, отур эми, эс ал.

Артык диванга олтура кетти, а Баси анын маңдайында кол куушуруп туруп калды.

– Ок тийген жериң айыгып кеттиби? – деп сурады ал.

– А-а, ошондо эле айыккан, – деди Артык камырабай.

– Кичине эле жанып кеткен болчу да.

– А эми айтчы, эмне үчүн командириңдин катын мага жиберттиң?

– А-а... – деди Артык кичине уялгансып. – Мен али госпиталда болчумун. Бир күнү командирибиз келип, мен сенин эрдигиң жөнүндө өзүңдүн жакындарыңа жазып жиберейин, сүйүнүп калышсын, – деп калды.

– А менин эки эле жакын кишим бар – дедим. Бири – чоң энем, айылда жашайт, экинчиси – колуктум, шаарда жашайт.

Кечирип кой, мен сени ошентип койдум? – Баси күлүп, башын чайкап калды. – Чоң энем кат тааныбайт – дедим. Кокус менин жарадар болуп ооруканада жатканымды билсе, ал киши ийнине куржунун асынып, колуна таягын таянып алып, мени көздөй жөнөп берет. Ошондуктан, кары кишини убара кылбай эле, колуктума жаза бериңиз. Ал бийкеч биздин ким экенибизди билип койсун дегем...

– Жакшы кылыпсың, – деди Баси. – Мен ал катты апама окуп бергенмин. Апам бечара куду өз баласына сүйүнгөндөй сүйүнгөн. Ал сени жакшы көрөт эмеспи.

– Мен дагы ал кишини өз энемдей жакшы көрөм.

– А менин жообумду командириң сага айттыбы?

– О-о, ананчы! Дем алыш учурунда баарыбызга окуп берген. Ошондо менин көңүлүмдүн көтөрүлгөнүн айтпа, сыймыктанганымды айтпа...

Артык ордунан тура берип, столдун үстүндө жаткан өзүнүн сүрөтүн көрүп калды.

– А-а, биз жаткан турбайбызбы бул жерде бакыйып, – деп койду, көңүлү курсант болуп.

– Кечирип кой, тосуп чыга албай калдым, – деди Баси. – Жакшы эле уктабай, саат экини күтүп отурдум эле, кокусунан үйгө киши келип калды...

– Тосуп чыкпаганың деле жакшы болуптур. Эшик абдан суук болуп турат. Анын үстүнө биздин поезд жыйырма минут кечигип келди. Мен бир чети, сени вокзалда болсо экен

деп тилеп келатсам, бир чети уйкудан калып, суукта үшүп турса керек байкушум деп, аяп келаттым?

– А келсең, вокзалда мен жокмун...

– Келсем, сен жоксуң. Бардык жүргүнчүлөрдү тосуп алып жатышат. А мен болсо жападан жалгыз эки жагымды элеңдеп туруп калдым.

– Бечарам, – деп Баси Артыктын чачтарын аймалап койду.

– Тосуп чыкпаганыңа деле кайыл элем, – деп улады Артык, бирок бүгүн өзүңдү көрөмүн деп делгирип келгенмин. Ушуга аябай ичим ачышты. Туруп, туруп, мейли эми, азыр болбосо саар менен учурашабыз дедим да, таксиге отуруп, мейманканага кеттим. Мейманканага келсем, кашайып орун жок. Экинчисине барсам – дагы жок. Үчүнчүсүндө дагы...

– А эмне үчүн туура эле келе бербедиң? Сени бул үйдөн ким кубалап чыкмакчы эле? Мурда деле түнөп калып жүрчү элең го?

Артык бажырая жылмайды.

– Калп айтам, – деди анан. – Туура эле ушул жерге келдим... Карасам, таң атканга чейин сени көрбөстөн турал чудай эмесмин. Болбосо, вокзалда деле түнөп калмакмын.

– Апенди, – деп койду Баси күлүп. – Коош, ушинтип кутулуп келип калдың? Эми эмне кыласың? Кайра өз заводуңа барасыңбы?

– Жок, Баси? Өз кыштагыма кетем.

– И-и? Шаарлык болмокчу эмес белең?

– Чынымды айтсам, шаарлык болоюн деген деле оюм жок болчу. Мен бул жерге окуп, билим алмакчы болуп келгенмин. Бирок өзүң көрүп, мединститутка өтө албай калдым? Ошондо эле кетип калмакмын. Бирок экзамен тапшырып жүрүп сени менен таанышып, кийин сени таштап кете албай, аргасыздан заводго орношуп калганмын. А заводдон армияга алып кетишти...

– А эмичи? – деди Баси мугамыр жылмайып. – Эми мени таштап кете бересиңби?

– Жок, Баси. Амалым жоктуктан гана кетип баратам.

– А анчалык эле эмне зарылчылык болуп кетти?

– Чоң энем чакырып атат. Беш күн болсо да жанымда бол, – дейт. Үйлөн, сенин баланды көтөрүп жүрүп өлүп ке тейин, – дейт. А мен анын айтканын кылышым керек, Баси. Менин атам да, энем да ошо кемпир. Муштайымдан багып чоңойткон адам. Эми карыганда аны караосуз таштап коюп, өзүмдүн бул жакта жүрүшүм окшобой атат. Аз болсо да жа нында жашап, кызматын кылып, карызымды кайтарайын...

– Туура кыласың, – деди Баси.

Артык бир нерсени айта албай кыйналып калды.

– Баси...– деди акырында. – Андан көрө, мени менен жүрбөйсүңбү?

– Эмне үчүн? – деп таң калды кыз.

– Мм... Жер көрөсүң, эл көрөсүң...

– Ой, окуумду эмне кылам? Анын үстүнө апам келет жакында. Мен үйдө болушум керек.

– А сен ага чейин келип каласың! Мен өзүм алып келем. Мен дагы ал киши менен жүз көрүшүп, ал-акыбалын сурап кетишим керек. А Баси? Жүрсөң? Чоң энем абдан сүйүнүп калат эле.

– А эмне үчүн ал киши менин барганыма сүйүнүшү керек?

– Билесиңби, өткөн жылы отпускеден кайтып жатканымда, кемпир ыйлактап, сенин кайтып келишиңе бар боломбу, жок боломбу, сенин аялыңды да көрбөй калат окшоймун, сенин баландын үнүн укпай кетет окшоймун дей бергенинен, мен анын көңүлүн көтөрүш үчүн: сен мен келгенче өлбөй тургун, чоң эне, менин Фрунзеде колуктум бар, аскерден бошоп келатып аны ала келемин, андан көрө тойго камына бер, – деп койдум эле. Бекер айткан экенмин. Мен кеткенден бери кемпир тойго даярданып атыптыр. Ал тургай, күн мурунтан элди да тойго чакырып коюптур. Жакында бир теңтушумдан кат алдым. Бүт айыл сенин тоюңду жейбиз деп күтүп атат – деп жазыптыр. Эмне кыларымды билбей калдым. Кокоюп жалгыз барсам, чоң энем байкуш ошо күнү мүрт кетеби деп коркуп атам...

– Ох, Артык, Артык, бала экенсиң да, – деди Баси чын дили менен кейип. – Кана айтчы, сени мен сүйөмүн деп айттым беле? Эч?

– Жок, – деди Артык сабыры суз.

– Мен сени күтөмүн деп убада бердим беле?

– Жок. Эмне үчүн минтип сурайсың?

– Кудайга шүгүр, – деди Баси, куду өзүнө өзү айткандай.

– Эң кур дегенде сенин алдында айыбым жок.

– Айыбың жок, – деди Артык дагы.

– Артык, сен мага үйлөнгүң келет, ушундайбы? – деп калды кокусунан Баси.

– Сени биринчи көргөн күндөн бери тилеген тилегим ушул, – деди Артык ак дилинен. – Сен билбейсиң, бул өткөн эки жыл мен үчүн ушунчалык кыйын да, ушунчалык бактылуу да жыл болду. Мен ой-кыялымда сени менен гана жашап келатам.

– Рахмат. Мен да сени жакшы көрөм, Артык. Сен мага бир тууганымдай болуп калдың. Бирок мен сага күйөөгө чыга албаймын...

– Билем...

– Эмнени билесиң?!

– Мен сенин теңиң эмесмин.

– Теңимсиң. Сен менден жогору турасың, билсең. Бирок кеп мында эмес...

– Анда эмнеде?

– Мейли, айтып берейин. Менден көңүлүң калсын, күдөрүң үзүлсүн... Артык, мен бир аялы бар адамды сүйүп калдым. Ал адам сенин алдында ушул жерден чыкты. Чыгып, аялынын алдына кетти.

– Мм... Эми эмне болот?! Ал киши аялын таштап, сага үйлөнөбү?

– Жок.

– Эмне, сени менен жашаганды каалабай атабы?

– Мен каалабадым аны менен жашаганды. Мен муну бүгүн түшүндүм.

– Демек, башың бош экен да?!– деп кыйкырды Артык сүйүнүп.

– Бош...

– Анда кеттик, Баси! Бизди той күтүп атат!

– Жинди...– деди Баси. – Төө десем, бээ дейт...

А Артык болбой эле албууттанып алды.

– Биз үйлөнөбүз... Баладуу болобуз... Балабыз сени «ап-оо» деп, мени «ат-оо» деп чакырат...

– Тобо, ушундай да адамдар болот экен ээ?

– Мен ага жыгачтан желбешик жасап, гүлдөгөн шабдаалынын шагына асып коём, – деп кыялданды Артык, кызды карабастан, – аарылардын ырын тыңшап ойноп жата берсин...

– Каяктагы шабдаалыны айтып жатасың? – деди Баси аргасыздан.

– Биздин үйдү туш-тараптан шабдаалы даректары курчап турат, – деди Артык ага бурулуп. – Өтө көп шабдаалылар. Мен өзүм тигип көгөрткөнмүн. Беш жыл илгери. А азыр баары мөмө берип калды. Бирок мен алардын мөмөсүнөн дагы, гүлдөгөн мезгилин жакшы көрөм. Ой, ушундай ажайып гүлдөйт дейсиң. Үйүбүз суунун боюнда да. Шабдаалылар гүлдөгөн учурда, наркы өйүздөн сууга түшкөн кыз-келиндер, сууларын сузуп коюп, биздин үй жакты эле карап туруп калышат...

Баси баягыдан жандана баштады.

– Үйүбүз суунун боюнда дейсиңби? – деп сурады кызыгып.

– Кичине дарыянын жээгинде, – деди Артык.

– Үйүңөргө анын шоокуму угулуп турар?

– Ооба, күнү-түнү дебей шаркырап турат. Анын суусу ушунчалык тунук, күндүзү болобу, же айдын жарыгында болобу, таштардын арасында жаткан форель балыктарын көрөсүң. Балыктар абдан баёо. Бир жолу мен ат жетелеп өтүп келатып, колум менен эле бирөөн кармап алганмын...

– Эмне, атыңар да барбы?

– Бир картаң бээбиз бар. Бирок жылына бирден кулун тууйт. Өзү абдан жоош. Дарыянын өйүзүндөгү шиберге кулуну менен байлап коёбуз да, энем экөөбүз алмак-салмак саап өтүп турабыз. Бир жаман адаты – такыр көпүрөдөн өтпөйт...

– Көпүрүңөр кичине да, – деди Баси дагы кыялга берилип. – Эки-үч эле эски жыгачты жаткырып койгонсуңар...

– Туура, – деди Артык таңыркап. – Бирок сен муну каяктан билесиң?

– Жазында суу киргенде аны улам агызып кетип турат. Ооруканасына шашып бараткан кыз башка көпүрө издеп, сууну бойлоп чуркап жөнөйт...

Артык кыздын оюнуна кошулду.

– Эгер ал врач кыз менин үйүмдөн чыгып, менин үйүмө кайтчу болсо, ал үчүн күн сайын жаңы көпүрө салып берип турат элем.

– Эх, кандай бай адамдарсыңар...

– Бул эмне дегениң?

– Жанагы сенин алдында чыгып кеткен адамдын өз үйү, дачасы, машинеси, атак-даңкы бар. Ал адам булардын баарын жакшы көрөт. Эч кимисин эч нерсеге алмашпайт.

Ал турмак сүйүүгө дагын... Сен болсо, бир сулуу кыштактын ээси экенсиң. Менин гана эч бир эчтекем жок.

– Кааласаң, менин кыштагым – сенин кыштагың болот! – деди Артык. – Бул аздык кылса, мен сага бүткүл Кыргызстанды тартуу кылам!

– Чын элеби?! – деп делгирди Баси.

– Бүткүл тоо, токойлору менен; миңдеген дайра, көлдөрү менен; көркүнө көз тойгус чөлдөрү менен; мээнеткеч, сыпайы элдери менен. Бардыгы сеники болот!

– Бардыгын мага берип коюп, өзүң эмне кыласың?

– Уруксат этсеңиз, өзүмдү да сиздин колуңузга тапшырсам. Өмүр бою кызматыңызда болот элем.

– Колуңдан эмне келет?

– Жоокер болуп, чек араңызды коргоймун. Уста болуп, үйлөрүңүздү курамын. Дыйкан болуп, эгиниңизди эгемин. Малчы болуп, малыңызды багамын. Карып-арыгыча айныбай өзүңүздү сүйүп өтөмүн. Көп сандаган балдарыңызга ата болуп беремин...

– Болуптур, – деди Баси. – Ушу минутадан баштап, бүт Кыргызстан, анын ээси менен кошо менин менчигиме айланып, турмушума кирсин.

– Рахмат, ханышам...

Артык кыздын алдына чөгөлөп, ага таазим урду. Баси эңилип, анын маңдайынан өптү.

1970

АҢГЕМЕЛЕР

БУУРУЛ ТҮНДӨ ТУУЛГАН КЫЗ

I

Абышка бир айдан бери сегиз жашар небереси менен Арсланбаптын түнт токоюнун адам буту басып бара элек жапайы төрүндө жаңгак терип жүрдү. Ал бул токойго жылсайын келет. Бирок дайыма жалгыз. А бу жолу картаң бээсине учкаштырып, өткөн жылы кургак учуктан каза тапкан кызынын жалгыз баласын да ээрчите келди. Антпесе, жашбаланы алыскы тоо этегиндеги, ээн эски тамга жалгыз калтырып кетүү мүмкүн эмес эле.

Кеч күз болучу. Ой-кырын токой баскан тоолор, саргара бышкан бариктерден улам, вулкандар сыяктуу жалындап турат. Жаңгактар шактарынан эчак күбүлүп түшүп, аларды тынымсыз жаап турган бариктер көөмп калган. Алмалар да газан болгон. Алчалар жаңыдан күбүлө баштаган. Даректарга жана аскаларга чырмалышкан жүзүмдүн мөмөлөрү өтө бышып кеткендиктен, бүрүшүп соолууга өткөн.

Абышка менен небереси кылымдар жашаган картаң, төбөсү менен көктү сүзгөн бийик, алты азаматтын кучагы жеткис жоон чынардын түбүндө: астыларына күзгү жер жазданып, үстүлөрүнө айлуу түн жамынышып, жашап жүрүштү. Алардын терген жаңгактары да Ош менен Жалал-Абаддын базаларын күтүп, ой-дөбө болуп ошол жерде жатат.

Булар үйлөрүнөн эч кандай азык оокатсыз чыгышкан. Ошондуктан алар жалаң гана токойдун жемиштери менен оокат кылышчу: атайын жасалган учу айры таякчалары менен бариктердин арасынан жаңгак чукулашып жүрүп, түптүнүк сары алмаларды таап жешчү; төө менен тайлак

сыяктанышып, алчалардын мөмөлөрүн сыдырышчу; чаршаша, олтуруп алышып, жаңгак чагышчу; суусашса, жүзүмдүн ширелүү суусун сорушчу; бирок жүзүмдү көбүнчө эчкинин терисинен жасалган чаначтарына толтура эзишип, кийин аны беш-алты күн ачытып коюшуп, анан ичише турган. Жүзүмдүн ачытылган суусу ток тутчу. Ошондой эле кээде көңүлдү көтөрүп, шире кайп кылганга чейин бара турган.

Жаңгакты алар эртеден кечке чейин теришчү. А кечинде өздөрүнүн картаң чынарларынын түбүндө кургак шактардан улуу от жагышчу да, күнүлдөп сүйлөшүп олтурушуп, убакыт өткөрүшчү. Бул учурларда абышка небересине жомоктор айтат. Көргөн-билгендеринен ар түрдүү окуяларды сүйлөй берет. Бир жолу абышка небересине кызык аңгеме сүйлөп берип, анын көзүнөн ысык жаштар төктүрдү.

Бул күнү алар өздөрүнүн жата конокторуна адаттан тышкары кечигип келишти. Келишип, күндөгүдөй эле өздөрүнүн кечки турмуштарын башташты. Бала жака-белдеги даректардын куураган шактарынан сындырып келип, от жагууга киришти. Таятасы жакын жердеги суунун аркы өйүзүнө өтүп, картаң бээси менен учураштy, анын жонуна, куйруктарына жабышкан чөп-чарды тазалады. Кийин кайра келип небересине от жагышты.

Бир пастан кийин кургак отун чатырап күйүп, улуу жалын кызыл жоолук сыяктуу булактап, бийикке атырылып чыкты.

– Эми чаначты алып кел, – деп буюрду абышка небересине, өзү оттун жанына мандаш урунуп олтуруп алып.

Бала газанга көмүлүп жаткан чаначты сүйрөп келди. Абышка шашпастан анын оозун чечти. Чаначтан ачыган жүзүмдүн кычкыл жыты буруксуп, быжырап кайнаган дабышы угулду.

– Түзүк, – деди абышка. Кийин чаначтын оозун түрүп узакка жутту. – Ох! Жакшы ачыптыр, жаныбар, ме...

Ал чаначтын оозун, өзүн жалдырап карап, тамшанып турган небересине тутту. Бала тооктун жөжөсү сымак мойнун узун созуп жатып, канганча шимирди.

Мына ушундан кийин абышка жегдесинин чөнтөгүнөн теспесин сууруп чыгып, аны жай тартууга кириштi. Ошо эле учурда кыңылдап, өзүнүн эң жакшы көргөн ырын баштады:

«Мас булбул жол алды гүлүстөн жакка...» Ал чыгыштын классик акындарынан көп ырларды жатка билүүчү. Ал турмак өзү да бир убактарда араб алфавити менен сүйүү жана шарап, өмүр жана өлүм жөнүндө рубаилер жазган. Ал рубаилер чийилген дептерлер, чириген самандай саргайып, чаң басып, жаман үйдүн шыбында алиге чейин кыстарылып турат.

Абышка ырдаган рубаисинин аягына чыгып, аны кайрадан баштады. Балага анын бул ыры жат болучу. Ал күн сайын кайталана берип, аны жадатып бүтүргөн эле. Ошондуктан унчукпай ордунан туруп барып, чынарда илинип турган комузду алып келди.

Абышка муну түшүндү да, теспесин кайра чөнтөгүнө салып комузду колуна алды:

– «Бегарстан Тайшиниби?» – деп сурады ал небересинен.

Абышка кыргыздын көп эски күүлөрүн чертчү. Бирок балага алардын ичинен «Бегарстан Тайши» айрыкча жага турган. Ал аны күн сайын угуудан да жадачу эмес.

– А-а, – деди бала, таятасынын мандайына олтура берип.

Абышка бир топко комузун күүлөдү. Анан небересинен:

– Айтып чертейинби? – деп сурады. Тиги чоң-чоң көздөрүн бакырайтып, таятасын таң калгандай карап калды.

– А анын айта турган окуясы да барбы?

– Ананчы. Эмне, мен сага айтып берелекминби?

– Жок, Сиз бардык күүлөрдү айтып чертчүүсүз. Бирок «Бегарстан Тайшини» бир да айткан эмессиз.

– Ошондой дечи. Анда угуп олтур.

II

Абышка токсон жашта эле. Бирок карылыгына карабай өтө сөөлөттүү көрүнүүчү. Анын жаактарын, ээгин каптаган өтө коюу сакалы да, башындагы сейрек чачтары да айлуу түндөгү кар сыяктуу агарып, алардын арасынан араң бөлүнүп турган картаң жүзү айдын бетиндеги кара такты

элестетүүчү. Бийик жар сыяктуу көтөрүлүп турган өскүлөң, купкуу каштарынын астындагы караңгы үңкүрлөрдө жашынып жаткан көздөрү болсо, карт арстандын көздөрү сыяктуу заар чачып тура турган.

Ал башын төмөн салып, бир топко өзүнүн черткенин тыңшап олтурду. Кийин баш көтөрүп барып, өзүн кунт коюп күтүп олтурган небересине карап, аңгемесин баштады:

– Илгери, илгери, – деди ал, – мына ушул эле биздин Арсланбаптын этек жагында Кара-Дарыя менен Нарын дарыянын чатында бир уруу кыргыздар жашаган. Алар ошол кездеги бардык кыргыздар сыяктуу эле эгин эккени эгин эгип, мал бакканы мал багып, оокат кылышкан. Урууга Акмат менен Бегмат деген эки бир тууган баш-көз болуп турушчу. Алар сулкулдөгөн жаш, өтө акылдуу мырзалар эле. Акмат менен Бегматты эл жакшы көрүшчү. Анткени алар эл менен ысык, суукту кошо көрүшүп, дайыма алардын камын ойлошчу.

Мына ушул ага-инилердин бир Мактым аттуу жалгыз карындашы болгон. О, тайлагым, мен сага айтып берсем, ал ушундай зирек, бүт ааламды кыдырсаң табылгыс сулуу кыз эле. Анын жүзү толгон айдай нур чачып, көздөрү мына бул төбөбүздөгү жылдыздар сыяктуу чачырап туруучу. Анын чачы ашык-кеми жок кырк кулач болучу, тайлагым. Албетте, бул кыялкеч боз балдардын түшүнө кирчү гана сулуулук. Бирок сен ишенгин, тайлагым. Мактым ушундай сулуу болгон.

Анын минтип өзгөчө жаралып калганынын себеби бар: ал буурул түндө туулган кыз эле. Ооба, боз кыроодо, кишинин баарын ачкан буурул түндөрдүн биринде.

Садагаң кетейин, ал ушундай бир касиеттүү түн эле: бүт аалам буурул тартып, асман ушундай тунук, ушундай жылдыздуу болучу.

Мына ушул түндө Мактым төрөлдү. Аны, апасы токойдун этегиндеги айылда, айылдын четиндеги бийик дөбөчөдө, дөбөчөдөгү жалгыз тамда төрөдү. Төрөдү да, жайың жаннатта болгур, энеси каза тапты.

Бул күнү атасы жана агалары ууга кетишкен. Үйдө эч ким жок болучу. Ошондуктан наристенин төрөлгөнүн да,

энесинин өлгөнүн да эч ким туйбады. Бирок кичинекей Мактым көпкө чейин кароосуз калган жок.

Ошол бийик дөбөнүн так этегинде бир жапжашыл көл боло турган. Бул көлгө дөбөдөгү үйдүн, көлдү курчаган токойдун, асманда сүзүп бараткан айдын сөлөкөттөрү түшүп турчу. А буурул түндөрдө, бул көлдүн жээгинде үрдүн кыздары сейил куруша турган.

Мына ошол үрдүн кыздары Мактым туулган күнү да көлдүн жээгинде болушчу. Алар апаппак жылаңач буттарын менен шүүдүрүм түшкөн чөптөрдүн үстүндө басышып, өздөрүнүн өтө уккулуктуу үндөрү менен ырдашып, көлдү айланып жүрүшкөн. Куураган купкуу шиберге алардын назик буттарынын издери калып, жапжашыл келген узун, булуттай аппак сөлөкөттөрү түшүп, алар жай сүзүп, өздөрүн ээрчип жүрүштү. Бирок, тайлагым, булардын бардыгын: үрдүн кыздарын, алардын издерин, үндөрүн өмүрүндө бир да күнөө жасабаган, бирөөгө жакшылыктан башка эчтекени санабаган бактылуу кишилер гана көрүп, уга алышмак.

Мына ушул үрдүн кыздары кокусунан наристенин үнүн угушту. Угушту да боорукер, сезгич жүрөктөрү жамандыкты туюшту. Ошол замат ырларын токтотушуп, дөбөдөгү үйгө алпаруучу жалгыз аяк кыя жол менен, суу ичип кайтышкан каздар сыяктуу тизилип алышып, жогору карай өрдөштү.

Ошентип, алар жардамга келишти. Келишип, өтө көп болушкандыктан кичинекей үйгө батышпай, жарымы тышта калышып, жарымы ичкериге киришти.

Үйдүн ичи караңгы болучу. Анын боорундагы терезе ордуна оюлган, төөнүн көзүндөй жалгыз тешиктен гана чубалган ичке жарык түшүп, жаңыдан төрөлгөн наристенин бетин жаркыратып турган.

Үрдүн кыздары киришип, өздөрүнүн назик колдору менен эненин бетин жабышты. Ыйлап жаткан наристени колдоруна алышып, аны биринен бирине өткөрүшүп, өздөрү тегеректеп турушуп, бир укkан киши өмүр бою бактылуу боло турган уккулуктуу үндөрү менен ырдап киришти. Аларга тышта тамды айланып жүрүшкөн жалгыз тешиктен

узун моюндарын созушуп, карап турушкан башка курбулары да кошулушту.

Нариste бир паста басылды. Аңгыча таң атып кетти. Мактымдардын үстүнө, ошол айылдын жүз жаштагы эмчи кемпир туз сураганы кирди. Ал жез кемпир кейиптенген түрү суук кемпир болучу. А үрдүн кыздары түрү суук нерселердин бардыгынан коркушат эмеспи, алар үйдөн чуркап чыгышып, келген жолдору менен көлгө түшүп кетишти.

Кемпир иштин ал-жайына түшүнгөн соң, наристеге май жалатты, киндигин кести. Кийин элге, кыздын ата-агаларына кабар бердирди.

Абышка комузун бир паска тизесине коюп, эки колдоп, жанында сулайып жаткан чаначтын оозун ачты да, быжылдап кайнап жаткан жүзүмдүн суусунан канганча шимирип алды.

– Ох, ээн калгырдыкы, – деди ал, – чыныгы шарап болуп кеткен турбайбы. Ичесиңби?

Көздөрү караңгыдагы мышыктын көздөрүндөй жанып, жүрөгү туйлап олтурган небереси жооп берүүнүн ордуна:

– Анан эмне болду? – деп сурады.

– Анан, – деди абышка, комузун кайрадан колуна алып, – анан бир жаман иш болду.

– Жаман иш?..

– Ооба. Мен сага айттым эле го, Мактымдын чачы кырк кулач деп. Мына ошол чачын Мактым улуу дайрага гана жууй турган. Антпесе, кырк кулач чачты кантип жазып, кантип тарайт? Ал өзү жээкте калып, чачын сууга агызып жиберүүчү. Кырк кулач коюу чач кырк кулач жерге чейин чубалып, көбүктүү толкундар менен кошо буластап агып турчу. Анан аны жууга, бир уруу элдин бардык кыз-келиндери катышчу. Мактымдын чачы жуулчу күнү-түнү, дарыянын жээги кызыл-тазыл болуп, шаан-шөкөттүү көңүл ачууга айланууучу. Кырк кулач чач бир күн кечке жуулуп, эртеси кечке өрүлө турган.

Бир күнү Мактым ушинтип чачын жуудуруп олтурганда, анын бир тал чачы түбүнөн жулунуп, сууга агып кетти. Мактым жана кыздардын бардыгынын эстери чыгып, аны кармап калыш үчүн дарыяны бойлой чуркашты. Бирок суу

өтө улуу болгондуктан, чач эч кимге туттурбай агып кетти. Мактым ыйлап, ыйлап кала берди.

Анын бир тал чачы көпкөк толкундар менен кошо ойноп, бир нече күндөр, бир нече түндөр тынымсыз акты. Ал нечен-нечен булбулдуу бактарды бойлоп, нечен-нечен гүлстан талааларды аралады. Суу жээгиндеги сейил курган кыздарды суктандырып, суу жээгинде кир жууган жубанды таң калтырып, суу жээгинде кайырмак салып олтурган боз баланы кыялга батырып, түрдүү бейтааныш жерлер, бейтааныш элдерди артка таштады. Акырында, ал бир жерге келип, суунун ортосунда суу ичип турган кандайдыр тулпар сымак, келишкен аттын бутуна урунуп, андан ары кете албай туруп калды. Ошол замат ага аттын үстүндө башын төмөн салып, кыялга чөмүлүп олтурган жаш сулуу жигиттин көзү түштү. Жигит камчысынын сабы менен чачты эңип алды. Чачтын суудагы учун көрө албай танданды. Ал кызыгып, чачты колуна түрө баштады. Чач болсо суудан чыгып жатат, чыгып жатат. Аты суу ичип бүткөнчө араң түрдү. Түрүп болуп этектей алаканын жаап калган капкара чачтын түрмөгүн, каухарды тиктегендей суктана тиктеп калды. Ал таттуу кыялга кетти. «Бул жөнөкөй кыздын чачы эмес, – деди ал. – Мунун ээси адамдын акылы жеткис сулуу болуу керек. О, кандай жигиттин бактысына жаралды экен, бу кыз?»

Жигиттин аты Паиз эле. Ал калмактын тайшиси Бегарстандын бир кездеги баатыр жигиттеринин бири болучу. Каардуу жана митайым тайши анын сулуулугуна ичи тарып, өзүнүн хариндеги аялдардын көңүлүн ага бурбас үчүн, жигитти эркек улактарды бычкандай бычтырып койгон. Азыр аны жортуулдарга да алпарбай, харимди гана кайтартып койгон.

Мына ушул себептен улам Паиз өмүрүндө аялга ашык болуп, ашыктыктын лаззатин тарткан эмес. Эми болсо кандайдыр бир алыскы жердин, бейтааныш элдин кызынын бир тал чачын алаканына түрүп алып, ал жөнүндө ар түрдүү кыялдарга батып, көңүлү чөктү. Оттой жанган жаш көздөрүнөн тунтунук жаштар жылжып чыгып, алаканындагы чачка, атынын коюу жалына тамчылады. Ордого капалуу

келди. Атын атбагарга берип, ындыны өчкөн калыпта ха-
римге кирди.

Бул эң кооз имараттын ичи толо кыз эле. Бардыгы бири биринен өткөн сулуу, жаш кыздар. Алар ар түрдүү элдерден, ар түрдүү жерлерден алып келинген.

Кыздар ырдашып, бийлешип жатыптыр. Бегарстан тайши да ушул жерде экен. Ал кыздардын эң жашын, эң сулуусун тизесине олтургузуп алып, мүйүздөн жасалган идиш менен шарап ичип олтуруптур. Кыз байкуш шакек-терге толгон назик колдору менен, анын бошогон идишине, мойну турнанын мойнундай узун гезеден шарап куюп берип, а Бегарстан тайши аны ичкенде, анын муруттарына тамган шарапты сүртүп коюп олтурат.

Паиз тыштан киргенде, тайши аны сүзүлгөн мас көздөрү менен карады. Ошол учурда Паиздин колундагы чач анын көңүлүн бурду. «Эй, сен эмне аттын куйругу менен кирдиң, бул жерге?» – деп ачууланды ал.

«Бул аттын куйругу эмес, таксыр, – деди жай гана. – Бул аялдын чачы. Болгондо да бир тал чачы».

Ошентти да, тайшинин мандайына басып келип, чачты чубай баштады. Чачтын узундугун көрүп, тайшинин оозу ачылып, колундагы шарабы чайпалып, кыздын жылаңач көкүрөгүнө төгүлүп кетти.

«Аялда мындай узун чач болбойт, акмак!» – деп кый-кырды ал.

«Болушу мүмкүн таксырым, – деди Паиз. – Албетте, мындай чач үрдүн кыздарындай сулуу кыздарда гана бо-лушу мүмкүн».

Бегарстан тайшинин кызыгуусу артты. Ал тизесиндеги кызды тургузуп жиберип, Паиздин колунан чачты жулуп алды.

«Сен ошондой деп ойлойсуңбу?»– деп сурады ал.

«Ооба», – деди Паиз.

«А сен бул чачты кайдан таптың?» – Паиз чачты кантип тутканын айтып берди.

«Мм... андай болсо жигиттердин бардыгына айт: аскер-лерди алыскы жолго даярдашсын. Мен бул чачтын ээсин, издеп чыгам», – деди тайши.

Ошентип, тайлагым, Бегарстан тайши өзүнүн көп сан аскерин баштап, чач агып келген сууну бойлоп, чач агып келген жакты бет алып күндөп, түндөп жол жүрүүгө чыкты.

IV

Абышка комузун кайрадан тизесине коюп, кайрадан чаначты көтөрдү. Жүзүмдүн кара кочкул суусу анын куп-куу сакалынан ылдый жорголоп, тизесине тама баштады... Бирок абышка сакалын да, тизесин да арчыган жок.

– Ичесиңби? – деп сурады ал небересинен.

Небереси унчукпай чаначтын оозун буруп, каалаганча жутуп алды. Оттун жалыны пастап, чокко айланып барат-кан. Абышка жыгач көсөө менен анын айланасын чогулту-муш болуп койду да, комузун кайрадан колуна алды.

– Бир күнү Акмат менен Бегмат ууга кетишкен, – деди ал небересинин, кыпкызыл чоктун дөбөчөсүнө чагылышып турган көздөрүнө карап. – Мактым келин-кыздарга чачын өрдүрүп суунун жээгиндеги майданда олтурган.

Мына ушул учурда күтпөгөн жерден жер дүңгүрөп, алыста-алыста келаткан аттардын дүбүртү угулду. Жабылып караш-са, суунун аккан жагынан, күндүн баткан жагынан капкара тумандай удургуп, сан жеткис атчандар чаап келатышыптыр.

Мактымдын жүрөгү дароо жамандыкты сезди. Ал өзү-нүн карышкыр көргөн койлорчо тынчсыздана башташкан курдаштарына, эже-жеңелерине кайрылып:

«Мага эркекче кийим жана менин атымды алып келги-ле», – деди.

Мактымдын агалары энчилеп берген, Чоң тору аттуу ке-лишкен күлүк аты бар боло турган. Бир паста кыздар ошол атын жана бир сыйра эркекче кийим алып келип беришти. Мактым башына эркектин тебетейин, бутуна өтүгүн кийди. Үстүнө чапанын желбегей жамынып, өрүлүп бүтө элек ча-чын экиге бөлдүрүп, ошол чапандын жеңдерине тыктырды. Чапандын жеңдери дыгдыйып, үйлөгөн чаначтай болуп чык-ты. Кийин Мактым Чоң торуга минди да, куюндай кызыл токойлуу тоолорду көздөй жөнөдү.

Бул тапта калмактар да айылга келишип калды. Бегарстан тайши качып бараткан атчанды көрүп, андан шек санады көрүнөт, анын артынан бир топ аскерлерин жиберип, өзү калган аскерлери менен айылда калды.

Жаныбар Чоң тору колунан келгенче чуркады. Ал көпкө чейин калмактарга караандатпай жүрүп олтурду. Бирок... тагдырдын жазганы ошол болсо керек, ал ээсин куткарып кете алган жок.

Жолдун далай жерине барганда, Мактымдын чапандын жеңдерине каткан чачтары жеңдердин учтарынан чубалып чыгып кетип, аттын буттарына оролушуп калды. Бечара Чоң тору чатыштап чуркай албай, бат эле калмактарга жеткирип койду.

Калмактар Мактымдын колу-бутун өз чачы менен өз ээрине чырмашып, айылга кайра алып келишти.

Бегарстан тайши жакын жигиттери менен Мактымдардын үйүндө шарап ичип олтуруптур. А анын кутурган аскерлери жана бектери айылдарды чабышып, алардын мал-мүлкүн талашып, кыямат-кайым түшүрүп жүрүшөт. Аттардын дүбүртүнөн жер титирейт. Катын-баланын ыйынан аалам жаңырат.

Мактымды алып кириштн. Бегарстан тайши анын сулуулугун көрүп өңгөчүн тартты. Көздөрү ач карышкырдыкындай жанды. Колдору безгектей калтырап, идиштеги шарабы чайпала баштады. «О, мындай сулууну түшүмдө да көргөн эмесмин!» – деди ал. Кийин жигиттерине кайрылып: «Тарткыла атты!» – деп буйрук берди. Ошентип, тайлагым, Мактымдай сулууну, Чоң торудай күлүктү, үйүр-үйүр жылкы менен, толгон-толгон байлыкты олжолошуп, калмактар келген жолдоруна түшүштү. А, эл-журт ыйлап-сыктап кала берди.

Бул күнү калмактар кечке жол жүрүшүп, кечинде бир учу-кыйыры чексиз шибердүү жашыл талаага конушмак болушту. Аттарын тушап, отко коюп жибериштн. Ар-ар жерге үй тигишип, казан асышты.

Мына ушул мезгилде, алардын конушуна, өздөрүнүн көп эмес аскерлерин башташып, Мактымдын агалары келип же-

тишти. Алар Бегарстан тайшиден карындашын кайтарып берүүсүн талап кылышты. Бегарстан тайши ордунан да турган жок, эшикке да чыккан жок. Каткыра күлүп, мындай деди: «Карындашыңардыбы? Болуптур. Бирок силер, адегенде менин мына бул шартымды аткаргыла». «Айт шартыңды!» – дешти бир туугандар. «Шартым жөпжөнөкөй: силер өз аскериңер менен менин бүткүл аскеримди кырып чыгасыңар. Алар силерге каршылык көрсөтпөй туруп беришет».

«Эмне экен, – дешти бир туугандар, – кырабыз!» Анан кыргынды башташты, тайлагым. Батыш тарапта кыпкызыл болуп жалындап, өтө чоң, тегерек күн олтуруп бараткан. Ошонун нуру астында кырышты. Туптунук кең асманга, байчечекейдей жадырап, жылдыздар чыгышты. Алардын нуру астында кырышты. Бүт чыгышты кочкул кызыл нурга боёп ай көтөрүлдү. Айдын да нуру астында кырышты. Жылдыздар тарап, ай батты. Таң нурунда кырышты. Жылжатып кылычтары мокоду, тайлагым. Сайышып жатып, найзалары мокоду...

Абышка бир азга аңгемесин токтотуп, башын төмөн салып комуздун өзүн гана чертип калды. Кийин өзүнүн карт үнү менен комузун коштоп, мундуу ырдай баштады:

«Шагылдан шагыл Шагылдын ташы.
Шагырап калды калмактын башы...»

– Бирок, – деди анан, бирпастан кийин башын көтөрүп, – эртесинде карашса, калмактардын чети да оюлбаптыр. Алар ушунчалык көп эле, тайлагым.

Бир туугандардын аргалары түгөнүп, тагдырдын жазганына макул болушту. Коштошордо, Мактым агаларынын алдына чыгып: «А мүмкүн кудай кулум десе, мен эптеп качып, кайрадан өз жерибизге келип калармын.

Мен анда силерди кайдан табамын?» – деп сурады. Ошондо, улуу агасы Акмат карындашына мындай деген экен:

«Жазында жайлар Жаз-Жерим, Мактым,
Жазында качсаң андан бир тапкын.
Күзүндө күздөр Күрөбөс, Мактым,

Күзүндө качсан, андан бир тапкын.
Кышында кыштар Кызыл-Таш, Мактым,
Кышында качсаң, андан бир тапкын».

V

Ошентип тайлагым, ай нурлуу Мактым кыз, алты атасы көрбөгөн жерине барып, Бегарстан тайшинин харимине туш келди. А Бегарстан тайши... кызды аяк асты кылды. Сен, эмне, уйкуң келип жатабы?

– Жок. А, Мактым качам дебеди беле?

– Качты, албетте. Бирок көп күндөр, көп айлардан кийин.

Аны Паиз качырды. Баягы бычылган жигитчи? Ошол. Бечара, Мактымды бир көргөндө эле, ага ашык болуп калган болучу. Бирок андан эмне пайда? Тагдырына тан берип жүрө берди. Ал Бегарстан тайшини жек көрчү, Мактымды аячу. Мактымдын өз элинен бегана болуп, бирөөнүн элинде, бирөөнүн жеринде мусапырчылыкты тартып калганын көрүп, өзүн күнөөкөр саначу. Чын эле, ал Мактымдын агып барткан чачын кармап калбаса, мындай иштер болмок эмес да.

Мына ошол Паиз бечара, бир күнү кечинде, ордонун ичиндеги жасалма көлдүн четинде олтурган Мактымдын жанына басып келди. Мактым капалуу болучу. Ал көлдө сүзүп бараткан айды карап олтуруп, өзүнүн жерин, өзүнүн элин эстеп ыйлап жаткан. Паиздин көлгө түшкөн сөлөкөтүн көрүп, селт этип бурулуп карады.

«Сиздин ушул күндөргө кириптер болгонунузга мен күнөөлүүмүн, – деди Паиз. – Сиздин алдыңыздагы өз күнөөмдөн кутулуу үчүн мен эмне кылышым керек?» Мактым эч нерсеге түшүнбөй аң-таң болду. Паиз бардыгын айтып берди: «Болуптур, – деди Мактым, – эгер сен менин бир шертимди аткарсаң, күнөөңдү кечиремин. Сен мени качырышың керек».

Паиз бул шертти жан-дили менен аткармак болду. Ушул түнү эл уктаган ченде, токулган эки атты жетелеп, Мактым менен Бегарстан тайши уктоочу үйдүн бурчуна келди. Уктабай жаткан Мактым аттын дүрбүртүн укту. Угуп, уйкудагы

тайшини ойготпой, анын койнунан суурулуп чыгууну ойлоду. Бирок бул өтө кыйын болду. Анткени тайши уктаганда дайыма эки колдоп, Мактымдын жылаңач көкүрөгүн мыжыгып алып уктоочу. Жакшы, Мактым мурдатан өпкөгө сүт куйдуруп, жаздыгынын астына катып койгон эле. Ал аны акырын Бегарстан тайшиге мыжыктырып койду да, өзү суурулуп чыкты.

Ошентип, Мактым менен Паиз экөө эки дулдулду – Мактым өзүнүн Чоң торусун, Паиз Бегарстан тайшинин атын минип алышып, алыскы жолго чыгышты.

Алар түн бою тынымсыз чапкылашып олтурушуп, таңга жуук чоң дайрага туш келишти. Дайранын күпүлдөп кирген мезгили болучу. Дулдул деген аттарыбыз андан араң-араң өтүштү. Дарыянын аркы өйүзүнө өтүшкөндөн кийин Паиз кайтмакчы болду.

«Сиз эми коркунучтан өтүп алдыңыз, – деди ал. – Мен минген аттан башка Бегарстан тайшинин эч бир аты бул суудан өтө албайт. А бул атты мен эми анын колуна тийгизбейм...»

«Мен сага абдан ыраазымын, – деди Мактым, – айтчы, Паиз, кылган жакшылыгың үчүн сен менден эмнени каалар элең?» Паиз Мактым менен түбөлүккө коштошуп жатканын түшүнүп, көзүнө жаш алып туруп мындай деди: «Мен өмүрүмдө кишилерге жакшылык кылган жан эмесмин. Бала элем. Жортуулдарда жүрүп чоңойдум. Эл чаптым, алардын мал-мүлкүн таладым, катын-баласын ыйлаттым. Мына азыр биринчи жолу адамга, бир адамга жакшылык кылып олтурам. Мен эми өз турмушума ыраазымын. Мен өмүрүмдө бирөөнү сүйүп көргөн жан эмесмин. Мына биринчи жолу сүйүп, айыпка буюрбаңыз, сизди сүйүп олтурам. Мен эми өз тагдырыма ыраазымын. Мага эчтекенин кереги жок, Мактым. Бирок сиз менен биз эми эч качан көрүшпөйбүз да. Ошондуктан сизди дайыма эстеп, дайыма сүйүп, дайыма ыйлап жүрөйүн, бир тал чачыңызды тартуу кылыңыз».

Мактым Паиздин бычылып калганын билчү. Бирок анын сүйүүсү жөнүндө биринчи жолу угуп олтурат. Ал Паизди аяп, урматтап карап турду да, кийин так мандайынан бир

тал чачын жулуп Паизге сунду. Паиз Мактымдын колунан эң кооз каухар алып жаткансып, көздөрү жанып, чачты калтыраган колдору менен алды да, аны түрүп, түрүп койнуна салып алды. Кийин жанындагы кылычын кыны менен чечип, аны эки колдоп Мактымга сунду.

«А сиз менин кылычымды алыңыз, – деди ал. – Мага эми анын кереги жок. Жортуулга чыгып жоо чаппайм. Эрөөлгө чыгып, эр сайбайм. Өмүрүмдүн калган күндөрүн кылычсыз жашагым келет. Башым ооган жактарга кетем... Атым баскан жактарга...» Биздин Мактым, жүрөгүн туйлаткан ыраазылык менен кылычты алып, белине тагынды.

«Рахмат, Паиз! – деди ал. – Мен сиздин жакшылыгыңызды көзүмдүн тирүүсүндө унутпаймын. Жакшы калыңыз».

«Жакшы барыңыз», – деди Паиз. Кийин атын дарыяга салып, аркы өйүзгө өтүп кетти...

Суунун жээгинде Мактым жалгыз калды. Ал өзүнүн да, атынын да чарчаганын сезип, көк ала майданга жатып эс алып, атын откоруп алмакчы болду. Ошентип жатып, уктап кетти. Арадан аламжан убакыт өттү. Бир маалда ойгонуп караса: дарыянын аркы өйүзүн бойлоп, чубалган сансыз атчандар чаап келатышыптыр. Мактым алардын Бегарстан тайшинин аскерлери экенин билди. Бирок атына мине калып качкан жок. Баары бир тигилер көп болучу: куушса жетишип алмак. Ошондуктан Мактым өз бактысын сынагысы келди. Мүмкүн, Паиз айткандай, Бегарстан тайшинин бир да аты суудан өтө албастыр?

Калмактар Мактымдын тушуна келип токтошту. Алдыда Бегарстан тайши.

«Мактым, кайт артыңа!» – деп кыйкырды ал.

«Макул кайтайын, – деди Мактым. – Бирок шартым бул: аскерлериндин бардыгын суугa салып көр. Эгер бирөө жарымы өтүп келишсе, мен кайтайын».

Бегарстан тайши буга макул болуп, бүткүл аскерин суугa салды. Суунун бетин ат менен адам көрсөтпөй калды. Бирок алардын эч кимиси Мактым турган жээкке өтө алышпады. Аскерлердин бардыгы тооктун жөжөлөрү аккандай, өздөрү келген жакты көздөй агып кетишти.

Жээкте жалгыз Бегарстан тайши калды. Ошондо ал ызасына чыдабай, акыркы болуп суугa түштү. Анын аты бир топ күчтүү ат болучу. Ошондуктан, кыйналып-кысталып болсо да, жээкке жакындай баштады. Мактым чочулап калды. Бирок анын бактысы бар экен, жээкке жакын калганда, тайшинин аты мүдүрүлүп кетип, көчүгү менен суугa олтуруп, суудан кулагы гана чыгып калды. Ошондо тайши күтпөгөн жерден суугa өзүн таштап, жээкти көздөй сүзө баштады.

Мактым жээкке жакын келип, аны карап турду. Бегарстан тайши эптеп сүзүп келди. Эми суу жээгиндеги ташка тырмышып, алы куруп токтой калды. Ошондо Мактым Паиз берген кылыч менен анын башын ыргыта чапты. Тайшинин оор денеси сууда калып, башы көк ала майдандагы өскүлөң чөптөрдүн арасына тоголонуп кирип кетти.

Ушинтип, Мактым Бегарстан тайшиден кутулду. Бирок таптакыр эмес, тайлагым. Мактым Чоң торусуна минип жөнөгөндө, жанагы тайшинин башы да ээрчип жөнөдү...

Ушундай, тайлагым. Ал баш Мактымды ээрчип, кечейинкүндүз жол басты. Ал баш куду Мактым келген Жаз-Жериме чейин келди. Ал турмак. Мактымдын артына, агасынын үйүнө, жеңесинин төрүнө ээрчип кирди.

Ошондо Мактымдын айласы түгөнүп, заары кайнап чыгып, башты тышка карата бир тепти. Бирок баш тоголонуп кетүүнүн ордуна... оркойгон сөөктөрүн Мактымдын бутуна батырып-батырып алды.

Бул болсо, тайлагым, Мактымды кара сан оорусуна айландырды. Кийин-кийин... Мактым ошол оорудан каза тапты!..

VI

Абышка аңгемесин токтотуп, адатынча башын төмөн салып, бир топко комузун мундуу-мундуу чертип алды. Анан башын кайра көтөрүп, небересине:

– Жаш кезимде, – деген сөз менен кайрылды, – раматтылык чоң энеңди алып качып келатып, ошо Жаз-Жерим жайлоосунда түнөп калдык. Ошол жылы, негедир, Жаз-

Жеримде айыл жок экен. Жайдын түнү. Айдың. Айланабыз араласаң адаша турган жаңгактуу токой. Жака-белибиз коюу карагат, чаташкан жүзүм.

Биз чарчаган аттарыбызды отко коюп, өзүбүз шиберге суналып-суналып жата кеттик. Бир оокумда курсагыбыз ачты. А жей турган эчтекебиз жок. Экөөбүз тең ордубуздан туруп, карагаттардын шактарын ийип, алардын бариктерин улак сыяктуу киртилдетип жеп кирдик. Бир маалда чоң энең раматылык: «Апа!» –деп кыйкырып эле, мени кучактап калды. Карасам, жаныбызда, үстүлөрүн ак гүл баскан, жалгыз мүрзө турат. Мүрзөнүн башында чоң-чоң таштар, аягында... адамдын купкуу баш сөөгү жатат. Сөөктүн ичинде болсо, уюлуп жаткан жыландын көздөрү жылтырайт.

Ошондо, эсиме раматылык чоң атам айтып берген ушу «Бегарстан тайшинин» баяны түштү. Ким билсин, чын эле ошол мүрзө Мактымдыкыдыр. Чын эле ошол баш Бегарстан тайшиникидир. Аны мен ушу күнгө чейин биле албайм.

Биз чоң энең экөөбүз кишилерден уккан, мүрзөнүн жанына түнөсө киши тынч уктайт деген сөздөрдөн улам, жанагы мүрзөнүн жанына түнөдүк.

Ырас эле, чоң энең жакшы уктады, раматылык. Бирок негедир менин уйкум качып, таң атканча кирпик ирмегеним жок. Ошондо уктабай жатып, мен бир кызык нерсени байкадым: түн ортосунда кулагым кандайдыр назик, кандайдыр адамдардын үнүнө окшобогон, сулуу үндөрдү уктум. Секин башымды көтөрүп карасам, бизди курчаган карагаттар менен жүзүмдөрдүн шактарынын арасынан үрдүн кыздары шыкаалашып туруптур. Алардын туруш-турмушу: жылаңач буттары да, назик колдору да, узун көйнөктөрү да апаппак, айдын нуру түспөлдүү.

Мен алардын сулуулугунан демим кыстыгып, ордумда былк этпей катып калдым. Ушул учурда күтүлбөгөн дагы бир иш болду: мүрзөнүн аягында жаткан куу башка жан кирип, мүрзөнү айланып, жай тоголоно баштады. Баштын ичинен жылан ышкырып жүрдү.

Тайлагым, мен көз ачып жумганча үрдүн кыздарын таппай калдым. Ошол бойдон алар таңга жуук гана бир

жолу келишип, кайрадан куу сөөктөн куугунтук жешип кетишти... Сен, эмне, уктап калдыңбы?

Бала унчуккан жок. Ал өчүп бараткан отту бет алып, кырынан түшүп жатып алган. Анын чала жумулган киртиктеринин арасынан ысык жаштар жылжып аткан. Бирок абышка муну байкаган жок. Ал небересин уктап калган экен деп чечип, аңгемесин да, комузун да токтотуп, көсөөнү алып жаңыдан от жакканы киришти.

Ушул учурда токойдун чыгыш тарабынан өтө улуу, кыпкызыл жалын көтөрүлө баштады.

«Ай...» – деди абышка кыялдуу түрдө. Кийин кургак шактарды сындыра олтурганча, жай, күңкүлдөп ырдай баштады:

«Мас булбул жол алды гүлүстөн жакка» ...

1964

ТҮШ

I

Акун жумшак килем жол менен үнсүз басып, караңгы каридордун түпкүрүндө кичинекей танкалар сыяктуу дүмпүйүп турушкан машинкаларга келип, алардын бирөөнүн үстүнө, өзүнүн эртеңки күнү кете турган репортажынын кол жазмасын таштап, кийин караңгы тепкичтер менен мүдүрүлүп, жатып ылдый түштү.

Вестибюль жарык экен. Ал жерде, бүгүнкү берүүлөрдө катыша турган бир топ артисттер гримделген кейиптери менен ары-бери басып жүрүшүптүр.

Акун гардеробдон пальтосу менен шляпасын алып кийип, эшикке чыкты.

Күн кечтеп, сырт жактан шаарды көздөй кара каргалар чубап келип жатышкан. «Дагы бир күн...» – деди Акун, каргалардын кербенин кыялдуу карап.

Кийин телестудиянын короосунан чыгып, Дзержинский бульвары менен жогору басты.

Кеч күз болучу. Бульвардагы дубдар, бариктери өтө саргара бышкандыктан, жалындап бараткандай көрүнүп, алардан бульварга жоогазын гүлүнүн сапсары чаңы түс-пөлдөнгөн назик нур себилип турат. Бариктер болор-болбос шамалга үзүлүп, жерге түшкөнчө көпкө чейин авада кыял-дана оюн салышып, акырында, алтын көпөлөктөргө окшоп, жерге жеңил-желпи конуп жатышат. Асфальт да, анын эки тарабындагы жашыл майдан да калың газанга көмүлгөн.

Бульвар газан жана каргалардын кыгы жыттанат.

Калың газанды шуудурата басып келатып, негедир Акун-дун көңүлү көтөрүлдү. Туулуп өскөн жерин эстеди. Ал жерде да азыр күз. Атасынын багында өрүктөрдүн лимон жана анар түспөлдөнгөн бариктери самсаалап жаап турат... Бир кезде ошол бакта, бөздөн ыштан, жегде кийген, килем топучан бир бала өзүнүн эчкилерине узун чыбыгы менен газан күбүп бе-рүүчү эле. Бакка дайыма ферманын эки картаң жоош төөлөрү да келе турган. Бирок төөлөр негедир бала каккан газандан жешпей, моюндарын узун созушуп, шактарды сыдырышчу.

Ох, азыр да ошол күзгү бакка барып, эчкилери менен ынтымактуу эки төөгө газан күбүп берчү болсо!.. Жок, эми кеч болуп калды. Албетте, кеч болуп калды.

Ал Панфилов паркына бурулду. Негедир вино ичкиси келип кетти.

Парктын кире беришинде жана ичинде жаштар кото-лошуп турушуптур. Эстрадада начар оркестр ойноп, бий аянтында чарлестон бийленип жатат.

Даректардын түбүндөгү жайкы кафеде болсо киши аз экен. Акун бир шише «Мускат» алды да, ээн турган столго барып олтурду. Ал, столдун үстүн сапсары бариктерден тазалап, калың стаканга вино куйду.

Ушул учурда бир стакан кофесин көтөрүп, анын маң-дайына отуздар чамасындагы чырайлуу, бирок картаюуга өткөн аял келди.

– Мен сизге жолтоо болбоймунбу? – деди ал, сылыктык үчүн атайы жылмайып.

– Жо-жок. Олтура бериңиз, – деди Акун, аялдын ошончо бош столдор туруп, анын столуна келгенине түшүнбөй.

Аял жеңил көк пальтосунун этегин кайрып, ага жанаша олтура кетти.

Акун виносун ичти. Кийин төбөсүн карап, жатар конок издеп, уйгу-туйгу учуп жүрүшкөн каргалардын аппак кур-фонунда, алар, жазгы сууларда сүзгөн форелдер сыяктуу болуп көрүндү. Акун бир топко алардын кейиштүү, ачуу үндөрүн тыңшап олтуруп, аларды аяп кетти.

– Өтө суук болуп турат, – деди аял.

– Угу, – деп макул болду Акун, бурулуп аялдын чоң-чоң кара көздөрүнө карап. Анан анын ысык стаканды мы-жыккан колдоруна назар салды. Арык, бирок тарамыштай катуу колдор ээсинин түйшүкчүлдүгүн кабарлап турду. Акун кайрадан аялдын көзүнө карады. Анын көздөрү ага жагып кетти.

Ушул учурда алардын столуна бир барик учуп түштү. Аял аны ала койду.

– Күз, – деди ал, – кеч күз...

Акун аялдын аны менен сүйлөшкүсү келип турганын байкады. Эмне экен, ал бүгүн өтө боорукер болуп турат, сүйлөшө берет. Ал аялга ажарлуу жылмайды.

– Суук күз, – деди ал.

Кийин аялдын колундагы барикти кыялдуу карап, мын-дай деп улады:

Кандай суук күз, деги!
Кийинип желегинди, салынчы ак шалыңы.
Карасаң, кararган карагайлар арасынан.
Келатат көтөрүлүп ай жалыны.

– Чын эле, – деди аял, даректардын кararган шакта-рынын арасынан көтөрүлүп келаткан өтө чоң, кыпкызыл айды көрүп.

– Келиңиз, вино ичебиз, – деди Акун, белгисиз бир куба-ныч менен, дале айды ойлуу карап турган аялга, – болбосо ай чыкпай коёт.

Ал аялдын бошогон стаканын өзүнө тартты.

– Ой... мага аз эле.

Акун стакандарга толтура вино куйду.

– Эмне үчүн ичебиз? – деди аял.

– Ай үчүн, – деди Акун. Кийин өзү баштап ичип жиберди.

Акун дагы вино алып келип, экөө көпкө ичип олтурушту. Акырында кафени жабууга камданышып, кызматчы аял стулдарын буттарын жогору караткан калыпта столдордун үстүнө чыгарууга кириштри. Бий да бүтүп, парктын чыракгары өчө баштады.

– Эми кетели, – деди Акун. – Сиз кайсы жакты карай бет аласыз?

Аял аны таңдана карады.

– Мен... Мен шаардын сыртына кетишим керек.

– Шаардын сыртына?

– Угу, – деди аял, дале Акунду таңдана карап.

– Оо! Эми ал жакка автобус жүрбөй калбадыбы? Эмне үчүн мурдатан айтпадыңыз?

– Мм... Мен...

– О-о... – деди Акун, аялдын жаңылышканын түшүнө коюп. Ал бир паска ойлонуп калды. – Билесизби... Мен жалгыз турамын, эгер жамандык ойлобосоңуз, меникине түнөп калсаңыз да болот.

Аял сырдуу жылмайды. Бул анын макулдугу болуучу.

«Ох, арбай ургурдуку, – деп сөгүндү ичинен Акун, – бул мени дагы башкача түшүнүп алды».

Экөө караңгы паркты аралашып, даректардын учундагы каргалардын уйку-соодо чукуранышканын тыңшашып, жай, үнсүз-сөзсүз басышып көчөгө чыгышты. Көчөдө элдин аягы суюлуп, алыста, шаардын жеген-ичкенин тартып баратышкан сасык арабалардын кербени бүлбүлдөп, аттардын асфальтка тийген туяктарынын «как-как», «как-как», «как-как» деген жаңырыгы келип туруптур...

II

Кичинекей коридор дайымкысындай караңгы эле.

– Абайла, – деп эскертти Акун өзүнүн жаңы таанышын. – Бул жерде идиш-аяктар бар.

– Фу! – деди аял, ачыган капуста, помидорлордун кычкыл жытын сезип, – бул эмне, ашканаңбы?

– Үй ээсиники. Акырыныраак сүйлө...

Ал караңгыда көпкө күймөнүп жатып эшигин ачты. Бөлмө өтө тар, суук болуучу. Анын бар болгону бир кровать менен кичинекей жазуу столу ээлеп, китептери туш келди жерде чачылып жатат.

– Ичикий, – деди аял, ийиндерин куушуруп. – Бул суурдун ийинине канчадан төлөйсүң?

– Он беш сом, – деди Акун. – Кана уктайбызбы же печкеге от жагайынбы?

– Уктайбыз, – деди аял эстеңкиреп. Анын коюу кирпиктеринин арасынан жаш чыга түштү.

– Анда чечине бер, – деди Акун. – Кийимдериңди кроватка ил. Көрүп турасың го, илгичим да жок.

– Эчтеме эмес. Эшигиңди бекемирээк жаап койчу, сасык жыт келип жатат.

Акун эшикти бекем жаап койду.

– Жууркан менен шейшептин бирин мага кой, – деди ал кийин.

– Эмне үчүн? – Аял таңдана сурады.

– Жатпаймынбы?

– Ме...– Аял Акундун көздөрүн ойлуу карап туруп калды: – Эй, – деди анан бир оокумда жай, – кел, бирге эле жата беребиз. Эми бөлөк жатабыз деп, сенин ушу жарыбаган төшөнчүлөрүңдү да бөлүшөлүбү? Антсек, экөөбүз тең тоңуп калабыз.

– А...?

– Кудай кечирет.

Акун аялды бирпаска телмирип карап туруп, кийин стол жакка бурулуп кетти. Столдо али жазылып бүтө элек аңгемесинин кол жазмасы жаткан. Кол жазманын бетин жука чаң басып калыптыр. Акун аны акырын үйлөдү да, анан көзүн жуумп, өз каармандын акыркы жолу кандай абалда калтырганын, анын өңү-түсүн элестетүүгө тырышты.

Бирок анын көзүнө аңгемесинин каарманы эмес, дарыканада иштеген ак халатчан кыз элестеп, кулагына, анын мындан эки жыл мурда айткан:

«...А бул дары болсо кулагыңыздагы шуулдаган үндү жоготуу үчүн. Күн сайын кечки тамактан кийин бир кашыктан ичесиз» деген сөздөрү угулду.

Акундун көздөрү пар ачылды. Эми кулагына пружиналардын кыйчылдаганы, топчулардын кроваттын буттарына тийип чакылдаганы угулду.

«Кечки тамактан кийин бир кашык» – деп шыбырады ал ичинен. Кийин столдун артынан бутылка менен кашыкты алып, аялга байкатпай туруп, суюк дарыдан бир кашык жутуп алды. Анын көңүлү айныды. Көзүн жумду. Бул жолу анын сол кулагында кандайдыр токой шуулдап, оң кулагына алыста-алыста, жердин түпкүрүндө агып жаткан дайранын шоокуму келди. «Тамактан кийин бир кашык...– деп шыбырады Акун шашып-бушуп, – эки жерде эки төрт. Эки жерде эки төрт. Ата, атка така как. Ата, атка така как! Ата...» – Фу! – деди аял арт жактан– төшөктөрүң абдан муздак экен.

– Ооба. Чечинип бүттүңбү?

– Угу.

Акун чыракты өчүрдү. Кийин өзү да чечинип төшөккө кирди. Анын денеси муздак төшөктөн үркүп, мурду аялдын жытын сезди. А кулактарында кайрадан токой шуулдап, алыскы дарыя ырдай кетти.

Акун андан өзүн алаксытууга, аны укпоого аракет кыла баштады.

– Бир нерсе сүйлөчү – деди ал, чын ыкласы менен өтүнүп. – Кудай жалгагыр, сүйлөй жатчы.

– Эмне болду, сүйүктүүм?

– Эчтеке. Сүйлөчү?

– Эмнени сүйлөйүн?

– Эмне болсо, ошол болсун. Мисалы, өзүң жөнүндө. Өзүң жөнүндө, каухарым...

– Эмне дедиң? Кайталасаң?

– Каухарым, – деп кайталады Акун. Анан ал бул сөздү дайым Саадатка гана айтып жүргөнүн, азыр болсо кокусунан гана оозунан чыгып кеткенин сезе койду.

Аял кичинекей күчүк сыяктуу эркелеп, жылуу тумшугу менен Акундун кылдуу жаактарын түртту. Анын жылуу

денесинен Акундун денеси дүркүрөдү.

– Сүйүктүм... – деп, шыбырады аял саалдан кийин. – Сага чейин эч бир эркек мени минтип атаган эмес. Каухар... калган жок. Ал мага ылайыксыз... Ошентсе да, сенин айткаңың унут калган жакшы обон сыяктуу угулат. Каухарым...

– Каухарым, – деп шыбырады Акун, аялдын коюу кара чачтарына жүзүн жашырып. Анан өзүн өзү тыңшап, токойдун шуулдаганын, алыскы дарыянын обонун укту.

– Ох!.. Сүйлөчү... Сүйлөчү өзүң жөнүндө.

– Макул. Ук эмесе. Атым – Анар. Пенко-джугутта иштеймин... Ой, койчу, мунун эмнесин угасың?

Токой шуулдап, алыскы дарыя өз обонун ырдап жатты.

– Дагы, – деди Акун. – Дагы, каухарым...

– Ах...

Аял башын Акундун ийнине кынап, оң колу менен анын чачтарын уйпалап, кайрадан анын чатыштарын жазып эрмек кыла баштады.

– Эмесе, уктайлы.

– Уктайлы? – Аял таңдана сурады.

– Эмне, сенин уйкуң келелекпи?

– Мм... Келди...

Экөө көпкө унчугушпай жатышты. Бир маалда Акун өз көкүрөгүнө тамчылаган ысык жашты туйду.

– Сага эмне болду? – деп чочуп сурады ал. Аял эми өксүп-өксүп ыйлай баштады.

– Эчтеке... эчтеке эмес, сүйүктүүм.

Аял башын көтөрүп, көз жашын сүртүндү.

– Негедир, сен мага, бир түндүк аял эмес, кандайдыр кадырлуу мейманың же боорукерлик менен үйүнө түнөткөн жолоочуң катары мамиле кылып жатасың...– Аял бирпаска унчукпай калып, кайра сүйлөдү...– Сен мени кечирип кой. Мен ушундай акылсыз аялмын...

– Каухарым, – деп шыбырады Акун аялдын кулагына, өзү уктап баратып, – сен түк акылсыз эмессиң...

Көпкө шыпты карап жатып, акырында аял да уктап кетти.

Ушинтип, бул экөө, бул дайыма жалгыздыкка көнүшкөн эки чоң жетим, бүгүн кокусунан бири-бирин табып алышып, бири-биринин сөзүнүн жылуулугуна жылынышып, бири-биринин денесинин жылуулугуна жылынышып жатып, акырында күнөөсүз уктап калышты.

III

Өзүнүн туулуп өскөн кыштагы имиш. Жапжашыл буудайлуу талаа. Буудайлар ушунчалык болук. Алар текши дүмбүл. Жамгырдан кийинки серүүн шамалга деңиз сыяктуу толкуп турушат. Мына ушул буудай деңизинен, көкүрөгү менен толкундарды жиреп, туптуура Акунду көздөй Саадат чыгып келатыптыр. Ал дале он беш жашта экен. Анын мажрум талдын чыбыктарындай жыбыратып өрүлгөн капкара, коюу, узун чачтары шамалдан улам артына сапырылып, ай нурлуу жүзү кашкайып, эликтин көздөрүндөй күнөөсүз, туптунук көздөрү Акунду телмирип эңсеп келе жатат. Акун да Саадаттан көзүн албай, жүрөгү элжиреп, ысык сүйүп, сагынып саргарып күтүп турду. Булар өткөн он бир жылдан бери эми жолугуп жатышты...

Ушул учурда Акун чочуп ойгонуп кетти. Анын көзүнө биринчи болуп, терезенин парда жетпей калган бөлүгү, коргондогу даректардын кararган учтары, алардын арасында сүзүп бараткан күңүрт ай көрүндү. «Кантип эле түш болсун?» – деп кабатырланды ал, өзүнүн кай жерде жатканын биле албай. Кийин бурулуп карап, айдын нуруна чагылышып жаткан аялдын тырыштуу мандайын, боёлгон эриндерин, үрпөйгөн коюу чачтарын көрдү. Буудайлуу талаа түшү экен...

Ал өйдө болуп, буттарын муздак полго түшүрүп, кроватын четине олтуруп калды.

Ооба... Мындан он бир жылбы, же он бир кылымбы мурда, ал өз кыштагынын баласы болгон. Кошунасынын Саадат аттуу секелек кызы менен мектепке бир каттаган... Уй кайтарышкан... Козу карын теришкен... Жайында гүлдөп турган өрүкзарда жашынмак ойноп жатышып, биринчи жолу өбүшкөн... Ооба... Бир кездерде анын ай нурундай таза,

күнөөсүз сүйүүсү болгон. О, эгер анын турмушу кайрадан он алты жашынан башталса, бул жолу, кудай акы, башкача баштамак. Эми кеч болуп калды. Эми өз кыштагына барып, кошунасынын он беш жашар кызын да табалбайт. Саадат, азыр жыйырма алтыда, эки балалуу.

Жанындагы аял ойгонуп, ордунан тура калды.

– Ой, не болду? – деди ал.

Акун кроваттан түшүп, терезеге барды.

– Эмне, таң сүрүлүп келатабы? – деп сурады аял, бирпастан кийин.

– Ооба...

– Анда мен кетейин. Кошуналарың көрүп калышса... Анын үстүнө жумушка да үлгүрүшүм керек.

Аял көпкө чейин күймөнүп кийинип, анан Акунга:

– Болуптур эмесе, – деди, – жакшы кал.

Акун бурулуп карады.

– Жакшы бар.

Аял босогого барып, дагы бир нерсе айтмакчы болуп турду да, анан, эчтеке айтпастан эле чыгып кетти.

Акун терезеге кайра бурулду. Тышта таң агарып, жаңы күн башталып келаткан.

1964

АЙГҮЛ ТОО

Кеңеш Жусуповго жана
Кубатбек Жусубалиевге арналат

Баткенге ал акыркы рейс менен учуп келди. А өзүнүн түнөгүнө, автобус жүрбөй калгандыктан, көрүнгөн машинеге кол көтөрүп отуруп, саат он ченде араң жетти. Жалгыз үйдүн жалгыз терезесинен жарык көрүнбөйт, бүгүн эч ким токтобоптур көрсө. Түн ичинде бирөө-жарым бурулуп калышы ыктымал, тогуз жолдун тоомунда эмеспи бул ээн жердин ээсиз бекети...

Бекеттин эшигинде дайымкыдай эле кулпу жок. Иса аны качырата ачып, ичкери кирди. Үйдүн ичи муздак, караңгы. Ал желкесиндеги сумкасын жерге коюп, көпкө чейин сыйпалап күкүрт издеди. Күкүрт өз ордунан – очоктун боюнан табылбады. Очоктун эки жагындагы текчелерди тинтип көрсө, казан-аяк калдырайт. Дубалдын боорунда чалдын нан салган эски куржуну, туз баштык жана чай салгыч калталары болчу эле деп, аларды караштырды. Куржундан колуна тандырдын катыган наны урунду, туз баштыкта туз, чай салгычта чай бар экен, бирок күкүрт жок. Күкүрт түгөнгөн же аны бир чылым чеккен айбан чөнтөгүнө салып кеткен. Эми эмне кылыш керек? Жөн эле жатып алганга курсак ач, анын үстүнө жатакана суук болуп атпайбы, аны жылытып жатпаса, уйкусу келеби кишинин...

Исанын айласы кетип, дубалга жөлөнүп отуруп калды. Бул жерде бир түнөгөн кишиге баарысы бар: төшөнчү, идиш-аяк, нан, чай, туз дегендей... Ал турмак ичкилик ичкендерге закуске – калемпир, пияз да болуп калат кээде, а намаз окуймун дегенге – дубалда таар жайнамаз илинип турат. Али ава апта сайын он чакырым таштак жолду жөө басып келип, кемпири түйүп берген тамак-ашын таштап, а үйүн болсо жыйнаштырып кетет. Ажайып абышка. Бул бекетти ал атайы жолоочулар үчүн салган. А жолоочу деген ниң бул үйгө көп токтойт. Фергана же Ош жактан келаткан автобустардан түшүп калып, өздөрүнүн алыскы айылдарына барчу машинелерди күтүшөт. Ал эми ал айылдарга машине сейрек жүрөт, шондуктан көпкө күтүүгө туура келет, а кээде өтө кеч калышса, түнөгөнгө аргасыз болушат. Мындай учурларда алар очокко оттон жагышат, үйдүн артында агып аткан дарыядан чакалап суу апчыгып, чай коюшат... Иши кылып, ээсиз үйдөн ээн-эркин отуруп, оздорун мейман кылышат... Ошондо алардын кээ бирлери Али аваны эстеп, ага сыртынан рахмат айткан болот, а көпчүлүгү буга да жарабайт: чалдын чай-нанын ичип-жеп, үйүндө түнөп алып, эртесинде шашып-бушуп жонөп кетишет...

Али авадай апенди кишини Иса биринчи жолу Өзгөн менен Оштун ортосундагы ээн талаадан жолуктурган. Албетте,

ал кезде адамдар азыркыдай автобус, менчик мишинелерде эмес, араба-ат же жөө-жалаң катташчу. Шондуктан, алар үчүн жол азабы – гөр азабы эле. Мына ошол алыскы өткөн мезгилде, жай саратандын аптабында акактап келаткан жолоочунун жолунда дайыма бир кумура булактын муздак суусу күтүп туруучу. А булактын суусу муздак сакталсын үчүн кумура жерге көмүлүп, бетине жыгач капкак жабылып, а капкактын үстүнө алюмин кружка коюлчу. Бир жолу Иса ошо алюмин кружка менен суу сузуп ичип отурган учурда, кокусунан, жол жээгиндеги калың бадалдын арасынан кичинекей, купкуу чал чыга келген. Чалдын колунда бир челек суу бар экен. Чал суу ичип отурган жолоочу жигитти көрүп, өзүнчө момун жылмайып: «Ич, балам, иче кой...» – деди. Анан челегиндеги сууну кумурага оодара куюп, анын капкагын кайра жаап, унчукпай жолуна түшкөн. Ошондо гана Иса кумуранын ээси ким экенин билген. Билип, чалдын артынан: «Рахмат, ава!» – деп кала берген. Бирок анын рахматын чал укkан эмес, челегин чыйкылдатып, калың бадалдын арасына кирип, көздөн кайым болгон... Кийин Иса ал аппак чалды өзүнүн «Ата Журттун сокмо жолдору менен» деген китебинде кыстарып кетти. Али аваны да киргизген. Бул китепте мындай ыймандуу адамдар толуп атат. Өзүнүн дайдилик турмушунда Иса жалаң жакшы адамдарды жадына тутуп, сулуу аялдар менен кооз жерлердин элестерин гана эстеп келет. Мунун китеби – жакшылыктын китеби, сулуулуктун китеби. Бирок китеп али жарык көрө элек, жазылып бүтө элек. Мүмкүн ал анын өмүрүнүн аягына чейин жазылар. Бул – анын өмүрлүк китеби, башкы китеби...

Иса талыган буттарын сунду. Бутунун учу шырык дей түштү. Эңилтип жерди сыйпалап көрсө, колуна күкүрт урунду. Исага жан кирди. Дароо күкүрттү чагып, өзүнө тааныш ташпанарды издеди. Ташпанар киребериштеги түркүктө илинип туруптур. Ал ташпанарды жерге алып, караңгыда анын шишесин чыгарып, пилигин укалады. Кийин кайрадан күкүрт чагып, пиликти күйгүзду да, шишени кийгизди. Шише суукта туруп муздап калыптыр. Адегенде анын ичи күңүрт туманга айланып, анан бара-бара туман суюлуп, а жарык коюуланып

отуруп, акырында үйдүн ичи кичине көзгө көрүнө баштады. Бирок булуң-бурчта дагы эле караңгылык уюп жатты. Иса чыракты ордуна илбей туруп, темир чаканы издеди. Чака текчеде экен. Анын ичи какшып, түбүндө жука муз тоңуп калыптыр. Демек, суу алып келиш керек деп чечти Иса. Ал бир колуна чаканы алып, бир колуна чыракты кармап, дарыяга жөнөдү. Дарыяга ийри-муйру ичке жол менен кыялап түшүп барыш керек. Дарыянын жээгинде чычырканак өсөт, алардын арасы шагыраган таш. Иса чычырканакты этияттап аралап барып, акырында дарыяга чыкты. Адегенде чаканы бир-эки курдай чайкап, анан ага суу сузду. Мына ошондо чадагы чайпалган суунун бетиндеги чайпалган жылдыздарга көзү түштү. Иса дароо асманды карады. Асман ачык, а анын бетиндеги жылдыздар коюу жана тунук экен. Буюрса, бүгүн таңга жуук ай чыгат деп сүйүндү Иса. Анан кырка тоолор тарапты карап, Айгүл тоонун кайсы тушта экенин аныктамак болду. Бирок Айгүл тоо эмес, анын артындагы бийик тоолор дагы көрүнгөн жок. Тоолор да, алардын этегиндеги кең талаа да караңгылыктын астында көшүп жатат...

Иса бекетке кайтып келип, дароо очокко от жакканы киришти. От тутанып, алоо пайда болгон кезде, чөөгүнгө чай койду. Бирпастан кийин очоктун бою ысып, анан оттун табы аста-секин үйдүн алыскы булуң-бурчуна карай таркай баштады.

Иса үстүндөгү тери курткасын чечип таштап, очоктун боюндагы көлдөлөңгө дасторкон жайып кирди. Дасторконго чалдын нанын койду биринчи иретте, кийин өзүнүн сумкасын ачып, атайы Фрунзеден бери алып келаткан бир шише коньягын, дунган аялдан сатып алган ачытылган калемпирин алып чыкты. Бүгүн, саат он экиде, жыйырма экинчи марттын түнү кирет. Дагы жарым сааттан кийин. Жыйырма экинчи март – бу кишинин туулган күнү, билсеңиз. Жыйырма экинчи мартта күн менен түн теңелет эмеспи, эсиңизде болсо. Анан... жыйырма экинчи март деген – жаңы жыл да бизчесинен. Новруз майрамы да! Мына бүгүн биз эки майрамды кошо майрамдайбыз: туулган күнүбүздү жана жаңы жылыбызды...

Биздин бала кезде бул түнү бүт айыл биригип, чоң-чоң кара казандарга сүмөлөк кайнатышчу. А очоктор адатта колхоздун өрүкзарына казылчу. Өрүктөр бул маалда чатырап гүлдөп калган болот. Таңга маалда ай чыгат. А айдын жарыгында, апаппак өрүктөрдүн арасында, жаштар тоотмек ырын ырдашып, а балдар ак чөлмөк ойнойт элек... Кайран биздин балалык, эсил биздин күлгүн курак... Өттү да, кетти. Эми минтип бир кездеги сулуу беттин кан-сөлү качып, кара чачты кыроо басып, кырк сегиз менен кырк тогуз жаштын ортосундагы көзгө көрүнбөгөн кыл көпүрөнүн үстүндө турабыз. Кырк сегизинчи эски жылды узатып, кырк тогузунчу жаңы жылды тоскону отурабыз...

Иса саатын караса, он эки болуп калыптыр. Ал чалдын пиаласына толтура коньяк куйду да, анан өзүнчө тост көтөрдү: «Рахмат сага, турмуш,– деди. – Сенде жашоо мен үчүн зор рахат!» Коньягын ичип жиберди. Коньяк өзөгүн жагымдуу куйкалап ылдый түшүп кетти...

Иса сөлү качкан тандыр нандан качырата бир тиштеп алып, чай демдегенге кириштри. Бул жаз дагын жакшы башталды, – деди ал ичинен. Бүгүн таңда Айгүл тоого чыгам, а тоодон түшүп келип, тажиктердин шаарына Исфарага жөнөп кетем деп ойлоду. Исфара жазда укмуш көркүнө чыгат. Шаардын ичи тазарат. Шаардагы жана анын жака-белиндеги өрүктөр, шапдоолулар гүлдөп кирет... Исфарада эки-үч күн туруп, андан нары Коконго түшүп кетет. Исфара, Кокон Маргалан... – Фергана өрөөнүнүн бул майда шаарларын Иса абдан жакшы көрөт. Азырынча булар чыгыш шаарларынын эски үлгүлөрүн сактап келатышат. Тар көчөлөрү, тамбашы жалпак жапыс тамдары, кызыл-тазыл базарлары, суу боюна салынган чайханалары, түрктөрчө курулган мончолору... Баарысы Исанын жан дүйнөсүнө жакын, аларды көргөн сайын анын көңүлү көтөрүлөт, делебеси козголот. Айрыкча Кокон шаары... Коконго бир жылда бир ирет тийип өтпөсө, ошол жылкы турмушуна анча алымсынбай калат бул.

Кокондо биринчи жолу ал Гөвар менен болгон. Гөвар анда институтта окуучу, он тогуз жаштагы ойсеке кыз эле, жувармек. Калп эле оорудум деп ооруканадан үч күнгө кагаз жаз-

дырып алып, Иса менен кошо Коконго жөнөп берген. Коконго экөө кеч келишип, мейманканага орношо албай, чайханага түнөштү. Чайханачы чал адамгерчиликтүү киши экен, бечара, булардын ал-аквалын түшүнгөн соң, дароо эле макул болду. Ал турмак, чайханасын жаап аткан жеринде, кайрадан экөөнө чай демдеп, алдыларына нан, наават коюп, анан кетти үйүнө. Бул экөө шашылбай отуруп курсактарын тойгузушту, кийин сөрүдө жайылып жаткан төшөктөрдү жыйнашып, өздөрүнө жай салганы киришти. Мына ошо кезде кыз кокусунан кыйкырып жиберди. Көрсө, терезеден бир түрү суук мас киши экөөн таңыркап карап туруптур. Иса басып барып, чыракты өчүрүп койду. Мас чатыштап басып кетти. Экөө нарыдан-бери чечинишип, кучакташып жатып алышты. «Мен бул түндү эч качан унутпаймын,» – деп шыбырады кыз караңгыда...

Саар менен чайханачы саат алты ченде келди. Ага чейин булар туруп, бети-колун жууп, төшөктөрүн өз-өз ордуна төшөп коюшкан.

– Кандай, балдарым, жакшы жаттыңарбы? Үшүгөн жоксуңарбы? – деп кирди чал жайдары түрдө.

Кеч күз, суук бодучу. Чынында кичине үшүп чыгышкан.

– Рахмат, ата, үшүгөнүбүз жок,– деди Гөвар.

– Эми биз кетели, – деди Иса.

– Э-э, мен азыр чай кайнатам, чай ичебиз,– деди чал.

– Чайыңызды ичтик, ава. Азыр биздин убактыбыз тар...

Ошентти да, Иса чөнтөгүнө кол салды.

– Э-э-э, жо-жок! – деди чал анын оюн түшүнүп.

Иса менен Гөвар бири-бирин тиктешип туруп калышты. Кийин, Иса сумкасын ачып жиберип, андан жапжаңы калпак алып чыкты. Өзүм кием деп биякка жөнөөрдө сатып алган болучу. Ошону чалга сунду.

– Биз сиздин чайханаңызды эстеп жүрөлү, а сиз бизди эстеп жүрүңүз, – деди ал.

– Э-э, таза кызык иш кылдыңар го,– деди чал, арсар түрдө.

– Алыңыз, алыңыз ата! – деп кыстап жиберди Гөвар.

– Болбосо, таарынабыз.

– А майли,– деди чал акырында. Ал калпакты колтугуна кысты да, анан эки колун алдыга сунуп, экөөнө бата берди.

– Оомин, өмүрүңөр узун болсун, ылайым. Бул турмуштан ойноп-күлүп өткүлө. Облоу-акибар!

– Рахмат, ава, жакшы калыңыз,– деди Иса.

А Гөвар болсо чалдын жаагынан өөп койду. Күтүлбөгөн жоруктарга уста болучу бул кыз.

Эшикке чыгышса, эртең мененки үрүң-бараңда, чайхананын оозунда бир топ жаш кыздар, жаш балдар катар тизилип алып, тандыр нан, бал, каймак сатып турушуптур.

– Ой! – деп кыйкырып жиберди муну көрүп Гөвар. – Таң атпай жатып... тамак-аш даяр...

– Бул жер сенин Фрунзең эмес, айымкыз,– деди Иса. – Сенин шаарыңда чак түштө кайда барып тамактанарыңды билбейсиң.

Аңгыча балдар чурулдап кирди:

– Нан алгыла!

– Бал алгыла!

– Каймак алгыла! – деп...

– Эртең мененки ырыскыдан кыя өткөн болбойт, – деди Иса.

Ал кыздардын бирөөнөн эки нан сатып алып, бирин Гөварга карматты. Экөө эртең мененки суукта бири-бирине ыктай басышып, ысык нандан рахаттана чайнашып, шаарды кыдырып келгени кетишти...

Ошол эле күнү кечинде Маргаланга келишти. Маргаланда бир түн түнөп, эртеси түш ченде Ферганага карай жол тартышты. Фергана экөөнө тең жаккан жок. Алар аэропортко барышты да, акыркы рейс менен Фрунзеге учуп кетишти...

– Жакшына кыз эле, – деп койду Иса. Сулуу десең – сулуу, акылдуу десең – акылдуу. Бирок тийген күйөөсүн түшүнүп болбойт.

Кийинки жылдын кышында, бир күнү эртең менен өз үйүнөн чыгып баратса, бир бейтааныш жаш жигит мунун алдын торой басты. Жигит узун бойлуу, ыманы ысык экен; анын ак жуумал, арыкчырай жаактарында эми гана кара түк пайда болуп, эриндеринин кызылы кете элек али. Иса таңыркай анын маңдайына туруп калды.

– Мен Гөвардын күйөөсүмүн,– деди бала.

– Күйөөгө тийген экен да бийкеч – деп койду Иса.

– Коош?

– Гөвар айтат: – Иса Эшматов менин өмүрүмдөгү биринчи эркек, – дейт. Ушул чынбы?

Иса аргасыздан мулуюп койду. О-о, жаш колуктуну колдош керек экен, – деди. Жакшылык иш үчүн, чындыктын атасы өлсө да, калп айтыш керек.

– Чын,– деди Иса.

Жаш күйөөнүн жүзү нурдана түштү. Ушу тапта ал Иса менен достошконго даяр эле.

– Сиз... демек, ушул үйдө жашайт экенсиз да? – деди ал. Исанын үйүн кыдырата карап.

– Таап келиптирсиң го, – деди Иса.

– Жазуучулардын справочнигинен билдим,– деди күйөө.

– Дагы суроо барбы?

– Мм... А эмне үчүн Гөварга үйлөнбөдүңүз? Сиздин аялыңыз жок турбайбы?

– Гөвар тийбейм деп койду. Өзүң көрүп турбайсыңбы, мен андан эки эсе улуумун да. Гөварга мына сен жарашасың. Тең теңи менен, тезек кабы менен деген бар эмеспи.

– Мунуңуз туура,– деди бала.

Иса, бул дагы эмне жөнүндө сурап экен деп коркуп турду. Кудай жалгап, суроосу түгөнүптүр.

– Болуптур эмесе, жакшы калыңыз, – деди да, чукул бурулуп, көңүлдүү түрдө басып кетти. Исага ал өзүнүн сүйүктүү обонун ышкырып ырдап бараткансыды...

Кызганыч деген кыйын иш, – деди. Чехов: «Жалгыздыктан корксоң, үйлөнбө» – дептир. Буга бизден кошумча: «Кызганчаак болсоң, аял алба». Аялдарга айла жок.

Айганыштын күйөөсү бул экөөнүн жашырын жолугушуп жүргөнүн билгенде, боздоп ыйлап жибериптир. А соолукандан кийин, Айганыштан: – Сен аны менен канча жолу жолугуштуң деп такып отуруп алган имиш. Бир гана жолу дей бериптир Айганыш, улам сураган сайын. Ошенте берсе, тигил неме акырында кыйла эс алып, жоошуп калыптыр... Аялдарга айла жок.

Бирок мен баарыңарды жакшы көрөмүн, – деди Иса.

Алиге чейин. Сени дагын... Сени дагын... Сени дагын...

Исанын оюна койсо, жакшы көргөн аялдарынын ар бирине аңгеме арнап чыкмак. Бирок алардын алган жары барда, же тием деген кишиси бар. Шондуктан, мунун жакшылыгы жамандык кылып кетиши ыктымал...

Иса үстүндөгү эски свитерди назик сылап койду. Свитердин эки чыканактары сүзүлүп, ичиндеги көйнөгү көрүнүп турат. Айганыштын белеги. Айганыш муну өз күйөөсүнөн сатып алган. Күйөөсү, өзүнүн кызмат абалынан пайдаланып, ар түркүн база, складдардан табылгыс буюмдарды таап чыгып, анан аларды ар кимге ашыкча наркта сатып, жыргалын көрөт. Айганышка да ал эки эсе кымбатка саткан...

Иса Айганыштын кымча бел кыска боюн, кундуздай кара чачын, апаппак сулуу жүзүн элестетти. Айнанайыным, – деди жүрөгү элжиреп...

Буюрса, аз күндө Жалал-Абадда болот. Айганыш ар дайымкысындай Оштон Жалал-Абадга келип, аны автостанцияда күтүп отурат. Анан экөө автобуска отуруп, Арстанбапка жөнөп кетишти...

Айтмакчы, Арстанбаптын жазын Айганыш али көрө элек. Экөө жайында жана күзүндө гана барып жүрүшөт. А жазында бирге болушпаптыр көрсө. Мына быйыл көрүшөт жаңгак токойдун жазын. Адаттагыдай эле Айкыз кемпирдин үйүнө токтошот. Айкыз кемпирдин үйү тоонун боорунда, ээн жерде эки кабат. Биринчи кабаттын бир бөлмөсүндө өзү жашайт, а экинчисине эчкилерин камайт. А үстүнкү кабатын бүтүндөй бул экөөнө бошотуп берет. Экөө бул жерде каалаганда жатышат, каалаганда турушат. А эртең менен буларды дайыма Айкыз кемпир ойготот.

– А-ай, уйкучулар! – деп кыйкырат ал ылдый жактан. – О түшпөйсүңөрбү эми ылдый, нанүштө кылалы. Эчкинин сүтү бышып калды...

Биринчи болуп Иса турат. Туруп түз эле терезеге келет. Терезеден адегенде дарыянын наркы өйүзүндөгү ак карлуу бийик чокулар көрүнөт. Анан ылдыйлап карап отурсаңыз, көп өтпөй эле сейрек токой башталат. Бара-бара токой коюуланып отурат. Кийин ошол коюу токойдун ар кайсы

жеринде апаппак аралдар пайда болот. Алыстан куду эрий элек карлардын аралары болуп көрүнөт. Бирок берки өйүзгө өтүп, кемпирдин үйүнө карай өрлөп отурсаңыз, алардын гүлдөп турган алчалар экенин ажырата баштайсыз...

Иса жаңыдан кийинип бүткөн Айганышты ээрчитип, кемпирдин жыгач тепкичтери менен ылдый түшүп барат. Кемпир очоктун боюнда күймөнүп отурган болот.

– Тезирээк жуунуп келгиле,– деп айтат ал босо болду.

Экөө кемпирдин жалгыз аяк жолу менен кемпирдин булагына жөнөшөт. Жалгыз аяк жол тоону капталдап, чатырап гүлдөп турган коюу алчалардын арасы менен ийримуйру соймоңдоп отуруп, кичинекей жылгага түшүп барат. Жылганы да апаппак алчалар каптап турат. Булак ошол алчаларды аралап агып барып, тээ ылдый сайдагы дарыяга барып кошулат. Балыктар урук чачкан учурда да дарыядан миңдеген форелдер бөлүнүп, булактын суусу менен куду анын көзүнө чейин чуурулуп чыгып келишет. Иса менен Айганыш жуунганы эңилгенде, балыктар алардан үркүп, чоң таштардын астына же алчалардын арбайган тамырларынын артына шумкуп кирип кетишет. Булак абдан тунук... Айлуу түндөрдө суу алам деп түшүп калсаңыз, суудагы форелдерди күндүзгүдөй ажырата көрөсүз. Форелдер сууга чагылышкан алчалардын шактарын аралап, каалгый сүзүп жүрүшөт...

Кеч күздө болсо алчалардын бариги күбүлүп түшүп, сапсары бариктер булакты таптакыр көөмп салат. Анда сиз булактагы форелдерди да, ага чагылышкан алчалардын өзүн да көрбөйсүз. А кышында андан бетер. Кышында суунун бетинде калың кар жатат. Кардын астынан булактын үнү араң-араң гана угулат. Кар астынан алчалардын терилбей калган кызыл-тазыл мөмөлөрү мөлтүрөп турат. Алчанын капкара көөдөнүнө бир тепсең, апаппак мамык кардын бетине кызыл, сары, кара түстөгү алчалар жайнап жатып калат. Алар абдан муздак, тиштесең тишиң зыркырайт. Шондуктан, эң жакшысы, кемпирдин жайпак жыгач табагына толтура терип келип, печкенин жанындагы текчеге коюп қой. Жарым сааттан кийин алчанын муз-кары эрип, өзүнөн-өзү жалтырап жуулуп, жылып калат. Мына ошондо

Айганыш экөөң табакты ортоңорго койгула да, бири-бириңди жылмая карап коюп, каалаганча жей бергиле...

Исанын «Кар астындагы алчалар» аттуу аңгемесинде Арстанбаптын кышы жазылган. Ал эми азыркы жазам деп аткан повести Арстанбаптын жазына арналат. Кудай буюрса, Арстанбаптан Фрунзеге кайтып барар замат, машинесин алат да, Ысык-Көлдү көздөй жөнөп кетет. Көлдүн тескей жээгинде «Кайнар булак» деген кичинекей пансионат бар. Пансионат ошол жердеги колхозго карайт, анда колхозчулар гана эс алышат. Бирок эс алуу сезону июндан сентябрге чейин гана созулат. А калган мезгилде «Кайнар булак» элжуртсуз ээн жатат. Кароолчу кайтарат, албетте. Кароолчусу тил билги киши бечара. Исаны башкарманын аялы жашачу бөлмөгө гана жаткырып коёт. А анын балпайган байбичеси муну күн сайын үч маал чайга чакырып турат...

Исанын иши ал жерде жакшы жүрөт. Ар күнү эртең менен эрте туруп, эртең мененки ак тумандын астында жаткан көлдүн ээн жээгин бойлоп, алыска-алыска чуркап барып келет. Анын чуркаган таштак жолун калың кыроо басып калат. Жол коюу чычырканактарды аралап соймоңдоп кете берет. А чычырканактын ичи жык жапайы коён. Байкуш коёндор таң атканча өз жатактарында үшүп жатып, а таң атаар менен жолдун боюна чыгышып, күндүн алгачкы нурларын күтүп, беттерин күн чыгышка тосуп, ар кайсы жерде чочоюп-чочоюп отуруп алышат. Биринчи күндөрү чуркап келаткан Исадан чочуп, чычырканактын ичине томурап-дап качып кирип кетишет. Бирок бара-бара бул адамдын зыянсыз экенин көрүп, аны кенебей отура беришет. «Эй, коёндор, салам!» – деп өтөт Иса анда алардын алдынан...

Эртең мененки даярдык бүткөн соң, Иса машинкесинин маңдайына келип отурат. Ошол бойдон ал кечке ордунан турбайт. Кечке чейин канаттары кайрылып, сөөмөйлөрү безилдеп ооруп калат. Бирок кечинде кылган ишине ыраазы болуп, көңүлү көтөрүңкү түрдө пансионаттын ысык ванналары камалып жаткан жалгыз үйгө келет. Үйдүн бир ачкычы өзүндө болот. Ал шашылбай чечинип, көп сандаган ванналардын бирине түшөт да, анан жердин тээ түпкүрүнөн

оргуп чыккан кайнак сууга чөмүлүп, көшүлүп жатып калат. Кайнак суу анын сууктан сыздаган сай-сөөгүн жибитип, жумуштан талыкшыган тулку-боюн жеңилдетип, жан дүйнөсүн жыргалга батырат...

А кайнар булактан кайтып келип, сүрмө сандыктагы сапсары коньяктан жүз грамм ичип алып туруп, анан апаппак шейшептердин арасына кирип келет.

Иса жарымдай бөксөрүп калган шишесинен дагы бир жолу куйду да, бирок аны ичпестен туруп жатып алды. Куюлган коньягын ал эки сааттан кийин, ойгонгон кезде ичти. Ичип, курткасын кийип, а сумкасын үйгө калтырып, эшикке чыкты. Эшикте түн жарышып, ай чыкканга аз калыптыр. Ал үйдүн жанындагы чоң көпүрөдөн өтүп, анан асфальт жолдон чукул бурулуп, тунжурап жаткан түз талаага түштү да, кийин Айгүл тоону тусмаалдап туруп, божомолдоп жөнөп берди.

Түн суук экен. Жарым саатка жетип-жетпей түнү бою ичилген коньяктын ысык демин муздак жел денесинен айдап чыгып, Иса кийин кадимкидей чыйрыга баштады. Тоонун башында шамал болбогой эле деп тиледи ал эмитен эле коркуп. А тоо көрүнбөйт, али алды жакта...

Биринчи жолу бул тоо жөнүндө өткөн жайда укkан. Өткөн жайда ал ушул чөлдүн тээ этегиндеги ысык булакка дарыланганы келген. Ысык булак кууш, бирок узун жылганын ичинде агат. А булактын эки жээгинде жыш жапайы розалар өсөт. Бул жердегилер ал розаларды башкача айтышат: жапайы атыр гүл гүлсөөгар деп коюшат. Иса келген кезде гүлсөөгар толукшуп гүлдөп турган мезгил болучу. Ишенсеңиз, узагыраактан караган кишиге, жылга толо кызыл кан агып бараткандай элестеп кетчү. Мына ошол ажайып көрүнүштөн улам, жергиликтүү калк бул жылганы Кан жылга деп коюшат имиштер...

Кан жылганын аяк жагында бир жапыс жыгач там бар. Там булоолонуп агып жаткан ысык суунун так үстүнө салынган. Эгер үйдүн үстү жабылбаган болсо, аны жыгач көпүрө деп койсо да болчудай. Бирок там, көпүрө үчүн эмес, а дарыланганы келген адамдар антаптан, же жаан-чачындан

корголоп, анан дагы, эркектен аял, аялдан эркек айбыгып, бири-бирине көрүнбөй сууга түшүшсүн үчүн курулган. Шонаялдар киришет...

Үйдү, соопчулук үчүн бир дүлөй-дудук тажик куруптур. Иса ал тажикти кийин күн сайын көрүп жүрдү. Тажик Канжашайт экен. А Иса ошол кыштактын мейманканасына орношкон болучу. Жанагы тажик элүү жаш чамасындагы жапыс бой, сакал-муруту капкара, жоош-момун адам болуп чыкты. Бечаранын кийгени жеңи жыртык чапан, белинде кир чарчы, башында эски чаар такыя, а бутунда өзүнө кең, кончулары тешик кирзе өтүк. Иса анын эмне иш кылаарын, ким менен жашаарын биле алган жок. Бирок бир билгени бул болду...

Дудук күнүгө таң азанда Соктун көчөсүнө чыгат. Колунда майышып-чоюшкан, түтүнгө ышталган кичинекей жез мистүтүнү. Жыттуу түтүн. Дудук адегенде жолундагы базарга бурулат. Базарга кирип, андагы эртең мененки базарчыларды аралап, колундагы мискейин ары-бери чайпап, аларды ысырыктап чыгат. Базарчылар баарысы бу кишиге көнгөн, шондуктан буга анча көңүл бурушпайт. А көнбөгөнү, мурда муну көрбөгөнү, көңүлүнөн чыгарып тыйын сунат, же сатып отурган коон-дарбызынын, сабиз-пиязынын жаман-жуманынан бирди-экини кармата салгылары келет. Андайларга дудук таарынбайт, кайра аларга муңайым жылмаят да, акырын башын чайкап, басып кетет. Ал өз кызматы үчүн, жыттуу түтүнү үчүн эч качан эч кимден акы албайт, кептин баары мына ушунда...

Базардан кийин дудук жаңыдан ачылып аткан дүкөндөрдү, челек-чайнек түптөгөн, эшек-атка така каккан устаканаларды кыдырып чыгат; эң акырында автостанциядагы адамдарды аралап өтүп, туптуура Иса чай ичип отурган чайханага келип кирет. Кирип, өзүнүн киргени үчүн кечирим сурагандай, адегенде чайханачыга бажырая жылмайып, анан ошол жылмайган бойдон сөрүлөрдө отурган кишилерди аралай жөнөйт.

Исанын жанынан өтүп баратканда, Иса а кишиге өз ыраазычылыгын билдирип башын ийкеп, укпаса да: «Рахмат...» – деп коёт. Дудук муну көрүп, ого бетер жылмайып, «Рахматыңа рахмат» дегендей буга үстөкө-бостоk башын ийкеп, кийин жылмайган бойдон чайханадан чыгып кетет. Дудук келип кеткенден кийин, Иса дагы кыйлага чейин анын калтырып кеткен жыттуу түтүнүн жыттап отуруп калган чайын ичет да, анан шашылбай чайханадан чыгып, Кандуу-Жылгага, дудук тажиктин жыгач үйүнө карай жөө жөнөп кетет...

Ал жаңыдан келген кезде күн али жакшы ысый элек болучу. Ошол себептен болсо керек, адегенде кыйла күн булакка жалгыз өзү түшүп жүрдү. Арадан бир жумача өткөндөн кийин гана бир кемпир менен анын небере кызы келди. Экөө боз эшек чегилген, төрт дөңгөлөктүү жапыс арабада келишти. Ушу тоо жактан түшүп барышты. Иса эчак суудан чыгып, эми суу боюндагы атыр гүлдөргө суктана карап, алардын арасында сайраган булбулдардын авазын тыңшап, жыгач үйдүн жанында отурган. Эшек-араба кокусунан жакынкы дөңдүн артынан чыга келди. Кыз арабанын кырында бутун саландатып келатыптыр, колунда ичке чыбыгы бар. Ал Исаны көрөр замат уялып, жерге секирип түштү. Ошондо гана Иса арабада жаткан ак жоолукчан аялды байкады. Аял, араба үйдүн жанына келип токтогончо козголгон жок. Бечара, катуу оорукчан көрүнөт, – деп ойлоду Иса. Анан, жардам керек болсо, кызга жардамдашайын деген ойдо, ордунан турду. Бирок аял жөн гана уктап калыптыр көрсө. Кыз аны акырын түртүп ойготту. «Таэне, келдик...» – деди ал, үнүн секин чыгарып. Таэнесинин уктап калганы үчүн Исадан уялып аткансып көрүндү. Таэнеси өйдө боло берди. Ал жетимиш ашкан, ажарduу, чоң кемпир экен. Исаны көрүп, дароо жоолугун оңдоп, боюн түзөй баштады.

– А-а... Арыба, балам,– деди анан.

– Бар болуңуз,– деп койду Иса.

Кемпир арабанын кырына жөлөнүп туруп, жерге түштү. Кыз ага кыпкызыл болгон четин таяк карматты. Кемпир таягын таянып, кичине оң бутуна сылтый басып, үйдү көздөй басты. Үйдүн босогосуна барганда, токтоп:

– Бисимилла,– деп койду.

Анан эшикти түртүп, ичкери кирип кетти.

Кыз болсо арабанын алдында аялдап калды. Ал адегенде арабага төшөлгөн бедеден бир тутам сууруп алып, аны боз эшектин алдына салды. Беде кызыл экен, бүгүн эле орулса керек, гүлү күбүлбөй келиптир. А кызыл беденин гүлү жапайы атыр гүлдүн гүлүнө түспөлдөш эмеспи. Эшек кызыл беденин кызыл гүлүнөн баштап шашылбай жеп кирди. А кыз эми арабадан бир түйүнчөк алып, таэнесинин артынан кирип кетти. Исанын жанынан өтүп баратып, атайы аны карабай койду. Бирок Исанын көз карашын сезип, беттери гүлсөөгандын гүлүндөй кызарып кетти.

«Сулуу кыз экен...» – деп койду Иса, кыздын артынан суктана карап.

Анан ал кызды кайра көргүсү келип, анын чыгышын күтмөкчү болду. Бирок ошол эле замат бул ою үчүн өзүнөн өзү уялып, аргасыздан Кандуу-Жылганы бойлоп, Сокту карай жол алды...

Чырайды чылап ичесиңби, – деп коёт элде. А менин көзүм сулуулукка тойбойт деп жемеледи ал өзүн, жолдо келатып. Жашы улгайып баратат, а жаштык сезими дагы эле күчтүү мында. Качан токтолоор экенмин? – деп койду муңканып. Бирок Петрарка минтип ырдаптыр го:

«Бетимдин качып кан-сөлү,
Кубарды чачым бубактай.
Бирок да сүйүү ышкысы
Жүрөктө, жаштык куректай...»

А монах Рекан алтымыш сегиз жашында жыйырма сегиз жаштагы монах кызга абдан ашык болуп калган имиш. А монах кыз болсо, анын көзү өткөнчө ага айныбас ашык жар болуп бериптир. Буга эмне дейсиз?

Эртеси күнү кыз менен таэнеси дагы келишти. Бирок бул жолу Иса аларды көралган жок. Анткени алар келген учурда Иса үйдүн ичинде, өз бөлмөсүндө отурган. Жыгач дубалдын артынан экөөнүн күңкүлдөп сүйлөшкөнүн гана угуп калды. Суунун шарында сөздөрүн ажырата албады. Адегенде, ошолорбу же башкаларбы деп да шек санады. Би-

рок кийинип эшикке чыкса, кечээги эшек араба туруптур. Боз эшек кызыл беде жеп атат. Иса кызды көрбөй калганына кичине кыйылган түрдө жолуна түштү...

Бирок үчүнчү күн дегенде бул үчөө дагы жүз көрүштү. Бул жолу Иса жыгач үйдөн чыгып келатканда келишти тигилер. Үйдөн чыга бергенде эле, эшек араба да дөңдүн бурчунан көрүнүп калды. Арабада аял гана отуруптур, а кыз арабага жанаша басып келатыптыр. Араба күндөгү жерине жетип токтоду. Кемпир бул жолу да озунуп салам айтты.

– Жакшысыңбы, балам, – деди ал, арабадан түшүп жатып.

– Эсенсизби,– деп койду Иса.

Кемпир, мурдагы күнкүдөй эле четин таягын таянып, үйгө кирип кетти. Кыз дагы кармалып калды. Адегенде эшегине беде берди. Анан негедир арабанын арткы дөңгөлөгү менен алек боло баштады. Исага шылтоо табылгансыды. Ал акырын арабага басып келди.

– Жардам керекпи?– деп сурады ал.

Кыз өйдө боло берди.

– Мына бул гылдырек улам-улам огунан чыгып кетип атат, – деди кыз.

– Темири бошоп калган турбайбы, – деди Иса.

Анан эңкейип дөңгөлөктү бекиткен болтту бурай баштады.

– Таэнеңдин буту ооруйбу? – деп сурады ал, кыз менен сүйлөшкүсү келип.

– Ооба,– деди кыз, кыска гана.

– Көп болдубу?

– Үч жылга айланып баратат.

– Анан үч жылдан бери каттайсыңарбы бул булакка?

– Угу...

Иса кызды карап калды. Кыздын жүзү апаппак, тунук эле. Бирок эки бетинин ортосунда атыр гүлгө түспөлдөш мала-кызыл ыраң жатат. Эриндери дагы мала-кызыл, алар кичине сууланып турат. А кашы-көзү капкара, чачтары карганын канатындай жалтырайт.

Кыз Исанын көздөрүнөн көздөрүн качырып, жыгач үй жакты карап калды.

– А алыстан келесиңерби?– деп сурады Иса.

– Айгүл тоонун астынан,– деди кыз.

– А-а... Айгүл тооң каякта?

– А сиз билбейсизби?

Кыз Исага таңыркай карады.

– Жок, – деди Иса. – Мен бул жердик эмесмин.

– Айгүл тоо деп тээтиги жалгыз тоону атайбыз,– деди анда кыз.

Иса көрдү ал тоону. Туташкан кырка бийик тоолорго жете бербестен, түптүз талаанын бетинде өзүнчө аралга окшоп, бир жапыс тоо турат. Тоо куду куйругун түйүп жаткан итке окшоп кетет экен.

– О-о, алыста турбайбы айлыңар, – деп койду ал. Анан өйдө болду. – Менимче, эми дөңгөлөгүң огунан чыкпайт.

Эми кыз рахматын айтат да, таэнесинин алдына кирип кетет деп ойлоду. Бирок кыз рахматтын ордуна, кокусунан суроо берип калды.

– Анда сиз айгүлдү да билбейт турбайсызбы?

– Айгүлүң ким?

– Ой, айгүл деген айгүл да. Ошол тоонун үстүндө өсөт. Ошондуктан ал тоону Айгүл тоо деп коёбуз.

– Токточу... Айгүл – гүлдүн атыбы?

– Ананчы! Укмуштай кооз гүл! Андай гүл биздин Советтер Союзу боюнча бир гана жерде – биздин тоодо өсөт!

– Койчу?

– Ошондой! Бул гүл – кызыл китепке кирген. Муну бизге ботаник мугалим айткан. Аскар агай айткан.

– Биринчи жолу угушум...

– Чын элеби?

– Чын.

– Кызык...

– А кайсы маалда гүлдөйт ал?

– Марттын аяк ченинде... Анан бул гүл ай чыккан кезде гана ачылат. А ай батканда, кайра жумулуп калат.

– Ушундайбы?!

– Ошон үчүн айгүл деп аташат да аны!

– Жок, мен мындай гүлдү көрө элекмин. Ажайып гүл

экен. Ушул учурда кыздын таэнеси кыйкырып калды.

– Ой, мени чакырып атат,– деди да, кыз жыгач үйгө карай чуркады.

– Токточу! Атың ким? – деп сурады Иса.

Кыз артына кайрылып, туруп калды.

– Айзада,– деди ал.

– Айзада... Жакшы кал. Мен эртең кетип атам. Фрунзеге...

– И-и-и...

Кыз үчүн бул күтүлбөгөн жаңылыкка окшоп көрүндү. Исага анын:

«И-и-и...» – деп оозун ачып калганы, өкүнүчтөй сезилди.

– Ушундай, – деп койду ал.

– Анда... жакшы барыңыз,– деди кыз.

Кийин жаш маралдай басып, жыгач үйгө кирип кетти.

«Бактылуу бол» – деп койду анын артынан Иса.

«Кудай, ылайым ошол кызга өз теңин тартуу кыла көр» – деди ал азыр, бир жыл өткөндөн кийин, мына бул таң алдында тунжурап жаткан ээн чөлдү басып баратып...

А таң баягыдан агарып, жер жарылып келаткансыйт. Бирок бул таңдын атышы эмес, а айдын чыгышына байланыштуу көрүнүш эле. А таң атканга кыйла бар...

Бирпастан кийин тоо артынан ай көрүндү. Адегенде анын нурлары кырка тоолордун жонунда жаткан ак мөңгүгө чагылышып, анан тоолордун бетиндеги кара чүмбөтүн сыйрып, аларды кашкайта көрсөтүп, улам ылдыйлай баштады. Кокусунан, Исанын маңдай жагынан алиги Айгүл тоонун караңгы сөлөкөтү чыга келди. – Ой, келип калган турбаймынбы, – деп сүйүнүп кетти Иса.

Ал жеткенче Айгүл тоого да ай тийди. Өз учурунда келдим, – деди Иса. Эми ай нурунун астында Айзаданын айгүлү ачыла баштайт. А мүмкүн анын ачылып аткан учурун өз көзүм менен көрүп жүрбөйүн деп үмүттөндү. Печек гүл күндүн чыгышы менен ачылып, күндүн батышы менен кайра жашынат. Анын ачылып-жумулганын өз турмушунда далай жолу көргөн бул.

Иса тоого чыга баштады. Тоону кыроо басып калыптыр. Кыроого айдын нуру чагылышат. Кыроонун астынан муздак

жердин жана жаздын нымдуу жыты келет. Жердин кыртышы жумшак көрүнөт, анын бетинде эрбейген ак чөп өсүп турат, майда-чүйдө бадалдар учурайт...

Иса тоонун так түбүнөн баштап эле жерге үңүлүп, куду козу карын издегендей, гүлдү издеп кирди. Деги ал гүл өзү кандай болду экен деген суроо туулду ушул жерде гана, биринчи жолу. Айгүлдү ал өмүрүндө көргөн эмес да... Кокусунан алдынан коён качты. Иса дирт этип чочуп, ордунда катып калды. Коёндон корккон коркок, – деди кийин эсине келгенде.

Ал тоону өрлөп отуруп, акырында бир бийик, типтик жарга туш келди. Жар – суу жеп кеткен кемер болуп чыкты. Кемердин асты жагында тептегиз ачык аянт бар. Аянттын орто ченинде боз үйдөй болгон боппоз таш турат. Таштын үстүндө түндүктөй жери как экен. Какка жамгырдын суусу толуп, айдын нуруна айдың көлдей мелтиреп жатат. Иса бала кезинде балдар менен мал кайтарып жүрүп мындай кактардан далай жолу суу ичкенин эстеди. Азыр да ичкиси келип кетти. Ал таштын жапысыраак жагына жабышты да, какка эңилип, жамгырдын суусун иче баштады. Суу өтө муздак экен, ал жамгыр жана таш даамданат. Кокусунан, Иса сунун ичинде көлкүлдөп турган адамдын сөлөкөтүн көрүп калды. Жүрөгү шуу дей түштү. Ичкен суусу алкымына тыгылып, какап кетти. Желкемде бирөө карап турган экен деп чечти бул. Чукул бурулуп, артын карады. Артында эч ким жок. Көргөн көзүнө ишенбей кайрадан какка үңүлдү. Суудагы адам дагы эле муну карап турат. Демек, бул адам эмес, а суу астында жаткан бир нерсе деп ойлоду. Бирок ошентип ойлогончо, тигил сөлөкөткө жан кирип: акырын ары басып кетти. Иса бакырып жибере жаздады. Жүрөгү дүкүлдөп согуп кирди. Үрөйү учкан түрдө секин төгөрөгүн карап чыкты. Тоонун ай тийген жеринде адам аттуу көрүнбөйт. Ал эми айдын нуру жетпеген ар кайсы жердеги капкара аралдар коркунучтуу сыр сактап, унчукпайт. Иса аргасыздан өзүнүн бейтааныш, ээн тоодо жалгыз турганын сезди...

«Бул ким болуп кетти? – деп сарсанаа болду ал. – Адамбы? Айбанбы? Же албарстыбы?»

Акыры суроосунан өзү уяла түштү. Албарсты жөнүндөгү аңгемелерди бала кезде укчу эле жана андан коркчу. Бирок ушу жашка чыкканча ага али албарсты жолуккан жок. Демек, жөн эле коркконго кош көрүндү болду жанагы суудагы неме. Ушинтип көңүлүн кичине жубатып алып, кайтадан гүл издеп жөнөдү...

Ал тоону кадуулап жүрүп отурду. Бир маалда бир көлөкө жерге келип такалды. Көлөкө жер чоң үңкүрдүн оозу экен. Үңкүрдүн оозу аңырайып, а анын ичи капкараңгы болуп тунжурап турат. Иса үңкүр менен тиктешип туруп калды. Кокусунан, үңкүрдүн ичинен кыздын кыйкырыгына окшогон бир ачуу кыйкырык угулду да, ошол эле учурда ал жактан бир бейтааныш куш шуу этип учуп чыкты. Анын канатынын шамалы Исанын бетин желпип өттү. Иса үңкүрдүн оозунан кеткенче шашты. Эми ал алдынан караңгы жер көрүнсө эле андан качып өтө турган болду...

Бирпастан кийин ал тоонун тескей бетине өттү. Тескейине ай али тие элек экен. Демек, ал жакты кыдырыштын кажаты жок.

Иса эми тескей менен күңгөй беттин ортосундагы жон менен жогорулап отуруп, тоонун үстүнө чыгып барды. Тоонун үстүнө ай жакшы тийип туруптур, анткени үстү түз жана жалаң экен: ар кайсы жерде адам бою келген зор-зор таштар жатат, анда-санда жапыс бадал сербейет, суук желге суйдаң чөптөр ыргалат...

– Айгүл табылса, ушул жерден табылат, – деди Иса. Бирок, тааныбаган гүлдү табыш кыйын болуп атпайбы. Анан кала берсе, бейтааныш тоодон бейтааныш гүлдү издегендин өзү тамаша да. Деги эле, бир гүлдү көрөмүн деп атайы Фрунзеден ушул жерге чейин күндөп-түндөп жол жүрүп келип, эми минтип ээн тоонун башында жалгыз темселеп жүрүш – апендичилик эмеспи? А бул тоого барамын деп, бул гүлдү көрөмүн деп кыш ичи жазды күтүп чыкканын кантесиң мунун! Жок, бул жөнүндө бирөөгө айтсаң ишенбейт, а ишенсе күлөт...

Иса жер тиктеп жүрүп отурду. Бир оокумда ал жакын жерден аял кишинин «А-а-ай!» деген чаңырыгын укту.

Угуп, өзү да кыйкырып жибере жаздады. Башын көтөрө берип, маңдайындагы чоң таштын артына бирөөнүн булт этип жашынып калганын көрүп калды. Мунун жүрөгү дагы түшмөк болду.

– Сен кимсиң?! – деп бакырды бул, коркконунан гана.

– Мен... Айзадамын,– деген үн чыкты таштын артынан. Анан таштын артынан акырын Айзаданын өзү башпакты.

– А өзүңүзчү? Аскар агайсызбы? – деди ал.

Исанын жүрөгү ордуна түштү.

– Оф...– деп жиберди ал, аргасыздан. – Сен... мени аябай коркутпадыңбы.

Кыз тааныды окшойт, алдыга чыга келди. Ал ак жоолукчан, ак пальточон экен. Ипичке, нooча бою менен анын алдында турду. Апаппак жүзү, апаппак тиши ай нуруна чагылышып, ал ушул тапта сулуулуктун жана тазалыктын периштесиндей болуп көрүндү.

Ой... – деди ал, сүйүнүп.– Сизсизби? Атайы келдиңизби?

– Өзүң мактап коюп... – деди Иса, кызды көргөнүнө жетине албай, ага эркелеп.

– А мен сизди Аскар агай экен дептирмин. Аскар агай дагы жакшы көрөт бул гүлдү. Бирок ал киши апрелдин башында гана чыгып жүрөт бул жакка. А мен дайыма ушул түнү келем...

– А эмне үчүн... дайыма ушул түнү? Бүгүн?

– Бүгүн жаңы жыл эмеспи? Новруз майрамы да? А менин таэнем бул майрамды өтө ыйык көрөт. Анан ал киши: ушул күндөрү үйүбүздө айгүл турсун дейт. Эмне үчүн экенин жакшы билбейм. Мына ошол... Мурдагылары экөөбүз келчү элек, а анын буту ооругандан бери мен өзүм эле келип жүрөм.

– Мм... Ошондой де...

– А мен сизди жарым саат илгери көргөнмүн. Сиз ылдый жакта кактан суу ичип атыптырсыз, – деди кыз кокусунан.

– А сен каерде элең анда?! – деди Иса, оозу ачылып.

– Сиздин артыңыздагы жардын кырында тургам.

– А-а... анан эмне үчүн мага белги бербедиң?

– Ой, корктум... Ким экениңизди билбесем...

А Иса өзүнүн коркконун моюнга алгысы келбеди. Эми анын жаны жай алып, өзүн жеңил сезип калды.

– А мен сенин айгүлүңдү такыр таппай койдум, – деди ал.

– Ой, мен дагы! – деди кыз. Эки сааттан бери издейм – жок! Быйыл кечигип чыгат окшойт ал... Келиңиз, дагы издеп көрөлү, ажап эмес таап калсак.

– Кел,– деди Иса.

Эми экөө катар басышып, жер карашып, издеп жөнөштү.

– Кап, ай батып баратат, таң атып келатат, – деди Айзада. – А ай баткандан кийин айгүл табылбайт. Табылса да сотосу табылат, а гүлү ачылбайт...

«Сен өзүң айгүлсүң,– деди Иса ичинен, жүрөгү элжиреп. – Сен өзүң ай кызсың...» – А мен быйыл мектепти бүтүп атам, – деп калды кыз, дагы бирпастан кийин.

– Ошондойбу? – деп койду Иса. – Анда бир жакка окууга барат турбайсыңбы?

– Жок, эч жакка барбайм. Таэнемди таштап кеталбайм.

– Эмне, сенден башка таэненди карай турган киши жокпу?

– Кеп ошондо болуп атпайбы. Биз таэнем экөөбүз бу дүйнөдө жападан жалгызбыз. Биздин эч кимибиз жок!

Кыздын каңырыгы түтөп айтты буларды. – Ананайын, –деди Иса ичинен аны аяп. Ананайындарым...

Айзада андан кийин негедир унчукпай калды. Ал турмак Исадан бөлүнүп, алыстап кетти. Иса эмне кылаарын билбей, өзүнчө темселеп жүрө берди. Кудай жалгап, бир маалда кыздын кубанычтуу кыйкырыгы чыкты.

– Таптым! Таптым! – деди ал. – Мынаке! Бери келиңиз!

Албетте, Иса ошол замат чуркап жетип барды. Барса, кыз чөгөлөп жерде отуруптур. А анын мандайында айгүл туруптур. Айгүлдүн сотосу жоон, бою узун болот экен. А гүлүнүн өзү коңгуроого окшоп кетет, алар асманды карап турушат. Бир сотодо төрт даана гүл ачылыптыр. Гүлдүн түсү айдын жарыгында кызгымтал болуп көрүндү.

– Ушул экен да,– деди Иса.

– Ушул,– деди Айзада.

– Ажайып гүл экен...

Экөө гүлдүн эки жагында мандай-тескей чөгөлөп отуруп, кыйлага чейин гүлгө суктанып турушту.

– Эми сиз... алыңыз бул гүлдү, – деп калды кыз кокусунан.

– А эмне үчүн... мен? – деди Иса.

– Сиз... меймансыз, – деди кыз. – Алыңыз.

Исанын алгысы келди адегенде. Бирок кыздын таэнесин эстеп, дароо айныды.

– Жо-жок,– деди ал.– Гүлдүн мага кереги жок. Өзүн көрдүм болду. Көркүн көрдүм – жетишет.

– Чын элеби?

– Чын, чын. А сен муну таэнеңе алпар, ал киши да көрсүн.

Иса шашып-бушуп эки колдоп гүлдүн түбүн чукуп кирди.

– Ой-ой, тамырын казбаңыз, – деди кыз. – Тамырын казсаңыз эмдиги жылы чыкпай калат. Кесип алабыз.

Азыр...

Айзада чөнтөгүнөн кичинекей бүктөмө бычак алып чыгып, Исага кармата салды. Иса, айгүлдү абайлап түбүнөн кесип туруп, Айзадага сунду.

– Рахмат, – деди кыз, гүл менен кошо өйдө болуп. –

Ой, ай батып калыптыр.

– Ооба, – деди Иса дагын, айланасын карап. – Таң атып калыптыр.

Экөө бири-бирин тиктешип, бири-бирине жылмайышып туруп калышты.

– Эми... кетелиби? –деди Айзада, куду Исадан уруксат сурагандай.

– Кетели,– деди Иса.

Кыз ылдый жакты, талаа жакты карады.

– Тээтигине биздин айыл! – деди ал анан, Айгүл тоодон анча алыс эмес жердеги кararган кыштакты көрсөтүп.

– А-а, жакын турбайбы бул жерден, – деп койду Иса.

– Жакын, жакын! Андан көрө жүрүңүз мени менен, чай ичиңиз биздикинен.

– Ананайын, – деп койду Иса ичинен, ыраазы болуп.

– Рахмат, карындашым. Мен бүгүн жөнөп кетишим керек.

– Мм... Анда жакшы барыңыз.

– Жакшы кал.

Иса тобокел деп кызга колун сунду. А кыз анын колуна колун тийгизди да, анан шарт бурулуп кетти. Иса анын шыпылдап басып баратканын карап туруп калды. Кокусунан, Айзада артына бурулду.

– А сиз быйыл дагы Кан-Жылгага келесизби? – деп сурады ал күтүлбөгөн жерден.

– Билбейм, – деди Иса. – Иш көп...

– А биз барабыз, – деди Айзада.

Анан кайра басып кетти. Иса аны дагы кичине узата карап туруп, кийин өзүнүн келген жолуна түштү.

«Билбеймин, – деп кайталады ал, Айгүл тоодон түшүп келатып. – Билбеймин. Иш көп...» Бирок кокусунан, өзүн быйылкы жайда Кан-Жылгада жүргөнүн көрүп калды. Аптаптуу күн экен. Ал ысык булактын үстүнө салынган жыгач үйдөн чыгып, бурулуштан көрүнгөн эшек арабаны карап туруптур...

1985

КАРА-КӨЛДҮН КАЗДАРЫ

Абышка мешке акыркы жолу көмүр салды. Анан түктүү чоң колу менен мандайынан терин сүртүп, сенделе басып босогого келди.

Бактын түбүндөгү электр лампочкалары жарык кылып турган кир алюминий столдордо Оштон жүк тартып келишкен бир топ тааныш шофёрлор, хорогдун өзүнүн үч-төрт кызыл байпакчан жаш бойдоктору, дагы бир кандайдыр бейтааныш, дүйшөмбүлүк тажиктерге окшогон жигит олтуруптур.

Шофёрлор бир нерселер жөнүндө кызуу талашышып, жаш Хорогдуктар болбогон жерден караңгы бактын ичин жаңырта күлүп жатышты. Шофёрлор да, бойдоктор да ичип олтурушат.

Бейтааныш жигит жалгыз эле. Ал эң четки столдордун биринде олтуруп алып, Хорогду тегерете курчаган тоолордун чокуларын таңдана карап жатты. Анын столунда аз эле бөксөргөн шараптуу шише, эки-үч стакан турат.

Абышка шарапты көрүп, шилекейин жутуп алды. Ал шофёрлор жакка карады. Шофёрлор март болушат. Анын үстүнө бардыгы тааныш. Бирок азыр, ичкиликке кызып алышкандыктан, эч кимиси ага көңүл бурушпады. Абышка жетимсирей түштү. Өзүнүн жалгыздыгын сезди.

Ал бир топко талыкшып туруп, анан мындан эки жыл мурда үйүнө кетип бараткан чек арачыдан сатып алган гимнастёркасынын жакаларын чечип, тер жыттанган койнунан жылан сыяктуу жылмакай чоорун сууруп чыкты. Чоор абышканын кургак эриндерине тиер замат, коңур үн менен кандайдыр бир мундуу обонду созолонтту. Обон абышканын өзүнүкү болчу. Аны ал качан, эмне жөнүндө, эмне үчүн чыгарганын өзү да билбейт. Бир гана билгени: бул обонду, негедир, өзүнүн көңүлү чөгүп турган учурда гана ойнойт.

Уккан кишиге, обон кандайдыр алыскы жылдардын арасында калып кеткен жаштыкты, бакытты эңсеп жаткансып көрүнөт.

Шофёрлор менен хорогдуктар бир-бирден абышканы карап алышып, кайрадан өздөрүнүн күлкүлөрүнө, кызуу аңгемелерине кириштиш. Келгин жигит чукул бурулуп, ал болжолдогон тараптан эмес, анын каршысынан күндүн чыгып келатканына таң калган адамча, абышкага карап калды. Анын колундагы шараптуу стакан жай гана столго коюлду.

Абышка булардын бардыгын байкады. Бирок эми ал олтургандарды да, алардын шараптарын да унута баштады.

Ал башын бийик көтөрүп, бет мандайындагы тоолордун чокуларына, анын артынан шыкаалап турушкан жылдыздарга карап жатты. Бул учурда анын кыялы, коюу булуттардын арасында сүзүп бараткан ай сыяктуу кайдагы алыс калган жылдарды аралай сызып жөнөдү.

Бүгүнкү кеч күндөгүсүндөй тынч эле. Шаардын жападан жалгыз көчөсүндө машиналардын, адамдардын шоокуму

тынчып, жакын жерден агып өтүп жаткан Гунт дарыясынын үнү гана бөлүнүп калды.

Бийик аскалардын ар жагынан айдын сапсары жалыны көтөрүлүп келатты. Анын нурлары жеткен тоонун чокулары акырындап жарышып, жылмакай таштары жалтырай баштады.

Мына ушул кереметтүү тынч кечте чоордун мундуу үнү айрыкча укkулуктуу чыгып, кишинин жүрөгүн туйлатып, аны кыялдануугa өткөн өмүрүнүн эң жакшы учурларын эстөөгө чакырып жатты.

Абышка чоорун көпкө тартты. Акырында эриндери таптакыр кургап кеткен соң, чоорун акырын оозунан алып, койнуна салып койду. Анысы кайрадан бой тумар сыяктуу жоон, тырыштуу мойнунда асылып калды.

Абышка бактын түбүндөгүлөрдү карады. Шофёрлор менен жаш бойдоктор дагы эле өздөрү менен алек экен. А келгин жигит болсо, абышканы эски таанышын тааный албай жаткан кишиче делөөрүй карап отуруптур. Качан аны абышка караган кезде, ал абышкага жылуу жылмайды. Абышка муну чакырык катары кабыл алды. Ал өзүнүн жеңил, ишенимсиз кадамдары менен келгин жигиттин столуна келди.

– Сиз Дүйшөмбүдөн келдиңизби? – деп сурады ал фарс тилинде, жигитке кир колдорун сунуп. Жигит анын колдорун бекем кысып, анан ийиндерин куушуруп, дагы жылмайды.

Абышка өзүнүн жаңылышканын сезе коюп, орусча чала-моңолдоно чалып:

– Сиз кыргызсызбы? – деп сурады.

Жигит баш ийкеп, анан элпектик менен ага олтургуч жылдырып койду. Абышка чарчаган денесин шалк эттирип олтура кетти.

– Сиз чоорду жакшы тартат экенсиз, – деди жигит орус тилинде.

– А-а...– деди абышка колун шилтеп, мактоону моюнга алгысы келбей. Ал көзүнүн кыйыгы менен шишени карап койду.

Жигит бош стаканга толтура кара-кочкул шарап куйду. Абышканын көздөрү жайнай түшүп, келгин жигитти ыраазылык менен карады.

Келгин жылмайып, анан ичели дегендей ишарат кылды. Абышка биринчи болуп ичип жиберди. Ал ачкарын эле. Муздак шарап денесин чымыратып кетти. Анын көңүлү көтөрүлө түштү.

– Демек, сиз Кыргызстанданбы? Мургабга мугалим болуп баратасызбы? – деди ал көтөрүңкү, ишенимдүү үн менен. Жигит башын ийкеди.

– А сиз кайдан билдиңиз?

– Билем. Кыргызстандан Мургабга мугалимдер гана келишет.

Абышка өзүнүн алдында турган стаканын акырын шише жакка түртүп койду. Жигит ага калган шарапты шыпкай куйду.

– Ырakмат, – деди абышка. – Ырakмат.

Ушул учурда өйүздөгү тоонун боорuна жармашкан Ооганга караштуу кичинекей кыштактан эшек аңгырап кирди. Жигит бурулуп, кыштакты, анын айга чагылышкан терезелерин, айдын нурунан куугунтук жеп, тоодон ылдый жылып түшүп келаткан караңгы көлөкөлөрдү көпкө карап турду.

– Жакшы жер экен,– деди ал акырында абышкага бурулуп. Абышка бошогон стаканын столго коюп, оозун арчып жаткан. Ал унчукпай жигитти карады. Жигиттин жаш, улуу кайгы-кападан кабарсыз жүзү ага жагып кетти.

– А Мургаб мындан да жакшы, – деди ал, кыялдана сүйлөп, – анын Кара-Көл деген көлү бар... Аралдарында жапайы каздар көп. Ооба, жапайы каздар. Ушунчалык көп каздар. Алар жумурткаларын кумга бекитип коюшат. Сиз аларды чукулап таап алып жатканыңызда, каздар төбөңүздө булуттай уюлгушуп, асманды бербей чурулдашып, сизди тебүүгө аракет кылышат... Ох!.. – Абышка тим болуп калды. Ал шарапка кызып калган эле.

– Карамшо! – деп чакырды аны ушул учурда ашкананын босогосунда турган семиз ашпозчу аял. Абышка бурулуп карады.

– Келип тамагынды ичпейсиңби? – деди аял, бадахшандык тажиктердин тили менен. Абышка унчукпай бурулуп кетти. Ал жигитти карады. Ага жигиттин жаш,

сулуу, кайгы-капасыз жүзү дагы жакты. Абышка акырын туруп, жай басып буфетке барды. Буфетчиаял акча санап жатыптыр.

– Мубарро... – деди абышка, ордунда теңселип.

– Эмне?– деди буфетчи ага карабай туруп.

– Мага эки стакан шарап куйчу. Карызга...

– Жок. Баштагы карыздарыңды төлө.

– Мубарро?

– Жок. Анын үстүнө кеч болуп калды. Азыр жабабыз.

Абышка артын карады. Шофёрлор менен жергиликтүү жигиттер эчак кетишкен болучу. Келгин дарыянын өйүзүн, оогандыктардын кыштагын карап отуруптур.

– Мубарро. Тиги мейман жигитти...

– Жок, убара болбо, Карамшо.

Эртең аванса алабыз.

– Жок.

Абышка тактайдын үстүндөгү шараптын жугу калган стаканды мыжыга кармады:

– Мубарро!

Абышка дагы артын карады. Келгин колун жаңсап, аны өзүнө чакырды. Ал стаканды жайына калтырып, келгиндин жанына келди.

– Сиз, эмне, дагы ичкени жатасызбы? – деди келгин.

– Тиги...– Абышка буфетчиге бурулду. – Мубарро!

– Коюңуз, эми ичсеңиз көп болуп кетет, – деди жигит. – Андан көрөкчө коштошолу. – Ал бурулуп абышкага колун сунду. – Жакшы калыңыз.

– Менин атым Карамшо,– деди абышка жигиттин колдорун кысып. – Эгер биздин Хорогго кайрадан бир келип калсаңыз, мага сөзсүз учураңыз. Карамшо десеңиз Хорогдогу ар бир тажик таап берет...

«Келсем, учураймын, – деди жигит ичинен. – Сөзсүз учураймын...» Ал башын ийкеп, жылмайды.

– Билесизби, – деди анан, – эгер сиз айткан Кара-Көл чын эле жомок эмес, чындык болсо, мен ага сөзсүз барамын.

Ал, абышка жооп бергенче күтпөй бурулду да, бактын ичине кирип кетти.

Абышка бир азга анын артынан карап туруп, кийин сенделе басып, өзүнүн кроватына келип отурду.

Ашкана менен буфетти жабышты. Ашпозчу аял менен буфетчи бирден түйүнчөктү колтуктап алып, үйлөрүнө кетишти. Абышка күндөгүдөй эле бакта жалгыз калды.

«Баары кетишти, – деди ал. – Сен калдың. Сен дайыма каласың...» Анын алдынан, күн сайын келип жүрчү ичке кара канчык жортуп өттү. Бирпастан кийин ашкананын артжагынан сөөктөрдүн качыраганы угулду.

«А эмне үчүн сен кетпейсиң? – деп сурады ал, өзүнөн өзү. – Үйүң бар го? Капа болбо... Үйүңө эмес, албетте. Башка жакка. Алыс жактарга. Мисалы, Кара-Көлдүн каздарына... Кайда?!.» Абышка өз оюнан өзү коркуп кетти. Ал кийинки отуз жылдан бери Кара-Көлдү көрө элек болучу. Албетте, аны дайым эстөөчү. Бирок ага барууну таптакыр ойлобой калган. Кара-Көл анын жаштык кезинин көлү. А жаштыгы болсо эчак өткөн. Ырас, ал жерде, так эле көлдүн жээгиндеги кумдуу дөбөчөдө, анын жыйырма беш жашында өлгөн, эң биринчи да, эн акыркы да аялынын мүрзөсү калган. Эч болбосо ошол үчүн да барса болор эле. Бирок ал барган жок. Али мындан жашыраак кезинде өзүнүн отпуска күндөрү жакындай баштаган учурларда, Кара-Көл анын эсине көпкөп түшүп, а көлдүн жээгиндеги кумдуу дөбөчөдөгү жалгыз мүрзө менен ак булуттай уюлгуп учушкан жапайы каздар анын түшүнө кире турган. Ошондо анын Кара-Көлгө баргысы келчү. Бирок, баргысы гана келчү. А отпуска күндөрү болсо, ар дайымкыдай эле Хорогдун чайканаларындагы сөрүлөрдө пияла чайкап, же болбосо Гунттун жээгинде кайырмак салып отуруп, өткөрүп жиберчү.

Ырас, кийинки жылдары отпускасын такыр албас болуп кетти. Ашкананын башчысы айтып жүрөт, качан кааласаң, ошондо аласың деп. Мына, эми алат. Ооба. Эртең кааласа, эртең алат да, Ошко кетчү машиналардын бирөөнө олтурат. Шофёрлор тааныш. Жол кире албасы да мүмкүн. А жол болсо... Көп болсо төрт жүз километрдир. Чыдап коёт. Албетте, чыдап коёт. Ошентип... кайрадан Кара-Көл... Жапайы каздардын көлү, Өмүрүнүн эң жакшы мезгилинин көлү...

Ал ордунан туруп, өскүлөң чөптөрдүн арасы менен бактан чыгып кеткен, коёндун жолундай ичке жол менен үйүнө жөнөдү. Эскилиги жеткен жапыс үйү бактан алыс эмес жерде болучу. Абышка келип, көпкө чейин күймөнүп жатып, дат баскан чоң кара кулпусун ачты да, анан акырын босогосун аттады.

Мында, ал, жайы бою бир күн да турган эмес эле. Ошондуктан, үйдүн ичи ээн, музей сыяктуу жансыз, муздак жана караңгы; чаң баскан, жалгыз, кичинекей, төгөрөк терезеден гана айдын нуру түшүп, чалдын бирден бир кымбат буюму – ыраматылык аялынын алкакка салынган сүрөтүн жарытып турат. Бул сүрөт башта абышканын эски эмгек книжкасынын ичинде жүргөн кичинекей гана сүрөт болуп, абышка аны, мындан үч жыл мурда гана, өзүн жакшы көргөн бир чек арачы офицерге чоноттуруп алган. «Мени кечирип кой, – деди ал, өзү босогодо турган бойдон аялынын сүрөтүнө. – Мен таптакыр үйгө келбей кеттим. Сен таарынган жоксуңбу?»

Сүрөт унчукпаган жок. Ал дайыма унчукчу эмес.

Абышка басып келип, анын бетиндеги калың чаңды сүрттү. Анан, анын мандайында бир топко далдайып туруп, чөнтөгүнөн ширеңке алып, очоктун башындагы чыракты тамызды. Үйдүн ичи күңүрт жарык болду. Абышканын көзүнө биринчи болуп чачма мылтыгы, ок-дарылары салынган баштык, эскирген төшөнчүлөрү, чаң баскан идиш-аяктары, анан калган буюмдары урунду.

Абышка жай басып келип, мылтыкты алды. Анан, анын затворун чыгарды да, өзөгүн жарыкка тосту. Мылтыктын ичи аябай кирдептир. Абышка мылтыктын өзүнө кыстарылып коюлган сүмбөнү чыгарып, көрпөсүнөн чубалып турган кебезден үзүп, анын учуна ороду.

Көп өтпөй мылтык тазаланып, дубалга жөлөнүп коюлду. Кийин абышка, көпкө чейин жездерине дары куюп, ок салып, пистон каккылап отурду. Акырында, чарчагандыктанбы, же ичилген шараптын таасириненби, олтурган жерине эле кыйшайып, жаш балача опоңой уктап калды.

Ошол бойдон ал үйдүн ичине күндүн нуру түшкөндө гана ойгонду. Бүткүл денеси талыкшып ооруп, оорлонуп калыптыр. Тамагы кургап, көңүлү азат.

Ал көзүнө биринчи болуп урунган жанындагы мылтык менен чачылып жаткан ок-дарыларды көрүп, аябай таң калды. Бирок бардыгын эстегенден кийин, аларга, кандайдыр шылдың иретинде жылмайып койду.

Бир пастан кийин, ал бардыгын жыйнаштырып орду-оркүн көтөрүлүп, тиричилик башталып калыптыр.

Өйүздөгү оогандыктардын кыштагында эшек жетелеп бараткан аялды карап туруп, абышка узакка эстеди. Анан шүүдүрүм баскан ичке жол менен баягы бакты көздөй кетти.

Бул жолу да Кара-Көлгө барбай калды.

1963

ЭКИ ИРЕТ ГҮЛДӨӨЧҮ АЛМАЛАР

Алардын үйү тар болгондуктан, бала кыш ичи печтин астындагы бурчта мышыкча бүгүлүп, сыры көчкөн полдо жатып чыкты. А качан күн жылып, ачык асмандын астында жашаса боло турган мезгил келер замат, ал, өзү жыгач складынан кымтып-кумтуп келген, шахтадан чыккан породалардын арасынан чукуп тапкан сынык-сунук тактайлардан кураштырып, отун кепенин жанына кичинекей сөрү жасап алды да, шаардагылардын ичинен биринчи болуп тышта жашоочу болгон. Үстүнө эч нерсенин көлөкөсү түшпөгөн сөрүдө, чак түштө уктап, эс алуу абдан кыйын болгондуктан, бүгүн тобокелге салып, өгөй атасынан абдан корксо да, анын бүгүн жумуштан саат үчтө келерин билип туруп, апасынын зар какшап каршы болгонуна карабастан, үйгө кирип, кроватка жатып алды. Жатканда да кийимчен.

Өгөй атасы, анын арык ийнинен жулкулдатып ойготуп алып:

– Эй, ашка жүк, башка жүк, – деди. – Сен жакын арада мени өз үйүмөн да куун чыгат окшойсуң, а?!

Зааркана карап турган өгөй атасынын жүндүү кең көкүрөгүн, жоон бырыштар баскан бийик мандайын, коюу

каштарынын астындагы заары чачыраган көздөрүн, калың эриндерин бала бир сыйра жек көрүү менен карап чыгып, кроваттан акырын жылып түшүп, эшикке бет алды.

Далиске чыгуучу босогодо, бардыгын көрүп, угуп, эриндери дирилдеп, ыйлап жиберүүчүдөй бүжүрөп апасы туруптур. Качан ал жанынан өтө берерде, тигил анын далысына алаканы менен чап эткире берип калды. Бала буйтап качуунун ордуна, жай бурулуп, апасынын жашы куюлууга даяр турган көздөрүнө: «Бул дагы эмнең? – дегендей тикирейе карап, унчукпай бурулуп, тышка чыгып өзүнүн күнгө кактанып жаткан жайдак сөрүсүнө барды. Сөрүдө, дубалдын түбүндөгү примуска коюлган кичинекей ак кастрюлдагы саргыч шорпонун бүлкүлдөп кайнап жатканын карап, бир топко ойлуу олтурду. Анан, ордунан чечкиндүү туруп, эки аттам жердеги тар аллеяга өттү. Аллея менен көпкө жүрдү. Кийин оңго бурулуп, темир жолду кесип өтүп, асфальт жолго түштү. Көп өтпөй шаардын чеги бүтүп, созулуп жаткан буудайлуу талаа башталып, бала буудайды аралай кеткен башка бир жолго бурулду.

Жол, көптөн бери эч ким каттабаган көрүнөт, жаздагы жамгырдуу күндөрдү эстеткен аттын, арабанын, эшектин, уйдун, жөө кишинин ылайга өтө баткан эски издери жатат. Издерге анда-санда буудай чыгып, алар бышып калыптыр.

Бала бат эле талаага житип кирип кетти. Ошондо, ал арт жагынан апасынын өзүнө тааныш сүйкүмдүү үнүн укту.

– Сар-да-ал! – Үн каргылданып, аянычтуу чыкты. Бала бурулуп алыста-алыста, сапсары өскүлөң буудайдын үстүндө сүзүп келаткан апасынын капкара башын, бийик көтөргөн колундагы желбиреген кара жоолукту көрүп, ордунда туруп калды.

Апасы көпкө чуркады. Акырында анын өпкөсү көөп, кышылдаганы угулуп калды.

– Кайт, Сардал! – деди апасы ушул учурда.

Бала апасынын оюн түшүнүп, ошол замат тыз коюп качып жөнөдү. Эне менен баланын ортосунда куугун башталды.

– Сар-да-ал, кайт!

– Сар-да-ал!

Апасы бат эле чарчап, акырындап кала баштады.

– Сар-да-ал!...

Бул жолу апасынын үнү узактан угулганын сезип, бала токтоп артын карады.

Апасы тээ алыста, жолдун ортосунда далдайып туруп калыптыр. Уулунун кайра токтогонун көрүп, бир аз кооптонуп, ишеничсиз түрдө алга баса баштады. Ал уулунун кайрадан качышын күтүп, андан көзүн албай келе жатты. Бирок анын ордунан жылбай турганын көрүп, ылдамдай басты. Аябай чарчагандыктан, бир жолу мүдүрүлүп, катуу жыгылып да алды. Ошондо бүт көкүрөгү, жүзү чаңга булганып турду. Бирок ал жаактарын жаап калган үрпөйгөн чачтарын да оңдобостон, бетин аарчып, көкүрөгүнүн чаңын да күбүбөстөн, көрдөн чыккандай сүрдүү кейпи менен алга басты.

Балага бул таасир этти. Анын жүрөгү бурап ооруп, тамагы буула түштү. Өзү да сезбей, селбип кадам шилтеп апасын утурлады. Барган сайын ал жакындай берди. Апасы жакындап, анын топурак болгон коюу каштарынын астынан туптунук кара көздөрүн даана көргөндө:

– Апа! – деп кыйкырып жиберип, өзүн алга таштады. Апасы да бар күчүн жыйнап, эки колун алга сунуп, чуркап жөнөдү. Алар көз ачып-жумганча кошулушту. Анан, үстүндөгү асман сыяктуу кең буудайлуу талаанын ортосунда, чөп баскан эски жолдо эне-бала бирин бири бекем кучакташып, бири-биринин жагымдуу ысыгын сезишип, тааныш жыттарын жытташып, көпкө-көпкө унчугушпай турушту. Экөө тең көздөрүн жашырып, бири-биринин денесине ысык жаштарын куюлтушуп, секин-секин ыйлап жаткандыктарын жакшы билип турушту.

– Эми... – деди бир кезде энеси, дале баласынын башын өз көкүрөгүнөн бошотпой, – ушинтип чечипсиң, мейли... Бирок Сардал, атаңа баргандан кийин, ага мен жөнүндө айтпай эле койчу?

– Жок, – деди уулу энесинин кучагынан бошонуп. – Айтам. Бардыгын айтам. Сенин жер кепеге окшогон үйүңдү, анын ушунчалык жардылыгын, өзүңдүн ыраңындын

азгандыгын, кийген кийиминдин жупунулугун, кылган түйшүгүндүн оорлугун, нан жок болуп калган учурларда, кирин жууп берип, студенттерден акча алганыңды, өзүндүн ушунчалык жалгыздыгыңды, ооруканада бирге иштешкен кир жучу аялдардан башка сени шаарда эч ким тааныбастыгын, ушундай абалыңа карабай, күйөөндүн алган акчасын бүт ичип келип сени ырайымсыз сабаарын – бардыгын-бардыгын айтамын.

Эне көзүнө толуп чыккан жашын сыгып, токтоолук менен:

– Сен, минтип мага жардам кылбайсың да, Сардал? – деди.

– Ошондой болсо да...

– Кубатым, сен али көп нерсени түшүнбөйсүң. Эгер билсең, чоң кишилер да жаңылышат. Баарынан жаманы: алардын ар бир катасы өтө кымбат баалар менен төлөнөт...

– Ох, апа! – деди бала, башын кайрадан апасынын көкүрөгүнө катып. – Биз бир кезде кандай бактылуу элек... Өз атам үчөөбүз... Өзүбүздүн үйүбүз, уюбуз, коргонубуз, багыбыз бар эле... А билесиңби, апа, эки түп алмабыз күзүндө дагы бир жолу гүлдөөчү эле? Билесизби, ошону, апа?

– Угу, – деди апасы болор-болбос жылмайып. – Бирок дайыма алардын мөмөлөрү бышууга үлгүрбөй калуучу. Бат эле суук күз келип, анын артынан кыш түшүп...

Анын көзүнө жаш толуп чыгып, анысын балага байкатпас үчүн, башын түптүз көтөрүп алыска, алыска карады. Көздөрүндөгү мөлтүрөгөн сууларга күндүн нурлары, аппак булуттар, бозомук тарткан асман чагылыша түштү.

– А эсиңдеби, апа, атам үчөөбүздүн шаарга барып, мага велосипед сатып келгенибиз? Ал азыр ошол бойдон атканада турат. Эгер сенин, сага келгенимде кайра атама жөнөтпөй коёрунду билсем, мен аны ошондо эле шаарга ала кетет болчумун. – Бала бир азга ойго батып, унчукпай калды. Кийин деми кысыла:

– Апам-ай, ошондо эмнеге гана уруштуңар экен! – деди. – Бардыгын кылган сен... Болбосо кийин деле жарашып алсаңар болмок. Атам, бечара, канчалык кечирим сурабады,

сенден? Күйөөгө чыкканындан кийин да келип жүрдү. Ал турмак быйыл эле, жакында да келбедиби. А сен болсо... бир аз узатып коёюн.

Эне-бала бири-бирине ыкташып, үн-сөзсүз жүрүп отурушту.

– Сардал... – деди анан апасы биртоп басышкандан кийин. Негедир кыйналып-кысталып: – Сен атаңа айтчы...

Эртең дем алыш... Сени ээрчитип шаарга келсин... Экөөң мени, баягыда сенин жаңы алынган велосипедине жел толтурган жерибизде, талдын түбүндөгү супада күтөсүңөр.

Куппу?

– Апа...– деди уулу, күтүлбөгөн кубанычын жашыра албай.

– Бар, бар эми...– Эне токтоду.

Бала адегенде энесинен көзүн алалбай, беш-алты кадам кетенчиктеп басып, кийин артына улам-улам кылчактап коюп, узай баштады.

Эне болсо, жолдун ортосунда далдая туруп, уулу сапсары буудайдын арасына таптакыр сиңип кеткиче андан көзүн албай карап тура берди...

Бала энесинин башы капкара чекитке окшоп, анын жылып баратканы же токтоп турганы билинбей калганча барып, кийин токтоп, ботинкаларын чечип, аларды бири-бирине байланыштырып, ийнине илди да, анан шымын тизесине чейин түрүп алып, астейдил басып жөнөдү.

Анын көңүлү көтөрүңкү болгондуктан, жол катар эргип-эргип чуркап, же аксаң кулак атып ойноп, эс алган жеринде чегирткелерди тиштештирип, буудайдын ичинен көпөлөк же саратан кубалап, жолдон адаша калып жүрүп олтурду. Күн олтуруп бараткан кезде буудайлуу талаа бүтүп, ал өзүнө тааныш, бийик, коюу камыштар өскөн сазга чыга келди. Ушул жерде буудайдын ичиндеги жол да башка жакка кайрылып, бала камыштардын арасындагы жалгыз аяк жолго кирди. Камыштардын ичинде жаңыдан караңгылык түшө баштап, андагы жапайы өрдөктөр жатар конок издешип, ары-бери учуп жүрүшүптүр. Бала үч-төрт минутадан кийин саздан

чыгып, колхозчулардын тамарка жерлерине туш келди. Ал тамарка эгиндерди, кийин кыштактын бактарын, үйлөрүн аралап барып, акырында өздөрүнүн коргонуна келип жетти.

Дарбаза, негедир, ичинен жабылуу экен. Бала тешиктен карап, алмалардын түбүндөгү сөрүдө олтурган кемпирди, очокко от жагып жүргөн жаш аялды, велосипедге жел толтуруп жаткан өзү теңдүү баланы көрдү. Өмүрүндө көрбөгөн бул чоочун кишилер аны аябай таң калтырды. Ал бир топко не кыларын билбей, нес болуп туруп, кийин шымынын галектерин түшүрүп, ботинкаларын колуна алды да, өзүнүн кичинекей муштумдары менен дарбазаны акырын койгулады. Ошол замат коргондун ичинен кепичтердин «шырп-шурп» үнү угулуп, көп өтпөй дарбазанын оор чынжырлары шалдырай түшүп, анын мандайына ыраң-оройлуу жаш аял келди.

– Арбаңыз... – деди бала, аялдан бир аз сүрдөп.

– Бар бол, кел?

– Келдим... Жакып аке үйдө бекен? – Ал негедир «атам» дегиси келбеди.

– Жок. Суу сугарып жүрөт. Эмне, ишиң бар беле?..

Айта бер, мен анын аялы боломун?

Бала аялды алая тиктеп туруп калды. Ушул учурда аялдын жанына велосипедин жетелеп бала келди.

Сардал баланын жүзүнө карабай туруп, көз кыйыгын велосипедге таштады. Велосипеддин бир аз майышкан рулунан анын өзүнүкү экенин тааныды. Ошондо анын кой көздөрүнө жаш толуп чыгып, муну ал берки жат кишилерге көрсөтпөс үчүн артына бурулуп кетти.

Беркилер бирин бири таңдануу менен карап алышып, анан кайрадан дарбазаны жаап алышты.

Сардалдын ындыны өчүп, коргонду бойлой басты. Бурчка жеткенде көчөнүн баш жагынан дабырап келатышкан уйларды, алардын артындагы чаңдын арасында, көчөнү жаңырта шаңшып сүйлөп келатышкан балдарды көрүп, тык токтоду. Ал уйларды да, алардын ээлерин да тааныш, ошол замат өзүн караңгылыкка тартып, дубалга жөлөнүп туруп калды. Анын өзүнүн эски досторунун алдында суугa ыргытылган күчүктөй, аянычтуу бүжүрөп тургусу келбеди.

Обочороок жерден тойгон курсактарын араң көтөрүшүп, сүт жыттанган желиндерин чайпалтыша, турмуштун мартгыгына ыраазы болгондой ныксырай басышып, уйлар өтө башташты. Балдар Сардалды байкашпады. Алар, козу карындын күн күркүрөгөндө чыгышы же чыкпасы жөнүндө талашка абдан алаксып калышыптыр.

Сардал алардын узай түшүшүн күтүп, ордунан жылбады. Ошол кезде анын так төбөсүнөн тили каткан булбулдун «чик-ак» деген аянычтуу үнү угулду.

Бала карай берип, баятан бери байкабаган, дубалдан ашып, мөмөлөрүнүн оордугунан төмөн ийилип турган алма шактарын көрдү. Булар алиги өзгөчө, жылына эки ирет гүлдөөчү эки түп алманын шактары эле... Бала алмалардын ар бир шагын, ар бир чырпыгын сагынып-сагынып карай баштады. Кокусунан, бир нече шакта таңкы жылдыздар сыяктуу гүлдөр көрүндү.

Баланын көздөрүнө кайрадан жаш толду. Эми гүлдөр анын көзүнө булактын түпкүрүнөн көрүнүп жаткансышып, алыстан күңгүрттөнүп, бири-бирине кошулушуп, акырында бир үзүм ичке булутка окшоду...

Бала көз жашын бир сыгып алып, жолго чыкты. Ал кыштактын үйлөрүн, бактарын, тамарка эгиндерин артка таштап, камыштуу сазга жакындады. Ушул жерде ага бир кара ит жолукту. Ит жолдун четиндеги өскүлөң чөптүн арасында ары-бери чуркап, секирип, коңуз тутуп жеп жүрүптүр. Сардал аны бир азга тааныбай туруп, анан тааныды. Өздөрүнүн ити экен. Ал баланы байкаган жок. Бала итин чакырып алып, өзүнүн кичинекей кезиндегидей, анын мойнунан кучактагысы келди. Бирок анда тигинин таптакыр ээрчип алышынан коркуп, а эгер ээрчисе, ага шаарда жашоо кыйын болорун ойлоп, тим болду. Балага иттин азыркы эркин, эчтекеден бейкапар жүрүшү жагып кетти. «Сен дале бактылуу экенсиң...» – деди ал иттен көзүн албай, жай баратып.

Бирок кокусунан ит аны байкап калды. Ал ошол замат чуркап келип, балага асылып, анын бети-колдорун жыттагылап, кыңшылап ага болгон өзүнүн иттик сагынычын, сүйүүсүн билдире баштады.

Буларды көрүп туруп, баланын жүрөгү жибип кетти. Ал бирпаска иттин маңдайынан сылап туруп:

– Кетесиңби мени менен, а? Кетесиңби? – деп сурады.

Ит анын колун жалап, куйруктарын шыйпаңдатып жооп берди.

– Эмесе, жүр! – деди бала.

Ит чын эле ээрчип жөнөдү. Алар камыштардын арасына кириштн. Камыштардын ичи терең, үнкүрлөрдөгүдөй караңгы, тынч экен.

Бала сокурларча жолду буту менен таап, колдорун арбалаңдатып, бетин камыштардан коргоп, акырында буудайлуу талаага чыкты. Ал адегенде буудайдын арасынан өзү келген жолду тапты. Кийин шашпастан шымынын багалектерин кайра түрүп, ботинкаларын ийнине илди, анан, негедир, алды жагында жаткан, капкара деңиз сыяктанган талааны бир карап алып, чарчап, зырылдап ооруй баштаган буттары менен сенделе басып, буудайдын арасына кирип кетти.

А ит анын артынан салдырды. Ушул учурда баланын маңдай тарабындагы алыскы тоолор жактан күн күркүрөп, чагылган жаркылдады. А түнөргөн асмандан болсо, буудайдын арасын чегирткелердей шыртылдатып, биринчи тамчылар тама баштады.

1963

ГАЗАЛА[1]

Ошондо мен канча жашта болдум экен? Тогуз же сегиз. Жок, тогуз болуу керек. Анткени ошол кышта, сандалда бүлбүлдөгөн жин чырактын жарыгында ийик ийрип олтуруп, кандайдыр бир сөздөн улам таэнемдин:

«Сен ушул келе жаткан баарда тогузга чыгасың» дегени жадымда калыптыр. А баар, таэнемдин сөзүнөн кийин бат эле келгендей болгон. Адегенде түндөлөрү тоңуп калуучу, мени мектепке чейин дадил көтөрүп баруучу катуу кар эри-

[1] Газала – торгойдун бир түрү.

ген, кийин кеч күздөн бери биздин бакта жашап жүрүшкөн таандар учуп кетишкен, тал боткоктоп, өрүктөр гүлдөгөн, айылдагы иттер өткөн жылдан калган, кыш ичи кар астында жатып көктөп кеткен данектерди карс-курс чагышып, керели-кечке өрүктөрдүн астында шимшип жүрүшчү; тооктор күнөстүү дубалдардан чымын тутуп жешип, же алыскы-алыскы аңыздарга оттоп кетишчү; биздин таргыл мышык, эртеден-кечке эски буудай кырмандагы чычкандардын ийнин аңдып олтуруп, а анын үйдө калган жалгыз баласы чоң энемдин чимирилген ийиги менен ойноочу; кошунабыз – картаң абышка эле – күн сайын эртең менен «чаң-чуң» эткирип кетменин миздөөчү адатка калган. Анан, ошол жаздын дагы бир белгиси катары, так эле биздин үйдүн үстүнөн каркыра-турналардын өткөнүн билем. Али да көз алдымда: таэнем күл дөбөгө күл төгүп жатып, кокусунан, бир колун маңдайына тутуп, асманга типтик карап туруп калды. Анын мунусу кызыктырып, мен да карадым. Карап, ошол замат, аппак булуттардын астында сүзүп бараткан, ыраматылык Кундуз жеңемдин туташкан коюу каштары сымак, ортолору ийиле тизилишкен, чоң-чоң кара куштарды көрдүм.

– Турналар...– деди таэнем ойлуу,– тайыз учуп баратышат. Бул жакшылыктын белгиси. Буюрса, быйыл токчулук болот, пронт да бүтөт...

Ушинтти да, таэнем басып кетти. А мен, ушул учурда, турналардын жерде жылып баратышкан көлөкөлөрүн көрүп калдым. Бала экенмин да, аларды кубалап жөнөсөм болобу. Чуркап баратам, чуркап баратам, чуркал баратам. Кана жетсемчи. Жол да жок; арыктардан секирип, аңдарга түшөм, чөңөрлөргө буттарымды тилдирем. Эски ыштанымдын пайчаларын тилик-тилик кылып айрытам. Дале чуркайм. Акырында «Эй!» деген үндү угуп, аргасыз бурулдум. Карасам, колхоздун райиси. Чакырды. Бардым.

– Не дейсиз?

– Эртеңден баштап, Кундуз жеңеңдин кош башын жетелейсиң. Мугалимдериң бошотту. Жалгыз сени эмес, албетте. Көп балдар, кыздарды. Эмне аңыраясың? Абалды түшүнүш керек: киши жетишпей жатат...

Ушинтти да, анан негедир менин көзүмдөн көздөрүн качырып, бурулуп кетти. Мен болсом оозумду ачтым да, калдым.

Эртеси күнү саарлап үйгө Кундуз жеңем келиптир. Бир атты минген, бирин жетелеген. Колуңдан не келет, кеттим... Раматылык Кундуз жеңем кандай зирек эле! Мен анын жаш кеткенине алиге боорум ооруйт. Ошондо он жети жаш та экен, ойлоп көрсөм. Андан алты ай мурда тою түшкөн. А тойдон үч күн өтпөй жатып күйөөсүн фронтко алышкан. Ойноп оюну кана элек, күлүп күлкүсү кана элек... Ох, жеңем бечара! Дайыма ой-кыялдуу, муңайым жүрчү эле. Кээде гана, менин көңүлүмдү улаппы, айтор, кокусунан, көңүлү ачыла түшүп, мага теңтуш кызымдай мамиле кылып, ойноп азилдешип, же болбосо мени кадыресе киши санап, мен анчалык түшүнө бербей турган маанилүү сөздөрдөн сүйлөөчү. А аттар чарчаган кезде, аларды токтотуп коюп, айдала элек тилкеден кызгалдак же башка бир гүлдөрдү, чөптөрдү термелеп, өзүнчө кыялданып, кээде күңкүлдөп ырдап коюп, башы ооган жакка басып кетчү да, анан бир оокумда, менин унтулуп, алыста-алыста калып кеткенимди байкай коюп, аттарыбызды таштоого болбой тургандыгын билсе да, мени дароо өзүнө чакыруучу. А качан жанына келгенимден кийин: «Уул, келиң, аттарыбызга чейин чуркашабыз?», же «Уул, келиң, палан жерден палан жерге чейин аксаң кулак атып барабыз?» – деген сыяктуу сунуштарды кийире салчу. Же, ат үстүндө сүйлөбөй, ойлуу ал турмак капалуу баратып, кокусунан: «Уул, зериктиңби? Келиң чабышабыз?» –дечү.

Бир жолу аттарыбызды бизге караштуу өрүкзарда багып калдык. Өрүкзар кең, калың эле. Өрүктөрдүн тегиз гүлдөгөн мезгили. Асман туптунук, айдың. Мурдуңа жаш чөптүн, өрүк гүлдөрүнүн жыты буруксуйт. Бактын өзү кандайдыр сырдуу, жазгы тынчтыкта үргүлөйт.

Биз күндөгүдөй эле аттарыбыздын жанында түнөө үчүн төшөнчүлөрүбүздү ала келгенбиз.

Жеңем, адатынча, экөөбүздүн тең төшөгүбүздү салды. Кийин, ар кимибиз өз төшөгүбүздүн үстүнө чечинбей эле

жата кеттик. Бири-бирибизге сүйлөбөй, кыялга баттык. Ошентип көпкө жаттык. Бир оокумда жеңем:

– Уул? А, уул? – деп калды.

– А?

– Жүрүң, жашынмак ойнойбуз.

Мен көптөн бери ойнобогондуктан, жашынмакты сагынып калган элем. Кубанып кетип, ордуман ыргып турдум. Биз көпкө ойнодук. Экөөбүздүн тең абдан көңүлүбүз көтөрүлдү. Бирок бир жолу мен жашынсам, жеңем негедир издебей койду. Күтөм – жок. Чарчаган болуу керек деп, күдөмүк ойлодум да, жашынган жеримден чыгып, бир өрүктөн бир өрүккө далдаланып, бактын башка бир төрүнө, мөөрөй кылган жоон өрүгүбүзгө жакындай баштадым. Бир топ жакын келгенимден кийин, өрүктүн бооруна жөлөнгөн, агарган нерсе турат. Адегенде, өрүктүн ийилген гүлдүү шагыбы деп ойлодум. Жакшыраак карасам, жеңем. Алыстан айланып келди да: «Тфу-у-у!» – деп кыйкырып жатып, өрүккө түкүрүп койдум. Кийин, жеңемдин маңдайына өтүп:

– Ах-а, жеңе, кармалдыңызбы, а? Кармалдыңызбы а? – деп аны табалай баштадым. Бирок жеңем кыймылдабайт да, унчукпайт. Карасам, анын айга чагылышкан купкуу жүзүнөн ылдый туптунук жаш куюлуп жатыптыр. Мен не кыларымды билбей, эсейип туруп калдым. Жеңем да калыбын бузбай, өрүктүн гүлдөгөн шактарынын арасынан жылып бараткан айды карап, мелтиреп тура берди. Анын эки көзүнөн, түпкүрү караңгы кош булактан, туптунук суулап жылжып чыгып, жайык жылгалар ылдый үнсүз агып жатты. Ал сууларда өрүктүн гүлдөгөн шактары, бир чеңгел ак булут, жылып бараткан ай, сүт түспөлдөгөн салкын асман чагылышып жаткансыды...

Бир маалда жеңем акырын менин колумдан алды да, төшөнчүлөрүбүз жаткан жакка жетеледи.

Биз келип жаттык, бирок уктабадык. Кайрадан ар кимибиз өзүбүздүн жашыруун дүйнөбүзгө кеттик. Мен өрүктүн чаар ала шактарынын арасынан асманды карап, жакын жерде оттоп жүргөн, тушалуу аттарыбыздын дүк-дүк секиргенин, шырп-шырп этип от жулгандарын, кез-кез быш-

кыргандарын, кайсы бир өрүктө сайрап жаткан булбулдун эрте жазгы, кумарлуу үндөрүн тыңшап, жеңем болсо, эки колун башына жазданып, мен сыяктуу эле асманды карап, кез-кез энтиге дем алып жатты.

Бир кезде бактын алыскы бир бурчунан сүтак сайрай баштады. Ушундан улам, жеңем, бир аздан кийин мага кайрылды:

– Уул? А, уул? – деди ал.

– Не, жеңе?

– Билесизби, сүтак, бир кезде пайгамбарыбыздын келини болгон имиш. Кийин каргыш тийип, ушинтип калыптыр... Мен аны таэнемден укканмын. Сүтак түн бою: «Сүт ак! Сүт ак?!» – деп чыгат. Бирок сүт акпайт. Таңга жуук гана анын какшыган таңдайына асмандан бир тамчы сүт тамат. Муну да укканмын. Бирок пайгамбар деген киши ким болуп өткөнүн билбеймин. Таэнемден сурасам:

«Шүк бол, ээ, бейбаш!» – деп койгон.

«Пайгамбар өтө бай киши болсо керек» – деп ойлодум мен ошондо, жеңемдин жанында жатып. – Менимче, ушу келинин – сүтакты үйүнө киргизгенде чоң той бергендир. Оюн-күлкүсү менен... А мүмкүн, жеңем менен Жакып ажемдин тоюна жетпеген чыгар. Эх, булардын тою! Андагы оюн-күлкү, ай! Жигиттердин күрөшү... Кыз-келиндердин селкинчеги... Айдында, кардын үстүндөгү тоготмек, ак чөлмөк... Келин келгендеги көңүлдүү тополоң... Келиндин жолун тосуу... Көшөгөнүн артындагы жеңемдин миң бир ирет жүгүнгөнү, ар бир жүгүнгөндө, анын кулак сөйкөлөрүнүн айга чагылыша түшүп, кушка тагылган коңгуроо сымак назик зыңгыраганы...

– Уул?– деди жеңем.– А, уул? Уктай элексизби?

– Угу.

– Менимче, быйыл пронт сөзсүз бүтөт. Жатпаса да, баары бир, Жакып келет. Мени айтты дээрсиз. Келет. Жеңем айткан эле дээрсиз. Бир жеринен жеңил-желпи жарадар болот да, келет...

Мен унчукпадым. Ошондон кийин өзүм да уктап кетиптирмин. Эртеси күнү, кадимкибиздей эле таң сүргөндө

турдук. Түн ичинде шүүдүрүм басып, оорлошуп калган төшөнчүлөрүбүздү кагып-силкип, алыска оттоп кетишкен аттарыбызды тутуп, сугарып, кийин үйлөрүбүзгө барып, кечке жей турган азык-оокатыбызды алып, ишке кеттик. Иштеген жерибизге келип, көп аялдабай, аттарды кошко коштук. А дебей, эки таба жер да айдап койдук. Мына ушул саат, минутта алиги жүзү кара кырсык болбоспу...

Газала көктө күтпөгөн жерден пайда болду. Биздин так үстүбүздөн. Анын ал жакка качан көтөрүлүп алганын дайымкыдай эле көрбөй калдым. Ал сайрап кирди. Көп-көпкө сайрады. О, кандай гана берилчу элем мен анда, өзүмдүн али күнөөсүз, жоготууну билелек курагымда, раткандын бул кичинекей боз кушунун, чыгыштын эски акындарынын турмуштун карт виносу жыттанган ырлары сыяктуу лазаттуу тилине...

Тезек терип, талаада жүргөнүмдөбү, козу карын терип, тоо этегинде жүргөнүмдөбү, уй кайтарып, булактын жээгинде жатканымдабы – иши кылып, кай жерде анын үнүн укпайын, күндүзгү жылдызды издегенсип, аны да бийик көктөн издеп калчумун. Бирок күндүзгү жылдызды көрүү кандай кыйын болсо, газаланын сайрап жаткан мезгилин көрүү да, мен үчүн ошондой эле кыйын болучу.

Канчалык делгирип карабайын, ошол эле: эртең мененки жазгы асман... Өчүп бараткан акыркы жылдыз... Батууга үлгүрбөй калган ай, айга каршы сүзгөн тайлакка окшош ак булут... А газала көрүнбөйт. Сайрап жатат, көрүнбөйт. Бардык нерсени унутуп, асманга телмире басып, канчалык убакытты өткөргөнүмдү билбеймин, бир оокумда, аттардын бирөө жылаңайлак бутумдун терисин сыйра тебелеп, өзүмдү жыга түртүп кетти. Дароо эсиме келип, тизгиндерге асылып, аттарды токтоттум. Жеңем да чуркап өттү. Ал, менин, кучактап олтурган, каны куюлган бутумду күнөөкөрчө тиктеген көздөрүмдү унчукпай карап, анан өзү күтпөгөн жерден жаныма олтуруп, шолоктоп ыйлай баштады.

Мен анын мунусуна түшүнбөй, жалдырап олтуруп калдым. Ал бир топко ыйлады. Басылып, башын көтөрдү.

– Аны көрө албайсыз, – деди ал, газала жакка ишарат кылып, негедир жылмаюуга аракеттенип:

– Анын бар болгону – ыры. Ырларын уксаңыз жетишет. А билесизби, ал эмнелер жөнүндө ырдайт?

– Жок, – дедим кызыга түшүп.

– Көп нерселер жөнүндө, – деди жеңем, ээгин тизеси не коюп, алыска-алыска кыялдуу карап, – көкмөк асман, көчмөн булуттар, күндүзгү ай, күндүн нурлары, топурагы эшилген талаалар, мүрзөлөрдүн үстүнө чыккан кызгалдактар, кубалашып ойногон көпөлөктөр, шыбактын түбүндө жумуртка басып жаткан башка бир газала жөнүндө ырдайт.

«Ах, мына кандай бул газала...» – дедим ичимден, жеңемден көзүмдү албай.

Ушул учурда жакын жерден «парт-парт» деген дабыш чыкты. Карасак, аттардын ары жагынан курт тиштеген бир ак куш учуп баратыптыр. Аңгыча аттар үркүп жөнөдү. Артыма кетенчиктөөгө араң үлгүрдүм. Жеңем эки аттын ортосуда калып, жанталпезге түшүп, алардын тизгиндерине асылды. Бирок аттар аны сүйрөп кетти. Бат эле жеңем жыгылып, колдору тизгинден чыкпай калды көрүнөт, жерге сүйрөлүп калды. Аттар бир паста, жакын жердеги терең сайга типтик түшкөн, чоң-чоң жарлары бар эңкейишке жетип барды.

Мен чаңырып жиберип, колдорум менен бетимди басып калдым. Көпкө өзүмдү унутуп коюп, анан көзүмдү ачсам: кош айдап жүргөн катын-балдардын бардыгы сайга карай чуркап баратышыптыр. Сенделе басып, мен да бардым.

Жеңем сайдын наркы өйүзүнө тырмышып барып, калып калыптыр. Аттар жок. Чогулгандар жеңемди ороп алышыптыр. Киргизишпеди. «Сага эмне жок? Бар, аттарды тап!» – деди бирөө. Аттарга баратып, бир аялдын:

«Мээсин чача тээптир» – дегенин гана угуп калдым... Эртеси күнү Кундуз жеңемди жайга коюшту. Мен башка бир аял менен иштеп калдым.

Ошол жылы күзүндө, раматылык жеңем айткандай, оң бутунан жеңил жарадар болуп, Жакып акем согуштан келди. Келди да, үйүнө бир күн эс албай – анда эс алуу кайда?

– Орокко чыкты. Анын ошондо орокко чыккан биринчи күнү да эсимде калыптыр. Түш чен эле. Ысык. Өскүлөң буудайдын арасындагы жалгыз аяк жол менен орокчуларга булактан суу алып келатканмын. Кокусунан, кимдир бирөөнүн жакын жерден чыккан:

«Эй, суу» – деген үнүн уктум. Токтоп, айланамды карадым. Буудайдын өскүлөңдүгүнөн эч ким көрүнбөдү. Турган жериме назар салсам, баягыда, Кундуз жеңем экөөбүздүн акыркы жолу айдаган жерибиз. Бул тилкеге ушуга чейин, эч бир орокчу түшө элек болучу. Ошондуктан, мени чакырган кайсы орокчу экенин биле албай, кызыгып турганымда, жанагы адам кайра:

– Эй, апкелбейсиңби?! – деп калды. Мен жолдон чыгып, коюу буудайга чатыштап, үн чыккан жакка бет алдым. «Болду, болбоду Жакып акем» – деп ойлодум эми.

Ошол экен. Кийингени солдаттын эски галифеси, өңү өчкөн жыртык майка, башында согушка чейинки өзү кийип жүргөн эски калпагы. Мандайынан, мойнунан, жүн баскан колтугунан суу-суу тердеген. Карасам, далай жерди оруп коюптур.

– Өзүм чакырбасам, сен мени эсиңе алгыдай эмессиң, – деди ал жылмайып.

Ал менин колумдагы чаканы эки колдоп алып, тик турган калыбында, суунун бетиндеги чөп-чарды, чегирткенин буттарын чаканын бир четине карай үйлөй баштады. Мен болсо, анын кандай ой менен бул тилкеге түшүп калганын билалбай акырын айланамды карап, баягыда аттарыбыз үрккөн жерди издей баштадым. Болжол менен аны таптым. Биз турган жер экен. Мен Жакып акемди карадым. Карадым да: анын, эрдине апарган сууну ичпестен, чаканын четинен уурданып, мени тигиле карап турганын көрүп, дароо артка кетенчиктей түштүм.

– Ушул жерби? – деди ал акырын, биз турган жерге баш ийкеп.

Мен көпкө жалдырап турдум, акырында, болор-болбос башымды ийкедим.

Жакып акемдин колундагы чака уламдан-улам ылдыйлай баштады. Акырында, ал анын көкүрөгүнө чейин келип,

анан таптакыр колунан түшүп кетип, суусу төгүлүп жатып калды.

Мен Жакып акемдин селейген колдорун, кубарган эриндерин, мени кыялдуу караган көздөрүн көрүп, башымды башка жакка буруп кеттим.

Жакып акем жерге олтурду. Олтурду да, башын эки тизесине катып алып, өксүл-өксүп ыйлап кирди. Мен, кечээ аялын угузганда ыйлабастан, эми ыйлап жатканына таң калып селейип тура бердим. Ал көпкө ыйлап, анан басылды.

Ошол учурда, күтпөгөн жерден, бизге жакын жердеги чоң түп шыбактын астынан «пыр», «пыр» этип газала учуп чыкты. Жакып акем мени жалт карап алып, ордунан ыргып турду. Биз шыбакка басып келдик. Келсек, кичинекей уяда кысылышып, темир канат болуп калган үч балапан жатыптыр. Жакып акем колун созсо, саргарган ооздорун ачышат. Ошентип турганыбызда, кокусунан так төбөбүздөн, зымыраган бийиктикте газала сайрап жиберди. Ал, баягы эле мен ар бир кайрыгына чейин жаттап алган, бирок адамдардын тили менен эч айтып бергис, уксаң, кайырмагынды балык тарткандагыдай, кандайдыр сүйкүмдүү күч менен жүрөгүңдү бүлк-бүлк тарткан күүлөрүн чалып кирди...

Жакып акем акырын ордунан турду да, оң колун мандайына тутуп, газаланы издей баштады. Ал асманды карап көпкө турду.

– Эх!– деп энтиге дем алып, мага бурулду. – Өлгөндөр кандай шордуу! – деди ал.

Мен бул жолу анын жүзүнөн кейигендик эмес, кандайдыр толкунданууну сезип, көңүлүм көтөрүлө түштү.

Ошондон кийин гана кургак чакамды кыйчылдатып алып, буудайдын оор баштарынын беттеримди чапкылаганына карабастан, көкүрөгүмдү кыса башатаган кандайдыр кубаныч менен булакка кеттим.

А газала болсо дале сайрап жатты.

1963

НАТАША РОСТОВАНЫН БИРИНЧИ БАЛЫ

Кыздын эртели-кеч тою түшөт. Эчак эл көзүнөн жашырын берилген калың алынган. Сеп даярдалган. Азыр мейманкана аталган кошуна бөлмөдө айылдын чебер деп таанылган кыз-келиндери шашылыш түрдө анын кийип кетүүчү кийим-кечесин тигишип, дагы бир башка бөлмөдө билерман аялдардын тобу кудагыйларга кандай сарпай кийгизүү жөнүндө сагызгандарча шакылыктап жатышат.

Бирок кыз, кыздын өзү болсо... ушулардын баарысын унутуп коюп, ээн калган кичинекей ашканада, жанарактa эле өзү жууп, жыйнаштырган казан-аяктардын арасындагы, дайыма чака коюлуп жүрүүчү дөңгөчтүн үстүнө олтуруп алып, тамдын артындагы коюу бакка караган алакандай терезенин күңүрт жарыгында «Согуш жана тынчтыкты» окуп олтурат. Бирок, ал, өзүнүн ушул олтурушун да унутуп койгон. Азыр, ал, 1809-жылдын 31-декабринде, эртең жаңы жыл деген кечте, кандайдыр Екатерина заманындагы вельмождукунда болуп жаткан балда жүрөт. Бул жерге ал Наташа Ростова деген, өзү курактуу жапжаш, сүйкүмдүү кыздын үй-бүлөсү менен кошо келген.

О, бул балда, ал, кандай гана ажайыптарды көрүп жатпады! Кыпкызыл сукно төшөлгөн подъезд, жаркыраган залдар, эки четине гүлдөр тизилген тепкичтер, ак, көк, кызгылтым көйнөк кийишип, жылаңач колдору менен моюндарына бриллиант, каухар таккан аялдар, мундирчен, жылдыз, лента тагынган эркектер... Бирок али эң кызыгы баштала элек. Азыр бул жерге падышанын өзү келмек.

Мына эмесе!.. Баары дүрбөй түшүп, эл кобур-собур болуп, алга жүткүнүп, анан кайра чегинди да, экиге бөлүнө түшкөн элдин ортосуна, күү черткен музыканын табышы менен кошо падыша кирип келди. Падышанын артынан үйдүн эрди-катын ээси кирди. Жолугушуунун биринчи минутасынан тезирээк кутулайын дегенсип, падыша оңго, солго башын ийкеп, ылдамдай басты. Музыканттар, атайы жазылган сөзү боюнча, ошол кезде белгилүү болгон

польскийди ойноду. Ал ыр мындай сөздөр менен башталат турган:

«Александр, Елизавета, кубанычыбыз силерсинер»[1]. Падыша мейманканага кирип кетти да, топураган калк артынан кошо сүрдүктү: өңү өзгөргөн бир нече киши ал жакка шашыла кирип, кайра чыкты. Үйдүн байбичеси менен сүйлөшө, падыша мейманкананын эшигинен көрүнгөндө, эл кайра сүрдүктү. Кайсалаган бир жигит аялдардын бутун басып алып, кечирим сурады. Жогорку чөйрөнүн каадасын такыр унутуп койгондой кейиптенген, өздөрүнүн туалетин бузган бир нече аял сыгылып алга чыгып кетти. Эркектер дамаларынын жанына келип, польскийди бийлөө үчүн жуптан тизиле баштады.

Баары жол бошото берди да, падыша күлүмсүрөп, үйдүн байбичесинин колунан кармап, мейманкананын эшигинен такт менен басып чыкты. Бий башталды. Бал кызыды.

Мына ушул учурда эртели-кеч тою түшө турган кыз, өзүнүн сүйкүмдүү курбусу Наташанын «польскийди бийлөөгө чакырылбай, дубал жакка сүрүлүп чыга берген анча-мынча аялдардын катарында калганын» байкап калды. Анын Наташага зээни кейиди. Бечара Наташа... Бул анын өмүрүндөгү эң биринчи чоң балы болучу. О, бул балга барам, бул балда бийлейм деп кандай гана сүйүндү эле. «Ошо күнү ал эртең мененки саат сегизде туруп, керели-кечке жаны жай таппай, безгек болгон» эмедей жүрбөдү беле? Эми болсо...

«Наташа өзүнүн чилмийген ичке колдорун саландатып, бир калыпта көтөрүлүп жаткан, билинер-билинбес көкүрөгү менен демин кыса чыгарып, эң зор кубанычка да, эң зор кайгыга да даяр болуп, коркуп алган жалжылдаган көздөрү менен алга карап турду». Аны падыша да, башка кадырлуу кишилер да кызыктырган жок. «...Анын башында бир гана ой болду. «Чын эле мага эч ким басып келбейби, биринчи болуп бийлегендер менен кошо чын эле бийлебей каламбы, азыр мени көрмөксөн болгон, көрсө да: а баягы кыз эмес го; караганда эмне! дегенсиген мына бу эркектердин баары чын

[1] «Согуш жана тынчтык» романынан келтирилген үзүндүлөр С. Бектурсуновдун көтормосу боюнча берилди. (Автор)

эле мени байкабай коюшабы. Жок, андай болушу мүмкүн эмес!» – деп ойлоду ал.

«Менин бийлегим келип турганын, эң сонун бийлей турганымы, мени менен бийлешсе, кумарлары кана тургандарын эркектер билүүгө тийиш да».

Бир кыйлага созулган польскийдин үндөрү Наташанын кулагына муңдуу угула баштады. Анын ыйлагысы келди.

Бечара...

Кокусунан, эртели-кеч тою түшө турган кыздын бажырайган капкара көздөрү жашка толуп чыкты. Тамгалар эми таанылбай, бардыгы бири-бирине окшошуп, жол боюна тигилген катар теректер сыяктанган кararган бир нерселерге айланды.

Кыз башын көтөрдү. Көзүнүн жээктеринен ашып-ташып чыгып жаткан ысык жаштан улам, ансыз да караңгылашып бараткан ашкананын ичи кандайдыр терең үңкүргө окшоп көрүндү. Андагы буюмдардын бирөө да көзгө илээшпеди.

Кыз көзүн бекем жумуп, узун-узун, коюу кирпиктеринин арасынан жашын сыгып чыгарып жиберип, үйдү жарытуу үчүн өйдө турду.

Терезенин ары жагындагы картаң өрүктөрдүн арбайган капкара шактарынын арасынан кыпкызыл тегерек ай көтөрүлүп келатыптыр.Кыз аны бир топко кыялдуу карап туруп, анан акырын ак сурптан тигилген парданы тартып койду. Бак да, ай да көрүнбөй калды. Андан бетер караңгылаша түшкөн ашкананын дубалынан көпкө сыйпалап жатып кнопканы тапты да, аны чык эттире басып коюп, кайра ордуна отурду.

Ал балга дагы келди. Наташа дале мурдагы ордунда – бийлөөгө чакырылбай, дубал жакка сүрүлүп ташталган аялдардын катарында турат. Бирок, кокусунан, капалыктын түнөргөн булутунан кубанычтын күнү чыга келди. Наташа бийге чакырылды! Князь Андрей ага вальстан бир тур бийлөөнү сунуш кылды. Белгилүү князь Андрей Болконский!

«Азапка да, кубанычка да даяр турган Наташанын жалдыраган өңү бактысына ыраазы болгон баланыкындай жайнай түштү.

Бийлебей калбагай элем деп коркуп, ыйлаганы турган кыз кубана күлүңдөп князь Андрейдин ийнине колун койгондо: «Сени көптөн бери күтүп тургам» – деп жаткандай сыяктанды.

А эртели-кеч тою түшкөнү жаткан кыздын көздөрү болсо кайрадан жашка толду. Тамгалар дагы көрүнбөй калды. Ансыз да жүрөгү кубанычка толуп чыккан кыз, окуй албастан башын көтөрдү. Бул жолу ал көзүн жуумп, жашын сыгып таштоого ашыккан жок.

Ушинтип турганда, ашкананын картаң эшиги ачуу кычырап, тыштан жоош-момун жүзү бар, жаш келин кирип келди. Бул – кыздын жеңеси болучу.

– Жеңе! – деп кыйкырып жиберди кыз, аны көрүп. – Наташаны бийге чакырышты!

Жеңеси кайын сиңдисинин кубанычтан минтип кыйкырганын көп күндөн бери биринчи жолу угушу болучу. Бирок анын эмнеге кубанып жатканын түшүнгөн жок. «Наташаны бийге чакырышты!» деген кабар ага эчтекени билдирбеди.

Ошентсе да, кайын сиңдисинин бактылуу жүзүн көрүп, анын кубанычын бөлүшкүсү келди окшойт, өзүнүн тартынчаак, ажардуу жылмаюусу менен жылмая басаң, укkулуктуу үнү менен:

– Наташа дегениңиз ким болот, кыз? – деп сурады.

Бирок кыз ага түшүндүрүп отурган жок.

– Ой-ей, жеңе, ушу сиз такыр китеп окубайсыз да, – деп нааразы болду ал.

Жеңеси күнөкөр жылмайды.

– Окуганды билбесем, кантип окуюн, кыз? – деди ал.

– А неге билбейсиз?

– Мен сизге окшоп сегизинчи классты бүтпөсөм...

– А неге бүтпөдүңүз?

– Ой кыз, сиз бала бойдон элесиз да, – деп жылмайды жеңеси.– Мени окутушпаса, кантип бүтөйүн? Мага түк мектеп бетин көрсөтүшпөдү. Дайыма эле тоо-таштарга качырышып... А он алтыга эми гана чыкканымда күйөөгө, сиздин акеңизге берип жибериштиш...

Кыз, кат билбегенине жеңесинин өзү айыптуу эмес экенин түшүнүп, аяп, урматтап карап турду. Ал ансыз деле жеңесин жакшы көрүчү. Ошентсе да, жүрөгүнүн терең инде, аны таптакыр актап жибере алган жок.

– А сиз эмне үчүн макул болосуз? Күйөөгө чыкпайм дебейсизби? – деди ал, мурдагысына караганда жайыраак.

Жеңеси дагы жылмайды.

– Кыз,– деди анан ал.– Сиз кызык эле сүйлөйсүз да. Ата-эненин айтканына да каршы чыгып болобу? Алардын айтканы айткан, дегени деген да. Анан кала берсе, биздин энчибиз ушундай турбайбы... Биз эрге тийишибиз керек, бала төрөшүбүз керек, бала багышыбыз керек... Мейли, сиз мугалим болуң, доктур болуң, артист болуң – баары бир булардан качып кутула албайсыз. Э, муну бир айтасызбы, эки айтасызбы...

Жеңе нааразы боло колун шилтеп, бас болду.

«Биздин энчибиз».

Бул сөз кайын сиңдиге жага бербеди. Ага аялзаты бүт бойдон кирип жаткан болучу. «Демек, жеңем мени да кошуп жатат да» – деп ойлоду кыз. Анан, кокусунан, китептин кызыгына берилип олтуруп, унутуп койгон нерсесин – өзү-нүн эртели-кеч тою түшөрүн эсине түшүрүп алды. Бирпаста, Наташа Ростова катышып жүргөн салтанаттуу бал – кооз дүйнө анын көз алдынан качып кетип, анын ордуна өзүнүн эртели-кеч чечиле турган өкүнүчтүү тагдыры бетме-бет келип, туруп калды.

Ошондо, кыз жеңесин, таттуу түшүнөн ойготуп жибергендиги үчүн апасына заарын чача карап, ыйлап жиберүүгө даяр турган баладай тиктеп турду.

«Жок, жок» – деди ал ичинен. Анан, кокусунан, бүткүл ачуусун чачырата, жеңесине:

– Жок! Жок! Жок! – деп кыйкырып жиберди.

Байкуш жеңеси анын эмне болуп кеткенине түшүнбөй коркуп, алдастап калды.

– Кыз, кыз! – деди ал, шашып. – Ботом сизге эмне болду? Кыз жан, мен сизди капа кылайын деген оюм жок эле. Агер сизге бир жамандык ойлосом, жашабай калайын, ылайым.

Кыз, жеңесине бекер эле кыйкырганын, ал байкушта эч кандай күнөө жок экенин ойлоп, ошол эле замат кайра жоошуй түштү.

Жеңеси ага жакын келип, анын жаактарын жаап турган, мажүрүм талдын чыбыктарындай майда өрүлгөн чачтарын сылай баштады.

– Кыз, – деди анан ал, бирпастан кийин, – Секин жүрүң, мейманканага кирели.

– Неге?

– Келиндер, кирсин, тигилип жаткан кийимдерин боюна өлчөп көрөлү дешип жатат.

Кыз башын көтөрүп, жеңесин кайра ачуулуу карады.

– Акылыңыз менен болуң,– деди жеңеси, кайын синдисинин ачуусун байкап. – Жүрүң.

Кыз, жеңесине ачууланганы менен баары бир эч нерсе өзгөрбөсүн түшүнүп, акырын ордунан туруп, жеңесин ээрчиди.

Мейманканада кыз-келиндер көп болучу.

Алар куунак чурулдап кызды ороп алышып, анан, али бүтө элек камзир, желек, көйнөк, тондорду анын боюна өлчөшүп, алардын тар же кең, узун же кыска экендиги жөнүндө талашып-тартышып кириштн. Тамашалашты, күлүштү. Бирок кыз болсо, булардын бардыгы ага кыпындай да тиешеси жоктой, көңүл кош, айлан деген жактарына айланып, бурул деген жактарына бурулуп, мисирейип тура берди. Өзүнүн азыркы ролу менен ал куду магазиндердин витриналарында турган кийимчен маникендерге окшошуп жатты.

Кийимдерди өлчөшүп бүткөндөн кийин, келиндердин экөө тамаша үчүн, өздөрү кештелеп жаткан чоң көшөгөнү кыздын алдына тарта салышты. Кыз жалгыз өзү үйдүн бурчу менен көшөгөнүн ортосунда калды. Ошондо ал, эми андан такыр чыкпай кала тургансып, жакындап келаткан кыздык курагы менен коштошуу сааты жетип калгансып, көздөрү ала чакмак болуп, аябай коркуп кетти. Ал бирпаска, аскага камалып калган эликтей шаштысы кете түшүп, анан, кокусунан, бардык күчү менен көшөгөнүн бир четин кармап турган келинди жыга түрттү да, эшикке атырылды.

Артынан үйдү солкулдаткан каткырык көтөрүлдү. Кимдир бирөөлөр «Тазагүл, Тазагүл?» –деп кыйкырып да калышты. Бирок Тазагүл эчтекени укпан жок.

Ал тышка чуркап чыгып, үйдү айланып барып, анын бурчундагы картаң өрүккө жөлөнүп туруп калганда гана бир аз эсине келип, жеңилдей түштү.

Тышта баары жымжырт эле.

Ай көтөрүлүп калган. Анын купкуу, муздак нурлары өрүктөрдүн түбүндөгү бариктерге түшкөн кыроого чагылышып, түрдүү түскө кубулжуп турду.

Тазагүл өрүккө жөлөнүп, айдын нурларына өзүнүн капалуу жүзүн, жаңыдан көтөрүлүп келаткан көкүрөгүн тосуп, бир топко ойлонуп турду да, анан көп алыс эмес жердеги, жалгыз терезесинен жарык түшүп турган кошуналардын үйүнө карай басты.

Кошуналар, өткөн эле жылы баш кошушуп, а жакында уулдуу болушкан, жапжаш кишилер эле.

Тазагүл, жаш келин менен эжели-синдилердей сырдаш болучу. Азыр да ага барып, күйөөсү жок болсо, аны менен бирпаска олтуруп, өзүнүн жүрөгүнө топтолгон муң-зарынан айтып берип, кусалыгын таркатып келүүгө баратты.

Ал жалгыз терезесинин түбүнө келип, акырын ичкериге көз жүгүрттү. Эрди-катындар үйлөрүндө экен. Аялы оту күйүп жаткан очоктун боюна супрасын жайып алып, камыр жууруп жатыптыр. Күйөөсү болсо төрдө, дубалга жөлөнүп, буттарын кайчылаштыра сунуп коюп, көздөрүн чала жумган калыпта, комуз дыңгыратып олтурат. А анын жанындагы кичинекей жеңил жуурткан улам кыбырап, астынан наристенин заар үнү чыгат.

– Ой, дейм, – деди ушул учурда жаш эне күйөөсүнө – жаныңыздагы баланы бир сооротуп койсоңуз, кудай жалгагыр.

– Балаң мага сооронбойт,– деди ата, калыбын өзгөртпөй.

– Кантип эле сооронбосун? Колуңузга алып, ай-пай десеңиз адегенде.

– Баары бир сооронбойт. Бала апасына гана сооронот. Өзүң ал.

– Ой, ушу сиз ай...

Жаш эне ордунан туруп барып, камыр колу менен чөр-гөөдөгү баласын алып келди да, анан аны бир колу менен кучактап, экинчиси менен камырын жууруй баштады.

«О-о-ой» – деди Тазагүл алакандары менен көздөрүн басып.

Анан артына бурулуп, кайда бараткандыгын өзү да жакшы сезбей, бактын ичине карай басты. Ал төшөлгөн калың бариктерди, арбайган жылаңач шактардан түшкөн көлөкө-лөрдү аралай, секин басып, кең бактын башка бир четине келатты. Кокусунан, ал, эки картаң өрүктүн ортосунда, өзүнүн сөөлөттүү, ийри-муйру бою менен айдын тегерек көзүн бекитип турган төөнү көрдү. Төө колхоздуку болучу. Ал көптөн бери ушул бактан кетпей жүргөн.

Кызга болсо төө өзүнүн жооштугу менен абдан жага турган.

Ал анын жанына жай басып келди. Төө кепшегенин токтотуп, аны бир сүзүлүп карап алды да, анан кайрадан кепшеп кирди.

Кыз, кичинекей алакандары менен төөнүн көкүрөк жүн-дөрүн бирпаска сылап туруп, анан кокусунан, башын төөнүн көкүрөгүнө угуп, шолоктоп ыйлай баштады.

Бир оокумда ал, тез башын көтөрдү. Ушул минуталарда анын өз үйүнөн, өзүнүн сүйүктүү ата-энесинен качкысы келди.

Мындай ой ага өмүрүндө биринчи жолу келип турган болучу. Ал кескин түрдө бурулду да, бактын ары жагындагы айдын нуруна кактанып жаткан күзгү талаага карай басты. Ал адегенде чечкинсиз түрдө анда-санда кадам шилтеп ба-рып, анан кокусунан, бирөө артынан кубалап жаткансып, чуркап жөнөдү. Бирок анысы да көпкө созулбады. Күтпөгөн жерден, кандайдыр бир алп колдор анын назик ийиндеринен мыжыга кармап токтотту да, күч менен артына кайрылтты. Ошондон анын көзүнө биринчи болуп бактын башка бир төрүндө кыпкызыл болуп ачылып турган жапжалгыз гүл көрүндү. Гүл – өздөрүнүн ашканасынын алакандай терезе-синен түшүп турган коюу нур эле...

Тазагүлдүн дароо деми кайтып, бүт денеси шалдырап, алсызданып кетти. Ал бир топко кыймылдарга алы келбей,

жаш толгон көздөрү менен бактын түпкүрүндөгү кызыл гүлдү телмире басып, башын төмөн салып, ындыны өчкөн кейпи менен ошол гүлгө карай жөнөдү.

Гүл али алда канча алыста болучу. Бирок эми ага улам жакындаган сайын, кыздын көзүнө гүл, гүл болуудан калып, жөнөкөй гана терезеге айлана баштады. Ал эми терезенин ары жагындагы турмушка кайрадан жан кирди. Бөлмөлөр, буюмдар, кишилер сүйлөшө баштады.

Ушундан улам, кыз дагы айныды. Буттары өзүнөн өзү алга жылбай, жүрөгү коркунучту сезген коёндун жүрө-дирилдеген эриндери.

Ошондо кыз, бирпаска өздөрүнүн терезесин, аны менен арбашып жаткандай, үн-сөзсүз карап турду да, анан өзүнүн душманы менен бетме-бет келе түшкөн коёнчо, шарт артына бурулуп, чуркап жөнөдү.

Бирпаска бактын чегине чыга келди. Бак менен айлуу талааны бөлүп турган, терең, эндүү аң боло турган. Андан секирди. Аз жерден аңга түшүп кала жаздады. Жардын четин кучактай жыгылып, мурдун канатып алды, алакан-дарын чөнөргө тилдирди. Бирок ал аларга караган жок. Эптеп ордунан туруп, кайра чуркап жөнөдү.

Көп өтпөй, өзү арасында ойноп чоңойгон, ичи караңгы-лыкка толгон, коюу, чоң бак, бактын башка бир төрүндөгү, алыстан кыпкызыл гүлгө окшоп көрүнгөн жалгыз терезе таптакыр артта калып кетти...

1966

УНУТУЛГАН СОКМО ЖОЛ

Тазагүл келип түшүп калуучу разъезд кыштактан көп алыс, ыңгайсыз жерде эле. Ыңгайсыздыгы ушунда: ал жакка кайсы бир кездерде, кандайдыр бир себеп менен түшүп калган, азыр болсо, узак убакыттан бери эч ким каттабагандыктан, каттаса да өтө сейрек каттагандыктан эскирип, учу-кыйры чексиз

буудайлуу талаанын арасында унутулуп жаткан жалгыз аяк сокмо жолдон башка эч кандай жол түшпөгөн.

Ушул себептерден улам, карыган апасы менен өздөрүнүн кашаң көк эшегин убара кылбайын десе керек, Тазагүл телеграмманы Саматка бериптир. Албетте, бул экөөнүн ортосунда башкалардан жашыргандай эч кандай деле сырлары жок болучу. Булардын бала кездеринен бери бири-бирин жакшы көрүшөрүн кыштактыктар билишет...

Талаада колхозчулар менен чөп чаап жүргөн жеринен Самат, почтальондон телеграмманы алар замат разъездге жөнөгөн. Ал кыштак менен разъездди бириктирүүчү сомо жолго жеткенче калың чөптөрдү аралап көпкө чейин жүрүүгө туура келди. Акырында жолго чыгып, камыштай бийик өскөн коюу буудайдын арасына кирди.

Өткөн жылкыга караганда жол дагы картая түшүптүр. Өткөн жылы, Самат Тазагүлдү Фрунзеге окууга узатканы баратканда жол бетине чыккан чөптөр сейрегирээк, жолдун өзү жумшагыраак, азыркы майда жаракалар жоктой көрүнгөн...

Уйдун тезегинен жасалган, өздөрүнөн беш эсе чоң сакаларды кулатып баратышкан коңуздардан башка жолоочу да жолдо көрүнбөйт.

Самат буудайдын арасына кирер замат, мына ушул эски жолдун, чөптүн, коңуздардын, уй тезегинин, дүмбүл буудайдын, үп болгон аптаптын жытын сезди. Ошол замат анын жүрөгү жайлоодогу кулундун кишенегениндей бактылуу, бирок эч качан кулакка угулгус үн менен кишенеп жибергенсиди.

– Ох! – деди Самат, көкүрөгү кысылып.

Ал алыска-алыска, жапжашыл талаанын көрүнбөгөн чектерине, алардын үстүндөгү саландаган, кыймылсыз оор булуттарга көз жүгүртүп, андан-мындан чыккан саратандын чызылдаган үнүн тыңшап, эркин шилтеген буттары менен жыбыраган чегирткелерди жолдон кубалап, өзүн абдан бактылуу сезип келатты.

Бирок күтүлбөгөн бул бакыттын кайдан келе калганын ал биле алган жок. Өткөн жылы баскан эски жолду кайра

көргөндүгүнөнбү, же дагы бир нече сааттан кийин Тазагүл менен учураша тургандыгынанбы, иши кылып бактылуу эле.

«Кызык, өзгөрдү бекен?» – деп ойлоду ал Тазагүл жөнүндө. Өткөн жылы разъездде поезд күтүп турушкандарында Тазагүл он жети жашта, гүлдүү ак көйнөкчөн, бакмал кемселчен, килем топучан, чачтары мажүрүм талдын чыбыктарындай майдаланып өрүлгөн болучу. Жука эриндери сүт эмген наристеникиндей назик, жаңыдан билине баштаган көкүрөгү кокусунан тийип кеткен колго чагылгандын таашындай катуу, жылмакай урунуучу эле. Эмичи?

Самат далысына тамган муздак тамчыны сезди.

– О-хо! – деди ал бозоргон жайкы асманды купкуу булуттардын ичине кирип бараткан күндү карап.

Жамгыр кокусунан жаады. Адебей эле буудайлардын арасынан шытыраган табыш чыгып, жол сууга жуулуп, жерден топурак менен аптаптын күчтүү жыты көтөрүлдү. Жолдун чети менен кандайдыр алыс жакка чөптүн аппак данын тартып баратышкан жүздөгөн кумурскалардын караваны улуу селге туш келгенсишип, аябай шаштылары кетти. А күндүн көзү болсо, жамгырдын кыйгач тартылган ак саргыл көшөгөсүнүн артынан көрүнүп тура берди.

«Бир жерлерде бөрү тууп жатат», – деди Самат, этине жабышып калган көйнөгүн кармалап.

Бирпастан кийин, жамгыр кандай чукул башталса, ошондой эле чукул басылды. Кайрадан күн жадырай түшүп, буудайларды шуудурата жел согуп, жол тоборсуй баштады, Аба серүүндөп, асман жашара түшүп, алыстан-алыстан көрүнгөн тоолордун жапжашыл өркөчтөрүндө Асан-Үсөн пайда болду.

– Ох... – деди Самат, көкүрөгү кайрадан кысыла...

Саат жетиге жакындап калганда, ал разъездге жетти.

Поезд жетиде өтө турган.

Самат жамгырга жуулган темир жолго олтура кетти. Кайрадан Тазагүл жөнүндө ойлой баштады...

Бир оокумда ал рельстин үстүндөгү кумдардын бийлей баштаганын байкады. Ошол эле замат поезддин катуу кыйкырыгы угулду. Самат ордунан туруп, жолдун четиндеги көк ала майданга чыкты.

Көп өтпөй бурулуштан паровоздун капкара тумшугу көрүнүп, кийин крокодил сыяктанып анын чубалган вагондору чыга баштады.

Самат ордунан жылбады. Паровоз экинчи жол менен чарчаңкы түрдө келип токтоп, вагондору бири-бирин «дыңк-дыңк» сүзүшүп туруп калды. Ошол замат тамбурларга колуна кызыл желек кармаган проводник аялдар чыга баштап, терезелерден тердеп-тепчиген жүргүнчүлөр көрүндү. Эң арткы вагондон болсо этеги тар кыска ак көйнөк кийген, чачын торгойдун таажысындай чокчойтуп түрүп алган, балтыры жылаңач кыз түштү. Кызга кандайдыр эркектин колу чемодан сунду.

Саматтын жүрөгүн суук шамал жалап өттү. Кантип эле ошол болсун? Ошол...

Тазагүл кимдир бирөөлөр менен коштошуп, кийин Саматка карай басты. Самат ошондо гана ордунан козголуп, буттарында кишен бар немече анда-санда оор кадам шилтей баштады. Барар-барганча Тазагүлдөн көзүн албады. Тазагүл ага алыстан жылмайып, жакын келгенде биринчи болуп колун сунду.

– Саламатсыңбы, Самат!

– Арва...

Самат эми гана Тазагүлдүн колун алып, анын атайын өстүргөн тырмактарына көзү түшкөндө, экөө бүткүл вагондордун кишилери карап турганын сезип калды. Ал көз ачып-жумганча жерден чемоданды ала коюп, артка бурулду. Ошол бойдон сокмо жолго түшүп алып, артын карабай жүрүп олтурду. Ал каршы келаткан поезд өтүп, токтогон поезддин жүрүп кеткенин да, Тазагүлдүн бийик такалуу туфлисине чөптөр тыгылып, анын артта калып калганын да сезбеди. Эгер Тазагүл кыйкырбаса, ал өзү менен өзү алек болуп келе бермек.

– Самат!

Самат токтоп, чемоданды жерге койду.

– Неге сен мага карабайсың? – деди Тазагүл таарыныч менен, жакын келгенден кийин. Берки күч менен жылмайды. Тазагүл ага жакын келип, анын бет мандайына туруп

калды. Самат бирде анын узун тырмактарын, бирде андалектей чоңоюп алган көкүрөктөрүн карай баштады.

– Ух, кандай кирсиң, – деди Тазагүл. Кийин өзүнүн дасоромолу менен Саматтын күнгө күйгөн мандайына жабышып калган чөптүн бариктерин, кандайдыр гүлдүн сапсары чаңын аарчый баштады. Аарчып болуп, Саматты жалдырап тиктеп туруп калды. Самат анын көздөрүнө суроолуу, таңдана карады.

– Эмне турасың, өппөйсүңбү мени? – деди Тазагүл күтүүсүз. Самат бир кезде өбөм деп аны ыйлатып алганын эстеди. А эми... Өөп жатып, анын жылуу көкүрөгүн сезип, денеси дүркүрөп, бирок ал көкүрөктүн жумшак урунганына иренжип кетти.

– Эмне болду сага?

– Эчтеке...

– Чынын айт.

– Чын.

Тазагүл анын мойнунан кучактап өзүнө тартты да, эринен узакка өптү. Самат көздөрүн жумуп алды. Качан көздөрүн кайра ачканда, Тазагүл жанында жок эле.

– Ох, – деди ал бакты аралай сенделе басып. – Ох!..

– Кеттик, – деди ал Тазагүлдү акырын кучагынан бошотуп. – Эми кеттик.

Тазагүл жолго түштү. Самат аны ээрчиди. Экөө жүрүп олтурушту.

– Самат, мен сени абдан көп эстедим, – деди Тазагүл бир кезде, артына карабай баратып.

– Анан?

– Эмне, «анан»? – Тазагүл токтоп артына кайрылды.

– Самат! – Самат анын жанына басып келди. – Сага эмне болду?

– Эчтеке.

– Ой...

Тазагүл кайра басты. Ошол бойдон сүйлөшпөдү. Буудайдын арасынан чыгышып, жапайы чөптөр өскөн талаа башталганда түн кирди. Күн бүркөлүп калгандыктан, караңгылык өтө коюу түштү. Жолду араң таап, Самат анын ак көйнөгүн араң көрүп келе жатты. Бир кезде Тазагүл токтоп калып, Самат аны сүзүп ала жаздады.

– Сен алдыга жүрчү, – деди Тазагүл.

– Неге?

– Жөн эле...

Самат анын айтканындай кылды. Ушул учурда алардын так төбөсүнөн күн күркүрөп, чагылган жаркылдады. Самат анын жарыгын пайдаланып, алдындагы жолду, өздөрү жакын калган гөрүстөндү, гөрүстөнгө чыккан бийик өскөн ак гүлкайырларды, алыс жакта түнөргөн кыштактын өрүкзарларын көрүп калды.

– Сүйлөп жүрчү, – деди Тазагүл арт жактан. – Кудай жалгагыр, сүйлөп жүрчү...

«Коркуп жатат, – деп ойлоду Самат. – Ал башта коркчу эмес»...

– Биз үйлөрүбүзгө келип калдык, – деди Самат.

– А гөрүстөнчү? Гөрүстөндөн өтө элекпиз го?

– Азыр келебиз гөрүстөнгө. Келе колунду.

Тазагүл мупмуздак, кичинекей колун берди. Алар жетелешип алышып, эски гөрүстөндү аралап өтүштү. Анан дагы далай басышкандан кийин Тазагүлдөрдүн багына киришти. Самат Тазагүлдүн колун коё берди.

– Эми дарбазаңарды көрдүңбү? – деди ал Тазагүлгө.

– Ооба...

– Анда болуптур... – Самат чемоданды жерге койду.

– Мен ушул жерден бурулам.

– Самат...

– Ия?

Эмне болду сага?

Эчтеке...

Чынын айт.

Чын.

Тазагүл анын мойнунан кучактап өзүнө тартты да, эрининен узакка өптү. Самат көздөрүн жумуп алды. Качан көздөрүн кайра ачканда, Тазагүл жанында жок эле.

Ох, – деди ал бакты аралай сенделе басып. – Ох!...

1963

БАЙЧЕЧЕК

Телефон шыңгырап атты...

Кыяз анын үнүн көпкө угуп жатып, араң ойгонду. Үйдүн ичи караңгы. Кайсы маал экени билинбейт: кечпи, түн ортосубу, таңга жуукпу. Аэропорттон самолёттордун гүрүлдөгөнү угулат. Бирок алар күнү-түнү учуп турушат да... эмес: телефондун коңгуроосу узун шыңгырайт...»

– Эй, телефон шыңгырап атат, – деди аялын түртүп.

Бирок аялы ойгоно бербеди. Турууга туура келди. Стол, стулдарга чалынып барып, трубканы алды.

– Алло...

– Бул Ысаковдун үйүбү?

– Ооба.

– Ноокат менен сүйлөшөсүз.

Ноокат – мунун туулуп, өскөн району эле. Ал жакта анын көп сандаган тууган-уруктары жашайт: атасы, апасы, агаинилери, эже-карындаштары, жеңелери... Таэнеси. Бирок алардын эч кимиси минтип беймаалда телефон чалышчу эмес. Эмне болуп кетти?

Ноокат жактан:

– Алло? – деген эркектин үнү угулду.

Кыяз үндүн ээсин тааныган жок.

– Бул ким? – деп сурады.

– Менмин. Кыяз,– деди ноокаттык.– Жолдошмун.

– Кайсы Жолдош?

Кыяз Ноокаттан кеткенден бери он сегиз жыл жаңырды. Эми ал Ноокатына жылына бир барат да, эки-үч күн туруп, кайра баса берет.Бара-бара элден, жерден жат болуп, жердештеринин кээ бирин унутуп да келатат.

– Кайсы Жолдош?

Тигил адам мунун аялдап калганынын себебин туйду окшойт:

– Жолдош – почточумун, – деп кошумчалап койду.

– А-а, Жолдош ака...– деди Кыяз ошондо гана.

Алардын кыштагында ушундай адам бар эле. Бирок ал кишинин буларга эч кандай жакындык, катнаштык жайы жок болучу. Шондуктан, анын телефон чалышы, болгондо да түндөлөп чалышы, мурдагыдан бетер сырдуу көрүндү.

– Ко-ош, телефон чалып калыпсыз?

– Кыяз, сен бир айылга келип кет, ука: таэнең ооруп калды. Таэнеси мурда деле ооруп жүргөн, кары киши да.

Бирок ал жөнүндө минтип зарыл түрдө кабарлап, анын тынчын алышчу эмес. Демек, бир адиса болгон көрүнөт...

– Эмне, катуу ооруп атабы? – деп сурады Кыяз, тиги кишиден түзүгүрөөк маалымат алыш үчүн.

– Кыйла бар, – деди Жолдош почточу. – Келишиң керек.

Демек, бир адиса болгон, – деп ойлоду Кыяз кайрадан. Бирок аныгын билсе болот эле: эгер ооруп гана аткан болсо, бара албайт – эмки жумага чейин автореферatын тапшырышы керек, а айдын аягында диссертациясын коргойт; а кокус, кемпир бир нерсе болуп кетсе, кудай мунун бетин ары кылсын, албетте, анда барууга туура келет. Бирок муну кантип билесиң. Түз эле: «Өлдүбү?» – деп сурашка оозуң барбайт. Тиги киши, оозу-мурду кыйшайбай туруп сурагынын көр деп, жаман көрүп калышы мүмкүн. Кыштактын адамы да.

– Эми кантемин? – деди Кыяз өзүнө өзү, бирок мунусу оозунан чыгып кетти. – Иштерди эмне кылам?

– Иштеринди эки-үч күнгө коё турасың да, – деди почточу. – Келбесең болбойт. Кемпирдин көңүлү ооруйт.

Кыязды үгүттөп аткансыйт. Жок, кемпир бир нерсе болгон. Болбосо да, акыбалы начар көрүнөт. Ачыгын эле айтып койбойбу, жарыктык.

– Ошентем да эми, айла канча.

– Тезирээк эле кел, ука. Бандачилик да...

Ой, ушу кишинин адептүүлүгү өттү! Тумандатып отурбай, өлсө, өлдү эле дебейби, мусурман.

– Барамын. Түшкө чейин кирип барамын...

Баягыдан үйдүн ичи жарышып, аялынын жүзү, жылаңач көкүрөгү агарып келатты. Аялынын жүзү да, көкүрөгү да сулуу эле. Анын үстүнө жаңыдан эле баш кошуп, али ойноп

оюндары кана элек, күлүп күлкүлөрү кана элек маал болучу. Шондуктан, аялын бирпас сүйкүм менен карап туруп, ошол замат анын койнуна барып жаткысы келип кетти. Бирок самолёттордун добушунан улам, барар жери алыс экенин элестетип, кайра өзүн токтотту. Мунун ордуна, аялын ойготуп, телефондон укkан кабарын, ага карата өзүнүн кабыл алган чечимин айта баштады.

– Эмне, мен да кошо барайынбы? – деп эсинеп койду аялы.

– Кереги жок,– деди Кыяз.– Кемпир али өлө элек. Анын үстүнө, сен ал кишини көргөн да эмессиң. Андан көрө, тынч жатып, уйкуңду уланта бер, айдыңым.

– Жакшы бар. Чыгып баратканыңда, эшикти акырыныраак жапчы...

Кыяз анын айтканын кылды.

Аэропортко басып келсе, түшкө чейинки рейстерге билет жок калыптыр. Калп айтууга туура келди.

– Өлүк көмгөнү баратам,– деди ал, муңайым түр менен.

Анан бул калпты жеңил-желпи эле айта салганына өзү да таң кала түштү. Бирок ошол эле замат, а мүмкүн бул калп эместир, чын эле энем өлүп калгандыр деп, өзүн кайра актап жиберди.

– Айтканыңызды ырастай турган бирдемеңиз барбы? Мисал үчүн, телеграммаңыз? – деп сурады кассир аял.

Кыяз, бул кайгылуу кабарды телефон аркылуу билдиришкенин айтты. Кассир аны ишенип, ишенбей тиктеп туруп, кийин жөнөп жаткан самолётко бир билет жазып берди.

Самолёт бар болгону элүү минут гана учушу керек эле. Кыяз жол катар терезени карап келди. Бир жылдан бери Фрунзеден эч жакка чыккан эмес. Мына эми, шаар, андагы өзүнүн машакаттуу тиричилиги артта, жерде калып, ал өзүн жеңил, эркин сезе баштады. Жазгы жаратылыш анын көңүлүн көтөрдү. Айрыкча, түндүк менен түштүктү бөлүп турган тоолордон өтүп баратканда, жүрөгү туйлап кетти.

Тоолордун кары кете элек экен. Жакында кетчүдөй түрү жок. Тоолор бири менен бири туташып, алардын кокту-колоту да жакшы билинбей, агарган бир кең мейкиндикке

айланып, мелтиреп тыптынч жатат. Мейкиндиктин бетинде үзүк-кесик оор булуттар калкып жүрөт...

Самолёттон кийин Кыяз таксиге түштү. Такси аны туура өз кыштагына алып келди. Энеси өлүптүр. Муну ал атасынын эшигине чогулган элди көргөндө эле түшүндү. Көпчүлүк, машинени бурулуп карап калды. Кимдир бирөө шашып-бушуп үйгө кирип кетти, ошол замат тынч турган үйдөн ый угулду. Дагы бирөө топтон бөлүнүп, Кыязды утурлай жөнөдү. Жолдош почточу экен көрсө.

– Келдиңби, ука? – деди почточу, Кыязга нары-бери колун берип.

– Эми мен эмне кылайын? – деп сурады Кыяз андан, башка кеп-сөзгө келбей туруп.

Ал дароо өзүн жоготуп койду. Бирок күйүттөн эмес, күйүттү али сезе элек, жөн гана өзүнүн жаңы акыбалынан шаштысы кетип калды. Жашы отуз бешке келип, ал эми өлүм-житим дегенди башынан өткөрө элек болучу, а бул жерде таэнеси өлүп жатат. Тигинде бир айылдын эли аны жабыла карап турат. Эмне кылышы керек?

– Ыйлап, мени ээрчи,– деди почточу.

Кыяз ээрчирин ээрчиди. Бирок ыйга даяр эмес эле. Ал өмүрүндө өлгөнгө ыйлап көрбөгөн жан. Тигил турган элден сүрдөп, баштагандан тартынып, шыпылдаган почточунун артынан шыпылдап басып кете берди.

– Өкүр, өкүрбөйсүңбү! – деп шыбырады почточу, ага кыйгач кайрылып. Анын сөздөрү жемеге окшоп угулду.

Кыяз бар тобокелге салып:

– Энем-ой, энем-ой,– деп кирди.

Бул сөздөрдү ал жөн гана сүйлөп койбостон, ыйга мүнөздүү обонго салып, созуп муңдуу кылып айтып атты. Бирок көзүнө жаш келген жок. Шондуктан, кургак көздөрүн элден жашырыш үчүн, плащынын чөнтөгүнө колун салып, жүз аарчысын издей баштады. Кол салган чөнтөгүндө жүз аарчысы жок болуп чыкты. Ушу тапта, анын оюн түшүндүбү, кимдир бирөө чуркап келип, колунан портфелин ала койду. Кыяз бошой түшкөн колу менен башка чөнтөгүнөн жүз аарчысын таап, көздөрүнө тутту...

Почточу экөө ээрчип келип, ый чыгып аткан үйгө киришти. Адегенде далиске, кийин төркү бөлмөгө өтүштү. Бөлмөнүн ичи караңгы экен, Кыяз босогого чалынып, почточунун далысын сүзүп алды. Ошондо жүз аарчысын көзүнөн жылдыра берип, ыйлап аткандарды чала-була көрүп калды. Ыйлагандардын баарысы өзүнүн туугандары болуп чыкты: атасы, апасы, ага-инилери, эже-карындаштары, жеңелери... Баарысы жалгыз кишилик жыгач сөрүнү тегеректешип, тикесинен ыйлап турушат. Сөрүдө энеси жатыптыр. Соо кезинде бүкчүйүп жүрчү кичинекей кара кемпир, эми буттарын сунуп, боюн түзөп, упузун болуп калыптыр. Үстүнө жабылган кара бакмалдан анын эч жери көрүнбөйт. Кыяз энесинин жүзүн ачып көрүшү керекпи, биле албай койду. Жүрөгү эчтеке дебеди, а салт боюнча кандай болорун ал билчү эмес.

Шондуктан, энесине эки кадамдай жакын келип, кимдир бирөөнүн катарына туруп алып, мурдагыдай эле: – Энем-ой, энем-ой, – деп өкүрө берди.

А көз жашы дагы эле келбей атты. Үйдүн ичиндеги башаламан ызылдап аткандар да таасир этпеди, энесинин суналган жансыз көрүнүшү да жүрөгүн эритпеди. Буга өзү таң калып, жаны ачыды.

Бир маалда бирөө ыйлаган бойдон келип, анын көкүрөгүнө башын койду. Караса апасы экен. Апасы өзүнүн обондуу ыйына кара сөз кошуп атты. Кара сөздөрү Кыязга тиешелүү болуп көрүндү. Кыяз өз ыйынан кичине алаксып, апасынын эмне дегенин кызыгып тыңшап калды. Бирок ызы-чуунун арасынан апасынын:

– Таэненден айрылдык... – деген сөздөрүн араң ажыратты.

Ооба, таэнемден айрылдык, – деп койду Кыяз да. Тигине, өлүп жатат. А кишинин бир эле таэнеси болот. Таэнеси деген – апасынын апасы. Демек, өтө жакын киши. Кыяз, албетте, муну түшүнүп эле турат. Бирок акылы менен гана туюп, жүрөгүнө жеткире албай атат.

– Энем-ой, энем-ой...

Апасынан кийин, башка туугандары да бир бирден басып келип, анын мойнунан кучактап ыйлап, аны менен оздөрү-

нүн кайгы-муңун бөлүшүп жатышты. Бирок баары биригип да ага өздөрүнүн кайгысын, көз жашын жуткура алышпай койду. Анын ички дүйнөсү бир караңгы кудукка окшоп, а кудук таптакыр какшып калгансып туруп алды.

– Энем-ой, энем-ой...

Кыяз эл көзүнө боздоп ыйлап аткан киши болуп көрүнүп, а өз алдынча өзүнүн какшыган кудугуна ным издеп, ага кайрадан суу пайда кыла албай жатты. Жасалма жол менен болсо да өзүнүн көкүрөгүн жибиткиси келди. Бул үчүн ал энесинин ким экенин, анын кыял-жоруктарын эстей баштады. Таэнеси акылдуу, боорукер адам эле. Өмүрүндө бирөөгө жаман сөз айтпаган, өзү да бирөөдөн жаман сөз укпаган киши. Бул турмушу түйшүктө өттү бечаранын. Балдарым, балдарымдын балдары деп жүрүп, акыры минтип жаны тынды. Кыязды абдан жакшы көрүүчү. Ар келген сайын аны айланып-үйрүлүп, көз жашын көлдөтүп, сагынып тосуп алчу эле.

«Эми сенин балдарыңдын бешигин терметип жатып өлсөм, арманым жок», – дечү дайыма...

Кыяздын жүрөгүн бул эскермелер да козгоболу. Ал мурдагыдай эле көз жашсыз ыйлап атты.

– Энем-ой, энем-ой...

Бир маалда тыңшаса, башкалар басылып, өзүнүн гана үнү калыптыр. Кыяздын дагы башы катты: токтосом бекен, же ыйлай берсемби деп ойлой кетти.

Кудай жалгап, ушу тапта мойсопут адам басып келип, анын жеңинен тартты. Жаңылбаса, бул киши Кыяздын алыс таякеси болушу керек эле.

– Болду эми, балам, – деди таякеси. – Бас кыл.

Кыяз ага ыраазы боло түштү. Ал дагы кичине ыйламыш болуп туруп, кийин басылып, кургак көздөрүн аарчып калды. Абышка аны эшикке карай жетеледи.

Эшиктеги элдин айрымдары аны менен унчукпай кол алыша баштады. Алар менен учурашып атканда, Кыяз өзүн муңайым кармап атты.

– Келгениң жакшы болбодубу, – деди жанагы таякеси. – Бардык тууган-уруктар келип бүтүп, сени гана күтүп калганбыз... Таэнең болсо кечээ кечинде каза болду. Бир түн түнөдү. Эми ал кишини зарыктырбай, тезирээк өз жайына алпарып коёлу.

Таякеси андан уруксат сурап аткансып көрүндү. Ушинтип ойлоп, Кыяз арсар түрдө башын ийкендетип койду.

– Кана, алып чыккыла эмесе! – деп буйрук берди абышка кимдир бирөөлөргө.

Кемпирди эшикке алып чыгышып, көпчүлүктүн ортосуна коюшту. Бир ак селдечен абышка көпкө чейин жаназа окуду. Ошондон кийин кемпирди жайга алып жөнөштү.

Жергиликтүү салт боюнча, гөрүстөнгө эркектер гана бара турган. Катындар ызы-чуу түшүп кала беришти. Албетте, үйдөн узаганча, өздөрүн кемпирге жакын санаган эркектер да өкүрүп ыйлап барышты. Кыяз үчүн бул дагы бир сыноо болуп, ал андан да өтө албады. Анын кудугу дагы эле какшып турду.

Гөрүстөндө көп күймөнүшкөн жок. Жай даяр экен. Кемпирди дароо эле коё башташты. Ушул жерде Кыяз энесин бир көрүп калгысы келди. Бирок кемпирди ак шейшепке ороп, баш-аягын бууп коюшуптур – арманда калды...

Кемпирди жайга түшүрүп жатышканда, бир боз бала буркурап ыйлап кирди. Агасынын кенже уулу экен көрсө. Баланын ыйы ушунчалык жеңил, ушунчалык күйүттүү чыгып атты. Кыяз балага таң калып да, суктанып да калды. Бул баланын курагында ал шаарга кетти эле. Андан бери он сегиз жыл өтүптүр. Эгер энелери он сегиз жыл илгери өлгөн болсо, ал дагы ушу бала окшоп ыйлаар беле...

Көпчүлүк гөргө топурак сала башташты. Бала андан бетер күчөп ыйлады.

Кокусунан асманда газала сайрап жиберди.

Кыяз көптөн бери газаланын үнүн уга элек болучу. Жалт этип асманды бир карап алды. Бирок өзүнүн каерде экенин эстеп, уяла түштү. Дароо бирөөнүн колунан кетмен ала коюп, энесинин үстүнө топурак шилеп калды...

А торгой сайрап турду.

Бала ыйлап атты.

Бир маалда Кыяздын кетмени бир байчечекти үзүп кетти. Байчечек топуракка аралаша түштү. Кыяз ойлонбой туруп,

аны колу менен чукуп алып, анан ошол замат бирөө-жарым көрүп калдыбы деп шашып-бушуп, эмнегедир, чөнтөгүнө сала койду.

Бала ыйлай берди.

Торгой сайрап жатты.

Көпчүлүк кемпирди көмп болуп, чубалып жолго түштү.

Жаңы гөрдүн алдында боздоп бала гана калып калды.

Кыяз бурулуп келип, аны ийинден алды:

– Жүрү эми...

Энелерин жаңы конушка таштап кете беришти.

Кыштакка кайтып келгенден кийин, эл бирин-серинден таркай башташты.

Кечке жуук үйдө алыс-жакын туугандар гана калышты.

Кечинде дөңгөч каланган ысык очоктун боюнда отуруп, баарысы кемпир жөнүндө сөз кылып киришти.

– Бечара энем, Кыязды чакыргыла, Кыязды бир көрүп анан өлөйүн деп жатып, жан берди, – деди атасы.

Апасы бир калта өрүктүн чагылган данегин алып келип, Кыяздын алдына төгүп койду.

– Өзү чогултуп, өзү чагып, келсе беремин деп сага атап жүрдү эле, – деди ал, көзүнө жаш алып.

Кыяз баарын мелтиреп угуп отурду.

Эртеси күнү кемпирдин үчүлүк ашын беришти.

Аштан кийин, Кыяз, өзүнүн авторефератын, диссертациясын тезирээк бүтүрүү керектигин айтып, атасы менен апасынан кетүүгө уруксат сурады.

– Өзүң бил,– деп койду апасы, оор үшкүрүп.

– Барсаң – бар,– деди атасы. – Баары бир кемпирди тирилтип албайбыз...

Ал кайрадан шаарына учуп кетти.

Эки күндүн ичинде тоолордун көрүнүшү эч өзгөрбөптүр. Асты жакта баягы эле аппак кең мейкиндик мелтиреп жатат...

Бирок бул жолу тоолор да, суулар да, булуттар да Кыяздын делебесин козгоболу. Анын көкүрөгү букка толуп, көңүлү чөгүп баратты. Ушу тапта ал бир нерсе ичкиси келди. Бирок ичерине эчтеке жок эле. Чылым чеккиси келип,

чөнтөгүнө колун сунду. Бирок сигарет ордуна, колуна бир жумшак, муздак нерсе урунду. Алып караса, баягы байчечек экен. Байчечек соолуп калыптыр. Кыяз аны ары-бери кармалап, селейип отуруп калды. Анын көз алдына гөрүстөн элестеди. Бирпаста жүзү өзүнөн өзү кызарып чыкты, деми кыстыга түштү. Ал жийиркенич менен башын бир чулгап алды.

– Кандай айбанчылык... – деп шыбырады анан өзүнө өзү. – Кандай айбанчылык.. Кандай айбанчылык...

Ал өзүнүн ушул акыбалга келгенине жаны ачыды. Өзүнө өзү аянычтуу көрүндү. Өзүнө өзү боору ооруду. Кокусунан, анын көзүнө кылгырып жаш келе түштү. Жашы сыгылып тышка чыкты. Бетинен ылдый жылжып ага баштады...

Кыяз көпкө чейин ыйлады. Ыйлаган сайын, көкүрөгү жибип, ичиндеги бугу чыгып, өзүн жеңил сезип атты. Үч күнү зарыктырып келген бул көз жашка ал абдан сүйүнүп кетти. Какшыган кудугу жибип ийип, ага кайрадан суу пайда болуп келатты.

Демек, али кеч эмес экен...

1980

ЖОЛ КЫРСЫГЫ

Машине жолдон он кадамдай чыгып барып, тумшугу менен кар баскан бийик жарды сүзүп туруп калыптыр. Үстүндөгү карагай торсундардын бирөө кабинанын арткы айнегин көзөп кирип кетиптир.

Сыдыктын ыманы уча түштү.

«Шоопуру эмне болду экен, бечара?» – деп ойлоду.

Бирок шоопурун көрүүгө үлгүрбөдү. Кабинанын ичин эңилип карагыча болбой, өздөрү анын тушунан өтүп кетишти.

Сыдык өз шоопурун суроолуу карады. Шоопуру кыркка чыгып калган, өгүз моюн, сүрдүү адам экен. Кебете-кешпирине жараша түнт, орой неме экен. Оштон чыккандан

бери Сыдык аны бир нече жолу сөзгө салып, бирок кебине алымсынбай койду. Берген суроолоруна гана нарыдан-бери жооп кайтарып, ашыкча эчтеке кошумчалабайт. Өзүнө кызыктырыш үчүн, Сыдык, сүрөтчү экенин, атайы Фрунзеден Памирге сүрөт тартканы баратканын да айтып көрдү. Сыдыктын ою боюнча «сүрөтчү» деген сөз ар кандай адамдын жүрөгүн жибитип жибериши керек эле. Өз кесибин бардык кесиптерден артыкча көрө турган. Бирок шоопур бар болгону: «Жакшы экен» – деп гана койду. Анан, эмнегедир, өзүнчө үшкүрүнүп алды...

Алай өрөөнүнө келишсе, жерде ала-чоло кар жатыптыр.

– Ой бо-ой, бул жактын кары али кете элек го? – деп таңыркады Сыдык.

– Африкага бараткансып сүйлөйсүң да, – деди буга шоопур шылдыңдаган түр менен, темир тиштерин кашкайта ырсайып.

Сыдыктын жини келди, бирок үндөбөдү. Ошончо көп машинеден, келип-келип ушунун машинесине отурганына бушайман жеди. Эми болоор иш болду, эптеп Мургапка жетип алайын деди. Мургапка жеткенден кийин, убадалашкан жыйырма сомун колуна карматып, тескери бурулуп кетет. Ага чейин сүйлөбөй эле коюш керек буга деп чечти. Ошондон кийин, чын эле сүйлөшкөн жок. Экөө тең өз ойлору менен алаксып, бири-бирине көңүл бурбай, үн-сөзсүз жүрүп келатышкан. Бирок мына бул кырсык аргасыздан шоопуруна кайра караттырды.

Кызык, шоопуру таптакыр бейкапар отурат.

«Көрбөй калды бекен?» – деп ойлоду Сыдык.

Андай болсо, айтыш керек буга, токтотсун. Тигил бечаранын акыбалын билип өтпөсө болобу. Жардам берип дегендей, а эгер жардам кечиксе... өздөрү менен кошо ала кетишке туура келет. Албетте, кузовдун ичи жык көмүр, а кабинада өлүк кишини шалактатып жөлөп барыш кыйын, бирок ошентсе да...

Сыдык эми эле оозун ачаарда, дагы бир нерсеге ою кетти.

«А мүмкүн, бул капыр, көрсө да көрмөксөнгө салып коюп жүрбөсүн» – деп калды ичинде. Биринчиден, бул машакат-

туу иш, кыйла убакытты алат. А күн кечтеп, шоопур шашып баратат. Экинчиден... Мына ушунусу чыныгы себеп! Экинчиден, жоопкерчилик жагы бар. Кокус, тигил неме мурт кеткен болсо, өзүнөн өзү анын: кантип өлдүсү, өлүгүн ким биринчи көрдүсү болот. Жамандыгына алса, өзүн күнөөлөп калыштары ыктымал. Сен анын артынан шаштырып келгенсиң, ал сенден качам деп барып жарга кептелген дешсе дей беришет да. Анын бетин кудай нары кылсын, албетте, анда Сыдык да сурак берет. Кур дегенде, күбө катары. А минтип бир айлык командировканы араң сурап алып батканда, анысын жолдо сурак берип өткөрүштүн эмне кереги бар. Чычкан ийнине кире албай жатып, куйругуна калбыр байлайт болуп... А бирок өгүз баш, чындап эле, тигил машинени көрбөй калсачы? Анда, көрүп туруп айтпагандыгы үчүн Сыдыктын өзү күнөөкөр болот. Күнөөлөй турган эч ким деле жок, албетте, мунун көргөн-көрбөгөнүн ким билип отуруптур, жөн гана өзүн өзү, айыптуу сезип кыйналат. Ошондуктан, айтып койгону эле дурус.

Бирок айтайын десе, бир чакырымча жерге узап кетишиптир: бийик давандан чыңк ылдый зуулдап түшүп келатышкан болучу. Эми бул гөлүйгөн немеге айтсаң да, кайрылып ошол жакка чыгып барабы десең? Кап. Чечкинсиз адамдын чечими курусун, – деди Сыдык, өзүнө-өзү нааразы болуп. Эмне кылаарын билбей, жүрөгү туйлап, кайрадан үңүлө карады. Шоопур да бул жолу аны сүзүлүп тиктеп койду.

– Эмне эле ойдолоктоп атасың? – деди анан күтпөгөн жерден.

О, бул көргөн экен, – деп чечти Сыдык. Мунун айтайын дегени: «Эмне эле кыйналып атасың? Сен көргөндү мен деле көрдүм. Тынч олтура бер. Төө көрдүңбү – жок, бээ көрдүңбү – жок». Шоопурдун оюн ушинтип жоруду да, шоопур менен үнсүз макул болду.

– Жөн эле, – деди анан макулдугун билдириш үчүн. – Олтура берип, буттарым талып кетти.

– Баса...– деп койду шоопур.

Кийин көңүлү жайлангансып, күңкүлдөп бирдемени ырдап кирди. Сыдык аны тымызын карап отуруп, жок жерден

ушул бейтааныш, өзүнө жагымсыз адам менен күнөөлүү сырга ортоктош болуп калганына таң калды, зээни кейиди.

«А мүмкүн бул эчтекени билбестир? Мүмкүн, күнөө жеке мага гана таандыктыр?» – деди кайрадан сарсанаа болуп. Бирок ошол эле замат: «А-а, кайсы күнөө? Эмне, авariяны мен жасаптырмынбы? Аны өлтүргөн мен бекенмин?» – деп өзүн өзү актап жиберди. Ошондон кийин, көңүлүн кирдеткен күтүлбөгөн көрүнүштөн өзүн оолактатууга бел байлады... Дабандан түшүп бүтүшкөндө иңир кирди. Шоопур чырактарын жандырды. Бир маалда машинеенин алдынан бир коён чыга калып, жол менен качып жөнөдү.

– Тигине, коён! – деп кыйкырып жиберди Сыдык аны көрүп.

Кыйкырганын өзү да сезбей калды. Шоопур Сыдыкты олурая карап койду. Сыдык осолдой түштү.

Коён тээ алыска соймоңдоп кеткен нурдан чыга албай, жанынын барынча томурандап чуркап баратты. Сыдык коёнду аяп, анын өмүрү үчүн катуу кабатырланып отурду. Шоопур болсо, тескерисинче, бейкапар: өз жолу, өз ою менен алаксып гана келатат. Сыягы мындай жолугушуулар ал үчүн көнүмүш көрүнөт.

Бара-бара коён арып, машинеенин тумшугуна жакындай баштады. «Жолдон чыгып кеткей эле, бечара» – деп тиледи Сыдык. Шоопурга кайрылып, токтотуп кой, тиги жаныбар кутулуп кетсин дешке батынбады. Беркинин тил алчудай түрү жок.

Акырында машине коёнго жетип, коён анын астына кирип кетти. Сыдыктын жүрөгү шуу дей түштү. Ал коёндун аман калганын же тепселип кеткенин билбей калды. Куду кырсыкка учураган машинеенин шоопурун көрүүгө үлгүрбөгөндөй, арманда кете берди. Шоопурду караса, шоопурдун жүзүндө эч кандай өзгөрүш көрүнбөдү, бар болгону кабинанын ичин жаңырта катуу чүчкүрүп алды.

Жок, бул үйүң күйгүр жолдогу машинени сөзсүз көрдү, – деп ойлой баштады Сыдык кайрадан. Көрүп, ичиндеги адамга ушу коёнго болгон мамилесиндей эле кош көңүл мамиле кылып койду...

Куптан ченде булар Кара-Көл деген кыштакка жетип келиштти. Кыштакта шоопурлардын рабаты бар экен. Сыдык-ичи машинеге толуп кетиптир. Машинелердин айрымдары моторлору муздабасын үчүн, жүргүзүлүп коюлган. Алардын алдында чылымдарынын отун жылтыратып, шоопурлары сүйлөшүп турушат.

Сыдыктын шоопуру моторун өчүрүп, бутунун жанында келген эски корзинаны алып, кабинадан чыкты. Сыдык да жерге түштү.

– Жүр, – деп койду шоопур.

Анан коргондун ичиндеги чырагы күйүп турган үйлөрдүн бирөөнө карай басты.

– Буюмдарымды алып алайынбы? – деп сурады Сыдык.

– Ошо жаман сандыктарыңды кайсы ууру алсын, – деди тигил.

Чемодан менен этюдникти айтып жатат.

Бул айбанга эмнем жакпай калды экен, – деп ойлонду Сыдык, анын артынан ээрчип. Кийимимби? Же өскүлөң сакал, мурутумбу?

Экөө келип кирген үй ашкана болуп чыкты. Ашкананын ичи таза, жылуу экен. Анын оокат берчү жагы жабык, а буфетинде бир жаш, сулуу келин тор токуп отурат. Келин шоопурду көрүп сүйүнүп кеткенсиди. Сыпайы жылмайып, ордунан тура берди.

– Арыба,– деди ага шоопур.

– Бар болуң,– деди келин.– Таза кечиктиңиз го?

– А-а, ушундай болуп калды...

– Отуруң...

Шоопур келинди кандайдыр ыраазылык менен карап алып, столдордун бирөөнө барып отура кетти. Сыдыкка да жанынан отургуч көрсөттү. Ошондон улам келин Сыдыкты: «А-а, сен да бар белең» дегендей бир тиктеп алды. Кийин буфетинен ала чыккан чыны, кашыктардан анын алдына бирден койду. Сыдык эми гана байкады: бурч жактагы печканын үстүндө ыш баскан мискей туруптур. Келин лепилдеп жетип барып, мискейди көтөрүп келди. Мискейде ысык

шорпо бар экен. Келин экөөнө бөлуштүрүп куя баштады. Албетте, теңме-тең эмес, этинин көбүн шоопурга терип салып атты.

«Бул аял шоопурдун эмнеси болду экен? – деп ойлой кетти Сыдык, келиндин шакек, билериктүү колдорун, ак жуумал, акылдуу жүзүн карап отуруп.– Карындашыбы? Окшошпойт. Көңүлдөшүбү? Кудай сактасын, ушу чабалекейдей болгон назик жубан өзүнөн эки эсе улуу, өгүз кебетеленген немеге кантип ылайык келсин».

– Кана, оокатка карагыздар,– деди келин, бул жолу көптүк иретинде кайрылып. – Кокуй, нанды унутуп калган турбаймынбы...

Шоопур менен Сыдык шорпого киришти. Келин буфеттен кайтып келип, алардын мандайына отура кетти. Шоопур анын алдына корзинасын жылдырып койду. Келин корзинаны ачып, ичинен кызыл гүлдүү кара жүн оромол алып чыкты.

– Ой-уй, – деди көздөрү жайнап.

Дароо башындагы жоолугун сыйрып таштап, жаңысын салынды.

– Жакшы жарашат экен, – деди шоопур.

– Ыракмат... – деди келин.

Таза сүйүнүп алды. Сыдык болбосо, шоопурду өөп жиберчүдөй болуп, аны назик карап койду.

– Апаңыз кантип калды?– деп сурады бир маалда.

– Түзүк эле,– деди берки.– Бирок дагы эле үй ишине жарабайт.

– Балдарыңыз кыйналып аткан экен.

– Айла канча. Сени алпара берейин десем, кемпир болбойт. «Коё тур, аялыңдын кыркылыгын кечээ эле өткөрдүң, эл эмне дейт» – деп.

– Апаңыз туура айтат.

«А-а, ушундай беле...» – деп таң калды Сыдык. Баягыдан шоопурга кыйла жүрөгү жибий түштү. Бул кембагалдын башында азасы бар турбайбы, – деди. Бирок ошентсе да келинди ага ыраа көрө бербеди. Анын жаштыгын, сулуулугун аяды. Ичи тарлык кылды. Бул аял шоопурга эмес, мына мага окшогон билимдүү, маданияттуу, таланттуу эркекке

аял болсо жарашат деп чечти. Кап, Фрунзеде жашаган болсо, өнөрканасына чакырмак, портретин тартмак...

А сенин үйүндөгүлөр эмне деп атышат?

– Мурдагыдан кыйла жоошуп калышты. Алардын кыңырылганы эле, алыс кетип атасың дешет.

– Айтпайсыңбы, кааласам, жума сайын келип турам деп.

– Айтып атам. Кары кишилер да. Ош десе эле, жердин түбү деп ойлошот...

Шорпону ичип бүтүштү. Шоопур Сыдыкты бир карап алып:

– Мейманканада орун барбы? – деп сурады.

– Көп, – деди келин.

– Эмесе, сен барып жат,– деди шоопур Сыдыкка. – Чыгып туруп, сол жакка буруласың...

Сыдык чечкинсиз түрдө чөнтөгүнөн акча алып чыкты. Бүгүн жолдо эки жолу оокат ичишип, акысын өз-өзү төлөшкөн. Бул жерде пул бериш кыйын болуп турат, албетте, ошентсе да...

– О кокуй, жөн эле коюң! – деди келин таарынган түр менен.

Сыдык ыракмат айтып, чыгып кетти.

Мейманкана эки бөлмөлүү экен. Бирөөнүн ичи караңгы, чала жабылган эшигинен уйкудагы кишилердин коңуругу угулат. Беркисинде он чакты кровать болуп, үчөөндө киши жатат, калганы бош. Жаткан кишилер уктабастан, печкенин жанында чулгоосун кургатып отурган бакжайган сары жигиттин аңгемесин угуп, ага күлүп атышыптыр...

– Ассалом-алейкум, – деп Сыдык алардын көңүлүн өзүнө бурду.

– Келиңиз,– деп койду бирөө.

– Бош орун бар бекен?

– Бар, бар. Ана, каалаганыңызга жата бериң...

Сыдык бурчтагы кроватка барып, чечинип кирди.

Беркилер кайра аңгемесин улантышты.

– Анан?

Ошентип, бир шишени жеке ичип алып: «Эми балдар, мени машинеме отургузуп койгула» – дейт. Машинеси он

гылдыректүү, чоң машине. Магазиндеги балдар аны колтуктап барышып, кабинага отургузушат.

«Эми бурап койгула» – дейт. Балдар бурап, моторун от алгызып беришет. «Эми мен кеттим, кошкула» – дейт. Түн кирип калган. Машина таштак жолго чыгып алып, зыпылдап жүрүп отурат. Бир маалда эле алдынан бир гылдырек гылдырап чыга келет. «Кызыталак, бул кимдин гылдыреги болуп кетти?» – деп коёт таңданып. Кыйлага чейин гылдырек менен жанаша барып, акыры аны артка таштап кете берет. Үйүнө келип уктап, эртеси эшикке чыкса, машинесинин бир гылдыреги жок!

«Эй, катын! Бу менин гылдырегимди эмне кылдың?» – деп кыйкырат ошондо катынына...

Кроваттагылар шарактап күлүп калышты. Сыдык да кошулуп кетти.

– Апенди адам. Жакында пенсияга чыкты, – деп бүтүрдү аңгемечи аңгемесин. – Кой эми, дем алалы...

Жигит чулгоосун өтүгүнүн кончуна тыгып коюп, кийин Сыдыктын катарындагы кроватка келип, чечине баштады. Ушу тапта босогодо дагы бир шоопур пайда болду. Сакалмурутун ак аралап калган, узун бойлуу киши экен.

– А-а, келиң аксакал! – дешти беркилер ага ызаат кылып.

Тиги адам чарчаңкы түр менен басып барып, бош кроваттардын бирөөнө отурду да, ошо замат чечинип кирди.

– Эй бала, сен эмне тумшугуң менен жар сүзүп калгансың? – деди ал чулгоо кургаткан жигитти көрүп.

– А-а, тормозум иштебей калды, аке, – деп койду берки.

Сыдык дароо башын көтөрдү.

– Эмне, давандагы машине сиздикиби? – деп сурады ал, сүйүнгөн түр менен.

Жигит буга кичине таңдана жооп берди.

– Ооба...

– Ой, кантип соо калдыңыз анан?!

Жигит бул жолу мулуюп койду.

– Тормозум баш ийбей баратканын сезип, дароо машинени жарга бурдум да, жан алакетте жерге секирдим. Ушул.

– Азаматтык кылыпсыз...

Кокусунан кийин кирген шоопур чыракты өчүрүп салды.

– Уктадык,– деп койду анан, куду команда бергенсип.

Үйдүн ичи капкараңгы жана жымжырт боло түштү. Сыдык кырсыкка учураган шоопур менен дагы сүйлөшкүсү келди эле, батынбады. Ал өзүн бир оор жүктөн кутулгандай жеңил сезип калды. Ошол сезим менен бирпастан кийин көшүлүп уйкуга кетти...

Саар менен аны бейтааныш киши ойготту...

– Эй, жигит, тур, шоопуруң чакырып атат! – деди ал, ийнинен катуу түрткүлөп.

Бөлмөдө чырак күйүп туруптур, а кроваттарда эч ким жок. Сыдык нарыдан-бери кийине салып, эшикке жүгүрүп чыкты.

Таң агарып келаткан учур экен. Асманда али сейрек жылдыздар бар, кубагай ай сүзүп баратат. Күн суук. Коргондогу машиналар муздаган моторлорун жылытып, кызыгандары улам-улам кетип жатышат. Сыдыктын шоопуру да машинасын жүргүзүп коюп, өзү анын нар жак, бер жагын карап, күймөнүп жүрөт.

– А-а, сүрөтчү, кандай уктадың? – деди ал жайдары үн менен.

Сыдык мунусуна ыраазы боло түштү.

– Ырахмат, жакшы.

– Анда отур, жөнөйлү.

Экөө тең кабинага кириштн. Ошо тапта кечиндеги келин жетип келди. Башында кечээки жүн жоолук. Колунда түйүнчөгү бар.

– Мына муну салып коюң, жолдо жейсиз, – деди шоопурга түйүнчөктү сунуп.

Шоопур түйүнчөктү корзинасына салып алды.

– Мен бүрсүгүнү кайтам, – деди ал.

– Эсен-аман барып келиң, – деди буфетчи.

Машина ордунан козголду. Келин аны чоң жолго чыкканга чейин узата карап турду. Жолго чыкканда шоопур да аны бир кылчайып карап алды. Ошондон кийин машина жаңы ылдамдыкка өтүп, чырактарынан түшкөн нурду ээрчип, зыпылдап жөнөдү...

Бирпастан соң шоопур кыңылдап ырдап кирди. Бүгүн мунун көңүлү көтөрүңкү, – деп койду ичинен Сыдык. Өзү-нөн өзү кечээ кырсыкка учураган машина эсине түштү. Кайрадан шоопурдун машинаны көргөну, же көрбөгөну кызыктыра баштады. Өзүн өзү кыйнап отурбастан аныгын билгиси келди. Бүгүн сурай берсем болот деп чечти.

– Айтыңызчы, кечээ давандан түшүп келатканыбызда, жолдун боюнда турган машинени көрдүңүз беле?

– Көргөнмүн, – деди шоопур аны таңыркай карап.

– А-а... анда неге токтотконуңуз жок?

– А эмне үчүн токтотушум керек?

– Ммм... Менимче, авария болгон турбайбы. Шоопуруна жардам керектир эле...

– Кызык, кабинасында эч ким жок болсо, кимге жардам бермек элем?

Сыдыктын ындыны өчө түштү. Демек, кеп менин өзүмдө экен деди. Кап, ушул суроону өз учурунда эле берсем эмне деп каңырыгы түтөп кетти.

Көрсө, ушунчалык гана турбайбы...

Машина бир калыпта «желип-жортуп» келе жатты. Мезгил-мезгили менен анын алдынан жолдо түнөгөн чымчыктар чочуп учуп калышат.

1982

ПЬЕСАЛАР

КАДЫР ТҮН

(Үч бөлүмдөн турган пьеса)

К А Т Ы Ш У У Ч У Л А Р:

А р т ы к.
Б а с и.
К а л ы к.
Р а п и я.
К а р а ч а ч.
С а л и.

I БӨЛҮМ

Чакан вестибюль. Вестибюлдун бир тарабы – телефондуу стол, сынык стул, жыртык диван, экинчи тарабы – темир кийим илгичтер. Илгичтерге көп сандаган ак халаттар илинген. Алардын арасынан эки плащ гана өздөрүнүн боз жана сары түстөрү менен көзгө урунат. Боз плащка эркектин шляпасы, сары плащка аялдын сумкасы кошо илинүү.

Вестибюлдун эшиги жабык, ичи күңүрт, тыптынч. Бир маалда ак халатчан эркек пайда болот. Бул – Калык. Ал сүлгү менен колун арчып келет. Көрүнүшү чарчаңкы. Столго келип сүлгүнү таштайт да, телефон чала баштайт...

К а л ы к. Министр кете элекпи? Кошуп коюңуз... Карим Каратаевич, бул – менмин, профессор Акматовмун. Өлүктү жарып, анализин лабораторияга жибердим. Азырынча айткым келбей турат. Анализдин натыйжасын күтөлү. Макул... Куп болот... Албетте...

(Калык трубканы коюп, кыйлага чейин мелтиреп отурат. Кийин чөнтөгүнөн сигарет издей баштайт. Ушул учурда Баси кирет. Ал дагы халатчан, арып-чарчаган. Столдун үстүнөн сүлгүнү алып, колдорун арчыйт.)

Б а с и. Швейцар көрүнбөйт да?

К а л ы к. Үйүнө кеткен.

Б а с и. Албетте. Медиктердин өздөрү дүрбөп качып баратышса, жөн адам карап турмак беле.

К а л ы к. Жок, өз ишине кылган мамилесине караганда, бул киши менин кызматташтарымдын кыйласынан түзүк экен. Сиз бара бериңиз десем: «Эртең кожоюндар эмне дешээр экен?» – деп кыйылат.

Б а с и. Карапайым неме, бул жерде эмне болуп жаткаланын түшүнгөн эмес да.

К а л ы к. Бул адам биздин институтта жыйырма жылдан бери иштейт, уваба деген эмне экенин укkан болушу керек.

Б а с и. Эмне деген дединиз?

К а л ы к. Уваба. Кыргыздар холераны ушинтип коюшат.

Б а с и. Уваба... Уваба... Демек, кыргыздар да ооруган экен да, бул оору менен?

К а л ы к. Азыр экөөбүз ичин жарып чыккан кудайдын пендеси кыргыз болуп атпайбы?

Б а с и. Анын оорусу али белгисиз.

(Баси халатын чечип, өз кийимин кийет. Сумкасын алып, эшикке карай басат. Калык аны унчукпай карап отурат.)

Б а с и. Сиз кетпейсизби үйүңүзгө? *(Калык башын чайкайт.)*

Б а с и. Анда жакшы калыңыз. *(Эшикти түртөт. Эшик ачылбайт. Нары-бери тарткылайт.)* Кулптануу го?

(Калык чөнтөгүнөн ачкыч алып көрсөтөт).

К а л ы к. Ачкычы менде.

Б а с и. А-а...

(Бейкапар келип, ачкычка колун сунат. Калык ачкычты чөнтөгүнө кайра салып коёт.) Түшүнбөдүм?

К а л ы к. Сиз да мени менен кошо күтүшүңүз керек.

Б а с и. Эмнени?

К а л ы к. Анализдин натыйжасын.

Б а с и. Кечириңиз, бул үчүн менин эмне керегим бар?

К а л ы к. Албетте, анализдин натыйжасын угуп, ооруну аныктоого сиздин керегиңиз жок. Сиздин керегиңиз, кокус, биздин алган анализ райондук врачтын болжолун ырастап калса гана тиет.

Б а с и. Кандайча?

К а л ы к. Анда экөөбүз тең өзүбүзгө холера оорусун жуктуруп алган болобуз. Демек, бул оору менен шаарга чыгып, аны элге таратууга такыр акыбыз жок.

Б а с и. *(кабатырлана баштайт).* Анда эмне кылабыз?

К а л ы к. Элди эскертебиз: биз холера менен ооруп калдык деп. Анан өз сөзүбүзгө аларды ишендириш үчүн, ушул жерде отуруп, таң атканча өлүп беребиз...

Б а с и. Оозуңузга кара таш. *(Калыктын көзү алая түшөт).* Кечирип крюңуз, абдан суук сөздөрдү сүйлөп жатасыз...

К а л ы к. Сиздин керегиңиз ушул, айым кыз. Менин керегим дагы... Экөөбүздүн элге кылган жакшылыгыбыз ушул. Биз өлөбүз, башкалар тирүү калышат...

Б а с и. Жок... Менин өлгүм келбейт...

К а л ы к. Ким эле эңсеп турат дейсиз. Бирок, керек болуп калса, ушинтип өлгөнүбүз оң... Илгери бир кыргыз: «Аттиң, атамдын өлөрүн билгенде, бир куржун кебекке сатып жебейт белем» – деп, арман кылыптыр. Анын сыңарындай, кокус, өлөрүбүздү билип калсак, акыркы мүмкүнчүлүктөн пайдаланып, өзүбүздү башкалардын пайдасына айлантып калышыбыз керек...

Баси *(башын чулгуп алат).* Ой... *(Нары-бери баса баштайт. Калык аны сынай карап отурат.)*

К а л ы к. Токтоңузчу, деги сиз ким болосуз? Кантип менин жанымда калып калып жүрөсүз?

Б а с и. Калык Акматович, мен – студентмин. Бирок сиз мени жекеме-жеке көрө элек болчусуз. Анткени биздин курс сиздин сабактарыңызга али жете элек... А калып калышым кокусунан болду. Мен өзүбүздүн кураторубуз Кудайкул Маймыловичти издеп жүрүп, сиздин кабинетиңизге туш

келип калдым. Так ошо кезде сиз бир топ мугалимдер, менен практикант-студенттерге райондон келген өлүк жөнүндө, анын оорусун райондун врачы холера деп болжолдогонун айтып атыптырсыз. Өлүктү өзүм соём дединиз. Бирок экиүч кишинин калып, жардам берүүсүн өтүндүңүз. А карап турам дегендерге уруксат деп айттыңыз. Ошентип коюп, өзүңүз моргго түшүп кеттиңиз. Беркилер селейген бойдон калышты. Үрөйлөрү учуп, коркуп алышыптыр. Көп өтпөй студенттер үйлөрүнө жүрүп беришти. Биздин куратор: «Менин башым ооруп турат, каалабайм», – деди дагы, алардын артынан түштү. «Мен бала бакчадан баламды алышым керек», – деп, экинчи мугалим чыгып кетти. Карасам: бир нерселерди күңкүлдөп коюп, калган мугалимдер да жөнөп баратышат. Акырында өзүм калдым. Адегенде мен деле кетмекчи болдум. Бирок, муздак моргдун ичинде жүргөн сиздин карааныңызды элестетип туруп, аяп кеттим...

К а л ы к. Аяганыңа рахмат. Бирок, эми келип минтип коркорунду билсем, ошондо эле кайра кубалап жибермекмин...

(Кыйлага чейин унчукпай калышат).

Б а с и. А-а... Холера менен ооруп калганын киши кантип билсе болот?

К а л ы к. Кускусу келет, ичи ооруйт, ичи өтөт...

Б а с и. Кускусу келет... Ичи ооруйт... ичи өтөт...

К а л ы к *(телефон чалат. Баси толкунданып угуп турат).* Кыздар, анализ эмне болуп жатат? Тездеткиле. Өзүм эле калдым? Беркилерчи? А ким уруксат берди аларга?! Шашпай тургула, эртең каныңарды ичпесемби... *(Трубканы койгондон кийин).* Албетте, эртеңге чейин өзүм тирүү калсам...

(Пауза. Бирпастан кийин Баси вестибюлдун төрүнө карай жөнөп калат).

Каякка?

Б а с и. Туалетке... Кускум келип атат...

К а л ы к. Эмне?!

(Баси чуркап кетет. Калык кабатырлана баштайт. Ичи бышып, нары-бери басат, отурат, турат. Бир маалда

Басинин ачуу кыйкырыгы угулат. Калык жан-алы калбай Басиге чуркайт. Көп өтпөй аны жөлөп келет. Баси аксап басат, оң тизесин кармалап коёт).

К а л ы к. Эси жок. Качканың менен менден кутуласың, а холерадан кутула албайсың да.

Б а с и. *(бышактап ыйлайт).* Калык Акматович, эшикти ачып бериңиз, мен кетейин...

К а л ы к. Антүүгө болбойт, эркем... Азыр экөөбүзгө чоң жоопкерчилик жүктөлүп турат, билсең...

Б а с и. Ким аны бизге жүктөгөн?! Бизге эч ким эч кандай жоопкерчилик жүктөгөн эмес!

К а л ы к. Туура. Биз ал жоопкерчиликти өзүбүзгө өзүбүз артып отурабыз. Ырас, арткандан кийин, аны көтөрө билиш керек. Болбосо, зор кыянатчылык кылган болобуз...

Б а с и. Бүт шаар бейкапар өзүнүн кечки тиричилигин өткөрүп атат. А биз экөөбүз бул жерде... өлүшүбүз керек.

К а л ы к. Мүмкүн, өлбөстүрбүз. Мүмкүн, жарым саат, бир сааттан кийин биз да алардын катарына кошуларбыз... Кел, андан көрө, бутунду таңайлы, үйүнө каныңды куюлтуп барганың жарабайт.

Б а с и. А көргө киргенге боло берет...

К а л ы к. Бекер сүйлөйсүң. О дүйнө да тазалыкты сүйөт. Бекеринен жууп-тарап аткарат дейсиңби, ал жакка кишини... *(Чөнтөгүн сыйпалайт).* Даки жок... Азыр алып келем...

(Калык басып кетет. Баси ойлонуп отуруп калат. Бирпастан кийин бинт, пакта, зеленка, бар шише көтөрүп, Калык кайтып келет).

К а л ы к. Кана, бутунду сун. *(Баси тизесин тосот. Калык пактага зеленка куюп алып, анын сыйрылган жерине суртөт, анан даки менен таңат).*

Б а с и. Ой, ачышып кетти...

К а л ы к. Өзүңдөн көр. Сени ким бийик терезеге асыл дептир. А нары жакка секиргенинде, андан да бийик болчу, бутуң сынып кетмек... Бутуңдун иши бүттү. Эми башыңа өтөлү...

Б а с и. Ал эмне дегениңиз? *(Калык бир чөнтөгүнөн жарым шише коньяк, башкасынан стакан алып чыгып, стаканга коньяк куят).* Жок, мен ичпеймин...

К а л ы к. *(стаканды сунат)*. Чарчап турасың, көңүлүң ачыла түшөт.

Баси. А-а... өзүңүзчү?

К а л ы к. Мен да ичем.

Б а с и. Анда сиз баштаңыз.

К а л ы к. «Кыздын кырк чачы улук», – дептир, бир акылман кыргыз. Мен ошонун сөзүнө кошулам.

Б а с и. Рахмат. *(Ичет)*.

К а л ы к *(өзү үчүн куят)*. Ылайым, ушул жерден эсен-аман чыгып кетели. *(Ичип жиберет)*. Кап, ачуу басар эч-текебиз жок...

Б а с и. Ой, менде конфет болушу керек эле. *(Сумкасын аңтарып, жалгыз конфет таап, Калыкка сунат)*. Бирөө гана калыптыр...

К а л ы к. Экөөгө айлантыш оңой эле. *(Конфетти бөлүп, теңин Басиге берет. Экөө мулуңдап, жей башташат)*. Айтмакчы, сен эртең өз курсташтарыңа менин кабинетимде коньяк сактаарымды айтып коюп жүрбөгүн. Мен бул шишени атайын экөөбүз үчүн эле катып койгон болчумун...

Б а с и. Эгер эртеңки лекцияларга чейин аман болсом, анда курсташтарымдын алдына чыгып туруп: «Мен профессор Акматовдун өзү менен жекеме-жеке отуруп коньяк ичиштим!» – деп мактанамын. Албетте, көпчүлүгү ишенбейт, бул турган кеп. Бирок ишенгендеринин ичтери күйөт. Сөзсүз.

К а л ы к. Кызык... Эмне үчүн ичтери күйүшү керек?

Б а с и. Биринчиден, сиздин атыңыз. Ал биздин институтта гана эмес, республиканын медиктеринин арасында легенда катары айтылат.

К а л ы к. Каршылык көрсөтүүгө уруксат этиңиз...

Баси. Экинчиден, өзүңүз. Баарысы, сизди поэзияны жакшы көргөн, живопись, музыка, театрды сүйгөн, өтө маданияттуу киши деп билишет.

К а л ы к. Мына эмесе...

Б а с и. Мен сизге айтсам, студент жигиттеribиз сизге суктанып, кыздарыбыз аз-аздан ашык болуп жүрүшөт.

К а л ы к. О! Ушул жери кызык экен. А сенчи? Өзүңчү?

Б а с и. Мен дагы...

К а л ы к. Жок, мен муну жөн койбоймун! Сөзсүз аялыма айтамын. Ал бийкеч мени: «Картайып калдың. Эми сага жаш аялдар карабайт» – деп жүрөт. Өзү менден он жаш кичүү. Быйыл отузга чыгат. Ошого мурдун көтөрөт.

Б а с и. Жыйырма жаш кичүү болсо да, минтип айтууга негиз жок.

К а л ы к. Рахмат. Эми мен ага так ушинтип жооп берип жүрөмүн.

Б а с и. Албетте, аялыңыз жөнөкөй аялдардан эмес. Университетте сабак берет. Китеп жазат...

К а л ы к. «Никелер жана ажырашуулар» – деп...

Б а с и. Жаңы сүрөт көргөзмөлөрүнөн, кино, спектакл-дердин премьераларынан такыр калбайт.

К а л ы к. О, бул жагынан ал кишиге шаар боюнча теңдеш табылбас. Сүрөтчүлөр, кинорежиссерлор, артисттер биздин байбиченин эңсеген чөйрөсү. Аларга аралашканда, чери жазылып, врач болуп калганым үчүн мени кичине аяп кетет...

Б а с и. Кантип эле?

К а л ы к. Коку-у-у-уй, такыр унутуп калган турбаймынбы: бул катын бүгүн да мени театрга сүйрөмөкчү эле. *(Телефон чалганга шашат)*.

Б а с и. Жаңы спектаклгеби?

К а л ы к. Ооба...

Б а с и. Мен да бармакчы элем...

К а л ы к. Ка-ап, бая эле эскертип койбой... Жемелеп кирет эми... (*Трубкага*) Кемпир, бул менмин... А-аа... Э-ээ... Себебин уксан, адегенде... Кайдагы ресторан... Институттун вестибюлунда отурам, билсең!.. Зачет алып бүткүчө, жанагы алжыган швейцар эшикти сыртынан кулптап, үйүнө оокат ичкени кетип калыптыр... Билбейм качан келээрин... Эми бүгүн барбасак, башка жолу барабыз да... Таарынышпайт, айтабыз... Эмне? Эки эле кишибиз... Таап сүйлөдүң... Жаш.... Сулуу... Ал турмак акылдуу да экен... Кадыр түн тосуп отурабыз... *(Трубканы кескин коюп, бир нерселерди күбүрөп калат)*.

Б а с и. Кадыр түн деген эмне?

К а л ы к. А?

Б а с и. Кадыр түн.

К а л ы к. А-а... Ырамазан айынын жыйырма жетинчи түнү. Жакшылык күтүүнүн түнү. Бул түндө адамдар уктабастан, бири-бирине ымандай сырын айтышып, бири-бирине жакшылык каалап отуруп, таңды атырышат. Ушул түнү алар жамандыктан тазарып, жакшылык тилектери ишке ашат...

Б а с и. Ажайып түн экен... Эртең, теңтуштарыма айтам, биз Калык Акматович экөөбүз кадыр түн тостук деп.

К а л ы к. *(жылмайып коёт)*. Муну айтсаң боло берет. *(Телефон шыңгырайт. Экөө тең сестейе түшөт. Калык трубканы алат)*. Министр же лаборатория... *(Трубкага)* Алло? А-а, сиз белеңиз, Кудайкул Маймылович? Кандай, башыңыздын оорусу басылып калдыбы? Дагы элеби? О-о, этият кылыш керек, тууган. Кара баштан кымбат экөөбүздүн эмнебиз бар? Не дединиз? Өзүмбү? Угуп турбайсызбы, азырынча өлө элекмин. Бирок негедир чүчкүргүм эле келип атат. Ушу холеранын чүчкүрүгү болуп жүрбөсүн, ыя, Кудайкул Маймылович? Билбейсизби... Ошентсе да, сактыкка кордук жок дегендей, кулагыңызды трубкадан алсаңызчы, кокус ичине чүчкүрүк кирип кетсе... *(Басиге)* Трубканы коюп койду. Болбосо, чындап эле чүчкүрөт болчумун. *(Трубканы коёт)*. Жан бакты... Жаны ширин, үйүң күйгүрдүн. Бирөөлөр жөнүндө ушундай кам көрсөн, го, Диссертация коргоштон мурда, сокур ичеги кескенди жакшылап үйрөнүп алат элең, оорулар колунда жалдырап жатып өлбөйт эле...

Б а с и. Калык Акматович, а эгерде киши врачтык кесипти тандап алып, ага көп жылын сарп кылып окуп, бирок баары бар жакшы врач боло албай калса, эмне кылышы керек ал адам? Мисалы Кудайкул Маймыловичтин ордунда сиз болуп калсаңыз, кантээр элеңиз?

К а л ы к. Карындашым, мен үчүн врачтык кесип – адамдарга жакшылык кылуунун бир гана формасы, бир гана жолу. А турмушта мындай жолдор толуп жатат. Врачтык колумдан келбей калган-күнү, ошо жолдордун бирин тандап аламын. Мен сага бир нерсени айтып берейин... Менин

жаш кезимде, өз кыштагыбызда орто мектеп жок болучу, биз аны коңшу кыштакка каттап жүрүп, бүтүрдүк. Эки кыштактын аралыгында он чакырымдай ээн, какыр талаа созулуп жатчу. Кышы өтө суук, жайы абдан ысык эле бул талаанын. Бирок анын бир ажайып нерсеси түбөлүк эсте калды... Талаанын орто ченинде, биз каттаган сокмо жолдон тай чабым ылдыйда, алакандай жер дайыма жашарып турчу. Балдар аны Жашыл арал деп коюшчу. Аралды арал кылган: төөнүн көзүндөй булак, жепирейген жер там, жана бул экөөн туш тараптан ороп, көздөн далдаалап турган бөрү карагат, ит мурун, ак тикен сыяктуу бадалдар эле. Бадалдын арасында жапайы коён, кекиликчил уялап, а жер тамда жалгыз чал турчу. Мен ăлиге чейин чалдын ал жерге кантип отурукташып калганын билбеймин. Билгеним: ал жерде чал өткөн-кеткенге жакшылык кылыш үчүн гана жашачу. Жаз, жай, күз өткөнчө, абышка күн сайын биздин жолдун боюна өз булагынан бир чака суу сузуп барып койчу. А кышында болсо, үшүгөн жолоочулар бурулуп кетсин үчүн, керели кечке тамынын морунан тезектин көк түтүнүн булатып отурчу...

Менин айтайын дегеним, карындашым: ар кимибиздии ушундай жашыл аралыбыз, ушундай жакшылык ишибиз болушу керек. Ансыз турмуш бекер кетет... *(Баси ыраазылык менен жылмайып коёт. Калык кайра тамеки чегет, Кыйлага чейин ун-сөзсүз отурушат)*.

Б а с и. Башым ооруп чыкты, бул эмнеси?

К а л ы к. Таза аванын жетишпегендигинен...

(Барып эшикти ачып таштайт. Баси адегенде тацдана түшүп, анан өзүнө мулуюп калат).

Б а с и. Рахмат... Ох, эшик сонун экен... Жаан... Машинелер... Адамдар... Тигине, экөө өбүшүп турушат... Кызына караганда жигити сулуураак көрүнөт...

К а л ы к. А-а, сенин өзүңдүн сулуу жигитиң барбы?

Б а с и. Бар. Бирок...

К а л ы к. Эмне «бирок?»

Б а с и. Үйлүү-жайлуу...

К а л ы к. Мм... Сени жакшы көрөбү?

Б а с и. (*ойлонуп калат*). Кызык... Эстеп көрсөм, бир жолу да «сүйөм» деп айтпаптыр...

К а л ы к. Кээ бир киши сүйөм дебесе да, ичинен сүйүп жүрө берет.

Б а с и. Анда анын сүйүүсүн кантип билсе болот?

К а л ы к. Бир жолун таап, сынап көр... (*Баси дагы ойлонуп калат. Телефон шыңгырайт. Экөөнүн тең өңү өзгөрө түшөт. Калык барып трубканы алат. Баси ордунда катып, аны карап турат*).

Алло?

А-а... Даяр болсо, айта бер... (*Басиге*). Анализдин натыйжасы...

(*Чөнтөгүнөн калем, дептер издей баштайт. Басини кайрадан коркунуч басат. Көздөрү эшикке телмирет*).

Кана, айта бер... (*Жаза баштайт*) Так... Так... (*Баси кыйлага чейин эшикти мелтиреп карап туруп, акырында өз коркунучун жеңип, эшикти тарс жаап, кулптап, ачкычын алыс ыргытып жиберет*).

К а л ы к. (*трубкага*). Болдубу? Мм... (Бирпастан кийин). Чоң кыз, рахмат сага садага. Эми кете берсең болот. (*Трубканы коюп, Басиге жылмая карайт*). Сүйүнчү! Биз сопсоо экенбиз!

(*Баси чуркап келип анын беттеринен өпкүлөп, ыйлап жиберет. Калык Басйнин далысынан эркелете таптап коюп, өзү телефон чала баштайт*).

Эми жолдош министрди куттуктап коёлу... (*Трубкага*). Карим Каратаевич, коркпой эле коюңуз: жарыктык киши сибирь язвасынан өлүптүр. Сыягы, оорукчан малдын этин жеп-койгон го... Эчтеке эмес, бул биздин милдетибиз да... Кош болуңуз... (*Трубканы коёт*). Мына эми өзүбүзгө өзүбүз уруксат беребиз... (*Халатын чечип, өз кийимин кийет. Баси аны жылмайып күтүп турат*). Кеттик эмесе... (*Эшикти тартса, эшик жабык*). Ой, кулптануу го?...

Б а с и. (*эми гана өзүнө келет*). А-а... Үшүп кеттим эле...

(*Ачкычты таап келип, эшикти ачат. Калык бардыгын түшүнөт*).

К а л ы к. Рахмат, эркем. Эгер менин студенттеримдин,

кесиптештеримдин баары сендей болсо, мен үчүн жашоо да, иштөө да дайыма жеңил болор эле.

Б а с и. Сизге да рахмат, Калык Акматович. Эми мен сиздей адамдардын ишин жеңилдетип, турмушун бактылуу кылыш үчүн жашаймын.

К а л ы к. Билесиңби, Скандинавияда жашаган адамдар бири-бири менен: «Өткөн жолу жолугушканыбыз үчүн рахмат», – деп, саламдашышат экен. Эми мен дагы сени көргөн сайын, ушу түнкү таанышканыбыз үчүн сага рахмат айтып жүрөмүн.

Б а с и. Мен дагы, Калык Акматович.

(*Калык анын ийнинен алат. Экөө чыгып кетишет*).

II БӨЛҮМ

Салинин үйү.

Мейманкананын ичи. Салинин коюлган пьесаларынын афишалары, жыгач жана жезден жасалган кыргыздын эски буюмдары менен жасалгаланган. Ортодо дасторкон салынып, жемиш, ичкиликтер даярдалып коюлган. Төркү бөлмөнүн эшиктери ачык, алардын ичи чала-була көрүнүп турат. Бөлмөлөрдүн бирөө жатакана, экинчиси – ишкана. Мейманканадан ашкана, далиске да эшиктер чыгат. Ашкана жактан казан аяктын тырыктаганы угулат, а дализден шашып-бушуп Сали кирип келет. Сали отуз бештер чамасындагы орто бойлуу, ыраң оройлуу жигит. Анын бир колунда гүлдесте, экинчи колунда түргөк кагаз бар. Көңүлү куунак. Бирок дасторкондуу столду көрүп, дароо өзгөрө түшөт.

С а л и. Мына эмесе... Э, байбиче!

К а р а ч а ч (*ашканадан жоop берет*). О-ов!

С а л и. Бу сенин мейман тосчудай түрүң бар да?

К а р а ч а ч. (*кирет*). Рапия телефон чалды. Калык институтунда кармалып, спектаклге баралбай калдык дейт. Андай болсо, үйгө келип, бирпас отуруп кеткиле дедим. Макул болушту...

С а л и. А-а, ошондой бекен... А мен аларды театрдан аябай издебедимби...

К а р а ч а ч. *(Салинин сунган гүлүн алат).* Спектакль кандай өттү?

С а л и. Куду өзүң көргөн күнкүдөй!

К а р а ч а ч. Болсун, болсун. Самандары сизге пайда, кызыл даны бизге пайда.

С а л и. Түшүнбөдүм?

К а р а ч а ч. Атак-даңкы сизге пайда, акчалары бизге пайда. *(Сали күлүп жиберет).* Кооз гүлдөр экен.

С а л и. Бир сулуу кыз тартуулады.

К а р а ч а ч. Бактылуу болсун ылайым.

(Карачач ашканага чыгып кетет. Сали колундагы кагазды жазып, аны дубалдын бош жерине кадай баштайт. Кагаз – өзүнүн жаңы коюлган пьесасынын афишасы болуп чыгат. Гүл салынган идиш менен Карачач кирет).

С а л и. Сен, эмне, дагы байыйбыз деп турасыңбы?

К а р а ч а ч. *(гүлдү столго коёт).* Ананчы. Биринчи пьесабыз шаардын орто жеринен заңгыратып бул үйдү сатып берди. Экинчиси дачалуу кылды. Үчүнчүсү – машине алып келди. А үчөө тең, сынчылардын пикири боюнча, орточо, ортодон төмөн пьесалар болуучу. Бирок биз анысына карабай, бечараларды туптуура эки жылдан саадык.

С а л и. Акыр аягында, мунубуз аз келгенсип, экөөн басмага, бирөөн киного сатып жибердик.

К а р а ч а ч. Ооба. А азыркы пьесабызды болсо, ошол эле сынчылар шилекейи куюлгуча мактап атышат. Кудай буюрса, дагы бир нерселүү болуп калабыз.

С а л и. Эмнелүү болорубузду билесиңби?

К а р а ч а ч. Жок.

С а л и. А мен билем.

К а р а ч а ч. Айтчы.

С а л и. Бул азырынча жашыруун сыр. Оозуңдан чыгарба.

К а р а ч а ч. Чыгарбайм.

С а л и. Эмесе, мындай. Биздин спектаклди республиканын мамлекеттик сыйлыгына көрсөтмөкчү болушту.

К а р а ч а ч. Ай-ай!

С а л и. Бул гана эмес.

К а р а ч а ч. Дагы?

С а л и. Өзүмө болсо, республиканын искусствосуна эмгек сиңирген ишмери деген наам берүү жөнүндө сөз болуп атыптыр.

К а р а ч а ч. Ой, Сали!

(Карачач күйөөсүнүн мойнуна асылып бетинен өбөт). Демек, мен лауреаттын, эмгек сиңирген ишмердин аялы болот экенмин да?

С а л и. Бирок эч кимге айта көрбө.

К а р а ч а ч. Кадырың жан болсун. Ой, казанымды унуткан турбаймынбы...

(Карачач ашканага чыгат. Сали бир алма алып, олтургучка отурат. Карачач кайра кирет). Айтмакчы, Сали, менин да сага айта турган кубанычтуу кабарым бар: жакында баланын атасы болосуң. *(Сали таң калат. Аялын сынай карайт. Карачач күйөөсүнүн оюн түшүнө коёт).* Жок, мен эмес... Бурул төрөйт. Менин сиңдим. *(Салинин жүзү суюу түшөт. Кичине жини келет).*

С а л и. Бурул төрөсө, мен кантип ата болом?

К а р а ч а ч. Ал баласын бизге бермек болду. Бул анын биринчи баласы, өзү али жаш, дагы төрөп ала берет. *(Сали аялынын сөзүнө этибар бербейт. Карачач буга жини келет).* Бурулдун күйөөсү жөнөкөй, колхозчу жигит. Ал аялынын боюнан түшүрткөндү билбейт...

С а л и. Карачач! Козгобочу эми ошону кайрадан, кудай жалгагыр. Эч кур дегенде, бүгүнчө. Азыр меймандар келет.

(Карачач унчукпай калат. Сали алаксыш үчүн, ордунан туруп барып телевизорду коёт. Телевизор көрсөткөнчө болбой, аны кайра өчүрөт).

С а л и. Кала берсе, бул адилетсиздик, сен мени гана күнөөлөгөндү билесиң.

К а р а ч а ч. Биз жаш элек. Биз студент элек. Биз бирөөнүн жаман тамын жалдап турчубуз. Балалуу болуп, аны багып өстүргөнгө мүмкүнчүлүгүбүз жок болчу. Ошондуктан, баланы коё турушубуз керек эле. Окууну бүтүп, иштеп, үйлүү-жайлуу болгонго дейре...

С а л и. Туура! Эмне, ушунча себептер аздык кылабы?

К а р а ч а ч. Мына эми бизде бардыгы бар: кызмат, үй, дача, машина... Дагы болот. А балабыз жок. Балабыз болбойт.

С а л и. Болот.

К а р а ч а ч. Качан? Мен отузга кирип калдым.

С а л и. Кырктан кийин деле төрөп жүрүшпөйбү. *(Бир паска унчукпай калышат).*

К а р а ч а ч. Мүмкүн, кыз болор беле... Кыз болсо, сулуу кыз болмок.

С а л и. Сени тартса.

К а р а ч а ч. Быйыл туптуура онго чыкмак. Үчүнчү класста окуп калмак. Өзүм окутат болчумун. Эң алдыңкы партага отургузуп... Кооз көйнөк кийгизип, чачына көрктүү бантик тагып...

С а л и. Болдучу эми! Жадап кеттим. Он жылдан бери укканым «бала», «бала»...

К а р а ч а ч. Эх, Сали, Сали, түшүнбөйсүң сен мени.

С а л и. Эмнеңди түшүнбөймүн?

К а р а ч а ч. Баланын мага кандай керектигин.

С а л и. Ой, ушунун эмнесине түшүнбөймүн? Ар кандай катындар сыяктуу эле, сен дагы тууп, тукумунду уланткын келет. Ушул.

К а р а ч а ч. Сали, мен көптөн бери жалгызсырап жүрөм...

С а л и. Мына эмесе... А менчи?

К а р а ч а ч. Сен өзүң менен өзүң алексиң. Жазуучулугуң менен... Атак-даңкың менен...

(Сали тунжурап ойго батып калат. Эшиктин коңгуроосу зыңгырайт. Эрди-катын өздөрүнө келип, эрчишип барып, эшик ачышат. Калык менен Рапия кирет).

К а л ы к. Кечиңер кайрымдуу болсун.

Сали, Карачач. Келгиле, келгиле...

Р а п и я (*Карачач менен өбүшөт*). Ий, көздөрүңөн жүрөйүн, бото көзүм...

Калык (афишаларга көз чаптырат). Премьераң кантип өтүп атат? Биз бүгүн да баралбай калдык...

С а л и. Азырынча жакшы кабыл алып жатышат. Кийин кандай болорун билбейм.

Р а п и я. Мен үч рецензия окудум, үчөөндө тең мактап жазышыптыр.

К а л ы к. Ох, эмне деген дасторкон! Карачач, сен меймандостуктун генийисиң!

Р а п и я. А менчи?

К а л ы к. Ой, менин аялым дагы.

(Күлүп калышат).

К а р а ч а ч. Кана, отургула эмесе.

(Меймандар менен Сали отурат. Карачач жез чөгүн, жез чылапчын жана сүлгү алып келип, алардын колуна суу куят. Сали ичкиликтерди ачууга киришет).

С а л и. Институтуңда эмне кармалдың?

Калык. А-а... Эми эле үйгө кетейин деп турсам, райондон бир өлүк келип калды. Райондун врачы аны холерадан өлдү деп, министрге билдириптир.

К а р а ч а ч. Холерадан?

К а л ы к. Ооба... А министр мага буйрук берди: тезинен өлүктү жарып, оорусун аныктагын деп. Министрге баш ийбеске болобу. Ох, эт абдан жакшы сүрсүптүр...

С а л и . Токточу... А-а, эмнеден өлүптүр, анан?

К а л ы к. Азырынча белгисиз. Анализин алып, лабораторияга тапшырып келдим. Эртең билебиз го.

Р а п и я. Эмне?

С а л и. Калык... А кокус... чын эле, холера болуп калса эмне болду?

К а л ы к. Эмне болмок эле, министрге ошентип айтамын.

Р а п и я. Көк мээ! Эгер холера болгон болсо, биринчи иретте сен ооруйсуң, ал оору менен, экинчи – мен, анан – булар... Бардыгыбыз өлөбүз!

С а л и. Ооба... Өлөбүз...

К а р а ч а ч. Чын эле, Калык... *(Калык колундагы этин коюп, акырын ордунан турат).*

К а л ы к. Байбиче... Достор... Кечирип койгула. Мен бул жөнүндө такыр ойлобоптурмун...

Рапия *(чуркап барып сумкасын алат).* Сали... Карачач... Мен кеттим! А сен Кемчонтой, менин артыман ээрчип үйгө келбегин! Киргизбеймин!

К а л ы к. Кызык... Анан каякка барып түнөйм?

Р а п и я. Моргго! Жанагы сойгон адамыңдын жанына, уктуңбу?

(Калык күлүп жиберет).

К а л ы к... Мен билгенмин ушинтип айтаарыңды...

(Кайра отуруп, этин жей баштайт. Баары анын азилин түшүнөт).

Р а п и я. (кайтып келет). Жамандын жарты өнөрү ашык... Ушинтип да азилдешет бекен.

Сали. Ошону айтсаң...

К а р а ч а ч. Ох... Жүрөгүм түшүп кала жаздады...

К а л ы к. Жакын кишилеринди анча-мынча ушинтип сынап коюп жүргөн жакшы.

Р а п и я. Сынабай жерге кир сен. Жан-алым калсачы.

(Калык күлүп коёт).

С а л и. Эмне ичесиң?

Калы к. Коньяк, албетте. Силердин үйүңөрдө коньяк бекер, а дүкөндө сатылат. Ичип калыш керек.

С а л и. *(Калыкка коньяк куят).* Кана эмесе, өзүң бирдеме деп кой...

К а л ы к. Оомин! Биз кемпирим экөөбүз мейманчылап келген үйгө жамандык келбесин!

К а р а ч а ч. Рахмат, айтканың келсин.

Р а п и я. Ушул да тост болдубу? Айылдын абышкаларына окшоп...

Калык *(ичейин деп баратып кайра тартат, чй ээлерин карайт, Сали менен Карачач жылмайып коюшат).* О катын, бул тосттун эмнеси жаман?

Р а п и я. Салинин жаңы пьесасы коюлуп, бүт республикага дүңгүрөп жатат. Сали менен Карачач үчүн, бул – майрам. Мына ушул майрамыбызды кошо майрамдап, кубанычыбызды тең бөлүшсүн деп, адегенде театрга, анан үйлөрүнө чакырып отурушат. А сен болсоң, спектаклге барган жоксуң, бул жерге келип сүйлөгөн сөзүң бул...

С а л и. Жарабайт. Айтсаң, түзүгүрөөк тост айт.

К а р а ч а ч. Сали...

К а л ы к. *(ордунан туруп, азил-чын аралаш жаңы,*

тост көтөрөт). Кымбаттуу достор! Силердин майрамыңар – биздин майрам. Силердин ийгилигиңер – биздин ийгилик.

Ылайым, майрамыңарга майрам, ийгилигиңерге ийгилик кошула берсин. А биз жаман кемпирим экөөбүз болсо, дайыма силердей досторубуз менен сыймыктанып жүрүп, бул жалган дүйнөдөн ичип-жеп, ойноп-күлүп өтүп кетели.

Оомин!

Р а п и я. Мына эми кичине тостко окшоду.

Сали. Эми ичсек жарашат. *(Ичишет).*

Карачач *(Рапияга).* Иштериң кандай?

Сали. Мындайча айтканда, кандай жаңылыктар бар?

Калык. Ушул эле жуманын ичинде, биздин шаарда...

Р а п и я... Жыйырма жуп киши никелешип, он эки жубу ажырашты.

(Баарысы күлүп алышат).

К а р а ч а ч. Ушу сотто иштегендер да кызык адамдар көрүнөт. Ажырашабыз деп келишсе эле, ажыраштыра беришеби?

Р а п и я. Ха! Кантип эле ошентип калышсын? Айныбышат. Айрымдарын эки-үч ай, жарым жылга чейин сүйрөп барышат. Көп учурда бул жардам берет, кайра жашап калышат. А кээде соттун далалатынан эчтеке чыкпайт: дагы эле ээрчишип келип, отубуз күйүшпөй атат деп, отуруп алышат.

С а л и. А отунун күйбөй калганына кандай себептерди айтышат экен?

Р а п и я. Ар кыл. Мисалы, интеллигенттердин көпчүлүгү: сүйүүбүз түгөнүп калды дешет.

К а л ы к. Хэ! Сүйүүбүз түгөнүп калды... Жалаң сүйүү менен жашоого болбойт да?!

С а л и. Анан дагы эмне менен жашаш керек, доктор?

К а л ы к. Биздин чоң ата, чоң энелерибиз, адатта, өздөрүнүн тою күнү таанышышкан. Алар үчүн сүйүү тойдон кийин башталган. Анан ал сүйүү алардын башына чөп чыкканга чейин жеткен. А эгер жетпей калса, алар ага кайгырган эмес, турмушун бирге уланта беришкен...

К а р а ч а ч. А менин апам менен атамды он төрт жашында эле үйлөп коюшуптур. Эки-үч жылга дейре экөө ага

менен карындаштай жашашат. Жаш балдарча ойноп-күлүшөт, мушташышат, жарашышат... Апам кайненеси менен бир төшөккө жатып жүрөт. Эки жылдан кийин гана кайненеси аны: «Э, өлүгүңдү көрөйүн десе, сен кимге күйөөгө тийгенсиң: магабы же менин баламабы? Бар эриң менен жат» – деп, өз койнунан кубалап чыккан экен. *(Күлүп калышат. Телефон шыңгырайт).*

С а л и. Ким болуп кетти мынчалык кеч чалган?

(Кабинетине кирет. Кабинетинде да телефону бар).

Алло? Токтонузчу. Сиз ким менен сырдашканы атасыз? Мм... А Сали Бегматовго мынчалык зарыл сөздү ким айтканы атат?... Басинин тенттушу?

(Сали мейманкана жакты бир карап алат).

Кайсы Басинин? Анткорлонгонум жок, жөн эле сурап жатам, Баси деген көп да... А-а, профессор Мусулманкуловдун кызыбы... Ооба, быйыл каза болгон... Аны тааныймын...

(Сали көпкө чейин кунт коюп угуп турат). А-а, сизди билдим. Мени сынап, коркутайын деген экенсиз. Бирок, Басинин тенттушу, оюңуз ордунан чыкпай калды. Кош болуңуз...

(Бирок трубканы коё албайт).

Мен ал кызды төрт айдан бери керө элекмин!.. Эмне-е!

(Мелтиреп бир точканы караган калыбында трубканы коёт. Кыйлага чейин эси ооп отурат да, анан өзү телефон чалат).

Эсенсиңби, Баси? Бул менмин, Салимин. Үйкудан ойготкон жокмунбу? А-а... Апаң уктап аткандыр? Москвада? Эмне, командировкабы? Ой-ой, ой... Көп болдубу? Айыгып кетсин ылайым... Мм... Демек, сен азыр жападан жалгыз турбайсыңбы? А-а... Телефон чалганымдын себеби бул. Билесиңби, азыр бир кызык иш өттү. Угуп тур, күлөсүң. Кокусунан телефон шыңгырап калды. Трубканы алсам, бейтааныш аялдын үнү чыгат. Мен Басинин тенттушу боломун дейт, бул үндүн ээси. Коош, дедим. Тигил неме оозу-мурду кыйшайбай туруп, мына минтип айтты: билесизби, мен азыр эле Басинин алдынан чыктым; Баси мага бир сырын айтты; анын дейт, сени айтып жатат, беш айлык боюнда бар экен; а

баланын атасы сиз болот экенсиз дейт. Калп айтсам, жигит өлөйүн, так ушундай деди... Демек, анын айтканы... чын экен да... *(Салинин ындыны өчө түшөт. Кыйлага чейин унчукпай отурат да, акырында Басиге эчтеке дебестен, трубканы коёт. Ошол бойдон талып отура берет. Бир маалда анын устүнө Калык кирет.)*

К а л ы к. Сали, биз паша-вазир ойномокчу болдук. Чүкөлөрүң каякта? *(Сали унчукпайт)* Э-э, сен эмне уткурган кумарпозго окшоп калгансың?

С а л и. Эшикти жаап койчу.

К а л ы к. Ичиненби, сыртынанбы?

С а л и. Ичинен. *(Калык эшикти жаап, бери басат).*

С а л и. Калык, менин үйүм күйдү.

К а л ы к. А мен али түтүндү көрө элекмин. *(Азилге салып, аваны жыттап көрөт, бирок Сали азилин колдонбойт).*

С а л и. Менин ордумда ар кандай айбан муну жашырмак. Бирок, мен уят-сыйытты жыйыштырып коюп эле, сага айтайын. Сен менин досум эмессиңби. *(Калык мурдагыдан кунт коюп угуп калат).* Билесиңби, апендим, быйыл жазда мен бир кызга ашык болуп калдым. Көпкө чейин аны менен жолугушуп жүрдүм. Бирок бир жолу болор-болбос жерден аны таарынтып алып, ошондон кийин көрүшпөй калдык эле. Азыр мен ошол кыз менен сүйлөштүм. Боюна бүтүп калыптыр. А баланын атасы менмин... Эмне кылам? *(Калык кыйлага чейин Салини сынай туруп, анан мулуюп коёт).*

К а л ы к. «Сүйүүнүн кайыгы талкаланды көр оокатка урунуп»[1]...

С а л и. Мышыкка оюн, чычканга көз жаш...

К а л ы к. А ким чычкан? Сенби? Тапкан экенсиң чычканды. Жок, агайни, сен мышыксың, а чычкан, өзүң айткандай, азыр үйүндө көз жашын көлдөтүп олтурат.

С а л и. Калык, мен бул түйшүктөн өзүмдү куткарышым керек. Мүмкүн болушунча, тезирээк. Эч ким биле электе. Билинип калса, менин иштерим чатагына айланат...

К а л ы к. Түшүнүктүү... Кыздын өзү эмне кылсам дейт?

[1] Владимир Маяковский. «Облако в штанах».

С а л и. Билбейм. Мен аны сураштырууга чамам келбей калды.

К а л ы к. Билгин. Эгер кыз макул болсо, баланы боюнан түшүртүш керек.

С а л и. А макул болбосочу?

К а л ы к. Анда бир гана жол калат.

С а л и. Кандай?

К а л ы к. Үйлөнүш керек.

С а л и. Эки аял алууга уруксат жок.

К а л ы к. Бала канча айлык болуптур?

С а л и. Беш...

К а л ы к. Тууган, ишиң куржун экен. Беш айында бала адам болуп калат. Мандайында турган таалайсызды энеси жети айлыгында эле жарык дүйнөгө чыгарып жибериптир. Эмне айтайын дегенимди билип атасыңбы?

С а л и. Эмне, беш айлыгында баланы алып таштоого болбойбу?

К а л ы к. Болот. Андан медицинанын эчтекеси коробойт. Бирок адамкерчилик жагы бар эмеспи. Балага убал. Энеси оорукчан болуп калышы мүмкүн. А эгер бул анын биринчи баласы болсо, мындан кийин такыр төрөбөй калышы да ыктымал.

С а л и. Бул анын биринчи баласы...

К а л ы к. Мына көрчү.

С а л и. Эми эмне кылам?

К а л ы к. Эшек такалап жүрдүңбү, ушул убакка чейин? *(Бирпаска унчукпай калышат).*

Калык (*этияттык менен сурайт*). А мүмкүн бала башка бирөөнүкүдүр?

Сали. Жок, жок. Мен Басиге ишенем. Баси андай кыздардан эмес.

К а л ы к. Мм... Эмне кылыш керек? Мен, мисалы үчүн, сага жардам бере албайм...

(Дагы унчугушпай калышат).

С а л и. А мүмкүн, Рапия жардам берип жүрбөсүн? Аял эмеспи...

К а л ы к. (*Салини тигиле карап туруп, ийнин куушуруп коёт*). Кааласаң айтып көрөйүн. *(Чыгып кетет. Сали дагы бир*

топко үңкүйүп отуруп, анан мейманканага келет. Мейманканада Калыктан башка киши жок). Мен Рапияга айттым.

С а л и. Эмне деди?

К а л ы к. Карачачка айтайын деп кирип кетти.

С а л и. Эмне?! Силер эмне жинди болдуңарбы?

К а л ы к. Кой десем болбой койду. Карачачтан жашырыштын кереги жок, дейт. Карачач Салинин аялы, аны жакшы көрөт, демек, анын абалын түшүнөт, жардам берет деп айтты.

С а л и. Комедия...

(Пауза).

К а л ы к. Бечара...

С а л и. Ким бечара?

К а л ы к. Карачач.

С а л и. Карачач? Карачачтын бул жерге кандай тиешеси бар?

К а л ы к. Кантип дитиң барды аны алдаганга? Ушундай сулуу, ушундай акылдуу аялды?

С а л и. Айтканың туура, Карачач – периште. Бирок азыр сөз ал жөнүндө бараткан жок да?!

(Унчукпай калышат. Ашкана жактан Рапия менен Карачач кирет. Карачачтын колунда палоо салынган табак, а Рапиянын колунда чайнек пиялалуу патнус).

Р а п и я. *(жасалма шайырдуулук менен).* Мырзалар, палоо жейбиз.

К а л ы к. *(аялынын оюн колдойт).* Бах, палоо болбосоң, болбой кал.

К а р а ч а ч. *(дагы эчтеке сездирбеске аракет кылат).* Кана эмесе, палоого карагыла. Кол менен жегиңер келсе, кол менен жегиле, кашык десеңер, кашык менен...

К а л ы к. Мен колум менен эле жеймин... Биссимила...

Р а п и я. А мен мындай ысык оокатка колумду салалбайм.

К а р а ч а ч. Сали, сен эмне мелтиреп эле отуруп калгансың? Ашка кара.

(Бардыгы унчукпай палоо жешке киришет. Бирок, качан Карачач Салиден укkан жаңылыкты сөз кылар экен деп,

кабатырланып отурушат. Карачач кыйладан кийин гана сөз баштайт).

Ушундай дечи?

С а л и. Кечирип кой. Кечире алсаң.

К а р а ч а ч. Аргасыздан кечирем... *(Көз жашын сүртүп алат).*

К а л ы к. Эмне үчүн аргасыздан?

К а р а ч а ч. Кечирбесем, анда ажырашышым керек. А мен анте албайм. Ырас, ажырашпагандан кийин, кечиришим керек. Ушул.

К а л ы к. Мм...

К а р а ч а ч. Рапия... Калык., Биз көптөшүп Салини куткарышыбыз керек.

К а л ы к. Эмнеден?

К а р а ч а ч. Чоң зыяндан, Калык. Эгер бул иш бизден башкаларга билинсе, Салиге чоң зыян келет.

К а л ы к. Ушундай дегин...

К а р а ч а ч. Силер бизге доссуңар. Силерге айта берсе болот...

С а л и. Карачач, Карачач...

К а р а ч а ч. Эмесе, мындай, достор. Салинин жаңы спектаклин республиканын мамлекеттик сыйлыгына, а өзүн болсо, анын искусствосуна эмгек сиңирген ишмер деген наамга көрсөтүп жатышат.

Р а п и я. Оо-о!

К а л ы к. Болсун, болсун.

С а л и. Ой, байбичем ай. Азырынча сөз гана да.

Р а п и я. Төөгүн жерден сөз чыкпайт.

К а р а ч а ч. Эми ушундай жакшылык иштер башталып атканда, жанагы кыздын чатагы чыкса, эмне болот?

Р а п и я. И-и, анда эле кудай урбадыбы.

К а л ы к. Ооба, мындай иш үчүн эч ким эч кимди мандайынан сылабайт.

Р а п и я. Карачач, биз экөөбүз тез арада кызга жолугуп, аны менен сүйлөшүп көрүшүбүз керек.

С а л и. Эмне деп сүйлөшөсүңөр?

Р а п и я. Адегенде, алдап-соолайбыз. Ага болбосо, кор-

кутабыз.

К а л ы к. Коркутабыз? Кантип?

Р а п и я. Анын жолу көп. Болсо болду, ал бир жерде иштейт, же окуйт. Ушундайбы?

С а л и. Окуйт.

Р а п и я. Мына көрчү. А студент деле мындай кыңыр ишин жашырат. Болбосо, жазаланат.

К а р а ч а ч. Иши кылып, боюнан түшүртүүгө макулдугун алсак болду эле.

Р а п и я. Ооба. Калганы оңой. Калганын Калык мойнуна алат.

К а л ы к. Байбиче, мен – хирургмун. А мындай иштерди гинекологдор жасайт.

Р а п и я. А сен ошо гинекологдор менен сүйлөшүп бересиң.

К а л ы к. Мен эч ким менен сүйлөшпөймүн!

К а р а ч а ч. Калык... Биз доспуз го?

К а л ы к. Ошентсе да, мындай ишке баралбаймын...

К а р а ч а ч. Эмне үчүн?

К а л ы к. Эмне үчүн... Силер өз жакыныңарга гана жан тартып атасыңар. А тиги кыз жөнүндө, анын курсагындагы беш айлык адам жөнүндө неге ойлонбойсуңар? Алардын убал-сообу кимге тиет? Башка киши түшүнбөсө да, Карачач, сен ал кыздын ал-акыбалын түшүнүшүң керек эле...

(Баарысы унчукпай калышат).

К а р а ч а ч. Сенин айтканын, да чын... Рапия, ушул ишти жөн эле койсок кантет? Жаш неме экен, убал го байкушка...

Р а п и я. Анда эмне болду?

К.а р а ч а ч. Төрөсүн. Баласын мен багып алам. Албетте, берсе.

Р а п и я. А бербесечи?

К а р а ч а ч. Өзү баксын. Ушул үйгө келип. Мен бошотуп беремин. *(Кокусунан Сали күлүп жиберет).*

С а л и. Жок, бул оюнду токтотпосом болбой калды. Болбосо, өтө терендеп баратабыз,

Р а п и я. Оюн?

С а л и. Ооба. Кечирип койгула, бул обу жок оюнга силерди тартам деп, баарыңарды түйшүккө салып койдум.

Ушундай, достор, бул оюн! Силер таанышып чыккан окуя, менин башымдан эмес, менин жаңы пьесамдын баш каарманынын башынан өтөт.

(Беркилер бири-бирин карашат, анча ишене беришпейт).

С а л и. Эмне, ишенбей атасыңарбы? Эмесе; угуп тургула!... Пьеса минтип башталат. Убакыт түнкү саат он эки. Башкы каарман, анын атын Айдар деп коёлу, өз үйүндө телевизор көрүп отурат, Коңшу бөлмөдө анын аялы менен жаш баласы уктап жатышат. Кокусунан телефон шыңгырап калат. Айдар трубканы алат. Телефон чалган бейтааныш кыз болуп чыгат. Кыз өзүн Басинин теңтушумун деп таанышырат. А Айдарга Баси деген ат тааныш. Басини теңтушу андан ары өзүнүн эмне үчүн телефон чалганын айтат. Басинин боюна бүтүп калыптыр, а баланын атасы сиз экенсиз дейт. Бул жаңылык Айдардын шаштысын кетирет. Айдар мунун калп-чынын билиш үчүн дароо Басиге телефон чалат. Баси өз теңтушунун сөзүн ырастайт.

(Сали коньягын ичкенче, беркилерди бир сыйра сынай карап алат. Тигилер анын аңгемеси каерге барып такаларын али билбейт. Бирок кунт коюп угуп отурушат).

Мен азыр ушерге чейин гана жаздым... Жазганымды бүгүн театрга ала барып, эки артисткага бердим. Ролдор ошолор үчүн жазылып жатат. Берип, кечинде ушул көрүнүштү телефон аркылуу, мындайча айтканда, кандай жазылса, так ошондой түрдө репетициялап көрөлү дедим. Айдардын ролун өзүм алдым. Бул менин экспериментим болчу, достор. Чынымды айтсам, эксперимент мен ойлогондой жакшы өттү... *(Беркилер жеңилдей тушушөт.)*

Р а п и я. О-о-ой, Сали!

К а р а ч а ч. Артист...

К а л ы к. А бизди неге тарттың бул оюнуңа?

С а л и. Сынагым келди. Сен деле бизди сынадың го. *(Кулушөт).* Бирок менин сыноом мен үчүн чоң пайдага айланды.

Р а п и я. Кандайча?

С а л и. Силер аркылуу мен өз каарманым жөнүндө көп нерселерди билип алдым. Аиткени, менин Айдарым дагы, анын тели-теңтуштары дагы биз куруктуу, бизге окшогон адамдар: бардыгы өздөрүн билимдүү, акылдуу, таланттуу санашкан, кечирген турмуштарына бирде ыраазы, бирде нараазы кишилер...

(Беркилер күлүп калышат).

К а л ы к. Эчтеке эмес, сокур да таягын бир жолу жоготот, Биз да экинчи ирет өзүбүздү жинди кылдырбайбыз. *(Кулушөт).*

Р а п и я. Кана эмесе, абышка, кайтпайлыбы эми?

К а л ы к. Туура айтасын, туралы.

К а р а ч а ч. Каякка шашасыңар, дагы отурабыз.

Р а п и я. Жок, кеч болуп калды.

К а л ы к. Абдан көп отурдук. Оомин эмесе...

(Ордуларынан турушат).

Рапия *(үй ээлерине)*. Рахмат. Сали, эртең кечинде бизди кине келгиле, сенин пьесаңдын уландысын жазабыз. *(Кулушөт).*

С а л и. Болуптур, келебиз.

К а л ы к. Сали, мен чалдыбар «Волгамды» сатып, ордуна стереопроигрыватель алайын деп жатам.

С а л и. А анын сага эмне кереги бар?

Калык. Э-э, апендим, сен али аны уга элек экенсиң. Уксаң, минтип айтпас элең.

Р а п и я. Болуптур, эмесе, жакшы калгыла.

К а р а ч а ч. Сали. Жакшы баргыла.

(Мейманлар кетишет. Эрди-катын мейманканага кайтышат. Карачач күйөөсүнө эркелей жөлөнүп алат).

К а р а ч а ч. Ох, өлгүдөй чарчадым.

С а л и. *(анын чекесинен өбөт)*. Чарчасаң, жатып эс ал.

К а р а ч а ч. А сенчи?

С а л и. Мен кичине отуруп, анан жатам.

К а р а ч а ч. Болуптур. Жатарында мени ойготпо.

С а л и. Бул өтүнүчүң аткарылбайт.

К а р а ч а ч. Жинди...

(Карачач жатаканага кирип, эшигин жаап алганча, Сали анын артынан карап турат да, кийин өзү да кабинетине кирип, эшигин жаап алат. Бирпаска телефон аппаратын телмире тиктеп туруп, анан чала баштайт. Бирок номерлерди аягына чейин албастан эле, айнып, трубканы ордуна коёт. Кайра мейманканага чыгат. Уурулукча аялы жаткан бөлмөнү карайт. Бөлмөнүн чырагы өчкөн. Сали бутунун учу менен басып барып, гардеробдон кийимдерин алып, эшикке карай жөнөйт).

Басинин үйү.

Жакшы жасалгаланган мейманкана. Мейманканадагы диванда Баси китеп окуп жатат. Коңгуроо шыңгырайт. Баси ордунан шашып туруп, телефондун трубкасын алат. Бирок трубкадан үзгүлтүксүз гудок угулуп аткан болот. Басинин көңүлү сууй түшүп, кайра диванга келет. Ошо кезде коңгуроонун шыңгыраганы дагы кайталанат. Баси эми гана анын эшиктин коңгуроосу экенин билет. Бул ким болуп кетти дегендей, таңданган, чочулаган түр менен коридорго чыгат.

Б а с и. Бул ким?

С а л и. *(сырттан)*. Менмин, Баси. Салимин.

Баси *(жаны жай ала түшөт)*. Сен эмне жинди болдуңбу? Түн жарымы болуп калды. Кошуналар көрсө эмне дейт?

С а л и. Эч ким көргөн жок.

Б а с и. Баары бир. Анын үстүнө мен уктап атам.

С а л и. А чырагың күйүп турат.

Б а с и. Болуптур. Эмнеге келдиң?

С а л и. Сүйлөшкөнү.

Б а с и. Сүйлөшкөнгө эртең да күн бар.

С а л и. Эртеңге чейин чыдай албаймын. Эртеңге чейин жүрөгүм жарылып кетет.

(Баси мулуюп коёт).

Б а с и. Күтө тур, кийинип алайын.

(Жортекке ошентет. Өзү кийимчен. Күзгүгө келип, кыйлага чейин анын маңдайында ойлуу турат да, анан чечкиндүү барып, эшикти ачат).

Б а с и. Кир...

С а л и *(кирет)*. Менин сулуум.

(Басинин чекесинен өбөт. Баси өзүн качырып коёт. Экөө мейманкананын ортосундагы столго басып келишет).

Б а с и. Отур.

(Отурушат. Кыйлага чейин сөз башташа албайт. Сали столдо жаткан сүрөттү алып карайт. Артын оодарып, жазуусун окуйт).

С а л и. «Менин эң жакшы көргөн адамым – Басиге. Артык». Мм... Ушундайбы али?

Баси. Ушундай. *(Сүрөттү алат)*. Сулуу жигит бекен?

С а л и. Мм... Түзүк эле.

Б а с и. Сулуу жигит. Байкушум... Эгер окко учпаганда, ушул ай, ушул күндөрү бошоп келип калмак.

С а л и. Окко? Каяктагы окко?

Б а с и. Артык чек арада кызмат кылчу. Быйыл жазда, каргаша болуп, биздин чек араны бир нече душман бузуп өтөт. Артык алар менен аткылашат, сайгылашат, акырында өзү баатырларча курман болот. «Капкараңгы түн болчу, – деп жазат командири. – Артык шыбак баскан талаада чалкасынан түшүп, жылдыздуу асманды карап жатыптыр, а колунда автомат...»

С а л и. Демек, бул жаш баатыр сенин жакшы көргөн кишиң болгон экен да?

Б а с и. Кайтып келсе, үйлөнмөкпүз.

С а л и. Мына эмесе.

Б а с и. Биз али бешикте экенибизде эле ата-энелерибиз кудалашып, мага сырга салып коюшуптур. Биз бирге чоңойдук, бир мектепте окудук... Айт сайын, майрам сайын ал мага, колуктусу катары, ар түркүн белек берип турчу...

С а л и. Эмне үчүн мага бул жөнүндө мурда айтпадың?

Б а с и. Сага мунун эмне кереги бар эле...

(Унчукпай калышат. Сали сөздү башка жакка бурат).

С а л и. Көрүшкөнүбүзгө көп болуп кетти.

Б а с и. А мен сени бүгүн көрдүм.

С а л и. Каерде?

Б а с и. Театрда.

С а л и. Эмне, спектаклге бардың беле?

Б а с и Угу....

С а л и. Анда неге мага учурабадың? Басып келбейсиңби, куттуктабайсыңбы...

Б а с и. Мен сени куттуктадым. Гүл тапшырдым. Теңтуш кызым аркылуу.

С а л и. А-а, ошол кыз сенин теңтушуң беле? Мм... Эми түшүндүм. Демек, театрдан чыккандан кийин, теңтушуң экөөң туура үйгө келесиңер. Бул жерде өзүңөргө чай кайнатып, куймак бышырганча, көрүп келген спектакль жөнүндө, мен жөнүндө сүйлөшө кетесиңер. Кокусунан, теңтушуң: «Баси, а Баси! Кел, Салиге телефон чалып, аны сынап көрөлү?» – деп калат. Сен муну колдоп кетесиң. Ушундайбы?

Б а с и. Калп айтам: мен театрга бармакчы элем, баралбай калдым. Сенин театрда болгонуңду сага гүл тартуулаган кыздан уктум. Телефон аркылуу.

С а л и. Телефон аркылуу... Мындайча айтканда, ал кыз сенин үйүңөн чыккан жок, сенин сырыңды укkан жок?

Б а с и. *(жылмаят)*. Туура. Сага телефон чалган ал эмес.

С а л и. Анан ким?

Б а с и. Мен.

С а л и. Мен?!

Б а си. Ооба. Үнүмдү өзгөртүп, албетте.

С а л и. А-а, ушундайбы? Түшүнүктүү. Ээн үйдө жалгыз сырайсың. Зеригесиң. Мен жөнүндө ойлой кетесиң. Экөөбүз бирге өткөргөн күндөр эсиңе түшөт. Жоогазын гүлү баскан адырлар... Кызыл беде эгилген талаа. Ысык-Көлдүн жээги... Менин дачам... Баарын эстейсиң. Билинбей отуруп мага жүрөгүң жибийт. Алма-Атанын мейманканасындагы тарынчыңды да унута баштайсың. Мени кечиресиң, кайрадан мени менен жолугушкуң келет. Жолугушуунун жолун издейсиң. Түз эле телефон чалганга намыстанасың. Ойлонуп-ойлонуп отуруп... баланы табасың.

(Сали булардын баарысын оюнга салып айтат. Бирок ушундай болуп калгай эле деп, Басини цмцт менен карап турат. Баси анын оюн тцшцнцп, унчукпай отура берет).

Чынымды айтсам, адегенде ишендим. Күтүлбөгөн жерден телефон чалдың. Мындай иш башыма түшүп көрбөгөн жаным, алдастап калдым. Үйдө меймандар бар болчу, өзү-

бүздүн тели-теңтуштар, аз жерден аларга айтып, алардан кеңеш, жардам сурабай калдым...

Б а с и. *(цшкцрцп коёт)*. Өтө жакшы кураштырып сүйлөйсүң. Жазуучусуң да. А мен анте албайм. Менин сөздөрүм жөнөкөй, орой угулат. Мына угуп тур: Сали, менин чын эле боюмда бар.

С а л и. Калп! Ишенбейм! Өзүңдү карачы, ушу сен беш айлык боюнда бар аялга окшоп турасыңбы?

Б а с и. *(кычкыл жылмайып коёт)*. Ишенбесең, эмне үчүн келдиң?

С а л и. Мен дагы көптөн бери сени менен кайрадан жолугушарга, шылтоо таппай жүргөнмүн. Сенин шылтооң – менин шылтоом болуп кетти.

Б а с и. А мен шылтоо кылган жокмун! Ишенбесең, кете бер. Сага айтаар башка сөзүм жок.

(Сали кете албайт. Кайра жоошуп, унчукпай отурат).

С а л и. Болуптур... Сен өзүң качан билдиң муну?

Б а с и. Төрт ай илгери.

С а л и. А мага эмне үчүн мурдараак айтпадың?

Б а с и. Биз экөөбүз урушуп ажырашканбыз. Кайтадан сага барып, өзүмдү кемсинтким келбеди. Деги эле эч кимге билдирбей туруп жоготмокчу болгонмун...

С а л и. Анан?

Б а с и. Колумдан келбеди. Ар түркүн дары-дармектерди ичтим, бейтааныш аялдардын айтканын кылдым, натыйжа бербеди...

С а л и. А поликлиникага неге барган жоксуң?

Б а с и. Бардым. Шаарда канча поликлиника болсо, ошонун баарында болдум, Бирок кайсынысына барбайын, апамдын тааныштарына туш келип аттым. Мен сага айтсам керек, апам гинеколог болуп иштейт. Шаардагы эң жакшы гинекологдордун бири. Баарысы аны билишет, сыйлашат. Кокус менин акыбалым бирөөлөр аркылуу ага жеткен болсо, ал айыккандын ордуна өлүп калат...

С а л и. Болуптур... Эми эмне кылабыз?

Б а с и. Билбейм.

С а л и. Мен дагы билбеймин...

Б а с и. Бечарам... Бирок көңүлүңө кетпесин, мени күнөөлөп жатат деп. Күнөө менин өзүмдө.

С а л и. Өзүңдү күнөөлөсөң, мени сүйүп калганыңа өкүнүп аткан экенсиң да?

Б а с и. Өкүнбөймүн. Бул турмуш да, Сали. Биринчи сүйүү кимге да болсо бир келип кете турган нерсе окшобойбу. Мага да келип кетти. Кыска гана убакка. Бар болгону бир жаз, бир жай, бир күзгө созулду бул сүйүү. Бирок ал эстен кеткис болду. Мен отузга толом, кыркка чыгам. А жыйырма жашым, менин биринчи сүйүүмдүн курагы, турмушумдун эң ажайып мезгили катары көз алдымда болот.

С а л и. *(анын колдорун колуна алат)*. Беш көкүлүм...

Б а с и. Ырас, азыркы акыбалым мени көп түйшүккө салып отурат. Мен шерменде болгону турам. Өзүм эле болсом, мейли эле, апамдын абийири төгүлгөнү жатат. Мен үчүн намыс кылып, азап чекпесе экен дейм... *(Пауза)*. Бир жолу отуруп-отуруп, ушул шаардан кетким келди. Алыска, алыска, ээн бир кыштак болсо деп ойлодум. Мени билбеген, мени көрбөгөн. Ошол жерге барып жашасам, ошол жерде иштесем, ошол жерде баламды төрөп, ошол жерде чоңойтсом деп кыялдандым...

С а л и *(кызыга тыңшат)*. Анан?

Б а с и. Апамды кыя албадым.

С а л и. *(ордунан туруп толкундап басат)*. Кап, жакшы ойлогон экенсиң... Эң сонун ойлогон экенсиң... Ээн бир кыштак болсо. Сен ал жерге барып жашайт элең, төрөйт элең... А мен сенин артыңан издеп бармакмын...

Б а с и. Өзүңдүн «Волгаңда». А биз аталап алдыңан тосуп чыкмакпыз. Сен бир түнөйсүң дагы, эртесинде кайра Карачач эжеге карай жөнөп бересиң. А биз аталап артыңан узатып калабыз...

С а л и. А мен мүмкүн кетпесмин. Мүмкүн, биротоло силер менен калып калармын.

Б а с и. Анда Карачач эже тарынбайбы?

С а л и. Андан камтама болбо. Карачач али жаш, сулуу... Менден да жакшы эр таап алат.

Баси. А эмне үчүн али жаш, сулуу аялды таштап, мени менен жашагың келет?

С а л и. Сен андан да жаш, андан да сулуусуң. Карачач туубас. Сен болсо мени перзенттүү кылганы турасың. Төрт эле айдын ичинде.

Б а с и. Демек, Карачач эже экөөбүздү таразага коюп көргөн турбайсыңбы?

С а л и. Баси, экөөбүз абдан бактылуу жашайт элек. Экөөбүздүн кичинекей кыштагыбыз болмок. Тоонун этегинде, токойдун ичинде. Кыштактын эли абдан мээнеткеч, ак ниет адамдар. Биз ошолордун арасында жашап, алардын турмушунан алып пьесалар жазабыз. Мен кураштырып айтып беремин, а сен машинкелейсиң... А кыштын узун түндөрүндө, очокко оттон улуу жагып коюп, жалындын жарыгында отуруп, Шекспирди окуйбуз...

Б а с и. Болуптур. Кеттик ошол кыштакка!

С а л и. Баси... Айдыңым... Адегенде сен барып турушуң керек. А мен артыңан издеп барамын.

Б а с и. А эмне үчүн бирге барбайбыз?

С а л и. Азыр мен даяр эмесмин. Мага бир жылдай убакыт керек. Бир жылдын ичинде менин турмушумда көп өзгөрүштөр болот. Мен ошол өзгөрүштөрдөн кийин гана бул шаарды, үй-жайымды таштап кете алам.

Б а с и. Ал эмне деген өзгөрүштөр?

С а л и. Кубанычтуу өзгөрүштөр, Баси. Менин жаңы спектаклимди республиканын мамлекеттик сыйлыгына, а өзүмдү анын искусствосуна эмгек сиңирген ишмери деген наамга көрсөтүп жатышат. Ушул сыйлык, ушул наамды алгандан кийин, эмне дешсе, ошол дешсин эле, сенин алдыңа барып, сени менен жашайт болчумун...

Б а с и. О-о-о... Ушундай эсеп-кысаптар бар дегин... Мм...

С а л и. Кана, Баси, эмне дейсиң буга?

Б а с и. Жок, Сали, жалгыз барбаймын. Жалгыз мен биздин ажайып кыштакты таба албаймын. Андан көрөкчө, сени күтүп турайын.

С а л и. Мейли... Бирок баланы эмне кылабыз?

Б а с и. Өзүң чеч.

С а л и. Айран болдум. Баланы эңсеп турам. Мен аны көргүм келет, уккум келет. Бирок кантип? Билбеймин...

Б а с и. А мен билемин. Бул үчүн мен төрөшүм керек.

С а л и. О, Баси, бул өзүнөн өзү түшүнүктүү нерсе да. Мен ошо төрөгөндөн кийинки турмуш жөнүндө ойлоп, башым катып атпайбы. Төрөгөндөн кийин баланын күнү эмне болот? Биз ага кандайча мамиле кылабыз? Эл эмне дейт? Закон эмне дейт? Экөөбүз эрди-катын эмеспиз да.

(Баси аны карап туруп, күлүп жиберет. Күлкүсү тыздуу чыгат).

Б а с и. Бечара, Сали... Мен сага бир чындыкты айтайынбы?

С а л и. Айт...

Б а с и. Билесиңби, мен биздин бирге жашаарыбызга ишенген эмесмин. Башынан эле. Сенин оозундан чыккандан тартып эле.

С а л и. Анан эмнеге кеттик дедиң?

Б а с и. Сынагым келди. Сени жакшылап билгим келди.

С а л и. Түшүнүктүү... Демек, бала...

Б а с и. Ооба, Сали. Коркпой эле кой.

С а.л и. Жез кемпир...

Б а с и. Ушул элеби? Эмне үчүн бакырып-өкүрбөйсүң? Эмне үчүн жаагыма чаппайсың? Байкушум. Баладан кутулганыңа сүйүнгөнүң ушунчалык, мага ачууланганга да кудуретиң жетпей калды. Мени бирпаста кечирип койдуң.

С а л и. Мунуң туура... *(Кыйлага чейин унчукпай калат).* Бүгүнкү түндө мен өзүм жөнүндө көп нерселерди билдим. Билип, өзүмдөн өзүм көңүлүм калып отурат.

Б а с и. Мен дагы бүгүн кеп нерселерди билип-түшүндүм. Өзүм жөнүндө. Башкалар жөнүндө... *(Экөө дагы унчукпай калат).*

С а л и. Билесиңби, Баси, мындан көп жылдар мурун менин карамагымда, сага окшогон, жаш, сулуу, таза боз балам бар эле. Кийин мен аны жоготуп койдум.

Б а с и. А сен аны издеген жоксуңбу?

С а л и. Жок... Кез-кез гана эстеп, сагынып калам.

Б а с и. Анда издеп, кайра табышың керек экен.

С а л и. Табылат деп ойлойсуңбу?

Б а с и. Издеп көр.

С а л и. Макул. А эгер таап калсам, аны сага тартуу кыламын.

Б а с и. Мага караганда, ал сенин өзүңө керегирээк... Болуптур эмесе, үйүңө бар эми. Кеч болуп калды...

С а л и. Жакшы кал.

Б а с и. Жакшы бар...

(Сали чыгып кетет. Баси анын артынан ойлуу карап калат).

Б а с и. Кош бол.

(Кыйладан кийин эшиктин коңгуроосу зыңгырайт). Ким? *(Жооп ордуна эшик шарт ачылып, чемодан көтөрүп солдат кирип келет).*

А р т ы к. Кечирип кой, эшигиңер ачык экен.

Б а с и. Артык!

(Артыкты утурлай басат).

А р т ы к *(ага честь берет).* Сержант Баатыркулов Артык аскер кызматын бүтүрүп, өзү айткан күн, саатында алдыңызга келип турат!

Б а с и. *(ага колун сунат).* Куш келипсиз, жолдош сержант.

А р т ы к. Кудай кушбак кылсын.

Б а с и. Кана, чечин, отур. А мен чай коёюн.

А р т ы к. Чайды анан ичебиз. Баси. Андан көрөкчө бирпас маңдайымда турчу, жакшылап көрүп алайын.

Б а с и. Макул, Мына көрүп ал.

А р т ы к. Мм... Ушундай келишкен кыз болуптурсуз, ээ?

Б а с и. А сиз ушундай келишкен жигит болуптурсуз да. *(Экөө тең күлүшөт).*

А р т ы к. Айткандай, мен бакылдап эле сүйлөп атам да. *(Жатаканага карап баш ийкеп, шыбырап сурайт).* Уктап атабы?

Б а с и. Апам үйдө жок. Москвада жатат.

А р т ы к. И-и.. Качантан бери?

Б а с и. Көп болду.

А р т ы к. Түзүкпү анан?

Б а с и. Угу. Он күндөн кийин үйгө келет.

А р т ы к. Ой, жакшы болгон турбайбы.

(Чечине баштайт. Анын көкүрөгүндө көп сандаган БГТО, ГТО, комсомол значоктору менен кошо бир медалы болот. Басинин медалга көзү түшөт.)

Б а с и. Кана көрсөтчү! Баягы медалың ушулбу?

А р т ы к. Ушул...

Б а с и. *(медалды кармалап көрөт)*. Ушу сен эрдик жасадың ээ?

А р т ы к. Ананчы! Азамат бекенмин?

Б а с и. Азаматсың. А ок тийген жериң таптакыр айыгып кеттиби?

А р т ы к. А-а ошондо эле айыккан. Кичине эле жанып кеткен болчу да.

Б а с и. А эми айтчы, эмне үчүн командириңдин катын мага жиберттиң?

А р т ы к. А-а... Мен али госпиталда болчумун. Бир күнү командирибиз келип, мен сенин эрдигиң жөнүндө өзүңдүн жакындарыңа жазып жиберейин, сүйүнүп калышсын деп калды. А менин эки эле жакын кишим бар дедим. Бири чоң энем, айылда жашайт, экинчиси – колуктум, шаарда жашайт. Кечирип кой, мен сени ошентип койдум. Чоң энем кат таанынбайт дедим. Кокус менин жарадар болуп ооруканада жатканымды билсе, ал киши ийнине куржунун асынып, колуна таягын алып алып, мени көздөй жөнөп берет. Ошондуктан, кары кишини убара кылбай эле, колуктума жаза бериңиз. Ал бийкеч биздин ким экенибизди билип койсун дегем...

Б а с и. Жакшы кылыпсың. Мен ал катты апама окуп бергенмин. Апам бечара куду өз баласына сүйүнгөндөй сүйүнгөн. Ал сени жакшы көрөт эмеспи.

А р т ы к. Мен дагы ал кишини өз энемдей жакшы көрөм.

Б а с и. А менин жообумду командириң сага айттыбы?

А р т ы к. О-о, ананчы! Дем алыш учурунда баарыбызга окуп берген. Ошондо менин көңүлүмдүн көтөрүлгөнүн айтпа, сыймыктанганымды айтпа... *(Диванга отура берип, өз сүрөтүнө көзү түшөт)*. А-а, биз жаткан турбайбызбы бул жерде бакыйып...

Б а с и. Кечирип кой, тосуп чыга албай калдым. Жакшы эле уктабай, саат экини күтүп отурдум эле, кокусунан, үйгө

киши келип калды...

А р т ы к. Тосуп чыкпаганың деле жакшы болгон экен. Эшик абдан суук болуп турат. Анын үстүнө биздин поезд жыйырма минут кечигип келди. Мен бир чети, сени вокзалда болсо экен деп тилеп келатсам, бир чети, уйкудан калып, суукта үшүп турса керек, байкушум деп, аяп келаттым.

Б а с и. А келсең, вокзалда мен жокмун...

А р т ы к. Келсем, сен жоксуң. Бардык жүргүнчүлөрдү тосуп алып жатышат. А мен болсо жападан жалгыз эки жагымды элеңдеп туруп калдым.

Б а с и. Бечарам.

А р т ы к. Тосуп чыкпаганыңа деле кайыл элем. Бирок бүгүн өзүңдү көрөмүн деп делбирип келгенмин. Ушуга аябай ичим ачышты. Туруп, туруп, мейли эми, азыр болбосо, шаар менен учурашабыз дедим да, таксиге отуруп, мейманканага кеттим. Мейманканага келсем, кашайып орун жок. Экинчисине барсам – орун жок. Үчүнчүсүнө дагы...

Б а с и. А эмне үчүн туура эле келе бербедиң? Сени бул үйдөн ким кубалап чыкмакчы эле? Мурда деле түнөп калып жүрбөдүңбү?

А р т ы к *(жылмаят)*. Калп айтам. Туура эле ушул жерге келдим... Карасам, таң атканга чейин сени көрбөстөн туралчудай эмесмин. Болбосо, вокзалдын өзүндө деле түнөп калмакмын.

Баси *(жылмаят)*. Апеңди... Коош, ушинтип кутулуп келип калдың? Эми эмне кыласың? Кайра өз заводуңа барасыңбы?

А р т ы к. Жок, Баси. Өз кыштагыма кетем.

Б а с и. И-и? Шаарлык болмокчу эмес белең?

А р т ы к. Чынымды айтсам, шаарлык болоюн деген деле оюм жок эле. Мен бул жерге окуп, билим-алмакчы болуп келгенмин. Бирок, өзүң көрдүң, окууга өтө албай калбадымбы. Ошондо эле кетип калмакмын. Бирок, экзамен тапшырып жүрүп, сени менен таанышып, кийин сени таштап кете албай, аргасыздан заводго орношуп калганмын. А заводдон армияга алып кетишти...

Б а с и. А эмичи? Эми мени таштап кете бересиңби?

А р т ы к. Жок, Баси. Амалым жоктуктан гана кетип атам.

Б а с и. А анчалык эле кандай себеп болуп калды?

А р т ы к. Чоң энем чакырып атат. Беш күн болсо да жанымда бол дейт. Үйлөн... Сенин баланды көтөрүп жүрүп өлүп кетейин дейт. А мен анын айтканын кылышым керек, Баси. Менин атам да, энем да ошол кемпир. Муштумдайыман тартып багып чоңойткон адам. Эми карыганда аны кароосуз таштап коюп, өзүмдүн бул жакта жүрүшүм окшобой атат. Аз болсо да жанында жашап, кызматын кылып, карызымды кайтарайын...

Баси. Туура кыласың.

Артык *(кыйналып жатып айтат)*.

Баси... Андан көрө, мени менен жүрбөйсүңбү?

Б а с и. Эмне үчүн?

Артык. Мм... Жер көрөсүң эл көрөсүң...

Б а с и. Рахмат, Артык. Баралбаймын. Жакында апам келет дебедимби, үйдө болушум керек.

Артык. А сен ага чейин кайтып келип каласың! Мен өзүм алып келем! Мен дагы ал киши менен жүз көрүшүп, ал-акыбалын сурап кетишим керек. А Баси? Жүрсөң? Чоң энем абдан сүйүнүп калат эле.

Б а с и. А эмне үчүн ал киши менин барганыма сүйүнүшү керек?

А р т ы к. Билесиңби, өткөн жылы отпускадан кайтып кетип жатсам, кемпир ыйлактап, сенин кайтып келишиңе бар болсомбу, жок боломбу, сенин аялыңды да көрбөй калат окшоймун, сенин баландын үнүн укпай кетет окшоймун дей бергенин, мен анын көңүлүн көтөрүш үчүн: сен мен келгенче өлбөй тургун, чоң эне; менин Фрунзеде колуктум бар; аскерден бошоп келатып аны ала келемин; андан көрө тойго камына бер деп койдум эле. Бекер айткан экенмин. Мен кеткенден бери кемпир тойго даярданып атыптыр. Ал тургай, күн мурунтан элди да тойго чакырып коюптур. Жакында бир теңтушуман кат алдым. Бүт айыл сенин тоюңду жейбиз деп күтүп турушат деп жазыптыр. Эмне кыларымды билбей калдым. Кокоюп жалгыз барсам, чоң энем байкуш ошол күнү мурт кетеби деп коркуп атам...

Б а с и. Ох, Артык, Артык, бала элесиң да... Кана, айтчы мен сени сүйөмүн деп айттым беле эч?

А р т ы к *(сабыры суз)*. Жок...

Б а с и. Мен сени күтөмүн деп убада бердим беле?

А р т ы к. Жок. Эмне үчүн минтип сурайсың?

Баси *(куду өзүнө өзү айткандай)*. Кудайга шүгүр. Эч кур дегенде сенин алдында айыбым жок.

А р т ы к. Айыбың жок.

Б а с и. Артык, сен мага үйлөнгүң келет, ушундайбы?

А р т ы к. Сени биринчи көргөн күндөн бери тилеген тилегим ушул. Сен билбейсиң, бул өткөн эки жыл мен үчүн ушунчалык кыйын да, ушунчалык рахаттуу да жыл болду. Мен ой-кыялымда сени менен гана жашап келатам.

Б а с и. Рахмат. Мен да сени жакшы көрөм Артык. Сен мага бир тууганымдай болуп калдың. Бирок, мен сага күйөөгө чыга албаймын...

А р т ы к. Билем...

Б а с и. Эмнени билесиң?!

А р т ы к. Мен сенин теңиң эмесмин.

Б а с и. Теңимсиң. Сен менден жогору турасың билсең. Бирок кеп мында эмес...

А р т ы к. Анда эмнеде?

Б а с и. Мейли, айтып берейин. Менден көңүлүң калсын, күдөрүң үзүлсүн... Артык, мен бир аялы бар адамды сүйүп калдым. Ал адам сенин алдыңда эле ушул жерден чыкты. Чыгып, аялынын алдына кетти...

А р т ы к. Мм... Эми эмне болот? Ал киши аялын таштап, сага үйлөнөбү?

Б а с и. Жок.

А р т ы к. Эмне, сени менен жашаганды каалабай атабы?

Б а с и. Мен каалабадым аны менен жашаганды. Мен муну бүгүн түшүндүм.

А р т ы к. Демек, башың бош экен да?

Б а с и. Бош...

Артык. Анда кеттик, Баси! Бизди той күтүп атат!

Б а с и. Жинди Төө десем, бээ дейт...

А р т ы к. Биз үйлөнөбүз... Балалуу болобуз... Балабыз сени «ап-оо» деп, мени «ат-оо» деп чакырат...

Б а с и. Тообо, ушундай да адамдар болот экен ээ?..

А р т ы к. Мен ага жыгачтан жел бешик жасап, гүлдөгөн шабдаалынын шагына асып коём. Аарылардын ырын тыңшап, ойноп жата берсин...

Б а с и. Каяктагы шабдаалыны айтып жатасың?

А р т ы к. Биздин үйдү туш тараптан шабдаалы дарактары курчап турат. Өтө көп шабдаалылар. Мен өзүм тигип көгөрткөнмүн. Мына бул колдорум менен. Беш жыл илгери. А азыр баары мөмө берип калды. Бирок мен алардын мөмөсүнөн дагы, гүлдөгөн мезгилин жакшы көрөм. Ой, ушундай ажайып гүлдөйт дейсиң. Үйүбүз суунун боюнда да. Шабдаалылар гүлдөгөн учурда, наркы өйүздөн сууга түшкөн кыз-келиндер, сууларын сузуп коюп, биздин үй жакты эле карап туруп калышат...

Б а с и. Үйүбүз суунун боюнда дейсиңби?

А р т ы к. Кичинекей дарыянын жээгинде.

Б а с и. Үйүңөргө анын шоокуму угулуп турар?

А р т ы к. Ооба, күнү-түнү дебей шаркырап турат. Анын суусу ушунчалык тунук, күндүзү болобу, же айдын жарыгында болобу, таштардын арасында жаткан форель балыктарын көрөсүң. Балыктар абдан баёо. Бир жолу мен ат жетелеп өтүп келатып, колум менен эле бирөөн кармап алганмын...

Б а с и. Эмне, атыңар да барбы?

А р т ы к. Бир картаң бээбиз бар. Бирок жылына бирден кулун тууйт. Өзү абдан жоош. Дарыянын өйүзүндөгү шиберге кулуну менен аркандап коёбуз да, энем экөөбүз алмак-салмак саап өтүп турабыз. Бир жаман жери – такыр көпүрөдөн өтпөйт...

Б а с и. Көпүрөңөр кичине да. Эки-үч эле жыгачты жаткырып койгонсуңар...

А р т ы к. Туура. Бирок сен каяктан билесиң?

Б а с и. Жазында суу киргенде, аны улам агызып кетип турат. Ооруканасына бараткан врач кыз, башка көпүрө издеп, сууну бойлоп чуркап жөнөйт...

Артык. Эгер ал врач кыз менин үйүмдөн чыгып, менин үйүмө кайтчу болсо, ал үчүн күн сайын жаңы көпүрө салып берип турат элем...

Б а с и. Эх, кандай бай адамдарсыңар...

А р т ы к. Бул эмне дегениң?

Б а с и. Жанагы сенин алдыда чыгып кеткен кишинин өз үйү, дачасы, машинеси, атак-даңкы бар. Ал булардын баарын жакшы көрөт. Эч кимисин эч нерсеге алмашпайт. Ал турмак сүйүүгө дагын... Сен болсо, бир сулуу кыштактын ээси экенсиң. Менин гана эчтекем жок.

А р т ы к. Кааласаң, менин кыштагым – сенин кыштагың болот. Бул аздык кылса, мен сага Кыргызстандын баарын тартуу кылам!

Б а с и. Чын элеби?

А р т ы к. Бүткүл тоо, токойлору менен, миңдеген дайра, көлдөрү; көркү көз тойгус чөлдөрү менен; мээнеткеч, сыпайы элдери менен. Бардыгы сеники болот!

Б а с и. Бардыгын мага берип коюп, өзүң эмне кыласың?

А р т ы к. Уруксат этсеңиз өзүмдү да сиздин колунузга тапшырсам. Өмүр бою кызматыңызда болот элем.

Б а с и. Колуңдан эмне келет?

А р т ы к. Жоокер болуп, чек араңызды коргоймун. Уста болуп, үйлөрүңүздү курамын. Дыйкан болуп, эгиниңизди эгемин. Малчы болуп, малыңызды багамын. Карып-арыгыча айныбай өзүңүздү сүйүп өтөмүн. Көп сандаган балдарыңызга ата болуп беремин...

Баси. Болуптур. Ушу минутадан баштап, бүт Кыргызстан анын ээси менен кошо менин менчигиме айланып, турмушума кирсин.

А р т ы к. Рахмат, ханышам...

(*Басинин алдына чөгөлөп, ага таазим кылат. Баси эңилип, анын маңдайынан өбөт*).

К ө ш ө г ө

РАЗИЯНЫ ЭСКЕРҮҮ

(Эки бөлүмдөн турган драма)

КАТЫШУУЧУЛАР:

Башкы режиссер.
Башкы сүрөтчү.
Деректир.
Зыйнат – башкы режиссердун жардамчысы.
Жаңы актриса.
Мукай – актёр.
Бакир Алимбекович – актер, Зыйнаттын күйөөсү.
Надира – актриса, Мукайдын аялы.
Зуура Деркембаева – актриса, деректирдин аялы.
Чолпон Деркембаева – актриса, деректирдин кызы, башкы сүрөтчүнүн колуктусу.

Бүт окуя драма театрынын сахнасында өтөт. Оюндун башталышында сахнанын орто ченине көшөгө түшүп турат, Көшөгөнүн алды жагынан он чакты кресло, бир чакан стол коюлат. Креслолор – жарым айлананы түзүп, стол ортосунда болот. Столдун үстүндө бир шише шампан, фужерлер, сигарет жана күкүрт сыяктуу буюмдар бар, бирок азырынча алардын үстү ак дасторкон менен жабылуу. Сахнага күңүрт жарык тийип, жеңил музыка ойнолуп турат...

Залдын чоң эшиктеринин биринен театрдын башкы режиссеру кирет. Режиссер кырк жаштар чамасындагы сымбаттуу эркек. Үстүндө плащ, узун саптуу зонтикти таяк катары таянып алган. Ал түз эле сахнага чыгып барат. Бир паска стол менен креслолордун коюлушун карап туруп, анан музыка жана жарык берилүүчү бөлмөлөргө кайрылып, керектүү буйруктарды бере баштайт.

Башкы режиссер. *(музыка берилүүчү бөлмөгө)* Ширин! Токтот музыканды *(жарык берилүүчү бөлмөгө)* Досумбек! Сахнага жарык бер. *(Жарык берилгиче күтөт).* Көбүрөөк! Дагы! Болду. *(Сахнанын оң жагынан, колуна тамекинин күлүн төкчү идиш кармап, Зыйнат келет, Зыйнат отуз жаштардагы, ыраң-оройлуу келин. Зыйнатка),* Ко-ош?

Зыйнат. Иш чатак, Касым Исаевич. Гастролго барбай калган артисттер бешөө эле экен. Ошол бешөө гана келишти.

Башкы режиссер. Мм... А башкы сүрөтчү менен деректирге айттыңбы?

Зыйнат. Алар менен жети киши болот.

Башкы режиссер. Болуптур. Чакыр баарын сахнага. *(Кетмекчи болуп, кайра токтойт).* Айтмакчы, жаңы актриса кайда?

Зыйнат. Ага мен Разиянын бөлмөсүн ачып бердим. Даярданып атат. Ал да келсинби?

Башкы режиссер. Жо-ок. Анан. Өзүм айтам. *(Кетмекчи болот).*

Зыйнат. *(эстей коюп).* Ой, Касым Исаевич!

Башкы режиссер. Эмне?

Зыйнат. Жаңы актриса Разиянын музейде илинип турган көйнөгүн кийип чыгам дейт. Мен макул болбой атам.

Башкы режиссер. Азамат...

Зыйнат. Ким... азамат?

Башкы режиссер. Жаңы актриса, Мен дагы азыр ушуну ойлоп келаттым эле. Көрсөң экөөбүздүн оюбуздун бир чыкканын...

Зыйнат. Бирок, Касым Исаевич, өлгөн кишинин кийимин сахнага кийип чыккан кандай болор экен...

Башкы режиссер. Азамат... *(өз ою менен алек болуп, сахнанын сол жагына чыгып кетет, Зыйнат ийнин куушуруп, анан сахнанын оң-жагына карап, кыйкырып калат).*

Зыйнат. Артисттер, сахнага!

(Артисттер келгенче, колундагы күл төккүчүн арчып, стол, креслолор менен алек болот. Көп убакыт өтпөй бирден, экиден болушуп, артисттер чыга башташат. Аде-генде Зуура менен Чолпон Деркембаевалар келишет, Зуура Деркембаева кырк беш жашта, а Чолпон жыйырма экиде. Чолпондун боюнда бар, ичи чыгып калган. Энеси да, кызы да сын-сыпаттуу аялдар).

Чолпон. Зыйнат эже, башкы режиссер бизди эмнеге чогултуп атат? Азыр репетиция да, спектакль да жок эмеспи?

Зыйнат. *(мисирейген түр менен).* Билбейм. Өзүнөн сура.

Зуура Деркембаева. Ботом, жаш кызга кабак-кашыңды бүркөбөй эле жооп бербейсиңби?

Зыйнат. Кабак-каш мениki, аны кандай кылсам, өзүм билем.

(Надира кирет. Надира отузга жакындап калган, узун бойлуу, арыкчырай аял).

Зуура Деркембаева. *(Надирага).* Кудай-а тобо, эри деректирликтен түшүп, менин эрим деректир болгондон бери, бизге оң сүйлөбөйт ушул катын. *(Надиранын анча укқусу жок. Зыйнатка).* Же эриңди биз алдыкпы, кызматтан? Өзүнөн көрсүн. Жазасын тартты. Дагы ушунчалыгына кудайга шүгүр дегиле. Түрмөгө отургузуп койсо, эмне кылат элеңер? Сенин эриңдин айынан биздин театрдын эң таланттуу деген актрисасы өлүп кетти.

Зыйнат. И-и, ал актрисанын өлүмү силерди оор кайгыга салып койбодубу. Мына бир жылдан бери кара кийип, аза күтүп отурасыңар.

Зуура Деркембаева. Кара кийип, аза күтпөсөк да, абдан кейиштебиз анын өлүмүнө. Разия – айкөл кыз эле, кереметтүү актриса болуучу. Жакшы өлсө, жаның кейийт экен.

Надира. *(жылмайып, башын чайкайт).* А тирүүсүндө Разияны мынчалык мактачу эмес элеңиз.

Зуура Деркембаева. Тирүүсүндө, синдим Надира, сен деле аны аша сүйүп жыргатканың жок.

Надира. Менин жөнүм бир бөлөк. Разия менен карашылашка менде өзгөчө себеп бар болуучу. Муну сиз жакшы билесиз.

Зуура Деркембаева. Билемин. Бирок негизги себеп: сен аның жаштыгына, сулуулугуна сугуң артып, а чыгармачылык ийгиликтерине, атак-даңкына ичиң күйө турган. Менин дагы. Менин кызым Чолпондун дагы. Баарыбыз ага жамандык каалоочубуз. Бирок, өлгөндөн кийин, минтип, анын орду оңкулдап, кадыр-баркы билинип отурат...

Зыйнат. Айрыкча, силердин үй-бүлөөлөр үчүн.

Зуура Деркембаева. Бул эмне дегениң?

Зыйнат. Разия өлбөгөндө, минтип деректир болбойт элеңер. Өзүңөрдүн мурдагы ордуңарга, «Деректирдин орун басары» деген тар кабинетте, деректирдин ордун чындап басып калыш үчүн анын үстүнөн, чагымчылап, туш-тушка тоголок каттарды жаза бермексиңер... *(Кетет).*

Зуура Деркембаева. *(анын артынан).* А-а, бечара синдим, карап көрсөм, күйүтүң күчтүү турбайбы...

(Бакир Алымбекович менен Мукай келет. Бакир Алымбекович кырк жаштар чамасындагы, орто бойлуу, жоон эркек. Мукай болсо, отуздан эми ашкан, узун бойлуу, сулуу жигит).

Мукай. Ох-о-о, бул эмне деген декорация болуп кетти? *(Столдун жабуусун ачат).* Эх-эй! Карасаңар: шампан, конфет, сигарет... *(Баарысы столду ороп калышат).*

Надира. Ой, чын эле...

Бакир Алимбекович. Эй, буларың бутафория эмеспи?

Мукай. Кеп ошондо болуп атпайбы. *(Шампандын бирөөн алып, чайкап көрсөтөт).* Мына. Оозун карагыла, ачыла элек. Биздин мадырабаш бутафорлор ушундай жагып алабы?

Надира. Кызык, бул эмнеси ыя?

Бакир Алимбекович. Эмнеси болсо да, ушунун баары биз үчүн окшойт. Буюрса, бүгүн бир тойлойт экенбиз. Отургула.

Надира. Тойлорун го тойлойбуз, бирок бул эмне деген той?

Мукай. А мүмкүн... Чолпон менен Ыскак байкенин тою болуп жүрбөсүн? Ыя, Чолпон?

Чолпон. Кантип эле ошентип калсын. Биз той берсек, театрдын сахнасында бермек белек? Үйдө өткөрөбүз да. Ээ, апа?

Зуура Деркембаева. Кызым, Мукай какшыктап атат.

Чолпон. Эки той?

Бакир Алимбекович. Мукай, менимче, биз эми эки тойду бир жеп калдык го?

Чолпон. Кызык, эмне үчүн?

Мукай. Ооба, Бакир Алимбекович, кайсы эки тойду айтасыз?

Бакир Алимбекович. Үйлөнүү тоюн жана... жентек тоюн. *(Чолпон ичин кымтыланат. Мукай, Надира, Бакир Алимбекович күлүп калышат).*

Зуура Деркембаева. *(кызына, наалып).* Чолпон, алдыңа кетейиним, кантип көрбөй турасың, булар бизди шылдыңдап атышат.

Чолпон. Уятсыздар!

(Деректир менен башкы сүрөтчү чыгышат. Деректир элүүлөргө барып калган, кашка баш адам. Башкы сүрөтчү отуз бештерде. Сын-сыпаты келишкен жигит).

Надира. Тсс... Күйөө бала менен кайната келатышат...

Деректир. Ой-бой, бул эмне деген жыйын? Ортоңордо шампан, конфет, сигарет...

Башкы сүрөтчү. Чын эле...

Зуура Деркембаева. Эмне, силер да билбейсинерби?

Деректир. Жок.

Чолпон. А мына булар бизди мыскылдап атышат.

Деректир. Эмне деп?

Мукай. Жаңылыштыктан. Абды Деркембаевич. Биз бул дасторконду Чолпон менен Ыскак байкемдин тою экен деп ойлоптурбуз.

(Деректир менен башкы сүрөтчү сына түшөт. Бирок деректир билдирбейт, кайра Мукайдын калемпирдүү сөзүн пайдаланып кетет).

Деректир. А-а, ошондойбу... Шашпагыла, Чолпон менен Ыскактын тоюн да жейсиңер буюрса. Мына өздөрүнүн көзүнчө айтамын: «Той болсун, ата» – дешкен күнү той берем. Болгондо да кандай той! Шаардын эң сонун деген ресторанын, «Кожожашты» сатып аламын. Оркестри жана бүткүл кызматчылары менен. Бүт театрды чакырам. Таң атканча ичесиңер, бийлейсиңер, ырдайсыңар... Ээ, байбиче? Зуура Деркембаева. Кудай буюрса, атасы. Той ээлерине жараша болушу керек да.

Чолпон. Ой, мага койсо, тойду эртең эле өткөргүлө дээр элем.

Надира. Мен сени түшүнөм.

Мукай. А-а, демек, кеп Ыскак байкемде эле калган турбайбы. А сиз эмнеге тойду созосуз?

Башкы сүрөтчү. Эй, дос, сен көп тырпырабачы. *(Мукай, Надира, Бакир Алимбекович күлүп калышат).* Абды Деркембаевич, той деген биздин өз ишибиз эмеспи. Аны неге бул жерге талкууга саласыз?

Деректир. Э-э, дегинкисин айтам да...

(Зыйнат кирет).

Бакир Алимбекович. А-а, мына башкы режиссердун жардамчысы келатат. Ушу кишиден сурайбыз... Балдардын апасы, сен бизди сыйлаганы чакырган окшойсуң?

Зыйнат. Мен эмес, башкы режиссер сыйлаганы атат, баарыбызды...

Мукай. А кайсы жазыгыбыз үчүн?

Зыйнат. Аны азыр өзү айтат.

Чолпон. А-а, мен билдим! Бүгүн Касым Исаевичтин туулган күнү. Аялы гастролдо эмеспи, ушул жерде белгилейин деген көрүнөт.

Зуура Деркембаева. Кокуй, андай болсо, шерменде болдук. Куру кол келбедикпи?

Деректир. Кап...

Зуура Деркембаева. Эми эмне кылабыз?

Надира. А менимче, Касым Исаевичтин туулган күнү августта... *(Касым Исаевич кирет. Плащ, зонтиги жок. Костюмчан, колтугунда калың дептер бар).*

Башкы режиссер. Сентябрде, Надира, сентябрде.

Надира. Ой...

Башкы режиссер. Демек, мен силерди өзүмдүн туулган күнүмө арналган майрамга чакырганым жок. Мен силерди... аза күтүүгө чакырдым.

Зуура Деркембаева. Аза күтүүгө?

Башкы режиссер. Ооба. Кана, отургула. *(Баары орун алышат. Башкы режиссер шампанды ачып, фужерлерге куя баштайт. Калгандар унчукпай, чыдамсыздык менен күтүп калышат).* Ушундай, жолдоштор: бүгүн аза күтөбүз.

Чолпон. А-а... кимге?

Башкы режиссер. Разияга... Бүгүн анын өлгөн күнү. Бүгүн анын өлгөнүнө туура бир жыл болот. Чогулуп, эскерип коёлу, дедим.

Мукай. Ырас кылыпсыз. Рахмат сизге.

Директир. Ооба, туура ойлоп таапсың. Разияны дайыма эскерип жүрүшүбүз керек. Бул бизге парз.

Зуура Деркембаева. Кайран кыз. Биздин театрга куду метеор сыяктуу жарк этип келди да кетти.

Мукай. Менин Айганышым... Менин Офелиям... Менин Джульеттам... Эмне деген образдар эле, Баарысы Разия менен кошо көмүлдү. Разиясыз ал катышкан спектаклдердин өзү да спектаклге окшобой калды. Надира... Чолпон... Силер мага таарынбагыла. Мына, силер Разия өлгөндөн бери анын ойногон ролдорун ойноп келатасыңар. Бири-бириңден талашып, бири-бириңден кызганып ойнойсуңар. Бирок бир жолу да Разиянын деңгээлине жеткире ойной элексиңер, ал ролдорду. Разиясыз, мен өзүм да эчтекеге жарабай калдым. Мурдагы Курманбек, мурдагы Гамлет, мурдагы Ромео эмесмин, азыр. Көрсө, Разия мага үнүн талантынан бөлүшүп ойноочу экен...

Надира. Айтканың ырас. Биздин театрда Разиянын ордун басар актриса жок. Азырынча анын орду оңкулдап бош турат...

Мукай. Сен какшыктап атасың. Бирок какшыгында чындык жатат.

Башкы режиссер. *(шампан куюлган фужерди колуна алып, өйдө болот).* Кана эмесе, Разия үчүн ичели. *(Калгандар да орундарынан турушат).* Ылайым, жайы жаннаты болуп, арбагы бизди колдоп жүрсүн... *(Ичип жиберишип, кайра отурушат).*

Мукай. Касым Исаевич, сиз Разиянын арбагы колдоп жүрсүн дейсиз. Бирок, өлгөн адамдын арбагы тирүүлөрдү колдоп жүрүш үчүн, ал арбак тирүүлөргө ыраазы болушу керек, аларды сүйүшү керек да, ушундайбы?

Башкы режиссер. Ооба...

Мукай. А мындай болсо, Разиянын арбагы бизди колдой турган эч жөнү жок. Тирүүсүндө биз Разияга эмне жакшылык кылып койдук? Байкушка күн көрсөтпөдүк... Ушактадык, жамандадык. Ишине тоскоол болуп, бактысына кыянатчылык кылдык. А мүмкүн, өлүшүнө да биз себепкер болгондурбуз, ким билет...

Надира. Ким билет! Билбесең, эмне айтасың былжырап?

Бакир Алимбекович. Чын эле, Мукай, кичине ойлоп сүйлөсөң. Сен билбесең, билген кишилер бар да.

Мукай. Мисалы, сиз. Мисалы, менин аялым.

Бакир Алимбекович. Ооба, экөөбүз.

Надира. Үчөөбүз...

Бакир Алимбекович. А-а, сен Сулайман Сатаровичти айтып атасызбы? Бирок ал киши бул жерде жок эмеспи? Шондуктан аны эсепке кошподум. Албетте, аны менен үчөөбүз. Ушундай, Мукай, Разиянын өлүмүнө үч киши күбөбүз. Биз билебиз анын кандай өлгөнүн. Бул жөнүндө тергөөдө да, сотто да айтып бергенбиз. Өзүң көрүп турасың, сот эч кимибизди жоопко тарткан жок, баарыбызды бошотуп жиберди. Демек, Разиянын өлүмүнө эч ким күнөөлүү эмес. Бул жөн гана кырсык болуп калды.

Мукай. Кырсык... Мен буга башынан эле шектенип келгенмин. А бир айдан бери ого бетер шектене баштадым.

Надира. Эмне үчүн?

Бакир Алимбекович. Эмне үчүн?

Мукай. Бир айдан бери менин аялым кыйналып уктачу болду. Түшүндө кимдир бирөөлөр менен жаңжалдашып, кыйкырып, өксүп ыйлап чыгат. А кыйкырганда дайыма Разиянын атын айтат. «Разия! Разия! Разия» деп.

Надира. Калп! Мен тыптынч уктайм. Түшүмө эч нерсе кирбейт.

Мукай. А бүгүн түнү ушинтип кыйналып жатып, акырында ойгонуп кеттиң. Ойгонуп, кыйлага чейин шыпты карап ойлонуп жаттың да, анан, кокусунан, шолоктоп ыйлап кирдиң. Албетте, мени уктап атат деп ойлодуң. А мен көзүмдүн кыйыгы менен сенин айдын нуруна чагылышып агып жаткан көз жашыңды карап, дымып жаттым...

Надира. Жетишет! Жетишет! Жетишет!

(Надира алакандары менен бетин жаап, ыйлап жиберет. Эл мелтиреп отуруп калат. Баарысынын жүзүндө тынчсыздануу, кызыгуу пайда болот. Бакир Алимбекович гана кабатырланып, ордунан турат).

Бакир Алимбекович. Касым Исаевич, мага уруксат бер, жумушум бар эле...

Мукай. И-и, корко баштадыңбы?

Бакир Алимбекович. Эй, Мукай, эмнеден корком? Жакшылап карачы, ушу менин корко турган жерим калдыбы? Деректирликтен түшсөм, партбилеттен айрылсам... Дагы кандай жазадан корком, ыя? Же ушу актёрлугумдан да куру калар бекенмин? Алгыла керек болсо, муну дагын. Ансыз да, мына бир жыл болду, түзүк-курук роль берип жыргата элексиңер...

Мукай. Түзүк-курук ролго, Бакир Алимбекович, өзүңүз арзыбайсыз. Сизде актёрлук касиет жок. Сизде бар болгону, актер деген диплом гана бар.

Бакир Алимбекович. Токточу... Сен бала, деги мени мынчалык эмне жек көрөсүң? Разия үчүн элеби же... дагы бирдемең барбы?

Мукай. *(чапчып турат)*. Разия үчүн элеби дегенин көр мунун! Эй, доңуз, сага, эмне, Разиянын өлүмү аздык кылабы?

Бакир Алимбекович. Кой, Касым, мен кетейин, болбосо, бул күчүнө толуп турган азоо неме, бөөдө сабап таштайт. *(Кетмекчи болот)*.

Башкы режиссер. Сабабайт. Отур андан көрө. Азыр иш баштайбыз.

Бакир Алимбекович. Иш? Кандай иш?

Башкы режиссер. Отурсаң, анан айтып берем... *(Бакир Алимбекович отурат. Башкы режиссер кичине тыныгуу жасайт)*. Жолдоштор, силерди бүгүн бул жерге чакырып, Разияны эскерип коёлу деген ой мага бир жума мурда келди. Бир гана жума мурда колума мынабу дептер тийди. *(Дептерди көрсөтөт)*. Бул дептер – Разиянын күндөлүгү экен.

Мукай. Күндөлүк? Демек, Разия күндөлүк жазып жүргөн экен да? Кызык, мага эч айткан эмес...

Чолпон. А кайдан таптыңыз, муну? Биз Разиянын буюм-кечелерин театрдын музейине алып келгенибизде, мунусу жок болуучу.

Башкы режиссер. Силерден мурда Разиянын үйүнө тергөөчү жана анын кишилери кирген. Муну мага Разиянын адвокаты берди. Музей үчүн.

Мукай. А окуп көрдүңүзбү?

Башкы режиссер. Албетте. Ошол эле күнү. *(Тыныгып туруп)*. Күндөлүк мени аябай толкундатты. Бул бир ажайып адамдын өмүрү жөнүндөгү ажайып дастан экен. Мен окуп чыгаар замат, анын негизинде, Разия тууралуу спектакль коюуну чечтим.

Мукай. Эң сонун ойлоптурсуз! Сооп иш кыласыз, Касым Исаевич.

Башкы режиссер. Албетте, спектакль биз көргөн, биз билген Разия жөнүндө болот. Демек, өзүбүз да ага персонаж болуп киребиз.

Зуура Деркембаева. А пьесаны ким жазат?

Башкы режиссер. Атайы пьеса жазылбайт. Күндөлүктү негиз кылып алып, калганын оюбуздан чыгарабыз. Мындайча айтканда, ар кимибиз өз образыбызды өзүбүз жаратып, өзүбүздү өзүбүз ойнойбуз.

Чолпон. Кызык спектакль болот экен...

Мукай. Дель арте театрын туурайт турбайбызбы?

Башкы режиссер. Ооба, ошого жакын. Ушундай да чыгармачылык эксперимент жасап көрөлү.

Мукай. Жасап көрөлү!

Директир. Эксперимент го эксперимент, бирок, Касым Исаевич, анын финансы жагы кандай болор экен?

Башкы режиссер. Азырынча аны ойлобоңуз. Ойноп көрөлү. Эгер спектакль түзүк чыкса, репертуарга киргизебиз, болбосо, эксперимент бойдон калат. А экспериментке акчанын кереги жок.

Директир. А-а, анда иш башка...

Зуура Деркембаева. А качан анан ишти баштайбыз?

Башкы режиссер. Азыр.

Чолпон. Ой, азыр элеби?

Башкысүрөтчү. *(ордунан туруп)*. Байкашымча, силердин экспериментиңерге менин керегим жок окшойт.

Директир. Менин дагы *(турат)*.

Башкы режиссер. Кызык! А биздин спектаклди ким көрөт, ким сынайт, ким кабыл кылат? Бирөөң театрдын директору, экинчиң – башкы сүрөтчү болсоңор... Силерге көрсөтпөгөндө кимге көрсөтөм, бул оюнду? Жарабайт мунуңар, отургула...

(Директир менен башкы сүрөтчү кыйылган түрдө отурушат).

Чолпон. Ой, Касым Исаевич, а Разиянын ролун ким ойнойт?

Башкы режиссер. *(жылмаят)*. Абдан убагында бердиң бул суроону. Эми ушул тууралуу айтайын деп аттым эле, *(тыным жасайт)*. Билесиңби, Чолпон кыз, Разиянын ролун так өзүңө берейин деп турганмын...

Чолпон. Анан?!

Зуура Деркембаева. А анан эмне болду?

Башкы режиссер. Ошо күнү менин кабинетиме бир кыз кирип калса болобу. Жашы жыйырма бештерде, узун бойлуу, сулуу...

Зуура Деркембаева. Ал эмне деген кыз экен, ботом?

Башкы режиссер. Актриса экен. Бизде иштесем дейт.

Чолпон. Анан сиз Разиянын ролун ошого бере саласыздыңызбы?

Башкы режиссер. Ооба... Кыз күндөлүктү бир түнгө алып кетип, эртесинде келип, ишке киришти. Мына бир жумадан бери ушу сахнада даярданып жатат. Анча-мынча мен жардам кылган болдум... Декорация, музыка, жарык берилиш жагынан...

Зуура Деркембаева. Ботом, ал актрисага башкы ролду бererден мурда, аны театрга кабыл алыш керек да?

Чолпон. А кабыл алыш үчүн, мына бүгүнкүдөй көркөм советке салып, анын жөндөмдүүлүгүн сынап көрүш керек.

Директир. Туура. Касым Исаевич, сен өзүмчүлдүк кылып кетипсиң, биз менен кеңешиш керек болуучу.

Башкы режиссер. Кадырыңар жан болсун. Мен ошо силерге сынатайын, силерге жакса алайын, жакпаса, жок деген жообумду берейин деген ойдо гана, ал кызга Разиянын ролун тапшырдым. Мына бүгүн баарыбыз бирге олтуруп андан экзамен алабыз. Чынын айтыш керек, ар кандай актриса үчүн, бул – кыйын экзамен...

Мукай. Жолдоштор, Касым Исаевич эки ишти бир кылган турбайбы; бүгүн биз, биринчиден, жаңы спектакль-ди ойносок, экинчиден – жаңы актрисанын өнөрүн көрөт экенбиз.

Башкы режиссер. Ооба.

Директир. А-а, андай болсо, мейли...

Башкы режиссер. Эмесе, оюнду баштайлы, жолдоштор. Оюндун тартиби мындай: ага кошулуп, аны колдоп отурабыз. Баарыңардан суранарым: чын дилиңер менен, чыгармачылык эргүү менен ойногула. Бакир Алимбекович, Надира, эсиңерде болсун: силер соттун алдында сурак берип аткаңар жок, ал суракты берип бүттүңөр; эми силер бизге кошулуп, өз театрыбыздын сахнасында жаңы спектакль, искусство жаратып атасыңар.

Надира. Түшүнүп атабыз, Касым Исаевич.

Бакир Алимбекович. Бизден кабатырланба. Корккон маалда коркконбуз. Эми тартыныч жок, билгени-бизди билгендей, көргөнүбүздү көргөндөй ойноп беребиз.

Надира. Чыгармачылык эргүү менен!

Башкы режиссер. Рахмат!

Чолпон. Кана эмесе, баштасак баштабайлыбы? Кызыңыз кана?

Башкы режиссер. Кызым ушул жерде. Мына бул көшөгөнүн артында.

Зуура Деркембаева. Кокуй, ал биздин сүйлөшкөнүбүздү угуп турган экен да?

Башкы режиссер. Угуп гана эмес, көрүп да турду. Көшөгөнүн тешиги бар. *(Көрсөтөт)*. Мен муну атайын жасадым.

Зуура Деркембаева. Мына эмесе, эмне үчүн?

Башкы режиссер. Жаңы актрисага жеңил болсун дедим. Ал биздин баарыбызды сыртыбыздан таанып, кимибиздин ким экенибизди, өз ара мамилебизди билип алышы керек. Болбосо, ойной келгенде кимге кандай мамиле жасашты билбей, кыйналат.

Мукай. Туура.

Надира. Ой, Касым Исаевич, сиз бүгүн бизди улам жаңы сюрпризде менен кыйнап бүтмөк болдуңуз.

Башкы режиссер *(күлөт)*. Кана эмесе, оюнга ортону бошотолу. *(Өз креслосун көтөрүп, четке чыгат. Беркилер анын жолун жолдойт)*. Эми, Зыйнат, көшөгөнү көтөрө бер... Досумбек! Ширин! Баштадык!

(сахна караңгылайт. Акырындап аны коюу туман каптайт. Бирпастан кийин төгөрөк жарык пайда болуп, анын ортосунда, жерге чөгөлөп, бир чекитти мелтирей карап, жаңы актриса олтурган болот. Актрисанын капкара чачтары алды-артына чачылып, алардын арасынан апаппак жүзү көрүнөт. Бирок бул анын чыныгы жүзү эмес, бар болгону – маска. Маска куду Кабуки театрынын маскаларына окшош, ал кайгы-муңду билдирип тургансыйт.

Актрисанын кийгени чоң-чоң гүлдөрү бар жаңы ак көйнөк, бирок көйнөктүн этек-жеңи айрылып, ар кайсы жеринде кандын тагы бар. Анын бул көрүнүшү беркилердин үрөйүн учурат. Караңгылыктан алардын чочуган үндөрү угулат... Жаңы актриса, уйкудан ойгонуп жаткандай ныксырап, аз-аздан жанга кирет. Кыйлага чейин машакаттанып жатып, акырында ордунан турат да, түшүндө баскан адамдай, алдыга карай бир-эки кадам шилтейт).

Жаңы актриса. Капкараңгы... Туман... Мен... Каердемин? Бул жер каер болуп кетти, а? *(Эки жагын каранат. Акырындап караңгылык менен тумандын арасынан, жоон-жоон даректардын элеси, үстүн ак чөп баскан чоң таштын сөлөкөтү көрүнөт. Даректардын бирөө жерде сулап жатат. Бара-бара түнкү токойго таандык үн-шоокумдар угула баштайт)*. Токой... Токой... Баягы эле токой... Такыр түгөнбөс болду өрттөнгүр... Бир жылдан бери чегине чыга албай койдум... (*Тыңшап калат. Суунун шоокуму угулат*). Суунун шоокуму чыгат да? Биздин дарыянын шоокумуна окшош экен... Ооба, бул биздин дарыя! Үнүндөн айланайын... Акыры жеттим ээ, сага.. Мен азыр... Мен азыр. (*Көйнөгүнүн этек-жеңин түрүп, сууга кирет*), Ох, муздак экен... Ох... Бүткөн боюм какшап кетти. ...Пай-пай-пай... А-а, мында чоң энем экөөбүздүн суу алчу жерибиз... А мына биздин сокмо жол... *(Жээкке чыгып, этек-жеңин кайра түшүрөт)*. Байкуш энем, бир чака сууну дөңгө көтөрүп чыкканча, жүзжолу эс алчу элең. Менсиз, жалгыз, такыр жүдөп бүттүң го? Же бир оокат-тиричилигиңе каралашар жакын тууган уругуң болсочу... Кызык, жол мынча неге эскирген? Таптакыр чөп басып калыптыр... А-а мына биздин жепирейген жер тамыбыз... Эн-оо. О-о, эне! Унчукпайт да? Э эшигинде кулпу турат. Түндөсү кайда кетти экен? Ой, жарканаттар... Энемдин эрмектери... Энем кана, жарканаттар? *(Кокусунан, кызыл өңгөчүн тартат)*. А-а! Энем... Энем... Ал... өлүп калбады беле... Мындан беш жыл илгери... Мен Москвадан окуп жүргөндө эле... *(Караңгылыктан шыбырап сүйлөшкөн үндөр угулат)*.

З у у р а Д е р к е м б а е в а н ы н үнү. Ботом, Москвадан окуп жүргөндө дейби? Разия Москвадан окуду беле?

А к т р и с а. Чиш... Бирөө сүйлөгөнсүдү... Ой, ушундай караңгы... ушундай караңгы... Бүгүн ай да чыкпай койду...

М у к а й д ы н үнү. Разия...

Ж а ң ы а к т р и с а. (чочуп кетет). А Дагы сүйлөдү! Ким бул? Ким мени чакырган? *(Сахнага экинчи жарык айлана түшүп, анын ортосунда Мукай пайда болот).* А-а, Сулайман Сатарович... *(Кетенчиктейт).* Жолобоңуз! Жакындабаңыз мага! Эскертип коёюн, бетиңизди аймап алам. *(Эки колу менен жерди сыйпалайт).* Колума эмне кирсе, ошону менен урамын...

М у к а й. Разия, мен Сулайман Сатарович эмесмин. Мен Мукаймын. Жакшылап карасаң.

Ж а ң ы а к т р и с а. Мукай... *(Мукайга жакын келип, анын беттерин ийиндерин сылайт).* Рахмат. А мен, Мукай, ушинтип... өлүп калдым. Сен менин арбагым менен сүйлөшүп атасың.

М у к а й. Билемин. Бир жыл болду.

Ж а ң ы а к т р и с а. Ооба. Бир жылдан бери ушул жапайы токойдо кезип жүрөм. Күндүзү кечке уктайм, а түн киргенде, кайра жанга кирип, таң атканча токойдун булуңбурчун кыдырып чыгам. Жалгыз аябай зеригем. Өзүм менен өзүм сүйлөшөм. Кыялымда туш-тарапка саякат жасайм...

М у к а й. Мен баятан бери сени карап, сүйлөгөн сөздөрүңдү угуп турдум.

Ж а ң ы а к т р и с а. Ой, чын элеби?

М у к а й. Айтчы, сен эмне, Москвада окугансыңбы?

Ж а ң ы а к т р и с а. Окуганмын. Театралдык институтта. Бирок үчүнчү курсунан эле чыгарып жиберишкен.

М у к а й. Эмне үчүн?

Ж а ң ы а к т р и с а. Уурулук үчүн.

М у к а й. Эмне?! Кудай сактай көр. Ушу сен... Уурулук кылдыңбы? Ишенбейм. *(Караңгылыктан дагы күбүр-шыбыр угулат. Актриса чоочуп, Мукайды. кучактай калат).*

Ж а ң ы а к т р и с а. Бирөө сүйлөдү... Болду болбоду Сулайман Сатарович, Мукай, келтирбе аны бул жакка! Бул

бир желмогуз адам! Мен андан корком.

М у к а й. Коркпо, бул жерде азыр ал киши жок. Андан көрө, сен айтып берчи, кантип уурулук кылып жүрөсүң?

Ж а ң ы а к т р и с а. Уурулук? А-а... Олтуралычы. Мына бул жаңгактын түбүнө. *(Жаңгактын түбүнө отурушат).* Ичикий, үшүп кеттим. Өлгөндөн бери үшүкчөөл болуп калдым. Дагы эле үстүмөн муздак суу агып тургансыйт...

М у к а й. Айланайын... *(Жаңы актрисанын башын бооруна кысып алат).*

Ж а ң ы а к т р и с а. Эмесе угуп тур... Мен сенден мурда да бир жигитти сүйгөн элем. Ал да мага окшоп студент болуучу. Сүрөтчүлөрдүн окуусунда окуучу. Менден эки курс илгери. Ал дагы мага окшоп кембагал эле. Менин жалгыз карыган чоң энем, анын атасы таштап кеткен көп балалуу апасы бар. Экөөбүзгө тең үйүбүздөн жарытарлык жардам келчү эмес. Шондуктан мен күндүзү окуп, түндөсү ооруканага барып, пол жууп жүрдүм. Үч жыл бою. Алган, айлыгымды тепетең экөөбүз бөлүп алчубуз. Бирок акчаны короторго келгенде, ал менден мурда түгөтчү. Ичкиликти көп иче турган, Бир жума өтүп-өтпөй, мен берген пулду жок кылып, кайта эле менин жатаканама келип, менин колумдан тамактанып калчу...

М у к а й. А өзү иштебейби?

Ж а ң ы а к т р и с а. Мага чейин кар күрөп, короо шыпырып, аз-аздан чай-чака таап жүрүптүр. Экөөбүз тааныкандан кийин мен аны иштетпей койдум. Окуусу, меникине караганда, кыйын эле. Андан көрө, көбүрөөк окуп, көбүрөөк сүрөтүндү тарт дедим. Окуусун бүткөнгө чейин, ага мен жардам берип, а окуусун бүткөндөн кийин, экөөбүз үйлөнүп, мени ал бакмак болуп убадалаштык. Бирок биз үйлөнбөй калдык...

М у к а й. Себеп?

Ж а ң ы а к т р и с а. Себеп... Мен үчүнчү курска келип, а сүрөтчүм бүтүп аткан жылы, мага, чоң энем өлдү деген кабар келип калды. Мен зор кыйынчылыктар менен учуп келип, ыйлап-сыктап энемди көмдүм. Анын үчүлүгүн, жетилигин өткөрдүм... Ошентип он күнчө жоголуп,

кайра Москвага келсем... Жок, мен сага бир баштан айтып берейинчи... Москвага түндөсү келдим. Келип, жатаканама кетээр замат, жашаган бөлмөмө да кирбей туруп, сүрөтчүмө телефон чалдым. Максатым: аны чакырып алып, ага ыйлап, ичимде калган бугумду чыгармак болдум. Эми менин жакын кишим эле ошол болуп калды да. Бирок, телефон чалсам, сүрөтчүм үйүндө жок экен. Дагы бир жерлерде ичип жүргөн экен деп, өзүмчө бушайман болуп, жашаган бөлмөмө кирдим. Кирсем, сүрөтчүм менин кроватымда уктап атат...

М у к а й. Сүйүнүп кеттиң?

Ж а ң ы а к т р и с а. Жок, эсим ооп, босогодо туруп калдым...

М у к а й. Эмне үчүн?

Ж а ң ы а к т р и с а. Ал меникинде түнөчү эмес. Албетте, мени менен жатып калам деп, жиндилик кылчу, бирок мен алдап-соолап, же жемелеп-жукалап, кетирип жиберчүмүн. Биздин чатагыбызды көрүп, мени менен бирге окуп, бирге жашаган теңтуш кызым ага болуша кетчү. Жатса жатып ала бербейби, акыры эрди-катын боло турганыңардан кийин...» – дечү. А мен, чоң энемдин тарбиялаган кызымын да, мындай ээн баштыкка көнчү эмесмин. Мына эми келсем, менин жоктугумдан пайдаланып, менин ордума жатып алыптыр. Жатканда да жатмай, менин теңтуш кызым менен.

М у к а й. Сволочь... Ох, сволочь...

Ж а ң ы а к т р и с а. Экөө тең жылаңач, катуу уйкуда экен. Сыягы аябай ичишкен көрүнөт, столдун үстүндө винонун үч-төрт бошогон шишеси турат... *(Тыныгуу жасайт).* Мен аларды ойготкон жокмун. Бирок артыма кайтып да кетпедим, ушунчалык арып-чарчап турганмын. Чемоданымды жерге коюп, теңтуш кызымдын кроватына жыгылдым да, өксүп-өксүп ыйлап кирдим. Таң атканча ыйладым. Энем үчүн ыйладым. Сүрөтчүм үчүн ыйладым. Ошол түнү сүрөтчүм да энем менен кошо көмүлгөнсүп көрүндү. Бүт ааламда өзүм жападан жалгыз калгансыдым. Ошо жалгыздык үчүн ыйладым. Ыйлап отуруп, берки экөөн такыр эстен чыгарып коюптурмун. Бир маалда башымды көтөрсөм, бөлмөдө өзүмдөн башка эч ким жок. Ошо бойдон теңтуш кызым үйгө бир

жумадан кийин гана келди. Келип, ыйлап-сыктап отуруп, кечирим сурады. Кечирдим. Кечирбегенде эмне кылмак элем? Өзү жакшы кыз болуучу. Бирок, эркe, жалкоо, оюнзоокту сүйгөн неме эле. Ата-энесинен бат-бат акча келип, а кыз ал акчаны ошончолук бат жоготуп, дагы эле ачка отуруп калчу. Мен бакчы элем, Мен бакчы элем, анан аны дагын...

М у к а й. Мм... Аны коюп, сүрөтчүндү айтчы... Жаңы актриса. А сүрөтчүм... ошол бойдон жоголду. Ээсине өлүгүн көрсөтпөй өлгөн итке окшоп, акылдуулук кылды. Ошонусуна да ыраазы болуп калдым. Албетте, Кыргызстанга кайтып келгенимден кийин, биз жолугуштук, бирок экөөбүздүн тең бири-бирибизге жат киши болуп көрүндүк. Ал менин пейлимди жакшы билчү, жарашууга аракет да кылган жок...

М у к а й. А-а... уурулук?

Жаңы актриса. А уурулук... Ошол күндөн кийин мен бир жолу да институтка барганым жок. Жолдош кызым, сурагандарга, ооруп атат деп коюп жүрө берди. А менин дагы эле окугум жок. Окуу эмес, жашоого көңүлүм келбей калды. Керели кечке үйдөн чыкпай, эчтеке кылбай отура бердим. Акчам болсо, такыр түгөндү. Эми мени теңтуш кызым бага баштады. Бир айдан кийин анын байлыгы да жок болду, экөөбүз тилемчиленип оокат кылып калдык. Бирок, кудай жалгап, бир күнү кызыма үйүнөн көп акча келди. Биз дагы жыргап жашай баштадык. Бирок арадан бир жума өтпөй туруп, ал жыргалыбыз шермендечиликке айланып кетти. Көрсө, менин шеригим, мени үйүнөн келген акчага жыргатпай эле, коңшу бөлмөдө жашоочу грузин кыздын тери пальтосун сатып, ошого жыргатып аткан экен. Грузин кыз пальтосун экөөбүздөн гана көрүп туруп алды. А институт экөөбүздү тең окуудан айдамакчы болду. Мен, болор иш болду дедим да, пальтону жалгыз өзүм уурдадым деп мойнума алдым. Ошол... Мени айдашты, а мен Кыргызстанга баса бердим...

М у к а й. А эмне үчүн анттиң? Кызды неге аяйсың?

Ж а ң ы а к т р и с а. Абдан таланттуу кыз эле, Мукай. Окусун дедим. А мен баары бир окумак эмесмин, өзүмдү театр үчүн өлгөн катары сезип калганмын...

М у к а й. А көрсө...

Ж а ң ы а к т р и с а. Көрсө, театрсыз жашай албайт экенмин. Беш-алты ай ар кайсы жерлерде иштемиш болуп жүрүп, акырында жалдырап силердин театрыңардын эшигине басып келдим.

М у к а й. Калганын билем. Калган өмүрүң биздин театрдын сахнасында өттү.

Ж а ң ы а к т р и с а. Сени менен.

М у к а й. Ооба, мени менен. Туура эки жыл экөөбүз жанаша жашадык. Бирок, бирге эмес. Бирге жашайлы десем, көгөрүп болбой койдуң.

Ж а ң ы а к т р и с а. Эки уулуңду аядым. Алардан сени тартып алгым келбеди.

М у к а й. Айланайын... *(Актрисанын колунан өбөт).* Бирок мен сени балдарымдан да артык көрчү эмес белем? Сен муну билчү элең го?

Ж а ң ы а к т р и с а. Билчү элем. Ошентсе да, балдарыңа кыянаттык кылгым келбеди. Алар сени абдан жакшы көрүшчү.

М у к а й. Балдарыма боор ачып, сен менин өзүмө кыянаттык кылдың. Өзүңдү менден түбөлүккө бөлүп кеттиң.

Ж а ң ы а к т р и с а. Түбөлүк эмес. Биз дагы жолугушабыз. Сен ойногун, күлгүн. Анан абдан картайып, о дүйнөнүн кызыгы таркаган кезде, бу дүйнөгө келгин. Мен сени азыркымдай жаш, сулуу бойдон утурлап тосуп аламын. Ага чейин сени сагынып, сагынып, чыдамсыздык менен күтүп жүрөмүн. Бирок бир гана өтүнүчүм; сен менин ордума башка аялды сүйбөгүн. Өзүң билесиң го, өтө кызганчаакмын.

М у к а й. О Разия, кайдагы аял, кайдагы сүйүүнү айтасың? Мен сенден кийин тирүүлөй өлүк катары жашап жүрөм. А чындап өлгөнгө, сенин алдыңа тезирээк келгенге, эрким жетишпейт...

Жаңы актриса. Байкушум... *(Мукайдын бетинен сылап, эркелетет).* Эмне, менин өлүмүм катуу таасир кылды сага?

М у к а й. Абдан. Өзүң билесиң го, былтыр бу маалда гастролдо элем. Сен жонундөгү суук кабарды Ысык-Көлдүн жээгинде, кичинекей кыштакта, кечинде, клубдун сахнасында уктум. Оюн ортолоп калган. Оюнду таштадым. Бригадир эмес белем, дароо өзүмдүн карамагымдагы машинага олтуруп, сага карай жөнөдүм. Түнү бою жана эртеси кечке жол жүрдүм. Ошко келсем, бүт шаар сен жөнүндө сөз кылып атыптыр. Бирок сенин кантип өлгөнүңдү али эч ким билбейт экен. Сени моргдон алып чыгышып, жууп тарап, театрдын сахнасына жаткырып коюшуптур. Буркурап ыйлаган бойдон үстүңө жыгылдым... Кечинде эл тарап кетти. А мен таң атканча сени кайтарып, сахнада жалгыз басып жүрдүм. Сени менен бирге өткөн турмушумду эстедим. Сени менен бирге ойногон ролдорумду көз алдыма элестетип, аларды ичимден кайталап, баарысын бир сыйра ойноп чыктым...

Бир маалда көзүмө жыгачтан жасалган эки табыт урунду. Табыттар, негедир, тааныш учурады. Жакшылап; карасам, Ромео менен Джульетта үчүн жасалган табыттар экен. Көрсө, сезондун жабылышында, жайкы гастролдун башында, «Ромео менен Джульетта» спектакли ойнолуп, ошол бойдон анып декорациясы жыйылбай кала бериптир. Сен экөөбүз дагы эле ошол декорациянын ичинде экенбиз.

Жаңы актриса. Эсимде. Бул экөөбүздүн бирге ойногон акыркы спектаклибиз болуучу.

М у к а й. Мен көпкө ойлонуп турбастан, сенин сөөгүңдү өзүңдүн Джульеттаң коюлган табытка алып койдум. Эртесинде ошол бойдон шаардын көрүстөнүнө алып жөнөдүк. Айлыңа алпарып, энеңдин жанына коёлу десем, деректир баш болуп, көпчүлүк көнбөй койду. Шаардын эле мүрзөсүнө коёбуз, кийин ага мрамордон эстелик тургузабыз, деп убада берди деректир. Бирок, тилекке каршы, эстелик ушул күнгө чейин да тургузула элек...

Ж а ң ы а к т р и с а. Эстелиги менен жерге кирсии, ошол деректириң, Мукай, аның адам эмес экен.

М у к а й. Муну азыр бүт шаар билет, Разия. Бирок сени көөмп бүткөнгө чейин, эл аны андай деп ойлогон эмес, Ага чейин ал баарыбызга тең иш билги деректир катары гана белгилүү болуучу. Ошо күнү да жан-алы калбай чуркап, баарысын уюштуруп, а сени жайга коюп жатканыбыз да, мүрзөңдүн башында туруп, көзүнө жаш алып сүйлөй элдин

ырайымын келтирди. Көрсө, мунун бардыгы аны артисттик өнөрү гана экен. Албетте, сахнага чыкканда ал эчтеке ойноп албайт, сахнада колхоздун уюнан бетер талантсыз болуп калат. Бирок ошол күнкү жүрүш-турушу, алиге чейин мени таң калтырат. Ошол эле түнү аны алпарып түрмөгө камап коюшту. Менин Надирамды дагын. Мен оозумду ачып отуруп калдым. Айтмакчы сен өлгөн күндөн баштап, Надира ооруп, үйдөн чыкпай койгон. Сени көмгөнгө да барган жок. Бирок сени көмүп кечинде үйгө келсем, мага көңүл айтканып, мойнума асылып: «Ах, байкуш Разия, шордуу Разия» – деп, шолоктоп ыйлап жиберди. Мунусу мени кичине таң калтырды. Ошентсе да, ага ичимден ыраазы болуп, далысынан таптап-таптап койдум. Ошол – ошол болду. Надира ушул күнгө чейин сен жөнүндө мени менен сүйлөшө элек. Бирок бир айдан бери, негедир, анын уйкусу бузулду, күн сайын түндө сени менен сүйлөшүп, ыйлап чыгат. Бул беканнен болбосо керек, Разия. Сенин алдында бир күнөөсү бар ушунун... *(Караңгылыктан Надира атырылып чыга келет. Жаңы актриса чоочун, кыйкырып жиберет).*

Н а д и р а. Ооба, бар күнөөм! Бар! Бар! *(Караңгылыктан башкы режиссёрдун үнү угулат, анан чыга келет).*

Башкы режиссер. Стоп! Жолдоштор, он беш минут дем алыш. Он беш минуттан кийин так ушул жерден улантабыз. Досумбек! Ширин! Антракт!

Биринчи бөлүмдүн аягы.

II БӨЛҮМ

(Биринчи бөлүмдүн бүткөн жери. Надира келип жаңы актрисанын бутуна жыгылат).

Н а д и р а. Айланайын Разия, мени кечирип кой. Кечирип кой, жан курбум. Ырас айтат Мукай, уйкум бузулду, таң атканча жөөлүп чыкчу болдум. Мени аягын, Разия минтип отурсам, бара-бара өңүмдө да жөөлүп каламбы деп корком. Ке-

чир мени акылманым, сулуум. Сенин алдында күнөөм тоодой чоң. Өзүң билесиң, сени Арстанбапка азгырган менмин. Бирок өлүп кетейин ишенип кой, сени өлсүн деп алпарган эмесмин. Сени... Сени... шерменде кылмакка гана алпарганмын...

Жаңы актриса. Шерменде кылмакка?

Н а д и р а. Ооба, Разия. Бирок бул ой да өз башыма келген эмес. Бул акылды мага... жанагы үйүң күйгүр Бакир Алимбекович үйрөткөн.

М у к а й. Бакир Алимбекович? Эмне деп?

Н а д и р а. Ошол күнү ал мени атайын телефон аркылуу чакырып алды. Келсем, кыйлага чейин аны-муну сүйлөп, күлүп-жайнап отуруп, акырында мага буларды айтты. Билем дейт, Разиянын айынан сен көп жапа чегип жүрөсүң; биринчиден, сен ойноочу башкы ролдордун баарын тартып алды; экинчиден, күйөөңдүн башын айлантып салды; Мукай сени такыр жээрип баратат; минтип жүрө берсең, акыры эки балаң менен шелпейип отуруп каласың, дейт. Билем, дедим мен дагы. Бирок булардын баарын неге айтып атасыз? Антсем, күрөшпөйсүңбү, дейт. Турмуш деген, бул – күрөш, күрөшүш керек. А мен күрөшүп атам, дедим. Месткомго үч жолу сизге эки жолу арыз жаздым. Кана эми ошолордон жыйынтык чыгарганыңар? Демек, арыздан пайда жок, дейт. Разия менен Мукай театрдын баш артисттери, аларды катуу жазалай албайбыз, антсек, театрдын өзүнө гана зыян келет, дейт. А-а, дедим мен, театрдын кызыкчылыгына келгенде, сиз Разиянын тарабына өтө калат экенсиз да? Анда мага кандай күрөштү үйрөтүп атасыз? – дедим. Күрөштүн жолу көп, деди менин окутуучум. Анын ичинен азыр мага ылайыгы: Мукайды Разиядан көңүлүн калтыр. Бул үчүн, Разиянын абийрин төк, Разия өтө эле таза болуп жатат, анын атын, затын булга, репутациясын буз. Ал эми ар кандай аялдын репутациясын бузганга – эркектен өтөөр киши жок, деп айтты окутуучум.

М у к а й. Сволочь...

Ж а ң ы а к т р и с а. Бетпак.

Н а д и р а. Бирок мен эркек эмесмин да, дедим мен. А сен аны эркектин тузагына түшүрүп бер, деди окутуучум,

арамза жылмайып. Мисалы, сизге окшогон эркектин? – деп какшыктадым мен дагы. Жок, мисалы, менин таанышыма окшогон, деди окутуучум, мага таарынбастан. Кайсы таанышыңыз? Менин Фрунзеде жашаган, академияда ишеген бир жакшы таанышым бар. Өзү токой чарбасы боюнча илимдин кандидаты. Ушул күндө Арстанбапта жатып алып доктурлук диссертациясын жазып атат. Бүгүн мен ошонун алдына баратам. Эгер кааласаңар, Разия экөөң бирге жүргүлө, ойнотуп келем. Азыр Арстанбаптын укмуштай кооз мезгили. Ой, тоону қаптаган токой толукшуп гүлдөгөн... А мен билемин, сенин Разияң тоо, токой дегенде жата калат. Чу деген жерден эле япондуктарды мисалга келтирип жүрбөйбү:ах,кандайажайып калк, сакура аттуу жапайы дарактын гүлүн көрүшкө, бала-чакасын эрчитип алып, атайы алыскы тоолорго чыгышат экен; а биз болсо, ушу турган жакын адырларга барып, жоогазын гүлүн терип келишти билбейбиз деп...

Жаңы актриса. Мунусу туура. Тоо, токой – меши жан дүйнөм эле...

Мукай. Анан сен ага эмне дедиң?

Надира. А мен: токтоңузчу, а сиз мага эмне үчүн минтип жан тартып атасыз? Сизге эмне жок? – дедим. Десем, а мен сага гана жан тартып атканым жок; бул жерде менин да пайдам бар, дейт. Кандайча? – дедим жиним келип. Десем, билесиңби, менин таанышым Фрунзедеги абдан кадыр-барктуу, сөзү өтүмдүү кишилердин бири; шаардагы, ал турмак, бүт республиканын аймагындагы улук кызматчылардын арасынан өтө көп дос, тааныштары бар; чынымды айтсам, мен ошо кишинин аркасы менен театрга деректир болгонмун, дейт. Мына эми, ал киши биз тарапка иштеп, эс алганы келип калыптыр, алдына бир барып коёюн деп атам; түшүндүңбү эми? – деп сурайт.

Жаңы актриса. Укмуш...

Мукай. Айван... Ох, айван...

Надира. Түшүндүм, дедим мен. Албетте, дедим, сиз экөөбүз абдан балит иш кылганы атабыз, экөөбүз тең булганабыз, бирок мен... барам ошого, дедим. Ошенттим

да, анын алдынан чыгып, туура сенин үйүңө келдим. Бул менин биринчи жолу босогоңду аттаганым болуучу. Үйүң сонун экен, Разия. Ичи жык толо китеп... Китептен башка эчтекең жок... Мен өзүм да бир кезде, китеп чогултканды, китеп окуганды жакшы көрчү элем. Бирок, эргѐ тийип, балалуу болгондон кийин, баары калып кетти...

Мукай. Кыскартып айтчы. И-и, сен кирдиң, Разия үйдө экен...

Надира. Ооба, үйдө экен.

Жаңы актриса. Диванда китеп окуп жатканмын.

Надира. Жок, ваннада кир жууп атыптырсыз.

Жаңы актриса. А-а...

Надира. Мени көрүп, жууп аткан кириңди кармаган бойдон, селейип туруп калдың. А мен колуңдагы кирди тааныдым: Мукайдын туулган күнүнө карата мен сатып берген жашыл көйнөк экен. Көптөн бери аны үйдөн издеп таппай жүрдүм эле. Жүрөгүм сыгылып, көңүм тунара түштү. Ошондо, ичимден, Бакир Алимбековичтин берген кенеши – олуя кеңеш, мен аны өлсөм да аткарышым керек деп, өзүмө өзүм кайрат айттым. Бирок сыртымдан муну сездиргеним жок. Ой, кандай шамал учуруп, сен менин үйүмө келип калдың? – дедиң сен. Зериккендиктин шамалы, деп азилдешкен болдум. Ырас кылыпсың! Мен дагы эртеден бери эмне кыларымды билбей отуруп, акырында минтип кир жууп кирдим эле. Кана, төргө өт, деп калдың. А мен төрүңө өтуп отурар замат, Бакир Алимбековичтин сунушун айттым. Албетте, ал экөөбүздүн чыныгы максатыбыз көмүскөдө калды. Сен кубанганыңдан секирип жибердиң...

Жаңы актриса. Жиндимин да. Болбосо, эмне үчүн? Надира мага мындай жакшылык каалап калды деп ойлобоймунбу...

Надира. Биз ошо күнү пээшин ченде Арстанбапта болдук. Токойдун бир кооз жеринде академияга караштуу үч-төрт ак имарат бар экен. Ошол имараттардын биринде бизди Бакир Алимбековичтин таанышы күтүп отуруптур!

Мукай. Күтүп отуруптур?

Н а д и р а. Ооба. Ар түркүн ичкиликтер жана ага жараша азык-ооматы менен. Ал турмак, магнитофонун да камдап коюптур.

М у к а й. Ананчы. Эки артистка менен баратам деген кабар берилген да.

Н а д и р а. Сулайман Сатарович дегени, кырк беш элүүнүн ортосундагы, узун бойлуу, буурул чач, сулуу эркек болуп чыкты. Көрүнүшүнө жараша, көп окуган, көптү билген неме экен, эки-үч сааттын ичинде баарыбызды өзүнө имерип алды. А сен, Разия, аны менен Япониянын искусствосу тууралуу талашып-тартышып, тим эле жыргап калдың. А сени көрүп, бияктан Бакир Алимбекович экөөбүз ичибизден сүйүнүп аттык. Максатыбыз ишке ашчудай көрүндү. Ошентсе да, күтүп отурбай ага тезирээк жетүүнүн амалында болдук. Бакир Алимбекович мага тийишип кирди. Ийниме колун коюп, чачыман сылап... Адегенде, албетте, анын оюн түшүнбөй, буга таң калдым, бир-эки жолу аны алая карап койдум. Бирок, Бакир Алимбекович кулагыма: «Коркпо. Мен муну Разия үчүн гана жасап атам. Ал бизден тартынбасын, бизди көрүп бети ачылсын, өзүн эркин сезсин» – деп, шыбырап койгондон кийин, анын тапкан амалын колдоп, өзүм да ага эркелей баштадым. Бир маалда экөөбүз өбүшкөнгө чейин жеттик... *(Унчукпай калат).*

М у к а й. Мм...

Ж а ң ы а к т р и с а. А мен буга ачууланып кирдим. Деги силер эмне болуп атасыңар? Жөн олтургулачы! – дедим.

Н а д и р а. Жок. Сен: «Ай-яй-яй, Бакир Алимбекович, бул эмне деген жоругуңуз? – деп койдуң. Маңдайында отурган билимдүү, адептүү кишиден биз үчүн уяла түштүң. А мен аныңа карабай:«Ай ушу оло турган жанга бир ойноп күлөлүчү? – деп, Бакир Алимбекович үчүн жооп бердим. Сулайман Сатарович мени колдоп кетти. «Туп туура айтасыз! Келгиле, андан көрө, бийлейли», – деди ал киши. А сен болбой койдуң. Жок, бийди коюп, эшикке чыгалычы, токойду кыдыралычы, дединг. Эки эркек тиктеше түштү. Бул да жакшы сунуш, деди анан Сулайман Сатарович. Баарыбыз эшикке чыктык. Күн отуруп баратыптыр, бирок али

жарык экен. Биз машинеге отурдук. Адегенде, бир бийик дөңгө катуулап чыгып бардык, анан токойду аралап терең кирип кеттик. Токой, Бакир Алимбекович айткандай, чын эле чатырап гүлдөп, ажайып болуп туруптур. Разия машинеден башын чыгарып; «Ах», «Ох» деп суктанып, өзүн бактылуу сезип баратты. Акырында токтоп, жерге түштүк. Көк чөптүн үстүнө отуруп, кайрадан шампан, коньяк ичтик. Бир маалда Бакир Алимбекович мага көзүн кысты. Экөөбүз силерди таштап, тымызын басып кеттик. Ошол бойдон биз эки саатка жоголдук...

М у к а й. Эки саатка? А эмне кылдыңар эки саатка чейин?

Н а д и р а. Мм... Жөн эле басып жүрдүк...

(Караңгылыктан Бакир Алимбекович чыга келет. Разия дагы кыйкырып жиберип, Мукайды кучактай калат).

Б а к и р А л и м б е к о в и ч. А мен буга ишенбейм!

Н а д и р а. Эмне?

Б а к и р А л и м б е к о в и ч. Айткандан кийин баарын айткын. Неге сен менин эчтекемди калтырбай айтасың дагы, а өзүңө келгенде, жашырып коёсуң? Айт аягына чейин. Болбосо, мен өзүм айтып берем.

Н а д и р а. Жүзү кара! Бетпак! Желмогуз!

Б а к и р А л и м б е к о в и ч. А сен из жаңылтаарсың. Кана, айтып көрчү андай эмесмин деп?

Ж а ң ы а к т р и с а. Кандай шермендечилик...

Мукай. Силер... силер бири бириңди абдан туура атадыңар...

(Надира ыйлаган бойдон чуркап кетет. Анын ордуна Зыйнат кирет. Ал күйөөсүнүн бет маңдайына келип токтойт).

З ы й н а т. Ушундай дечи? Тфу!

(Күйөөсүнүн бетине бир түкүрүп артына кайтат. Бакир Алимбекович өзүнчө бирдеме деп сөгүнүп, анан колун ачуулу шилтеп алып, ал да чыгып кетет. Берки экөө кыйлага чейин унчугушпайт. Мукай урап түшкөн даракка отуруп, а жаңы актриса чоң ташка жөлөнүп туруп калат. Акырындап айдын жарыгы тиет. Булбулдун үнү угулат).

М у к а й. А-а... Силер эмне кылдыңар?

Ж а ң ы а к т р и с а. Эмне?

М у к а й. Тигил экөө тыякка басып кетишкенде... Силер эмне кылдыңар?

Ж а ң ы а к т р и с а. О Мукай, аны айтканга кудуретим жетпейт. Жанагы Сулайман Сатарович деген неме Бакир Алимбековичтен да өткөн уятсыз адам болуп чыкты. Тигилер кетер замат, ал мага тийише баштаса болобу. Адегенде, албетте, сылык түрдө, А сылык түрдө ага каршылык көрсөтүп отурдум. Бирок ал болбой эле азилдеше берди. А менин ачуум келди, кагып салдым. Анда ал арданып, ого бетер жабышты. Күчкө салып, мени жерге басмакчы болду. Мен жаагына бир чаап, ордуман туруп кеттим. «Ах, канчык!» — деди да, тигил неме кайрадан кол салды. Мен токойду аралап качып жөнөдүм, ал кубалап алды. Бир маалда чатышып жыгылып калдым. Ал үстүмөн басып түштү. Экөөбүз кадимкидей алыша баштадык. Бул жолу илимдин кандидаты тим эле жырткычка айланды. Тиштерин кычыратып, шилекейин бетиме куюлтуп, көйнөк-көнчөгүмдү кармаган жерден жыртып кирди. Бир жагынан астыман таш өтүп, чөңөр кирип, жаным көзүмө көрүнүп атты. Бирок ага карабай, бүткүл ачуу-зарымды чогултуп, болгон күчүмдү жыйнап, өлүшкө кармаштым: колдорун тиштеп, беттерин аймап, кулактарын тытып салдым. Ошол эле учурда, коркуп, үнүмдүн баарынча кыйкырып, Надира менен Бакир Алимбековичди жардамга чакырып аттым. Алардан жардам болбоду. Мен бара-бара алдан тайып, илимпозго жеңдирип бараттым. Шерменде болушка аз калдым. Бирок, ушу тапта, кудайым мага бир жардамга келди. Ал менин бошой түшкөн колума кандайдыр учтуу жыгачты кармата салды. А мен аны күчүмдүн жетишинче душманымдын бетине батырып алдым. Сулайман Сатаровичтин көзүнөн от чагылып кетсе керек, эки колдоп бетин жаап калды. Мундан пайдаланып, көкүрөгүнө тээп жибердим. Чалкасынан кулап түштү. А өзүм тура калып, дагы качып жөнөдүм. Бир топ жерге барып бурулуп карасам, Сулайман Сатарович кубалап келатыптыр. Эми жетсе эле өлдүм дедим. Калган-каткан күчүм менен калдандап чуркап

отурдум. Караңгы, эчтеке көрүнбөйт. Туш келген бадалга урунуп, бети-колумду, буттарымды тилдирип бараттым. А менин куугунчум болсо, улам күшүлдөп-бышылдап жетип келет, кайра артта калат. Бирок даана жете албады. Ал жеткенче мен учуп кеттим...

М у к а й. Учуп кеттим?

Ж а ң ы а к т р и. с а. Ооба. Эки бутум жерден үзүлүп, бүт тулку-боюм менен авада каалгып калдым. Демим кыстыга түштү. Чыңк ылдый шумкуп баратканымды сездим. Корккондуктан, көздөрүм өзүнөн-өзү жумулду. Кимдир бирөөнүн ачуу кыйкырыгын уктум. Көрсө, өзүм кыйкырыптырмын. Андан кийинкисин билбейм... Бир маалда көзүмдү ачсам, көзүмө төптөгөрөк ай көрүндү. Кулагыма суунун шары, булбулдун үнү угулду. Кылчайып карасам, эки жагым бийик жар, өзүм анын түпкүрүндө жатам. Үстүмөн көбүктөнүп, улуу суу агып атат. Башым гана суудан тышкары. Кийин билсем, башым бир жоон жыгачка жөлөнүп калыптыр. Кандай керемет менен мындай акыбалга туш келгенимди эстей албадым. Эстегим да келбеди. Бирок, колу-бутумду байлап, көкүрөгүмө оор таш бастырып койгондой, такыр кыймылдай албай койдум...

М у к а й. *(ордунан секирип турат).* Мен билгенмин сенин киши колдуу болгонунду! Жанагы айван... илимпоз...

Ж а ң ы а к т р и с а. Жок, Мукай. Мен киши колдуу болгонум жок, Кийин билсем, колу-бутум да бош, үстүмөн баскан таш да жок экен. Жөн гана бүт денем жанчылып калыптыр. Сөөктөрүмдүн бардыгы сынып кетиптир... Бирок эч кандай ооруну сезбедим. Бир гана сезгеним: абдан үшүп аттым; муздак суу сыртыман да, ичимен да агып аткансыды... *(Унчукпай калат. Мукай анын чачтарынан сылайт).*

М у к а й. Айланайын...

Ж а ң ы а к т р и с а. Бир маалда бирөөнүн алыстан кыйкырган үнү келди. Жакшылап тыңшасам, алмак-салмак эки-үч киши кыйкыргансыйт. Бара-бара кыйкырыктар жакындай берди. Акырында мен өз атымды уктум. А дагы бир аздан кийин, жардын четине үч адам келип тизилип туруп калышты. Көрсө, менин шериктерим экен. Ошондо гана мен өзүмдүн акыбалымды түшүндүм. Тигилер көпкө чейин

унчукпай, нес болуп турушту. Анан Надира менин атыман чакырды. Аны Бакир Алимбекович кайталады. Мен аларга жооп бердим. Бирок өз үнүмдү өзүм да укканым жок. Бакир Алимбекович менен Надира дагы чакыра башташты. Мен да жооп берип аттым. Бирок мурдагыдай эле үнүм чыкпай койду. Акырында наркы үчөө өздөрүнчө күбүр-шыбыр боло түшүштү. Кийин шарт бурулуп, көздөн кайым болушту. Ошол бойдон кайтып келишкен жок...

М у к а й. Ошол бойдон алар машинеге отурушат да, качышат. Академик академиянын үйлөрүндө калат, а берки экөө Ошту көздөй жөнөйт. Убада: «Төө көрдүңбү жок, бээ көрдүңбү – жок» болот. А кийин соттун сурагында: «Разия мас болуучу, өзүнчө сейилдеп басып кеткен, биз аны издей-издей суй жыгылдык: акырында, кыялкеч неме, бизди унутуп коюп, үйгө кете берген окшойт, деп чечтик, кетпеген болсо, эртең эптеп өзү келээр, деп ойлодук; анын минтип өлүп калаарын ким билиптир» – деп жооп беришет...

Ж а ң ы а к т р и с а. Мен ал түнү өлгөнүм жок. Ай батты: ...Күн чыкты... А мен баягыдай эле чалкаман түшүп, жарым-жан акыбалда, жалдырап жата бердим. Үстүмөн бир бейтааныш даректын билектей шагы салаңдап турду. Шак кыпкызыл болуп гүл ачыптыр. Кыпкызыл гүлдөрдүн арасынан кичинекей уя көрүнүп, уянын ичинде кичинекей сары чымчык тукум басып жатты. Чымчыктын жылтыраган капкара көздөрү мени эчак эле көрдү, бирок, негедир, чочубады, учуп кетпеди. Мен ошо чымчык менен тиктешип жатып, акыркы ирет сени эстедим, акыркы ирет көзүмө жаш алдым... О Мукай, эгер билсең, ошол акыркы саат, акыркы минуталарды турмуш ушунчалык ширин көрүндү, ушунчалык жашагым келип кетти...

М у к а й. Айланайыным...

Ж а ң ы а к т р и с а. Бирок... Түш ооган чендe бүт тулку-боюмду каптаган катуу ооруу башталды. Мен, ооруга чыдабастан бир жолу орой толгонуп алдым. Ошондо жоон жыгачка жөлөнүп турган башым сыйгаланып барып суугa чөгүп кетти. Дароо оозу-мурдума суу толуп чыкты. Бирaздан кийин, мен... эчтекени сезбей калдым...

М у к а й. *(кыйкырып жиберип, жаңы актрисаны кучактап калат).* Разия! Өлбө! Разия!

(Көшөгө түшүрүлүп, сахнага жарык берилет. Жаңы актриса менен Мукай көшөгөнүн нары жагында, а калгандары бери жагында калышат. Бери жакта калгандар кайрадан креслолорун көтөрүп ортого чыга башташат).

Б а ш к ы р е ж и с с е р. Кана, отуралы эмесе. *(Отурушат. Көшөгөнүн артынан Мукай чыгып келет. Мукайга).* Разия кана?

М у к а й. Разия Разиянын кийимин чечип, жаңы актрисага айланганы кетти.

Б а ш к ы р е ж и с с е р. Абдан жакшы болуптур. Ал келгенче, өзүбүзчө сүйлөшүп алалы... Ко-ош, кандай экен биздин жаңы актриса? *(Беркилер унчугушпайт).* Эмне унчукпайсыңар?

Б а к и р А л и м б е к о в и ч. Таланттуу актриса экен, Касым Исаевич. Абдан таланттуу экен. Жок жерден кураштырып, киши толкундай турган образ жараты...

Н а д и р а. Туура. Фантазиясы өтө күчтүү актриса экен.

З ы й н а т. Бул эмне дегениңер? Калпты чындыкка айлантты дегени турасыңарбы?

Б а к и р А л и м б е к о в и ч. Баарысы эле калп эмес, албетте. Мисалы, Разиянын күндөлүгүнө таянган жерлерине ишенсе болот. Бирок, Разия биз менен Арстанбапка жөнөгөндө, күндөлүгү үйдө калган да? Андан кийин ага эчтеке жазылган эмес. Демек, эмне? Күндөлүктө жок нерселердин баарысын ал кыз өз оюнан чыгарды.

З ы й н а т. Ырас эле... Бирок...

Б а к и р А л и м б е к о в и ч. Эмне «бирок?»

З ы й н а т. Жаңы актриса го, мейли, Арстанбапта болгон окуяны сынап чыгарыптыр. А силердин ал жердеги кылык-жоругуңарды кантип түшүнсө болот? Муну биз өз оозуңардан уктук го?

Б а к и р А л и м б е к о в и ч. О кокуй күн десе.... Биз дагы ойнодук да?! Касым Исаевич айтпадыбы, жаңы актрисанын оюнун колдогула, ага кошулуп жаңы спектакль жараткыла деп!?

Надира. Ох, Зыйнат, Зыйнат... Кантип эле ушуга ишендиң? Биз, эмне, жинди бекенбиз өз айыбыбызды өзүбүз ачкандай?

Зыйнат. Таң... Мукай, сен ишенип атасыңбы булардын сөзүнө?

Мукай. *(күлүп сүйлөйт. Чын же какшыктап атканы билинбейт).* Зыйнат, жан эркем, ишенбеске экөөбүздө арга жок. Ишенбесек да ишенишибиз керек. Антпесек, элге шерменде болобуз кокуй. *(Мукайдын сөзүн азилге айлантып, беркилер күлүп жиберишет).*

Башкы режиссер. Ко-ош... Жаңы актриса жөнүндө сүйлөшөлү. Кана, дагы кимдин кандай ою бар? Ыскак Осмонович, сиз эмне дейсиз?

Башкы сүрөтчү. Эмне дейт элем... Жөндөмдүү актриса экен. Бирок...

Чолпон. Туура. Абдан жөндөмдүү экен. Мен оюнуна көзүм күйүп отурдум...

Зуура Деркембаева. Чолпон, алдыңа кетейин, сен Искактын сөзүн бөлүп кеттиң. Ал «бирок» деп келатты эле.

Башкы сүрөтчү. Эчтеке эмес. Башка айта турган сөзүм жок.

Зуура Деркембаева. Аа-а...

Башкы режиссер. Сиз өзүңүз, эже?

Зуура Деркембаева. Мен дагы ушу балдардын айтканына кошулам, жөндөмдүү кыз экен.

Деректир. Ооба. Жакшыны жакшы деп эле айтыш керек.

Мукай. Ак сөз, Абды Деркембаевич. Дайыма ошентиш керек. Мына бүгүн баарыңар адилет сүйлөп атасыңар. Рахмат. Чынында эле бизге ажайып актриса келиптир. Бул кызды сөзсүз биздин группага алыш керек. Мына көрөсүңөр, келечекте ал биздин Разиянын ордун басат.

Надира. Көрөбүз...

Башкы режиссер. Эмне экен, баарыбыздын оюбуз бир жерден чыкты. Демек, жаңы актриса биздин труппага кабыл алынды. Эми экинчи маселеге өтолу. Спектакль жөнүндө эмне дейсиңер?

Бакир Алимбекович. Менимче, бул спектаклди элге керсөтүүгө болбойт.

Надира. Мен дагы ошентип ойлойм.

Башкы режиссер. Эмне үчүн?

Бакир Алимбекович. Өзүбүз маскара болобуз. Театрдын кадыр-баркын кетиребиз.

Надира. Туура. Экинчи биздин театрга эл келбей коёт.

(Деректирди карап алат).

Деректир. Ооба. Көңүлдөрү иренжип калышы мүмкүн.

Башкы сүрөтчү. Бул турган кеп. Биздин көрүүчүлөр али баёо, аңкоо. Алар көргөнүн көргөндөй, укканын уккандай гана кабыл алышат. Анын ойдон чыгарылганы, искусство экени менен иши болбойт.

Зуура Деркембаева. Анда жөн эле коёлу...

Чолпон. Кап...

Зуура Деркембаева. Эмнеге «кап» дейсиң?

Чолпон. Разиянын ролу мага абдан жагып калды эле. Мен ойнойт болчумун. *(Башкы режиссер менен Мукай бири бирин карап, жылмайып коюшат).*

Мукай. Ах, Чолпон! Мен дагы арманда калбадымбы. Мага Мукайдын ролу жагып калды эле. Мен сага Мукай болуп берет болчумун.

Чолпон. Ой, апакебай? Ата? Касым Исаевич? Дагы ойнойлучу ушу спектаклди, а?

Деректир. Мм... Эгер сага абдан жагып калса... Кандай кылсак... Касым Исаевич, сенин өзүңдүн оюң кандай деги?

Башкы режиссер. Менин оюм: спектаклди репертуарга киргизиш керек.

Бакир Алимбекович. Мен катышпайм бул спектаклге.

Надира. Мен дагы.

Зыйнат. Мен да силерге кошулам.

Башкы сүрөтчү. Касым Исаевич, буларды түшүнүш керек. Жанагинтип ойноп отурушса, буларда кайсы абийир калат? Булардын жеке турмушу, бала-чакасы жөнүндө да ойлош керек.

Чолпон. Кызык, сага эмне жок?

Зуура Деркембаева. Чолпон, алдыңа кетейин, күйөөңө антип каяша сүйлөбөгүн.

Чолпон. Ах, апаке, чындап келсе, бул али мага күйөө боло элек. Ушу убакка чейин ЗАГСтан өтпөсөк, ушу убакка чейин той бербесек... Билбейм, эмнеге сүйрөп келатат. Мүмкүн менден айныгысы бардыр...

Зуура Деркембаева. Ай, кызым ай, кызым ай... Кайдагы нерселерди сүйлөйсүң... Айныгандай, эмне, Ыскак жаш бала беле... Экөөңөрдүн ортоңордо ысык сүйүү бар... А жакында балаңар төрөлөт...

Директир. Касым Исаевич, өзүң билчи. Балдар менин башымды айлантып коюшту: бири антип сүйлөйт, бири минтип сүйлөйт...

Башкы режиссер. Э-э, мейличи, ойнобосок ойнободук ушул спектаклди...

(Ушул учурда жаңы актриса чыга келет. Анын үстүндө кооз көйнөк, колтугунда кайыш сумкасы бар. Баарысы аны таңданып, суктанып карап калышат. Башкы сүрөтчү менен Мукай, өздөрү да сезбестен, акырын ордуларынан түрушат. А Чолпон: «Ой!» деп кыйкырып жиберет).

Жаңы актриса. Саламатсыздарбы.

Башкы режиссер. Таанышып койгула.

Жаңы актриса. Менин атым Сайкал. А сиздердин баарыңыздарды билип алдым.

Мукай. *(Сайкалга кресло жылдырат).* Отуруңуз.

Жаңы актриса. Рахмат.

Бакир Алимбекович. Кызык... Мен сизди бир жерден көргөнсүп атам да? Каерден көрүшүм мүмкүн?

Жаңы актриса. *(жылмайып).* Биздин үйдөн, Бакир Алимбекович.

Бакир Алимбекович. Биздин үйдөн?

Жаңы актриса. Ооба. Сиз бизге, тагыраак айтканда, менин атама аюунун талпагын апкелип тартуулагансыз. Эстедиңизби?

Бакир Алимбекович. А-а... Демек, сиз...

Жаңы актриса. Сулайман Сатаровичтин кызы боломун. *(Отургандар дуу-дуу боло түшөт).*

Мукай. Коюңузчу?!

Жаңы актриса. Тилекке каршы, ушундай, Мукай.

Мукай. Ишениш керек...

Жаңы актриса. Ишене бериңиз. Бул чындык, Разиянын өлүмү жөнүндө мен биринчи жолу өз атамдын оозунан уктум. Разия, куду жана мен көрсөткөндөй өлүптүр... *(Беркилер дагы дүүлүгө түшүшөт. Кыйлага чейин унчукпай калышат).*

Бакир Алимбекович. Ооба, бул чындык.

Надира. (башын чайкап, алакандары менен бетин басат). Ой!

Башкы режиссер. Айтыңызчы, Сайкал, эми атаңыз жөнүндө кандай ойдосуз?

Жаңы актриса. Кандай ойдо болмок элем? Атам – уятсыз, кылмышкер киши. Разиянын өмүрүнө кыянаттык кылды. Бул туурасында экөөбүз катуу салгылашып, мен биротоло өз үйүбүздөн кеттим. Сиздерге келгенимдин себеби да ошол, Фрунзеде жашагым келбеди. *(Калгандар бирин-бири тиктешип алат).*

Мукай. Сайкал, аа-а.. атаңыз өзүн күнөөлүүмүн деп сезет бекен. Же...

Жаңы актриса. Сезет. Бушайман жеп отурат.

Зуура Деркембаева. Бушайман дейби, дебейби эми андан пайда жок да.

Жаңы актриса. А менимче пайдасы бар. Албетте, Разия үчүн эмес, өзү үчүн. Адам өз күнөөсүн сезген жакшы. Бир кылган күнөөсүн күндө, дайыма ойлоп жүрүшү зарыл. Ошондо гана ал кылган кылмышы үчүн уялып, кыйналып, азап чегет да, анан, аргасыздан, андан кутулуунун жолун издейт...

Бакир Алимбекович. Туптуура айтасыз, карындашым. Мен да ушинтип ойлойм. Разиянын өлүмүнө мен да себепкермин. Күнөөмдү мойнума аламын. Бирок, канткенде... *(Какусунан, башкы режиссерго кайрылат).*

Касым Исаевич, мен жанагы спектаклди кайтадан ойногум келет. Мен аны күн сайын ойноого даярмын! Күн сайын кечинде жүздөгөн кишилердин алдына чыгып алып: «Ооба, мен күнөөлүүмүн! Күнөөлүүмүн! Күнөөлүүмүн!» – деп, айтып беремин. Ошентсем, мүмкүн, үнүмдү Разиянын арбагы угаар, а уга берип, ажап эмес, акырында күнөөмдү кечип жиберер. Акыры мен дагы күдүр-түндүр жүрөгүмдү өйүгөн азаптан кутулуп, катын-балдарымын жүзүн тике карап, кайрадан күлүп-жайнап жашап калаармын...

Жаңы актриса. Туптуура кыласыз, Бакир Алимбекович. Ошентиңиз.

Надира. А мексиз кантип ойнойсуң? Мексиз Бакир Алимбековичтин образын толук ача албайсың. Ошондуктан, мени кошуп ал...

Бакир Алимбекович. Ооба, Надира, сенсиз мен өз образымды түзө албаймын бул спектаклде. Сен кошул.

Башкы режиссер. Мына эми иш жайына келди. Мына эми иш башка... Кана эмесе, шампан ичели... Шампан менен баштадык эле, шампан менен бүтүрөлү. *(Шампан ага баштайт).*

Жаңы актриса. Уруксат этсеңиздер, мен бир сигарет чегип алайын...

Мукай. Тартынбаңыз, чеге бериңиз... *(Сигарет сунуп, күкүрт чагып берет).*

Жаңы актриса. Рахмат...

Башкы режиссер. Кана, шампанга карагыла. *(Баарысы алдындагы идиштерин алып, ордуларынан турушат).*

Сайкал биринчи тост сиз үчүн! Бүгүндөн баштап сиз биздин театрдын актрисасы болуп калдыңыз. Кут болсун!

Жаңы актриса. Ой, Касым Исаевич, рахмат, чоң рахмат! Рахмат баарыңыздарга! Кудай буюрса, ишеничиңиздерди актаймын! *(Башкы режиссер, деректир, Зуура Деркембаева, Чолпон, Надира менен идишин кагыштырып чыгып, Мукайдын алдына токтойт).* А сизге, Мукай, өзгөчө рахмат. Сиз бүгүн мага абдан чоң жардам бердиңиз. Сиз болбосоңуз, мен мынчалык ойной албайт болчумун.

Мукай. Жок, рахматты мен сизге айтышым керек. Бүгүн мен өз ролумду куду Разия менен ойноп аткандай сезип ойнодум. Сиз, бир саатка болсо да, мени Разия менен жашаттыңыз. Ушунуңузга рахмат.

(Идиштерин уруштурушат).

Жаңы актриса. Ынтымак болуп жүрөлү.

Мукай. Сыйлашып жүрөлү.

Жаңы актриса. *(Башкы сүрөтчүнүн тушуна басып келет).* А мен, Ыскак, сенин бул жерде экениңизди билген эмесмин. Разиянын күндөлүгүндө сен жөнүндө бир сүйлөм да жазылбаптыр...

Чолпон. Силер, эмне, таанышсыңарбы?

(Жаңы актриса атайы унчукпай коёт. Башкы сүрөтчүнү карап тура берет. Башкы сүрөтчү жооп беришке аргасыз болот).

Башкы сүрөтчү. Таанышпыз...

Чолпон. Кандайча?

Зуура Деркембаева. Кандайча?

(Бул жолу Башкы сүрөтчү унчукпайт. Жаңы актриса жооп берет).

Жаңы актриса. Разия аркылуу.

Чолпон. Разия аркылуубу? Зуура Деркембаева. Разия аркылуубу?

Жаңы актриса. Ооба... Разиянын сүрөтчүсү ушу киши... А мен болсо анын... ууру теңтушу болом...

(Бардыгы фужерлерин кармаган бойдон, орду-ордунда катып калышат. Көшөгө акырын түшүрүлөт. Оюн бүтөт).

Көшөгө

ЖАМГЫРЛУУ ТҮНДҮН ЖОМОГУ

КАТЫШУУЧУЛАР:

Бир аял
Бир эркек

Эки бөлмөлүү квартиранын мейманканасы. Мейманкананын үч эшиги бар: бирөө жатаканага, экинчиси – коридорго, үчүнчүсү – балконго чыгат. Жатакана менен коридордун эшиктери ачык, а балкондун эшигин жана ага катарлаш курулган терезени, мындайча айтканда, бүтүндөй бир дубалды, эндүү, узун көшөгө жаап турат. Бөлмөнүн ичи таза, тартиптүү. Андагы буюм-кечелер: китеп стелажы, диван, стереопроигрыватель, торшер, жерге салынган шырдак, шырдактын ортосундагы чакан стол, столдун эки тарабына мандай-тескей коюлган креслолор – баарысы жаңыдан сатылып алынгандай таасир калтырат жана аларды сатып алган кишинин сулуулукка сезимтал экенин билдирет. Столдун үстүндө дасторкон жайылып, дасторкон ар түркүн ичкилик, аларга жараша азык-оокат, күзгү гүлдөр менен жасалгаланган.

Түн ортосу. Торшердин нуру бөлмөнү күңүрт жарыктантып турат. Тыштан катуу жааган жамгырдын шоокуму угулат. Мезгил-мезгили менен ит үрөт, короз кыйкырат...

Жатаканадан кооз, кимано кийген, жапыз бойлуу жаш аял чыгып келет. Аял арыкчырай, сулуу. Ал кичине уктап турган корүнөт, көздөрүн укалап, саатын карайт. Кийин столдун үстүн бирпас тиктеп туруп, анан чечкиндүү түрдө

коньяк ача баштайт. Бирок, ачылган коньякты идишке куюп, эми эле ичейин дегенде...

Коридордун эшиги тарс-түрс ачылып, үйгө шөмтүрөп суу болгон бир эркек кирип келет. Эркек орто бойлуу, буурул чач, мурутчан, кийгени эски свитер, жамаачылуу жинсы шым, колунда таяк, артында брезентке оролгон оор жүгү бар. Түрүнө караганда өтө арып-чарчаган, кыйналган көрүнөт. Анын үстүнө абдан мас экен. Кирер замат теңселип, жыгылып кете жаздайт. Аял чоочуп кыйкырып жиберет.

Э р к е к. Эмне?! Дагы башка үйгө кирип алдымбы? Ойой! Уф... Кечирип коюңуз... Кечирип коюңуз... Кечирип коюңуз... Коркпоңуз... Асты коркпоңуз... Мен... Мен жаман адам эмесмин... Мен жөн эле адашып кирип калдым... Уф... Ушуну менен үчүнчү үйгө киришим...

А я л. *(жоошуй түшөт)*. А-а... сиз кимдин үйүн издеп жүрөсүз?

Э р к е к. Өзүмдүн.

А я л. Өзүмдүн

Э р к е к. Үйүңүздүн номери жүз сексен бирби?

А я л. Жок... Он жети.

Э р к е к. Коюңузчу? Ошончо алыс кетип каламбы?

А я л. Мен каяктан билем.

Э р к е к. Ох... Эми дагы артыма кайтышым керек экен да... *(Эшикке карай бурулуп, кайра токтойт)*. Эшикте жамгыр. Ушунчалык катуу жаап жатат... Караңгы, туман, үйдүн номуру эмес, өзү көрүнбөйт... Оф, өлгөнчө чарчадым... Уруксат кылсаңыз, кичине эс алып алайын...

А я л. Жо-жок! Мен үйдө жалгызмын...

Э р к е к. А сиз коркпоңуз. Мен сизге эч жамандык кылбаймын. Мен мына бу жерге бирпас олтурам да чыгып кетем. Түк коркпоңуз.

(Көтөргөн жүгү менен коридордун дубалына жөлөнүп олтуруп калат).

А я л. Айтып коёюн, эгер жиндилик кылсаңыз, кыйкырам. Милиция чакырам.

Э р к е к. Кадырыңыз жан болсун, карындашым. Уф... *(Чөнтөгүнөн кир дасоромолун сууруп чыгып, бетин ар-*

чыйт). Мен сизди түшүнүп атам, азыр адамдар бири-бирине ишенбей калышкан. Айрыкча шаардын адамдары...

А я л. Туура кылышат. Үйүнө дос кирип келатабы, кас кирип келатабы — каяктан билесиң? Маңдайыңа жазып койбосо.

Э р к е к. Ошентсе да кишини алдын-ала сураштырыш керек го! Же суроосуна жооп бериш керек. Жанагы эки үйдө мени босогону аттатпай туруп көкүрөгүмөн түртүп чыгарышты. Кеп-сөзгө келишкен жок. Үйүң күйгүрлөр. Ушундай адамкерчиликтен кетиптирбиз...

А я л. Аларды да түшүнүш керек. Ким эле түн ортосунда үйүнө жамкүштөп кирип келаткан бейтааныш, болгондо да, өлөрчө мас адамды айланып-үйрүлүп кабыл кылсын.

Э р к е к. Мен жөмкүштөп кирип барганым жок алардыкына. Эми эле эшиктерин шарактатып өз ачкычым менен ачып атканымда дүпүрөп чуркап келишип, каргап-шилеп, кубалап кириштиң. Сурабайбы, кур дегенде кимсиң деп?

А я л. Түн ортосунда үйлөрүн өз ачкычы менен ачып, кирип келаткан чоочун кишини, болду-болбоду, ууру деп билишти да.

Э р к е к. Ууру мага окшоп көтөрүнүп киреби бирөөнүкүнө? Ууру көтөрүнүп чыгат эси болсо.

А я л. Билбейм, иши кылып, сиз бирөөнүн үйүнө мейманга келген кишиге окшобойсуз.

Э р к е к. Мунуңуз туура. Мен адашып жүрөм. Кызык... Эмне үчүн жанагы үйлөргө менин ачкычым түшпөй койду да, а сиздикине келгенде оңой эле ачылып кетти?

А я л. А менин эшигим өзү ачык болчу.

Э р к е к. А-а, ошондойбу... А эмне үчүн ачык болот?

А я л. Мен күйөөмдү күтүп атам. А күйөөмдүн ачкычы жок. Ал келгенче уктап калсам, кире албай эшикте калабы деп, атайын ачык койгом. Уйкум катуу, бир уктасам анчамынчага ойгонбойм.

Э р к е к. Менин аялыма окшош экенсиз. Ал дагы дайыма эшикти ачык коюп уктайт.

А я л. А сиз дайыма кеч келесиз го, сыягы?

Э р к е к. Дайыма эле эмес, албетте бирок...

А я л. Жадаган да бечара.

Э р к е к. *(Кичине ардана түшөт).* А сизчи? Сизге бул көнүмүш адат эмеспи.

Аял. Жок. Менин эрим дайыма эле кечиге бербейт.

Э р к е к. А бүгүн неге кечигип атат?

А я л. Бүгүн алыстан, командировкадан келатат.

Э р к е к. А-а... *(Унчукпай калышат).* Бул эски шаарбы же жаңы шаарбы?

А я л. Эски шаар.

Э р к е к. Нойгут көчөсүбү?

А я л. Нойгут көчөсү.

Э р к е к. Жүз сексен биринчи үйбү?

А я л. Он жетинчи дебедимби.

Э р к е к. Он жетинчи... Демек, артыма кайтышым керек экен.

(Ордунан турмакчы болот. Бирок эки-үч жолу умтулуп, тура албай коёт).

А я л. Дагы кичине олтура туруңуз. *(Эркек аялдан уялып олтуруп калат).*

Э р к е к. Мен... Памирден келатам. Жол узак. Беш жүз километр... Абдан чарчадым...

А я л. Эмне, Памирден бери жөө келатасызбы?

Э р к е к. Жо-жок... Машинада эле келгенмин... Жүк тарткан машинеде... Бирок шофер мени алыс түшүрүп койгон окшойт, көп жол бастым... Вокзал... Базар... Туура эле келаткансыдым эле... Уф...

А я л. Сиз мындан мурун да ушинтип адашкан белеңиз?

Э р к е к. Бир-эки жолу...

А я л. Көп ичесиз го, сыягы? *(Эркек жооп бериштин ордуна кайтадан турмакчы болот, бирок дагы эле тура албайт. Каңырыгы түтөйт. Уят-сыйытты коюп, аялдан жардам сурайт).*

Э р к е к. Көтөрүп коюнузчу, бай болгур...

А я л. Жо-жок. Сиз чындап эле катуу чарчапсыз. Андан көрө жүгүңүздү түшүрүп, жакшылап эс алып алыңыз. Келиңиз, мен жардамдашайын... *(Аял эркектин жүгүн сыйрып таштайт, Эркек бошонуп жеңилдене түшөт).*

Э р к е к. Рахмат.. Бирок күйөөңүз келип калса, сизге сөз тийбейби?

А я л. Кудай анын бетин нары кылсын. Ал – аябай кызганчаак.

Э р к е к. Анан эмне мага жан тартып атасыз? Өзүңүздү ойлобойсузбу?

А я л. Көргүлүктү көрсөк бир көрөбүз. Өлтүрсө, экөөбүздү бир өлтүрөт.

Э р к е к. А биз экөөлөшөбүз.

А я л. Бул бейпайда Мен – аялмын, а сиздин акыбалыңыз – бул. А күйөөм бокс, самбо, каратэ менен машыккан адам.

Э р к е к. А биз милиция чакырабыз.

А я л. Анын өзү милицияда иштейт: капитан. Кылмышкерлерди кармайт.

Э р к е к. Анда менин кетишим керек экен. Ошондо өзүмдү да, сизди да куткарган болом. Өлүмдөн.

А я л. *(Саатын карайт).* Эки саат илгери Арстанбаптан телефон чалган. Жолго чыктым деп. Азыр жетсе Жалал-Абадка араң жетти. Демек, Ошко чейин дагы бир саат бар. Кана ваннага кирип жуунуп чыгыңыз, оокат ичели.

Эркек. Ой, рахмат... Күйөөңүз үчүн даярдап койгон дастөрконго менин олтурушум окшобойт. Мен ушул жерден эле кайтайын.

А я л. Мен өз төрүмдө сиз – босогодо, а ортобузда даяр оокат желбей турсунбу? Уят да, кана кыймылдаңыз.

Э р к е к. *(Өйдө болот).* А күйөөңүз сиздин минтип күтүп атканыңызды билеби?

А я л. Жок.

Э р к е к. Ого бетер жаман экен. Бечара алыстан арып-ачып келсе, үйүндө аялы бейтааныш эркек менен камырабай кадыр түн тосуп отурат.

А я л. Сиз дагы кызганчаак көрүнөсүз. Аялыңызды сабайсыз го дейм?

Э р к е к. А-а каерде жуунам?

А я л. Тыякка басыңыз. Үстүңүздөгү кийим-кечеңизди чечиңиз, мен сизге кургагын берейин.

Э р к е к. О-о-ой... А-е...

А я л. Барыңыз, барыңыз...

(Аял ага кулак салбастан, жатаканага кирип кетет. Эркек түшүнө бербеген түрү менен желкесин куушуруп коюп, ванна жакка басат. Жатаканадан кийим-кече көтөрүп аял чыгып, анын артынан жоголот. Бирок көп өтпөй кайра келет. Диванга олтуруп, сигарет тамызат. Өзүнчө мулуюп коёт... Бирпастан кийин жуунуп-таранып, жаңы шым, жаңы көйнөк кийип, эркек чыга келет. Өзүнө-өзү таңыркай карайт).

Э р к е к. Ой мунуңуздун баары жаңы го?

А я л. Ооба. Эриме сатып алдым эле.

Э р к е к. Анан мага кийгизесизби?

А я л. Эскилерин жууп таштаптырмын.

Э р к е к. Мен өз кийимим менен деле олтура бермекмин.

А я л. Дасторконго жамгырдын суусун тамчылатыппы?

Э р к е к. Ажайып аял экенсиз. *(Отурат).* Оф, сергий түштүм...

А я л. Келиңиз ичкиликтен баштайлы. Менин ичким келип турат.

Э р к е к. Эмне үчүн ичебиз?

А я л. Билесизби... Бүгүн менин туулган күнүм.

Э р к е к, О-о-ой! Кут болсун! Сиз үчүн!

А я л. Рахмат. *(ичишет).* Дасторконго караңыз.

Э р к е к. Канчага чыктыңыз?

А я л. Сиз канча деп болжосоңуз, ошончого.

Э р к е к. Бүгүн туптуура отузга толуптурсуз.

А я л. Рахмат. Көңүлүмдү көтөрүп койдуңуз.

Э р к е к. А мага чын эле ошондой көрүнүп атасыз.

А я л. А сиздин аялыңыз нечеде?

Э р к е к. Отуз беште.

А я л. Жаш турбайбы.

Э р к е к. Мага караганда *(кокусунан бирдемени эстеп, аялды телмире тиктеп калат.)*

А я л. Эмне болду?

Э р к е к. Билесизби... Бүгүн мен кырк бешке чыктым.

А я л. Ой, экообуз бир күндө туулган турбайсызбы? Баягтан бери неге айтпайсыз?

Э р к е к. Унутуп калыптырмын.

А я л. Кызык... Туулган күнүн да унутуп калабы киши...

Э р к е к. Эртең менен эстедим эле. Көрсө, жол катар ошон үчүн ичип келген турбаймынбы...

А я л. Анда келиңиз дагы ичели. Туулган күнүңүз кут болсун.

Э р к е к. Рахмат. *(Ичишет. Анан экөө бири-бирине карап жылмайып коюшат).*

А я л. Ушундай да болот экен ээ...

Э р к е к. Ошону айтсаңыз...

А я л. Жарым саат илгери мен томсоруп жалгыз отургамын. Туулган күнүндө жалгыз калган жаман экен.

Э р к е к. Жалгыздык дайыма жаман.

А я л. Сиз куду билгендей келипсиз.

Э р к е к. Билгендей эле келипмин.

А я л. Чынымды айтсам, мен ушундай ойдо жок окуяларды жакшы көрөм.

Э р к е к. Мен дагы.

А я л. Карасаңыз, куду жомоктогудай иш болду. Бир жаш аял өзүнүн туулган түнүндө, өзүнүн алыстан келаткан күйөөсүн күтүп отурса, анын ордуна алыстан келаткан башка эркек адашып кирип келет. Кийин ошол түн эркектин да туулган күнү болуп чыгат. Анан экөө маңдай-тескей олтуруп алышып, бири-бирине сүйүнүп, бири-бирин куттукташып, сиз айткандай, кадыр түн тосушат.

Э р к е к. Бирок экөө тең алыстан келаткан кызганчаак күйөөнүн улам жакындап келатканын сезип турушат.

А я л. Бул туура. Аны унутпашыбыз керек. Ал кокусунан кирип келет. Бирок кудай сактаар. Кана, ичиңиз, жеңиз...

Э р к е к. Билесизби мен сизди жакшыраак көрө албай, ичим бышып жатат. Үйүңүз караңгы экен. Каерде жанагы включатель деген немеңиз? *(Ордунан туруп барып, включателди басат, бирок шыптагы чырак баары бир күйбөйт).*

А я л. Лампочкасы күйүп кеткен. А дүкөндө лампочка жок.

Э р к е к. Түшүнүктүү, Майли-Сай жарым карыш жерде, а биз караңгыда олтурабыз *(Ордуна отурат).*

А я л.. Анчалык деле караңгы эмес.

Э р к е к. Сиз менин аялыма окшош экенсиз.

А я л. Сыягы, ичип алсаңыз, аялдардын баары сиздин аялыңыз болуп көрүнөт го?

Э р к е к. Жо-жок... Сиз чындап эле окшош экенсиз.

Аял. Мүмкүн. Адамга адам окшой берет. *(Эркек орунан туруп, нары-бери басып, үйдүн ичин бир сыйра карап чыгат).*

Э р к е к. Мен го – Маанаке. Маанаке десем... сакалым канаке?

А я л. *(Күлөт).* Ал эмне дегениңиз?

Э р к е к. Менин үйүм дейин десем, мынабул буюм кечелерин бирөө да жок менде... Менин-үйүм – жайдак... Кир... Көрксүз...

А я л. Демек, бул үй сиздики эмес.

Эркек. Бирок сиз менин аялыма аябай окшош экенсиз...

А я л. Кудай урду... Ушу сиз өз аялыңызды да жакшы тааныбайсыз го дейм?

Эркек. Билесизби... Мен аны он жылдан бери көрө элекмин.

А я л. Түшүнбөдүм!

Э р к е к. Биз бирге жашабайбыз...

А я л. А-а... *(Телефон шыңгырайт. Аял трубканы алат. Эркекке шыбырайт).* Менин эрим... *(Трубкага)* Алло... Алло?.. Жок уктай элекмин... Каерге келдиңер? Жалал-Абадкабы?.. Ооруканадан? Ал жерде эмне кылып жүрөсүңөр? А-а... Сен аны каерине аттың эле? Шыйрагынабы?.. Эчтеке болбойт... Өзүнөн көрсүн... Ошко келгенден кийин камагын да, врач чакырып бер... Ооба, ошент... *(Трубканы коёт).* Менин болжомун туура чыкты. Жалал-Абадга эми жетишиптир... Ээн – эркин отура бериңиз... Келиңиз, дагы ичели... *(Дагы ичишет).*

Э р к е к. Каерде иштейсиз?

А я л. Эч жерде.

Э р к е к. Кантип эле?

А я л. Эрим иштетпейт. Башка эркектер көз артат дейт. Айтса-айтпаса аныкы да туура. Каерде иштебегин, эркектер

менен иштейсиң. Эртедир-кечтир бири брлбосо – бири сага сөзсүз тийиштик кылат, кылыктанат. Эриң айтпаган же эриң айталбаган ширин сөздөрдөн сүйлөп жаныңды эритет, көңүлүңдү эргитет. Эриң эркелетпегендей эркелетип, эриң өппөгөндөй өөп, сай сөөгүңдү сыздатат. Кыскасын айтканда, азгырылбаска айланды түгөтөт. Кудай таала эркекти азгырганга, аялды азгырылганга жаратып койгон турбайбы. Адам ата менен Умай энеден бери эркек азгырганын койбойт, а аял – азгырылганга тойбойт. Жок, аялым жолдон чыкпасын десеңиз, аны алган күндөн тартып, үйгө камап салыңыз. Мына мага окшотуп. Мен алты жылдан бери камактамын. Мына мага окшотуп. Мен алты жылдан бери камактамын.

Э р к е к. Коюңузчу? Эмне, эшик-эликке да чыкпайсызбы?

А я л. Чыгам. Бир күндө бир жолу. Өзү баштап чыгат. Куду итин сейилдеткен кишиге окшоп, шаарды бир сыйра айлантып келет. Ошонусуна да кудайга шүгүр. Кээде ишинен колу бошобой калса, мында да кур калам. Ырас, андай күндөрү, өзүң эле чыгып кел деген учурлары да болот. Бирок анда артыман киши салып коёт. Анысы мен кайда барбайын, изиме түшүп, алыстан мени көзөмөлдөп, асынган аппараты менен эмне кылган – койгонумду күйөөмө билдирип турат. Мен муну билем дагы, эч ким менен сүйлөшпөскө аракет кылам...

Э р к е к. Укмуш... ишениш кыйын...

А я л. Ичип, жеп олтуруңуз...

Э р к е к. Бирок бүгүнкүдөй алыс кеткен учурлары болот турбайбы? Мындайда билгениңизди кыла бербейсизби?!

А я л. Мүмкүн эмес. Баткенде жүрөбү, Ташкенде жүрөбү – саат сайын телефон чалып, текшерип турат. Кокус, кичине эле шектенип калса, дароо жетип келет, каерден болбосун. Бир жолу кечинде Алайдан звонить этип, үйдө бирөө бар окшойт деп кабатырланып калды. Мен: эч ким жок деп кергандым. Жаныңды жебе нараактан бирөөнүн шыбыраганы угулуп жатат деди ачуулуу. Мына так ошол кезде биздин сөзүбүздү телефондо бир эркек угуп турган экен, кокусунан күлүп жиберсе болобу. Күлүп да тим болсочу: «Айтып эле койчу. Айтып эле койчу ошо макоо күйөөңө! Ооба, биз экөөбүз! Кана эмне дейсиз» десечи, тилегин каткыр. Мен

кыйкырып жиберип, трубканы коё салдым. Өлдүм дедим ошондо. Коркконуман тишим-тишиме тийбей, бүткөн боюм калтырап чыкты. Бир саат өтпөй, шапа-шупа өзү кирип келди үйгө. Колуна тапанчасын кармап алыптыр. Өңү – башы кумсарып, көздөрү канталашат. Өзү да кара дөөдөй айбатуу киши, тим эле болорунча болуп калыптыр. Тапанчасын түз эле мандайыма такады. «Айт, ким эле жанагы неме?!» – деди. Мен айттым. Ишенбейт. Каргандым. Жалынып жалбардым. Колу-бутунан өпкүлөдүм. Түк ишенбей койду. Түнү бою чоң кылмышкерлерди сурагандай суракка алып чыкты. Каалаганча тепкиледи. Акырында мен оозуман ак көбүгүм куюлуп өлүп калыптырмын. Өзү кийин ушинтип мойнуна алды. Коркуп кетип, үйгө өзүнүн тааныш доктурун чакырыптыр. Уколдон кийин көзүмдү ачсам, күйөөм колумду кармап, жанымда ыйлап олтурат...

Э р к е к. Эмне үчүн ыйлайт?

А я л. Мени аяп. Өзүнүн жоругуна өкүнүп. Канткен менен мени аябай сүйөт.

Э р к е к. Кызык. сүйүү экен...

А я л. Кызганчактыгы эле болбосо, өзү өтө жакшы адам. А ишмерлигин айтпаңыз. Ишинде ал – гений. Шерлок Холмс! Комиссар Мэгре! Колуна кандай кыйын иш тийбесин, түйүнүн чечип тынат. Мына бир жумадан бери үй бетин көрбөй, бир ашынган кылмышкерлердин артынан түшүп олтурат, акыры бүгүн Арстанбаптын токоюнан тутуп келатат...

Эркек. Азамат экен эриңиз... Бирок... мен кетейинчи... *(Ордунан турат).* Ал кишинин келээр маалы болуп калды го...

А я л. *(Саатын карайт).* Коркпоңуз, дагы кырк минута бар. Отуруңуз... *(Эркек кыйналган түрдө кайта олтурат. Аял идиштерге ичкилик куят).* Өлө турган жанга бир ичели!

Э р к е к. Ал эмне дегениңиз?

А я л. Ботом, экөөбүз тең өлөбүз да?

Э р к е к. Бирок, бүгүн эмес да?

А я л. Бүгүн болбосо, эртең. Эртең болбосо элүү жылдан кийин.

Э р к е к. Ошондой десеңиз.

А я л. Сиз үчүн! *(Ичишет. Кийин бири-бирин карап жылмая карашат, унчукпай калышат).*

Э р к е к. Алты жылдан бери камактамын дейсиз. Аябай зериксеңиз керек жалгыз олтуруп?

А я л. Айта көрбөңүз! Айрыкча алгачкы жылдары жалгыздык менен бекерчиликтен ботодой боздоп, карышкырдай улугум келчү. Бирок бара-бара тагдырга таң берип, өзүмдү ар нерселер менен алаксытчу болдум. Азыр менин эрмегим, телевизор менен китеп. Керээли кечке отуруп телевизор көрөм, а мына бул китептердин ичинен окубаганым калган жок. Айрымдарын беш-алты сыйра окуп чыктым. Мисалы, «Декамерон», «Миң бир түн» жомокторун жастыгымдын астына катып жатам. Ушундай. Мен сизге айтсам, убакыт өткөргөнгө жана көңүл ачышка телевизор менен китептен өтөөр нерсе жок экен. Анан булардын арасында кичинеден ичкилик болуп турса... *(Аял жылмайып коёт).*

Э р к е к. А-а... бул эрмегиңизге эриңиз кандай карайт?

А я л. Ой! Ага мен үйдөн чыкпай, башка эркектердин көзүнө көрүнбөй олтурсам эле болду, калганына макул! Ал кайра менин өзүмдү-өзүм алаксытып олтурганыма курсант. Өзү окубаса дагы, ар кыл китептерди таап келип берет, өзү ичпесе да үйдү түркүн-түркүн ичкиликтерге толтуруп салат. Өзүңүз көрүп олтурасыз го. *(Аял дасторкондогу ичкиликтерге ишаарат кылат).* Э, келиңизчи ичели!

Э р к е к. Туулган күнүңүз менен!

А я л. Туулган күнүңүз менен! *(Ичишет).* Мен сиздин келгениңизге абдан сүйүнүп жатам. Чынымды айтсам, мен сизди көптөн бери күтүп жүргөм...

Э р к е к. Мениби? Кандайча?

А я л. Сиз болбосоңуз, сизге окшогон эркекти. Иши кылып, мына ушундай отурушту көп-көп жолу көз алдыма элестеткемин. *(Жылмайып коёт).* Таң калбаңыз. Чын айтам. Бирок мен сизди саал башкачараак ойлогонмун. Мисалы, жашыраак жана жүрөктүүрөөк деп. Менин кыялымда сиз, мен үчүн, керек болсо, эшиктен кирип, балкондон түшүп, же балкондон кирип эшиктен чыгып кетишиңиз керек...

Э р к е к. Кантип? Төртүнчү кабаттанбы?

А я л. Коркпоңуз. Секирбейсиз. Мен балконго узун чылбыр байлап койгонмун. Чылбыр жерден өсүп чыккан чырмоок менен чырмалышып, куду жерге чейин түшүп барат...

Э р к е к. Токтоңузчу. Сиз мени ошол чылбыр менен түшүп кет дегени турасызбы?

А я л. Эгер керек болуп калса. Өзүңүз түшүп кете бересиз, а тигил таңгагыңыз балкондо калсын. Менин күйөөм эч качан балконго чыкпайт.

Э р к е к. *(балкон менен коридор тарапты кабатырлап карайт).* Мүмкүн менин эшиктен эле чыгып кеткеним оңдур?

(Акырын ордунан турат).

А я л. Мен сизден суранам. Бир жолу тобокел кылып коюңуз. Мен үчүн. Мени иренжитпеңиз. Билсеңиз, менин кыялымда сиз муну далай жолу жасагансыз. Суранам. *(Эркек аялды бир кыйлага чейин карап туруп, мулуюп коёт. Кийин чечкиндүү түрдө коридорго барып, көтөрүнгөн жүгүн көтөрүп, балконго өтөт).*

Э р к е к. Балконго, жаан тийбейби?

А я л. Жо-жок. Коё бериңиз. *(Эркек балконго чыгып кетет. Эшиктен жаандын добушу катуурааак угулат. Аял жылмайып коюп, сигарет тамызат. Күтөт. Эркек көпкө күттүрөт. Аял кабатырлана баштайт).*

А я л. Кирбейсизби эми! *(Ордунан туруп барып балконго башпагат).* Сиз эмне, түшкөнү жатасызбы? Кокуй, азыр анын кереги жок! Кириңиз?

Эркек *(кирет)* Көзгө сайса көрүңгүз караңгы, туман, жаан... Сиздин чылбырыңыз эмес, чырмоокторду табыш кыйын...

А я л. Таба албасаңыз таң атканча балкондо күтүп туруңуз. Жер жарыктанганда түшүп кетесиз. Менин күйөөм балконго такыр башпактайт.

Э р к е к. Кокус, чүчкүрүп-бышкырып калсамчы? Чыгып, балкондон өз колу менен таштан жиберет да.

А я л. Анысы бар. Андан кудай сактасын. Отуруңуз. *(Отурушат).* Мен үчүн бул түн бактылуу түн: эрге тийгенден бери биринчи жолу жат эркек менен жалгыз олтурушум.

Болгондо да туулган күнүмдө... Кеч күздүн жамгырлуу түнүндө... «Түн болсо да, сен болсоң да, мен болсом. Ортобуздада жайнап турса дасторкон...» деп тилеген экен Темиркул акын. Эх, келиңизчи ушул түн үчүн ичели! Өлбөй чыксак, экөөбүз тең аны эстеп жүрөлү, макулбу?

Э р к е к. Өлбөй чыксак... *(Ичишмекчи болушат, бирок ушул тапта коридордун эшиги тарса-турса ачылып кетет. Экөө тең ордуларынан чапчып турушат. Аял балкон тарапка колун жаңсайт).*

Аял. Качыңыз! Качыңыз! Качыңыз! *(Эркек балконду көздөй боюн таштайт. Шашкандыктан, торшерди жыга тээп кетет. Чырак өчүп, үйдүн ичи капкараңгы болуп калат. Караңгылыкта аялдын нары-бери басканы угулат. Эшик кыйч жабылат. Бир пастан кийин торшер кайрадан күйүп, аял өз креслосунда олтурган болот. Аялдын көңүлү жай. Шашпай сигарет тамызып, балкон тарапты мулуюп карап коёт).*

А я л. Кире бериңиз! *(Эркектен кабар жок).* Кире бериңиз дейм! *(Эркек унчукпайт. Аял кабатырланып, балконго башпагат).* Ой, барсызбы! *(Эркек балкондон үйгө кирет. Эки жагын элеңдей карайт).* Коркпоңуз, эч ким жок.

Э р к е к. Анда эшикти ким ачыптыр?

А я л. Шамал.

Э р к е к. (отурат). Оф...

А я л. Кокуй, колуңуз неге канаган?

Э р к е к. А-а... чылбырды таба албай, сиз жуун, илип койгон шейшептерди улаштырып түшүп кетейин дедим эле...

А я л. Анан?!

Э р к е к. Шейшептериңиз экинчи кабатка да жетпей койду.

А я л. *(каткырып күлөт).* Баракелде! Сизден айлакер ойнош чыкчудай. Бирок эмки жолу качканыңызда мени менен коштошконду унутпаңыз. Мындайча айтканда, мени өөп кетиңиз. Болбосо сиздин качышыңыз – коркок кишинин качышына окшоп калат. А мен эркектин коркогун жаман көрөм...

Э р к е к. Ажайып аял экенсиз. Жок, сиздей аялды капазга камаш күнөө болот... Деги эле катынды кайтарып болбойт. Күйөөңүз бекер кылат. Ал менин катамды кайталап атыптыр...

А я л. Кандайча?

Э р к е к. Мен дагы жаңыдан үйлөнгөндө, аялымды сизге окшотуп иштетпей койгомун. Аялым жаш эле, сулуу эле. Кызгандым. Ойноп, ойнубуз канганча, күлүп, кумарыбыз таркаганча, эрчишип бирге жүрдүк. Анан байбичем балалуу болуп, үйдө олтуруп калды. Ал жаш алты жыл олтурду байкуш. Акырында чыдабай, баласын алып, менден качып кетти...

А я л. Койуңузчу? Каякка?

Э р к е к. Фрунзеге. Өзүнүн окуткан профессоруна.

А я л. А-а... ошондойбу?

Э р к е к. Көрсө, көптөн бери профессору менен кат алышып жүрүптүр. Профессору, күйөөңдү ташта кел, аспирантурага өткөрөм деп үгүттөптүр...

А я л. Бузуку... Өткөрүптүрбү анан?

Э р к е к. Ооба. Аялым азыр кандидат. Профессору экөө университеттин юридикалык факультетин башкарат.

А я л. Демек, аялыңыз сизди алмаштырган турбайбы?

Э р к е к. Жана... профессорго.

А я л. Уттуруптур.

Э р к е к. Ошентип ойлойсузбу?

А я л. Сөзсүз.

Э р к е к. Рахмат.

А я л. Музыка угалыбы?

Э р к е к. Өзүңүз билиңиз.

(Аял ордунан туруп барып, пластинка коёт. Эркек музыканы дароо таануйт).

Э р к е к. Моцарт... фортопиано жана скрипка үчүн жазылган соната...

А я л. Жагабы?

Э р к е к. Абдан. Аялым да жакшы көрчү эле... Биринчи жолу бул чыгарманы ошонун үйүнөн уккамын... Он беш жыл илгери... Ушундай кеч күздө.

А я л. Кана, кана...

(Ордуна отуруп, кызыгып күтүп калат. Эркек азил аралаштырып айта баштайт. Аял аны колдоп олтурат).

Э р к е к. Анда мен отуз жашта элем. Мындайча айтканда, азыркымдан аз-маз жашыраак, аз-маз сулууpaак болчумун.

А я л. Мен буга ишенем.

Э р к е к. Бирок, азыркымдай эле бойдокмун, азыркымдай эле бойдокчулуктан кутулуштун жолун издеп жүргөм.

А я л. Мени кызыктыра баштадыңыз.

Э р к е к. Күндөрдүн бир күнүндө, этюднигимди ийниме илип алып, шаарды кыдырып келатсам...

А я л. Ой, мен да сизди сүрөтчү деп ойлогом! Кандай сонун кесип! Айта бериңиз. Ошентип, шаарды кыдырып келатсаңыз....

Э р к е к. Көзүмө бир ажайын пейзаж урунду.

А я л. Ажайып пейзаж...

Э р к е к. Телегейи тегиз жапыс үйлөр, дубал жана жыгач тосмолор... Моорулардан көмүрдүн түтүнү булайт, ит үрөт, короз кыйкырат, эчки маарайт...

А я л. Кадимки эле кыштак...

Э р к е к. Туптуура. Шаардын ичиндеги кыштак. Үйлөр жыш жайланышкан. Алар куду амфитеатрдын отургучтарын элестетип, бийик дөңдү өрдөп чыгып барат. Ар бир үйдүн алдында багы бар. Бактар кызыл-тазыл боёкко боёлуп, үйлөргө, тар көчөлөргө, көчөлөргө бараткан адамдарга бариктер самсаалап жаап турат.

А я л. Чын эле сулуу жер экен... Албетте, сиз муну тартмакчы болдуңузбу?

Э р к е к. Ооба, бирок бийик точкадан туруп тарткым келди. А бийик точка үчүн кыштактын этегиндеги төрт кабаттуу үйдүн төртүнчү этажындагы балконду тандадым. Тандап, тандаган балконумдун үйүнө чуркап чыгып бардым. Үй куду эле ушул сиздин үйүңүздүн өзү-көзү экен. А үйдүн ээсичи?! Үйдүн ээсичи?! Ал дагы сизге куюп койгондой окшош болуп чыкты. Албетте...

А я л. Менден аз-маз жашыраак, аз-маз сулууpaак...

Э р к е к. Ооба...

А я л. Мен буга ишенем. Айта бериңиз.

Э р к е к. Анан кала берсе, ал куду сиз олтурган диванда, ушул столчонун алдына олтуруптур. Бирок столдун үстүндө дасторкон эмес, китеп, кагаздар жайылып жатыптыр. А кыз, үйдүн ээси, шашып-бушып бирдеме жазып атат. Мени көрүп ордунан секирип турду. «Сиз кимсиз? Эмнеге келдиңиз?» деди кабатырланып. Мен максатымды айттым. Кыз унчукпай барып балконун ачты. Ачып, балконунан көрүнгөн көрүнүштү биринчи ирет көргөндөй таңыркай карап туруп калды. Сыягы, мунун эмнесин сүрөткө тартат деп ойлоду көрүнөт. Кийин менин кебете-кепшириме дагы бир сыйра көз жүгүртүп чыкты. Мына ошонон кийин гана макулдугун берди. Бирок билип коюңуз, үйдө мен жалгызмын, эгер бир жиндилик кылсаңыз, кыйкырам, милиция чакырамын деп эскертти.

А я л. *(жылмайып)*. Жанаа мага окшоп.

Э р к е к. Куду сизге окшоп. Мен балконго чыгып, этюднигимди орноштура баштадым. Кыз кайра ордуна отуруп, жазуусуна кириште. Кийин экөөбүз мезгил-мезгили менен бири-бирибизди тымызын карап коюп, ар кимибиз өз ишибизди кыла бердик. Бир сааттан кийин үйдүн ээси китеп, дептерин жыйыштырып кирди...

А я л. Шаардык сотко жөнөдү.

Э р к е к. Шаардык прокуратурага. Прокурорго жардамчы болуп иштейт экен.

А я л. А-а...

Э р к е к. Мен: кап, этюдду бүтпөй калдым деп кыңырылдым. Ошентсем, кыз күтпөгөн жерден, а сиз бүтүрүп кетиңиз деп чыгып кетсе болобу.

А я л. Кандай айлакер кыз!

Э р к е к. Эмне үчүн?

А я л. Бойго жетип, эрге тие албай отурган кезде, үйүнө келишкен бир жигит өзү кирип келсе, болгондо да художник болсо, үйүнөн чыгарабы андай кыз. Мен болсом, кайра сизди үйгө камап кетмекмин.

Э р к е к. *(күлөт)*. Ал дагы ошентиптир. Этюдду бүтүп, эки эли кагазга рахматымды жазып коюп, эми кетейин десем, эшик ачылбайт...

А я л. Мына көрдүңүзбү?! Мен эмне деген айлакер жан келет. Бардыгы. Чекеден. Бир аялда – миң аял жашайт, миң аялда – бир аял жашайт. Ар бир аял өзүнчө – Шахризада. Мына сиз мени өз аялыңызга окшоштуруп атасыз. Туура! Мен сиздин аялыңызга окшошмун. Мен андан эч кандай өзгөчөлүгүм жок. Өз-көзүмүн. Шондуктан мен аны айттырбай түшүнүп турам. Кааласаңыз, мен андан нары аның кантип сиздин башыңызды айлантып алганын айтып берем.

Э р к е к. Кана, кана?

А я л. Кечинде мен келем. А сиз этюднигиңизди каридорго жөлөп коюп, диванда отурасыз. Китеп окуп.

Э р к е к. Музыка угуп. Мына ушул музыканы.

А я л. Мейли, музыка болсо, музыка... Иши кылып, мени күтүп... А мен: ой, кечирип коюңуз, мен сизди таптакыр унутуп коюптурмун деймин. Бул калп. Мен сизди бир минутка да унутканым жок. Жөн гана прокуратурада ишим көп болуп, бошой албай аттым. Бирок, сиздин менсиз кете албастыгыңызды билем, көңүлүм ток бул жагынан.

Э р к е к. Мен деле анча шашкан эмесмин.

А я л. Мунуңуз чын. Сиз да мага кичине кызыгып калгансыз. Эшикти ача албаганыңыз жакшы шылтоо болду.

Э р к е к. Таап айттыңыз.

А я л. Мен сизге: ушунчалык болду, эми чай ичип кетиңиз дедим.

Э р к е к. А мен жан деп макул болдум.

А я л. Бирпастан кийин куду азыркыдай маңдай-тескей отуруп калдык. Алдыбызда дасторкон. Музыка ойноп турат. Ушул музыка...

Э р к е к. Экообуздон башка үйдө эч ким жок...

А я л. Ооба. Ошо кезде апам менен атам курортто эле.

Э р к е к. Жок. Экоо тең пенсияга чыгып, үйдү биротоло сизге таштап, оздорү Озгонго кочүп кетишкен экен.

А я л. А-а... Иши кылып, экообуз ээн үйдө элек. Куду азыркыдай.

Э р к е к. Ооба, баары ушундай болчу. Ал турмак, бир маалда шатыран жаан жаан кирди. Мен: эми кантип кетем деп кабатыр боло баштадым.

А я л. А өзүңүздүн кеткиңиз жок.

Э р к е к. Кетким жок.

А я л. Куду азыркыдай...

Э р к е к. Куду азыркыдай...

А я л. Кел бийлейли.

Э р к е к. Мен жакшы бийлей албайм.

А я л. Бизди ким көрүп отуруптур.

Э р к е к. Кичине ашык болуп калдым.

А я л. Мен дагы.

(Бийлешет). Билесиңби, мен сага *(Өбүшөт)*.

Э р к е к. Мен сага үйлөнгүм келип турат.

А я л. Ойлонуп көрөйүн.

Э р к е к. Ойлонгонго он минут берем.

А я л. Мен макулмун.

Э р к е к. Рахмат.

А я л. Сага да рахмат...

(Кайра өбүшөт. Ошо кезде катуу күн күркүрөп, жакын жерге чагылган түшөт, Чырак өчөт. Эчтеке көрүнбөй калат).

Аялдын үнү. Азыр мен шамчырак тамызам.

Эркектин үнү. Жөн эле койчу...

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

Бир маалда чырак өзүнөн өзү кайра жанат. Кухня жактан чайнек көтөрүп аял кирет. Жатаканадан эркек чыгат. Экөө тең жаңыдан ойгонушкан, жаңыдан жуунушкан кишилерге окшош.

Э р к е к. Эх, кош бол эми бойдокчулук! Жашасын менин үй-бүлөм! Кош бол эми «общепит»! Жашасын менин ашканам! Жашасын менин чайханам!

А я л. *(Күлүп ага чай сунат)*. Мына ушул сунулган пиаладан баштап, сенин аялың өзүнүн аялдык ролун аткарганы киришти. Ишенип кой: бул ролду мен эң сонун аткарам! Ушул күн, ушул түнгө чейин сени жолуктурсам, сага аял

болсом, сен жөнүндө кам көрсөм деп тилеп келгенмин. Мына эми тилегим ишке ашты. Эми мен сени деп гана жашаймын.

Э р к е к. А мен: сени деп.

(Өбүшөт).

Кандай назиксиң, кандай ширинсиң...

А я л. Жытың ушундай жакшы экен. Жыттагым эле келет. Жаныңда ушинтип отура берсем. Бүгүн дагын, эртең дагын. Дайыма.

Э р к е к. Мен дагы. Кел ошентели?

А я л. Анда ишибиз эмне болот? Сенин ишиң? Менин ишим?

Э р к е к. Мен иштейин. Экөөбүз үчүн. Менин тапканым экөөбүзгө жетишет. Мен көп табам. Көрөсүң, эң сонун жашайбыз.

А я л. *(ойлонуп калат).* Чынын айтканда, азыркы иштеген жеримен кичине жадап жүрөм. Кетсем деген оюм бар...

Э р к е к. Эң сонун! Кет! Ташта!

А я л. Бирок ишти таштасам, аспирантурага өтсөм дегем...

Э р к е к. Аспирантурага?

А я л. Ооба. Мени окуткан профессорум кайра университетке чакырып атат. Өзүмө аспирант кылып алам дейт. Дипломдук ишимди да ошонун колунан жактаганмын. Мени абдан жакшы көрөт.

Э р к е к. Жакшы көрөт?

А я л. Коркпо. Ал менден эки эсе улуу неме.

Э р к е к. Демек, атаң менен тең экен. Анда ага мындай деп айт. Ата, мен эми окубайм; себеп – эрге тийип алдым; а эримди ташташка болбойт, ал мексиз жашай албайт дегин.

А я л. Макул, макул...

Э р к е к. А кызматыңды эмне кыласың?

Аял. Ойлонуп көрөйүн... Өзүң ишке барасыңбы бүгүн?

Э р к е к. Сен барсаң, мен да барам.

А я л. Барбасам, болбойт. Бүгүн ото оор иш каралат.

Э р к е к. Анда мен кечке базарда этюд тартам.

А я л. Ой, ал жерде кантип иштейсиң? Элдин баары үймөлөктөп албайбы?

Э р к е к. А мен эч кимден сүрдөбөйм. Мен деген, айымкыз, Венециянын, Токионун адам кайнаган көчөлөрүндө иштеп келгенмин.

А я л. Койчу?

Э р к е к. Эмне «койчу»?

А я л. Сен Венецияда, Токиодо болгонсуңбу?

Э р к е к. Мунун эмнесине таң каласың? Венецияда эки жума, Токиодо үч ай жүрүп келгенмин. Эх, керемет шаарлар да... Аман болсом, алпарам...

А я л. Байкашымча, сен белгилүү сүрөтчү окшойсуң?

Э р к е к. Ананчы! Менин сүрөттөрүм Москванын, Праганын, Дрезденди музейлеринде илинип турат билсең.

А я л. Чын айтасыңбы?

Э р к е к. Ишенбесең, сүрөтчүлөрдөн сура, газет, журналдардан оку.

А я л. Азизим... Мен эми сени менен сыймыктанам. Эх, бүгүн бүт шаарга сага күйөөгө чыкканымды жарыя кылам! Албетте биринчи болуп, өз прокурорума сүйүнчүлөйм. Бечаранын кебете-кепширинин өзгөргөнүн көрүп, бир табам кансын.

Э р к е к. А эмне үчүн анын кебете-кепшири өзгөрүшү керек?

А я л. Ал мага ашык болуп жүрөт. Мына эки жылдан бери мага ойнош бол деп жанымды койбойт.

Э р к е к. Ошондойбу? Айбан десе!

А я л. А мага ойнош эмес, эр керек дейм.

Э р к е к. Антсең, эмне дейт?

А я л. Эр боло албайм дейт. Аялым, эки балам бар дейт. Мунусу чын. Бирок аялын да, балдарын да жакшы көрбөйт, алардан качкысы келип жүрөт, кача албайт, абдан корккон. Мансабы үчүн коркот, өскүсү келет, республиканын прокурору болушту эңсейт, а болушу да ыктымал, өз ишин жакшы билет, колдоочу кишилери бар. Аялынын туугандары колдойт. Аялын ошо туугандары үчүн гана алган, болбосо, ошондой аялга үйлөнөбү? Өзүнөн беш жаш улуу, өңү-башы, кулк-мүнөзү куду жезкемпирдикиндей.

Э р к е к. Өзү деле бир какбаш неме го?

А я л. Прокурорбу? Отуз жашта? Сулуу! Сылаңкороз! Кийгени жинси шым менен тери пиджак. Көзүнөн кара көз айнек түшпөйт. Киноактёр дейсиң көрсөң.

Э р к е к. Анан кантип сен ага багынбай келдиң?

Аял. Айттым го, мага ойнош эмес, эр керек деп. Мен сени күтүп жүрдүм.

Э р к е к. Рахмат. Жакшы күтүпсүң...

Аял. Жинди... Бирок сен дагы кичине кечиксең, ал мени же иштен айдап тынмак, же ойнош кылмак...

Э р к е к. Койчу?

А я л. Кечээ сен бул жерде камалып олтурганда, ал мени кабинетине чакырып, зордук менен эки-үч жолу өөп алды. Кийин өз ыктыярың менен өп деп кыйнай баштады. Менин аябай жиним келди. Макул дедим!

Э р к е к. Макул дедим?!

А я л. Бирок адегенде өзүмдүн бөлмөмө чуркап кирдим да, сумкамдан эндигимди алып чыгып, куп шыбандым. Бул эндикти бир ортагым Сингапурдан алып келип берген. Кийимге жукса, биздин өлкөнүн самыны менен жууп кетире албайсың. Мен прокурорума кайтып келип, аны аябай берилип өпкөн киши болуп, көйнөк, костюмунун жакаларын тим эле булгап таштадым. Кабинет караңгы болчу, ал муну билген жок. Биринчи жолу мени менен обүшконүнө курсан болуп, мулундаган бойдон үйүнө кетти. Жезкемпири аны кантип утурлап алганын күдү телевизордон коргондой көрүп турам. Кудай буюрса, бүгүн ишке барып прокурорумдун кечээки бактылуу жүзүнө бир багып көройүн! *(Күлөт).* Менимче, ал мени көрүп өпкөлөп ыйлап жиберип: «Кош бол менин махабатым» деши мүмкүн.

Э р к е к. А менимче анын жезкемпири келип сенин бетиңди тытып, чачыңды жулат; бул аз келсе, күйоосун өз туугандарына жамандайт, обкомго арызданат, республикалык прокуроруна жазат, ошентип, экооңдун шермендеңди чыгарып туруп, кызматтан айдатат.

А я л. Бул ыктымал. Ал аялдын колунан баары келет. Кап...

Э р к е к. Жок, мен сени бул жерден апкетишим керек. Тезинен. Эртең эле. Жок бүгүн эле жонон кетебиз!

А я л. Каякка?

Э р к е к. Арстанбапка! Күздү мен дайыма Арстанбапта өткөрөм.

А я л. Ушунча болуп көрө элекмин.

Э р к е к: Көрбөсөң, эми көрөсүң. Азыр ал жердин эң кооз мезгили. Жаңгакты жыйнап тапшырып бүтүштү. Ал эми анын калган-каткан машагын терип атышат. Машактары өздөрү үчүн теришет. Ар бир үй-бүлө топтоп болушуп, токойдун ар кайсы жеринде тинтип жүрүшөт. Мойнунда калта, колунда таяк...

А я л. Таяк?

Э р к е к. Ооба. Жаңгак жерге түшкөндө кабыгынан ажырап, сапсары болуп, жерде төшөлүп жаткан сапсары бариктердин арасына кирип кетет. Таяк менен бариктерди оодарыштырыш керек.

А я л. Кызык иш экен...

Э р к е к. Алма, алча, карагатка али анча көңүл бурушпайт. Аларга кар түшкөндөн кийин гана киришишет. Бир эки кар жегенден кийин, алма, алча, карагаттар ого бетер бышып, ого бетер ыраңына чыгат. Анан аларды жазга чейин сактасаң да даамы бузулбайт. Эх, кар астынан кызыл-тазыл болуп көрүнүп турган алча, алма, карагаттарды кар үстүнө кагышып, кар үстүнөн терип атышкан аялдарды, балдарды тартсаң...

А я л. Азизим, кеттик! Сен сөзсүз муну тартышың керек! Ой, кышында мөмө терет деген эмне! Азизим, мен дагы ошол жерде, ошол элдин арасында болгум келет, алпар мени!

Э р к е к. Биз бир кемпирдин үйүндө жашайбыз. Кемпир өзү жалгыз турат. Үйү токойдун төрүндө, тоонун боорунда. Адегенде кичинекей жыгач көпүрөдөн өтүп, анан ийримуйру сокмо жол менен чыгып барасың. Жол абдан тик. Көпүрөдөн үйүнө чейин кемпир үч мертебе дем алып араң жетет. Үйү эки кабат: астында эчкилери камалат, үстүндө өзү жашайт. Сонун кемпир. Өткөн жылы күздө бир ай бирге жашап портретин тартып келгенмин. Азыр ал портрет Финляндияга көргөзмөгө кетти.

А я л. *(эркектин колдорун сылайт).* Мен сени жакшы көрөм...

Э р к е к. Быйыл барышта жаш балдары менен жаңгак терип жүргөн аялды тартам; аял эмчектеги кызын артына байлап алат, а кызы бейкапар уктап жаткан болот; дудук отунчуну тартам, чөп жүктөгөн эшегин жыгач көпүрөдөн жетелеп өтүп бараткан баланы тартам: эшектин артынан коделеги менен баланын чачы сепсейген карындашы ээрчип келет. Бала менен кыз тегирменчи чалдын небереси болушат. Чалдын өзү да кызык: кичинекей кулагын дайыма Вангогго окшоп оромол менен ороп алат, кулагы оруйт, бечаранын... Эх, тартам десең, тема түгөнбөйт! Кудай буюрса, быйыл кыш ичи иштеп чыккандай этюд даярдайм...

А я л. А мен дайыма жанында болом, кызматыңды кылам.

Э р к е к.. А жазында экөөбүз Зардалиге кетебиз!

А я л. Ал эмне деген жер?

Э р к е к. Өрүктөрдүн өлкөсү! Алыскы тоолордун арасында калып кеткен ээн кыштак. Ал жерде илгери беш жүз түтүн эл жашаган. Кийин жергиликтүү өкүмөт ал жакка жол салып, электр алпарыштан зеригип, элди чөлгө көчүрүп түшүп кеткен. А үйлөр бозоруп ошол бойдон турат, а жүздөгөн, миңдеген картаң өрүктөр жыл сайын гүлдөп, жыл сайын мөмө алат. Мына ошол өрүктөр гүлдөгөндө барсаң... А я л. Бирок кыштакта эл жашабайт деп атпайсыңбы?

Э р к е к. Үй үйүндө киши бар.

Ая л. Эмне деген кишилер?

Э р к е к. Бирөө ошол жердин чөп-чарына кароолдук кылат. Бир буту аксак пенсионер. Экинчиси мерген чал, үчүнчүсү бакшы кемпир. Кароолдун карыган бээси, мергендин атан төөсү, бакшынын токол уйу бар. Кароол бекерчилик тен бозо салып, өзү ичет, мерген кекилик, чил атып, берки экөөн эт менен багат, а бакшы кемпир чалдыбар үйлөрдү кыдырып, албарсты менен күрөшөт...

А я л. Ой, тим эле жомок дейсиң...

Э р к е к. А жайында болсо, айымкыз, Памирге барабыз Памирде болгонсуңбу?

А я л. Каяктан?

Э р к е к. Памир – тоолордун, ороондордун, көлдөрдүн мекени. Тоолору жылаңач келет; ороондорун жашыл шибер капкан.

тап, шиберде жылдыздай көп, жылдыздай көкмөк көпөлөктөр учуп жүрүшөт; а көлдөрүндө болсо жапайы каздар балалайт...

А я л. Жапайы каздар!

Э р к е к. Ооба. Алар аралдарга уялап, тууган тукумдарын утуру кумга көөмп турушат.

А я л. Эмне үчүн?

Э р к е к. Адамдардан жашырып. Адамдар эчкинин эки чаначын желге толтуруп, аны кайык катары минип алышат да, анан аралдан аралга кирип кыдырып, каздардын тукумун казып, кап-кап кылып алып кетишет.

Аял. Ой, мыкаачылар десе! Эмне, аларды кой деген киши жокпу?

Э р к е к. Бир абышканы атайы аралдарга күзөтчү койгон. Бирок аралдар көп, чал байкуш үлгүрбөйт.

А я л. А биз ага жардам беребиз. Үчөөлөп жай ичи жапайы каздардын тукумун коруйбуз.

Э р к е к. Анан ал тукумдардын ичинен чыккан балапандарды көрөбүз. Миңдеген, миллиондогон балапандар ачып чыгат. Эх, ошо кезде көлдүн бетин көрүп ал! Тим эле сапсары гүлдөр каптаган шиберге окшоп чайпалып калат.

А я л. *(эркектин чачынан сылайт)*. Азизим... Мен сени менен бактылуу болом.

Э р к е к. А мен сени менен.

А я л. Биз бактылуу жашайбыз.

Э р к е к. Дайыма.

(Өбүшөт).

А я л. Жыттуум...

Э р к е к. Аппагым...

(Кокусунан катуу күн күркүрөп, чагылган жарылат. Чырак өчүп, эчтеке көрүнбөй калат).

А я л д ы н ү н ү. Азыр мен шамчырак тамызам.

Э р к е к т и н ү н ү. Жөн эле койчу...

(Караңгыда күндүн күркүрөгөнү, жамгырдын шатыраганы бир калыпта угулуп тура берет. Кыйладан кийин чырак кайра жанат. Кухня тараптан кофе кайнатылган идиш кармап эркек кирет. Кофесин эки бөлүп куят. Аңгыча жатаканадан киманосунун курун курчанып, аял чыгат).

А я л. Сенин кофеңди күтүп жатып, көзүм ызгып кетиптир.

Э р к е к. А түш көрүшкө үлгүрдүңбү?

А я л. Үлгүрдүм.

Э р к е к. Мына эмесе.

А я л. А билесиңби, түшүмө ким кириптир?

Э р к е к. Ким?

А я л. Баягы жылы Коконго барганыбызда, мейманканадан орун тийбей бир чайканачы чалдын үйүнө түнөбөдүк беле?

Э р к е к. Ооба.

А я л. Ошол чал үчөөбүз Кокондун бир тар көчөсүндө кадыр шашып баратыппыз. Көчөнүн эки жагы бийик дубал. А дубалдын бетин жалаң жүзүм каптап турат. Жүзүмдүн ыраса бышкан мезгили экен. Мен улам токтой калып, бирден үзүп, жеп калам, а сен болсо: «Жебегин, жинди көрбөйсүңбү, баары жогу чаң!» дейсиң да, колума чабасың. Акыркы жолу абдан каттуу чаптың, көзүм пар ачыла түштү...

Э р к е к. Кечирип кой. Чаң жүзүмдү жеп атсаң анаң...

А я л. Азизим... *(Эркекти эркелей кучактайт).* Бирок, сен мени түшүмдө эле эмес, өңүмдө да ургансың. Бир эмес, бир нече жолу...

(Эркек өзүн күнөөкөр сезип унчукпайт). Эркек аялга эч кол көтөрбөсүн, а бир жолу көтөрдүбү – ал адатка айланат да калат... А сенин эсиңдеби мени биринчи жолу ыйлатканың?

Э р к е к. Эстегенде эмне пайда...

А я л. Ошондо алты айлык боюмда бар эле. Алты айлык! А жүргөн жерибиз Алайдын тоолору. Бассам-турсам түтөгүп, мурдуман кан агат. Ара төрөп коюштан коркуп, үйгө кетейин десем, шаарда күткөн кишиң бар, ошого шашып атасың деп жаагыма чапкансың. Анда өзүң кошо жүр, жанымда жаша десем дагы болбойсуң: ишим калат деп. «Ишим калат» деп жүрүп, менин кыйналганым менен ишиң болчу эмес...

А бала төрөлгөндөн кийин тарткан азабымды айтпа. Бала оорукчан болуп өстү. Бир ай үйдө, бир ай ооруканада жашап чоңойттум. А сен: бала эмне үчүн ооруп атат деп сурактын ордуна, баланы эмне үчүн оорутасың деп жемелейсиң. Баланын

күлгөнүн жакшы көрөсүң, а ыйлаганда үйдөн качасың. Ишиңди шылтоолоп. Ишим деп, кыш ичи ишканадан келбейсиң. Жаз, жай, күз бою талаалап кезип жүрөсүң. А мен олтурам бала менен... Бирок ошого да ыраазы болбойсуң. Кез-кезде алыс жерлерден телефон чалып, ал-акыбал сурактын ордуна, ээн-эркин калып, эриндин көзүнө чөп салып атасыңбы деп көңүлүмдү оорутасың. Ой, айта берсе арман көп...

Э р к е к. *(аялды аяп, жаагынан сылайт).* Билем... Азыр баарын түшүнөм...

А я л. Чын элеби?

(Жатакана жактан баланын уйкусурап сүйлөгөнү угулат. Экөө тең ошол жакты карап, тыңшап калышат. Экөө тең жылмайып коюшат).

Э р к е к. Түш көрүп атат...

А я л. Сөгүнүп атат...

Э р к е к. Койчу?

А я л. Бир ай айылда жүрүп, уят сөздөрдүн баарын үйрөнүп келиптир.

Э р к е к. Эчтеке эмес, калып кетет.

А я л. Калбаса, калбасын. Мен кайра сүйүнүп атам.

Э р к е к. Бул эмне дегениң?

А я л. Эркек баланын эркекке окшоп өскөнү жакшы. Тентуштары менен сөгүшсүн, мушташсын... А сенин балаң сенсиз чоңоюп, өксүк, бошоң, кыз мүнөз болуп калды. Дайыма балдардан таяк жеп, ыйлап жүрөт. А мен ага жакшы болуша албайм. Аялды балдар тоотпойт. Шондуктан, балаң да муну түшүнүп, кээде өзүн таарынткан баланы атам келгенде атама айтам деп коркутат. Атасын өзү да эс тарткандан бери көрө элек... Астафурла. Бир жолу көргөн. Телевизордон. Сен комсомол сыйлыгын алганда, интервью бербедиң беле? Ошондо уулуңа тааныштыргам.

Э р к е к. Кандай болду тааныштырсаң?

А я л. Дем албай сени карап калды. Албетте, ал сенин бир сөзүңдү да түшүнгөн жок. А сенин үнүңдү угуп, жүзүңдү гана көрүп отурду. А сүйлөп бүтүп, көрүнбөй калганыңда, чуркап келип, мени мойнумдан бекем кучактап катуу өөп алды. «Атам сулуу экен» – деди артынан...

Э р к е к. Ошентип айттыбы?!

А я л. Ошентип айтты. Жүрөгүм элжиреп кетти. Ар кандай ар-намысты жыйыштырып коюп, сени издеп таап, балаңа көрсөткүм келди. Ошол эле замат телестудияга телефон чалдым. Чалсам, жоксуң ал жерде. Эчак, жазылып алынган материал экен...

Э р к е к. Деги сен мен жөнүндө эмне деп жүрөсүң ага?

А я л. Кадырың жан болсун. Жаман катындарга окшоп жамандабайм. Тескерисинче, мактайм. Ишенип кой. Бул бала үчүн керек. Атаң сүрөтчү дейм. Абдан жакшы сүрөтчү дейм. Алты жашында Фрунзеде ачылган көргөзмөңө алпаргам. Көргөзмөң зор экен. Эл көп келиптир. «Мына ушул сүрөттөрдүн баарын сенин атаң тарткан, а мына бул кишилер аларды көргөнү келишкен» деп түшүндүрдүм. Ошондон кийин сени менен сыймыктанып, мактанчу болду. Өзү да сүрөт тарта баштады. Түзүк тартат. Мектепте эки сүрөтү илинип турат. А быйыл жазда өз классы менен музейге барып, сенин «Автопортретиңди» көрүп калыптыр. Ошондо сүйүнгөнүн айтпа. Музейден туруп мага телефон чалат: кел, атамды көр деп. Көңүлүн улап, жетип бардым. Барып, «Автопортретиңдин» маңдайында туруп, кичине ыйлап алдым...

Э р к е к. Ыйлап?

А я л. Ыйлап, азизим, ыйлап... Билсең, көп жолу ыйладым. Балам үчүн ыйладым, өзүм үчүн... Сен менен ажырашам деп, баламды гана эмес, өзүмдү дагын жетим кылып алыпмын көрсө...

Э р к е к. А-а... эмне үчүн профессоруңа эрге тийбедиң?

А я л. Ал да болсо, баланын айынан. Профессор балдарын аялына таштабай, үстүмө эрчитип келмекчи болду.

А балдары үчөө, баарысы чоңоюп калган. Карасам, өз балама кыйын болчудай. Кой дедим...

Э р к е к. Кийин бир жаш бала менен жүрөт деп уктум?..

А я л. Жаш бала эмес, озумдун аспирантым болчу. Ырас менден кичүү, үйлөнө элек жигит... ага да макул болбодум. Таалим-тарбиясы жок, орой, озумчул неме эле. Үйгө келсе, бала менен достошуп, аны өзүнө имеришин ордуна

дайыма ыйлатып кетет. Балам бечара андан коркот, жаман көрөт; ага өчөшүп, ал кетээр-кеткенче жанымдан чыкпай, таң атканча болсо да уктабай коёт. Балам ушинтип отурса, кантип аны эр кылам...

Э р к е к. Ошентип, эрден жолум болбоду дечи?

А я л. Сен деле катынга тунганың жок. Тазагүлүң – бир мещанка. Сүйлөгөн сөзү акча менен буюм. Эрин өзү кетирип, ал байкуштан дагы напака[1] алат; дарылаган кишилеринен пара жейт. Же бир сулуу неме болсочу. Кантип эки жыл ошону менен жолугушуп жүрдүң түшүнбөйм.

Э р к е к. Эки жылда, мүмкүн эки жолу жолуккандырмын...

А я л. А Зыйнатың, кечирип кой, жеткен... аягы суюк аял. Муну бүт театр билет. Бүт шаар билет. А сен келип алып анын портретин тартасың. Огеле сулуу, огеле талантуу актриса кылып.

Э р к е к. Кала берсе, музейге сатып жедим...

А я л. Мен «Искусство» журналынан көрдүм. Албетте, портреттин өзү жакшы экен. Кеп анын модели жөнүндө болуп атат...

Э р к е к. Мен сага толугу менен кошулам. Мага да портреттин өзү көбүрөөк жагат.

А я л. Ким билет...

Э р к е к. А-а, Сара тууралу эмне дейсиң?

Аял. Сурарыңды билгемин... Мм... Сара мага абдан жакты.

Э р к е к. Чын элеби?

А я л. Ымандуу, эстүү келин экен. А сулуу деп мына ушуну айт, бою нооча, кымча бел; бети-колу апаппак, тиштери муздай тунук. Күлсө наристедей назик күлүп, уялса, кулагына чейин кызарып чыгат. Анан... жаш... Чынымды айтсам, Тазагүл, Зыйнаттар менен алаканды билгенде, аябай табам канган, ажап болсун дегенмин, канчалык жаман аялдар менен жүрсө, мени ого бетер эстеп, ичи күйөт дедим. Бирок Сараны көргөндө, өзүмдүн ичим күйүп кетти. Кызганыч пайда болду. Көз алдыма экөөндүн бир жүргөнүндү,

[1] Напака – алимент.

бир жатканыңды элестетип, ширин сөздөрүңдү Сарага айтып айтканыңды угуп, эле дүнүйөм караңгылашып калды...

Э р к е к. Токточу... Сен Сараны каяктан көрүп жүрөсүң? Деги эле менин аялдарымды каяктан билесиң?

А я л. Тазагүлүңүз менен студент кезимде теннисте бет-тешкемин: мен университеттин, а Тазагүлүңүз мединститут-тун ар-намысын коргогон. Мен сизге айтсам, мединституттун абийри айрандай төгүлүп ошондо.

Э р к е к. Кап, жаман болгон экен ошондо...

А я л. А Зыйнат айым менен төрөтканада бирге төрөш-көнбүз: мен сиздин балаңызды, а ал кимдики экенин бил-бейм, бир кыз төрөгөн.

Э р к е к. Кимдики дегениң эмне, эриники болот да.

А я л. Эрин эмнегедир эстей албай койгон. Шондуктан, кызынын күбөлүгү өзүнүн фамилиясына жазылып калган. Ушундай, билсеңиз...

Э р к е к. А-а... Сара менен каерде таанышып жүрөсүң?

А я л. Өзгөндө.

Э р к е к. Өзгөндө?

Аял. Ооба. Мен ата-энемди көргөнү барсам Сара биздин кошуналардыкында жүрүптүр. Сураштырсам, алардын өл-гөн баласынын колуктусу болуп чыкты. Ошол. Бир жума бирге жүрдүк. Бечара бир жуманын ичинде бир күн тынба-ды. Качан керсоң иш кылып аткан болот: чалды-кемпирге оокат бышырат, алардын кирин жууйт, шалы орот, чийне менен чөп ташыйт... Күйоосунун олгонүнө беш жыл толуп-тур; беш жылдан бери кайната, кайненесинен кол үзбөй, бат-бат барып, ушинтип алардын кызматын кылат имиш. Бейишке чыкчу келин экен Сараң. Бул жолу аялдан багың ачылыптыр. Мен сени эч бир катынга, ал түрмак өзүмө да, ыраа көрбөйм. Бирок Сарага үйлөнсөң, ак батамды берем. Эмне күлөсүң?

Э р к е к. Бир жуманын ичинде Сарадан: эмне үчүн эрге тийбейсиң деп сурагандырсың?

А я л. *(күлөт)*. Сурадым?

Э р к е к. Эмне дейт сурасаң?

А я л. Эрим өлүп атканда – эриме, балдарым жетим калганда – балдарыма, эми эч качан эрге тийбеймин деп ант бергенмин дейт.

Э р к е к. Туура. Мага да ошентип жооп берип келатат.

А я л. Айтты.

Э р к е к. Ушундай...

А я л. Ажайып аял экен. Анын алдында абдан басынып жүрдүм. Өзүмдү өзүм картаң, куник, көптү көргөн маңгел катындай сезип аттым. Айтчы, мен өтө өзгөрүптүрмүнбү?

Э р к е к. Жок. Куду баягыдай эле экенсиң.

А я л. Калп айтасың. Түндө бироокумга чейин тааный албай койдуң. Балконго чыгып, өзүңдүн жуулуп коюлган кийимдериңди көргөндө гана кичине эсиңе келдиң.

Э р к е к. Ой, түндө сени тааныгандай акыбалда белем? Жашаган үйүңдү издеп жүрсөм... А үйүмдүн ичи ушунчалык өзгөрүптүр, сен болбогон чакта да, жок, бул менин үйүм эмес демекмин.

А я л. Ооба, үйүң ит карагыс экен. Эски төшөктөрдөн башка эчтекең жок.

Э р к е к. Сен кеткенден кийин эч нерсеге көңүлүм келбей калган. Бир жыл бою колума кист кармаганым жок. Баш көтөрбөй ичип жүрдүм. Акырында аракка эмес, оокатка акчам түгөндү. Ошондо үйдөгү дүр-дүнүйөнүн баары саты-лып кетти.

А я л. Кудай жалгап, балам экөөбүздүн кичине сактаган пулубуз бар эле. Эптеп бир нерселерди сатып келип койдук. Бирок сен ойлобогун өздөрүн ушинтип таңуулап атышкан экен деп. Өкүмөт экөөбүзгө келээр замат эле үй берген. А сенин үйүңө жөн эле сен келгиче жашап турайлы дедик. Бул да болсо, уулуңдун каалоосу. Бечара балам, атам жашаган үй деп тим эле өзүн бактылуу сезип жүрөт. А эки-үч күндөн бери сени келет деп түн ортосуна чейин уктабай күтүп отурат.

Э р к е к. А менин ушул күндөрү келээримди кайдан билдиңер?

А я л. Милициядан. Памирге милициянын уруксаты менен гана барат эмеспи. Текшертсем, сага берилген урук-саттын мөөнөтү бүгүн бүтүшү керек экен.

Э р к е к. Рахмат. Мен үчүн күтүлбөгөн майрам болду.

А я л. Чын элеби? *(Телефон шыңгырайт. Эркек трубканы алат).*

Э р к ё к. Алло? Алло? Сүйлөбөйсүзбү? Ооба... Кимди? *(Аялга).* Сени сурап атат...

А я л. *(трубканы алат).* Алло? А-а, келдиңерби? Камап койдуңбу? Саат ондо мага апкелесиң. Азыр эс ал... Азаматсың... Эрдик кылдың... Сыйланасың бул үчүн... Чын айтам... Өзүм жардам берем... Эркекпи?.. Эрим болот... Жо-к, ал мага эмес, мен ага кайтып келдим... Ушундай... (Трубканы коёт).

Э р к е к. Түндө күйөөм дегениң ушубу?

А я л. Ушул. Кылмышкерди апкелиптир.

Э р к е к. Ким деген неме?

А я л. Менин прокурорум. Эсиңдеби? Менин эндигимдин айынан күйүп кеткен?

Э р к е к. Акмак экен аялы.

А я л. Албетте, акмак. Мына он жылдан бери бечара милицияда жөнөкөй следователь болуп иштеп келатат.

Э р к е к. Эми жардам бер сен. Өзүң түшүрттүң эле, өзүң көтөрмөлө.

А я л. Прокуратурага кайта алганы жатам.

Э р к е к. Өзүңө жардамчы кылып?

А я л. Ооба.

Э р к е к. Тагдырдын тамашасын көр...

(Телефон дагы шыңгырайт. Трубканы эркек алат). Алло?.. А-а, салам, салам... *(Трубканы алаканы менен жаап туруп, аялга айтат).* Сара...

А я л. Ой, мен жөнүндө айта көрбө. Сен мени биле элексиң, көрө элексиң...

(Эркек макул болуп башын ийкеңдетет. Ал телефондо сүйлөшүп бүткөнчө аял нары-бери тынчсызданып басып турат. Укмамышка салат, бирок баарын угат).

Э р к е к. Түн ортосунда келдим... Рахмат... Ооба, туптуура кырк бешке чыктым... Көрчү, карып калдым. Дагестандын даңктуу акыны айткандай: «...Тегирмениңдин алдында тегирменчидей күпкүу чал болдум...» А сен болсо,

дагы эле кызга бергис жубансың... Мен да сени жакшы көрөм... Мен да сени сагынып келдим... Мен да сени абдан, абдан сагындым... Жолугабыз... Бүгүн эле... Эмне?..

Кандай жаңылык!.. Менин аялымбы?.. Эки ай болуп калды?.. А эмнеге келиптир?.. Прокурор болуп?.. Биздин шаардабы?.. О-о, аябай чоңойгон экен... Жагып калды дейсиңби?.. Чын элеби?.. Мына эмесе... А уулумчу?.. Мага окшош бекен?.. Рахмат... Албетте... Эми бир шаарда жашап калсак... Токточу, сен мени үгүттөп атат окшойсуң?.. Билбейм, арадан көп жылдар өттү, көп нерселер болуп кетти... Билбейм... Билбейм... Билбейм... *(Акырын трубканы коёт).*

...Билбейм... *(Аял менен эркек кыйлага чейин сүйлөшпөйт. Бири-бирине эмне дешээрин билбей, нары-бери басып турушат. Акырында аял ооз ачат).*

А я л. Жамгыр басылды окшойт...

(Барып терезенин пардасын тартат. Жамгыр басылып, таң атып калган болот. Терезеден түндөсү сөз болгон кооз пейзаж көрүнөт.

Аял аны телмире карап туруп калат. Эркек өзүнөн-өзү пластинке коёт. Моцартты скрипка жана фортопиано үчүн жазылган сонатасы ойнолот. Эркек акырын аялдын катарына басып барат. Экөө бир музыка угушуп, бир пейзажды карап туруп калышат. Ошол көрүнүштө көшөгө жабылат).

ЧАГЫЛГАНДЫН ОГУ

(Эки бөлүмдөн турган пьеса)

Жунай Мавлянового арналат.

«Дайте мне предрассудок, и я переверну весь тир».

(Габриэлъ Гарсиа Маркес)

КАТЫШУУЧУЛАР:

Мамыр Эркебаев.
Бермет Эркебаева.
Айбек.
Чолпон.
Уркуя Камбаровна.
Таштан.
Мукай Айтиев.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

1-КӨРҮНҮШ

Эркебаевдердин үйү. Мейманкана деп аталган чоң бөлмө куду шаардыктардын мейманканасындай жасалган: чет элдик мебель, хрусталь люстра, баасы кымбат килемдер, телефон...

Азыр мейманкана мейман күтүп атат: ортодогу столдун үстүнө кооз дасторкон салынган, ар түркүн азык-оокат, ичкилик коюлган.

Мейманкананын бардык терезелери жаңгак токоюна чыгат. Токой эми гана бүрдөп, бирок али барик чыгара элек. Анын жылаңач шактарынын арасынан токойчулардын үйлөрү, элес-булас ак карлуу чокулар көрүнөт. Күн кичине бүркөө, алсыз шамал бар. Шамал даректардын учун билинер-билинбес чайпалтып, даректардын учу ак карлуу тоонун бетин аймалап, анын карын шыпырып аткандай таасир кылат.

Бирок үйдүн ичи тыптынч, жылуу...

Мейманкананын үч эшиги бар: экөө коңшу бөлмөлөргө, бирөө коридорго чыгат.

Коридорго чыккан эшиктен Чолпон кирет. Колунда кооз кол ааарчыгычтар бар. Чолпон кол ааарчыгычтарды дасторкондун ар-ар жерине коюп, анан анын жарашыгын сынай карап калат. Чолпон он төрт жаштагы кулундай болгон сүйгүнчүк кыз.

Кокусунан телефон шыңгырайт. Чолпон трубканы алат.

Ч о л п о н. Алло?.. Ооба... Мен – Чолпонмун, анын кызы болом... Жок... Иште... Токойду кыдырып кетсе керек да... Апамбы? Апам... мончодо... киринип атат... Эмне деп коёюн... Ой, сиз белеңиз?! Келип калдыңызбы?.. А биз сизди күтүп атабыз... Жок... ырас айтам: эки-үч күндөн бери күтүп атабыз... Эмне дейсиз?.. А-а, Ачыдан звонить этип атасызбы?.. Баары бир жетип калыпсыз. Ачыны Арстанбаптын дарбазасы дейбиз... Келиңиз... *(Трубканы коёт. Ушу тапта апасы кирет. Ал халатчан, чоң сулгу менен башын ороп алган.)* Апа, биздин мейман звонить кылды. Ачыга келип калыптыр. Машинеме бензин куйдуруп атам дейт...

Б е р м е т. Ой... А менин эчтекем даяр боло элек... Баарын коюп бүттүңбү? *(Дасторконго назарын салат.)*

Ч о л п о н. Ооба.

Б е р м е т. Эмне үчүн жети кишилик кылдың?

Ч о л п о н. Жети киши отурат да.

Б е р м е т. Кандайча жети болот? Кимдерди санап атасың?

Чолпон. Ой, апа... Мына бул жерге мейман отурабы?

Бермет. И-и?

Чолпон. А мына бул жерге Уркуя Камбаровна отурат.

Бермет. А эмне үчүн сенин Уркуя Камбаровнаң мейманды жанына отурушу керек?

Чолпон. Ал дагы мейман да. Биздин үйгө биринчи жолу келип атпайбы.

Бермет. Болуптур. Калгандары кимдер?

Чолпон. Калгандары: Таштан – өрт өчүргүч...

Бермет. Таштан өрт өчүргүч өз киши. Ал кызмат кылат.

Чолпон. Кызмат кылып эле жүрө бермек беле, отурат да акыры...

Бермет. Макул. Анан дагы кимдер?

Чолпон. Анан... сиз, атам, Айбек, мен...

Бермет. А-а, ошондойбу? Жашабагыр десе, өзүн да кошуп койгон турбайбы. Баарыбыз отуруп алсак, ишти ким кылат?

Чолпон. Анан мен таң атканча эле чуркап жүрө берем-би? Анда-санда болсо да отуруп, сөз укпаймынбы? Үйүбүзгө ушундай улуу жазуучу келип отурса, а мен бул улуу жазуучунун ынтызар окурманы болсом...

Бермет. *(аргасыздан күлөт)*. Болуптур, болуптур, отурасың... отурасың. А азыр барып казанды карачы, эт кайнады бекен?

Чолпон. Кайнап атат.

Бермет. Очоктун оту өчүп калбасын. Күйүп атат.

Чолпон. Анда камырын жая берсеңчи. А кесишин өзүң кесесиңби?

Бермет. Жок. Калган жумуштун баары сенин мойнунда.

Чолпон. Анда мейманга айтасыңбы бүгүнкү беш бармактын автору ушул кыз деп?

Бермет. Айтам.

Чолпон. Унутпа. *(Кетет.)* Бермет кызынын артынан жылмая карап туруп, кийин күзгүнүн маңдайына барып отурат. Трюмодон бет-май, упа, эндик, кашташ алып чы-

гып, жасанганы киришет. Бермет кырк жашта. Каратору, кашы-көзү капкара, ажардуу аял. Бою орто бойлуу, кичине толо баштаган. Маңдайына майда бырыштар кирип, ээгинин асты эт байлап келатат...

Бирпастан кийин эри кирет. Мамыр аялынан эки жаш улуу. Жапалдаш, кең далылуу, толмоч эркек. Жүзү саргыч, беттеринин оту кызыл, көздөрү көгүш. Азыр анын үстүндө эски костюм, бутунда кир өтүк. Арып-ачыган түрү бар. Кирер замат эшиктин оозундагы креслого отуруп калат.)

Мамыр. Ох... Өлгөндөй чарчадым... Кабар жокпу?

Бермет. Жанараакта Ачыдан звонить эткен. Азыр, азыр кирип келет. Андан көрө алдагы кейпиңди өзгөрт тезирээк: жуун, кийин...

Мамыр. Мага боло берет. Сен жасансаң жетишет.

Бермет. *(күйөөсүн шектүү карайт.)*. Ал эмне дегениң?

Мамыр. Бирдеме ичейинчи. Керээли кечке көрүнгөн менен урушуп-талашып отуруп, мээм чирип кетти. *(Ордунан туруп барып арак ачат.)*

Бермет. Эми ичсең, ошо дасторконго коюлгандан ичесиңби? Тиякта толуп атпайбы?

Мамыр. Толуп атса, алмаштырып кой. *(Куюлган аракты ичип жиберип, табактан алма алып жейт.)*

Бермет. Деги сен бүгүн эмне болуп калгансың?

Мамыр. Эмне болуп калыптырмын?

Бермет. Бир нерсеге жиниң келип турат.

Мамыр. Бир нерсеге эмес, миң нерсеге. Мына ошол үчүн арак ичип атам. Кичине басайын деп.

Бермет. Анда дагы ич. Тезирээк басылсын. Азыр мейман келет.

Мамыр. Кадырың жам болсун. Сенин мейманыңдын алдында жинимди көрсөтпөйм.

Бермет. Эмне үчүн менин мейманым?

Мамыр. Сенин чакырыгың менен келип атпайбы?

Бермет. Ооба, чакырарын мен чакырдым. Бирок мен аны өзүм издеп таап чакырганым жок го? Ал өзү бизди издеп звонить этиптир. Болгондо да биринчи болуп сага звонить кылат. А сен конторунда жоксуң. Анан үйгө чалат. А мен

үйдө болчумун. Ошондо да ... көрсө, ра, бул кантип бизди издеп калды деп таң ... бул жакка келсем деген ою бар экен. Арстанбапты көрсөм, бул жерде мүмкүнчүлүк болсо, иштеп кетсем деген ниетин айтты мага. А мен эмне демекмин? Кел дедим. Биз сага мүмкүнчүлүк түзүп беребиз дедим. Ошол чакырганым. Сен, эмне антпейт белең?

М а м ы р. Мен да ошентмекмин.

Б е р м е т. Анан неге мени кекетип-мокотуп атасың?

М а м ы р. *(биртикеден кийин)*. Сен ошол телефондон кийин абдан өзгөрүп кеттиң. Өз ишиңди унуттуң. Балдарыңды унуттуң. Эси-дартың келе жаткан мейманда болуп калды. Мына он күндөн бери ошонун камын көрүп чуркап жүрөсүң. Мына минтип, өзүбүз ичпеген ичкиликтерди таап келдиң, өзүбүз жебеген икра, форелдерди алдырттың. Ал турмак мебелди жаңырттың, идиш-аяктарды алмаштырдың. Таштан бечарага кекилик, чил туттуруп бактырып отурасың. Биздин үйгө мурда дагын ар түркүн сый коноктор келип жүргөн: Фрунзе, Москва, ал турмак чет элден дагын. ...Бирок эч кимисине мынчалык чуркаган эмессиң. Мен өзүм сени менен жыйырма жыл өмүр сүрөм, бирок сенден мынчалык сый көрө элекмин. Деги эмне болду? Эмне мынчалык күйүп-бышып атасың?.. А?..

Б е р м е т. Мамыр... Мукай – биздин досубуз го? Жаш кезибизде Москвада бирге окуганбыз...

М а м ы р. Бири-бирибизге ашык болгонбуз...

Б е р м е т. Туура. Мен анда анын колуктусу элем. Анан ал мени чанып, башка кызга ооп кетти. Ошондо муну көрүп-билип жүргөн Мукайдын жакын досу, мына сен, Мамыр, мага: кел экөөбүз үйлөнүп алалы деп сунуш кылып калдың...

М а м ы р. А сен буга жан деп макул болдуң.

Б е р м е т. Мен буга жан деп макул болдум.

М а м ы р. Дароо эле. Үстүңдөн аза кийимиңди чечпей туруп.

Б е р м е т. Мамыр, ошол кезде сен буга абдан сүйүнгөнсүң. Эми келип мени ардантканың кандай? Мунун адилеттикке жатпайт, досум.

М а м ы р. Менин жөнүм бир бөлөк: мен сени жакшы көрчүмүн. Абдан жакшы көрчүмүн. Сен муну билет элең.

Б е р м е т. Билет элем. Мына ошондуктан дароо макул болгонмун.

М а м ы р. Өзүң мени сүйбөй туруп.

Б е р м е т. Жаңылышасың... *(Телефон шыңгырайт. Мамыр трубканы алат.)*

М а м ы р. Алло?.. Жо-жок. Жаңгак Жай-Терек участкасына бөлүнгөн. Силер быйыл алмурут, алма гана эгесиңер. Эмне?.. Мейли, Жай-Теректен ашса берели... Эй! Дашманга кеткендер келиштиби? Караңгы кирип баратат... Трактору бузулган го дейм?.. Кар жаап, жол тайгак азыр, тоодон трактор менен түшүш кыйын. Баягыдай болбосо экен ылайым... *(Трубканы коёт.)*

Б е р м е т. Уркуя өзү келе береби же...

М а м ы р. Анан көтөрүп келмек белек. *(Эшикке чыгып кетет. Бермет бир пас кутуп туруп кызын чакырат.)*

Б е р м е т. Чолпон! А Чолпон! *(Фартугуна колун аарчып, Чолпон кирет.)* Атаң мончого кирдиби?

Ч о л п о н. Конторун карай басты.

Б е р м е т. Анда тез кирип, мончону шыпырып-тазалап чык. Кечээ мен сатып келген жаңы сүлгүнү илип кой, мейман жуунат.

Ч о л п о н. Ой, кайсы бирин кылам...

Б е р м е т. Бүгүнчө чыда, эркем... А кокуй, такыр унутуп калган турбаймынбы. *(Ордунан туруп телефон чала баштайт. Чолпон чыгып кетет.)* Алло?.. Таштан?.. Ой, биздин мейман келип калды. Жанагы кекиликтеринди алып келип союп, бышырбайсыңбы?.. Бол, тезирээк...

(Трубканы коёт. Ийнине сүлгү артынып, Чолпон кайра кирет.)

Ч о л п о н. Апа, а музыка жок, эмне кылабыз?

Б е р м е т. Музыка? Анын эмне кереги бар?

Ч о л п о н. Мейман укпайбы? Уркуя Камбаровна үйүнө келген кишилерге дайыма музыка коюп берет. Анын сонун пластинкалары бар. Андан көрө айтсаң ага, проигрывателин ала келсин.

Бермет. Ошол эле жетишпей атат мага. Уят эмеспи эл билсе, эри лесхоздун деректири, өзү сельсовет болуп туруп, бирөөнүн буюмун сурап жүрөт дебейби?

Чолпон. Ал буюм эмес, ал – музыка.

Бермет. Баары бир. Бизге сурамжылаганга болбойт.

Чолпон. Болбосо неге өзүбүз сатып албайбыз? Бар болгону бир килем, жок... бир эле хрусталь вазанын пулуна келет...

Бермет. А-а... килем менен хрусталдын кандай тиешеси бар бул жерге?

Чолпон. Мм... Сен дайым эле килем, хрусталь сатып аласың. Үйүбүздүн ичи жык килем, хрусталь...

Бермет. А музыка жок...

Чолпон. Музыка... китеп... А Уркуя Камбаровнанын үйү музыка менен китептин үйү. Кирсең музыка менен китепке тунасың. Миллион пластинка, миллион китеп...

Бермет. Уркуя Камбаровна! Уркуя Камбаровна! Ушул катындыкы өттү, өлүгүңдү көрөйүн. Акеңди азгырганы аз келгенсип, сенин да башыңды айлантып салыптыр. Барбагын экинчи анын үйүнө!

Чолпон. Ой... кантип?

Бермет. Ушинтип!

Чолпон. А-а... ал менин мугалимим да? Күн сайын андан сабак алам.

Бермет. Сабагын сен мектептен ал, а үйүнө барба, уктуңбу?

Чолпон. А башка окуучулар барып атпайбы? Баары барышат анын үйүнө.

Бермет. А сен барбайсың. Барчу болсоң, бутуңду сындырам эми. Бар ишиңди кыл. Алдагы сүлгүнүн этикеткасын жулба! *(Чолпон таарынган түр менен чыгып кетет.)* Уркуя Камбаровна... Уркуя Камбаровна... Шашпагын сени жалап! Жалгыз уулумду, жалгыз кызымды сага тарттырып жиберип, карап отура турган катын мен эмесмин. Сен али мени билбейсиң! *(Эшикте кекилик сайрайт. Анан Таштан кирип келет. Бул бир узун бойлуу, жоон, мурутчан адам. Кийгени өрт өчүргүчтүн формасы – капитан.)*

Таштан. Менин кекиликтерим учуп келишти, айым. Уктуңбу, сайрап атышат. Баарысы сенин мейманың үчүн башыбыз курман дешет. Бирок бычак курчураак болсо экен деп өтүнүшөт.

Бермет. Курч бычак бар. Ашканада. Чолпонго айтсаң, таап берет.

Таштан. Анда мен баш кесерлигимди баштадым. *(Чыкмакчы болот.)*

Бермет. Жо-жок, коё тур кичине. Мейман келсин.

Таштан. Эмне, бата сурап туруп анан соёлу дейсиңби?

Бермет. Койчу, айланайын, кекиликке да бата кылчу беле? Анын үстүнө биздин мейман ырым-жырымдан алыс киши.

Таштан. Анан эмнеге күтөбүз? Быша бербейби?

Бермет. Шашылба. Андан көрө отур, иштин алдында кичине сеп этип ал.

Таштан. О! Мунуң жакшы сунуш болуп калды. Куй андай болсо. *(Отурат. Бермет ага ачылган шишеден арак куюп берет.)* Бисмилла. Кудай ичкенимди аш кыл. *(Ичип жиберет.)*

Бермет. Артынан бирдеме жеп жибер. Жегениң да аш болсун.

Таштан *(ордунан туруп столдун четине келет)*. Бах-бах. Дасторкон келишиптир. Дасторконуңу карап туруп эле үйүңө кандай мейман келатканын билип койдум.

Бермет. Дасторкон мейманга жараша болот.

Таштан. Үй ээсине дагын.

Бермет. Ракмат. Аялыңдан кабар барбы?

Таштан. Бар эмей! Кечээ эле барып көрүп келгенмин. Өзүнүн ал-акыбалы жакшы. Врачы менен сүйлөшсөм, кудай буюрса бул жолку балаңызды сактап беребиз дейт.

Бермет. Ылайым эле ошентишсе экен. Бала деп жүрүп куурамак болдуң, байкушум.

Таштан. Айтканың ырас.

Бермет. Айып өзүңдө. Оорукчан аялга үйлөнүп алып... *(Таштан унчукпайт.)* Жаштыгына кызыктың го?

Таштан. Сүйүп калсаң, сүйгөнүңдүн жаш-карылыгын ойлобойсуң. Оорукчан экенин да эске албайсың.

Бермет. Сүйүп калсаң! Сен азыр кырк бештесиң! А үйлөнгөнүңө бар болгону, тогуз гана жыл болду. Демек, отуз алты жашымда ашыглык отуна күйдум күл болуп дегени турасыңбы? Уялсаңчы!

Таштан. Кызык! Мунун эмнесине уялам?

Бермет. Э болуптур, отуз алтыдагы эркектин он тогуздагы кызга ашык болушу түшүнүктүү дейли. Ал эми он тогуздагы кыздын отуз сегиздеги эркекти сүйүп калганына мен ишенбейм. Бул жерде сен Батманын башын айланткансың.

Таштан *(күлүп коёт)*. Батма бул сөзүңдү укса, таарынмак.

Бермет *(ойлонуп калат)*. Демек, сен он тогуз жашар боз бала менен жыйырма беш жаштагы аялдын бирин бири сүйүп калышына да мени ишен дейт турбайсыңбы?

Таштан. Ишен деп сени үгүттөбөймүн, бирок мен өзүм буга ишенем.

Бермет. Э койчу нары...

(Ушул учурда тыштан «Жигули» машинесинин шооку-му угулат. Үйгө Чолпон чуркап кирет.)

Чолпон. Келишти! Келишти!

Бермет. Келишти? Кимдер келишти?

Чолпон. Мейман менен атам.

Бермет. Кокуй, мен али кийине да элекмин. Бул кебетем менен кантип учурашам? Таштан, Мамыр экөөң мейманды эшикте алаксытып тургула, мен кийинип чыга калайын. *(Аңгыча мейман менен күйөөсү кирип келет. Мукай Айтиев – кырк беште, бирок көрүнүшү жаш, сулуу эркек. Кийингени тери пиджак, джинсы шым, көзүндө көз айнек. Бирок кирер замат көз айнегин алып, анан сүйлөшөт.)*

Мукай. Кечигип калдыңыз, кечигип калдыңыз, айым?

Бермет. Туура... кечигип калдым.

(Бермет мейманга колун сунат, а Мукай ага карабай, анын эки бетинен өөп учурашат. Бермет күйөөсү менен көздөшө түшөт.) Таанышып кой, Мукай, бул киши биздин досубуз...

Мукай. Саламатсызбы, капитан...

Таштан. *(ага кол берет)*. Жоробеков...

Бермет. А бул секелек – менин кызым.

Мамыр. Биздин кызыбыз.

Мукай. О-о, апасын тартып сулуу болгон турбайбы. *(Кыздын чекесинен өөп коёт.)* Бактылуу бол, эркем... *(Чолпон уялыңкы түр менен чыгып кетет.)*

Мамыр. Кана эми, көрүшүп-өбүшүп бүткөн соң, столго отуралы.

Бермет. О кокуй, ушул бойдон столго кантип отурабыз?

Мамыр. А эмне экен?

Бермет. Мейман эки күндөн бери жол жүрүп, арып-ачып келди, кичине жуунуп-тазаланып, сергип алсын... Мукай, мончого от жагып койгонбуз, далисте жаңы сүлгү, жаңы самын бар...

Мукай. *(адегенде үстү-башын, анан Мамырды карайт)*. Чын эле... Мен жуунуп албасам болбойт.

Мамыр. Анда кирип чык.

(Мукай чыкмакчы болгондо кекиликтин сайраганы угулат.)

Мукай. Айтмакчы, тышта оголе көп кекиликтер капаста камалып турат да, ал эмне кекиликтер?

Бермет. Атайы сен үчүн туттурганбыз. Биздин Таштандын кекилик чакырчу өнөрү бар.

Таштан. Бала чактан келаткан ышкы.

Мукай. О капитан, мени да үйрөтө турган экенсиз.

Таштан. Жан дилим менен. Качан кааласаңыз, ошондо алып чыгам. Азыр короз чакырган мезгил.

Мукай. Ал эмне дегениңиз?

Мамыр. Ал деген мындай. Жаз келди дегенче мекияндар сүйүүгө кумар болуп, короз дегенде көзү учуп калат. Ошондуктан, короздун үнүн укканда, мекиян дароо ага үндөшө сайрап, ошол замат анын алдына учуп барат. А короз болсо өскүлөң чөптүн арасына жашынып, капастын ичинде отурат. А тегерегине тузак жайып койгон болот... Түшүндүңбү? *(Бермет күйөөсүнүн сөзүндө тузу барын туят, а Мукай эчтекеден шектенбейт.)*

М у к а й. Демек, эшиктеги кекиликтердин баарысы мекиян турбайбы?

М а м ы р. Ооба. Баарысы ашыглыктын айынан тузакка түшкөн шордуулар.

Б е р м е т. А Таштан аларды бир өзгөчө жол менен бышырат. Айтсаң, Таштан.

Т а ш т а н. Мүмкүн, муну мейман өзү деле билээр. Таш кордону айтат.

М у к а й. Жок.

Т а ш т а н. Кекиликти союп, ичеги-кардын тазалап, анын ордуна сабиз, пияз, калемпир сыяктуу нерселерди тыкмалап, кийин жүнүн жулбай туруп, аны жакшылап ылай менен шыбап туруп, анан жерге көмөт да, үстүнө от жага берет. Бышкандан кийин ачсаңыз, териси ылай менен кошо сыйрылып түшүп калат. Ошол.

М у к а й. А-а...

Б е р м е т. Өтө кушкер. Жеп көрөсүң го...

М у к а й. Анда, капитан, тезирээк бышыра көрүңүз. А мен тезирээк жуунуп чыга коёюн *(Чыгып кетет.)*

М а м ы р. Кудай буюрса, меймандын көңүлүн ала турган болдук.

Т а ш т а н. Аракет кылабыз. Бычак ашканада дединби?

Б е р м е т. Ооба. Чолпонго айт, алып чыгып берет *(Таштан чыгып кетет)*.

М а м ы р. Ко-ош... Алыскы мейманыбыз келди. Жакынкы мейманыбыздан дарек жок да?

Б е р м е т. Келсе келер, келбесе – өзү билсин.

М а м ы р. Ал эмне дегениң? Чакырарын чакырып алып.

Б е р м е т. Бир айттык, жетишет да.

М а м ы р. Биринчи чакырык – эскертме чакырык. Бизге Фрунзеден жазуучу досубуз келатат. Ага кошулуп сиз да мейман болуңуз дегенбиз. Демек ал: достору келгенде, мага кабар беришет деп күтүп жүрөт.

Б е р м е т. А мен досубуз эртең кечинде келет дегенмин. Мына азыр ошол кеч кирип отурат. Демек, өзүнүн келгиси жок.

М а м ы р. Андай болушу мүмкүн эмес. Мен Мукайдын атын айтканда, ал абдан сүйүнүп кеткен.

Б е р м е т. А эмнеге сүйүнөт?

М а м ы р. Көрсө, Мукайдын жазгандарынын баарын окуп жүрөт экен. Мукай ага абдан жагат имиш.

Б е р м е т. Ушундай де...

М а м ы р. Көрчү, биздин план өзүнөн өзү ишке ашканы турат.

Б е р м е т. Кайсы план?

М а м ы р. Бир жума мурда сенин башыңа келген план. Ошол эле замат сенин башыңан менин башыма көчкөн план. Уркуя Камбаровнаны биз жакшы көргөнүбүздөн чакырып жатканыбыз жок да, ушундайбы? Эгер сыйлап чакырчу болсок, эбак эле чакырбайт белек элге окшоп. А биз экөөбүз эл башы, журт башы болуп туруп, баарынан кийин, Арстанбапка келгенине үч жыл толгондо чакырып отурабыз.

Б е р м е т. Мунун себеби бар.

М а м ы р. Ап-бали! Мына ошол себептен чакырбай келгенбиз. Эми мына ошол себептен чакырып атабыз.

Б е р м е т. Мамыр, өзүбүзчө эле отурсак кантет?

М а м ы р. А биз аны чакырып койгонбуз! Эми күтүп алыш гана калды.

Б е р м е т. Мейли, келсе келсин. Отуруп, сүйлөшүп кетсин. Бирок... экөөбүз жанагы оюбуздан баш тарталы. Мукайга эчтеке дебей эле коёлу.

М а м ы р. Кызык... Адегенде өзүң укмуштай план түзүп алып...

Б е р м е т. Эми ошол пландан өзүм уялып отурам.

М а м ы р. Уялып атасыңбы же... кызганып атасыңбы?

Б е р м е т. Кимди кимден кызганам?

М а м ы р. Мукайды Уркуядан?

Б е р м е т *(шалдая тцшөт)*. Келесоо...

М а м ы р. А-а, билип койдум, билип койдум... Мына ушул үчүн азыр Камбаровна бийкечти өзүм барып баштап келем. *(Үйдөн ашыгып чыгып кетет. Бермет анын артынан ызырына карап алып, анан өзц да чамынган бойдон башка эшикке бет алат.)*

II КӨРҮНҮШ

Мамыр кайтып келет. Үйгө кирер замат, өзүнө дагы арак куя баштайт. Ошо тапта жатакананын эшигинен аялы чыгат. Бермет кооз көйнөк кийип алган.

Б е р м е т . Кана ээрчитип келгениң?

М а м ы р. Үйүндө жок экен.

Б е р м е т. Жок болсо жоголуп кетсин ошондон ары, *(Мукай кирет. Жуунуп-таранып, жаңы костюм кийген.)*

Мукай. Ох-ох, мончоңор укмуш экен, достор. Мындай мончого мен Финляндияда бир жазуучунун үйүндө гана түштүм эле! Чынын айтам, абдан жакшы мончо экен.

Б е р м е т. Мончо – Мамырдын сыймыгы. Өзү салдырган. Усталарын бир министр досу таап берген.

М у к а й. Азаматсың, Мамыр. Деги, теңтуштар, эн сонун жашайт экенсинер. Отурукташкан жериңер мына мындай ажайып токой, үй-жайыңар болсо минтип береке-байлыкка тирелип турат...

М а м ы р. Ой, бул айткандарың бизге арналган жакшы тост болуп калды. Келгиле, ушул үчүн ичип жиберели!

Б е р м е т. Отур, Мукай. Мындай отур. Жо-жок, мына бул отургучка...

М а м ы р. Сен сөзсүз Берметтин көрсөткөн отургучуна отурушуң керек.

М у к а й. Мейли, мейли... *(Үчөө тең отурушат. Мамыр ичкиликке киришип кетет.)*

М а м ы р. Бирок эмне үчүн дебейсиңби?

М у к а й. Эмне үчүн?

Б е р м е т. Күлбөсөң айтам.

М у к а й. Күлбөйм.

Б е р м е т. Биздин отургучтарыбыздын көпчүлүгү үйүбүзгө келген жакшы досторубуздун аты менен аталат. Мисалы, академик Алтымышбаевдин стулу, Валентина Терешкованын креслосу деп...

М а м ы р. А турмак токой министринин дөңгөчү бар.

М у к а й. О-о, улуу кишилер келет экен үйүңөргө.

Б е р м е т. А бүгүндөн баштап сен отурган отургучту Мукай Айтиевдин отургучу дегим келет. Отургучка сенден башка эч ким отура элек. Жаңы отургуч.

М а м ы р. Сенин келишиңе жаңы гарнитур сатып алды атайы.

М у к а й. Ой, ракмат. Ракмат, экөөңө тең.

М а м ы р. Кана, эмесе, Мукай, куш келипсиң биздин Арстанбапка!

Б е р м е т. Сен үчүн, Мукай!

М у к а й . Силер үчүн! Көрүшкөндүгүбүз үчүн! *(Ичишет.)*

Б е р м е т. Эми дасторконго карайлы.

М у к а й. Ажайып дасторкон. Кайсынысын жешти билбейсиң.

Б е р м е т. Баарысын же. Азыр ысык оокат келет...

Т а ш т а н *(кирет)*. Анан кекиликтер келет ээрчишип...

М у к а й. Ой, капитан, кайда жүрөсүз? Келиңиз, отуруңуз биз менен.

Б е р м е т. Капитан – өз киши. Кирип-чыгып жүрө берет.

М а м ы р. Кел, ичип ал.

Т а ш т а н. Куйсаң куй, кадырлуу мейман менен бир кагыштырып коёюн. *(Мамырдын колунан рюмканы алып, Мукайга кайрылат.)* Сиз үчүн!

Мукай *(идишин кагыштырат)*. Таанышкандыгыбыз үчүн!

Т а ш т а н . Эми мен өз постторумду бир кыдырып келейин.

Б е р м е т. Кокуй, кекиликтериң кантет сен кетсең?

Т а ш т а н. Кекиликтерим мен келгенче «быша беребиз» дешти.

М а м ы р. Трактордун келген-келбегенин биле келчи. Айбектен кабатыр болуп жатам.

Т а ш т а н. Куп болот. *(Эшикке жөнөйт.)*

М у к а й. Айбек ким?

Б е р м е т. Биздин уулубуз. Эсиңден чыгып калдыбы, биз Москвада окуп жүргөндө төрөлбөдү беле?

М у к а й . А-а... Чоң жигит болуп калса керек?

Бермет. Он тогузга чыкты быйыл.

Мукай. Ой о-ой, биздин көрүшпөгөнүбүзгө он тогуз жыл болдубу?

Бермет. Ананчы!

Мукай. Пай-пай... Убакыттын өткөнүн кара... Бирок, достор, силер анча деле өзгөрбөптүрсүңөр. Айрыкча, Бермет...

Бермет. Жок, биз кыйла... эскирип калдык. Толдук... токтолдук дегендей... А мына сен куду баягыдай эле экенсиң: жаш көрүнөсүң, өзүң да өзүңдү жаш сезесиң – көрүп турам...

Мамыр. Мукай кеч үйлөндү, аялы өзүнөн эки эсе жаш деп укканбыз, демек, балдары да жаш. Мына ушул эки нерсенин өзү эркекти жаш көрсөтөт, жаш сездирет.

Бермет. Менимче, катын-баласы жаш эркектин баары эле жаш көрүнө бербейт. Бул адамдын өзүнөн, анын жашоо шартынан болот. Мукайдын турмушу экөөбүздүкүндөй эмес. Мунун жашаган жери – чоң шаар, жүргөн жери – бүт аалам, а кылган иши болсо – өз үйүндө отуруп өзүнүн китебин жазмай. А экөөбүздүн тиричилигибизчи? Экөөбүз он тогуз жылдан бери ушул токойдон чыкпайбыз? Он тогуз жылдын ичинде он тогуз ай эс алыптырбыз. А калган өмүрүбүз иш менен өтүп келатат. Күнү-түнү иш-иш-иш...

Мамыр. Адам иш үчүн жаралган. *(Бир пас унчукпай калышат.)*

Мукай. Иш демекчи, өзүң каерде иштейсиң?

Мамыр. Сен билбейсиңби али? Бу киши деген сельсоветин председатели!

Мукай. Ой, туугандар, бийликтин баарын экөөң ээлеп алган турбайсыңарбы? Бириң – сельсовет, экинчиң – лесхоздун деректири... Бул кош бийликти кантип берип жүрөт силерге өкүмөт?

Бермет. Экөөбүз эки башка лесхоздо иштейбиз.

Мукай. Баса.

Бермет. Тагдырдын тамашасы да, Мукай. Москвага театралдык институтка өтөм деп барып, өтө албай, технология институтуна туш келдим. Институтту бүткөн соң, эми

бир өз кесибим боюнча иштеп, диссертация коргоп, илимпоз катын болоюн десем, бул акем жетелеп келип биерге сельсовет кылып койду...

Мамыр. Көрдүңбү, Мукай, менин аялымдын арманы аттын башындай...

Бермет. Какшыктап коёт... Менин арыз-арманымдын баарысы сага байланыштуу. Сен деп ушул жерге келип, сен деп ушул жерде өмүрүмдүн гүлү төгүлдү. Эгер сен кичине мени менен эсептешсең, менин тилиме кирсең, эчак Фрунзе де же Ошто жашамакпыз. Билесиңби, Мукай, өткөн жылы Мамырды Фрунзеге чакырышты: республиканын токой чарбасын башкар дешти. Бирок досуң макул болбой койду.

Мукай. Эмне үчүн?

Бермет. Ооба, эмне үчүн?

Мамыр. Бүт Кыргызстандын токойлоруна кожоюн болуп Фрунзенин кабинетинде отургандан көрө, бир эле чарбага баш-көз болуп, Арстанбапты аралап жүргөндү артык көрдүм.

Бермет. Ушул жообу. Мына азыр эми жергиликтүү өкүмөт мени көтөрмөлөп, облисполкомго кел деп жатышат. Буга да макул болбойт. Барсаң өзүң бара бер дейт уялбастан.

Мамыр. Аялы чоң эркектердин аквалын көрүп жүрөм.

Мукай. Бай-манап.

Бермет. Айта көрбө.

Мамыр. Эмне десеңер, ошо дегиле. Бирок мен мына бул жаңгак токойсуз эч жерде жашай албайм. Биздин Айбек дагы мени тартты. Өткөн жылы ошентип жогорку кызматка үгүттөп атышканда, сынамакка: «Уулум, биз эми борбордо жашамак болуп атабыз», – десем, – «Жашай бергиле, а мен Арстанбаптан ажырабайм», – деп койгон.

Бермет. Кеп Арстанбапта эмес. Кеп... Анын оорусу башка... Өзүң билесиң...

Мукай. Ал эмне деген оору?

Мамыр. Сүйүү деген оору.

Мукай. О-о!

Бермет. Кайдагы сүйүү! Ошону кантип сүйүү десин! Мамыр, айтпачы бай болгур, мен уялам!

М а м ы р. Мен дагы... Бирок Мукай – биздин досубуз да, буга айтсак боло берет. А мүмкүн Мукай биздин дартыбызга даба болуп берер.

Б е р м е т. Ой, Мамыр, Мамыр. Мейли, өзүң бил...

М а м ы р. Эмесе мындай, Мукай. Биздин балабыздын сүйгөн кызы өзүнөн алты жаш улуу кыз...

Б е р м е т. Кыз деп коёт! Кыздан айлансын ошол шуркуя!

М а м ы р. Мейли, кыз эмес, жубан эле дейин...

Б е р м е т. Эч кимге аял болбой туруп деп кошумчала.

М а м ы р. Бермет, азыр андай кыздар толуп атпайбы...

Б е р м е т. Билесиңби, Мукай... Бул кыз университетин филфагын бүтүрөт. Анан университетте калыш үчүн өз профессоруна ашык болот. Профессору аны өзүнө аспирант кылып алып калат. А бул бийкеч буга да кудайга шүгүр дебестен, профессорун бузуп, анын катын-баласынан тартып алып, биротоло өзүнө эр кылганга аракет кылат. Бирок бул максаты ишке ашпайт: профессордун аялы тиешелүү жерлерге арызданып, муну аспирантурадан айдатат, университеттен чыгартат. Ошондо бул айымдын айласы кетип, Арстанбапка мугалим болуп келет. Бул мындан үч жыл мурда болгон окуя. Ал кезде биздин Айбек онунчу класска жаңы көчкөн. Мектепти бүтсөм, атама окшоп токойчу болом, Алма-Атадагы токойчулук институтуна өтөм деп ниеттенип жүргөн. Бирок бир жыл ушул Уркуянын колунан окуган соң, бүт ой-кыялы өзгөрдү да калды. Алма-Атага баргысы жок, Арстанбапта эле жүрөйүнчү, окубай эле токойчу болоюнчу дей баштады бизге. А биз анда анын себебин билбейбиз, себебин кийин, быйыл араң билип отурабыз.

М а м ы р. Биз Айбекти оюна койбой, алдап-соолап, жемелеп-жукалап жатып, Алма-Атанын институтуна киргизгенбиз. Мен өзүм барып өткөрүп келгенмин. Бирок балаң түшкүр окуп жыргатпады.

Б е р м е т. Көрсө, бүт санаасы бул жакта экен.

М а м ы р. Ооба. Биринчи курсту бүткончө араң чыдап, а экинчисине барбай койду. Айлам кеткенде, Алма-Атага учуп барып ректoруна жалынып-жалбарып отуруп, сырттан окуганга зорго уруксат алып келдим. Келип, мына иште-

сең деп, өзүн жөнөкөй жумушчу кылып койдум. А биздин токойдун жумушу өтө оор, күнү-түнү, жайы-кышы бирдей чуркаш керек. Бирок ошого карабай, Айбегибиз ойноп-күлүп иштеп жүрөт. Мунусуна тан бериш керек, албетте.

Б е р м е т. Кыскасын айтканда, Мукай, жанагы аягы суюк аял Айбекти азгырып, биротоло өзүнө имерип алды. Азыр Айбек үчүн ал аялдан жакшы адам жок, ата-энеси бизден да артык көрөт аны. Басса-турса ойлогону ошол аял, уктаса: – Уркуя, Уркуя, Уркуя, – деп чыгат таң атканча. А жакында келип: «Уруксат бергиле, Уркуяга үйлөнөм», – десе болобу үйүң күйгүр.

М у к а й. А силер эмне дединер?

М а м ы р. Эмне демек элек. Мен айкырып-өкүрүп тилдеп кирдим, а Бермет боздоп ыйлап берди.

М у к а й. Мм... Демек, балаңарга ал аялды такыр ыраа көрбөйт турбайсыңарбы?

Б е р м е т. Кантип ыраа көрөлү, Мукай: карегибиздей караган жалгыз уулубуз болсо, анан ошондой өзүнөн улуу, бузулган аялга үйлөйбүзбү?

М а м ы р. Алам десе – өзү тендүү кыз толуп жатат.

Б е р м е т. Айбекке ашык болуп, атайы Оштон бир чоң кызматчынын кызы келип жүрөт бизге, мисалы үчүн. Кыздын апасы менен мен жакшы тенттушмун. Бир жолу бизди конокко чакырышканда Айбекти ала бардык эле. Ошондо кыздын көзү түшүп калыптыр биздин балага. Күндө-күн алыс телефон чалат, апта сайын ак «Волгага» түшүп келип калат бечара. Өзү бир жакшына кыз: сулуу десең сулуу, акылдуу десең акылдуу...

М а м ы р . Ошого үйлөйлү десек болбой атпайбы көгөрүп.

Б е р м е т. А кыздын ата-энеси качан жуучу жөнөтөсүңөр деп коюп алар отурат күтүп.

М а м ы р . Кыскасы, кыйнамак болду балабыз бизди.

М у к а й. Мындай болсо, балаңар менин деле тилимди албайт го?

Б е р м е т . Албайт, албайт! Кудайдын да тилин албайт ал азыр.

М у к а й. Анан... мен кантип жардам берем силерге?

(Мамыр менен Бермет бири-бирин карашып, күнөөлүү тур-дө жылмайып коюшат.)

М а м ы р . Мукай, Айбекти Уркуядан ажыратыш үчүн, бирден бир гана жол калды: баланы аялдан көңүлүн калтырыш керек. Аялдын наркын түшүрүш керек...

М у к а й *(күлүп жиберет)*. Түшүндүм, түшүндүм. Бирок, достор, силер мага кызык тапшырма бергени аткан турбайсыңарбы?..

Б е р м е т. Кечирип кой, Мукай. Айлабыз кеткендиктен айтып атабыз.

М а м ы р . Ооба. Анын үстүнө бул ролду сен оңой эле аткарасың.

Бермет. Ашык болгон киши болуп, аялдын башын айлант, анан Айбек андан көңүлү иренжип, жүрөгү сууганда таштайсың да, кете бересиң.

М а м ы р. Сооп иш кылат элең ошентсең, Мукай.

М у к а й. А-а... ал аялың мени тоотпой койсочу?

Б е р м е т . Тоотот, тоотот.

М а м ы р. Сага туруштук берген аял болобу? Москвада окуп жүргөндө кандай элең...

М у к а й. Москва... Анда жаш элек да. Азыр...

Б е р м е т. Азыр атактуу жазуучусуң. А Уркуя Камбаровна болсо адабиятчы аял. Үйү толо китеп деп угам, үйү толо пластинка деп угам... Андай аялдар, өзүң билесиң, атак-даңктуу адамдарга арзыман келишет, демек, аларга оңой азгырылат.

М у к а й. Мейли. Аялды Айбектен алаксытууга аракет кылайын, андай болсо. Албетте, менин аракетимден бирдеме чыкса...

Мамыр . Чыгат, чыгат... биз да бекер турбайбыз...

Б е р м е т. Азыр Уркуя биздикине келет. Экөөңдү тааныштырабыз.

М а м ы р. Кийин бир үйгө барып түнөйсүңөр.

М у к а й. Бир үйгө?

Б е р м е т. Түзүгүрөөк түшүндүрчү, бай болгур.

М а м ы р. Бир үйдө жашайсыңар дегеним. Ал үй эки бөлүктөн турат.

Б е р м е т. Лесхозго караштуу коттедж. Ошонун бир жак бөлмөсүн Уркуя ээлейт. Экинчи бош бөлүгүнө сени жайгаштырдык. Эшиктери эки башка. Бирок верандасы бир.

М а м ы р. Үйдүн ичинде баары бар: жаңы мебель, телевизор...

Б е р м е т. Иштейм дебедиң беле, шондуктан ээн-эркин жашасын деп ошол жерге орноштурдук. А тамак-ашты болсо биерден ичесиң. Керек десең шол жакка алпарып берип турам.

М у к а й. Ракмат. Ракмат экөөңө тең.

М а м ы р . Келгиле эми кичине ичели.

Б е р м е т. Ой, Айбектин арыз-муңун айтып отуруп, сени жеп-ич дегенди да унутуп калыппыз... Кана, тамак-ашка кара...

М а м ы р . Баланын бары да азап, жогу да азап экен. Бирок, кантсе да, баланын болгону жакшы. Келгиле, ушу тостту балдар үчүн ичели!

М у к а й. Келгиле!

Б е р м е т. Бактылуу болушсун ылайым.

(Ичишет.)

М а м ы р . Айтмакчы, Мукай, канча балаң бар?

М у к а й. Бирөө. Кыз.

Б е р м е т. Аз го?

М у к а й. Көбөйткөнчө болбой, байбичем экөөбүз ажырашып кеттик.

М а м ы р . Койчу?

Б е р м е т. Качан, ботом?

М у к а й. Үч жыл болду.

М а м ы р . Мм... Иш чатак болгон экен.

(Кыйлага унчукпай калышат.)

Б е р м е т. Дагы аял алат турбайсыңбы анда?

М у к а й. Жок... Мен үчүн бир эле учурда жакшы жазуучу болуш жана бирөөгө жакшы эр болуш колумдан келбейт экен. Эми калган өмүрүмдү жалгыз жашап, жазуучулук гана кылам.

(Үйгө Чолпон чуркап кирет.)

Ч о л п о н. Уркуя Камбаровна келди!

М а м ы р . Ой, келсин, келсин!

Б е р м е т. Кир де ичкери...

(Уркуя кирет. Бул бир бою орто, арык, бети колу апак, көздөрү бажырайган, мурду куюлуп тушкөн, абдан ажардуу кыз. Айрыкча күлгөндө муздай тунук тиштери кашкайып, анын жүзүнө ого бетер сулуулук кошот. Уркуя жыйырма бешке чыкканы менен андан алда канча жаш көрүнөт. Азыр кыздын кийгени кызыл плащ, бир колунда сумка, экинчисинде – бадамдын гүлдөгөн чырпыгы бар. Башынан ылдый суу – сыягы эшикте жамгыр жаап жаткан окшойт. Киерин кирип, кичине сүрдөй түшөт. Кийин жароокер жылмайып, акырын салам айтат.)

У р к у я. Саламатсыздарбы...

(Берки үчөө орундарынан турушат. Үчөөнө тең Уркуянын көрүнүшү күчтүү таасир кылат. Айрыкча Мукайга. Ал Уркуяны мындай сулуу экен деп ойлогон эмес.)

М а м ы р . Келиңиз, келиңиз Уркуя.

Б е р м е т *(утурлай тосот)*. Эсенсизби.

М а м ы р. Плащыңызды чечиңиз, илип коёюн. Кокуй, суу болгонсуз го?

У р к у я. Эшикте жамгыр себелеп турат. *(Сумкасынан каҗаз алып чыгып, колундагы гүлү менен кошо Берметке сунат.)* Сиздердин үйүңүздөргө жарашар деп... бир арзыбаган буюм ала келдим. Жакпаса, айып этпеңиздер... Биздин Арстанбапта сиздерге ылайык белек табыш кыйын экен...

Б е р м е т. Ой, жон эле койбойсузбу. *(Кагаз оромону ачып көрөт. Кагазда эски зергердин колунан чыккан күмүш кесе бар экен. Берметтин көзү жайнай түшөт.)* Ой-и-и-ий... Карасаңар, кандай сонун кесе...

М а м ы р. Керемет нерсе экен. Азыр мындай буюмду жасай алышпайт. Ракмат сизге, Уркуя.

Б е р м е т. Ракмат... Жогору өтүңүз.

М а м ы р . Бул жакка келиңиз... *(Уркуя Мукайдын катарына отурат.)*

Б е р м е т. Таанышып коюңуз: бул киши биздин досубуз – жазуучу Мукай Айтиев деген болот.

У р к у я. Жан дилим менен... *(Мукайга колун берет.)* Мен сиздин китептериңизди такай окуп жүрөм. Жазганыңыздын

баары жагат мага.

М у к а й. Ракмат.

(Бермет күмүш кесени сервантка катып, бадамдын чырпыгын вазага салып, дасторкондун ортосуна коёт.) Кооз гүл экен...

У р к у я . Бадамдын гүлү.

М а м ы р . Токтоңузчу, жака-белде бадам өспөйт да? Каяктан таап жүрөсүз муну?

У р к у я . Кызыл-Жардан.

М а м ы р . Ой, Кызыл-Жарга чейин беш чакырым эмеспи? Атайы бардыңызбы ошол жакка?

У р к у я . И-и. Мурдагы күнү балдарды экскурсияга алып чыкканда көрүп келдим эле. Эми ачылганы турган. Бүгүн барсам, ачылып калыптыр.

М а м ы р. Сиз, эмне, азыр туура Кызыл-Жардан келатасызбы?

У р к у я . Ооба.

Мукай. Ажайып адам экенсиз...

Б е р м е т . Бир чырпык үчүн да ушунчалык убара болосузбу?

У р к у я . Жаңылык да... Марттын башында башка дарак гүлдөбөйт эмеспи бизде.

М а м ы р. Мунуңуз туура. Арстанбапта эң алды менен бадам гана гүлдөйт.

М у к а й . А мен бадамдын гүлүн биринчи жолу көрүшүм. Өзүн да көрө элекмин.

У р к у я . Чын элеби?

М у к а й . Чын.

У р к у я. Кызык... А сиздин «Унутулгус сокмо жол» деген аңгемеңизде сокмо жол бадам токоюн аралап өтөт эмеспи? А бадамдар чатырап гүлдөп турат...

М у к а й. Сиз абдан зирек окурман экенсиз. Ушундай деталды кантип эстеп калдыңыз?

У р к у я . А мага ошол коюу бадамдарды аралай кеткен ичке жолуңуз, аны менен күн сайын эчкилерин айдап өткөн он төрт жашар секелек кызыңыз абдан жагат. Байкуш кыз эчкилери бадамдын гүлдөрүн жеп кетпес үчүн дайыма

эчкилерин кубалап өтөт...

М у к а й. А мен бул аңгемени ошол эчки айдаган секелек кыздын эскермеси боюнча жазганмын. Кийин ал кыз чоңоюп, мага апа болду. Бирок мен төрөлгөндө ал бадам токой кыйылып, ордуна колхоздун тамекиси эгилип калыптыр. Шондуктан мен ушул убакка чейин бадамдын кандай дарак экенин, анын кандай гүл ачарын билбей келатам. Сизге ыракмат, минтип гүлдү көрсөтүп отурасыз.

Б е р м е т. Ой, бир тал чыбык ушунча узак сөз болду ээ. Келгилечи, эми оокатка карайлы. Уркуя, алыңыз... Мамыр, ичкилигиңден куйчу...

(Шарт Таштан кирип келет.)

М а м ы р. О, биздин кекиликчи келди.

Т а ш т а н. Мамыр, трактор эчак келиптир. Айбек жок!

Бермет. Кокуй, ал эмнеси?

М а м ы р. Ал кайда калат?

Т а ш т а н. Кара-Кыяда.

Б е р м е т. Кара-Кыяда?

М а м ы р. Эмне үчүн?

Т а ш т а н. Себебин айтпаптыр. Кете бергиле, мен жөө барам деп койгон имиш.

Б е р м е т. Бул эмне кылганы экен, ботом?

У р к у я. Караңгы кирип калды, адашып кетпес бекен?

М а м ы р. Айбек Арстанбапта адашпайт. Келгиле, андан көрө мына бул бокалдарды көтөрүп жиберели. Отур, Таштан. Уркуя, куш келипсиз биздин үйгө!

Уркуя. Кудай кушубак кылсын баарыбызды.

М у к а й. Сиздей окурманым бар экенине сүйүнүп атам.

У р к у я. Тааныштыкыбыз үчүн!

Б е р м е т. Экөөңөрдүн тааныштыкыңар үчүн.

У р к у я. Бул үчүн сизге ыракмат, эже. Мамыр байкеге ракмат. Сиздер үчүн!

М а м ы р. Таштан, сенин кекиликтериң бышабы бүгүн?

Таштан. Азыр, өздөрүнөн сурап келем. *(Чыгып кетет).*

Б е р м е т. Кекиликтери эчак бышты мунун. Ал Айбекти күтүп атат.

М а м ы р. Биздин Айбекти өз баласындай көрөт. А өз

баласы жок бечаранын...

У р к у я. Кызык, Айбекке эмне болду экен? Жөндөнжөн ээн токойдо калып калабы?

М а м ы р. Таң...

У р к у я. Бирөө-жарымды утурлатып жиберсек кантет?

Бермет. Токойдо миллион сокмо жол бар. Кайсы бирине киши жөнөтөбүз?

(Босогодо Айбек пайда болот. Айбек узун бойлуу, арык чырай, кашы-көзү капкара, куш мурун, ымандуу жигит. Азыркы акывалы, арып-ачыган, үстү суу, бети-колу баткак. Бирок бажырая жылмайып туруп салам айтат.)

А й б е к. Акшамыңар кут болсун!

У р к у я. Ой, Айбек! Биз баарыбыз кабатыр болуп аттык эле.

А й б е к. Биздин үйгө куш келипсиз... Уркуя Камбаровна.

У р к у я. Ракмат.

Бермет. Адепсиз десе, адегенде алыстан келген мейман менен учурашат.

А й б е к. Саламатсызбы, аба.

(Кирзе өтүгү менен өтүп, Мукайга колун берет.)

М у к а й. О-о, Айбек деген жигит ушундай турбайбы?

А й б е к. Ооба.

(Беркилер күлүп жиберишет.)

Бермет. Уятсыз... Кантип ушу кейпиң менен кишилердин үстүнө киресиң? Бар эми жуунуп, кийинип кел...

А й б е к. Кеттим, кеттим...

(Уркуяга карап жылмайып коюп, чыгып кетет.)

Б е р м е т. Бала эле бойдон. Дагы үйлөнөм деп коёт...

(Берметтин сөзүнөн улам Уркуя ойдолоктой түшөт. Ал сөздү дароо башка жакка буруп кетпеген.)

У р к у я. Арстанбапка биринчи жолу келишиңизби?

М у к а й. Биринчи жолу.

М а м ы р. Дүйнөнүн бардык булуң-бурчун кыдырып чыгып, акырында бararга эч кызык жер калбай калганда. Анан Арстанбапка келип отурбайбы. Ошондо да Арстанбапты көргөнү эмес, Арстанбапта иштегени, Япония жөнүндө китеп жазганы келет. Ушундайбы, жаңылбасам.

М у к а й *(күлөт)*. Ушундай.

У р к у я. Менимче, ар кандай инсан, а жазуучулар биринчи иретте, өзүнүн дүйнөлүк саякатын өз Ата Журтунан башташ керек.

Б е р м е т. Ата Журт качпайт. А көздүн тирүүсүндө, мүмкүнчүлүк барда, башка жерлерди, башка элдерди көрүп калган жакшы.

У р к у я. Кокус ошентип отуруп, өз жериңди көргөнгө, өз элиңди билгенге өмүрүң жетпей калсачы? Бул деген чоң арман го?

М а м ы р. Туура айтасыз, Уркуя. Мисалы, Арстанбаптай улуу токойду, Арстанбаптай сулуу токойду көрбөй көзү жумулган кыргызга миң мертебе убал болот.

Б е р м е т. О кокуй-ой... Арстанбапты тим эле жердин киндиги кылып таштайт.

М а м ы р. Мага ошондой эле. *(Босогодо Айбек пайда болот. Кийимин жаңылап кийинген. Ата-энесинин акыркы сөздөрүн угуп калат.)*

А й б е к. Мен үчүн дагы.

Б е р м е т. Кел, мындай отур тантыбай.

(Айбек апасы көрсөткөн жерге отурбастан, Уркуянын маңдайына барып отурат. Уркуя ага тамак-аш салыштыра баштайт. Берки үчөө бирин бири тиктешип калышат.)

У р к у я. Таза кардың ачкандыр?

А й б е к. Айта көрбөңүз.

Б е р м е т . Анан эмне кылып жүрдүң ушул убакка чейин токойдо?

А й б е к. Иштеп жүрдүм...

Б е р м е т. Иштегендер эбак эле келишкен трактор менен. А сен Кызыл-Жарда түшүп калыпсың го?

М а м ы р. Чын эле, балам, эмнеге элден бөлүндүң?

(Айбек кыйлага чейин башын көтөрбөйт. Кийин Уркуяны бир карап алып, анан жооп берет.)

А й б е к. Чагылгандын огун издедим...

Б е р м е т. Эмне?

У р к у я. Чагылгандын огун?

А й б е к. Уркуя Камбаровна, менин чоң атам он жети

жашында өзүнөн он жаш улуу жесирге ашык болуп калыптыр...

Б е р м е т. Ботом, бул эмнени жөөлүп кирди?

А й б е к. Жесир абдан сулуу, зирек келин экен. Ал дагы чоң атамды сүйүп калыптыр. Бирок экөө баш кошолу дешсе, экөөнүн тең ата-энеси, урук-тууганы уруксат беришпейт, катуу каршы чыгышат: экөө тең эмес дешет. Айласы кеткен ашыктар сүйүүсүн элден жашырып, күндүзү киши көзүнө көрүнбөй, айлуу түндөрдө, токойдун алыскы булуң-бурчунда гана жолугуп жүрүшөт...

Б е р м е т. Айбек, токтот тамсилиңди!

А й б е к. Уркуя Камбаровна, бул тамсил эмес... Чагылгандын огу урсун калп айтсам!

У р к у я. *(Айбектин колун кармай калат)*. Айбек... Карганбачы ошентип... Дайыма чагылган урсун дейсиң да, турасың. Мен бара-бара корко баштадым ушул каргыштан. Мен ансыз деле ишенем го сага?

М а м ы р. Уулум, бул окуяны мен жакшы билем. Бирок эмнеге аны айтып жатканыңды түшүнбөйм. Чагылган жөнүндө баштап коюп...

А й б е к. Бир күнү экөө токойдо катуу жааңда калышат. Жаандан корголоп жоон жаңгактын түбүндө отурушса, жакын жердеги даракка чагылган түшөт. Чагылган дарактын кыйып, жерге кирип кетет. Чагылган кирген жердин топурагы омкорулуп, топурактан булоо чыга баштайт. Ошондо чоң атам чуркап барса, топурактын бетинде чагылгандын огу жатыптыр. Ок али ысык экен. Чоң атам аны жаанга жууп жиберип; анан апкелип жесир келиндин алаканына салат. Чагылгандын огу ыйык таш экен көрсө. Ошол күн, ошол сааттан баштап экөөнүн иши чукулунан оңолуп кетет. Тез эле ата-энелер, урук-туугандар уруксат беришип, алар үйлөнүшөт. Анан экөө узак, бактылуу өмүр сүрүшөт. Төрт уул, үч кыздуу болушат. Балдарынын бири да оорубаптыр, бири да өлбөптүр. Уулдарынын бири менин атам, көрүп турбайсыңарбы, Манастай бакыйган киши...

(Беркилер күлүп калышат.)

У р к у я . Айбек... Чагылгандын огу... Ал эмне болуптур?

А й б е к. Чагылгандын огун чоң атам менен чоң энем куду өздөрүнүн бактысын сактагандай сактап келишет. Эч кимге көрсөтүшпөйт, эч кимге беришпейт. Мага гана чоң энем бир-эки жолу карматкан. Мен чоң атам менен чоң энемдин колунда чоңойдум – экөө тең мени жакшы көрүшчү. Айрыкча чоң энем. Карматчу да, кайра катып алчу. Акыркы жолу аны кемпир өлгөндө гана бир көрдүм. Энем өзүнүн ыйык ташын мыжыккан бойдон жан бериптир. Мен аны акырын колунан алып коёюн десем, чоң атам тим кой деп койгон. Чагылгандын ташы кемпир менен кошо көмүлдү...

Б е р м е т . Мамыр, ушунун баары чынбы?

М а м ы р . Чын.

Мукай. Кызык окуя экен... *(Чөнтөгүнөн блокнотун алып бирдемелерди жазып алат).*

А й б е к. Уркуя Камбаровна, сиз менин чоң атамды көрбөй калдыңыз ээ?

У р к у я. Жок.

А й б е к. Байбичесинен кийин бечарам бат эле картая түштү. Анан үйдө отурбай, керели-кечке токойду кыдырчу адат таап алды. Кээде түнөп да калчу токойдо. Элдин баары аны жиндиге чыгарып койду. Бирок ал жинди-пинди болгон жок. Мен муну жакшы билем. Себеби ал жоголгондо артынан мен гана издеп барчумун. Мен барганда ал сопсоо басып жүрөт, же бир жерге оттон улуу жагып коюп, жанында уктап жаткан болот. Бир гана жери өз алдынча күңкүлдөп чоң энем раматылык менен сүйлөшө кетчү, анын атын атап чакырчу кээде – ушул бар болгону.

Б е р м е т . Жинди болгону ошол да.

А й б е к. Акыркы жолу жоголгондо мен аны үч күн издедим. Үчүнчү күн дегенде Кара-Кыядан, чоң, картаң жаңгактын астынан таптым. Жаңгактын үстүнөн чагылган жарылыптыр. Чагылгандын огу жаңгактын шактарын бүтүндөй куйкалап, чоң атам отурган жерден бир карыш нары кирип кетиптир. Чоң атамдын чепкени күйүп барып өчүптүр...

М у к а й . Ажайып олум экен... *(Блокнотуна жазат.)*

М а м ы р. Демек, сен бүгүн ошол куураган жаңгактын түбүн казган турбайсыңбы?

А й б е к . Ооба... Мен аны үч жылдан бери казам...

Б е р м е т . Үч жылдан бери?!

А й б е к. Ооба. Уркуя Камбаровна биздин Арстанбапка келгенден бери... *(Баарысы унчукпай калышат. Суроо беришке эч ким батынбайт.)* Үч жылдан бери чагылган түшкөн жерди казам... Үч жылдан бери чагылган түшкөй эле деп, учу-кыйыры жок токойдун үстүн, чагылгандын отторун карайм...

У р к у я *(дароо анын эки колун кармайт).* Ананайын сенден... *(Ушу тапта босогодо Чолпон менен Таштан пайда болот.)*

Ч о л п о н . Бешбармак даяр болду.

Т а ш т а н . Кекиликтер дагын.

(Бирок эч ким алардын сөздөрүнө жооп бербейт. Баарысы олдоксон абалда Айбек менен Уркуяны карап отура беришет.)

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

1-КӨРҮНҮШ

Эркебаевдердин мейманканасы. Мейманкананын төркү эшигинен Бермет чыгат, сырткы эшигинен Чолпон кирет. Бермет ич көйнөкчөн, колунда салафан калтасы бар. Чолпон белине ашкөрөк-фартук тартынып алган, колу камыр.

Ч о л п о н . Апа, оокат даяр болду. Алпара берейинби?

Б е р м е т. *(калтадан кооз кимано алып чыгып, аны кие баштайт).* Өзүм алпарам.

Чолпон. Ой, апа... Сен күн сайын эле алпарып атпайсыңбы, бир күнү мен алпарсам эмне болот экен?

Б е р м е т. А сага эмне жок?

Ч о л п о н. Сүйлөшүп отуруп келет элем. Келгенине эки жума болуп баратат, бир дагы сүйлөшө элекмин.

Б е р м е т. Сендей секелек кыз менен сүйлөшүп отургандай анын убактысы жок. Иш кылып атат ал.

Ч о л п о н. А мен китеп жазып отурган адамды эч көргөн эмесмин...

Б е р м е т. Тар окшойт өлүгүндү көрөйүн...

Ч о л п о н. Тар, тар. Көрбөй атасыңбы?

Б е р м е т. Эми эмне кылам?

Ч о л п о н. Кейибе, өзүм кийип коём.

Б е р м е т . Ооба сага. Мукай муну атайы Япониядан апкелсе, анан сен кийип коёсуңбу?

Ч о л п о н. Атайы апкелсе, чоңураагын апкелбейби анан?

Б е р м е т. Анда айып жок. Он тогуз жыл илгери ажырашкан Берметине арнаган да. Он тогуз жыл илгери биз деле, бийкеч, суйсалган кымча бел кыз элек. Эми келип минтип... кичине толуп турабыз.

Ч о л д о н . А сен толбогун. Толгонуң болбосо, сен азыр деле суйсалган сулуу аялсың.

Б е р м е т. Ракмат. *(Айбек кирет. Үстүндө токойчунун эски формасы, ийнинде кайыш сумкасы бар. Кирип келип эле апасын таңыркап карап туруп калат.)*

А й б е к. Ой-ий, апа, бул көйнөктү кайдан алдың?

Ч о л п о н. А мен сага айтпадым беле: биздин мейман апама көйнөк, атама саат тартуулады деп.

А й б е к. А мен жөнөкөй эле көйнөк экен деп ойлогом. Көрсө бул... япондук аялдардын көйнөгү турбайбы...

Б е р м е т. Муну көйнөк дебейт. Муну – кимано дейт.

А й б е к. Кимано... Укмуш кооз экен... кимано... Бирок сага жарашпай турат.

Б е р м е т. Мага куп жарашат. Бир гана жери кичине тардык кылып атат.

А й б е к. А тар кийимдин жарашыгы болбойт.

Б е р м е т. Баары бир кием.

А й б е к. Кап... Айып кыласың да...

Б е р м е т. А сенин эмнеге ичиң ачышат?

А й б е к. Андан көрө... мага берчи!

Б е р м е т. А сен эмне кыласың?

А й б е к. Мен... Уркуя Камбаровнага тартуулайм.

Ага өлүп калат мындай буюмдар... *(Апасынын оозу ачылып туруп калат.)*

Б е р м е т. О, жараткан... Мына бул баланын оозунан чыккан сөзүн ук... Өз апасынын буюмун өзүнө ыраа көрбөй, кайдагы бир жат катынга тартып бергиси бар мунун...

А й б е к. А мен сага башка көйнөк сатып берем! Өзүң сүйгөн, өзүңө жарашкан көйнөктөрдөн. Мисалы, атлас, бараат... Менде акча бар. Көп акча. Миң сомго жакын. Мен аларды көптөн бери чогултуп келатам. Уркуя Камбаровнага бир кымбат белек сатып берейин деп жүрөм. Бирок Арстанбапта ага ылайык буюм табылбай атат. Эгер макул болсоң, сенин кимаңды сатып алайын. А, апа?

Б е р м е т . Ападан айлан сен...

(Креслого отуруп ыйлай баштайт. Балдары бирин бири карап күнөөкөр туруп калышат. Ошо кезде аталары кирет. Кийгени – токойчунун формасы.)

М а м ы р. Ой, бул жерде эмне болуп атат?

А й б е к . Билбейм... Апама алдагы кимано тарлык кылып атканынан, мага сат, мен Уркуя Камбаровнага тартуу кылайын дедим бар болгону...

М а м ы р. Мм... Туура эмес кылгансың. Апаңа аны жакын кишиси тартуу кылды да. Сен дагы бирөөнү жакшы көрсөң, ага өзүнчө белек ойлоп тап.

Б е р м е т. *(көзүн аарчып, башын көтөрөт)*. Чолпон... Оокатынды салып берчи идишке, ысыгында мейманга алпарайын.

М а м ы р. А мейманың Уркуя менен шаркыратмага карай баратат. Азыр эле жолугушту экөө.

Б е р м е т. Аты өчсүн ылайым ошол Уркуянын. Мукайды иштетпес болду такыр. Күндүзү токойго сүйрөйт мына минтип, а түндөсү таң атканча жанынан чыкпайт экен божурап. Эркектин башын айлантканга эч ким ага тең келгидей эмес. Болсо болду, бул катын Мукайдын аялы жоктугун билип алган көрүнөт. Мындайлар дароо эле билет.

А й б е к. Билсе эмне экен? Оюңдун баары арам...

Б е р м е т. Ай сен жөн олтурчу куюшканга кыпчылбай! Сен жөнүндө эч ким сөз кылбайт. Сен эчак эсептен чыккан-

сың ал шуркуя үчүн. Бул жагынан атаң экөөбүздүн көңүлүбүз тынчыды. Азыр биз мейман жөнүндө кабатыр болуп атабыз. Кокус билбестик кылып, ага үйлөнөм деп калса, шору куруйт да бечаранын. Мамыр, Мукайды куткарыш керек андан. Мүмкүн, ушунчалыгында үйүңө кайт десек кантет аны?

М а м ы р. Уят эмеспи. Кантип ошого оозубуз барат? Чакырарын чакырып алып...

А й б е к. Мен айтайынбы анда?

М а м ы р. Эмне?

Б е р м е т. А сага эмне жок? Сен ким элең ал үчүн?

А й б е к. Мен айтам! Мен кетирем аны! Мен көрсөтөм ага! *(Айбек атырылып чыгып кетет. Берки үчөө кыйкырып калат артынан.)*

М а м ы р. Айбек! Антпе, балам! Токто!

Б е р м е т. Айбек! Кайт артыңа, жубарымбек! Бейбаштык кылба!

Чолпон. Айбек! Айбек! Байке! *(Чолпон Айбектин артынан кетет. Эрди-катын тиктешип туруп калат.)*

М а м ы р. Менимче, сен, чындап эле Мукайды куткарганы жатат окшойсуң?

Бермет. Жөөлүбөчү... *(Ордунан туруп терезеге барат.)* О, кокуй Мамыр, тиги кайсар баланды карачы: колуна таяк алып чуркап баратат!

Мамыр *(дагы терезеге келет)*. Чын эле... Жок, мен артынан кууп жетейин... Болбосо, бул бала бир шойкон чыгарат...

Б е р м е т. Туура. Ал айтканынан кайтпайт. Бизди шерменде кылат. Кеттик!

(Экөө шашкан бойдон жөнөп калышат.)

2-КӨРҮНҮШ

Уркуя Менен Мукай жашаган үй. Үй тоонун боорунда. Ага бир нече сокмо жол барат. Үйдү туш-тараптан жаңгактар чүмкөп турат. Жаңгактын шагы үйдүн верандасына чейин түшүп келет. Веранда кең. Анын орто ченинде тегерек стол, креслолор коюлган. Верандага эки эшик чыгат. Эшиктер өтө эндүү, ачык кезде бөлмөлөрдүн ичи булуң-бурчуна чейин көрүнүп турат. Алардын бири – Мукайдыкы, экинчиси – Уркуяныкы. Азыр экөө тең ачык. Уркуя үйүндө жок. А Мукай өз бөлмөсүндө машинке басып отурат. Басканын ичинен окуйт да, анан машинкеден сууруп алып, мыжыгып-мыжыгып ыргытып жиберет.

М у к а й. Токио... Киото... Хокайдо... Болбой атат. *(Ордунан туруп верандага чыгат. Уркуянын эшигине көз салып, тыңшап көрөт.)* Уркуя... Үйдөсүзбү? *(Ичкери баш-багат.)* Жок... Дагы эле келбептир... Качан келет? Хэ... Токио... Киото, Хокайдо... Мен Японияны унутуп калдым. Мен өз көзүм менен көрүп келген Японияны көз алдыма элестете албай атам. Менин ой-кыялым ушул чытырман токойду аралап чыгып кете албай жатат. Мен өзүм да, ой-кыялым да ушул токойдо. Туруш-турмушум менен ушул токойдомун. Күнү-түнү ушул токойду кезип жүрөм. Миң сандаган сокмо жолдорун басам, жүздөгөн жыгач көпүрөлөрүнөн өтөм. А сокмо жолдун бурулушунан, жыгач көпүрөнүн нары жагынан Уркуя сулуу чыга келет. Ал дайыма алдыман чыгат. Мектебинен келаткан болот. Булакка сууга баратат. Же очогуна куу чырпык терип жүрөт... Иши кылып бассам-турсам бет мандайымда турат да калат. Айламды кетирди бул аял. Кутулбас куяга калдым. А андан кутулмайын, бул токойдон чыкмайын, мен эч кандай иш кыла албайм эми. Кутулуш керек!..

Бирок жараткан кудай, өзүмө калп айтсам да, сага калп айта албайм: өзүмдүн кутулгум жок, кетким жок бул токойдон – мына шермендечилик! Өзүң билесиң, мен өмүрүмдө мындай аквалга туш келген жок элем. Өмүрүмдө мен аялга жан дилим менен жабышкан эмесмин. Алар жармашчу мага! Мен дайыма француз Мюссенин айтканын кылчумун: «Аял деген сенин көлөкөң: жетейин десең, жеткирбейт, а качсаң – артыңдан кубалайт» – деген раматылык мага. А мен анын айткандарын аткарып келдим ушу күнгө чейин. Аялдар дайыма менин артымдан ээрчий турган. Баарын өз көлөкөмө айлантчумун. А эми болсо, мына бул токойго

келип алып, өзүм көлөкөгө айланып отурам... Көрсө, ушул убакка чейин аялдар мени сүйүп келиптир, а бул жолу... мен өзүм аялды сүйүп калдым. Чын айтам, кудай. Сүйүп калдым. Буга чейин мен сүйүү дегенди билген эмесмин. Эми билип отурам. Бул менин биринчи сүйүүм. Жана... акыркы сүйүүм. Мен ушинтип ойлойм. Өмүр өтүп баратат. Өмүргө кеч кирип калды. Же... кичине жашартасыңбы мени кайра? Жок, сен буга барбайсың. Мен муну билем. Шондуктан мен жан далбаска түшүп аракет кылышым керек. Бирок аракет кылганда эмне кылам? Тигил аял мени сүйбөй атпайбы? Сүйгөнүм бар дейт го? Бул эмнеси, кудай, мен сүйсөм, ал сүйбөйт да?! Мен көргөн эмесмин, билген эмесмин мындайды эч качан! Мен сүйөм, ал – сүйбөйт...

Кудай! Кечирип кой... Ушул убакка чейин мен сенин атыңды атаган адам эмесмин. Сага кайрылган эмесмин. Бирок эми мындан нары дайыма сенин ысмыңды тилимден түшүрбөй жүрөйүн, дилимде сактайын: жардам бер мага жараткан?! Айт жанагы мадыра баш балага: ал али жаш, анын аялдары баары алдыда. А менин акыркы аялым. Болгондо да сүйгөн аялым! Шондуктан атаандашпасын мени менен. Пейлин оңосун. Агасына жол берсин. Айт ушинтип. Күнү-түнү кулагына куй, кудай. Кулуң болоюн ылайым ушинтсең. Анан... аялга да шыбырап жүр. Айбек деген – бала да. Айнысын андан. Айбектен айныган күнү менин арыз-муңумду угат аргасыздан. Ушинт жараткан эгем. «Ал, кулум!» – деп кой бир жолу мага карап... Кокуй, чыгып келатат! Сыр бербей иштемиш болуп калайын... *(Чуркап барып ордуна отура калат.)* Бирок эмне деп басам? Оозума сөз кирбей атпайбы? Ай, эптеп бирдемелерди басып туруш керек – окумак беле келип. Бисмилла... *(Баса баштайт.)* Токио... Киото... Хокайдо... «Гензи-моногатари»... «Исэ-моногатари»... Фудзияма... Басё... Кавабата...

(Верандага Уркуя чыгып келет. Бир колунда китептер салынган сумка, экинчисинде – зонтик.)

У р к у я . Иш илгери болсун!

М у к а й . О, саламатсызбы, кошуна!

(Ордунан туруп верандага келет.)

У р к у я. Катырып иштеп аткан экенсиз.

М у к а й . Тезирээк бүтүш керек. Китеп быйыл чыгат.

У р к у я. Кызык... Өзүңүз ушул жерде отурасыз, а ойкыялыңыз Японияда. Азыр Японияның каеринде жүрөсүз – билсем болобу?

М у к а й . О-о, азыр Хокайдо жолунда баратам...

У р к у я. Хокайдо... Мен бул жолду Хокусай менен Хиросигенин тарткан сүрөттөрүнөн гана билем. Кандай ажайып жол... Токойлуу тоону аралап өтөт ээ?

М у к а й . Ооба.

У р к у я . Хокусай менен Хиросиге бул жолду жөө басып өтүшкөн имиш...

М у к а й . А биз, советтик жазуучулар, чоң автобус менен баратабыз...

У р к у я . Ава ырайы кандай бүгүн ал жерде?

М у к а й . Жаан себелеп турат, туман...

У р к у я . Куду биздин Арстанбаптагыдай экен. Бизде да бүгүн жаан, туман... Тээтиги тоонун боорун карасаңыз?! Жаан, тумандын арасынан жапайы алчанын гүлдөрү көрүнүп турат...

М у к а й . Ооба...

Уркуя. «Как сквозь туман, вишневые цветы
На горных склонах раннею весною
Белеют вдалеке –
Так промелькнула ты, но сердце все полно тобою!»

М у к а й . Кудая тобо... Японияны менден жакшы билет экенсиз.

У р к у я . Айтмакчы, Сиздин атыңыз Японияның поэзиясынан кезигет, билесизби ушуну?

М у к а й . Жок...

У р к у я . Кантип? Басёнун эң жакшы көргөн окуучусу Мукай Кёрай деген болгон да?!

Мукай. Коюңузчу? Мукай Кёрай... Мукай Кёрай... Рахмат, мен муну бир жерге кыстара кетем... Ракмат... Деги мен сизге чоң ыраазымын. Сиз менен таанышканыма ушундай курсантмын. Сиз өзүңүз мен үчүн Япония болуп турасыз.

Мындайча айтканда, мен жаңы өлкөнү ачып аткандай болуп атам. Бул өлкөнүн аты – Уркуя... Уркуя... *(Кокусунан Уркуяны колдон алат.)* Уруксат бериңиз, мен ушул өлкөнүн гражданы болоюн, ушул өлкөнүн жазуучусу болоюн?

У р к у я. Ракмат... Бирок... бул өлкөгө мен эгедер эмесмин. Бул өлкөнүн ээси бар. Ал эч кимди жолотпойт анын чегине. Өткөн жолу көрдүңүз го, аз жерден сизди таяк менен сабап жибере жаздады. Кудай жалгап, ата-энеси жетип келишпедиби.

М у к а й. Албетте, аны дагы түшүнсө болот: сизди жакшы көрүп калыптыр. Бул анын биринчи сүйүүсү. А биринчи сүйүү – баланын сүйүүсү. Ал куду өткүн жаандай: өтөт да кетет. Бирок сизге эмне жок? Сиз аны сүйбөйсүз да?!

У р к у я. Адегенде мен да ошентип ойлогом. Бул балалык кылып атат дегенмин. Өзүмдөн качырып жүрдүм. Бирок болбоду. Карасам: мен аны көкүрөккө түрткөн сайын, анын жүрөгүнө тырмактарым батып кетип атты. Ошондо мен өзүмдүн башыман кечирген бир окуяны эстедим. Мен дагы кезегинде ушул балага окшоп, өзүмдөн улуу кишиге ашык болгом. Мен Айбекке мугалим болсом, ал мага мугалим эле. Мектепте эмес, албетте, университетте. Беш жыл бою мен аны пайгамбарым деп жүрдүм. Бирок беш жыл бою пайгамбарым менин сүйүүмдү кабыл кылбай койду – анын үй-бүлөөсү бар эле. Мына ошондо жүрөгүм бир канталаган... Бирок кудай мага ырайым кылып, колумдан жетелеп келип, ушул токойго орноштуруп, анан өзүнүн периштесин дарыгер кылып берди мага. А бул периште менин жараларымды оз сүйүүсү менен дарылап, минтип адам катарына кошту. Эми минтип айыгып алган соң, кантип аны жериймин өзүмдөн? Жок, жакшылыкка – жакшылык, сүйүүгө – сүйүү менин жообум.

М у к а . Мм... ушундай деңиз...

У р к у я. Ушундай, агай... Ар кимдер ар нерсе айтып жүрөт мен жөнүндө. Дей беришсин. А мен Айбектин көңүлүн кыя албайм. Ырас, ал өзүнүн бактысын мен деп билсе, мен ага өлөр өлгөнчө бакыт болуп беремин. Бирөөнү бактылуу кылгандан артык эмне бар бу дүйнодо? *(Ушул учурда Айбек көрүнөт. Формачан. Колунда тирүлгөн чылбыры жана бал-*

тасы бар. Уркуя менен Мукай аны күтүп туруп калышат. Айбек экөөнү көрүп, кабагы салына түшөт.)

А й б е к. Дагы экөөң бир турасыңарбы?

У р к у я. Айбек, андай дебе, адепсиздик болот. Андан көрө амандаш киши менен.

А й б е к . Саламатсызбы...

(Мукай башын ийкеп коёт.)

М у к а й. Эмне, бүгүн отун кестиңерби?

А й б е к. Ооба. Сүмөлөккө.

У р к у я. Айтмакчы агай... Беш күндөн кийин бизде майрам?

М у к а й. Кандай майрам?

У р к у я. Нооруз майрамы. Жаз майрамы. Жаңы жыл майрамы. Жыйырма экинчи март күнү күн менен түн теңелет эмеспи. Мына ушул күндү биздин токойчулар жаңы жылдын келиши деп билишет. Шондуктан биз бул күндү жаз майрамы, жаңы жыл майрамы катары майрамдайбыз. Токойдун ичине чоң-чоң казандар асып, сүмөлөк бышырабыз. Мындайча айтканда, атайы буудай өндүрүп, ал жашыл буудайды сокуга жанчып, көжө кылабыз. А көжөнү түн ичинде бышырабыз. Анан түнү бою ырдайбыз, бийлейбиз, ар түркүн оюндарды ойнойбуз... Укмуш майрам! Бул майрамды өткөрүш үчүн атайы комиссия түзүлөт. Айбек экөөбүз ошол комиссиянын мүчөсүбүз. Андан көрө, келиңиз биздин майрамга! Кошо майрамдайбыз! Макулбу?

М у к а й . Кызык майрам көрүнөт. Көрүш керек экен.

У р к у я . Айтмакчы, Айбек, азыр экөөбүз дарыяга түшүп барып, таш терип келели. *(Мукайга)* Ар бир казанга жети таш салып кайнатабыз. Таштар чаар болуш керек.

А й б е к. Куду чагылгандын огундай.

Мукай . А-а... таштардын неге кереги бар?

Уркуя. Бул – символ. Илгери, Мукамбет пайгам-барыбыз ачарчылыкта, балдарына берерге оокаты жок, аларды алаксытыш үчүн, казанына жети ташты салып алып, таң атканча кайнатып чыгыптыр. А таң атканда казандын капкагын ачса, таш эрип, ашка айланып калган имиш...

М у к а й . Биринчи жолу угушум. Бир жерге жазыш

керек экен. *(Уркуя менен Мукай сүйлөшүп атканда, Айбек билгизбей колундагы аркан менен веранданы экиге бөлүп таштайт. Мукай менен Уркуя аркандын эки тарабында калышат.)*

У р к у я *(Айбекке)*. Ботом, бул эмне кылып атасың?

А й б е к . Бул дагы – символ. Илгери менин чоң атам менен чоң энем раматылык дайыма эшиктерин ачык коюшчу. А үйлөрүнө ит-куш, же ой-максаты жаман киши кирбесин үчүн, эшигинин алдына ушинтип аркан таштап коюшчу эле...

М у к а й . Ошентсе эле эч ким, эч нерсе өтө албай калабы?

А й б е к . Ооба. Жылан сойлоп өтчү эмес, арыстан аттап өтчү эмес. Анткени чоң атам менен чоң энем арканга дем салып коюшчу. Мен ошол дем салганды үйрөнүп алгамын...

М у к а й. А-а... сен эмне үчүн тарттың эми муну?

А й б е к. Уркуя Камбаровна абдан ишенчээк киши. Үйүн дайыма ачык калтырат... *(Уркуя күлүп жиберет. А Мукайга эми гана жетет. Ал ызалана түшөт.)*

М у к а й. А мен мындай ырым-жырымга ишенбейм. Мен, мисалы, мындай тосмодон оңой эле өтүп кетем.

А й б е к . Антпеңиз! Кармасаңыз колуңуз карышат, аттасаңыз бутуңуз шал болот...

У р к у я. Айбек, андай суук сөздү сүйлөбө. Анын үстүнө сенин арканыңды эч ким аттабайт. Жүр, андан көрө дарыяга түшүп, таш терип чыгалы. *(Китептерин тегерек столго калтырып, Айбекти колдон алат. Айбек алаканын жатгырга тосот.)*

А й б е к. Эже...

У р к у я. Ов?

А й б е к. Бадам гүлдөдү... Алчалар гүлдөдү... Келгин куштар келе баштады... Мына бүгүн жамгыр жаап атат. Демек, жакында күн күркүрөп, алгачкы чагылгандар түшө баштайт...

У р к у я. Ооба. Чагылгандарга аз калды.

А й б е к. Күн сайын түшүмө чагылган кирет. Көп-көп чагылгандар... Жүздөгөн, миндеген чагылгандар... Биздин токойдун үстүндө тим эле чагылгандардын согушу болуп ат-

кандай көрүнөт. Алардын оттору токойдун ичин жапжарык кылып жиберет. А мен болсом алардын огу каерге түшөр экен деп, токойду аралап чымын-куюн болуп чуркап жүрөм. Бирок ошончо чагылгандын бирөө да жерге түшпөйт...

У р к у я . Түшөт... Сен аны табасың. Биз аны табабыз. *(Экөө кол кармашкан бойдон түшүп кетишет. Мукай алардын артынан узата карап калат.)*

М у к а й. Кандай бактылуу бала... Менин ага көзүм күйөт. Мен анын ордунда болгум келет. Мен аны менен орун алмашкым келет. Алсын ал менин жазуучулугумду, атак-даңкымды. А мен ушул байыркы токойдун арасында тигил эжекем менен кол кармашып жашап өтөйүн. Каргынын канатындай капкара чачтарынан сылап, ак мөңгүдөй түнүк беттеринен өөп... *(Бермет көрүнөт. Колунда ороолгон даскоркону бар.)*

Б е р м е т . Уф! Зорго чыгып келдим. Жол өтө эле тик эңгирегир...

М у к а й. А мен бүгүн келбей эле кой дебедимби сага. Эртең мененки тамагың түгөнө элек али. Муну каягыма жейм эми?

Б е р м е т. Мына мындай коюп коём, каалаганда жей бересиң. *(Даскорконду столдун үстүнө коюп, өзү креслого отура кетет.)* Оф, кичине эс алайынчы...

М у к а й. Байкушум, мен деп көп убаракерчилик тарта турган болдуң го?

Б е р м е т. А мага бул убаракерчилик жагат. Бир кезде сага аял болуп, өмүр бою сенин түйшүгүңдү кылып өткөндү эңсеген элем. Бирок сен мындай бакытты мага ыраа көргөнүң жок...

М у к а й. Мен жинди элем анда.

Б е р м е т. Бул эмне, өкүнгөнүңбү?

М у к а й. Мен азыр көп нерсеге өкүнөм. Мен... өз турмушумду куду кумарпоздой жашадым. Кумарпоз кумардан башканы ойлобойт турмушунда. А менин кумарым – жазуучулук болду. Жазуучу болом деп жүрүп өмүрүм өтүп кетти. Көп нерседен кур калдым...

Б е р м е т. Антпегин. Өмүрүң али өтө элек. Экөөбүз

эми эле кырктан аштык. А алдыда дагы канча жашоо бар. *(Кокусунан Мамыр чыга келет. Формачан.)*

М а м ы р . «...Ортодо терең сүйүү бар... Жашообуз канча ким билет...»

Б е р м е т. *(анын келишин жактырбай).* Ой...

М а м ы р . Тоскоол болсом кечирип койгула. Бул жакка келейин деген оюм жок болчу, чагылгандын огу урсун калп айтсам.

Б е р м е т. Фу, баласынан жуккан тура...

М а м ы р. Мен түштөнөйүн деп өз үйүмө эле келгемин. Келсем, кара очокто кара казан олтурат аңгырап. «Оокатың кана, кара казан?» – десем: – «Оокатым тоонун боорундагы жалгыз үйгө карай чыгып кетти» – дейт, күнөөкөр түр менен. Абаны жыттап көрсөм, оокаттын жыты жалгыз аяк жол менен тоону өрдөп кетиптир. Соргок жаным, кампайган ач курсагымды алдыма салып алып, чыгып келдим минтип. Кана, Мукай, кешик калтырдыңбы?

М у к а й. Мен али ооз тие элекмин. Курсагым ток. Тигине, жей бер.

М а м ы р. Ракмат. Анда мен сага кешик калтырайын. *(Дасторконду ача баштайт.)*

Б е р м е т. Мамыр... уялбайсыңбы? Мен Мукайга апкелсем...

М а м ы р. Ой, мен ачка өлөйүнбү анан?

Б е р м е т . Анда, Мукай, сен да отурсаңчы? Экөөңө тең жетишет.

М у к а й. Жей турган жерим жок, чын айтам.

М а м ы р. Ой-ой, палоо турбайбы? Бах-бах, палоо болбосоң коё кал. Менин аялым палоону укмуш жасайт да. Менин аялым тамак-аштын генийи. Деги эле менин аялыма аял жетпейт. Сулуу десең – сулуу, эстүү десең – эстүү. Бүт Кыргызстанды кыдырсаң мындай аял таппайсың. Жок! Болсо, атаң гөрү, дагы бирди алып коёт элем. *(Берки экөө күлүп калышат.)*

Б е р м е т . Жинди...

М а м ы р . Иштер кандай, саякатчы? Япониядан кайтаар маал болдубу?

М у к а й . Аз калды.

М а м ы р . Атаганат, сенин талантыңды мага бир жылга берип турса кудай.

Б е р м е т , И-и? Эмне кылат элең?

М а м ы р. Мен дагы китеп жазат элем. Бир гана китеп. Ошону жазып туруп, анан өлүп кетсем, арманым жок эле.

Б е р м е т . Ал китептин аты «Арстанбап» болмок.

М а м ы р. Ооба. «Арстанбап»... *(жеп жаткан палоосун таштап, ордунан турат.)* Арстанбаптын токою жана анын эли, шаркыратмалары жана көлдөрү, сокмо жолдору менен жыгач көпүрөлөрү, жамгыры жана туманы – баары кирмек ал китепке... Китепти мен миң түркүн даректардын миң түркүн түстө гүлдөп турганынан баштайт болчумун. Эх, Мукай, сен бир көрсөң болот эле биздин токойдун чатырап гүлдөгөнүн! Сулуулукка тунат элең, досум. А бул жердин күзүчү? Бүткүл тоо-түздүн баары өрттөнүп бараткандай саргаят да, анан бир ай бою жер бетине самсаалап сары жалбыректар жаап туруп алат. Ошондо токойдун ичи куржун, таяк көтөргөн элге толуп кетет. Чал-кемпир дебей, катын-бала дебей – телегейи тегиз жаңгак терип, алча терип, алма терип киребиз. Биз жылына жүз миң тонна жаңгак тапшырабыз билсең! Жүз миң! А алма менен алчаны таразалап бүтпөйсүң... Токойдун байлыгы ушунчалык көп, анын мөмөсүн кышка чейин да жыйнап бүтпөй калабыз. Кычыраган кышта баратып, кар баскан даректардын башын карасаң: кызыл, сары, көк, кара түстөгү алма, алчалардын ийилип турганын көрөсүң. Даректын боорун бир тепсең, ак кардын бетине кызыл-тазыл болуп жатып калат. Тергин да жей бер. Кардын үстүнө отуруп алып...

М у к а й. Мамыр! Ой, сен менин талантымсыз эле жазасың бул китепти! Карачы кантип айтып атасың? Жаз китебиңби, апенди!

Б е р м е т. Мукай, бул жазып көргөн. Жазып-жазып таштап аткан.

М у к а й. Чын элеби?

М а м ы р . Колдон келбейт экен.

Б е р м е т. Мейли, китеп жазыш колуңдан келбесин.

Бирок диссертацияны аягына чыгарса болот эле го? Бүткөнү калган диссертациясын таштап салды бул эргул. Москвада гы жетекчиси алиге чейин жемелейт бул үчүн.

М а м ы р. Кол тийбейт. Күнү-түнү дебей токойду кезип жүрсөм... Анын үстүнө карыганда илимпоз болуп кайда барам...

Б е р м е т. Мына ушинтет да турат. А чынына келгенде, кеп убакытта же карылыкта эмес. Сенде алдыга умтулуу жок. Өсүп-өнөйүн деп ойлобойсуң. Кур дегенде, жанагы Уркуя катынчалык болбойсуң. Көрбөйсүңбү аны, качанкы калып кеткен диссертациясы үчүн Арстанбаптын жомокторун чогултуп жүрөт.

М у к а й. Ошондойбу?

М а м ы р. Бирок илимий иш үчүн эмес. Китеп кылып чыгарайын деген ою бар. Китебине ат коюп алган ал турмак. «Жаңгак токойдун жомогу» деп.

М у к а й. «Жаңгак токойдун жомогу»... Сонун ат экен.

М а м ы р. Айтмакчы, ал аял көрүнбөйт да?

М у к а й. Азыр эле Айбек экөө дарыяга түшүп кетишкен.

Б е р м е т. Айбек экөө... Дагы эле Айбек экөө... Ажыратсаңчы тезирээк ушул экөөн?

М у к а й. *(ийинин куушуруп, күнөөкөр жылмаят).* Аракет кылып жатам, бирок...

Б е р м е т. Эчтеке эмес, биз жардам беребиз сага.

М а м ы р. Ооба. Ойлогон оюбузду ишке ашырабыз ку даа кааласа.

Б е р м е т. Жүр эми, кеттик...

(Эрди-катын орундарынан турушат.)

М а м ы р. Айтмакчы, Мукай, биздин эл жаз майрамына даярдык көрүп атышат. Ажайып майрам болот. Майрамга кел!

Бермет. Бирге майрамдайбыз.

М у к а й. Ракмат. Уркуя менен Айбек да чакырып кетишкен жана. Албетте, барам!

Бермет. Уркуя менен Айбек... Ушул майрам күпү экөөн ажыратабыз.

М у к а й. Кантип?

М а м ы р. Учурунда көрөсүң.

(Эрди-катын ээрчишип түшүп кетишет.)

М у к а й. Бул экөөнүн оюнда бир нерсе бар. Ылайым, оюнар ишке ашсын. Силер өз балаңарды бошотуп алсаңар мага Уркуя сулуу калат. Силерге да, мага да сооп иш болот. Оп майда, достор! Самандары сизге пайда, кызыл даны бизге пайда!

3-КӨРҮНҮШ

Тоо боорундагы коттедж. Үйдүн жака-белинде эч ким жок. Үй караңгы, бирок верандага айдын нуру түшүп турат. Жымжырт. Алыстан гана элдин кубанычтуу ызы-чуусу, ыркүүсү угулат. Бугүн – Нооруз майрамы... Ылдый жактан шашып-бушуп Айбек чыгып келет.

А й б е к. Эжеке! Эжеке! Эжеке!

(Адегенде веранданын, анан Уркуянын чырагын жандырат.)

Эжеке! Үйдөсүзбү? Жок...

(Мукайдын бөлмөсүнө чуркап кирет. Чырак күйөт.) Жок...

(Кайра верандага келип, нары-бери баса баштайт.) Кайда кетишти? Апам менен атам... Жок, апам: экөө кучакташкан бойдон кетишти деп айтты. Кучакташкан дегенине ишенбейм. Эжем менден башкага өзүн кучактатпайт. Бирок экөөнүн бир жакка басып кеткендиги чын болуп атат. Элдин арасында жок. Демек, бир жакка кетишкен. Каякка кетишет? Кантип мен көрбөй калдым?.. Жанагы ойсоке Асянын кылганы да! Оштон келиптир атасынын ак «Волгасы» менен. Атайы сага келдим дейт. Мунусу ырас. Ал дайыма мен деп келет. Менден башка жумушу жок бул жерде... Оюна келгенде келе берет ушинтип... Уф, башым ооруп чыкты. Музыка угабыз деп машинесине чакырып кирип, шампан ичирбедиби. Өмүрүмдө мынчалык көп ичкен эмесмин. Экөөбүз бүтүндөй бир шишени түгөтүп коюппуз. Фу, тамеки да жыттанып калыптырмын. Кыз туруп сигарет тартат уялбай. Уркуя Камбаровнанын колунда окусаң көрөт элем тамеки чеккенди... Каякка кетишти болду экен?

Кучакташып басып кеткен дейт атам. Жок, апам. А атам: «Азыр эле экөө тоотмек ойноп атышкан», – деди бар болгону. А апам: «Кучакташып басып кетишти», – деп айтты. Же чын эле ошентиштиби? Эжекем ага барбайт. Эч качан! Ох, кичине мас болуп калдым... Токточу! А кокус ал менин Ася менен машинеңин ичинде отурганымды көрүп калсачы? Анан мага өчөшүп, жазуучу менен ээрчишип басып кеткен болсочу? Анда өлдүм. Ася жөн олтурбай... улам-улам өпкүлөп аткан. Эгер ушуну көргөн болсо – өлдүм! Бирок мен өзүм аны өпкөнүм жок. Чагылгандын огу урсун ылайым – бир өпкөнүм жок. Ася гана өөп атты... Жок, көрбөсө экен. Көрүшү мүмкүн эмес. Салондун ичи караңгы болчу. Бирок баары бир... Каякта жүрүшөт? А мүмкүн дагы көпчүлүккө кошулуп калышкандыр? Мен көргүлүктү көрсөтөм бул генийге! *(Кайра артына чуркап кетет. Ошол эле замат күйүп-бышып Чолпон чуркап кирет. Туура эле Уркуянын босогосуна баратып.)*

Чолпон. Эжеке? Уркуя Камбаровна! Жок... Үйүндө да жок... Кызык, каякта болду экен? Каякта болсо да табыш керек. Эскертиш керек аны. Же Айбектин өзүнө эле айтсамбы. Фу, кантип оозум барат ушуга... Апам гана айта алат андай сөздөрдү. Апамдын ою жаман... А Ася болсо анын айтканын аткарат. Уят жок ал кызда... *(Келген жагына чуркап кетет. Бирпастан кийин Бермет менен Мамыр чыгып келишет. Мамырдын колунда чоң сумка бар.)*

Бермет. Уф... Ушул үйгө чыгып келиш – мен үчүн азап. *(Тегерек столдун жанындагы креслого отура кетет. Мамыр сумкасын столдун үстүнө коёт.)*

Мамыр. Азап болсо, арыкта.

Бермет. Арыкташка чоло жок. Керели-кечке үймөүй жүрөсүң...

Мамыр. Машина менен жүрөсүң. Мага окшоп жөө жүр.

Бермет. Ооба, сен эле ыргайдай ыргалып турбайсыңбы...

Мамыр *(адегенде Мукайдын, анан Уркуянын үйүнө башпагып чыгат.)* Ой, буларың али жокко үйдө?

Бермет. Демек, дагы эле сенин токойчуларың менен отурушат. Мейли, отура беришсин. Мага десе, таң атканда

келишсин бу жерге. А Айбек аларды издеп күйүгүп чуркап жүрөт. Ырас болот. Издеп-издеп таба албай, Асянын алдына кайра барат.

Мамыр. А Ася кайда калды?

Бермет. Чолпон экөө селкинчек тээп атышат.

Мамыр. А сен ага... тапшырманды тапшырдыңбы?

Бермет. Тапшырдым.

Мамыр. Эмне деди?

Бермет. Сүйүнүп кетти.

Мамыр. Койчу? Чын элеби?

Бермет. Эмнеге таң каласың? Бул анын көздөгөн максаты да. А биз ага жардам берип жатабыз.

Мамыр. Иши кылып, баарысы сен ойлогондой бүтсө эле болду. А кокус оюң ишке ашпай калса, анда өлдүк...

Бермет. Ал эмне дегениң?

Мамыр. Мисалы... Кыз менен бала бүгүн машинеде түнөшсүн дейлик. Таң атканда Ася, сен айткандай, экөөбүздүн алдыбызга келип буркан-шаркан түшүп ыйлап кирди... А муну Айбек моюнга албай койсочу?

Бермет. Айбек мас болот, ал эчтекени билбейт...

Мамыр. Э макул, көптөп аны ишендирелик. Бирок ошентсек дагы, албайм деп туруп алсачы?

Бермет. Анте албайт. Антсе, кыздын ата-энеси менен коркутабыз.

Мамыр. Билбейм... Мен кичине коркуп турам. Оюндан от чыкпаса экен...

Бермет. Чыкпайт... Айбек Ася менен абдан ынак азыр. Ася келгенден бери жанында болду. Экөө эки сааттай машинеде отурушту. Музыка угушту, шампан ичишти... Ошентип отурушкандарында Уркуя Айбекти издеп менин алдыма келиптир. Тигине, машинеңин ичинде отурат дедим. Барып көрүп келди. Келип, мени бир жаман көзү менен карап алып, анан унчукпай басып кетти. Мен дагы үндөгөнүм жок.

Мамыр. Кызды атайы чакырганыңды шектенип калган го?

Бермет. Шектенсе, шектене берсин. Айбек билбесе болду.

Мамыр. Мен өзүмдүн токойчуларыма айттым: негизги

максатыңар – жазуучуну сыйлоо, бирок ал жалгыз барбайт силерге, ошондуктан Уркуя Камбаровнаны ортомчул кылып алгыла дедим. Ошентишти. Уркуя менин көзүмчө Мукайды баштап кетти....

Бермет. А Айбек бир сааттан бери аларды издеп күйүгүп жүрөт.

Мамыр. Издесин.

Бермет. *(саатын карайт)*. Төрт болуп калыптыр, а элдин тарагысы жок...

Мамыр. Сонун майрам болду. Өткөн жылкыдан да жакшы өтүп жатат. Бирок сен мени ойнотпой койдуң. А менин ичким келип турат.

Бермет. Мукай келсин, бирге майрамдайбыз. Кел андан көрө дасторкон жайып туралы. *(Сумкадан тамак-аш, ичкилик алып чыгып, столдун үстүнө жайнатып салышат.*

Мамыр. Кимдир бирөө чыгып келатат...

(Айбек шашып келет. Ал ата-энесин байкабастан, аде-генде Уркуянын, анан Мукайдын ийнүнө башпагын чыгат. Ошондо гана апасы менен атасын көрүп эси ооп, туруп калат.)

Бермет. Бечара балам. . . Мен сага айтып эле жүрбөдүм беле: акыры ушуну менен бүтөт деп. Ал аял Арстанбапта теңи жок жүргөн. Мына эми өзүнө теңдеш киши табылды эле, сени бирпаста унутту да койду. Бирок бул жерде Мукайда айып жок. Анын ордунда башка эркек болсо да ушинтмек. А бактысына Мукай түш келди – ошол.

Мамыр. «Ээси келсе, бээсин бер» деген экен бир кыргыз. Эжекеңдин ээси келди, уулум... *(Айбек көкүсүнан туркуккө башын жөлөп, ыйлап кирет.)* Ой-ой, дос, мунуң эмнең? Эр жигитке ыйлаган жарашпайт.

Бермет. *(басып келип баласынын башынан сылайт.)* Ыйлаба, кулунум. Унут ал уятсызды. Андан көрө кайра барып майрамыңды улант. Ася менен Чолпон күтүп атышат сени.

Айбек. *(шарт башын көтөрөт)*. Каякта алар?

Бермет. Ылдыйда. Жаштар селкинчек тепкен жерде.

Айбек. Мен Уркуя менен Мукайды айтып жатам?!

Мамыр. Таң. Биз дагы минтип күтүп отурабыз.

Бермет. Токойдун ичи кең. Жүрүшкөндүр да бир жеринде...

Айбек. А мен баары бир табам! Табам да ташын талкан кылам... мейманыңардык...

Бермет. Акылы жок айбан, мейманда эмне айып? «Кунажын көзүн сүзбөсө, бука жибин үзбөйт».

Мамыр. Ар-намыстуу бол, Айбек. Ушул түндөн кийин Уркуя менен учурашчу болсоң, эл-журттун шылдыңына каласың. Ансыз да апаң экөөбүз сен үчүн уялып келатабыз.

Айбек. А силер уялбагыла мен үчүн, уктуңарбы?! *(Ошентип коюп, чуркаган бойдон түшүп кетет.)*

Бермет. Чын эле, кокус жолуктурса, Мукайга кол салып жүрбөсүн баягыдай?

Мамыр. Азыр анын колунан ар нерсе келет. Жүр, андан көрө утурлап чыгалы аларды. *(Экөө ээрчишип түшүп кетишет. Көп убакыт өтпөй, башка бир жолдон Уркуя менен Мукайдын куунак үндөру угулат. Экөө бири-бирин жөлөп-таяп келишет. Экөө тең кичине мас.)*

Мукай. Өх, Уркуя, Уркуя... Бүгүнкүдөй көп ичкен эмесмин... Кандай сонун кишилер сиздин токойчуларыңыз... Жөнөкөй, мээнеткеч адамдар... Көрсөңүз, менин китептеримдин баарын окуп чыгышыптыр! Кантип алардын көңүлүн кыясың. Жок десең таарынышат, тоотпой атат деп ойлошот.

Уркуя. Туура. Анын үстүнө бүгүн майрам. Жаңы жыл! Көрдүңүзбү, ылдый жактагы элди? Тыңшасаңыз, кандай сонун ырдап атышат?

Мукай. Мен бул майрамды унутпайм. Эми мен дегеле Арстанбапты унутпайм. Сизди унутпайм. Мен жакында кетем. Бирок өзүм менен кошо мына бул жаңгак токойду, ушул майрамды жана сизди кошо ала кетемин. Ракмат сизге, Уркуя. Сиз мени кайра жаралттыңыз, жаңырттыңыз. Эми мен такыр башкача жашагым келет, башкача жазгым келет...

Уркуя. Биз дагы сизди эстеп жүрөбүз. *(Верандага келип токтошот.)*

Мукай. Кандай сонун түн! Айтмакчы, алиги алчалар кайсы тушта эле? Гүлүн төктү бекен? Көрүнбөйт да?

Уркуя. Туман басып калыптыр.

М у к а й . «Туман весенний, для чего ты скрыл
Цветы вишневые, что ныне облетают
На склонах гор?
Не только блеск нам мил –
И увяданья миг достоин восхищенья!»

У р к у я. Цураюки...

М у к а й. А билесизби, Уркуя, мен Япония жөнүндө жазганымды токтоттум.

У р к у я . Эмне үчүн?

М у к а й. Уялдым. Сизден уялдым. Сизге окшогон кишилерден уялдым. Көрсө, мен он күндүн ичинде көрүп келген Японияны, сиз көрбөй туруп эле билет экенсиз. Демек, башкалар деле билиши мүмкүн. Анда мен ким үчүн жазам? Жазылган нерселерди кайталап жазыштын кереги эмне? Жок, сиз туура айтасыз: ар бир жазуучу өзүнүн дүйнөлүк саякатын өз Ата Журтунан башташы керек. Өзүнүн башкы китебин өз Ата Журту жөнүндө гана жазышы керек... Эми мен өз катамды ондойм. Көрөсүз, өмүрүмдүн калганын бүтүндөй Кыргызстанды кыдырганга арнаймын. Жөө кыдырам. Ийниме куржун, колума таяк алып, анын сокмо жолдору менен жүрүп отурам. Эсиңиздеби, Басё Япониянын түндүгүн жөө кыдырып чыгып, «Түндүктүн сокмо жолдорунда» деген китеп жазган экен? А мен «Түштүктүн сокмо жолдорунда» деген китеп жазам. Мен ал саякат китепти баштадым деп эсептейм. Ушул токойдон, сизден...

У р к у я. Ниетиңизге кошулам. Айтканыңыз ишке ашсын ылайым... Эми үйгө кирип, эс алыңыз, таң атып келатат...

М у к а й. Туура, жатыш керек... Кошуңуз... Ох, аябай көп ичтим да бүгүн... Майрамыңыз кут болсун!

У р к у я. *(күлүп коёт).* Жакшы түш көрүп жатыңыз... *(Мукай ага кол булгап коюп, өз бөлмөсүнө кирип кетет. Уркуя өз эшигине баш багат.)*

У р к у я. Айбек! Келбептир... *(Түркүккө жөлөнүп туруп калат. Бир нерсени эстеп, кыжырдана башын чулгуп алат.)* Айып өзүмдө, мейман менен болом деп, ага колум бошобой калбадыбы. Эми аны таап келиш керек! *(Шашып*

түшүп кетет. Мукай үйдөн чыгып, Уркуянын бөлмөсүн карай басат.)

Мукай. Уркуя, эсимден чыгып калыптыр... *(Айбектин арканына келип урунуп, андан өтпөстөн токтоп калат. Арканды кармалап жылмайып коёт.)* Айбектин арканы... А билесиңби, дос, мен сени жакшы көрүп калдым... Мен сенин ата-энеңе айтып кетем: Айбекти ажыратпагыла Уркуядан дейм... Уркуя! Жатып алыптыр, эртең айтам... *(Кайра үйүнө кирип кетет. Ошол эле замат Айбек чуркап келет. Колунда мылтыгы бар. Түптүз Уркуянын босогосуна келип, үйдүн ичине башпагат. Деми сууй түшөт.)*

А й б е к. Жок... Дагы эле келишпептир... Эчтеке эмес, акыры келишет... *(Эми гана тегерек стол жакты карайт.)* А ата-энем кайда кетишкен? *(Басып келип столдун алдындагы креслого отурат.)* Мына бул дасторкон дагы экөөн күтүп турат. Мен да күтөм. *(Шампандын бирөөн тарс ачып, идишке куюп ичип жиберет.)* Ох... Бүгүнкүдөй көп ичкилик ичкен эмесмин... Күн бүркөлүп калды, жамгыр жааганы турат. А мүмкүн күн күркүрөп, чагылган жарылар? Эрте го али?.. *(Дагы шампан ичет.)* Бүт денем калчылдап, колдорум калтырап атат...

(Кокусунан Мукайдын чырагы өчөт. Муну көрүп Айбек секирип турат.) Демек, алар бул жерде экен да? *(Мылтыгынын затворун тартып алып, эшикке карай басат.)* Эй, жазуучу! Чык бери! *(Ичкертен Мукайдын мас үнү угулат.)*

Мукайдын үнү. Ким бул? *(Анан пижамачан босогого пайда болот. Жооп ордуна мылтык атылат. Мукай чалкасынан кетет. Айбек эси ооп туруп калат. Колунан мылтыгы түшөт. Кийин шарт бурулуп, чуркап кетет. Көп өтпөй Уркуя жетип келет. Коркуп алган.)*

У р к у я. Кудай сактай көр... Эмне шумдук болуп кетти? Мылтыктын үнүн уктум да? *(Мылтыкты көрүп, ордунда катып калат.)* Кудай сактай көр... Агай! Мукай Айтиевич! *(Чуркагаи бойдон Мукайдын үстүнө кирип барып, чыракты жандырат. Босогонун оозунда жаткан Мукайды көрүп ачуу кыйкырып жиберет. Анын кыйкырыгынан Мукай чочуп кетип көзүн ачат.)*

М у к а й . А? Эмне болду? *(Өйдө болот.)* А-а, Сизби? Кечирип коюңуз, уктап кетиптирмин...

У р к у я. *(кичине өзүнө келет, бирок эчтеке түшүнбөйт.)* Уктап? Ушу босогонун оозунабы?

М у к а й. *(эки жагын каранат).* Чын эле... *гындагы кичинекей кызыл такты көрөт.)*

У р к у я. Ой! Колуңуз канап атпайбы! *(Мукай чыканаМукай.* Чын эле... кан... А-а... Бирөө атты мени!

У р к у я. Ким?

М у к а й. Билбейм... Көрсө, ошондо жыгылган турбаймынбы...

У р к у я. Мен азыр таңып берем. Кудай жалгап, кичине эле чырпып кетиптир... *(Эшикке атырылып чыгат. Верандада Мамыр менен Бертетке бетме-бет келет. Тигил экөөнүн үрөйү учуп алган.)*

Б е р м е т. Кокуй, эмне болуп атат бул жерде?

М а м ы р . Биз мылтыктын үнүн уктук. Тынччылыкпы иши кылып?

У р к у я . Биздин мейманды бирөө атып кетиптир. *(Ошентип коюп өз үйүнө чуркап кетет. Эрди-катын шашып-бушуп, Мукайдын үстүнө киришет. Мукай чыканагын кармап, жерде отурат.)*

Б е р м е т . Мукай...

М а м ы р . Ким?

М у к а й. Көргөнгө үлгүрбөй калдым. Адегенде чакырды. Чыгып келатсам эле, атып калды... *(Эрди-катын үн-сөзсүз тиктешип калат.)*

Мамыр. Кел, креслого отурчу... *(Мукайга жардам берип, креслого отургузушат. Уркуя кирип, Мукайдын колун таңа баштайт.)*

У р к у я. Бирок... Колуңуз ок тийгенге окшобойт. Жөн эле сүрүлүп кетиптир.

М у к а й. *(чыканагын көрөт).* Туура... Анда мен эмнеге жыгылып жүрөм?

У р к у я. Мылтык атылганда катуу чочуп кеткенсиз го... Мукай. Мүмкүн...

М а м ы р. Уркуя... Мукайды ким атты деп ойлойсуз?

У р к у я. А сизчи?

М а м ы р . Мм... башым маң...

Б е р м е т. Менимче... бул иш сиздин айыңыздан болду. *дагы тиктешип калышат. Аңгыча Айбекти колунан сүйрөп, капитан Таштан кирип келет.)*

Т а ш т а н. Тирүү! О, жараткан, ырайым кылган экенсиң. А бул бала мага барып: «Жазуучуну атып келдим» десе болобу... Кудайга шүгүр, баарыбыздын ыкбалыбыз бар экен. Аз жерден Айбек соттолуп кете жаздады. Ак жерден азап чекмек бала. Анткени анда айып жок, айып мына бизде, ушул тургандарда. Биз жеткирдик аны ушу аквалга! *(Эшиктен шашып-бушуп Чолпон кирет, бирок ага эч ким көңүл бурбайт. Кыз эчтекени түшүнбөй туруп калат. Уркуя өйдө болуп Айбекке кайрылат.)*

У р к у я . Сага эмне болду?

(Аңы турган Айбек аны кучактай жыгылып, ыйлап кирет.)

Айбек. О, эжеке... Эжеке... кечирип коюңуз... Оюмда мындай иш жок эле... Чыдай албай кеттим... *(Кокусунан Мукайга кайрылат.)* Сиз кетиңиз. Ушунчалыгыңызда кетиңиз. Болбосо, дагы атам. Бул жолу кур дүрмөт менен аттым. А эмкисинде... чындап атам... Бул аял менин кымбат кишим. Бул аял менин – апам, атам. Бул аял менин Ата Журтум! А мен Ата Журтумду коргой билем. Бир эмес, бүтүндөй НАТОнун армиясы келсин – бетме-бет чыгам!

М у к а й. *(жылмайып жооп берет).* Азамат... сенин ордуңда болсом, мен дагы ушинтмекмин. Мен кетем.

А й б е к. *(дароо жумшай түшөт.)* Кечирип коюңуз...

М у к а й. Эчтеке эмес. Мен эртең эле кетем...

(Ортодо оор тынчылыгуу пайда болот.)

А й б е к. Эжеке...

У р к у я *(анын башын сылайт).* Эжең айланысын сенден...

Айбек. Эжеке... мен кыйналып кеттим...

У р к у я. Мен дагы...

А й б е к . Келчи... үйлөнүп алалы?

У р к у я. Эми мен сен эмнени кааласаң, ошону кылам.

Айбек. Анда... азыр эле никелешеликчи?

У р к у я. Кел...

(Беркилер таңыркап карап турушат. Айбек чөгөлөй отурат. Уркуя аны туурайт.)

А й б е к. Анда айтчы... Камбар кызы Уркуя, Мамыр уулу Айбекке... башыңды туттуңбу?

(Ушул учурда кокусунан күн күркүрөйт, бирок ага эч ким көңүл бурбайт.)

У р к у я. Туттум.

Айбек. Анда сен...

(Таштан эми гана экөөнүн оюн түшүнөт да, чыныга графинден суу куя баштайт. Күн дагы күркүрөйт.)

У р к у я. Мамыр уулу Айбек... сен Камбар кызы Уркуяны аялдыкка аласыңбы?

А й б е к . Алам.

(Таштан чыныны Айбекке сунат.)

Т а ш т а н. Уурта.

(Айбек суудан уурттайт да, чыныны Уркуяга берет. Уркуя уурттагандан кийин, Таштан өзү уурттайт, Чолпонго ичирет, анан Мамырга апкелет. Мамыр аялын тиктеген калыпта суудан ичип, кийин аялына сунат. Аялы Уркуя менен Айбекти бир карап алып, чыныны колго алат. Так ушул учурда удаа-удаасы менен күн күркүрөп, удаа-удаасы менен касырап чагылган жарылат. Чырак өчүп, үйдүн ичи-тышы капкараңгы боло түшөт. Эшиктен катуу жааган жамгырдын шоокуму угулат. Тунжураган караңгылыкта тынымсыз түрдө чагылган чартылдап, анын жарыгында кишилердин сөлөкөтү, беттери элес-булас көрүнө калат...)

1985

ТЕМИР КОРУК

(Үч бөлүмдөн турган пьеса)

КАТЫШУУЧУЛАР:

Мактым Тойгонбаева – пенсионер аял, 65 жашта.
Сулайман Тойгонбаев – анын уулу, 45 жашта.
Айпери Тойгонбаева – анын келини, 45 жашта.
Таир – алардын уулу, 25 жашта.
Эркайым – алардын кызы, 16 жашта.
Сонун – Айперинин эжесинин кызы, 18 жашта.
Арстан Закиров – 47 жашта.
Зыйнат Закирова – анын аялы, 45 жашта.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

I КӨРҮНҮШ

Чоюн темирден кештелеп жасалган бийик коргон. Коргон кара түстө, жылма, оор. Анын дарбазасы да ошондой, анысы ачылып-жабылган сайын качырап-кучурап, келди-кеттиден катасыз кабар берип турат...

Коргондун төрүндө эки кабат менчик үй менменсийт. Үйдүн үстүнкү кабатында туташ балкон, астыңкысынын пешайван-верандасы бар. Пешайвандын түркүктөрүнө чырмоок чөптөр чырмалып, дубалдарынын боорунда саавалар (попугайлар) сайрап турушат.

Үйдүн маңдайында, коргондун как ортосунда, жалгыз түп дарак өсөт – жаңгак ал. Жаңгак пилдин белиндей жоон жана барпагай, андан түшкөн көлөкө бүт коргонду каптайт. Жаңгакты айланта, боз үйдүн ордундай жерге, кызыл-тазыл таштардан супа көтөрүлгөн, а супаны жээктей ар түркүн гүлдөр эгилген. Супанын үстүнө чакан стол, токулган кресло-качалкалар коюлган. Булардан тышкары супага жаңгактын шагына салынган кыл аркандан селкинчек саланда турат.

Азыр жай мезгили, чак түш.

Коргондо киши көрүнбөйт, тыптынч.

Кыйладан кийин гана кара дарбаза качырап, Мактым кирет. Мактым келбеттүү, сөөлөттүү, жүрүш-турушу тың, карсылдап сүйлөп, шаңкылдап күлгөн неме. Бирок азыркы көрүнүшү арып-чарчаган, тердеп-тепчип алган. Ал туура келип супанын кырына отура кетет.

М а к т ы м. Оф... Ысыбасаң, ысыбай кал, мээм кайнап кетти.

(Үйдөн Эркайым чыгат. Белинде фартугу бар.)

Э р к а й ы м. Ой, чоң эне, келдиңби? Каякта жүрдүң саардан бери?

(Супага келип, селкинчекке отурат. Селкинчек атайы ага арнап салынган.)

М а к т ы м. Вокзалга бардым. Кондукторлукка окуган кыздардан экзамен алдым. Комиссиянын мүчөсү эмесминби?

Э р к а й ы м. Ой, менин энем ушундай азамат. А мен сени суу бурганы кеткен экен деп отурбаймынбы. Карачы, гүлдөрүм соолуп баратат.

М а к т ы м. Ооба, чаңкап калыптыр. Кечке маал жыгып келем. Чоң атаңдын жаңгагы да ичип калсын.

Эркайым. Супага да суу чачыш керек. Ой, кайсы бирине үлгүрөм. Эртеңден бери тыным жок менде.

М а к т ы м. Эмне, өзүң элесиңби?

Э р к а й ы м. Анан ким болмок эле. Сонун ишинен кайта элек. Атакем ар кайсы базаларда чуркап жүрөт. А апакем мончодон чыгып Айперинин уйкусун салып уктап атат. Уйкусу канганча саат беш болот. Бештен жетиге чейин, өзүң

билесиң, ал киши күзгүнүн маңдайында отурушу керек. А жетиде меймандар келет...

Мактым. Бечара кызым... Мен сага жардам берем. Көптөшүп ушул экөөнүн тоюн өткөрүп жиберели. Эмне той деп айттыңар эле?

Э р к а й ы м. Күмүш той.

М а к т ы м. Ооба, күмүш той... Алтыны да бар, ээ?

Э р к а й ы м. Анысы элүү жылдан кийин тойлонот.

Мактым. Илгери эрди-катындын бир эле тою болчу эле. Ошентсе да, азыркылардын айрымдарынан алда канча узак жана ынтымак жашашчу.

Э р к а й ы м. Менин ата-энем чейрек кылым бирге өмүр сүрүшкөнү менен буларды ынак үй-бүлө деп айтыш кыйын го. Кийинки эки жылдан бери экөө ээрчишип конокко барышпайт, отпускелерин ар башка өткөрүшөт. Ал турмак атам үйдүн үстүнкү этажын апама жалгыз таштап, өзү биротоло кабинетке көчүп алды. Анан минтип көпчүлүккө той бергенин кантесиң булардын. Менимче, бул көз боёмочулук.

М а к т ы м. Ананайын акылындан, сен көп нерсени түшүнөсүң. Бирок ошентсе да, ата-энең жөнүндө антип айтпай жүр.

(Ушу тапта коргонго Сонун кирет. Сонун орто бойлуу, кымча бел, сулуу кыз. Азыр анын кабак-кашы салыңкы.)

Э р к а й ы м. Келдиңби, Сонун кыз?

(Сонун баш ийкеп коюп, үйгө кирип кетет.)

М а к т ы м. Бөлөңдүн сүйлөшкөнгө кушу жок.

Э р к а й ы м. Жумушунан чарчап, ысыктан жүдөп келди да байкуш.

М а к т ы м. А менин байкашымча ушу кыз кийинки күндөрү сабыры суз жүрөт. Иштеген жеринде бирөө-жарым капа кылган көрүнөт.

Э р к а й ы м. Кадырың жам болсун, ишинде бирөө мунун мышыгын пыш дей албайт. Арстан Закиров өзү көзөмөлдөп жүргөн кыз биздин Сонун.

М а к т ы м. Ошондой эле болсун ылайым. Жетим неме өксүк келет. А Айпери байкушту куду кулундай жумшайт.

Э р к а й ы м. Ага баарыбыз кулбуз.

(Ошо кезде үйдүн артынан шарактап поезд өтөт. Кемпир кол саатын карайт.)

М а к т ы м. Фрунзе – Москва кетти.

Э р к а й ы м. Айтмакчы, эне, машинисттер дайыма сага сигнал берип өтчү эле го, кыйладан бери антпей калышты да?

М а к т ы м. Ал да болсо Айперинин кылганы. Колдошуна арызданып, а Колдошу биздин начальникти коркутуп коюптур. Апаң кыйын аял.

Э р к а й ы м. Кап. Алардын сигнал-саламын бала кезден угуп жүрүп көнүп калыпмын.

Мактым. Сен бала чагыңан, а мен сендей курагыман... Эркайым. И-и, чоң эне, улантсаң, улантсаң ошону. Кана, кана. Эмнени, ботом?

Сен он алты жашта элең. Айылдын сулуу кызысың. Сага бир желмогуз бай тун баласына куда түшөт, а сенин сүйгөнүң кедей дыйкандын кенже уулу, он жети жашар боз бала, экөөң – Ромэо менен Джульеттасыңар...

Мактым *(күлөт)*. Жашабагыр десе, кемпирди келекелейт.

Эркайым. Айласы кеткен ашыктар айлардын бир айында, күндөрдүн бир күнүндө кол кармашып алып ата-энеңерден качасыңар. Анда сен...

М а к т ы м. Ушундай жайдын түнү болучу, ай жарык... Таң атканча жол жүрүп, жолду жөө жүрүп, акыры Кызыл-Кыя шаарына келип жеттик. А түпкү максатыбыз – Кокого барыш. Кокондо – Ысактын, сенин чоң атаңдын тагасы жашайт, ал бизди куугундан куткарып калмак.

Эркайым. Ошентип экөөң поездге отурдуңар. Дүкү-дүк, дүкү-дүк... Ту-ту-туу!

М а к т ы м. А төлөгөнгө жол киребиз жок. Ысак – машинистке, а мен – проводникке жардам берип кутулмак болдук. Ал кез паровоздун заманы болучу: чоң атаң паровозго көмүр жагып, мен – вагондун ичин шыпырып кирдим. Кудай жалгап, жакшы адамдарга туш келиппиз. Машинист Константин Кузьмич дагы, проводник Галима апа дагы кыргызча-өзбекчени суудай билген кишилер экен, сураштырып отурушуп

бат эле сырыбызды билип алышты. Биздин жоругубуз аларга жагып калды. Чай, нан берип сыйлашты. Ошентип жатып Кокондон нары алып өтүп кетишиптир. Бир маалда биз Кокон деп кокуйлап калсак, экөө каткырып күлүшөт. Эми Ташкенден кайтып келатканда таштап өтүп кетебиз дешти анан. Айлабыз канча, кеттик Ташкенди көздөй...

Э р к а й ы м. Така-так, така-так... Ту-ту-ту...

М а к т ы м. Бирок Ташкенге жеткенче экөө үгүттөп отуруп, бизди биротоло өздөрүнө жардамчы кылып кармап алышты. Тагдырдын тамашасы экен, кызым, ошол бойдон Ысак экөөбүздүн турмушубуз темир жолго байланды да калды. Поездде жүрүп балалуу болдук, поездде жүрүп чоң атаң согушка кетти, а мен анын кайтышын саргара күтүп жүрүп акыры пенсияга чыктым. Вагондон-вагонго, поезддепоездге өтүп атып арыдым-карыдым. Миллион километрге созулган өмүрүм артта калды. Алигиче көз алдымда чиелешкен темир жолдор жалтырайт, санына санак жетпеген станциялар түшүмө кирет...

(Эркайым энесине эркелей ыктап, анын чачынан өбөт.)

Э р к а й ы м. Сен – менин легендамсың. Мен сени менен сыймыктанам. Сени бүткүл Фрунзе билет.

М а к т ы м. Ананчы. Баягы бөтөлкө чогултуп, бөтөлкө тапшырып, андан тапкан акчасын Тынчтык фондусуна жөнөтүп турган апенди аял дешет да.

Э р к а й ы м. Жок! Сени биринчи иретте: шаардын эки жолку депутаты, эмгектин ветераны деп сыйлашат. Бекеринен көрүнгөн чогулуштарга чакырышпайт да.

М а к т ы м. Анысы бар.

Э р к а й ы м. Көрчү! Дагы эмне керек сага?

М а к т ы м. Дагы жер жүзүндө тынчтык болсун. Менин эрке кызым Эркайым узун, бактылуу өмүр сүрсүн.

Э р к а й ы м. Каалаганың аткарылат, карыям. Буга менде эки ишеним бар. Биринчиден, тынчтык үчүн сен күн сайын күрөшүп атасың. Экинчиден, эрке кызың Эркайым элдин кыздарына окшоп эсирип эссиз өспөстөн, өзүндүн өмүрүндү өрнөк тутуп, келечекте эл кызматына жараган эл артисти болом дейт!

М а к т ы м. Айланайын акылыңан, айтканың келсин ылайым. *(Кызын өбөт. Ошо кезде пешайванга Сонун чыгат. Ал дагы алдына ашкөрөк тагынып алган.)*

С о н у н. Эркайым, канча кишилик дасторкон салабыз?

Э р к а й ы м. Сегиз кишилик.

С о н у н. Ой, аз го?

Э р к а й ы м. Ашыкпа. Алтынчы күнү алтымыш конок тососуң. А бүгүн өзүбүз гана болобуз.

С о н у н. Өзүбүз дегениң кимдер? Бул үйдө ушу үчөө-бүздү кошкондо беш эле адам жашайбыз.

Э р к а й ы м. Дагы үчөөнү кош: өзүңдүн деректириң менен анын Акзыйнат аялын.

С о н у н. А-а...

Э р к а й ы м. Анан алыскы Тажикстандын аймагынан менин апенди агам, сенин сүйүктүү бөлөң, адвокат Таир Тойгонбаев деген келет.

С о н у н. Ой!

Э р к а й ы м. Мына көрчү, сүйүнүп кеттиң.

С о н у н. Ананчы, өткөн жылдан бери көрбөсөм.

Э р к а й ы м. Сүйүнгөнүң – сүйгөнүң. Туурабы, чоң эне?

М а к т ы м. Туура эмей. Сүйгөнүңөн сүйүнөт да.

С о н у н. Ай ушу экөөңдү! Бирөөлөрдү шылдыңдатып эле койсо...

(Чукчуң этип, кирип кетет. Мактым менен Эркайым күлүп калышат.)

М а к т ы м. Ыймандуу кыз, бечарам. Бирөөгө жакшы аял болуп берет. Атаганат, Таир көнсө Сонундан өтөөр колукту жок эле ага.

Эркайым. А Сонун байкемди чындап эле жакшы көрөт. Көп эстейт аны. Бирок тигил муну билбейт, билсе да этибар албайт.

М а к т ы м. Аны киши түшүнбөйт, Жыйырма бешке чыгып калды, алигиче үйлөнөйүн деген ою жок.

(Көчө жактан келип токтогон машинеңин шоокуму угулат). Атаң келди.

(Дарбаза ачылып, Сулайман Тойгонбаев кирет. Бул узун бойлуу, арык, чачына ак кирген, күюлуп тушкөн мурдунун

түшүндө төрт бурчтуу муруту бар эркек. Азыр анын колунда оголе көп кагаздар, коробкалар бар. Эркайым ага жардам бергени утурлайт.)

Э р к а й ы м. О-о, жол болгон го, атаке?

С у л а й м а н. Жол болбой калсын. Базарлардын бардыгын ревизия басыптыр. Арандан-араң эптештирдим. Ал дагы апаңдын амири менен, албетте. Азыр мурдагыдай эмес, жаңы тартип жакадан алыптыр соодагерлерди: титирейт да калтырайт деректирлер.

М а к т ы м. Аз болот ошолорго. Арам-алал жашап келишкен да бетпактар. Болбосо неге коркот.

(Сулайман колундагыларын кызына берет.)

С у л а й м а н. Ме, кызым. Бул жерде баары бар: төөнүн эти, бээнин эти, балыктын жумурткасы, бөдөнөнүн сүтү... Билгенинди кыл. А мен базарга кеттим.

Э р к а й ы м. Базардан келип базарга.

С у л а й м а н. Анан эмне кылам. *(Чөнтөгүн сыйпалайт.)* Кап, пулум да аз калыптыр, Айпери тойго деп үч жүз сом араң берди. Анысы эмнеге жетет? Акчага келгенде андан ашкан сараң жок.

М а к т ы м. Бечара балам, экинчи жолу той өткөрөм деп эсиң кете турган болду го.

С у л а й м а н. Эчтеке эмес, апа. Азыр мен үчүнчү тойго чуркаганга даярмын.

М а к т ы м. Үчүнчү той? Ал кайсы той?

Э р к а й ы м. Ой, чоң эне, атам «алтын тойду» айтып жатат.

С у л а й м а н. Эркайым туура айтат: бул жолкусу алтын болот. *(Дарбазага бет алат.)* Айткандай, Таирден кабар жокпу?

М а к т ы м. О, анын пойузу төрттө келет.

(Сулайман чыгып кетет. Анын кагаз коробкаларын көтөрүп, Эркайым үйдү көздөй басат. Бирок үй артынан өтүп бараткан поезддин үнүн угуп, энесин карап туруп калат. Мактым саатына үңүлөт.)

Мактым. «Фрунзе – Новосибирск» баратат. *(Экөө тең поезддү узата күтүп калышат. Сигнал берилбейт. Кемпир үшкүрүп коюп супадан түшөт.)* Кел, жардам берейин. *(экөө көтөрүнүп үйгө кирип кетишет.)*

II КӨРҮНҮШ

Кыйлага чейин коргон ээнсиреп турат.

Анан үйдүн үстүнкү кабатындагы балкондо Айпери пайда болот. Ал адегенде эсинеп, керилип-чоюлуп уйкусун жазат, кийин балкондон энилип кыздарга кыйкырат...

Айпери – кырк беш жашта, бирок андан алда канча жаш көрүнөт. Узун бойлуу, бою сымбаттуу, өңү-башы апаппак сулуу аял. Азыркы кийгени гүлдүү кимано, кулак сыргалары, мончоктору, билерик-шакектери алтын менен күмүш, түркүн түстөгү кымбат таштар...

А й п е р и. Сонун! Эркайым! Кыздар! Эмне болгон буларга?!

(Астыңкы этаждын эшигинен Эркайым чыгат.)

Э р к а й ы м. Эмне, апа? Ой... Кечирип кой, апа – эже.

А й п е р и. Эл жокто эчтеке эмес. Мага эч ким звонить этпедиби?

Э р к а й ы м. Телефонду сууруп таштапсың го өзүң?

А й п е р и. А кокуй, ошентиптирминби? Кошуп койгула...

Э р к а й ы м. А сен уктап атканында ким келгенин билесиңби?

А й п е р и. Ким?

Э р к а й ы м. Таир байкем!

А й п е р и. Койчу? Кана анан?

Э р к а й ы м. Атам экөө мончого кирип кетишкен..

А й п е р и. А-а... А силердин даярдыгыңар кандай?

Э р к а й ы м. Кадырыңыз жам болсун, айым. Кулдарыңыз сизди уятка калтырбайт.

(Айпери кызын эркелете сөөмөйүн кезеп коёт. Эркайым ичкериге кирип кетет. Өзү да артка бурулат...

Дарбаза качырап, көчөдөн Мактым кирет. Балдардын эски коляскасын түртүп алган, а колясканын ичи жык бошшише. Ал супага тушташкан кезде, үйдөн Айпери чыгат. Колунда кооз веер бар).

А й п е р и. Кагылайын кайнене, күр дегенде ушу бүгүн унута турбайсыңбы өз өнөрүңдү. Бир күнү сен тынчтык үчүн

шише чогултпай койсоң дүйнөлүк согуш чыгып кетпестир андан.

Мактым. «Фрунзе – Новосибирск» баратат. *(Экөө тең поезддди узата күтүп калышат. Сигнал берилбейт. Кемпир ушкурүп коюп супадан түшөт.)* Кел, жардам берейин. *(экөө көтөрүнүп үйгө кирип кетишет.)*

М а к т ы м. А сен каяктан билесиң? Согуш үчүн бардык күн бирдей. Шондуктан, ага каршы ар күнү күрөшүш керек.

А й п е р и. Ошентсе дагы, кайнене... Бүгүн – уулуң Сулайман экөөбүз үчүн куттуу күн го акыры.

М а к т ы м. Куттуу күн – тынчтык күн, тынчтык күн – куттуу күн. Ылайым, ар күнүңөр тынчтык күн, ар күнүңөр куттуу күн болсун, тоюңар тойго улансын.

А й п е р и. Ыракмат... *(Супадагы кресло-качалкага келип отурат.)* Эмне, шише кабыл алган дүкөнчү иштебейт бекен?

Мактым. А өлүгүн көрөйүн ошонун. Эки күндүн биринде эшигине бир шылтоону жазып коюп, басып кетет каалаган жагына. Бүгүн: «Милицияга кеттим» – деп турат.

А й п е р и. Мүмкүн, бүгүнкүсү туурадыр?

М а к т ы м. Кайтпай калсын анда ошол жактан. Элди жадатып бүтүрдү капыр.

А й п е р и. Ой, эне, эл нааразы болсо да, сага эмне жок? Канча жылдан бери шише терип тапшырасың, а кабыл кылган ошол дүкөнчү эмеспи?

М а к т ы м. Кабыл албай кара жерге кирсин. Үч шишеден бирөөн жараксызга чыгарат. Жараксыз экен деп таштап кетсең, артыңан дароо катып алат. Кээде бош жашыгым жок деп каадаланып калат, а беш тыйын арзан берем десең, алпарганың алты кап болсо да аңтарып алат. *(Айпери күлөт.)*

А й п е р и. Кудая тобо, ушундай көрүмсүз кызматтагы кишиден да зыян келет экен ээ элге?

М а к т ы м. Кеп кызматта эмес, кызматчыда. Кызматчы кыянатчыл болсо, кайсы иште иштебесин көпчүлүккө жамандык кылат. Биздин дүкөнчүнү бир зор креслого отургузуп койсо, мисалы, сенин Колдошундун ордуна... А й п е р и. Эне-эне, Колдошту кой, аны атаба... *(Мактым тилин тиштеп калат.)*

М а к т ы м. Эчтеке эмес, заман жакшылык жагына өзгөрүп атат. Кудай буюрса, эми жамандын пейили оңолуп, жакшынын ниети ишке ашат. Ылайым тынчтык эле болуп турса экен, тынчтык болсо – баары болот... Кой, мейманда-рыңар келгенче, шишелеримди бекитейин.

(Арабасын тыртып ары басып кетет. Айпери үйдү карай кыйкырат.)

А й п е р и. Сонун! О Сонун! *(Сонун башпагат.)* Телефонду апчыгып берчи. *(Сонун телефондун аппаратын сүйрөп чыгат. Аппаратты Айперинин алдына коюп, кайра кетмекчи болот. Айпери аны колдон алып, маңдайына отургузат.)*

Коё тур... Кайталап сүйлөшүп алалы. Врач эмне деп айтты?

С о н у н. Боюңда бар экен дейт...

А й п е р и. Канча ай болуптур?

С о н у н. Үч ай...

А й п е р и. Мм... Үч ай... Демек, сен анда он сегизге толо элек кезиң да, ушундайбы?

С о н у н. Угу...

(Кыз ыйлап жиберип, Айперинин алдына жыгылат.)

Апа-эже, кечирип коюңуз...

(Айпери кыздын далысын таптай, өйдө тургузат.)

А й п е р и. Ай, кызым-ай, кызым-ай. Жаштык кылдың да. Эми болор иш болду, кейибе көп. Бар, ишиңди кыл.

(Сонун кетет. Айпери аны узата караганча, телефон чала баштайт.)

Бул – менмин... Иштер кандай?.. Жаманбы... Тилимди албай атпайсыңбы. Сүйлөшчү ошол киши менен! Ал деле адам да: ажап эмес, апкел деп калса. Канча десе да табат элек... Кеч болуп калды? Эмне үчүн?.. Бүгүнкү алтыгабы?.. А ким кабыл алат экен?.. Өзүбү... Мм... Мүмкүн, жакшылыкка чакыргандыр?.. Аның туура... Колдош, алтыным, ушул жолкусуңан аман кутулчу, кийин мен андан өчүңдү алып берем... Кандайча?... Анан айтам... Бүгүн ал аялы менен меникине келет. Экөөн бир коноктоюн...

(Мактымдын келатканын көрүп, сөзүн шашылыш бүтүрөт.) Болуптур эмесе, дагы чалам... *(Трубканы коёт.)*

М а к т ы м. Тиги Чернобулдун элин айтам: туш-тарапка тозуп көчүп атышат байкуштар. А кайрадан качан келип конушат өз конушуна? Кайтышабы деги, же...

А й п е р и. Ой, эне, эми ошо калдыбы сенин башың ооруган? Кел, андан көрө менин желкемди укалап койчу, уюп калыптыр уктап атып. *(Мактым анын желкесин укалай баштайт.)* Таир неберең келген турбайбы?

М а к т ы м. Келди. Арыктап алыптыр. Анан баягыдай шайыр-шат эмес көңүлү.

А й п е р и. Алыс жолдо арып-чарчаган да.

М а к т ы м. А менимче, бөтөн эл, бөтөн жерде жүдөгөн көрүнөт. Анын үстүнө бойдок, оокатын бышырып берерге, кир-когун жууп турарга үйүндө кишиси жок...

А й п е р и. Аны өзүнөн көрсүн. Өткөн жылы университетти бүтүп атканда калгын деп канча какшадым. Колдошту ортого салып, шаардын сотунан орун таптырдым. Таптакыр болбой койбодубу. Жок, мен эми өз тагдырымды өзүм чечемин деп. Кыргызстанда жашаса да бир жөн эле, мен аны көзөмөлдөп турмакмын, А бул атайы менин опекамдан качып алыс кетип отурбайбы...

М а к т ы м. Жаштык кылды да. Эми дагы үгүттөп көр. Калсын биз менен. Массаж бүттү.

(Кемпир өйдө болот. Ата-бала басып келишет. Үстүлөрүндө үйдө кийүүчү кийим. Чачтары али суу. Таир агасына окшоп узун бойлуу, сөөк-саактуу, ыймандуу жигит.)

Т а и р. Ай периси – менин апакем, күн периси – менин апакем.

А й п е р и. Апа-эжең айлансын сенден.

Т а и р. О, пардон! Апакем – менин апа-эжем, а апа-эжем – менин апакем.

(Бардыгы күлүшөт. Айпери менен Таир өбүшүп көрүшүшөт.)

Күмүш тоюңар кут болсун. Күмүш тоюңарга күмүш билерик, күмүш портсигар алып келдим. А алтын тоюңарга ар кимиңе алтын аяк тартуу кылам. Алтын аяктан суу ичесиңер экөөң.

А й п е р и. Ракмат.

С у л а й м а н. Ракмат.

М а к т ы м. Айтканың келсин, кулунум.

А й п е р и. Ой, чоң энең мени чочутпадыбы: неберем азып кетиптир, ой-санаасы ордунда эмес ушунун деп.

Т а и р. Чоң энем айтса, туура айтат. Башкалардын чоң энесин билбеймин, менин чоң энем адам жанынын инженери: баарысын көзү көрүп, жүрөгү сезип турат. Ооба, оюм ордунда эмес. Башыма мушкүл иш түштү. Түрмөгө кетип баратам.

М а к т ы м. Кудай-ай, бул эмне дейт?!

А й п е р и. Жөөлүбөчү нары!

С у л а й м а н. Ойносоң да, ойлоп сүйлөсөңчү, балам.

Т а и р. Оюну жок, туугандар. Мен пара алдым. Апжемдей болгон аялдан. Үч миң сом!

М а к т ы м. Үч миң сом!

А й п е р и. Үч миң сом...

С у л а й м а н. А эмнеге берип жүрөт аны тиги аял?

Т а и р. Баласы камалып калды. Мен куректуу жигит. Өткөн жылы институтту бүтүп, өз айылына мал доктур болуп келет. Анан ак ниет иштейм деп колхоздун завфермеси менен райисине жек көрүндү болуп алат. А тиги экөө, калктын малын карышкырча жойлоп жүргөн эргулдар экен, эптеп жок жерден жалаа жаап, жаш ветврачты каматып салышат.

С у л а й м а н. А сен анын актоочусу болуп дайындаласың?

Т а и р. Ооба.

С у л а й м а н. Анан актаймын деп алган акчаңды актай албай каласың?

Т а и р. Актаса болот эле, жигит күнөөсүз. Бирок тигилер күчтүүлүк кылып кетишти.

А й п е р и. Албетте, турмушта өкчөлүп жүрүп алчы-таасын жеген какбаштар акыйкаттыкты эңсеген, бирок ал үчүн күрөшө билбеген мадырабаштардын тоң мойнун толгоп салды да.

Т а и р. Ошентишти.

С у л а й м а н. Демек, азыр аял акчамды кайра бер деп аткан турбайбы?

Т а и р. Угу.

С у л а й м а н. А антпесең, арызданат. Туура.

М а к т ы м. Кокуй, кутул анын пулунан тезирээк!

Т а и р. Пул болду – күл болду. *(Алаканын үйлөп коёт.)*

С у л а й м а н. Токточу. Деги сен эмне үчүн алып жүрөсүң ал параны? Кандай зарылчылыгы келди анын сага?

М а к т ы м. Ошону айтсаң.

С у л а й м а н. Уятсыз! Бир жыл иштебей жатып паракор аталат деген эмне шермендечилик?!

Т а и р. Менин оюмда эчтеке жок болчу. Жанагы аял өзү үйүмө каттап туруп алды. Эки жолу акчасын бетине ыргытып кубалап чыктым. Жигит болбой өлөйүн, калп айтсам. Бирок үчүнчүсүндө...

С у л а й м а н. Эмне болуп кетти «үчүнчүсүндө»?!

Т а и р. Кокусунан апам звонить этип калды. Алжирге баратам, акча керек деп айтты. Керек болсо, мына деп, аялдын акчасын салып жибердим. Бир сомун калтырбай. Ошол. келип сенин алкымыңа тыгылган турбайбы?

А й п е р и. Мен, эмне, муну пара алгын дептирминби? Эптесең миң сомдой жөнөтүп кой дегенмин.

М а к т ы м. Жок, тез арада аялдын акчасын кайтып бериш керек. Уктуңарбы?

(Эрди-катын бири-бирин карашат.) С у л а й м а н. Туура. Башка жол жок.

А й п е р и. Кайсы акчаны беребиз? С у л а й м а н. Кассадагы.

А й п е р и. Сенин, эмне, кассада акчаң барбы? А меники жок. *(Ордунан туруп, үйгө карай басат.)*

С у л а й м а н. Мм... Анан дагы сүйлөшөбүз...

(Аялынын артынан кетет. Таир аларды узата карап, башын чайкайт.)

Т а и р. Менин ата-энем ажайып адамдар. Айрыкча апакем.

М а к т ы м. Ай, балам-ай, балам-ай... Айыптын баары өзүндө.

Т а и р. Билем, эне.

М а к т ы м. Эми эмне кылыш керек? Мунча акчаны ким берет?

Т а и р. Эх, чоң эне, тапкан-ташынганыңды тынчтык фондусуна тапшырбаганында, мени өзүң эле куткарып алмаксың.

М а к т ы м. Ооба сага. Менин беш жылдан бери темселеп жүрүп өткөргөнүм беш жүз сом, а сенин бир алган параң үч миң болуп отурат.

(Таир чөгөлөй калып, Мактымдын колдорун өбөт.)

Таир . Кечирип кой, карыям. Эми эч качан бул бокту жебейм. Ишенип кой.

(Мактым небересин өйдө тургузат.)

М а к т ы м. Өлүмтүгүмө сактаган миң сомдой пенсиям бар. Ал ошону. А мен сен кутулганча, өлбөй турам.

(Таир башын чайкап күлөт. Күлкүсү ачуу ыйга айланат. Кемпир анын башын сылайт.)

Эчтеке эмес, балам. Эчтеке эмес...

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

III КӨРҮНҮШ

Кечкурун. Жалгыз түп жаңгактын арбайган шактарынын арасынан толгон ай сүзүп баратат. Коргондун бир жери жарык, бир жери көлөкө. Коргондо эч ким көрүнбөйт. Баарысы үйдө...

Үйдүн эшик-терезелери ачык, алардан электр нуру түшүп турат, шаңдуу үндөр, жеңил музыка угулат...

Эркайым менен Сонун эшикке чыгышат. Эркайымдын колунда суусунга ичилчү ичимдиктер, Сонундун колунда мөмө-чөмө салынган патнустар бар. Экөө супага келишип, патнустарын столго коюшат.

Э р к а й ы м. Келчи, тигилер чыкканча өзүбүзчө эс алып алалы. Эртеден бери ысык ашканада буулугуп өлө турган болдук.

С о н у н. Айта көрбө.

(Эркайым селкинчекке, Сонун кресло-качалкага отура кетишет.)

Э р к а й ы м. Эх, чоң атам эгип кеткен чоң жаңгак, чоң энем салып берген кыл аркандан селкинчек. Экөөңө тең ракмат.

С о н у н. Айды карасаң, аябай толуптур.

(Эркайым ырдап кирет.)

Э р к а й ы м. «Ак булутту аралап ай баратат...» *(Сонун ага кошулат.)*

А эсиңдеби бул ырды ким ырдачу эле?

С о н у н. Таттыбүбү Турсунбаева.

Э р к а й ы м. Во! А мен далай жолу ал кишинин тизесинде отурганмын.

С о н у н. Койчу? Кандайча?

Э р к а й ы м. Ой, ал деген биздин Айпери экөө дос эле да. Сонун. Ай-ий, ушундайбы?

Э р к а й ы м. Көрөсүң, мен Таттыбүбүнүн ордун басамын.

С о н у н. Тилегиңе жет ылайым.

Э р к а й ы м. «Ак булутту аралап ай баратат...»

С о н у н. А сен байкадыңбы, Таирдин сабыры суз. Оокат жебейт, ичкилик ичпейт, көпчүлүккө кошулуп күлбөйт. Өзүнчө эле ойго батып отурат...

Э р к а й ы м. Көрсөң мунун баамчылдыгын. Келгенден бери көзүңдү албайсың ээ андан?

С о н у н. Албаса эмне экен. Бөлөм болот.

Э р к а й ы м. Бөлөм, бөлөм үчүн өлөм дечи?

С о н у н. Ой, ушу сен качан акылыңа кирер экенсиң!

(Эркайым каткырып күлөт.)

Э р к а й ы м. Тигине эшикке чыкты.

(Таир веранданын туркугуно жөлөнүп туруп калат.)

С о н у н. Чакырсаң бери.

Э р к а й ы м. Байке! Кел, биз менен отур.

(Таир супага басып келет. Сонун ага өз ордун бошотуп берет.)

Т а и р. О-о, бийкечтер, таза авада гана сырдашып отурган экенсиңер, ээ.

Эркайым. А эмне жөнүндө сырдашканыбызды билесиңби?

Т а и р. Кана, айткылачы.

Э р к а й ы м. Сен жөнүндө.

Т а и р. Мен жөнүндөбү?

С о н у н. Эмнеге тың каласың? Көптөн бери көрүшпөй, сагынып калдык да сени.

Э р к а й ы м. Айрыкча, Сонун.

Т а и р. Ошондойбу?

С о н у н. Ай-ий, ушу кыздыкы өттү!

(Эркайым дагы шарактап күлөт.)

Э р к а й ы м. Анан калппы? Ар күнү кулак-мээмди жейт, байке: бөлөм кандай жүрөт болду экен, Таир качан келээр экен деп.

С о н у н. Десе эмне болуптур?

Т а и р, Жок, силер мени сүйүнтүп атасынар. Мен ойлоп жүрбөймүнбү: бул темир коруктa бирөө-бирөө менен иши жок, мени эстеген киши жок деп. Көрсө...

Э р к а й ы м. Ушундай. Билип жүр мындан нары.

Т а и р. Түйүнчөккө түйүп алам.

Эркайым. А эми айтчы: өткөн жылдан бери биз өзгөрүп-түрбүзбү анча-мынча?

Т а и р. О-о, албетте! Экөөң тең гүлкайырдай ачылып, суктантчу сулууларга айланыпсынар.

Э р к а й ы м. Чын элеби?

Т а и р. А Сонун бойго жетип, келишкен колукту болуптур.

Э р к а й ы м. Ой, байке, таап айттың. Биздин Сонун күндөн күнгө сонун болуп баратат. Көчөдө бирге басып калсаң барбы, тим эле жигиттер мындан көзүн албай аңырайып артыбыздан ээрчип алышат.

Сонун. Бетим-ий, бетим, мына бул кыздын каратып туруп калп айтканын көр.

Т а и р. А мен буга ишенем. Эгер бөлөм болбосоң, мен сага биринчи эле көрүштө ашык болмокмун.

Сонун. А бөлөң болсом, эмне экен? Мактым эне: бөлөлөр бири-бирине үйлөнө беришет дейт.

Э р к а й ы м. Мына көрдүңбү?

Т а и р. Ырас элеби?

С о н у н. Ырас, ырас! Ишенбесең өзүнөн сурап көр.

(Айтаарын айтып алып, уяла түшөт.)

Т а и р. Кызык... А мен ойлоп жүрбөймүнбү...

(Үйдүн терезесинеи Айпери башпагат.)

А й п е р и. Эркайым! О, Эркайым!

Э р к а й ы м. Ов!

А й п е р и. Бери келип кетчи.

(Эркайым кетет.)

Эркайым. Сөздүн кызык жерине келдиңер, уланткыла.

С о н у н. Эси жок.

Т а и р. Суусап кеттим.

(Сонун ордунан ыргып турат.)

С о н у н. Эмне ичесиң?

Т а и р. Сок. *(Сонун сок куюп берет).*

А сен чын эле сулуу кыз болуп кетипсиң.

Сонун. «Бөлөм болбосоң» деп коёт... Анда эмнеге өбөсүң?

Т а и р. Сениби? Качан?

С о н у н. Өткөн жылы.

Т а и р. А-а, эстедим. Тажикстанга кетпаратканда... Баарыңар менен өбүшүп коштошподум беле.

С о н у н. Ал эсеп эмес. Андан мурда... чак түштө... Ушул супада...

(Таир күлүп жиберет.)

Т а и р. Ой, сен ошонун баарын эстеп жүрөсүңбү?

С о н у н. Эстеп жүрөм...

Т а и р. Анда кел дагы бир өөп коёюн, таптакыр унутпас бол.

(Кызды имерип, өпмөк болот.)

С о н у н. Кокуй, коё бер, эжем менен жездем келатат.

(Айпери менен Сулайман басып келишет.)

А й п е р и. Сонун, сен меймандарга кир, Эркайымга жардам бер.

(Сонун кетет.)

С у л а й м а н. Таир, апаң бир амал ойлоп тапты.

А й п е р и. Амал эмес, акыл десеңчи бай болгур. Адегенде ук, жакпаса жайына коёбуз.

Т а и р. Кулак силерде.

С у л а й м а н. Айт, Айпери.

А й п е р и. Балам, ойлонуп көрсөк, сенин карызыңды төлөөргө такыр кудуретибиз жетпейт экен. Айлабыз куруганда атаң экөөбүз мындай деп чечтик: сен эми кайтып барба Тажикстанга; сенин ордуңа биз иштеген жериңе бир жалган справка жөнөтүп коёбуз.

Т а и р. Справка?

А й п е р и. Ооба.

С у л а й м а н. Өлдү деген...

Т а и р. Өлдү деген?!

Айпери *(күйөөсүнө)*. О кудай-ай, коё турбайсыңбы мен түшүндүргөнчө!

Т а и р. Мен түшүнө баштадым...

С у л а й м а н. Ананчы, юрист эмессиңби?

Т а и р. Демек, справка судмедэкспертten барат?

С у л а й м а н. Ооба.

Т а и р. Аны алган соң, менин кызматташтарым мени өлдүгө чыгарат. А муну угуп, менин аялым өзүнөн өзү тынчыйт да калат.

А й п е р и. Туптуура.

С у л а й м а н. Так ошондой.

Т а и р. Мм... А мен болсо тирүүлөй өлүккө айланам.

А й п е р и. Кечирип кой, каралдым, арга жоктун иши.

(Таир эне-атасын тиктеп туруп, күлүп жиберет.)

Т аир . Эмне экен, эрк силерде: өзүңөр жараткансыңар, өзүңөр өлтүргүлө.

А й п е р и. Сүйлөштүк! Калганын атаң аткарат. Кана, атасы, кызматыңдын пайдасын көргөзчү бизге бир жолу.

С у л а й м а н. Көрбөй жүрөсүңбү?

Айпери . Алганың эки жүз айлык, а Айпериге апкелгениң элүү сом. Ушул менин көргөнүм.

С у л а й м а н. Албетте, сага окшоп гонорар таппасам.

А й п е р и. А ким кой деп атат сени? Судмедэксперт деген – ох-хо! – тергөөчү, прокурор, сот, адвокаттан кем жебейт жегиси келсе. Кезектеги бир ишинди бузуп кой же түзөп кой.

С у л а й м а н. Көрдүңбү, уулум, апаң мени түздөн-түз кылмышка түртөт. Ой, андай эргулдардын бири мына маңдайыбызда отурбайбы? Акыбалын көрүп атасыңбы?

А й п е р и. Эптей албаса ушинтет да. А эптегендер эки ашап жүрөт, эң жакшы жашап жүрөт.

(Үйгө карай басат.)

Сулайман . Ушундай апаң... Кой, мен да конокторго кирейин. А справканы... эртең тууралайм.

(Кетет).

Т а и р. Мм... Демек, эртеңден баштап мен жокмун... О дүйнө кеткен болом... Бирок өлөрүн өлүп алып деле жашап жүрө берем арбактай болуп. Хе, өкүмүн көр экөөнүн... Ой, закон үч эле жыл берет бул үчүн! А булар өлүм жазасын жарыялап отурушат... Жок, мага актоочу керек. Мени актасын кичине, күнөөмдү жеңилдетсин. Болбосо күлгүн жаш күйүп кеткени турат. Ооба, актоочу зарыл. Болгондо да, иш билги, таланттуу болсун ал. Мына өзүмө окшогон. Мени азыр бүт район мактап атпайбы. Айтса-айтпаса, алдагы мал доктурдун аквалы кыйын болчу, а мен аны куткарып жибердим. Таптакыр! Байкуш аялдын тим эле төбөсү көкө тийип турат. Мени экинчи баласындай көрөт. А баласы экөөбүз ынак дос болуп кеттик. Үйлөрүндө мейман болдум. Ошентсе да... булардын акчасын кайтып бериш керек. Жейм дегеним алкымыма тыгылып калды. Мен аны эч качан жута алчудай эмесмин... Ырас, аялга айтсам уккусу жок: өлсөм да кайра албаймын, баламдын башы-көзүнөн садага ошол үч миң сом дейт. Мен дагы садага алгым келбейт. Кайырчы эмесмин да...

(Сонун келет.)

С о н у н. Ким менен сүйлөшүп атасың?

Т а и р. Арбагым менен.

С о н у н. Эмне?

Т а и р. Өзүмдүн арбагым менен.

Сонун. Жинди. *(Селкинчекке отурат.)* Таир...

Т а и р. И-и?

С о н у н. Сен ал жакта ким менен жашайсың?

Т а и р. Ким менен болмок эле, жалгыз турам.

С о н у н. Анда оокатыңды ким бышырып берет, кириңди ким жууйт?

Т а и р. Өзүм, албетте.

С о н у н. Кыйналат турбайсыңбы.

Т а и р. Айла канча.

Сонун *(кокусунан)*. Таир... мени ала кетпейсиңби? Бардык түйшүгүңдү өз мойнума алат элем.

Т а и р. Эмне, жададыңбы бул үйдөн?

С о н у н. Жок... Иштен... Апа-эжем мени жаман жерге орноштуруптур.

Т а и р. А сен которулуп ал.

С о н у н. Антсе да болот, бирок... Ала кетчи мени. Мен сени менен жашагым келет. Карындашың катары.

Т а и р. Карындашым катарында элеби?

С о н у н. Сен мени сүйбөйсүң да.

Т а и р. А сен меничи?

С о н у н. Сүйөм! Абдан, абдан сүйөм!

Т а и р. Чын элеби?

С о н у н. Кыз өлөйүн калп айтсам!

(Таир кызды өзүнө имерет.)

Т а и р. Ишениш кыйын, ушунча болуп мени эч ким сүйө элек болчу.

Сонун.Ооба сага... Эркайым айтат го, кыздары көп деп.

Т а и р. Туура. Мен өзүм көп кызга ашык болгом. Бирок бирөө да мени сүйөм деп сүйүнткөн жок. Мына сенден угуп отурам биринчи жолу.

С о н у н. Сенин азил-чыныңды ажыратыш кыйын.

(Таир анын эриндеринен өбөт.)

Таир . Макул, өлбөсөм, ала кетейин, өлүп калсам...

(Сонун аны сүйлөтө койбой өпкүлөп кирет.)

Сонун. Өлбө... Өлбө... Өлбө...

(Үйдөн шарактап күлүп, Айпери менен Зыйнат чыгат. Сонун Таирдин кучагынан булкуна бошонуп, столдун үстүндөгү идиш-аякка киришип калат. Таир дарбаза жакка бет алат. Айпери аны утурлай басат.)

А й п е р и. Таир, токтой турчу...

(Зыйнат супага келет. Зыйнат – толмоч, ак жуумал аял. Бул дагы Айпериге окшоп азыр кымбат кийинген, баалуу шаан-шөкөттөрдү армансыз тагынып алган.)

З ы й н а т. Сонун... Сен, эмне, биздин дачада болдуң беле?

(Сонун дирт эте түшөт.)

С о н у н. Жок!

З ы й н а т. Анда кошуналар жаңылышкан экен. *(Сонун шашылыш кетмекчи болот.)* А эмне үчүн биздикине келбей кеттиң?

С о н у н. Колум тийбей атат...

З ы й н а т . Баса...

(Сонун кетет. Айпери келет.)

Ах, Перим, сонун коргонуң бар да. Ээн-эркин, эл-журт, коңшу-колоң менен ишиң жок. Өзүнчө эле чепте жашайсың.

А й п е р и. А менин кайненем муну коргон дебейт, корук дейт. А мени болсо бул коруктун тоту кушу деп коёт.

(Экөө тең күлөт.)

З ы й н а т. Ой, мастен кемпир... А бир жолу аның мага: «Айпери экөөң күн тийген жердин күкүгүсүңөр» деп айтат.

А й п е р и. Ал эмне дегени экен?

З ы й н а т. Өз жыргалыңар үчүн гана жашаган эгоист катындарсыңар дегени да.

А й п е р и. А-а, аны уккам. Мени далай жолу: балдарыңы тарбиялабайсың, эриңе карабайсың деп урушкан. А менин бала бакканга, күйөөмө кызмат кылганга убактым болдубу. Чуркап жүрүп институтту бүтүрдүм, эркектер менен эрегише иштеп, акыры азыркы аквалга жеттим. Анан калса, мынабул турак жай туптуура он жылдык өмүрүмдү алды.

З ы й н а т. Азамат экенсиң, Айпери. Аял башың менен кайненеңдин бир чалдыбар коргонун көрүнгөндүн көзү күйө тургандай корукка айлантып отурасың.

А й п е р и. Башына түшсө, байтал ат болот дешет. Мен ошол байтал аттарданмын. Эринин турмушка эби жок болсо, аргасыздан аял эркек кебин киет. Сулайман үй-тиричилиги менен иши жок. Илгери институтта иштеп жүргөндө иш эрмеги илим эле. Азыр кызматын гана кылат да, калган убактысын ууга же балыкчылыкка жумшайт. А түйшүктүн баары менин мойнумда.

З ы й н а т . Бактыңа Колдоштун сага классташ курбу болуп калганын карачы.

А й п е р и. Ооба, Колдош мени колдоп келатат. Колдошсуз эмне болот элем, билбейм. Өзүң билесиң, аялдын коомдук абалы дале болсо арсар, көз каранды. Аял эркекке теңелиш үчүн ага эркектин колдоосу керек. Мындайча айтканда, сени эркектер өзүнө теңесе гана теңелесиң. Ромэн Роллан туура айтат: «Биздин күндүн аялдары көз каранды эместикке күрөшүп жатып жетишет. А эркектер үчүн бул эчак чечилген маселе». А кыргыз аялдары али көпкө күрөшөт...

З ы й н а т . Айтмакчы, Колдоштун иши чатак деп уктум.

А й п е р и. Комиссияны айтасың го?

З ы й н а т . Ооба.

А й п е р и. Азыр андай текшерүүлөр бардык жерде жүрүп атпайбы.

З ы й н а т . А текшерүүнүн жыйынтыгы бюродо каралат имиш.

А й п е р и. Менимче, Колдоштун корко турган жери жок.

Зыйнат. Бар экен, Перим, бар экен. Пара алган имиш.

А й п е р и. Ой, Зыйнат, андай имиштерди ар кандай кишиге жамаса жарашат. Мына, отурган экөөбүзгө деле. Мисалы, менин кызматчыларым же клиенттерим апта сайын, ай сайын мага: шампан ичип коюңуз, шоколад жеп коюңуз деген болуп беш сом, он сомдон колума кыстарып кетишет. А сен өзүң айтып жүрөсүң: ар бир аборттон отуз сом табам деп.

Зыйнат. О, кокуй, көрүнгөн аялдан эмес да. Айрым айласы кеткендерден гана...

А й п е р и. А айласы кеткендер көп. Анан ошого окшогондор келип отуруп бизге окшогондорду: мени, сени, Арстанды, Колдошту паракор атка кондурушат.

З ы й н а т . Аның туура.

А й п е р и. Кел, суу ичели.

(Суу куюштурат.)

Иштериң кандай?

З ы й н а т . Кандай болмок эле, эки кат катындарды кабыл алмай да. А мына менин Арстанымдын иши...

(Арсар түрдө токтоп калат.)

А й п е р и. Эмне, жаманбы?

З ы й н а т . Кадырың жам болсун, тескерисинче. Азыр ал арылдап алдына секиргени тынып турат.

А й п е р и. Ошондойбу? Каякты көздөй?

З ы й н а т . Анысын ачык айтпайт. Ал өзү совминдин имаратынан көзүн албайт.

А й п е р и. О-о, болсун, болсун.

Зыйнат. Ушундай, Перим. Кудай буюрса, күндөрдүн бир күнүндө сен башкарган «Сулуулуктун салону» аттуу ак мрамор үйдүн алдына совминдин кара «Волгасы» келип токтошу ыктымал.

А й п е р и. А мен ал «Волганы» утурлай чуркап чыгам да, анда олтурган сулуу аялга колум сунам.

(Зыйнатка колун берет.)

Улуу урматтуу, министершам, рахим этиңиз!

(Зыйнат анын колун кармай ордунан турат.)

З ы й н а т . Мени эң чебер косметологго, эң жакшы массажистке табышта.

А й п е р и. Сиздин бир сөзүңүз, айым.

З ы й н а т . Дайыма ушунундан жазба. Мени сыйласаң, кем болбойсуң.

А й п е р и. Ракмат.

(Экөө күлүшүп, өз орундарына кайра отурушат.)

З ы й н а т . Айтмакчы, менин дагы бир жакшы жаңылыгым бар.

А й п е р и. Айта көр тезирээк.

З ы й н а т . Кызыбыз Москвада калмак болду.

А й п е р и. Ай-ий, Чоң театрдын өзүндөбү?

Зыйнат. Анысы али чечиле элек. Буюрса ал дагы оңуна чечилет.

А й п е р и. Анда эмне үчүн калат?

З ы й н а т . Күйөөгө чыгып атат.

А й п е р и. И-и, бактылуу болсун ылайым.

З ы й н а т . А күйөө балаң ким дебейсиңби?

А й п е р и. Ким?

З ы й н а т . Илимдин доктору! Шаардын борборунда үйү, четинде – дачасы, ГАЗ–24 машинасы бар имиш.

(Айпери кичине тыныга түшөт.)

А й п е р и. А менин кудай шорумду курутту.

З ы й н а т . Ботом, эмне кылып?

А й п е р и. Айтпаска аргам жок, өзөгүм өрттөнүп турат.

З ы й н а т . Жүрөгүмдү түшүрбөчү.

А й п е р и. Зыйнат, сен билесиң: Сонун менин эжемден калган жалгыз перзент. Мен аны өз кызымдай көрөм. Апасы өлгөндөн бери ал менин колумда. Окууга өткөрөйүн десем, ага акча керек. Шондуктан иштей турсун деп Арстанга алпаргам. А Арстан, азаматтык кылып, айтаар замат өзүнө секретарь кылып алды. Анысына ыраазы болуп, кызынар жокто кызматыңарды кылып жүрсүн деп, кызды үйүңөргө кийирип бердим. Мына бир нече айдан бери бул жетим экөөбүзгө бирдей жардамчы болуп келатат.

З ы й н а т . Кийинки учурда келбей кетти.

А й п е р и. Аның ырас. А баргын десем, көз жашын көлдөтүп ыйлайт да, турат.

З ы й н а т . Эмне үчүн, ботом?

А й п е р и. Зыйнат... бул жашабагырдын боюна бала бүтүп калыптыр.

Зыйнат. И-и-ий, бетим...

А й п е р и. Ушундай.

Зыйнат. А-а... кимден экен анан анысы? *(Айпери атайлап унчукпай коёт.)* Айпери... Айпери... Кантип эле? Ишенбейм!

А й п е р и. Адегенде мен да ишенген эмесмин. *(Зыйнат ордунда мелтиреп отуруп калат.)*

З ы й н а т . Уятсыз аңги... Жаш кыз, жаш аял дегенди кыя өтө албайт. Өз кызы тигинтип күйөөгө баратат, а бул дале кызы тендүү кыздарга кылыктанат. Шашпа сени, үйгө барасың, тим эле бычып салбасамбы.

А й п е р и. Арстандан муну күткөн эмесмин. Жетим кызды аябай, мени сыйлабай...

З ы й н а т . Айып өзүңдө да бар. Арстандын катыпнозугун билип туруп, мөлтүрөгөн кызынды алпарып, анын мандайына отургузуп коёсуң. Андан көрө өз салонуңа эле иштетип албайсыңбы. Ой... Чын эле эмнеге ошентпединг? Токточу, Пери... Ушуну сен атайы жасап жүрбө? Сонун

– Арстанга коюлган капкан эмеспи, ыя? Анда, капканың чапты.

А й п е р и. Кудай урду сени, Зыйнат. Эмне үчүн мен Арстанга капкан коюшум керек?

З ы й н а т . Колго түшүрүш үчүн. Колго түшүрүп алып, коркутуш үчүн.

А й п е р и. Түшүнсөм өлөйүн.

З ы й н а т . Калп айтпа. Экөөбүз тең жакшы билебиз: Өткөн жылдан бери Арстан менен Колдош касташып, кармашып келатышат. Күзгү Пленумда Колдош Арстандын терисин тескери сыйрыган. А быйыл минтип, тагдырдын тамашасы экен, Арстан парткомиссияны башкарып, алты айдан бери Колдоштун ишин текшерип, анын заманасын кууруп келатат. Мына шондуктан, ушу кезде Арстандын бир талуу жерин таап, аны капшыра кармасаң, аргасыздан ал сенин Колдошуңду колдоп кетиши ыктымал.

А й п е р и. Демек, мен Колдоштун кызыкчылыгы үчүн кызымдын... кыздыгын курмандыкка чалган турбаймынбы?

З ы й н а т . Колдоштун кызыкчылыгы – Айперинин кызыкчылыгы деп билебиз, айым. Анан кала берсе, Айперинин Арстанда өз өчү да бар деп жүрөбүз.

А й п е р и. Ошондойбу?

З ы й н а т . Ананчы! Ай периси бир кезде Арстанга ашык эле. А Арстаның түшкүр анын сүйүүсүн этибар албастан, Айперинин курсташ курбусуна үйлөнүп албадыбы.

А й п е р и. Көрсө, курсташ курбунун атасы академияда академик болуп иштейт экен.

З ы й н а т . А Айперинин жесир апасы айылда тоок багат экен, айылдаштарына жумуртка сатат экен.

(Айпери башын чайкап күлөт. Көзүнө жаш кылгыра түшөт.)

А й п е р и. Кудая тобо... Дос туруп, душманча сүйлөшүп атабыз, ээ...

З ы й н а т . Кечирип кой, Перим! *(Айперинин чекесинен өбөт.)* Баарын кылган тиги айбан...

(Зыйнат үй жакты карайт. Үйдөн Арстан менен Су-

лайман чыгып келаткан болот. Экөөнүн тең көңүлдөрү куунак. Шыбырап сүйлөп, шаңкылдап күлүшөт.)

З ы й н а т . Азыр мен анын күлкүсүн ыйга айлантам.

А й п е р и. Кокуй, Зыйнат, коё тур. Үйгө барганда сүйлөшкүлө. Сулайман уга көрбөсүн.

Зыйнат. Эмне, ал...?

А й п е р и. Мен сага гана айтып отурам.

Зыйнат. Туура кыласың, Перим. Ушуну...

А й п е р и. Түшүнөм, Арстан көтөрүлгөнү атат... Кадырыңар жам болсун, үчөөбүздөн бөлөк эч ким билбейт.

З ы й н а т . Ракмат, сулуум.

(Эки эркек аялдарга карай басышат. Арстан ырдап келет. Ал орто бойлуу, толо, чың эркек.)

А р с т а н. «Кезигип жылдардын бир жылдарында
Кайырсыз айлардын бир айларында
Кайдадыр алып кеттиң жаштыгымды
Жер чийген чачтарыңа байладың да...

А й п е р и. Кайран, Арс. Ашыглык дегенде дале боз уландай боздойсуң.

(Арстан жатка ыр окуйт.)

Ар с т а н. «Бетимдин качып кан-сөлү,
Агарды чачым бубактай.
Бирок да сүйүү ышкысы
Жүрөктө – жаштык куректай...

З ы й н а т . Кыз-келинди ушинтип кызыктырат да.

(Арстан тамашасын улантат.)

Арстан. Кайдагы кыз-келин... Жанбиргем, бул айтылган азил анчейин...

З ы й н а т . Даба жок буга: ушинтип отуруп кутулуп кетет.

А р с т а н . Жок, жолдоштор, сөздүн чыны да ушул. Оюн-күлкүнүн мезгили өттү. Азыр эртеден-кечке иш менен алпурушмай: кайра куруу, тездетүү, адамдык фактор деп чуркап жүрөсүң.

З ы й н а т. Мунусу ырас. Ишемби-жекшембини да эстен чыгарды.

А р с т а н . Ишенсеңер, эки айдан бери эс алганым ушул. Ракмат силерге: минтип тойлотуп-ойнотуп отурасыңар; эр-

келетип, эчак эстен чыккан ичимдиктен ичирип, көңүлүмдү көккө эргитип койдуңар.

А й п е р и. Сен курсант болсоң – биз курсант.

Арстан. Ох, силердин ушул супаңар сонун да. Келгилечи кичине салкындап отуралы. Пиво жокпу бул жерде?

А й п е р и. Кыздар! Пиво апчыккылачы!

С у л а й м а н. А мүмкүн, беркисинен эле?..

А р с т а н . Жо-жок! Жетишет. Анын үстүнө, менден башкаң ичпейт экенсиңер...

С у л а й м а н. Ага ар кандай себеп бар. Ак Зыйнатың – ден соолугум деп жүрөт, а Ай Периси – ичкилик – сулуулуктун душманы деп билет. Мен болсо, баягы чоң чатактан кийин сопу болгом.

А р с т а н . Кайсы чатак?

А й п е р и. Бычакташканын айтат.

З ы й н а т . Аялдын айынан.

А й п е р и. Аяшынын айынан.

А р с т а н . А-а, эстедим. Ой, ошондо оңой кутулган экенсиң. Кокус камалып кетсең эмне болот эле?

З ы й н а т . Колдош колдобогондо...

С у л а й м а н. Туура, бактыма Колдош бар экен. *(Арстан менен Зыйнат кытмыр күлөт.)*

А й п е р и. Карасаң, какшыктап коёт дагы.

А р с т а н . Жок, Колдош сага чын эле көп жакшылык кылып келатат.

С у л а й м а н. Түшүнөм, түшүнөм. Шондуктан бассамтурсам жолдош Колдошко, Колдош жолдошко алкыш айтып, а кишинин амандыгын тилеп, ишине ийгилик каалап жүрөмүн.

(Эрди-катын дагы күлүшөт. Айпери буга жиндене кыйкырат.)

А й п е р и. Кыздар! Эркайым! Сонун!

(Сонун чуркап чыгат.)

Ой, пиво апкел дебедим беле силерге!

Арстан. Иш демекчи... Анын иши азыр кыйын. Аз күндө алынып калышы ыктымал.

А й п е р и. Мансаптын өмүрү адамдын өмүрүнөн кыска турбайбы. Эртели-кеч ар кимдин башына келет ал.

(Сонун столго пиво апкелип коёт. Сулайман ача баштайт.)

Арстан. Айтмакчы, Сонун, кийинки күндөрү ишке келбей кеттиң да? Сураштырсам, ооруп атат дешет.

А й п е р и. Анысы чын, доктурга каттап жүрөт. *(Сонун кетип баратып, кайра токтойт.)*

С о н у н. Мен эми иштебейм... ал жерде.

А р с т а н. Ой, эмне үчүн? *(Сонун жооп бербей, чуркап кетет.)* Кокуй, кызынды бирөө капа кылган көрүнөт.

А й п е р и. Мен дагы ошентип ойлойм,

А р с т а н. Эртең билейинчи.

З ы й н а т. Ооба, ошент. Ал азыр пивонду ич, кетели.

Арстан. Туура айтасың, кеч болуп калды.

(Сунулган пивону ичип жиберет.)

З ы й н а т. Ох, сонун муздаптыр... Ракмат.

А й п е р и. Өзүңөргө дагын.

С у л а й м а н. Жакшы баргыла.

(Баарысы дарбаза жакка басышат.)

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

IV КӨРҮНҮШ

Ошо күндүн эртеси. Эртең менен.

Коргон тыптынч. Бир караган кишиге коргондо эч ким жоктой. Бирок жаңгакка салынган селкинчекте... бирөө асылып турат. Жансыз киши сыяктуу. Бул – Таир.

Экинчи кабаттагы балкондо Айпери пайда болот. Кийгени кечеги кимано. Адаттагыдай катуу эсинеп, керилип-чоюлуп алат. Анан кокусунан Таирди көрүп, ачуу кыйкырып алат.

А й п е р и. А-а-ай! Сулайман! Эне! Кыздар! *(Сулайман, Мактым, Сонун менен Эркайым үйдөн чуркап чыгышат.)*

М а к т ы м. Ой, эмне болуп кетти, ботом?!

(Айпери аптыгып, колдору менен көрсөтөт.)

А й п е р и. Тигини... Тигини карагыла!

Мактым. Ай-и-ий, кудай!

(Баарысы чуркурап супа жакка чуркашат. Ошо кезде Таир тирүүлөй жерге түшөт.)

Т а и р. Тамаша!

М а к т ы м. О, бай болгур десе! Ушинтип да тамашалайт бекен? Жүрөгүм түшүп калбадыбы.

(Таир аны кучактап, чачынан өбөт.)

Т а и р. Кечирип кой, энеке.

Э р к а й ы м. Жинди!

(Чукул бурулуп басып кетет. Сонун анын артынан ээрчийт. Кемпир коргондун төрүн көздөй басат.)

С у л а й м а н. Бул эмне кылганың?

(Таир адегенде атасын, анан апасын карайт.)

Т а и р. Кечээ экөөң жазган трагикомедияны репетициялап атам.

(Ата-энеси үн-сөзсүз тиктешип алып, тескери бурулуп кетишет: апасы – ичкериге, атасы – дарбазага карай бет алат. Таир креслого отура кетет. Кокусунан, Сулайман токтоп калат.)

С у л а й м а н. Трагикомедиянын автору апаң. А мен жөн гана аны колдомуш болдум.

Т а и р. Эмне үчүн?

С у л а й м а н. Сени сынагым келди.

Таир. Мм...

С у л а й м а н. Менимче, туура кыласың. Өлүп алып жашагандан көрө, жашабай өлүп калган артык. А справканы мен жөнөтпөйм, кадырың жам болсун.

Т а и р. Закондон корктуңбу?

С у л а й м а н. Законду бузгум келбейт, сага окшоп.

(Дарбаза карай басып кетет. Уулу анын артынан узата карап калат. Бир пастан кийин бош шишелер жүктөлгөн коляскасын түртүп, кемпир пайда болот.)

Т а и р. Ой, чоң эне, таң атпай кайда жөнөдүң?

М а к т ы м. Эртерээк барып очуруд албасам, эл көбөйүп кетет.

Т а и р. Кел анда жеткиришип коёюн.

(Кемпирдин колунан коляскаңы алат. Экөө көчөгө чыгып кетишет. Телефонду сүйрөп, үйдөн Айпери чыгат. Супага

келип отуруп, номерлерди ала баштайт.)

А й п е р и. Гуля, жакшысыңбы... Колдош Сатарович... Эмне?.. Жо-жок. Эчтеке дебей эле кой.

(Рычагды басат. Анан саатына карап алып, дагы чалат.)

Бул – менмин... Үйдө эч ким жокпу?.. Эмне, ооруп калдыңбы?.. Баса, эсим чыкпадыбы... Ко-ош, эмне болду? *(Көпкө тыңшап калат.)* Ушундай де... Эч нерсе эмес, береним. Эр жигиттин башына ар түркүн иштер түшөт... Андан көрө макул дей бер. Бул деле жакшы кызмат экен. Тынч, машинеси бар... Иштеп турсаң, дагы бир кудайдын айтканы болоор... Ооба, келип кетишти... Аны жолукканда айтам. Кадырың жам болсун, ал көзүр эми дайыма биздин колдо болот, каалаганда колдонобуз... Жо-жок, эскирбейт... *(Дарбазанын алдына машине келип токтойт. Дарбаза качырай ачылып, коргонго Арстан кирет.)*

Кечирип кой, үйгө киши келип калды. Анан дагы чалам. *(Трубканы коёт.)* О кел,

Арстан. Келсин деп айттырган экенсиң, келдим.

А й п е р и. Кимден, ботом?

А р с т а н . Зыйнаттан.

А й п е р и. А-а... Анда отур... Азыр кыздарды чакырайын, чай алып чыгышсын.

Арстан . Кой-кой, чайга убакыт жок. Саат ондо Совминде болушум керек.

(Айперинин маңдайына отурат. Экөө тең кыйлага чейин унчугушпайт, бири-бирин күтүп калышат.)

А й п е р и. Кулак сенде, Арстан?

А р с т а н . Мм... Ушу чынбы?

А й п е р и. А сенин, эмне, шегиң барбы?

Арстан. Кечирип кой, Пери... Шайтан жолдон чыгарып... Бир жолу ойното келейин деп өзүбүздүн дачага ала баргам. Кийин шаарга кеткен машине кайра келбей коюп, шолжакта түнөп калышка туура келди... Иши кылып, шайтан жолдон чыгарды...

А й п е р и. Анан ошол эле шайтан азгырып, кызды үч күнгө Ысык-Көлгө, эки күнгө Алма-Атага алып кетип калдың?

А р с т а н. Демек... бардыгын эсептеп жүргөн турбайсыңбы?

А й п е р и. Сен, эмне, мени доого жыкканы келдиңби?

А р с т а н . Болуптур. Эми эмне кыл дейсиң?

А й п е р и. Сен кызды бактысыз кылдың. Эр албайт эми аны.

А р с т а н . Ха! Азыркы кыздар кыздыгынан куду сокур ичегиден кутулгандай кутулушат. Анткени алардын болочок күйөөлөрү үчүн баары бир: колуктусунун сокур ичегиси барбы же жокпу...

А й п е р и. Кудайды карасаңчы, Арс.

А р с т а н . Мен кудайды эмес, турмушту карап айтып атам. Сен деле муну көрүп турасың. Азыркы жаштардын моралдык кодекси такыр башка. Ага карата, ата-энелеринин да көп нерсеге көз карашы өзгөрдү. Бүгүнкү ата-эне, кызы кыз туруп тууп койсо, кокуй, баландын кереги жок, таштап чык алдагы төрөткенаңа деп үйрөтөт; а уулу келин алып келсе: боюнда жок бекен? Иши кылып бирөөнүн баласын ала келбесе болду деп ошого канагат кылат. Же калп айтамбы?

А й п е р и. Тилекке каршы, мунундун мундуу чындыгы бар.

А р с т а н . Мына мени алып көрбөйсүңбү: жалгыз кызымдын менден улуу кишиге тийип, Москвада калып калганына сүйүнүп атам. Анткени андан мурда бир капиталистти ээрчип, Италияга кетем деп коркуткан.

А й п е р и. Койчу?

Арстан. Болгон иш. Зыйнат байкуш экөөбүз жети күн, жети түн ыйлап отуруп, араң айнытканбыз. Антпесек, үйүбүз күймөк: кызыбыз Сицилияда сейил куруп, а биз бул жерде анын азабын тартмакпыз...

А й п е р и. А менин кызымдын азабынан коркпойсуңбу?

А р с т а н . Эмне, мага каршы пайдаланайын дейсиңби? А пайда чыгаар бекен? Мен билем: максатың – Колдошту сактап калыш. Бул үчүн, мени зордоп, ийге келтиришиң керек. Кеч болуп калды, Перим. Колдоштун соодасы бүттү, кечээ кечинде кызматтан алынды.

А й п е р и. Билем.

А р с т а н . Анда... оюнду түшүндүр?

А й п е р и. Өч алам.

А р с т а н . Колдош үчүн?

А й п е р и. ... Өзүм үчүн дагы, Арс.

А р с т а н . Ай ушу Арс дегенинди койчу, бай болгур, атымды толук айтып жүрчү. Мен – Арстанмын.

А й п е р и. ... Сен – арстан да, илбирс да эмессиң. Сен – арс чычкансың.

А р с т а н . Ал эмне дегенин?

А й п е р и. Арс чычканды билбейсиңби? Даректардын башында жашайт. Даректан даракка учуп жүрөт. Кокусунан адамдын башын аттап кетсе, ал адам акыреке чейин айыкпас дартка чалдыгат. Ушундай зыяндуу макулук бул.

А р с т а н . А менин ага кандай тиешем бар?

А й п е р и. Сен көп адамдын башынан аттап өттүң. Менин, Сонундун, Колдоштун...

А р с т а н. Мм... Эри өлгөн катын кошокчу болот дешет. Арманың дагы эле арыла элек турбайбы, байкушум.

А й п е р и. Эми сен байкуш болосуң.

А р с т а н . Бул үчүн кызыңдын кыздыгы аздык кылат. Азыр буга карабайт, билсең. Илгери ошентчү: аялыңдан башка аялга көз артып койсоң, «за моральный поступок» деп иштен алчу, ал турмак партиядан чыгарчу. Бүгүнкү күндө кишинин кишичилигинен көрө, анын ишмердүүлүгүн жогору баалайт. А менин иш билги экеним элдин баарына белгилүү. Ошондуктан минтип тынымсыз өсүп-өнүп келатабыз. Дагы конуш которгону турабыз.

А й п е р и. Мүмкүн. Бирок сен моралдык жактан кир жукпас болсоң да, кылмышкер катары жазаңды аласың.

А р с т а н . Кылмышкер?

А й п е р и. Кызым кыздыгын жоготкон күнү ал он жети гана жашта болчу.

А р с т а н . Калп! Жаныңды жейсиң?!

А й п е р и. Паспорту бар анын. А сен кылган кылмыштын таржымалы мага маалым. Кайсы ай, кайсы число, кайсы жер, кайсы мейманкана... ал турмак, төлөнгөн кви-

танцияларга чейин менин колумда. Булардан тышкары көп сандаган тирүү күбөлөр жүрөт күбөлейбүз деп...

А р с т а н . Жез кемпир! Сен муну атайы жасагансың!

А й п е р и. Сотто ошентип айт.

(Арстан, жели чыккан чаначтай бөксөрүп, Айперинин алдына отура кетет.)

А р с т а н. Жансоога, Перим. Минтип өрдөгөнү турганда өлтүрө көрбө. А мен чоңойсом, өзүңө да пайдам тиет. Мен билем, алдагы ак сарайга сени Колдош апарган, Колдоштун колдоосу менен келаткансың ал жерде Айпери – Айпери болуп. Мына эми Колдош бийликтен кетти, демек, сен – салондон кетесиң. Шондуктан, экөөбүз касташканды коёлу, достугубузду чыңдайлы кайра. Сен мага жолдош болсоң, мен сага – Колдош болом.

А й п е р и. Колдошум – айкөлүм, акыры барып салонуңа «Айпери» деген ат койдурам деп жүрдү эле.

А р с т а н . Мен койдурам ошол атты!

А й п е р и. Колуңдан келеби?

А р с т а н . Аны аз күндө өзүң көрөсүң: келеби, коёбу...

А й п е р и. Макул, көрөйүн.

А р с т а н . Айперим!

(Айперини өпкүлөп жиберет.)

А й п е р и. Бирок Арс... Арстан... мага азыр насыя эмес, тез жардам керек болуп атат.

А р с т а н . Айт! Колумдан келсе эле аябайм.

А й п е р и. Бирөөдөн үч миң сом карыз болуп калдым. Куткарып кой.

Арстан. Үч миң сом... Так, так... Жарайт! *(Ордунан турат.)*

А й п е р и. Мүмкүн болушунча, эртерээк.

А р с т а н . Бүгүндөн калбайт. Азыр эле аткарам.

А й п е р и. Анда... Сонун кошо барсын сени менен?

А р с т а н . Жүрсүн, жүрсүн.

(Дарбазага карай шашып жөнөйт.)

А й п е р и. Сонун! О Сонун!

(Сонун чуркап чыгат.)

Машинеге отур.

Арстан. Кеттик, Сонун, кеттик, эркем.

(Кыз кыйын аквалда калат.)

А й п е р и. Бар! Бара кой!

(Сонун кыйылган түрдө Арстандын артынан кетет. Айпери үйдү көздөй басат.)

Таир! Таир! Таир!

V КӨРҮНҮШ

Ошол күндүн кечи. Коргон тыптынч. Жаңгактын барбайган шактарын аралап толгон ай сүзүп баратат...

Супадагы кресло-качалкада Айпери отурат. Колунда оголе көп ачкыч бар. А көздөрү жумулуу. Уктап атат десең, аз-аздан термелип коёт.

Дарбаза качырай ачылып, көчөдөн Мактым кемпир кирет.

Айпери көзүн ачпайт, бирок термелгенин токтотуп тыңшап калат.

Үйдөн Эркайым чуркап чыгат.

Э р к а й ы м. Ой, келдиңби деги?

М а к т ы м. Келдим.

Э р к а й ы м. Эмне, белет болдубу?

М а к т ы м. Беш күнгө чейин белет жок. Бирок машинистке дайындап келдим. Өз купеме отургузуп алып кетем деп калды.

Эркайым. А поезд качан жөнөйт?

М а к т ы м. Ондо.

(Айпери көзүн ачып, саатын карап коёт.)

Э р к а й ы м. А-а... *(Үнүн атайы көтөрө сүйлөйт.)* А Сонун дале өз бөлмөсүндө камалып жатат.

М а к т ы м . Бечара кыз... Ой, Айпери, бошотсоңчу алдагы байкушту, убал го акыры?

А й п е р и. Поезд кетсин анан. Дагы бир саат калды.

(Ачкычтарын шалдыратып коёт. Мактым анын маңдайына келип отурат.)

М а к т ы м. Ох, аябай чаңкадым.

Э р к а й ы м. Азыр суу алып чыгам. *(Кетет.)*

М а к т ы м. Келиним, акчаны жакшы кылбадыңбы.

А й п е р и. Кайсы акчаны, кокуй?

М а к т ы м. Таирдин карызын айтам.

А й п е р и. А-а... Аманат алдым бирөөдөн.

М а к т ы м. Аябай сүйүнүп жүрөт, ананайыным. Көңүлү куунак кетет эми иштеген жагына. Кап, Сонунду бекер жөнөтпөй койдуң да, Таирге өтө кереги тиет эле. Экөө агакарындаш болуп оокат кылышмак.

А й п е р и. Антишсе кана. Үйлөнүп алышат барары менен.

М а к т ы м. Анда ого бетер жакшы болбойбу!

А й п е р и. Сонун Таирге тең эмес.

М а к т ы м. Бекер айтасың. Сонун бир жакшына кыз, Мээнеткеч, ыймандуу...

А й п е р и. Мен сиңдимди жамандабайм, бирок... Жок, Таирге колуктуну өзүм тандайм. Энесинен башка эч ким өппөгөн кыз табам.

М а к т ы м. А Сонунду ким өөптүр?

(Дарбаза жактан Сулайман келет.)

С у л а й м а н. Ох, темир коруктун салкыны ай. Кечке аптапта акактап жүрүп араң жетпедимби.

М а к т ы м. Бечара балам. Отур, эс ал.

С у л а й м а н. Кана, апа, бөлөлөрдү кетире алдыңбы?

М а к т ы м. Бирөөн гана. Азыр өтөт анын поюзу. А беркиси...

(Чыны кармап, Эркайым пайда болот. Ал кемпирдин сөзүн улайт.)

Э р к а й ы м. Үй камагында отурат.

(Кемпирге суусун сунат.)

С у л а й м а н. Кап... Байкуш кыз ушундай кеткиси келди эле.

А й п е р и. Шаарда кандай жаңылыктар бар?

С у л а й м а н. О-о, жаңылык көп.

А й п е р и. Кана, кана?

Сулайман . Кийин өзүнчө айтып берем.

(Мактым сууну ичип болуп, өйдө болот.)

М а к т ы м. Өх, бактылуу бол, кызым. Жүр эми үйгө кирип, кечки оокаттын камын көрөлү.

А й п е р и. Оокатты ушул жерде ичебиз.

М а к т ы м. Мейли.

(Эркайым экөө басып кетишет. Сулайман креслодон туруп селкинчекке отурат.)

А й п е р и. Кулак сенде.

С у л а й м а н. Айперим, мени куттуктап кой: кайрадан өз кафедрамды алмай болдум.

А й п е р и. Койчу?!

С у л а й м а н. Ушундай, айым. Акыйкаттыктын акыбети акыры кайтты.

А й п е р и. Түшүнсөм өлөйүн. Эмне болуп кетти деги?

(Сулайманды салмагынан селкинчек салынган шак карс дей түшөт, Сулайман шакты чалкалай карап алып, ордунан туруп кетет.)

С у л а й м а н. Муну түшүндүрүш үчүн өткөн жылдардын окуясына кайрылыш керек.

А й п е р и. Ко-ош?

С у л а й м а н. Өзүң билесиң, биз Темир экөөбүз эски ректор менен элдешпес душман элек. Анын тууганчылыгына, паракордугуна, илимий көз боёмочулугуна аёосуз чабуул жасап турчубуз. Албетте, ал дагы бизди жек көрчү. Колунан келсе, экөөбүздү эки чайнап, бир бүрксөм дечү. Акыры ага ошондой мүмкүнчүлүк табылды: эки дос чатакташып шерменде болдук; ректор өчүн алып, табасы канды.

А й п е р и. Буларды билем да, эмнесин айтасың?

С у л а й м а н. Билбегениң да бар.

А й п е р и. Ал эмне?

С у л а й м а н. Сен мени чын эле Бурманын айынан муштаткан деп ойлоп келатасың. Жок, Перим, сенин айыңан.

А й п е р и. Менин?

С у л а й м а н. Ооба.

А й п е р и. Мм...

С у л а й м а н. Темирди билесиң го, бетке айтаар жинди. Оюнда ойлогонун тили менен сүйлөп салат. Чындык үчүн касын да, досун да аябайт. Ошондо экөөбүз анын үйүндө арак ичип отурганыбызда, кокусунан: «Ай ушу Айпери – албарсты аял, сенин изиңе чөп салып жүрөт» – десе болобу иттин баласы.

(Айпери ойдолоктой ордунан туруп, селкинчекке отурат.)

А й п е р и. И-и, андан ары?

С у л а й м а н. Менин эсим ооп түштү. А эсиме келсем, Темирди тамга такап алып башка-көзгө койгулап атыптырмын. Алсыздык да, албетте. Болбосо анда эмне күнөө. Адатта дос-доско аяшынын айыбын ачпайт, досун аяп. Шондуктан бул милдетти дайыма анын касы аткарат. Бирок кээде кастар мулуя күлүп, достор ичинен сызып, эки тарап тең эчтеке билгизбей коёт. Мындай учурда тигил шордун өзүнүн шордуу экенин сезбей, көп ичинде күлүп-жайнап, маскарасы чыгып жашап жүрө берет...

А й п е р и. Ой, айтсаң ток этээр жерин айтчы оозуңа келгенин оттобой.

С у л а й м а н. Ток этээр жери ошол... Темир менин көзүмдү ачам деп, өз көзүнөн ажырап кала жаздады. Кудай жалгап, кухняда биздин камыбызды жеп жүргөн Бурма айкырып чыга келди, айланып-үргүлүп ортобузга арачы түштү. Байкушум, арбаландап атып аш бычагың менен менин колума тийип да кетти.

(Билегиндеги тырыгын карап коёт.)

Ушул болгону... Кошуналар милиция чакырды, чатагыбыз чагылгандай чарт этип институтка жетти. Калгандарынан кабарың бар. Темир бечара мени шерменде кылбас үчүн күнөөнүн бардыгын өзүнө жүктөдү: Тойгонбаев аракка тоюп алып, менин аялыма көзүн сүздү, а мен байкуш чыдай албай ага бычак алып жүгүрдүм деп... А ректор мындай козурду колдон чыгарабы: ошол эле күнү Темир – декандыгынан, а мен – кафедра башчылыгынан куулдук...

А й п е р и. А-а... Эмне үчүн мага ошондо эле чындыгын айтканың жок?

С у л а й м а н. А мен Кемчонтой анын ордуна апама келип айттым: Айпери менен ажырашам дедим.

А й п е р и. О-о-о, ошондойбу?

С у л а й м а н. Ошондой, Перим.

А й п е р и. А апаң эмне деди анан?

С у л а й м а н. Апам: андай болсо ажыраштым деп биле бер: бирок, балам, балдарың бар, алар али жаш, аларды

чоңойт, тарбияла; а алар жетилгенче Айперини аялым деп жүрө бер деп үйрөттү.

А й п е р и. А сен бул шартка макул болдуң?

С у л а й м а н. Кемчонтоймун да.

А й п е р и. Мм... Эми баары түшүнүктүү болду. А мен ошол күндөн ушул күнгө чейин баш катырып келем: эмне үчүн менин эрим мени менен эр катары жашабай калды деп. Көрсө...

С у л а й м а н. Ушундай, Перим.

(Айпери акырын селкинчекте термеле баштайт.)

Абайла, алдагы шак ажырап түшөт.

А й п е р и. Мени көтөрө берет. Мен сенден жеңилмин.

С у л а й м а н. Менден денең жеңил, а күнөөң — оор.

(Айпери андан бетер күүлөнөт, ырдайт.)

«Керме тоонун астында
Кекире баскан буудай бар.
Кел ойнойлу, жан курбу,
Кечире турган кудай бар...» С у л а й м а н. Ошондойбу?

А й п е р и. Ошондой.

С у л а й м а н. Анда азыр көрөбүз: кудай сени угар бекен же мениби?

(Айперинин артына өтүп, аны күүлөп кирет. Айпери, аны ойноп атабы деген ойдо, каткырып күлөт.)

А й п е р и. Кана, кана! И-и, анда сен! Дагы, дагы! Катуураак!

(Сулайман селкинчек салынган шакты үмүттүү карап, күүлөгөндөн күүлөйт.)

С у л а й м а н. Азыр, азыр... Коё тур кичине... Сени бир асманга көкөлөтөйүн, айкырып алдыма түш анан... Кудай, кудай, акыйкат болсоң, ушунун бир талпагын ташка жайып берчи...

(Айпери күйөөсүн шылдыңдап күлөт.)

А й п е р и. Укпа, кудай, аны! Ага чала болот! Алсыз эркектин энчиси ошол!

С у л а й м а н. Кудай, майып кылчы ушул аялды. Белин сындыр, бутун сындыр. Ылайым, керели-кечке коргондо камалып, өзү кордогон кишилерге кор болсун.

А й п е р и. Жамандын тилегени да жаман.

С у л а й м а н. Эч кур дегенде алдагы айдай сулуу бетин тезектей кылып жанчып салчы — эч бир эркек ага карабай калсын.

(Айпери чындап коркуп кетет.)

А й п е р и. Оозуңа кара таш! Токтот! Түшүр мени!

(Эми Сулайман күлөт. Айперини селкинчектен түшүрөт.)

С у л а й м а н. И-и, жүрөгүң түштүбү? *(Айпери эринин тамашасын кабыл алып, ага кошулуп күлөт.)*

А й п е р и. Жинди. Ошентип да тилейт бекен. *(Сулайман аны чекесинен өөп коёт.)*

С у л а й м а н . Жок, айдай Перим, алты саның аман болсун. Өлөр өлгөнчө өзүңө суктантып өт бардыгын.

А й п е р и. Ошондой десең.

С у л а й м а н . Эми дагы бир жаңылык ук, Перим.

А й п е р и. Угайын, угайын.

С у л а й м а н. Эсиңдеби, үч жыл илгери үчүнчү курста окуган бир кызым мага ашык болуп калыптыр деп айткамын. Менин ичимди күйгүзмөк болгонсуң, а мен күлгөнмүн.

А й п е р и. Ооба, мактангансың. Акылдуу, сулуу деп.

С у л а й м а н. Сен күлгөнсүң.

А й п е р и. Айта бер.

С у л а й м а н. Мына ошол кыз быйыл институтту бүтүрүп, аспирантурага калыптыр.

А й п е р и. А-а, сени жетекчи болуп бер дейт?

С у л а й м а н. Ооба.

А й п е р и. Ошол элеби?

С у л а й м а н. Дагы. Эки бөлмөлүү квартирада жалгыз турам дейт. Ошонун бир бөлмөсүндө жашап, бүтпөй калган докторлук диссертацияңды жаз, а мен болсо оокатыңды кылып, кириңди жуун берип турайын деп айтат.

А й п е р и. Анан сен макул болдуң?

С у л а й м а н. Жан дилим менен.

А й п е р и. Жок.

С у л а й м а н. Эмне, «жок»?

А й п е р и. Жөнөтпөйм. Коё бербейм.

С у л а й м а н. Буга сенин күчүң жетпейт.

(Айпери анын жакасына асылат.)

А й п е р и. Алтыным, ажырашканга кеч болуп калды. Жаштыгыбыз жок баягы. Экөөбүз тең элүүгө таянып калдык.

С у л а й м а н. Сизди билбейбиз, айым, а биз араң эле жыйырма төрткө толдук. Жети күн илгери туулган күнүбүздү майрамдадык. Эки бөлмөлүү үйүбүздө.

(Айпери Сулайманды жаакка чаап жиберет.)

Эмне экен, «күмүш той» бүттү ушуну менен. Эми «алтын тойдун» камын көрүш керек. (Дарбазага бет алат.) Жакшы кал, Перим. Кош бол, темир коругум!

А й п е р и. Эгер кетчү болсоң... Сатам бул корукту!

С у л а й м а н . Мактым кемпир уруксат берсе.

А й п е р и. Кемпирдин кандай тиешеси бар? Корукту мен курганмын!

С у л а й м а н. Кемпирдин эски коргонуна. А коргон алиге чейин анын наамына жазылуу.

(Шыпылдай басып көчөгө чыгып кетет. Айпери шалдайып отуруп калат. Пешайванда Эркайым менен Мактым пайда болот.)

Э р к а й ы м. Апа, Сонунду чакырсак такыр унчукпайт.

М а к т ы м. Балам, эшикти аччы, эссиз кыз бир нерсе болуп жүрбөсүн.

А й п е р и. Эмне болмок эле?

М а к т ы м. Деги айтам да...

(Айпери кабатырланып үйгө жөнөйт. Берки экөө ал кирип кеткенче күтүп турушат да, кийин супа жакка басышат.)

М а к т ы м. Эгер Таир жалгыз кетсе, машинист бир гана сигнал берип өтөт, а эгер...

(Айпери атырылып чыгат.)

А й п е р и. Жок! Терезеден качып чыгып кетиптир желмогуз!

Э р к а й ы м. Ай-ий-и-ий!

А й п е р и. «Ай-и-ий» – деп коёт! Сен ушуну кылган! Экөөң ачып бергенсиң терезени!

М а к т ы м. А терезе ичинен ачылат.

А й п е р и. Жаш-ш-шабагыр... Вокзалга кетсе керек чуркап. Поезддин жөнөөрүнө канча калды?

(Аңгыча паровоздун шарактаган уну угулат. Үчөө тең тыңшап калышат.)

А кудайга шүгүр...

(Пешайвандын тепкичтерине отура кетет. Поезд үйдүн тушуна келгенде, гудок берилет).

Көрсөң, дагы кыйкыртып өтө турган болгон турбайбы булар. Шашпагыла силерди...

Э р к а й ы м. Бир...

(Узап баратып, дагы бир жолу гудок берилет.)

Эки!

А й п е р и. Кетти.

М а к т ы м. Кетишти.

(Эркайым кыйкырып калат.)

Э р к а й ы м. Жакшы баргыла!

К е м п и р . Бактылуу болгула!

(Айпери аңырайган аквалда акырын ордунан турат. Көшөгө жабылат. Оюн аяктайт.)

ТУЗДУУ ЧӨЛ

(Эки бөлүмдөн турган, балет жана пантомима кошулган трагикомедия)

КАТЫШУУЧУЛАР:

Дамин
Карасаев
Айганыш
Темир
Дарика
Рабия
Кытаев

1-ЭПИЗОД

Саратандын аппак аптабы астында мунарык баскан чөл жатат. Бул – туздуу чөл. Туз калың, жумшак. Бассаң кумдай шиленип, басыгыңдан үн чыкпайт.

Чөл деңиздей тептегиз. Бирок эки жеринде айсбергди элестеткен эки дөңсө агарат. Айсберг-дөңсөлөр жанаша жайланышкан жана жаш аялдын кош эмчегиндей опокшош, сулуу. Ушундан улам, мелтирей карасаң, чөл – чалкасынан жаткан жылаңач аялга окшоп кетет.

Азыр аалам тыптынч.

Бирок бир аздан кийин алыстан-алыстан, айсберг-дөңсөлөрдүн артынан Равелдин «Болеро» музыкасынын обону угулат.

Ошол эле учурда кош дөбөнүн ортосунан карарып бир жолоочу чыга келет. Жолоочунун жонунда жоон таңгак жүгү, колунда узун таягы бар. Ал көпкө чейин бизди карай жүрүп отурат. Анан акыры мандайыбызга келип жүк-пүгү менен боюн жерге таштайт. Адам, албетте, узак жол басып келатат, аябай арып-чарчаган, көл-шал болуп тердеген. Шондуктан, кыйлага чейин көзүн жумуп, терең-терең дем алып, талыкшып отуруп калат. А качан жаны жакшылап жай алганда гана жүгүнөн бошонот, ордунан турат, айланасын аңдаштыра карайт. Бир нерсени издегендей түрү бар.

Бул – Дамин. Орто бойлуу, сөөк-саактуу, күүлүү-күчтүү эркек. Жашы кырк бирде. Бирок чачы, муруту буурул. Жүзү арыкчырай, кубагай, сулуу.

Дамин айланасын аңдаштыра карап кыйлага чейин нары-бери басып жүрөт. Бир маалда жерге отура калып, колдору менен тузду шилеп кирет. Көп убакыт өтпөй калдайган салафан калта таап алат. Калтада кол күрөк, примус жана түтүнгө ышталган капкара жез чайнек болот. Дамин булардын ар бирин кызыга карап, жерге коёт. Кийин өзүнүн таңгагын чечип, андан бүктөлгөн чатыр алып чыгат, ошол эле замат аны кура баштайт. Чатыр оңой курулат: ал куду парашют ачылгандай ачылат. Чатырын куруп бүткөн соң, Дамин калган буюмдарын ташыйт. Ташып атып, кокусунан кыйкырып жиберет. Анан акырын чөк түшүп, алды жагын тунжурай карап, мелтиреп отуруп калат.

Д а м и н. Мен аны муунтуп өлтүрдүм... өлтүрүп, кумга көмүп койдум... бирок катуу жаан жаап өлүктү ачып таштады... *(Дамин колдорун карап көрүп үрөйү учат, алакандары менен көздөрүн жаба салат.)* Кудай, күнөөмдү кечир... күнөөмдү кечир... кечир... кечир... кечир...

2-ЭПИЗОД

Туздуу чөл.

Кош дөбөнүн ортосунда казандай болгон күн отуруп бараатат. Анын алоолонгон жалыны астында аппак чөл куду кандуу сел каптап кеткендей болуп көрүнөт.

Ушул көрүнүштүн фонунда «Болеро» обону дагы пайда болот. Ошол эле учурда кош дөбөнүн ортосунан, музыкага үндөш бийлеп балет бийчилеринин чакан тобу чыга келет. Артисттер капкара кийинген. Алар адегенде бир катар чубалып жүрүп отурушат. А качан Даминдин чатырына жеткенде эки жакка ажырашып, акыры айлана түзүшөт.

Булар бул жерде кыйлага чейин бийлешет. Кийин кайтадан каз-катар тизилишип, ак дөбөлөрдүн артына кайым болушат.

3-ЭПИЗОД

Туздуу чөл.

Күн ысык, чак түш.

Дамин курган чатырдын оозунда чакан дасторкон жайылып жатат. Дасторкондун бетинде катыган нан, таш кесе, жыгач кашык жана чоң термос бар. Дасторкондун четинде примус, примустун үстүндө ышталган чайнек турат.

А Дамин өзү иштеп жүрөт: чатырдын алдындагы аянтта кол күрөк менен чуңкур казып атат. Казган чуңкуру адамдын боюна өлчөлүү, мындайча айтканда гөргө окшош. Жака-белде андай «гөрлөрдүн» бир нечеси даяр болуп калган.

Дамин маңдай терин ааарчып, чөгөлөп отуруп калат, эс алат.

Ушул учурда чатырдын артынан Темир чыга келет. Аркасына асынган кап-сумкасы бар. Ал узун бойлуу, далысы кең, тиштери кашкайган кара тору жигит.

Т е м и р. Саломалейкум, байке!

Д а м и н. Алейкум салам... *(Темир жүгүн жерге таштап, үстүнө отура кетет.)*

Т е м и р. Уфф... Саартан бери жолдомун: самолетто учтум, поездге түштүм... А акыркы жыйырма чакырым аралыкты мынабул аппак аптаптын астында, аппак туздун үстүндө жөө басып келдим. Акыркы айылдан бери жыйырма чыгат да, ушундайбы?

Д а м и н. Он эки.

Т е м и р. Баары бир алыс. Аябай чарчадым. *(Казылган чуңкурларды кыдырата карап чыгат. Кызыгып ордунан турат.)* А-а... Демек, жанагы оорукчандар көмүлүүчү... гөр ушундай казылат турбайбы? *(Дамин башын ийкейт.)* А гөр деп туура айттымбы?

Д а м и н. Гөр эмес, албетте, көрүп турбайсыңбы. Бирок окшоштугунан ошентип коюшат.

Т е м и р. А сиз болсо гөр казгыч, гөр жапкыч, гөр ачкыч болуп иштейсиз, ушундайбы?

Д а м и н (аргасыздан жылмаят). Ушундай.

Т е м и р. Мен да ушул кызматка келдим. Таанышып алалы: атым – Темир.

Д а м и н. Дамин. *(Кол алышат.)*

Т е м и р. Мен студентмин. Физкультура институтунда окуйм. *(Булчуңдарын көрсөтөт).* Окшоймунбу?

Д а м и н. Окшойсуң.

Т е м и р. Каратэ боюнча Азиянын чемпионумун.

Д а м и н. О-о-о...

Темир. Бирок... чемпиондун акчасы жок. Акча тапканы келдим.

Д а м и н. Ырас кылыпсың. Биерде бир ай иштесең, эки-үч миң таап аласың.

Т е м и р. Менин курсташ теңтушум дагын ошентип айтты. Өзү өткөн жылы жай ичи ушуерде жүрүп, бир машинеңин пулу менен барды.

Д а м и н. Мен буга ишенем.

Т е м и р. Бирок бизди байыта турган кишилер көрүнбөйт да?

Д а м и н. Келишет. Дарыланар маал эми эле башталып атпайбы.

Т е м и р. Баса... Тузду жиреп келатам-келатам, бир тирүү жан жолукпайт. Сиздин кепеңиз кезикпегенде, мындан нары да кете бермекмин. Мм... Туздуу чөл деген ушул турбайбы...

Д а м и н. Ушул.

Т е м и р. Учу-кыйыры көрүнбөйт го жарыктыктын. Бир кезде бул жер деңиз болгон дешет. Ушул ыраспы?

Д а м и н. Ырас. Кеме, кораблдер сүзгөн. А жээктерин-

де жапайы жан-жаныбар жашап, тээтиги аралдарда *(кош дөбөнү көрсөтөт)* каз, өрдөктөр уялаган.

Т е м и р. Анан кантип мындай акыбалга келип отурат?

Д а м и н. Бу деңиз улуу дарыялардын куймасы болгон. Анан ал дарыяларды ар кайсы жакка, ар кайсы максатта буруп кетишет, а деңиз ысык аптапка бууланып отуруп акыры туздуу чөлгө айланат.

Т е м и р. А чөлдүн тузу айыкпас дартка даба болуп чыга келет.

Д а м и н. Жаратылыш адамга караганда алда канча акылдуу жана мээримдүү. Кандай жол менен болсо да бизге жардам бергиси келет. *(Алыстан-алыстан «Болеронун» обону угулат.)*

Т е м и р. Музыка! Каяктан келип атат?

Д а м и н. Ак дөңсөлөрдүн артынан. Бир чакан балеттик труппа гастролго келген. Ошолор оорукчандарга оюн көрсөтүп атат.

Т е м и р. Ой, анда ал жакта адам көп турбайбы?

Д а м и н. Үч күн илгери мен өтүп келатканда жүз чакты бар эле. Азыр андан көбөйүп калса керек.

Т е м и р. Жарыктык десе, бая эле ошентип айтпайсызбы? Мен кеттим ошол жакка.

Д а м и н. Туура кыласың. Сага эл канча көп болсо, ошончо жакшы.

Т е м и р. Кызык... А сизге, эмне, анын азы жакшыбы?

Д а м и н. Мен тополоңду сүйбөйм. Кичине оорукчанмын. *(Дамин чекесин чертип коёт.)*

Т е м и р. А-а, ошондойбу... Анда экөөбүз ажырашалы, агатай. Анын үстүнө мен биерге калсам, сиздин наныңызды талашкыдаймын.

Д а м и н. Ар кимдин өзүнүн ырыскысы бар, иним. *(Темир жүгүн жүктөнүп, кетмекчи болот. Бирок ушул тапта кош дөбөнүн ортосунан Айганыш менен Дарика көрүнөт, аларды көрүп, күтүп туруп калат. Айганыш узун бойлуу, сымбаттуу, сулуу аял. Ал кырк жашта. Дарика андан кыскарааК, бирок бул дагын кымча бел, чырайлуу кыз. Жашы жыйырмада. Экөөнүн тең артына асынган чамп*

ган-чампайган сумкалары бар. Эркектердин алдына келип, сумкаларынан бошоно башташат.)

А й г а н ы ш. Жардам берип койгулачы, кудай жалгагырлар! *(Эркектер жетип барышып, алардын жүгүн алышат: Дамин – Айганыштын, Темир – кыздын. Аялдар эстери ооп отура кетишет.)*

А й г а н ы ш. Оф... Тиги дөңсөлөрдүн артына токтойлу десек, эл эң эле көп экен. Тим эле жээктеги тюлендердей болуп алмашып жатышат.

Т е м и р. Коюнузчу?!

А й г а н ы ш. А мен ооругандан бери ызы-чууну көтөрө албайм. Кудай жалгап, бир жакшы адам ушул жакка жолго салып койду.

Д а м и н. Туура кылыпсыңар. Биерде дайыма киши аз болот, тынч...

Т е м и р. А эмне үчүн? Бир эле чөл го?

Д а м и н. Тияктын тузу майда, жумшак, а бул жердики ирик, катуу. Бирок дарылык касиети бипбирдей.

А й г а н ы ш. Кана эмесе, таанышып алалы. Менин атым – А й г а н ы ш. Айганыш Атаева.

Д а м и н. Мен сизди дароо эле тааныдым.

А й г а н ы ш. Чын элеби?

Д а м и н. Сиз атактуу актрисасыз. Тилекке каршы, мен сизди кино менен телевидение аркылуу гана билем.

Т е м и р. А-а, туура! Каяктан көрдүм эле дейм да.

А й г а н ы ш. Көрдүңбү, Дарика, каерде жүрбөйүн мени баары тааныйт. Ал турмак туздуу чөлдө дагын.

Т е м и р. А туздуу чөлгө, эмне, гастролго келдиңизби?

А й г а н ы ш. Жо-жок... Кичине дарыланайын деп четтим. *(Айганыш ордунан турат.)* А өзүңөр ким болосуңар?

Т е м и р. Биз – сиздерге кызматчыбыз.

А й г а н ы ш. А-а, түшүнүктүү. Дарика, айтпады беле, бул жерде экөөбүз кара жумуш кылбайбыз. Акысын төлөсөк, ар кандай ишибизди иштеп беришет. Туурабы?

Т е м и р. Так ошондой.

А й г а н ы ш. Анда адегенде акы жөнүндө сүйлөшүп алалы.

Д а м и н. Бул сиздин ыктыярыңыз. Көңүлүңүздөн чыкканын бересиз.

А й г а н ы ш. Эң жакшы экен. Эмесе бизге биринчи иретте чатыр куруп бергиле. Чатырыбыз мына бул сумкада. *(Дамин сумканын оозун ача баштайт).*

Т е м и р. А, Дарика сиздин кызыңыз го? А й г а н ы ш. Шакиртим болот. Абдан таланттуу актриса.

Т е м и р. О-о...

А й г а н ы ш. Ох, өлгөндөй чарчадым. Мен үчүн мынабул караван жол тооктун жолуна айланды. Кичине эс албасам болбойт. *(Беркилерден алыстап барып, туздун бетине чалкасынан түшүп жатып калат. Дамин чатырды. сумкадан суруп алып, аны өз чатырынын катарына кура баштайт. Чатырлар окшош — курулушу да окшош.)*

Т е м и р. А эмнеге звонить этиптир?

Д а р и к а. Жалгызсырап. Мен айттым го, жалгыз калса, куса болуп кетет бул аял. Шондуктан бирөө менен сүйлөшкүсү келет, телефон аркылуу болсо дагын. Биз экөөбүз көпкө-көпкө сүйлөштүк. Бир маалда менин актрисам: үнүң абдан жакшы экен десе болобу! Ошондо мен эрип кетип, театрды жанымдай жакшы көрөрүмдү, өзүн кандай сүйөрүмдү айтып салдым. Аял анда: азыр алдыма келгиниң, сынап көрөйүн деп талап кылды. Мен дароо иштен бошонуштун амалын ойлоп таптым. Жетекчиме: ичим өтүп атат, үйгө барып жатпасам болбойт деп коюп, актрисамдын алдына учуп жетип келдим. Ошол түн менин тагдырымды чечти. Актрисам мени көрөр замат: «Болду! Бүгүндөн баштап сен менин студиямда окуйсуң» – деди. А бир айдан кийин менин алкаш ата-энемди сүйүнтүп, мени биротоло өз үйүнө киргизип алды. Ошентип, эки жылдан бери экөөбүз бирге жашайбыз. Устат жана шакирт болуп. Кана, кызыкканынар калдыбы эми?

Д а м и н. Эмне, анын өзүнүн жакын кишиси жокпу?

Д а р и к а *(башын чайкайт).* Эч кимиси... Эрден да, бала-чакадан да кудай кур койгон... Ырас, бир ойношу бар. Биздин театрдын башкы режиссеру. Кытаев Аким Алиевич. Уксанар керек? *(Темир Даминди суроолуу карайт. Дамин*

башын ийкейт.) Абдан атактуу адам. Ар жылы ар кайсы өлкөлөргө барып спектакль коёт. Мисалы, азыр Жапанда жүрөт. Менин Айганышым аны жанындай жакшы көрөт, көрүнгөн актрисадан кызганып өлүп калат, ал турмак менден дагы... Айтмакчы, ал биздин артыбыздан келет биякка. Айганыш айым экөө юбилейлик спектакль даярдашат. Быйыл биздин атактуу актрисабыз кыркка чыгат. Албетте... кудай чыгарса... *(Дарика сигаретин шимирип, бир паска унчукпай калат.)* А чынында менин эжекем жакшы аял. Боорукер, колу ачык... Мени куду өз кызындай көрөт, эчтекесин аябайт. Мынабул алтын-күмүштүн баарысын *(кулак сөйкө билерик, шакектерин көрсөтөт)* мага ошол тартуу кылган. Мындай буюмдар анда бир сандык. Бул сандыкты, кайда барбасын, өзү менен кошо ала жүрөт. Атүгүл ушул чөлгө да ала келген.

Д а м и н. Ооба, жакшы адам экен...

Даминдин чатыры жактан Караев пайда болот. Караев узун бойлуу колу-буту жоон, башы аттын башындай сүйрү, сүрдүү адам. Кийгени жаңы костюм, костюмунун көкүрөгүнө көп сандаган орден-медалдар кадалган. Азыр ал артына кара кайыштан жасалган бийик кресло таңып алган, эки колунда эки чоң чемоданы бар.

(Беркилердин баарысы аны аңырайып карап калышат.)

К а р а е в *(заңкылдап жоон үн менен сүйлөйт).* Оф, оф... Тфу, турмушуңду урайын... Бул эмне деген маскарачылык?! Куду вокзалдан бери өз жүгүмдү өзүм көтөрүп келатам... А мен деген өмүрүмдө оор жүк көтөрүп көргөн эмесмин! Пай-пай-пай... А мени Эски Борбордон узаткандар: «Туздуу чөл» деген станцияга жетсең болду, ал жерде сени рикшалар күтүп турат, андан ары жүк-пүгүң менен көтөрүп кетишет дешкен. А келсем вокзалда эл кайнайт, бирок бир дагы рикша көрүнбөйт. Кимге кайрылбагын: өзүбүз жалдаганга киши таппай олтурабыз дешет.

Т е м и р. Кап, мен ошол жерде болгондо...

Караев. А сен эмне, рикшасыңбы? *(Караев чемодандарын жерге таштап, жонундагы креслосун чече баштайт. Темир жетип барып, ага жардам берет.)*

Т е м и р. Мен ушул чөлдүн мардикеримин.

К а р а е в. А-а, ырас болбодубу... Анда менин карамагыма өттүң. Эмне десем, ошону кыласың. А акыңды анан сүйлөшөбүз.

Т е м и р. Куп болот.

К а р а е в. Креслону буерге кой. *(Темир креслону алайткан жерге коёт.)* Эми чатырды кур. Чатыр тиги чемоданда. *(Темир ишке киришет.)*

А й г а н ы ш. *(Дарикага шыбырайт.)* Кудая тобо, Караевге абдан окшош экен.

Д а р и к а. Аныңыз ким?

А й г а н ы ш. Республиканын мурдагы президенти.

Д а р и к а (күлөт). Коюңузчу, эже... Президенти ушул болсо, анда анын республикасы кандай болот? *(Караев креслого отуруп, маңдай терин аарчыйт.)*

К а р а е в. Мени таанысаңар керек? Караев. Республиканын мурдагы президенти. *(Калгандары кайрадан Караевди карап калышат.)*

А й г а н ы ш. Ананчы, тааныбаганда... Мен дароо эле таанылым.

Т е м и р. А, мен дагы таанылым! Сүрөтүңүзгө абдан окшош экенсиз.

Караев. Таанып, таңыркап атасыңар го, президент ушул ээн чөлгө келип, эл менен кошо дарыланабы деп? Амалым кургандыктан келдим. Менин оорума эч бир дарыгер даба таппай койду. Акырында бир акылман доктур, Нобель сыйлыгынын лауреаты, ушул чөлгө жөнөттү. Бул жердин тузунда космикалык касиет бар дейт. Көрсө, көк теңир туздуу чөлдү өзгөчө бир көз карашта карап турат имиш.

А й г а н ы ш. Бул туура! Мен дагы ошону угуп келдим. Мына көрөсүз, экөөбүз бул жерден сопсоо болуп кайтабыз.

К а р а е в. Кечиресиз, сиздин ооруңуз эмне?

А й г а н ы ш . Рак.

К а р а е в. Анда жеңил экен. Меники абдан жаман.

А й г а н ы ш. Коюңузчу, рактан өткөн кайсыл мээнет ал?

К а р а е в. Мен маңбаш болуп калдым. Эсим кирдичыкты. Мындайча айтканда, азыр сопсоо сүйлөп атып, бир пастан кийин дөөруп кирем.

А й г а н ы ш. Коку-уй...

К а р а е в. Бирок силер коркпогула, менин оорумдун бирөөгө зыяны жок. Билсеңер, азыр менден эч ким коркпойт. Керек болсо, келекелеп кетишет. Илгери коркушкан. Колумда бийлик барда. Мына бул кресло президенттин кабинетинде турганда. *(Креслону сылап коёт.)* Ананайыным... Абдан акжолтой кресло. Экөөбүз элүү жылдан бери бирибирибизди алмак-салмак көтөрүшүп келатабыз. *(Беркилер бири-бирин тиктешет. Темир ышкырып жиберет.)* Азыр кайсы кылым?

Т е м и р. Жыйырма биринчи.

Д а р и к а. Эми эле башталды.

К а р а е в. Демек, өткөн кылымдан бери... Биринчи жолу мен буга отурганда жапжаш адвокат элем. Ошондон кийин экөөбүз эч ажырашканыбыз жок. Эх, элүү жылдын ичинде эмне деген гана кабинеттерди көрбөдүк: соттун, прокурордун, шаар башчысынын, министрдин... Акырында президенттин ак сарайына келип кирип, андан жыйырма жыл дегенде араң чыктык. Эгер мен оорубаганда, дале ошерде отура бермекпиз... Бул кресло – менин өмүр баяным. А мунун өмүр баяны – менмин. Ушундай.

А й г а н ы ш. Керемет кресло турбайбы.

Д а р и к а. Музейге коюш керек муну!

Т е м и р *(тартынган түрдө)*. Байке... орден, медалдарыңыз эле көп экен. Баары алтын менен күмүштөн...

К а р а е в. Элге кылган кызматымдын акыбети... Ар бири үчүн кан-терим төгүлгөн... Эх, бүт өмүрүм элим-жерим деп жүрүп өттү. Кедей эле – бай кылдым, сабатсыз эле – билим бердим; бейишке ишенип, тозоктон коркпогон динчил болчу – жалпысынан атеистке айланттым. Аялы менен эркегинин укугун теңештирдим: азыр аялы айгыр аттай азанап, эркеги байтал болуп кишенейт... Жаамы калктын саламатчылыгына кам көрдүм: ар бир айылга оорукана, төрөткана, наристекана, жетимкана, дебил бала жана башка – балээканаларды ачтым... Өлкөдө темирдей тартип болсун деп, кадам сайын түрмө салып, жиндикана курдум... Менин доорумда элимдин тарыхы кайра жазылып, жеримдин чеги кайрадан чектелди.

Эски үрп-адатын жоготуп, жаны салттар киргиздим. Койлорун кош, эчкисин үч эм туугуздум. Жараткандын жаратылышын жеңдим: сууларын тескери агызып, чөлүн – көлгө, көлүн – чөлгө айланттым... А мынабул жаткан дартка даба жер өзүнөн өзү пайда болду дейсиңерби? Ушундай, туугандар... *(Ордунан туруп, казылган чуңкурларды аралай басат.)* Коош... Мен үчүн гөр даяр экен. Кап, азыр эле жатат элем курсагым ач... Айтмакчы, бул жерде азык-түлүк маселеси кандай?... Мага айтышты эле: кичине базары бар, ашкана, чайканасы иштейт деп. Ушул чынбы? *(Айганыш, Дарика, Темир – үчөө Даминди карап калышат.)*

Д а м и н. Ооба, мунун баары тээтиги кош дөбөнүн ар-тында...

К а р а е в *(Темирге)*. Кийин барып келесиң.

А й г а н ы ш. Ой, жакшы турбайбы. Дарика, эсиңде болсун.

(Дарика менен Темир тиктешип алат.)

Д а м и н. *(Айганышка)*. Чатырыңыз даяр болду.

А й г а н ы ш. Ракмат. *(Сумкасынан пул сууруп, Даминге сунат.)* Мына акыңыз.

Д а м и н. Жөн эле коюңуз...

А й г а н ы ш. Ал эмне дегениңиз?.. Же аз берип атамбы?

Д а м и н. Жо-жок, мен деги эле акы албайм.

А й г а н ы ш. Түшүнсөм өлөйүн. *(Баарысы Даминди таң кала карап калышат.)*

Д а м и н. Билесизби... мен соопчулук үчүн гана кылам бул ишти.

К а р а е в. Сен эмне, «Соопчулук» коомунда иштейсиңби?

Д а м и н. Жок, мен өзүмчө эле...

А й г а н ы ш. Тообо, ушундай дагын адамдар болот экен ээ?

К а р а е в. Мен сени түшүндүм: о дүйнөнүн үзүрүнөн үмүт кылган шордуу турбайсыңбы. *(Дамин жооп бербейт.)*

А й г а н ы ш. Атаганат, о дүйнө деген бар болсо, мен бу дүйнөнүн өлүмүнөн коркпойт болчумун. Мейли, бейишине киргизбесе, тозогуна деле ыраазы элем. Иши кылып, бир өмүр ада болсо, экинчиси башталса кана...

К а р а е в. Кадырыңыз жам болсун, экинчи ирет жашабайсыз. Өлдүңүзбү тамам: жерге көмүлүп, курт-кумурскага жем болосуз да каласыз. *(Айганыш сустая түшүп, тескери бурулуп кетет. Ушул учурда чатырлардын аркасынан Рабия чыга келет. Рабия отузга жетип-жетелек, орто бойлуу, ыймандуу келин. Азыр анын башында түйүнчөгү, колунда чакан челеги бар.)*

Р а б и я. Арыбаңыздар.

Д а м и н. Бар болуңуз.

Р а б и я. Мен сиздерге оокат апкелдим эле...

Караев. Оокат? Ой, ырас болбодубу. Өзөрүп өлмөк болдум.

Д а м и н. Мен дагы.

К а р а е в. Кана эмесе, отурдук. *(Караев өз креслосуна, калгандары ар кайсы жерге отура кетишет. Рабия түйүнчөгүн чечип, нан, кашык, кесе алып чыгат, челегин ачып, андагы суюк ашты куюштурат; биринчи кесени Караевге сунат.)*

К а р а е в. Эх-э-э, тоок кесме турбайбы! Менин эң жакшы көргөн тамагым. Апам өлгөндөн бери жей элек элем. Апам айылдык аял болчу, эки күндүн биринде тоогун союп, кесмесин кесип отура берчү, бечарам. А атам аябай буга жини келчү. «Атаңдын оозун урайын тоок багардын кызы, дагы баягы сасык сорпоңду жасадыңбы» – деп сөгүнүп жатып калчу. Апам, чын эле, тоок фермердин кызы экен. Атам аны он алты жашында, миндеген тооктордун ортосунда туруп алып, аларга жүгөрү чачып аткан жеринде көрөт. Көрүп, ошол замат сугу түшүп калат. А менин атам ашык болгон аялын алмайын койбогон, азаматым. Бул жолу да ошентет. Эки жагын караса, эч ким жок. Эргулум, дароо канар кабына кызды тыгат да, оозун бууп, машинесине салып, шаарын көздөй жүрүп берет... А аркасынан алдастап кууп келген атасына: кызыңдын ордуна жаңы тооккана куруп берем деп ачуусун басат. Ошентип, апам атамдын он алтынчы катыны болуп калат.

Д а р и к а. Он алтынчы?!

А й г а н ы ш. Кудай сактай гөр...

К а р а е в. Жок, ал үйлөнүп-ажырашып, ажырашып-үйлөнүп турган. Апам гана ага абдан жагып калып, калган өмүрүн ошону менен жашап кетти.

А й г а н ы ш. Деги ким болуп өткөн атаңыз?

К а р а е в. Элүү жыл Эски Борбордун базарын башкарган.

Т е м и р. О, анда аябай акчалуу адам экен.

К а р а е в. Акча деген ал үчүн саман эле. Сатып алам дегенин сатып алчу: атканабы, мончобу, гөрстанбы, түрмөбү, темир жолбу, университетпи, академиябы, өкүмөт үйүбү... Иши кылып анын күчү жетпеген жер жок болчу... Айтмакчы, мынабул креслону мага ошол тартуу кылган. *(Креслону таптап коюп.)* Албетте, мен дагы анын мээнетин кайтардым: бийлигим күч алган кезде, өзүм ага кресло сата баштадым.

Д а р и к а. Кечиресиз, креслону эмне кылат атаңыз?

К а р а е в. Сатпайбы андан ары. Албетте, үстүнө үстөк кошуп.

Д а р и к а. А-а... канча турат алардын ар бири?

К а р а е в. О, бул анын кандай кабинетке коюлушуна жараша. Мисалы, менин заманымда мындай кресло үчүн ресторандын деректири – беш миң, полициянын начальниги – он миң, губернатор – жыйырма миң, сенатор – отуз миң беришчү...

Т е м и р. Атаңдын гөрү...

А й г а н ы ш. Туура, мен муну көрүп калдым.

К а р а е в. Кесмең кушкер экен, келиним. Бирок эмки жолу калемпирин көбүрөөк сал...

Р а б и я. Эсимде болсун, ава. *(Караев ага акча сунат.)* Ай-ий, антпеңиз...

К а р а е в. Эмне? Түшүнбөдүм. *(Рабия Даминди жалдырай карайт.)*

Д а м и н. Бу киши оокатына акы албайт.

А й г а н ы ш. Кокуй, сен дагыбы?

Т е м и р. Жыргал жерге келген турбайбызбы?

К а р а е в. Өзүң бил. Бирок пулга зарыксаң, тартынба: чек жазып берем. *(Ордунан турат.)* Эми кичине эс алайын. *(Чатырына кирип кетет.)*

А й г а н ы ш. Анда... рахмат, синдим.

Д а р и к а. Рахмат, эжеке.

Т е м и р. Рахмат.

А й г а н ы ш. Жүктөрдү ичкери кийирейин.

Т е м и р *(Дарикага)*. А биз экөөбүз базар жакка басып келбейлибиз?

Д а р и к а. Жүр. *(Экөө кош дөбө жакка бет алышат. Рабия идиш-аягын жыйнап кирет, Дамин ага жардам кылат.)*

Д а м и н. Акыбалың кандай?

Р а б и я. Кудайга шүгүр. Кыш кетти, жаз өттү. А мен балдар үйүн таштап, карылар үйүндө иштеп атам.

Д а м и н. О-о, ошондойбу? Эмне үчүн?

Р а б и я. Жаңы башчы менен батыша албай койдум. Дамин. Ушундай де...

Р а б и я. Мен сизге айтаар бир куш кабарым бар.

Д а м и н. Кана, кана?

Р а б и я. Бизде жашаган чалдардын бири сизди тааныйт экен.

Д а м и н. Мына эмесе. Ким ал?

Р а б и я. Кайнатаңыз болот имиш.

Д а м и н. А, бечарам... Карыганда кор болгон турбайбы... Р а б и я. Ошо киши айтат: Дамин эч кимди өлтүргөн эмес, өлтүрдүм деген адамы алиге тирүү дейт.

Д а м и н. Боорукер болчу, мусурман. Мага жан тартып атат. А мен... өлтүргөнмүн... Өлтүрүп, кумга көөмп койгом... *(Дамин ындыны өчүп, акырын жерге чөк түшөт. Рабия жанына келип, ийнине колун коёт. Экөө тең унчукпай кош дөбө жакты мелтирей карап туруп калышат. Кош дөбөнүн ортосуна кыпкызыл күн батат. Туздуу чөлдү кандуу сел каптайт...)*

Биринчи бөлүмдүн аягы.

II БӨЛҮМ

4-ЭПИЗОД

(Пантомима)

Туздуу чөл.

Кош дөбөнүн ортосуна жапжаш ай батып баратат. Айдын алсыз нуру астында көлөкөлүү төрт чатыр тунжурап турат. Чатырлар аттын такасына окшогон жарым аянтты айланта тигилген. Аянт азыр тептегиз – андагы казылган «көрлөр» көрүнбөйт.

Чатырлардын биринен бирөөнүн бир калыпта тарткан коңуругу угулат. Кокусунан коңурук тарткан адамды басырык басат – түшүндө бакырып-өкүрүп, буулуп-булдурап сүйлөйт, кимгедир жалынып-жалбарып, буркурап ыйлайт. Ошол аквалда уйкусунан ойгонбой, ич кийимчен бойдон сыртка жөрмөлөп чыгат. Анан ак туздун бетинде тюлендей сойлоп барып, аянттын ортосуна жеткенде, арып-чарчап, сулк түшүп жатып калат. Анын тарткан азабы акырындап аны коё берет. Бул – Караев.

Караевдин шоокумунан улам өз чатырларынын оозунда Дамин, Айганыш, Дарика, Темирлер пайда болушат. Алар үн-сөзсүз Караевди карап тура беришет.

Аңгыча ай дагы батып, айланага аста-секин караңгылык кирет.

5-ЭПИЗОД

Туздуу чөл.

Эртең менен. Күндүн нуру эми гана төрт чатырга жетип келатат. Өз чатырынын алдында Дамин примусу менен алек – термоско чай демдеп атат.

Жарым аянттын ортосунда – аппак туздун бетинде, капкара жиби чубалган көкмөк телефон аппараты жатат.

Аппараттын алдында, куду анын шыңгырагын күткөнсүп, аны телмире тиктеп, Айганыш тик турат.

Кийгени кызыл-тазыл гүлү бар ак желек.

Акыры аппарат шыңгырайт. Бирок муну Айганыш гана угат. Айганыш сүйлөшөт. *(Ролун ойнойт.)*

А й г а н ы ш. «Алло! Сенсиңби... Сенсиңби дейм?.. Ооба... Абдан жаман угулуп атат... Үнүң алыстан-алыстан келип атат. Алло!.. Шумдук... Угуп атасыңбы, линияда канча үндөр жүрөт... Кайта чалчы. Алло! Кайта ча-ал... Кайта чал деп атам...» *(Трубканы коюп, дагы күтүп калат. Бирпастан кийин трубканы кайра алат).* «А! Акыры оңолду... *(Айганыш аппаратты колуна алып, сүйлөшкөнчө, аянтты айлана басат).* Бул сен... Ооба... Азыр абдан жакшы угулуп калды... Алло!.. Ооба... Ушунча көп үндөрдүн ичинен сенин үнүңдү угуш тим эле азап болду... Ооба... Ооба... Жок... чын эле жакшы өттү...» *(Ролдон чыгат).* Жок, бүгүн такыр болбой атат. Үнүм жасалма чыгат, анан калса кырылдайт...

Д а м и н. Мүмкүн, кичине чай ичип аларсың?

А й г а н ы ш. Туура айтасыз. (Аппаратты жерге коюп, өзү анын алдына отура кетет. Дамин термос менен пиаласын көтөрүп келип, ага чай куюп берет). Рахмат.

Д а м и н. Мен сизден сурайм деп эле, батына албайм: эмне деген пьесаны ойноп атасыз?

А й г а н ы ш. «Адамдын үнү» деген. Автору Жан Кокто.

Д а м и н. Кап, окуган эмес экенмин.

А й г а н ы ш. Жападан жалгыз персонажы бар. Анысы аял. Ашыглыктан акылын жоготкон бир байкуш аял...

Д а м и н. Анда аял пъесанын башынан аягына чейин телефондо сүйлөшүп отурат турбайбы?

А й г а н ы ш. Ооба. А акырында өлөт. *(Даминге пиала сунат.)*

Д а м и н. Дагы куяйынбы?

А й г а н ы ш. Жок, рахмат. *(Ордунан турат. Дамин ичип, калакат кылбас үчүн чатырына кайтып келет. Эшигинин оозуна отуруп, чай иче баштайт. Чай ичкенче, Айганыштын оюнун тамаша кылат. Айганыш өз ою менен алек болуп, телефонду тегерене басат.)*

А й г а н ы ш. Башка жеринен ... *аппаратты телмире тиктеп калат. Кийин аны колуна алып, аянтты айланып чыгат. Ролго кирет.)* «Биздин махабат көп кыйынчылыктарга учурады. Башынан эле чечишке туура келди: же беш жылдык бакыттан баш тартып, же тобокелге салышым керек болду. Мен мунун жакшылык менен бүтөөрүнө эч качан ишенген эмесмин. Акыры келип, минтип, башымдан кечирген чексиз бакты-таалайдын азабын тартып отурам... Алло!.. чексиз... Бирок мен өкүнбөйм... Мен өкүн... мен эч нерсеге, эч нерсеге, эч нерсеге өкүнбөйм... Сен... сен жаңылышасың. Мен... Алло!.. Мен аларымды алдым – андан башкага арзыбайм... Мен баш айланткан бакытты эңсеп жинди болдум... Айланайыным... Уксаң... Алло!..» *(Ролдон чыгат..)* Жок, бүгүн такыр болбой атам. *(Телефонду жерге коюп, жанына отура кетет.)* Чайыңыздан куюңузчу. *(Дамин термос, пиаласын көтөрүп анын алдына келет.)*

Д а м и н. Билесизби, сиздин оюнуңуз балдардын бир оюнуна окшоп кетет экен.

А й г а н ы ш. Кандай оюн? *(Дамин ага чай сунганча, маңдайына отура кетет.)*

Д а м и н. Ташканак деген... Мен алты жашар чагымда кошунабыздын кызы менен ошол оюнду ойночубуз. Экөөбүз таштан үй куруп, анда эрди-катын катары жашачу элек. Ар кимибиздин өз милдетибиз болоор эле: мен тоодон отун алып, аялым эчки саап, казанга жарма жасачу...

А й г а н ы ш. Жыргал турмуш экен.

Д а м и н. Ойлоп көрсөм, азырга чейин ошол оюнду ойноп келаткансыйм. Мындайча айтканда, өз турмушумду эмес, бирөөнүн турмушун жашап аткандай сезип кетем. Албетте, өз эрким менен эмес, тагдырдын эркы менен...

А й г а н ы ш. Артисттердин тилинде, тагдыр деген – режиссер. Режиссер ар кимибизге ар кандай роль болуштүрүп, ар түркүн адамдардын өмүрүн жашаттырат.

А й г а н ы ш. Мына куду ошондой! Болбосо, менин турмушум такыр башкача эле да. Институтту бүтүрүп, археолог болуп иштеп жүргөм, жакын көргөн аялым менен жашап

аткам... Кокусунан жанагы «режиссер» пайда болду да, мага башка бир «ролду» берип салды... *(Дамин унчукпай калат. Айганыш бир пас кулуп отуруп, анан акырын сурайт.)*

А й г а н ы ш. Ал... эмне деген «роль»? Айтып берсеңиз. *(Дамин кыйылып туруп баштайт.)*

Д а м и н. Мен киши өлтүрдүм... Аялымдын ойношун... Он беш жыл илгери...

А й г а н ы ш. Кудай сактай гөр... *(Дамин өз кылмышын көз алдына элестетет.)*

Д а м и н. Мен аны муунтуп өлтүрдүм... Анын өлүгүн аркама артып алып, көпкө чейин шаардын багын аралап жүрүп отурдум... Кеч күз эле, суук эле... Акырында бир кумдуу жерге келип, кумду казып туруп, көөмп койдум... Көөмп бүтүп, даракка жөлөнүп, эсим ооп отуруп калдым... Кокусунан катуу жаан жаап кирди... Ал бир паста гөрдүн кумун жууп, өлүктү жылаңачтап таштады... Менин айыбым ачылып калды... Мен аргасыздан, шаардын прокуроруна барып, өз кылмышымды төкпөй-чачпай айтып бердим. А прокурор мени камаштын ордуна, буга жин тийиптир деп, жиндиканага жиберди. Жиндиканада мени беш жыл дарылашты, акырында айыктырышты. Айыкканымдан кийин: эми үйүңө кет дешти. А менин кетким келбеди – үйүмө дагы, башка жакка дагы... Анда жиндикана мени өзүнө жумушчу кылып алды. Жумушум оңой, короо шыпырам, отун жарам, суу апкелем, оорулардын алдын тазалайм, жанында отуруп жомок айтып, китеп окуп, аларга эрмек болом. Акыма айлык албайм: кардым ток, үстүм бүтүн, жатарга жайым даяр – акчанын не кереги бар... Ырас, жылыга эки ай отпуска беришет, а аны мен ушул жерде өткөрөм...

А й г а н ы ш. Кудай-ай, тагдырыңыз ушундай татаал турбайбы.

Д а м и н. Турмуш татаал... Ал мына бул мелтиреп жаткан чөлгө окшош – ээн жана туздуу... *(Экөө эгиз дөбөнү карай унчукпай отуруп калышат. Өз чатырынан Караев чыга келет. Кийгени жука шым, жеңи жок көйнөк. Кара креслосун сүйрөп алган. Адегенде керилип-чоюлуп алат.)*

К а р а е в. Арыбагыла.

А й г а н ы ш. Бар болуңуз, президент. *(Караев креслосун үйрөгөнчө, аянтты аралайт.)*

К а р а е в. Эмне, менин гөрүм казыла элекпи?

Д а м и н. Казамын... Чай ичесизби?

К а р а е в. Куй. *(Караев креслосун Дамин менен Айганыштын каршысына коюп, отуруп калат. Дамин ага чай сунат. Ал чай ууртайт.)* Фу, чай эмес эле... саман... Аттиң, Ак Сарайда жашаган кезде ар күнү ар башка чай иччү элем: кытай чай, цейлон чай, индус чай...

А й г а н ы ш. Бу турмушта баары өзгөрүп турат турбайбы.

К а р а е в. Айтмакчы, акыбалыңыз кандай? Чөл дартыңызга даба болдубу?

А й г а н ы ш. Рахмат. Кыйла түзүкмүн.

К а р а е в. А мен өзүмдү куштай сезип калдым.

А й г а н ы ш. Чын элеби? Сизге жакшы жардам берип атабы?

К а р а е в. Санаам тынч, көңүлүм куунак.

А й г а н ы ш. Бирок... бүгүн абдан кыйналдыңыз го? Онтоп, кыйкырып, чатырыңыздан сойлоп чыгып...

К а р а е в. А-а, бул ырас... Билесизби, мына он беш жыл болот, күн сайын түшүмө бир шумдук түш кирет, бир үйүң күйгүр мени муунтуп өлтүрүп, кумга көөмп коёт, кийин катуу жаан жаап, үстүмдөгү кумду жууп, өлүгүмдү ачып таштайт... *(Айганыш кыйкырып жиберип, Даминди карайт. Дамин дагы таң калып, Караевди тигиле тиктеп калат.)* Ишенсеңиз, мени муунтуп атканда, анан жер астында жатканда, демим кысталып, ушунчалык кыйналам дейсиз, аргасыздан айкырып-кыйкырып, жалынып-жалбарып, көзгө көрүнбөгөн кишилерди жардамга чакырам... Бирок жамгыр кумду жууп көкүрөктөгү жүгүм жеңилдеген сайын, секин-секин эс алып, кайтадан катуу уйкуга кирем. А кээде тарткан азабым менен алышып жатып, кокусунан ойгонуп кетем. Карасам... төшөгүм сууланып... денем кумга буланып калган болот... Ошондо мен өзүмдүн өлүк же тирик экенимди билалбай караңгы түндө каңырыгым түтөйт...

А й г а н ы ш. Укмушуң кур.

К а р а е в. Чынында бул түш меники эмес, ал мага башка бирөөдөн жуккан. Куду жыныс оорусу жуккандай. Бир аял аркылуу.

А й г а н ы ш. Эмне-эмне? Түшүнсөм өлөйүн...

К а р а е в. Президент кезимде менин бир жаш, сулуу ойношум бар эле. Күндөрдүн биринде саар менен ошол келин кабинетиме чуркап кирип келди. Өңү купкуу, көздөрү алачакмак. «Эмне болуп кетти?» – десем: «Кудайга шүгүр, тирүү экенсиз», – дейт. «Бул эмне деп жөөлүгөнүң? Албетте, тирүүмүн», – дедим. Десем: «А менин эрим эртең менен ойгонуп: бүгүн түнү сенин ойношунду муунтуп өлтүрүп, шаардын багына көөмп келдим, – десе болобу. Бирок ар-тынан катуу жаан жаап, сиздин үстүңүздөгү кумду жууп, өлүгүңүздү ачып таштаган имиш»... – деп айтты келин.

Аялдын айтканын угуп, жүрөгүм алкымыма тыгыла түштү. «Демек, күйөөң мени өлтүргөнү атыптыр, – деп чечтим. – Каякта азыр аның?» «Буюм-кечесин баштыгына салып алып үйдөн чыгып кетти», – деди келин. Мен ошол замат бүт күзөтчүлөрүмдү тикесинен тик тургузмак болдум. Бирок ушул учурда шаардын прокурору телефон чалып калды. Анан ал акмак дагын: «Сиз тирүүсүзбү?» дебеспи. «А сен эмне деп ойлодуң эле, айван?!» – деп айкырдым мен жиним кайнап. Прокурор кайра-кайра кечирим сурап атып, акыры минтип түшүндүрдү: көрсө, мандайында бир макулук отуруптур; анын айтымына караганда ушул түнү ал мени муунтуп өлтүрүп, шаардын багына көөмп келет, бирок көп өтпөй нөшөрлөп жаан жаап, өлүктү жылаңачтап таштаган имиш; муну угуп, үрөйү учкан прокурор: тезинен өлүктү апкелгиле деп, өз адамдарына буюрат; анын кишилери бүт бакты тинтип чыгып, мени табалышпай суй жыгылат... Анда мен: «Тигил адам – жинди! Жиндиканага жөнөткүлө аны?» – деп буюрдум. Буюруп, буйругум аткарылганда гана жаным тынды... Бирок ошол күндөн тартып ар түнү түшүмдө мени бирөө муунтуп өлтүрүп, жерге көөмп таштачу болду... Ошентип отуруп, акыры акыл-эсимди айнытып, Ак Сарайдан кетишке мажбур кылды... *(Айганыштын үрөйү учуп, бирде Караевди караса, бирде Даминди карайт. Акырын ордунан турат.)*

А й г а н ы ш. Кудай ай, деги эмне болуп атат? *(Караевге.)* Азыр эле мынабул ыймандуу момун адам мага өзүнүн адам өлтүргөнүн айтып отурду эле. Айтканы ырас болсо, он беш жыл илгери өз аялынын ойношун муунтуп өлтүрүп, шаардын багына көөмп коёт.

Анан артынан нөшөрлөп жамгыр жаайт...

(Караев ордунан чапчып турат. Кубаныч менен Даминге кайрылат.)

К а р а е в. Ой, ошо сен белең?! *(Дамин суз түрдө башын чайкайт.)*

Д а м и н. Жок. Мен мурда сизди көргөн-билген эмесмин.

Караев. Туура... Экөөбүз эч качан жолуккан жок элек... Бирок сен... мени өлтүрдүң да... ошондо... он беш жыл илгери?

Д а м и н. Мен башка кишини өлтүргөнмүн. *(Өз кылмышын элестетет.)* Адегенде муунтуп жанын чыгардым... Анан өлүгүн артыма артынып алып, караңгы бакты аралап сүйрөп жөнөдүм... Кеч күз эле, баткак, тайгак... Мен улам жыгылып, улам туруп келаттым... Акырында бактын төрүнө жетип, өлүктү кумдуу жерге көөмп таштадым... Кийин кыйлага чейин дарактын түбүндө эс алып отурдум... Кокусунан катуу жаан жаап жиберди... Жаан көз алдымда кумдуу дөбөчөнү жуун салды... Ошондо мен өз кылмышымды эч качан, эч кимден жашыра албасымды түшүндүм. Андан көрө өз ыктыярым менен прокурордун алдына барып, жазамды алайын деп чечтим...

К а р а е в. Туура, сеники кичине бөлөкчө экен. Сен адамгерчилик кылып, аны аяп артыңа көтөрүп, жумшак бакты аралап алып кетипсиң... А менин желмогуз желдетим болсо мени шыйрагымдан кармап алып, түнкү шаардын ээн аянттары аркылуу башымды таштарга дүңкүлдөтүп гана сүйрөп жүрүп отурат, тукумуң кургур... Эртең менен турсам байкуш башым бүтүндөй шишип, канталашып калат... *(Караев көнүмүш түрдө алаканы менен башын сылайт. Алаканы жайыла кан болот.)* Мына көрбөйсүңөрбү... Жапжаңы, бүгүнкү кан... *(Айганыш коркуп боюн ала качат).*

А й г а н ы ш. Мен... мен барайынчы... Көңүлүм айнып кетти... *(Шашып-бушуп кепесине кирип кетет.)*

К а р а е в. Мүмкүн, ошол сен эле болуп жүрбө? Анге-менди кичине кооздоп койдуң ушундайбы? *(Дамин дагы башын чайкайт.)*

Д а м и н. Жок.

К а р а е в. Тууган, сен коркпо, сени эми эч ким жазалабайт. Кылмышың эчак эскирген. Андан көрө акыйкатты айт. Ошентсең, өзүң да жүрөгүңдү өйүгөн оор күнөөңдөн арыласың, а мен болсо сенин түшүңдөн кутулам. Экөөбүз тең эркиндикке чыгабыз. Кана?.. *(Дамин ордунан турат.)*

Д а м и н. Мен сизди өлтүргөн эмесмин, уктуңузбу?! Келесоо десе... *(Чатырына карай басат).*

Караев. Анда мени ким өлтүргөн?!.. Азырга чейин өлтүрүп келатпайбы. Ар күнү, ар түнү... А мүмкүн, президент Караев өлөрү өлүп, а мен анын арбагы болуп жүрбөйүн?..

6-ЭПИЗОД

(Пантомима)

Туздуу чөл.

Көш дөбөнүн ортосунан толгон ай өтүп баратат.

Төрт чатыр айдыңда үргүлөп турушат.

Өз чатырынан Темир суурулуп чыгат. Кийгени кара трико.

Ал акырын басып аппак аянтты айланып кирет. Басыгы бийчинин басыгындай жумшак, жеңил. Ушу тапта Айганыштын босогосунда Дарика пайда болот. Ал ич көйнөкчөн. Көйнөгү кара. Темирди көрүп, анын алдына куду кара көпөлөктөй калдаңдап учуп жетип барат. Экөө бириге түшөт. Бирин-экин кадам таштап, каадалана бирин бири тооруй басат. Булардын кылык-жоругу, кыргоолдордун сүйүү бийине окшоп кетет. Бийдин ритми бара-бара тездейт. Билинбеген «блек» бийине өтүшөт. Бийлеп отурушуп акырында, кучакташкан бойдон жерге сулап түшөт. Анан аппак туздун үстүндө ашыглык ышкысына берилген жыландардай моюндашып, алмашып, арбашып кетишет. Арып-чарчаганга чейин алышат. Акырында көшүлүп солуп калышат.

7-ЭПИЗОД

Туздуу чөл.

Чак түш, күн ысык.

Чатырлардын алдындагы аянтта көкүрөгүнө чейин кумга көмүлүп Караев менен Айганыш жатышат. Желкелери жылаңач, баштары балышта жаткандай көтөрүңкү. Экөөнүн тең төбөсүндө ачылган зонтиктери бар. Караевдики – кара, Айганыштыкы – гүлдүү. Жан жактарында желек, сүлгүлөрү даярдалып коюлган. Булардан тышкары Караевдин чатырынын оозунда орден-медалдуу костюм илинген кайыш кресло турат... Караев менен Айганыштын көздөрү жумулуу. Бирок бирпастан кийин Айганыш акырын көзүн ачып, Караевге карайт.

А й г а н ы ш. Президент... (*Караев дагы көзүн ачат.*)

К а р а е в. А?

А й г а н ы ш. Мен сизди көргөндө эле тааныгам. Бирок сиз мени ушу күнгө чейин тааныбай келесиз. (*Караев ага башын бурат.*)

К а р а е в. Эмне, экөөбүз илгери тааныш белек?

А й г а н ы ш. Бир кезде мен сиздин виллаңызда болгонмун.

К а р а е в. Ошондойбу? Кайсы виллада: Жаңы борбордогубу же...

А й г а н ы ш. Эскисинде... Кирерде жөнөкөй актриса элем, чыгарда – Республиканын Эл артисти болуп чыгып кеттим. Албетте, анда жаш, сулуу кезим...

К а р а е в. Мүмкүн... Мен ал үйдө көп аялдын сообуна калгамын... Айтмакчы, өкүмөт мени пенсияга узатып атканда, көп жылдык кызматым үчүн, ошол виллаңы мага тартуу кылган. Азыр мен ошондо жашайм. Эрмек үчүн кичине кооператив ачып алганмын. «Шахерезада» – деп атап койдум аны. Жакшы ат бекен? Кыздардын эң сонундарын тандагам. Баарысы сулуулуктун конкурсунан өтүшкөн. Арасында өзүмдүн никесиз төрөлгөн кыздарым да бар.

А й г а н ы ш. А эмне кылышат алар?

К а р а е в. Кокуй, түшүнбөй атасызбы? Аялдардын эң байыркы кесибин иштешет.

А й г а н ы ш. А-а... Көп табышабы анан?

К а р а е в. Академиктерден калышпайт. Айрымдары байып алып, күйөөгө тийип, орозгер кургусу келет. Мен андайлардын жолун тоспойм. Кайра өз колум менен тоюн берип, ак батам менен атказам. Бирок кээ бири бат эле үйбүлөнүн турмушунан зеригип, эрин таштап кайра келе берет. Ушундай, кыздар кызык жашагысы келет.

А й г а н ы ш. Түшүнүктүү. Ой, мен абдан тердеп чыктым, денем тим эле күйүп баратат. Жок, мындан көп чыдай албайм.

К а р а е в. Туура, турар маалыбыз болуп калды. Бирок ким казып алат бизди? Адам аттуу көрүнбөйт...

А й г а н ы ш. Менин Дарикам уктап атат, азыр аны ойгото албайсың. Түнү бою жок болот, а күндүзү кечке уктайт сулкуюп. Такыр жардамы тийбейт жубарымбектин.

К а р а е в. Темир болсо акча тапканы кеткен.

А й г а н ы ш. Дамин өзү тургузат. Ал ушул жерде болуш керек.

К а р а е в. Дамин!

А й г а н ы ш. Дамин! (*Дамин чатырынан чыгат.*)

Д а м и н. Дагы кичине жата турбайсыңарбы.

А й г а н ы ш. Ой, жетишет бүгүнкүгө. (*Дамин анын үстүндөгү үймөк кумду кош колдоп шилеп кирет. Айганыш оор жүктөн кутулуп, өйдө болот. Ал, эмчек жапкычы болбосо, жылаңач. Дамин сүлгү менен анын далысын сүртүп, желегин ийнине жаап коёт. Айганыш жерге сайылган зонтун сууруп алып, чатырына карай басат.*)

А й г а н ы ш. Рахмат, Дамин. (*Дамин Караевге дагы жардам кылат. Караев кетип баратып, буйрук берет.*)

К а р а е в. Тезирээк чай апкир.

Д а м и н. Куп болот. (*Дамин тез-тез «гөрлөрдү» түздөп коюп, чатырына кирип кетет. Кош дөбө жактан Темир келет. Арып-чарчаган түрү бар. Көйнөгү терге чыланып, бети-колу чаң. Ал аянттын орто ченине жетип, адегенде эки жагын каранып алып, анан жерге чөк түшөт да, ошол*

замат чөнтөктөрүнөн тутам-тутам пул сууруп чыга баштайт. Пул көп, алар ар кыл: уйпаланган кагаздар, чоң-кичине тыйындар... Темир эми буларды бир четтен сорттоп кирет. Ошентип ал акчасы менен алек болуп аткан кезде, Дамин, Караев менен Айганышка чай ташыйт. Айганыштын чатырынан Дарика чыгат. Дарика бирпаска босогодо керилип-чоюлуп турат. Кийин Темирдин кылык-жоругуна кызыгып, акырын анын артынан басып келет. Билгизбей кичине тамаша кылат. Анан шарт эңилип жердеги акчаны чапчып алат. Темир анын билегинен кармаганга араң үлгүрөт.)

Т е м и р. Эй-эй... Бул эмне кылганың?

Д а р и к а. Түндө экөөбүз бийлеп атканда сен менин мончогумду үзүп коюпсуң.

Т е м и р. Койчу? *(Ишенип-ишенбейт.)* Мойнунда мончок көрбөдүм эле го?

Д а р и к а. Акак таштан эле. Азыр алдагы аппак туздун арасында чачылып жатышат. Таап көр эми эр болсоң. *(Темир айланасын карайт.)*

Темир. Чын... Табыш кыйын...

Д а р и к а. Шондуктан, жаңы шуру сатып алышка туура келет. *(Темир акчасына ичи ачышат, баарысын бергиси келбей, кыздын салааларынан бир-эки кагазды сууруп алат.)* Эмне кылып атасың?

Т е м и р. Көп болуп атпайбы... бир түн үчүн...

Д а р и к а. А алды жакта дагы миң түнүң турат күтүп.

Т е м и р. Ошондойбу? Анда... мейли... *(Колун коё берет, Дарика акчаны шымынын чөнтөгүнө тыгып таштайт. Темир дагы калган пулун санабай туруп жыйыштырып алат. Ушу кезде чатырлардын аркасынан Кытаев чыга келет. Кытаев кырк жашар чамасындагы, узун бойлуу, арыкчырай эркек. Кийгени кара футболка, аппак шым, көзүндө кара көз айнек. Аийнинде кайыш сумкасы бар. Кытаевди көрүп Дарика аны утурлай чуркайт.)*

Д а р и к а. Аким Алиевич! *(Кытаевдин мойнуна асылат. Кытаев кыздын эриндеринен өбөт.)*

К ы т а е в. Салам бийкеч, салам... Ох-хо, күнгө күйүп, көркүңө чыгып калыпсың. Эмне, туздуу чөл сага ушундай

жакшы таасир кылдыбы? Кана-кана, нары-бери басчы. *(Дарика анын айтканын кылат.)* Түзүк, түзүк... Басыгың жарашыктуу, сының сыпаттуу... Ммм... Мүмкүн, экөөбүз иштешип көрсөк кантет?

Д а р и к а. О, Аким Алиевич, менин эчактан берки эңсегеним ошол эмеспи?

К ы т а е в. Эмне экен, ойлонуп көрөйүн.

Д а р и к а. Рахмат. *(Кытаев эми гана Темирге көңүл бурат.)*

Т е м и р. Саламатсызбы...

К ы т а е в. А бул ким? Досуңбу?

Д а р и к а. Жо-жок... Ушул жердин мардикери...

К ы т а е в. А биздин айым каякта?

Д а р и к а. Уктап атат. Азыр биерде уйкунун убагы. *(Желегинин курун курчанганча, чатырынан Айганыш шашып чыгат.)*

А й г а н ы ш. Жо-жок, мен ойгоомун. *(Кытаев аны утурлай басат.)*

К ы т а е в. Айганышым... Ай перим...

А й г а н ы ш. Асыл жаным... Ашык перим... *(Экөө кучакташып, өбүшүп көрүшөт. Дарика менен Темир ыйбаа кылып, чатырларына кирип кетишет.)* Аябай күттүрдүң... Тим эле жинди болуп кете жаздадым...

К ы т а е в. Коош, аквал кандай? Жардам бердиби сага бул дарыканаң? Көрүнүшүң эң сонун.

А й г а н ы ш. Чын элеби? Карачы, сен да байкадың? Туура, мен азыр соп соомун. Оокатты көп жейм, уйкум канганча уктайм. Анан ар күнү жаңы ролду жаттап, ойноп-машыгып атам. Аягына чыгайын деп калдым. Кийин өзүңө көрсөтөм.

К ы т а е в. Эмне экен, мен сен үчүн курсантмын.

А й г а н ы ш. Ой башым айланып кетти. Бул сүйүнгөндүктөн. Келчи отуралы. *(Аянттын орто ченине, ак туздун үстүнө отура кетишет.)* Кана сүйлө. Жапанга барып келдиң...

К ы т а е в. Коё тур, адегенде аман-эсен көрүшкөнүбүздү кичине ырымдап коёлу. *(Сумкасынан чоң, тоголок шише*

сууруп чыгып анын оозун ача баштайт. Ачып туруп, Айганышка сунат.) Бул сага базарлык. Жакшы көргөн ичкилигиң.

А й г а н ы ш. Виски! Канча болду ичпегениме. Рахмат, алтыным. *(Ичет.)* Ой, күчүн көр... Кекиртегимди куйкалап кетти... Ме... *(Кытаев чоң-чоң ууртап алат.)* Айт эми...

К ы т а е в. Айтсам ушул... Жапандарга «Ак чардакты» коюп бердим. Абдан ыраазы болушту. Премьерасына премьер министрлери келди. Өзүмдү императорлору кабыл алды.

А й г а н ы ш. Ой, Али! Укмуш болгон турбайбы! Мен аябай кубанычтамын. Билесиң го: сен менин сыймыгымсың, сен – генийсиң, Али! *(Кытаевди өөп алат.)* Эми экөөбүздүн спектаклибизди чыгарсаң, дагы бир жеңишке жетишесиң. Жаңы спектакль менен жаңы сезонду ачабыз: О, бул күн – биздин күнүбүз болот! *(Кытаев шашпай вискиден ууртап коёт.)*

К ы т а е в. Айперим, ал спектаклди анан чыгарабыз. Жылдын аягында сенин юбилейиңе карата.

А й г а н ы ш. Ой... А эмне үчүн? Ага чейин эмне иш кыласың? Планың өзгөрүп кеттиби?

К ы т а е в. Ооба. Өзүң биесиң го, көптөн бери «Гильгамешти» сахналаштырсам деп самап келатам...

А й г а н ы ш. О, «Гильгамеш»... Албетте, билем.

К ы т а е в. Мына жакында пьесасын жазып бүттүм. Эми, кудай буюрса, ишти баштайм. Бүрсүгүнү артисттерди чакырып, роль бөлүштүрөм...

А й г а н ы ш. А-а... анда... эртең кайта кетет турбайсыңбы?

К ы т а е в. Ооба, сулуум. Мен сени көрөйүн деп гана келгем. Көрүп, көңүлүм тынчыды. Сен аман-эсен экенсиң. Акыры дартыңа даба табылыптыр...

А й г а н ы ш. Эмесе... мен сага ийгилик каалайм...

К ы т а е в. Эстүүм, сен мени дайыма жакшы түшүнөсүң... *(Айганыштын жаагынан өөп коёт.)*

А й г а н ы ш. Келчи... ичейин... *(Кытаев ага шишени сунат. Айганыш узакка шимирип алат. Ушул учурда чатырынан калтасын кармап, Дамин чыгат. Чыгып кош дөбө жакка бет алат. Өтүп баратып Кытаевге салам айтат.)*

Д а м и н. Саламатсызбы... *(Кытаев баш ийкеп коёт.)*

А й г а н ы ш. Абдан адептүү, ыймандуу адам...

К ы т а е в. Кудай сактай көр, тигил эмне деген каракчы? *(Караевдин костюмун көрсөтөт.)*

А й г а н ы ш. О, бул жерде Караев дарыланып атат. Мурдагы президент.

К ы т а е в. Койчу? Ушул чөлдөбү?

А й г а н ы ш. Эскертип коёюн: ал киши кичине... жинди... Бирок коркпо, зыяны жок. Ой, чыгып келатат... *(Чатырдан чаарала пижама кийген Караев чыгып, алардын алдына басып келет. Айганыш менен Кытаев ызат кылып ордуларынан турушат.)*

К ы т а е в. Саламатсызбы, президент.

К а р а е в. О, сиз мени тааныйсызбы?

К ы т а е в. Сизди ким тааныбасын.

А й г а н ы ш. *(ага шишесин сунат).* Виски ичесизби? *(Караев унчукпай шишени алып, ичерин ичип, кайта кайтарбайт.)*

К а р а е в. Мен кичине уктап кетип, атам менен жолугушсам болобу. Өлгөндөн бери биринчи жолу түшүмө кириши. Мечитте намаз окуп отурат, байкушум. Тирүүсүндө, иш деп чуркап жүрүп, чекеси жайнамазга тийбей кеткен, Бирок өзү динчил болчу. Он алты аялынын баарын нике кыйдырып алган, талак айтып ажырашкан. А өлөөрүндө: –Мени мусулманча көмөсүң, – деп табыштаган мага. Шондуктан, ашынган атеист болсом да, атанын керээзи деп, айтканын аткаргам. Көмгөндөн соң үстүнө асыл таштан күмбөз тургузуп, тегерегине бак тигип, аларды атайы айлык берип, бир адамга каратып койгонмун. Түшүмдө атам так ошол кароолчуга нааразылыгын билдирбеспи. Көрсө, ал шүмшүк арак ичип алып атамдын көрүнө сиет имиш. *(Вискиден ууртап алат.)* Шашпай турсун, Эски Борборго кайтып барар замат ал канчыктын баласын айдап салам. *(Дагы бир жолу жутуп алып, шишени Айганышка кайтып берет.)* Рахмат. Мен дагы кичине чырым этейин.

К ы т а е в. Жакшы түш көрүңүз. *(Караев чатырына кирип кетет.)* Ажайып адам экен президентиң. *(Ийнине*

сумкасын асынып ичкертен Дарика чыгат. Жаркырап жаңы көйнөк кийип алган.) Ох-о-о, мына эмесе... Айганыш, сенин окуучуңду такыр таанып болбойт: жаңырып, жакшырып, көзгө көрүнүп калыптыр.

А й г а н ы ш. Дарика дайыма эле ушундай. Сен өзүң жакшы көңүл бурбай жүрөсүң ага.

К ы т а е в. Кандай дейсиң, жаңы спектаклден роль берип көрсөм кантет?

Ай г а н ы ш. О, анда кыздын багын ачпайт белең. Мен сенден эчактан бери ошону суранып келатпаймынбы.

К ы т а е в. Болду. «Гильгамеште» ойнойсуң.

Д а р и к а. Ой, Аким Алиевич! Рахмат. *(Чуркап келип Айганышты өбөт.)*

А й г а н ы ш. Эмнеге жасанып алгансың? Кайда баратасың?

Д а р и к а. Кечинде жегенге бир нерселер сатып келейин?

К ы т а е в. Эмне, ушул ээн чөлдө соода-сатык да болобу?

Д а р и к а. О, албетте! Анабу кош дөбөнүн артында толгон-токой эл жашайт. Алардын өз базары, дарчылары, бийчилери бар.

К ы т а е в. Мына кызык...

Д а р и к а. Көрөсүзбү? Жүрүңүз мени менен.

А й г а н ы ш. Дарика, Аким Алиевич арып-чарчап келди. Кичине эс алсын.

К ы т а е в. Жо-жок, силер мени кызыктырып койдуңар, эми көрбөсөм болбойт.

А й г а н ы ш. Өзүң бил, курбум. *(Дарика менен Кытаев кетишет. Айганыш алардын артынан жалдырай карап калат. Анан жерге отуруп, вискисин ууртайт. Ошо кезде жан жактан Рабия пайда болот. Колунда түйүнчөгү бар.)* Рабия! Сени көргөнүмө курсантмын.

Р а б и я. Мен сиздерге кичине самса жаап келдим эле. Али ысык бойдон. *(Отуруп, түйүнчөгүн чече баштайт.)*

Айганыш.О, самсаны мен жанымдай жакшы көрөм. Өзгөчө тандырга жабылганын. Рабия. Алыңыз... жеңиз... *(Айганыш самса жей баштайт).*

А й г а н ы ш. Мм-м, кандай ширин... Рабия, сен оокатты

абдан кушкер жасайт экенсиң. Айтмакчы, сурайм деп эле унутуп калам: үй-бүлөң барбы?

Р а б и я. Бар болчу. Күйөөм, уулум...

А й г а н ы ш. Анан?

Рабия *(кыйылып жатып айтат.)* Уулумду өзүм өлтүрүп алдым, а күйөөм менен ажырашып кеттим...

А й г а н ы ш. Кудай сактай көр, өлтүрүп алдым дегениң эмнең? *(Рабия көпкө чейин унчукпайт.)*

Р а б и я. Айткандан уялам, бирок сизге айтып берейин... Мен күйөөмө кыянатчылык кылдым... Бир желмогуз азгырып жолдон чыгарды. А бул үчүн кудай мени жазалады. Ошол күнү кечинде үйгө келсем үч жашар балабыз катуу ооруп калыптыр. Антип-минтип таапты таптырып келгиче наристебиз чыркырап жатып жан берди... Анын өлүмүнөн кийин мени кайгы менен муң басты, кылган кылмышым күн көрсөтпөй койду. Акырында күйөөмдүн алдына чөк түшүп, күнөөмдү моюнга алдым да, башым ооган жакка баса бердим. Күйөөм мени жакшы көрчү, кетпегин деп көп эле үгүттөдү. Калалбадым...

А й г а н ы ш. Ошентип, ошо күндөн баштап соопчулук жолуна түштүң? Өз күнөөңдү жууш үчүн?

Р а б и я. Ооба... Ажап эмес, акыретке барганда уулум мени кечирип коёр...

А й г а н ы ш. Бечара Рабия. *(Рабияны кучагына имерет.)* Мен дагы жападан жалгызмын. Капылет өлсөм мени аяп ыйлаар адам жок...

Р а б и я. Өлбөңүз ылайым. Сиз айыгып кетесиз. Али узак жашайсыз... Карып-арып ак чач кемпир болосуз.

А й г а н ы ш. Рахмат садага. *(Рабия Даминдин чатырын карап коёт.)* Дамин тигил жакка кеткен. *(Кош дөбөнү көрсөтөт. Рабия ордунан турат.)*

Р а б и я. Анда мен барайын. Карыяларга кечки оокатын бериш керек, киринтип, жаткырыш керек...

А й г а н ы ш. Жакшы бар.

(Рабия кош дөбө жакка жол алат. Айганыш аны узата караганча, вискиден дагы бир ууртап туруп, чатырына кирип кетет.)

Темир чыгат. Ал азыр эле уйкудан ойгонгондой. Жердеги жайылган дасторконду байкап, басып келип самса алып жейт. Ошол эле учурда кара креслодогу костюмга көзү түшөт. Кыйлага аны тигиле карап тиктеп калат. Башына бир ой пайда болот. Эки жагын каранат. Кийин чечкиндүү түрдө жетип барып, орден-медалдардын бирөөн шарт жулуп алат да, дароо чатырына кирип кетет.)

8-ЭПИЗОД

Туздуу чөл.

Кош дөбөнүн үстүндө толгон ай турат.

Дөбөлөрдүн артынан «Болеронун» обону угулат. Музыка акырындап басаңдайт. Анан ошол жактан Дарика менен Кытаев келет. Кытаев кыздын ийнине колун артып алган. Экөө аянттын ортосуна жетип токтошот. Кытаев жерде жаткан телефонду көрөт.

К ы т а е в. Эй, карасаң, телефон!

Д а р и к а. Демек, Айганыш айым ролуна машыккан экен.

К ы т а е в. Мм-да... Боорум ооруйт байкушка. Кайраным, кырк жашынын кырына чыкпай кыйрайт.

Д а р и к а. Ал эмне дегениңиз?

К ы т а е в. Мен анын профессору менен сүйлөштүм.

Д а р и к а. И-и?

К ы т а е в. Көрөр күнү, ичер суусу аз калыптыр биздин Айганыштын.

Д а р и к а. Ой...

К ы т а е в. Бүгүн мен аны өз көзүм менен көрүп, буга ишенип калдым.

Д а р и к а. Кудай-ай... Анда мен кетпей эле койсом окшойт?

К ы т а е в. Өзүң бил. Бирок сен деп репетицияны токтотуп коё албайм.

Д а р и к а. Жо-жок, барам албетте... Ырасын айтсам, биерде менин көп деле жардамым тийбейт буга.

К ы т а е в. Билесиңби, мен сага азыткы аялдын ролун берем.

Д а р и к а. Мен... эпосту окуган эмесмин. Кимди азгырам?

К ы т а е в. Башкы баатырды, Гильгамешти.

Д а р и к а. О-о!

К ы т а е в. Сахнада сен жыпжылаңач жүрөсүң.

Д а р и к а. Ой...

К ы т а е в. Кандай, колуңдан келеби?

Д а р и к а. Билбейм... Келсе керек...

К ы т а е в. А Гильгамешти мен өзүм ойнойм.

Д а р и к а. О, анда оңой экен.

(Айганыш чыгат. Колунда чеккен сигарети бар.)

А й г а н ы ш. Сен жакшы кыласың, Аким. Азыткы аял Дарикага абдан ылайыктуу келет.

(Берки экөө уурулугу кармалгандай ыңгайсыз аквалда калышат.)

К ы т а е в. Сен... уктай элексиңби?

Д а р и к а. Эжеке... Аким Алиевич эртең мени өзү менен кошо алып кетип атат.

А й г а н ы ш. Мен муну түшүндүм.

К ы т а е в. Анда... жатып эс албайлыбы. Эртең эрте туруш керек, антпесек, Чыгыш экспрессине үлгүрбөй калабыз.

А й г а н ы ш. Туура, жаткыла...

Д а р и к а. А сизчи?

А й г а н ы ш. Мен бирпас таза ава жутайын, тамеки чегип алайын. *(Кытаев менен Дарика унчукпай чатырга кирип кетишет. Айганыш аянтта ары-бери басат.)* «Эри өлгөн катын кошокчу болот» – дейт. Атам өлгөндө апам раматылык да кошок кошту эле

«Капылет жатып түш көрсөм,
Кararган көл көрүнөт.
Кararган көл үстүндө
Кararган өрдөк бөлүнөт.
Кararган көл – көз жашым,
Кararган өрдөк – өз башым...»
А мен өлгөндө ким кошок кошот?

(Желегинин чөнтөгүнөн тааныш шишени алып чыгып, бир-эки ууртап алат.)

«Кararган көл – көз жашым...
Кararган өрдөк – өз башым...»

(Чатырынан Караев чыгат. Кийген кийими – майке менен трусы. Алардын үстүнөн орден-медалдуу костюмун желбегей жамынып алган. Ал Айганышты аңдабай эле, чатырлардын артына айланып кетет. Айганыш ага өзүн көрсөтпөс үчүн, аянттын батыш чегине басып барат. Ошол жерде алыстан бүлбүлдөп көрүнгөн кош дөбөнүн ортосундагы толгон айга суктана карап туруп калат...

Бирпастан кийин, ычкыр-кашатын кармалап, Караев пайда болот. Чатырын карай келатып, кокусунан жерде жаткан аппаратка көзү түшөт.)

К а р а е в. О! Телефон!

(Дароо токтоп, аппаратты колуна алат. Тик турган калыбында керектүү номурларды тегеретип чыгат.)

Алло!.. Мени тышкы иштер министри менен байланыштырып койгула. Тезирээк! *(Күтөт.)*

(Айганыш аң-таң калып, аны алыстан карап турат.) Эмне?.. Ойготкула уктап атса! *(Күтөт.)* Алло?.. Арыстан сенсиңби?.. Кечирип кой, уйкуңду буздум... Тааныбай атасыңбы?.. Караевмин... И-и, ошондой десең... Эмесе мындай... Бир кезде мен сага жардам кылгам – көтөрмөлөп отуруп министрликке жеткиргем. Эми сен ошонун акыбетин кайтар мага... Кандайча дебейсиңби... Сен менин вилламда болгонсуң, кыздарымды көргөнсүң... Эмне?.. Хе-хе-хе... Мына ошо кыздарым менен бөтөн өлкөлөргө гастролго чыгайын деп атам... Стамбулга... Сингапурга... Катмандуга... Кыздарым эл-жер.

Көрүшсүн, өздөрүн көрсөтүшсүн... Кыскасы виза керек... Жарым жылга... Кандай шарт? Айт... Эмне-эмне?.. Кайсынысын?.. Кичинекей кытай кызына окшогон.. Түшүндүм. Ася анын аты... Ай куу башым, куу башым, сонун гана тандайсың. Бирок байкушум, курбуларынан ажырап калып калса, көжашы көлгө айланат... Мейли эми, суранып калдың... Жакшылыкка жакшылык... Не дейсиң?.. Ах-хах-хах! Ах-хах-хах...

Аппаратты, мурдагы ордуна калтырып, каткырган бойдон чатырына кирип кетет. Айганыш бекинген жеринен бери чыгат. Ал көргөн көзүнө ишенбей, телефонду шектүү карап, трубканы кулагына тосот. Эчтеке угулбаган соң, ийнин куушуруп коюп, аппараттын алдына отура кетет...

(Дамин эшикке башбагат. Айганышты көрүп, акырын анын жанына басып келет.)

Д а м и н. Кыйналып атасызбы?

А й г а н ы ш. Ооба, Дамин, кыйналып атам.

Д а м и н. Бир нерсе керекпи?

А й г а н ы ш. Бирпаска жаныма отуруңузчу.

(Дамин отурат. Кыйлага чейин унчугушпайт.)

А й г а н ы ш. *Баягы бала чагыңыздагы ойногон оюнуңузду айтып берсеңиз.*

Д а м и н *(тыныгып туруп)*. Анда мен алты жаштамын. Күн сайын кошунабыздын кызы, өзүмдүн теңтушум менен таштан үй курабыз. Анан экөөбүз анда жашайбыз. Эрди-катын катары... Ар кимибиздин өз вазипабыз бар: мен тоодон отун алып, оокат табам, а аялым – эчки саап, очокко көмөч нан жабат. Турмушубуз ынтымак, куунак өтүүчү...

(Айганыш көшүлүп угат. Акырындап барып анын башы Даминдин ийнине жөлөнөт. Аңгыча ай батат, караңгылык кирет. Кыйлага чейин бүт айлана тунжурап турат. Анан аста-секин жер жарышып, күн чыга келет. Аңгыраган апак чөл анын алгачкы нурлары астында жаркырап жатып калат... Айганыш мурдагы ордунда отурат: аянттын ортосунда, телефондун жанында; башы эки тизесинде шылкыйып, чачтары ар тарапка чачылган; уктап атканы же ойгоо экени билинбейт.

Бир эле учурда өз чатырларынан Дамин, Караев жана Темир чыга келишет. Дамин дароо примусуна киришет, Темир машыга баштпайт, а Караев болсо, костюмун желбегей жамынган калыбында, негедир жерге эңкейип, туздун арасын аңтарып кирет. Дамин буга таңыркайт.)

Д а м и н. Эмне, бир нерсе жоготтуңузбу?

К а р а е в. Медалдарымдын бирөө жок... Нак алтын болуучу... Өзүм буйруп жасаткам... Жаңылбасам, «Жаштарга насаат» деген китебим үчүн берилсе керек эле...

Д а м и н. Кап...

К а р а е в. Эми аны табыш кыйын бул туздун ичинен.

(Айганыштын чатырынан Дарика менен Кытаев чыгат. Экөөнүн колунда эки сумка.)

К ы т а е в. Айганыш, биз кетип баратабыз. (Айганыш ордунан турат, чачтарын иретке келтирет.)

А й г а н ы ш. А-а... жөнөдүңөрбү...

(Кытаев басып келип, анын эки жаагынан өбөт. Айганыш ага жооп кайтарбайт.)

Тезирээк айыгып кайт.

Д а р и к а. Жакшы калыңыз, эже. (*Ал дагын Айганыштын бетинен өбөт.*) Рахмат... бардык жакшылыгыңыз үчүн...

А й г а н ы ш. Болуптур эмесе... Жолуңар ак жол болсун...

(Кытаев менен Дарика кош дөбө тарапка бет алышат. Беркилер баарысы алардын артынан карап калышат.)

Т е м и р. Эми мен да көчөм... Дөңсөлөрдүн артына. Ал жакта адам көп, зерикпейсиң...

(Ага жооп беришпейт. Анан үч эркек жанарааста жасап калышканын байкап, дароо басылат, уялганынан ырсайып күлөт). Бул пьесадан... Мен ойноп атам... (Чөгөлөй узап кетишкен жолоочуларга карай ачуу кыйкырып кирет.)

А й г а н ы ш. Силер бүгүн Жаңы Борборго барасыңар... Менин үйүмө кирбегиле! Менин төшөгүмө жатпагыла!

(Албетте, тигилер муну угушпайт. Айганыш аргасыздан ыйлап жиберет. Бирок эркектердин эси ооп карап калып, телефондун трубкасын кулагына тутат. Ролго кирет).

«...Алтыным, угуп турсаң... бүгүн кечинде силер Марселге келесиңер... Шондуктан сага айтаарым... жо-жок, суранаарым... дайыма экөөбүз токтоп жүргөн отелге токтосоңор. Капа болбойсуңбу... Себеби сен көз алдыңа элестете албаган нерселер сага дегеле жоктой көрүнөт... Же болсо дагын, тумандын арасында тургандай туюлат... А мүмкүн оорусу жеңилирээк... Түшүндүңбү?.. Рахмат... Рахмат... Кандай эстүү жансың. Мен сени сүйөм... Анда... Эмесе... көнүмүш адатты көрсөң, «көрүшкөнчө» деп жибере жаздадым... Шегим бар... Эч ким эч качан билбейт... О!.. Ооба... Ооба жакшы болот. Кыйла жакшы...

(Айганыш трубканы колунан түшүрбөй, туздун үстүнө чалкасынан түшүп жата кетет.)

Асыл жаным... Ашык жарым... Айкөлүм... Мен кайрат кылам. Тезирээк. Тезирээк. Трубканы кой! Батыраак кой! Бол, бачым! Мен сени сүйөм, сүйөм, сүйөм, сүйөм...»

(Трубкасы колунан түшөт. Айганыш өлүктөй болуп сулк жатып калат...

Эркектер бири-бирин суроолуу карап алышып, анан Айганыштын турушун күтүп турушат. Айганыш козголо бербейт. Ошондо үчөө кабатырланып ага жакын басып келишет).

Д а м и н. Сизге эмне болду?

А й г а н ы ш. Мен өлдүм... Кудай жалгагырлар, өлүгүмдү эптеп Жаңы Борборго жөнөтүп койгула... Улуу актриса катары урмат-сый менен көмүлгүм келет... башымда музыка ойноп... үстүмө гүл чачылып... Табытымдын артынан бүт шаардын эли ээрчисин... досторум да... кастарым да... баары ыйлап...

Д а м и н. Кадырыңыз жам болсун, айтканыңызды аткарабыз.

Т е м и р. Ооба, эжеке, ошентебиз.

К а р а е в. Бирок өлүк немени шалактатып кантип станцияга жеткиресиңер? Мисалы, мен силерге кол кабыш кылбайм. *(Дамин менен Темир тиктеше түшөт.)*

Д а м и н. Замбил керек. *(Дароо чуркап барып Айганыштын чатырын бузуп жиберет, аны жер менен сүйрөп келип аялдын алдына жаза салат. Анан Темир экөөлөп ага Айганышты жаткырышат.)* Эми буюм-кечесин алып кел. *(Темир жетип барып Айганыштын болгон буюмун сумкасына тыга салып, кайра тартат. Дамин сумкасын Айганыштын башына жастап берет.)*

Д а м и н. Эми кеттик.

(Экөө чатыр-замбилдин төрт бурчунан көтөрүп, чөлдү кесип жөнөп кетишет... Караев кара креслосуна чалкалай отуруп, алардын артынан кайдыгер карап калат.)

9-ЭПИЗОД

Туздуу чөл.

Чак түш, күн ысык.

Кош дөбөнүн артынан «Болеронун» обону келет.

А дөбөлөрдүн ортосунан бийчилер чубалып чыгып, чатырларды көздөй бийлеп келишет. Кийингендери капкара.

Чатырлар азыр экөө гана: Караев менен Даминдики калган.

Чатырларга жетишкенде артисттер экиге ажырап, аянты айланып чыгышат. Аянттын ортосунда Айганыштын телефону турат. Бийчилер кыйлага чейин телефонду тегерене бийлешип, кийин келген жолуна түшүшөт.

10-ЭПИЗОД

Туздуу чөл.

Күн бүркөө. Маал-маал алыста-алыста күн күркүрөп, чагылган чартылдап турат...

Аянттын аркы четинде, эки чатырдын орто ченинде, казылган «гөрдө» Караев жатат. Анын кашында чөк түшүп, Дамин отурат. Ал алакандап туз шилеп, Караевди көөмп атат. Адатынча, желкесине чейин көмөт. Анан ишин токтотуп, эки колун эки тизесине коюп, мелтиреп отуруп калат...

К а р а е в. Сен куду намаз окуп аткансып отурасың... Эй, эмнеге минтип карайсың мени?.. Көздөрүң тим эле теше тиктейт да кишини? Токточу, ушу сенин башында да бир жаман ой болуп жүрбөсүн?.. *(Кокусунан Дамин Караевди кош колдоп муунтуп кирет.)* Эй-эй!.. Тарт колунду, желдет!.. Коё бер мени!.. Коё бер дейм... канчыктын баласы... Билип кой... түрмөгө отургузам... жиндиканага жиберем... А-а-а-а... *(Караевдин үнү кырылдап барып басылат. Дамин үңүлүп өлүктүн жүзүн карайт. Анан шапа-шуп кыймылдап аны биротоло көрүнбөс кылып көөмп таштайт. Ошондон кийин гана ордунан оор туруп, шалдая басып, бери жакка бет алат...*

Аянттын ортосуна жеткенде, чарчаңкы түрдө жерге чөк түшүп, Караевге далысын салып, мелтиреп отуруп калат...

Аңгыча күндүн күркүрөгөнү, чагылгандын чартылдаганы күч алат. Асмандан алгачкы тамчылар тама баштайт...

Чатырлардын артынан Рабия пайда болот. Жай басып Даминдин жанына келет. Бирпаска тик туруп, кийин катарына отура кетет. Экөө кыйлага чейин унчугушпайт.)

Дамин (*секин*). Мен аны муунтуп өлтүрдүм...

Рабия. Билем... Жерге көөмп койдуңуз...

(Даминдин ийнине колун коёт. Кокусунан жамгыр шатыратып куюп кирет. Экөө көл-шал суу болушат, бирок чыдап отура беришет. А алардын артында, Караев астында жаткан ак дөңсөнү жамгыр аз-аздан жууп, дөңсө көз көрүнөө кичинерип отурат. Акырында Караевдин денеси карарып ачылып калат. А жаан жаай берет...)

Аягы.

МАЗМУНУ

МУРЗА ГАПАРОВ 3
КЫШТАКЧА 6
ДАРЫЯЛАРДЫН ШООКУМУ 85
КЫЗЫЛ БЕДЕ 154
КҮНӨСТҮҮ АРАЛ 208
СҮЙҮҮНҮН КАЙЫГЫ 255
БУУРУЛ ТҮНДӨ ТУУЛГАН КЫЗ 299

АҢГЕМЕЛЕР

ТҮШ 315
АЙГҮЛ ТОО 323
КАРА-КӨЛДҮН КАЗДАРЫ 346
ЭКИ ИРЕТ ГҮЛДӨӨЧҮ АЛМАЛАР 353
ГАЗАЛА 360
НАТАША РОСТОВАНЫН БИРИНЧИ БАЛЫ 369
УНУТУЛГАН СОКМО ЖОЛ 377
БАЙЧЕЧЕК 383
ЖОЛ КЫРСЫГЫ 391

ПЬЕСАЛАР

КАДЫР ТҮН 401
РАЗИЯНЫ ЭСКЕРҮҮ 440
ЖАМГЫРЛУУ ТҮНДҮН ЖОМОГУ 476
ЧАГЫЛГАНДЫН ОГУ 508
ТЕМИР КОРУК 559
ТУЗДУУ ЧӨЛ 600

Адабий-көркөм басылма

«Окурмандын китеп текчеси» сериясы

46-том

МУРЗА ГАПАРОВ

Тандалган чыгармалар

Түзгөн
Тургунбаева Ж.
Редактор *Кадырманбетова А.*
Тех. редактор *Довлоталиев Б.*
Корректор *Тургунбаева Ж.*
Компьютердик калыпка салган *Өмуров Б.*

Терүүгө 04.12.19 берилди.
Басууга 06.01.20 кол коюлду.
Кагаздын форматы 60x84 $^{1}/_{16}$.
Көлөмү 40,0 б.т. Нускасы 500.

«Кут-Бер» ЖЧК басмаканасында басылды.
Бишкек ш., Медеров көчөсү, 68.